

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

Халықаралық ғылыми-практикалық конференция

**ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК
ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Международная научно-практическая конференция

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГУМАНИТАРНЫХ
И СОЦИАЛЬНЫХ НАУК**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫ**

**ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАРДЫҢ
ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары
2018 жылғы 7 желтоқсан

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГУМАНИТАРНЫХ И
СОЦИАЛЬНЫХ НАУК**

Материалы международной научно-практической конференции
7 декабря 2018 года

АСТАНА 2018

УДК 378
ББК 74.58
Г91

Редакция алқасы: А.Қ. Құсайынов, А.Ж. Исмаилов, Қ.Ә. Ахметов, С.С. Оспанов
Редакционная коллегия: Я.Н. Оспанова, Қ.А. Мамаділ, Б.С. Сәрсекеев, Л.Н. Дәуренбекова,
Қ.Ә. Әбішев, Г.Д. Тажбенова, Л.В. Волкова, А.Т. Аязбаева,
М.А. Жагипарова, А.С. Сыздыкова

Г91 Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары / жалпы редакциясын басқарған А.Қ. Құсайынов. – Астана: Еуразия гуманитарлық институты, 2018. – 360 б. // **Современные проблемы гуманитарных и социальных наук:** Материалы международной научно-практической конференции/ под ред. А.К. Кусаинова. – Астана: Евразийский гуманитарный институт, 2018. – 360 с.

ISBN 978-601-80699-2-5

Бұл басылымда «Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияға қатысушылардың баяндамалары жарияланды. Онда педагогика және психология, әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар: тарих, әлеуметтану, философия, әлеуметтік жұмыс, экология, валеология, қазақ және орыс филологиясы, шетел филологиясы және аударма ісі, экономика, қаржы және құқықтану саласындағы ғылыми зерттеулердің нәтижелері баяндалды.

В настоящем издании опубликованы доклады участников международной научно-практической конференции «Современные проблемы гуманитарных и социальных наук», в которых нашли отражение результаты научных исследований и достижения практической деятельности в сферах педагогики и психологии, социально-гуманитарных наук: истории, социологии, философии, социальной работы, экологии, валеологии, казахской и русской филологии, иностранной филологии и переводческого дела, экономики, финансов и права.

ISBN 978-601-80699-2-5

УДК 378
ББК 74.58

©Еуразия гуманитарлық институты, 2018
Евразийский гуманитарный институт, 2018
© ИП «Ахтаев У.Е.»

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

А.Қ. Құсайынов

*тарих ғылымдарының докторы, профессор, академик,
Еуразия гуманитарлық институтының ректоры
Астана қ. (Қазақстан)*

ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ

Құрметті конференцияға қатысушылар, қонақтар мен әріптестер!

Еуразия гуманитарлық институтында бүгін өткізіліп жатқан «Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференцияға қош келдіңіздер! Бүгін Сіздер осы халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда еліміздің дамуына қуатты серпін беретін, аса көкейкесті түйткілді мәселелер жөніндегі зерттеулер мен ғылыми-әдістемелік ой-пікірлеріңізді бөлісіп, жаңашыл тәжірибелеріңізді ортаға саласыздар.

Құрметті әріптестер! Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың биылғы Қазақстан халқына арнаған «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» (2018 жылғы 10 қаңтар), «Қазақстандықтардың әлауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» (2018 жылғы 5 қазан) атты жолдауларын білім мен ғылым саласында еңбек етіп жатқан ғалымдар мен ұстаздар қауымы да қызу талқылап, ондағы негізгі міндеттер мен тапсырмаларды нақты орындауға жұмыла кіріскенін білесіздер. Мәселен, «Адами капитал – жаңғыру негізі» деген маңызды міндетті шешу үшін, ең алдымен, білім берудің жаңа сапасына қол жеткізу бағытында түйткілді мәселелер қолға алынды. «Білім туралы» заңға қазіргі заман мен келешек талаптарын ескере отырып, көптеген жаңа толықтырулар мен өзгертулер енгізілді. Соған сәйкес, мазмұны жаңартылған білім беру бағдарламалары үсті-үстіне әзірленіп, қолданысқа енгізіліп жатыр. Мектепке дейінгі білім беру ісінде балалардың ерте дамуы үшін бірыңғай стандарттар дайындалуда. Орта білім беру саласы жаңартылған мазмұнға көшуде. «100 оқулық» бағдарламасы аясында әлемге белгілі авторлардың 17 оқулығы қазақ тіліне аударылып, бүгінде олар еліміздің ЖОО-ларында, соның ішінде біздің Еуразия гуманитарлық институтында да оқытылып жатыр. Мұның өзі студенттеріміздің озық әлемдік білім мен ғылым кеңістігіне еркін кірігуіне даңғыл жол ашады деп сенеміз. Қазақстандық жоғары оқу орындары арасындағы бәсекелестік те уақыт өткен сайын күшейе түсуде. Біз білім беру бағдарламаларының сапасын анықтаудың мүлде жаңа нысандарымен бетпе-бет келдік. Себебі, «Білім сапасын бағалау жүйесі халықаралық стандарттарға негізделуге тиіс». Әрине, талап қатал. Дегенмен білімі мен білігі заманға сай мамандарды сұрап отырған нарық талабы одан да ауыр. Бәрі жарқын болашақ үшін. Сондықтан орындау керек. Өздеріңіз білесіздер, білім таразысының басын бүгінде полиглоттар ауырлатуда. Әншейін ғана көп тіл білу емес – дүниенің білімі мен ғылымын меңгеруге керекті қуатты тілдер. Елбасы айтқандай, «Қазақстандықтардың болашағы – қазақ, орыс және ағылшын тілдерін еркін меңгеруінде». Біздің студенттеріміз оған қоса қытай, француз, неміс тілдерін меңгеріп жатыр. Нәтижесі жаман емес. Расында да, «Өзінің тарихын, тілін, мәдениетін білетін, сондай-ақ заманына лайық, шет тілдерін меңгерген, озық әрі жаһандық көзқарасы бар қазақстандық біздің қоғамымыздың идеалына айналуда тиіс».

Биылғы Жолдауда «Жоғары оқу орнының табыстылығын бағалаудың басты критерийі – оқу бітірген студенттердің жұмыспен қамтылуы, жалақысы жоғары жұмысқа

орналасуы» екені анық айтылды. Сөз жоқ, бәсекеге қабілетті, жан-жақты құзыретті маман ғана жақсы жұмысқа орналасып, лайықты жалақы алатынын қазіргі нарық дәлелдеп отыр. Мұның нәтижесін орта білім саласындағы өзгерістерден көріп отырмыз. Сапалы мамандар даярлау мақсатында қазақстандық ЖОО-лар шетелдік ЖОО-лармен серіктестік қатынастар орнатуда. Олардың қатарында біздің институтымыз да бар. Біз бірқатар шетелдік ЖОО-лармен өзара ықпалдастық, ынтымақтастық шеңберінде әріптестік қатынастар орнаттық. Сыртқы академиялық ұтқырлық бағдарламасы бойынша ЕАГИ оқытушылары мен студенттері Ресей, Түркия, Беларусь, Эстония, Литва мемлекеттерінің университеттерінде білім алды, дәріс оқыды, кәсіби біліктіліктерін шыңдады. Институт оқытушылары академиялық ұтқырлық бағдарламасы аясында Карабюк (Түркия), Челябинск мемлекеттік университетінің Қостанай филиалында, қазақстандық ЖОО-ларда сабақ жүргізді. Өткен оқу жылында ғана институтта Ф.М. Достоевский атындағы Омбы мемлекеттік педагогикалық университетінің, П.Г. Демидов атындағы Ярослав мемлекеттік университетінің, Карабюк (Түркия) университетінің, Мәскеу гуманитарлық университетінің профессорлары, сондай-ақ қазақстандық ЖОО-лардың профессорлары мен доценттері оқу курстарын өткізді. Осы процесс жылдан-жылға тереңдеп, оң нәтижелерін беруде. Астанадағы Назарбаев Университеті мен Назарбаев зияткерлік мектептерінің тәжірибесі республикаға кеңінен таралып жатыр. Осы ретте ЕАГИ-мен шын мәнінде өзара ынтымақтастық, әріптестік, адалдық жағдайында бірлесіп жұмыс істейміз деген әріптестерге есігіміз қашан да айқара ашық екенін айта кеткім келеді.

Республика жоғары мектептеріндегі теория мен практика арасындағы алшақтық пен сәйкессіздікті болдырмау ең зәру мәселе болғанымен, біртіндеп шешімін тапты. Оған бір ғана ЕАГИ мысалында нақты дәлел келтіруге болады. Мәселен, бүгінде институт кафедраларының филиалдары Астана қаласының № 32 мектеп-гимназиясында, № 48 және № 72 мектеп-лицейлерінде, «Қазақстанның Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ Орталық филиалы базасында белсенді жұмыс істеп жатыр.

Рухани ой-санасы жаңғырған жаңа қоғам қалыптасуы үшін соған сай педагогтердің, әлеуметтік сала қызметкерлерінің, заңгерлер мен қаржыгерлердің алдыңғы қатарлы технологиялармен қаруланған серпінді, жігерлі, креативті буыны қажет елге. Бұған үлгі етеріміз, барлық білім беру бағдарламалары бойынша ғылыми студенттік бірлестіктер аясында студенттермен жұмыс істеуді белсендіру нәтижесінде 2018 жылы ЕАГИ-дің 7 студенті студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарының республикалық конкурсының жеңімпаздары және жүлдегерлері болды. «Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының студенттер командасы Ресей Федерациясында өткен Халықаралық ЖОО аралық дистанциялық студенттік олимпиадаға қатысып, 1-орын алды.

Құрметті конференцияға қатысушылар! Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев 2018 ж. 24 қарашада жариялаған «Ұлы даланың жеті қыры» атты концептуалды мақаласында: «Ең бастысы, біз нақты ғылыми деректерге сүйене отырып, жаһандық тарихтағы өз рөлімізді байыппен әрі дұрыс пайымдауға тиіспіз» - деп, I. Ұлт тарихындағы кеңістік пен уақыт; II. Тарихи сананы жаңғырту сияқты ауқымды стратегиялық мәселелер аясында Ұлы даланың аса маңызды жеті қырын көрсетіп, әсіресе, тарихи сананы жаңғыртудың мынадай жолдарын айқындап берді:

1. Архив – 2025;
2. Ұлы даланың ұлы есімдері;
3. Түркі әлемінің генезисі;
4. Ұлы даланың ежелгі өнер және технологиялар музейі;
5. Дала фольклоры мен музыкасының мың жылы;
6. Тарихтың кино өнері мен телевизиядағы көрінісі.

Бұл Президент негіздеп берген «Рухани жаңғыру» жалпыұлттық бағдарламасының жалғасы болып табылады. Міне, осындай көкейкесті проблемаларды да бүгін сіздер жан-жақты талқылайтындарыңызға сенімім кәміл. Келгендеріңіз үшін сіздерге зор алғыс айта

отырып, ғылыми ізденістеріңіз бен қызметтеріңізге зор табыстар мен жетістіктер тілеймін!

Э.Н. Оразалиева
филология ғылымдарының докторы,
Назарбаев Университетінің қауымдастырылған профессоры
Астана қ. (Қазақстан)

ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАРДЫ НАЗАРБАЕВ УНИВЕРСИТЕТІНДЕ ОҚЫТУ МОДЕЛІ: ТӘЖІРИБЕ МЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚ САБАҚТАСТЫҒЫ

Бүгінгі күні білім беру жүйесінің маңыздылығы әр адамның жеке қабілеттерін дамыту мақсатымен сабақтасып отыр. Өзіне-өзі сенімді, өмірлік ұстанымдары берік әрі шешім қабылдау мүмкіндігі алуан түрлі жағдаяттық дағдылармен ұшталған қоғам мүшесін қалыптастыру – заманауи қоғамдық талаптардың бірі. Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына жолдауында атап көрсеткендей, «Жаңа технологиялар, роботтандыру мен автоматтандыру еңбек ресурстарына және адам капиталының сапасына қатысты талаптарды күрделендіруде». Осыған орай, маман дайындау жаңғыру дәстүріне негізделген жаңашыл қағидаттарды басшылыққа алу керек деп тұжырымдалуда. Адамзат табиғаты рухани дамуын материалдық қажеттіліктермен сабақтастыра, жаратылыстану заңдылықтарын гуманитарлық өркендеу ұстанымдарымен ұштастыра жетілдіре алатындықтан, әр мемлекеттің өркендеу стратегиясында ғылыми дәстүрдің үзілмеуімен, білім беру жүйесінің үздіксіз жетілуімен тығыз байланысты.

Қазіргі оқыту моделі мен білім алу кеңістігі ғылыми жүйенің қолданбалы сипатымен дәйектеліп келеді. Әр бағдарламаның сәттілігі де ертеңгі мамандық иесіне қажет дағдылар үлесімен айқындалу үстінде. «Сәттілік дегеніміз кездейсоқ құбылыс емес. Бұл – жоспарлау мен дайындық жасаудың, өз оқушыларыңды тану мен сол танымға сәйкес әрекет етудің үйлескен тоғысы. Оның айқын айғағы ретінде сәтті өткен дәрістен кейінгі керемет әсерлерді еске түсіруге болады» [1, 28], - деп Скэйлс атап өткендей, бүгінгі білім қағидаттары танымның өзгеше сатысынан бастау алып, қатысымдық әрекеттің жаңа белесіне көтерілу мүмкіндігін бағдарлауға негізделуде. М. Монтессори кезінде «Білім беру – ұстаз бен қоршаған орта арасынан бастау алатын тылсым әлем» деген екен [2, 181]. Шын мәнінде, білім шуағын сыйлауға ұмтылған кез келген ұстаз, бір жағынан, үйлестіруші шебер болса; екінші жағынан, ғылыми теориялардың іс жүзінде қолданыста болуын қамтамасыз ететін тұлға. Оқытудың жаңа үлгілері өзектеліп отырған заманда оқытушының рөлін қайта зерделеу, оның нәтижелі жұмысын жаңа міндеттемелер тұрғысынан қайта бағалау – асқан көрегендікті қажет ететін мәселе, себебі таразы басына елдің болашағы, мемлекеттің тұғыры мен халықтың әл-ауқаты қойылған жағдайда маманның біліктілігі білімінің тереңдігімен, тұлғалық қасиеттерінің даралығымен өлшенетіні анық.

Ғалым Розеншайнның «жақсы ұстаз – тақырыптарды түсінікті түрде жеткізе алатын, ойын нақты мысалдармен, иллюстративті материалдармен дәйектей алатын маман» деген дәстүрлі тұжырымдамасы «жақсы оқытушы студенттердің идеяларына мән беретін, сол арқылы жаңа ұсыныстарды дамыта алатын әрі оларды болашақта ұтымды пайдалана алатын тұлға» сияқты анықтамамен толықтырылған. Демек, «... тілді оқыту мен үйрету бір мәселе емес... Тіл үйрету лингвистикалық ережелердің ішінен ең қажеттілерін ғана сұрыптап алып, оның өзін тұтынушылардың ойы мен мақсатына сәйкес пайдалануды көздеу» деп тіл оқыту мен тіл үйретудің ерекшелігіне баса назар аударған ғалым Ф. Оразбаеваның тұжырымын басшылыққа алсақ, «оқу процесінің сапалылығы үш факторға: а) оқушының талабы мен қызығушылығына; ә) оқытушының педагогикалық-әдіскерлік тәжірибесіне; б) ұсынылатын материалдың пайдасы мен қажеттілігіне тікелей қатысты» [3, 101-102 бб.]. Әлемдік білім беру жүйесінде алға тартатын ұстаным да тәжірибелі

маманның алдына білім алуға келген студенттің қызығушылығын анықтау қажеттігіне саяды. Осыған орай, шетелдік мамандардың пікірлеріне [4, 5, 6] жүгінсек, бұл процесс оқытушы назарында мотивациялық қатынастардың болуымен өзектеледі. Әрине, ұсынылатын ақпараттың мазмұны мен теориялық құндылығын, практикалық қолданбалылығын ешкім жоққа шығармайды. Бұл ретте тек Браунның 6 сатылы жүйесімен нақтыланатын қажеттіліктер есепке алынуға тиіс деп танылады. Олардың қатарына студенттің сұраныс қажеттілігін анықтау, пәннің мақсаты мен міндеттерін жүйелеу, курс студенттерінің бағалау жүйесін нақтылау, қажет материалдарды дұрыс сұрыптау, оқытушының тәжірибесі мен біліктілігін ескеру және студенттердің курсқа берген бағалары мен ұсыныстарын саралау сияқты сатылар жатқызылады [4]. Нәтижесінде қазіргі білім беру жүйесінің мақсатты индикаторларын студенттер «нені біледі, нені білмейді және нені білгісі келеді» [6, 73] деген категориялармен анықтау мүмкіндігі пайда болады. Соның негізінде сұраныс пен қызығушылық сәтті оқыту бағдарламаларының аса құнды алғышарты деп қабылданып, «жақсы бағдарламаларға қол жеткізу үшін оқытушы өзіне қажет әдістер мен құралдарды білумен қатар, ең бастысы, алдында білім алуға келген студентті тануға тиіс» [1, 34] деген қорытынды жасалады. Мамандардың айтуына қарағанда, бүгінгі оқыту жүйесінің алдында «Білім беру жүйесі студенттерді жақсы азамат, бәсекеге қабілетті қызметкер немесе инновацияға құштар зерттеуші ретінде дайындай ала ма?» [7, 105], «Әлеуметтік тәртіпті сақтау мақсатында мектептер не істеу керек?» немесе «Жастарды қоғамда өмір сүруге дайындау үшін не істеуіміз керек?» [8, 121] деген сұрақтар тізбегі тұру керек. Осы тұрғыдан Ласвэллдің «кім – не – кімге – қалай - неге» [9] деген қатысымдық моделі өзектеліп, «жақсы оқыту арқылы ғана жақсы білім алу мүмкіндігі қалыптасады» дейтін тұжырымның негізі қаланады [1, 4].

Білім алудың халықаралық үлгісін құраған Назарбаев Университетінің алдында да қос мақсатты қос міндетке сабақтастыру, сол арқылы ғаламдық кеңістікте қазақ елінің қолтаңбасын айқындау мәселелері тұрғанын халық терең пайыммен бағалап отыр. Ойлары тереңге, көздері тұңғыққа бойлаған жастардың санасында елдіктің, рухани өрлеудің, ұлттық жаңғырудың ұстанымдарын бекіту – мемлекеттілігіміздің кепілі, болашағымыздың тірегі екенін түсінудің кілті. Үш тілдің арнасынан сусындап, үш тілде түпнұсқамен жұмыс істеу мүмкіндігіне ие болған әр қазақ жасы ақпаратты қабылдау, өңдеу және қорыту қабілеттерін ел ертеңіне бағыттау үшін, сапалы білім мен интеллектуалды өрлеу қағидаттарын халықтық дәстүр, отаншыл азамат ұғымдарымен бірге өрбіту қажеттігі Қазақстанның өз өсу жолын, даму стратегиясын айғақтайды, өйткені халықтың жігерін, ұлттық табиғатын, отбасылық өнегесін әлемдік канондармен ұштастыруға ұмтылған ұрпақтың бойында Қазақстанның болашағы дәйектеліп, мемлекеттің келешегі қашалып жатқаны – шындық.

Әлеммен тереземізді теңестіру үшін, білім сапасын көтеру, жаһандық экономика мен саяси факторлардың себеп-салдарын бағамдай білу, бәсекелестік аясында стратегиялық шешімдер қабылдау, шикізат ресурстарына қарап қалмайтын экономика құру, әлеуметтік міндеттемелерді шешу сияқты мәселелер өз жауабын табу керек десек, Назарбаев Университетінің өзекті тұжырымдамасын да осы маңызды да өміршең бағыттар нақтылап келеді. Студенттердің өз қалаулары бойынша және уақыт пен қызығушылық алғышарттарына негізделе курс таңдау мүмкіндігі – университеттің ұстанатын басты білім беру қағидаларының бірі. Халықаралық стандартқа сай білім қорымен қамтамасыз ету мақсатында Университетте заманауи мамандық иелерін дайындайтын мектептер білім береді. Олардың қатарында Seng – Инженерия мектебі, SST – Ғылым мен технология мектебі, SHSS – Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар мектебі – бүгінгі жастардың өсуін уәждейтін реформаның негізгі тетіктері, дамудың маңызды арналары. Әр мектеп бірнеше мамандықтардың тоғысын құрай отырып, Қазақстанның инновациялық индустрияландыру шеңберіндегі индикаторлық көрсеткіштерін нақтылауға септігін тигізері сөзсіз. Механикалық, химиялық, электротехникалық және электрондық инженерия, құрылыс инженериясы, биология және биомедицина, компьютерлік

ғылымдар, математика, физика, робототехника және мехатроника, антропология, экономика, тарих, саясаттану және халықаралық қатынастар сияқты мамандықтар тізбегі – өрісті қазақ ұрпағының интеллектуалды капиталы, баянды болашағы, берік қорғаны. «Қазір – техникалық мамандықтардың, ғылым мен инновацияның күні туған заман» деген Н. Назарбаевтың тұжырымды ойлары да соған дәлел.

Қазіргі білім беру үдерісі, ең алдымен, жеке тұлғаның дүниетанымын дамытуға бағыттталып, тіл үйренушінің іскерлігін, коммуникативтік құзыреттілігін, жан-жағын барлау қабілетін дамыту міндеттерімен ұштасқан жағдайда ғана тіл білімінің академиялық қорын жетілдіру, тіл меңгертудің әдістемелік базасын жаңа технологиялармен толықтыру мүмкіндіктері пайда болады. Осы мақсатта бағдарлы тілдік білім беру жүйесінің ерекшеліктерін талдап көрсету, дәстүрлі тілдік білім беру үлгілерімен қатар, әлемдік тәжірибеге сүйенген модельдерді өзектеу қазақ тілін оқытудың кәсіби-бағдарлы ұстанымдарын жан-жақты жүйелеуге, сол арқылы оның ортақ модельдеу принциптерін айқындауға көмектеседі. Кәсіби ортада қажет тілдік құзырет ақпараттың өңделу сипатымен ғана емес, маңызды мәселелер бойынша креативті шешім қабылдау дағдысымен, пікір айту қабілетімен сараланады. Шекаралас өңірлердегі демографиялық ерекшелікті қамтыған геосаяси жағдай, азаматтық және этникалық идентификация, сұраныс пен қызығушылық деңгейі, миграция процестері тілдік жоспарлаудың негізін құраумен қатар, саяси, әлеуметтік, лингвистикалық және мәдени зерттеулердің нысанына айналып отырғандықтан, шет тілді ортадағы мемлекеттік тілдің оқытылу бағыты пәнаралық сабақтастықтың, академиялық және танымдық ілім жинаудың өзгеше үлгісін құрау мақсатын көздеп отыр. Кафедра алдында тұрған Академиялық қазақ тілі мен Академиялық жазылым мен сөйлесім курстарын Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі тарапынан бекітілген «Балабақша – мектеп – колледж – жоғары оқу орны» жүйесіндегі мемлекеттік тілді деңгейлік үздіксіз оқыту стандарты» негізінде бірізділендіру, «білім алушылардың тұлғалық, коммуникативтік, мәдени-танымдық қабілеттерін қалыптастыру үдерісінде» кәсіби контенттік қазақ тілінің рөлін насихаттау міндеттері тілдік білімнің маңызды бірліктерін анықтап, әдістемелік қамтамасыз етудің жаңа үлгілерін өзектеп отыр. Іскерлік ойын, ой шақыру, жағдаяттық тапсырмалар, топтық пікірталас, дамыта және бағдарлы оқыту технологиялары, сын тұрғысынан ойлау сияқты әдіс-тәсілдерді ұтымды пайдалану арқылы қазақ тілі пәнінің оқытушылары деңгейаралық байланысты динамикалық өсу, даму қағидаттарына сәйкес оңтайландыруға ерекше назар аударып келеді. Бүгінгі «ғылыми білім мен оның оқу процесіне трансформациялану» [10, 5] үлгілерін басшылыққа ала отырып, кәсіби білім берудің жинақталған оқу-әдістемелік негіздерін кәсіби тілдік қатынасты меңгерту бағытында қолдану қажет.

Бүгінгі Университет қабырғасында білім беретін Қазақ тілі және түркітану кафедрасының бағыт-бағдары да, мақсат-міндеті де ағылшын тілінде білім алып жатқан жастардың бойында Отанына деген махаббатын, еліне деген мақтанышын аялай білуге үйрету болып табылады. Болашақ көшбасшы мен толыққанды тұлға қалыптастырудың ажырамас бірлігін құрайтын біліктілік талаптары рухани даму ұстанымдарымен сабақтаса отырып қана ел ертеңін ойлар ұрпақ тәрбиелеуге көмектеседі. Студенттерге ұсынылатын міндетті және таңдаулы курстар қазақ халқының тарихын, әдебиетін, әуезді музыкасы мен мәдениетін таныстыруға, қазақ тілінің ғылыми академиялық білім көзі ретінде мүмкіндігін танытуға негізделген. Маңызды мәселенің бірі – қазақ тілі, әдебиет, тарих және мәдениет сабақтарының әр мамандықтың оқу бағдарламасында міндеттелген б кредитпен нақтылануы. Бұл – үлкен жетістік. Нәтижесінде кәсіби тілдік қорды қазақ тілінде ұсынылатын ақпараттық жүйемен байланыстыру, кез келген мамандық иесінің біліктілік деңгейін қазақи таным дәстүрімен тоғыстыру, салыстырмалы-аналитикалық зерттеулер жүргізу, студенттерді сын тұрғысынан ойлауға машықтандыру университет бағдарламаларының ажырамас бірлігіне айналып отыр. Білім алу бағдарын нақтылаған адам ғана кәсіби білім беру жүйесінің мақсат-міндетін сұрыптай алады және, керісінше, бағдарлы білім берудің нақты критерийлері ғана кәсіптік контент негізінде тілдік

құзыретті дамыта алады дейтін болсақ, бүгінгі қазақ тілінің таңдау курстары университет стратегиясына сәйкес дайындалған жеке бағдарлы саясаттың тармақталған үштік одағын құрайды. Ұсынылатын пәндер жіктелімі білім алушының тілді меңгеру деңгейіне орай, деңгейлік қазақ тілі, қазақтану және кәсіби біліктілікті қазақ тілінде дамыту бағдарламаларын қамтиды. Қазақ тілін екінші тіл ретінде меңгерту мақсатын көздеген курстар қарапайым деңгейден бастап, ортадан жоғарыға дейінгі аралықта студенттердің тілдік қатынас нормаларын дамытуға бағытталса, танымдық модуль әдебиет, тарих, музыка, кино және мәдениет ұғымдарының бірлігін айқындайды. «Абай әлемі», «Креативті жазылым», «Риторика», «Қазақ драмасы», «Қазақ музыкасының тарихы», «Ономастика», «Алаш әдебиеті», «Қазақ әңгімелері», «Қазақ мәдениеті этнография, әдебиет, фольклор мен кино негізінде», «Тіл және жаһандану», «Іскерлік сөйлеу мәдениеті» сияқты пәндер топтамасы – жетік деңгейге арналған, ұрпақ санасында халықтық құндылықтарды жаңғырта отырып, адамтану, қоғамтану, елтану қағидаттарының бірлігін дәйектейтін курстар.

Білім берудің келесі маңызды бағыттарының бірі – кәсіби немесе контентті қазақ тілі мәселелері. «Бизнес қазақ тілі», «Дипломатияға арналған қазақ тілі», «Қазақ терминологиясы», «Аударма техникасы», «Инженерлерге арналған қазақ тілі», «Мемлекеттік қызметтегі қазақ тілі», «Медицина саласындағы қазақ тілі» атты курстар тізбегі ғылымаралық сабақтастық пен кәсіби талдау шеберлігін дамыту мақсатын көздейді. Лексикамен ғана шектелмей, кәсіби біліктілікті тілдік қатынас негізінде дамыту, академиялық ізденіс дағдыларын тіл арқылы қалыптастыру қажеттігін назарда ұстау аса маңызды. Бүгін құрылымдық және модельдік жоспарлау әдістерін ұтымды қолдану арқылы кәсіби қазақ тілін оқытудың пәнаралық интеграцияға негізделген моделін дайындау өзекті. Шын мәнінде, «кәсіби маман иелері техникалық терминдерді оқытушыдан гөрі жақсы біледі, оларға қажеті сол сөздерді сөйлем ішінде қолдана білуге, түсіндіре білуге және әртүрлі жағдайда өз жұмыс орнында тиімді қарым-қатынас жасауға үйрену» [11] деп шетелдік мамандар атап өткендей, біріншіден, арнайы ұғымдардың анықтамалық базасы кәсіби пәндер арқылы ғана жүйелене алады, ал тілдік құралдар кәсіби қарым-қатынасты жүзеге асыруға, әр адамның тұлғалық өркениетін дамытуға жұмыс істеу керек. Екіншіден, кәсіби терминдердің мазмұндық немесе контенттік өрісі арнайы курстар арқылы ұсынылса, олардың функционалды-семантикалық өзгешелігі тіл арқылы коммуникативтік компоненттермен сабақтасқаны дұрыс. Бұл байланыс пәнаралық интеграцияның ұтымды үлгісін танытумен қатар, кәсіби білім берудің кешенді ұстанымдарын дамытуға септігін тигізеді.

Қорыта келе, Назарбаев Университетінің стратегиялық мақсаттарының бірін жастардың көптілі қабілетін қазақ тілін дамыту бағытында ұтымды пайдалануға, көпарналы ақпарат көзін ұлттық таным өзгешелігін түсінуге, жаңа технологияларды ел ғылымын жетілдіру өзегіне айналдыруға үйрету керек, сол арқылы бәсекеге қабілетті де білікті ұрпақтың болашаққа бағдары нақтыланып, ел мүддесіне қызмет ету мүмкіндігі қалыптасады. Тіл аралық байланыс пен ұғымаралық сабақтастық сауаттылығы – заман тудырған жанды мәселе. Көп тілді білу өз ана тілінің мәртебесін көтеруге бағыт алғанда ғана, тіл тазалығы тұлғалық өрістің маңызды бірлігі деп танылғанда ғана тәуелсіз Қазақстанның жаһандық кеңістіктегі туы желбіреп, даралық келбеті қаланады. «Білім – еңбек нәтижесі» деген қағиданы берік ұстанған қазіргі қоғам – шексіз мүмкіндіктер мен қол жетімді табыстар заманы ғана емес, ел алдындағы жауапкершілікті сезінудің, ұрпақ алдындағы борышты түсінудің жаһандық заман талабы тудырған келбеті. Әлемдік ықпалдасу кезеңінде өмір сүріп, тоғыса даму заманында білім алып жатқан жастардың алдында өз бастауынан адаспау, елінің мүмкіндігін таныту, құндылықтарын мойындату міндеттері тұрғаны ақиқат. «Терең білім – тәуелсіздігіміздің тірегі, ақыл-ой – азаттығымыздың алдаспаны», - деп Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев атап көрсеткендей, бүгінгі білімнің мазмұны да, мақсаты да «уақыт талабына бейімделе алатын, заман беталысына қарай мәселелерді белгілей» алатын жоспарларды жүзеге асыруға бағытталу

керек. Оның астарында «өсім, реформа және даму» сияқты стратегиялық ұғымдардың үндестігі көрініс табатынын да естен шығармағанымыз абзал.

Әдебиеттер

1. Scales P., Briddon K. & Senior L. Teaching in the Lifelong Learning Sector. Open University Press, 2013
2. Montessori M. The Discovery of the Child. Aakar Books, 2004
3. Оразбаева Ф. Тіл әлемі (мақалалар, зерттеулер). – Алматы: «Ан Арыс», 2009
4. Brown, J. D. The elements of language curriculum: A systematic approach to program development. New York: Heinle&Heinle, 1995
5. Dudley-Evans, T. Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach. Cambridge University Press, 1998
6. Hyland K. English for Academic Purposes. An advances resource book. Routledge Applied Linguistics, 2006
7. Clemens S., E. From Society to School and Back again. Questions about Learning in and for a World of Complex Organizations, in E. CondliffeLagemann (ed.) Issues in Education Research. Problems and Possibilities. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1999
8. Hall K. Understanding Educational Processes in an Era of Globalization. The View from Anthropology and Cultural Studies, in E. CondliffeLagemann (ed.) Issues in Education Research. Problems and Possibilities. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
9. Lasswell H. The structure and function of communication in society, in L. Bryson (ed.) The Communication of Ideas. New-York: Harper and Row, 1949
10. Жукова Г.С., Никитина Н.И., Комарова Е.В. Технологии профессионально-ориентированного обучения. Учебное пособие. – Москва, Издательство Российского государственного социального университета, 2012. – 165 с.
11. Nergiz Kern. Technology-integrated English for Specific Purposes lessons: real-life language, tasks, and tools for professionals.//Innovations in learning technologies for English language teaching edited by Gary Motteram. British Council 2013 Brand and Design/C607 10 Spring Gardens London SW1A 2BN, UK, 87 – 116.

В.В. Козлов

доктор психологических наук, профессор

*Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова
г. Ярославль (Россия)*

ФРОНЕЗИС КАК СОВРЕМЕННАЯ ПРОБЛЕМА ГУМАНИТАРНЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ НАУК

Одной из наиболее важных из современных проблем гуманитарных и социальных наук является ее культурно-ценностное обоснование и ориентиры.

Как известно, Аристотель проводил различие между теоретическими, практическими и поэтическими дисциплинами: первая связана со знанием (episteme - эпистема), вторая – с практической мудростью (phronesis – фронезис), третья – с искусством или техническим умением (techne - технэ).

Целью практических дисциплин является обеспечение мудрости, разумных действий, основанных на приобретённой этической компетенции. Фронезис, термин из "Никомаховой этики" Аристотеля, раскрывается как практическая мудрость, практическое этическое чувство, эффективное ситуационное мышление, помогающее принимать правильные решения и давать правильные оценки [2].

Психология, как и многие социальные и гуманитарные дисциплины, обошлась двумя категориями для рационального постижения человека – «наука» и «практика» (episteme и techne).

Современные гуманитарные и социальные науки утратили аристотелевскую категорию фроне́зис – практической мудрости, которая была третьим членом в ряду понятий, описывающих всю сферу человеческих занятий в целом в древней Греции.

Обращение к античной философии даёт богатый материал в связи с размышлением о мудрости. Так, один из признанных семи греческих мудрецов Фалес провозглашает: «Познай самого себя». Гераклит, развивая этот тезис и поясняя истоки своей учёности, отвечает: «Я выспросил самого себя». Таким образом, одна из сторон мудрости – это умение поставить вопросы самому себе и давать на них определённые ответы.

Пифагорейцам мало лишь речевой формы ответа, для них важен поступок в соответствии с познанными добродетелями. В результате, высшая мудрость – это согласование мысли, слова и действия. Демокрит утверждает в таком целостном состоянии достижение автономности.

На втором этапе развития античной философии происходит усиление и дальнейшее раскрытие трех ключевых идей: разумности, нравственности и целостности. Сократ обращает внимание на важность самообладания. Последнее – это не только знание самого себя, это управление собой, способность подчинить свои импульсы более существенной цели [1].

Платон предлагает путь гармонизации устремлений человеческой души – развитие интереса к духовному, прежде всего – к философии. Согласно Аристотелю, мудрость состоит в обладании серединой, уравнивающей крайние состояния выбора человека.

Вневременное в представлении о мудрости человека – это идея духовной целостности, согласовании познавательной, реагирующей и действующей сторон личности. Такая согласованность достигается в выборе осмысленной цели существования. В зависимости от преобладающего умонастроения эпохи в содержании представлений о мудрости усиливается какой-то из ее компонентов, но решение вопроса о самосовершенствовании для конкретного человека остаётся делом его сознательного выбора.

Понятие мудрости в русской культуре очень содержательно как пик развития человека, а в глубоком понимании является продуктом просветления, пробуждения. Архетип мудреца в русской культуре не только наполнен светом и духом, но ещё и жизненным опытом, житейской премудростью. В этом отношении яркими образцами мудреца являются православные святые – Сергей Радонежский, Серафим Саровский, Иоанн Кронштадтский. В более сакрализованном и мифологизированном аспекте это образ старца, носителя духовного сердца не только православной веры, но особого «русского характера», в котором ещё есть место и языческим настроениям, мифам, особой широте взглядов, глобализму [4, 8].

В литературе этот образ особенно ярко и глубоко описан Фёдором Достоевским в старце Зосиме в «Братьях Карамазовых», который в молодости был вспыльчивым офицером Зиновием, но пережил духовное перерождение, после которого ушёл в отставку и стал монахом Зосимой. В развитие романа предстаёт шестидесятипятилетним старцем на грани смерти. Принимает участие в семейных делах Карамазовых, после чего умирает, оставив поучения, записанные с его слов. Основная идея поучений Зосимы – проповедь полной и глубокой любви ко всему творению вокруг, убеждение в благодати жизни, в том, что жизнь прекрасна и «главная ошибка людей состоит в том, что они забыли об этом». Если посмотреть на пробуждения старца Зосимы, то мы видим, что в нем есть не только христианская любовь, мудрость опыта, но и умиление-радость самой жизнью, природой, глубокое сострадание людям.

На наш взгляд, одной из наиболее важных задач для современных гуманитарных и социальных наук является возврат категории «фроне́зис», производя не двучленное, а

трёхчленное деление сферы человеческих занятий в целом. Мудрость в аспекте личностного морального императива долженствования необходима для понимания психологии и других социальных и гуманитарных наук в ее этическом измерении и культурно-антропологическом, гуманистическом предназначении [3].

Увлечённость современной психологии «самоактуализацией», «самореализацией», «творческим» потоком», «пик-переживаниями», метакогнитивизмом и др. опять является неким «убеганием» от «фронеzis», от теории «большой психологии», в которой, на наш взгляд, этическое ядро и предназначение возврата к целостному человеку являются главенствующими [5].

Именно в мудрости возможно творчески квалифицированно культивировать высшие ценности культуры, обобщать опыт мировой истории, стимулировать взаимопроникновение высших достижений национальной и мировой культуры [7, 9].

Носители мудрости как носители самосознания личности совместно с народом, как носителем массового сознания, прорабатывают ценности массового сознания, народной жизни через пласт высшей культуры и одновременно развивает высшую культуру на основе массовой. Они кристаллизуют, может, еще не осознаваемые, но желаемые понимания самых важных вопросов жизни, может, не реального сознания обыденного человека, но возможного. Именно эта кристаллизация позволяет мудрецу делать из движения массового сознания глубокие обобщения, прогнозируя пути развития нравственных идеалов общества, а также указать на слабости этих идеалов, дать им критику с тем, чтобы найти их основания. Великое «вот оно как на самом деле», является сперва откровением мудреца, но затем посланием и ясностью для обывателя [5].

Духовная мудрость является эталоном социальной нравственности и для религиозного мистика, и творца художественной культуры, и научной элиты. Она является общей для профанического и сакрального, элитарного и обыденного, научного и житейского, направлена на решение перспективных основополагающих проблем жизни, поиск высших ценностей, новой ясности понимания мира.

Мудрость в культуре всегда связана с предельным опытом, созиданием нового и преодолением старого. Фундаментальность духовного развития для всего нашего мира такова, что к существующим определениям сущности человека, таким как «человек умелый», «человек разумный», «человек играющий» и т.д., следовало бы добавить определение *homo phronesis* «человек мудрого» как определение особенности человеческой эволюции и возможной вершины его развития [7].

Сегодня в любой развитой стране, в том числе в России и в Казахстане, существует невообразимое количество всевозможных организаций, институтов, групп, общин, журналов и книг, имеющих дело с этими темами. Современный интеллектуальный рынок предлагает потребителю тысячи практических семинаров, на которых можно познакомиться практически с любой философско-религиозной традицией, эзотерической практикой, «новой религией» или психологическим тренингом. Движения обновления социальной жизни ещё в 60-е – 70-е гг. нашего века, проявившие себя как альтернативные официальному истеблишменту молодёжная контркультура и «паломничество на Восток», сегодня оказались интегрированными в обширные социальные проекты гуманизации культуры через самореализацию и самосовершенствование, стремление к духовным смыслам и ценностям [3].

Уникальность современной ситуации состоит в том, что движения за развитие человеческого потенциала, гуманизацию и революцию сознания стали одними из самых важных составляющих массовой культуры. Они призывают к радикальной реформе всех сфер жизни современной цивилизации. Социальные и гуманитарные науки могут выступить интеллектуальным лидером этого всеобъемлющего порыва к беспредельному развитию, давая экспертную оценку древним и современным методам целостного и духовного совершенствования, переводя на язык современной западной и российской

культуры древние знания об искусстве трансценденции, о расширении сознания и реализации потенциальности личности, обретения мудрости и духовной реализации [3].

В настоящее время перспектива понимания человечества ставит социальные и гуманитарные дисциплины на особое место. Они способствуют многоаспектному, интегративному подходу к личному и трансперсональному, древнему и современному, к традициям Востока и Запада, к знаниям и мудрости, искусству и философии, науке и религии, интроспекции и созерцанию. Только благодаря такому всеобъемлющему подходу, мы можем надеяться обрести видение, отражающее необыкновенные возможности человечества и человека – интегративное видение как феномен современной культуры.

Современные социальные и гуманитарные науки уникальны в отношении синтеза и интеграции различных областей человеческих знаний, поскольку она признает, принимает и исследует все аспекты человеческого опыта – чувственного, эмоционального, ментального, социального и духовного.

В поиске путей того, как сделать предметом научного познания самые тонкие моменты духовной жизни и предельного опыта, мудрости в познавательной и практической жизни человека, стало необходимым решать вопросы глобального синтеза духовных традиций, религиозной, философской, духовной, научной традиции социальных и гуманитарных дисциплин.

Литература

1. Абдуллаев Е. В. Идеи Платона между Элладой и Согдианой: очерки ранней истории платонизма на Среднем Востоке. – СПб.: Алетейя, 2007. – 316 с.
2. Аристотель. Никомахова этика, VI (Z). 1140 а 24 - 1140 б 11, 1141 б 8 - 38 // Аристотель. Собр.соч. в 4 т. Т.4. - М., 1984. - 830 с.
3. Козлов В.В. Движение за развитие человеческого потенциала. – Ярославль, РПФ «Титул», 2017 – 198 с.
4. Козлов В.В. Духовная психология: в поисках изначального. – М. Издательство трансперсонального института, 2000 – 112 с.
5. Козлов В.В. Интегративная психология: Пути духовного поиска или освящение повседневности – М.: Психотерапия, 2007 – 528 с.
6. Козлов В.В. Психотехнологии изменённых состояний сознания. – М.: Институт психотерапии, 2005 - 544 с.
7. Козлов В.В. Трансперсональная психология. Изменённые состояния сознания, околосмертные переживания, интуиция, психология духовности. Учебное пособие. – Москва, Сер. Психологическое образование, ЭКСМО, 2010 - 510 с.
8. Козлов В.В. Русские духовные традиции и истоки духовной психологии в России. // История российской психологии в лицах: Дайджест. 2017. № 1. С. 174-186.
9. Ксенофонов В. И. Духовность как экзистенциальная проблема // Философские науки. 1991. № 12. С. 41– 52.
10. Мазиллов В.А. Методология психологической науки: история и современность. – Ярославль: ЯГПУ, 2017

М.Ы. Жүкібай
кандидат экономических наук, профессор кафедры экономических и математических
дисциплин Евразийского гуманитарного института
г. Астана (Казахстан)

УЛУЧШЕНИЕ КАЧЕСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА- НЕОБХОДИМЫЙ ФАКТОР РОСТА БЛАГОСОСТОЯНИЯ КАЗАХСТАНЦЕВ

Человеческий капитал – основа конкурентоспособности и одна из ключевых составляющих национального богатства. Под человеческим капиталом надо понимать запас здоровья, знаний, навыков, способностей, мотиваций, которые при целесообразном использовании генерируют новую стоимость и поток доходов, содействуют росту производительности труда и эффективности производства и тем самым к росту заработков данного человека.

Что может оказать влияние на рост человеческого капитала? Со стороны государства – это прежде всего увеличение расходов на образование и повышение квалификации, здравоохранение, улучшение жилищных и других условий жизни населения.

8 июня 2017 года в Астане: в "Назарбаев Университете" состоялась презентация Глобального, Регионального и Национального отчетов о человеческом развитии за 2016 год с участием представителей Парламента РК, ключевых министерств и ведомств, представителей академического сообщества и гражданского общества. Отчеты были представлены экспертами из Штаб-квартиры и Стамбульского регионального Хаба Программы Развития Организации Объединенных Наций (ПРООН).

Согласно докладу экспертов, концепция человеческого развития ставит в качестве основной цели экономического развития не рост валового национального продукта (ВНП), а возможности развития самого человека и его благосостояния. В этой связи, в противовес ВНП был сформирован другой показатель - Индекс человеческого развития (ИЧР).

Эксперты прояснили, что индекс человеческого развития является комбинированным показателем, характеризующим развитие человека в странах и регионах мира. Этот показатель ежегодно рассчитывается экспертами ПРООН для сравнения и измерения уровня жизни между странами путем сопоставления таких показателей, как ожидаемая продолжительность жизни, уровень образованности и уровень жизни.

В рейтинге по ИЧР 2016 года Казахстан занял 56-е место как в 2015 году и находится в категории стран с высоким уровнем человеческого развития. В сравнении с 2015 годом, по отдельным показателям индекса прослеживается положительная динамика:

- показатель продолжительности жизни составил 69,6 лет (в 2015 году - 69,4 лет);
- среднее количество лет, потраченных на обучение - 11,7 лет (в 2015 году – 11,4 лет);
- валовый национальный доход на душу населения достиг 22 093 \$, вместо 20 876 \$ 2015 г.

В свете прогрессирующей значительности концепции человеческого развития, отчеты с каждым разом охватывают все более важные области устойчивости, такие, как неравенство, расширение прав и возможностей в широком смысле. По словам экспертов, показатель измерения человеческого развития позволяет определить направления реформ в области политики развития и стать эффективным инструментом для разработчиков законов и концепций. В связи с этим, презентация отчетов предоставила экспертную платформу для стимулирования всесторонней дискуссии достижений в области развития

человека и проблем, существующих как на глобальном, так и на региональном и национальном уровнях.

Таблица 1.

Рейтинг стран делится на четыре большие категории, исходя из их ИЧР [1]., по состоянию на 2016 г.

Очень высокий	Высокий	Средний	Низкий
0,949 - 0,800	0,799 - 0,701	0,700 - 0,550	0,549 - 0,350
 0,900 и выше 0,850–0,899 0,800–0,849	 0,750–0,799 0,700–0,749	 0,650–0,699 0,600–0,649 0,550–0,599	 0,500–0,549 0,450–0,499 0,400–0,449 0,350–0,399

- страны с очень высоким уровнем развития (0,949-0,800) или с 1 по 51 место;
- страны высоким уровнем развития (0,799-0,701) или с 52 по 105 место;
- страны со средним уровнем развития (0,700-0,550) или со 106 по 147 место;
- страны с низким уровнем развития (0,549-0,350) или со 148 по 188 место.

Анализ данных таблицы 2, где приведен полный список стран по уровню развития ИЧР показывает:

Таблица 2.

Полный список стран по уровню развития ИЧР

1. Очень высокий ИЧР			2. Очень высокий ИЧР		
Место в 2015 (доклад 2016)	Страна	ИЧР Индекс 2015 (доклад 2016)	Место в 2015 (доклад 2016)	Страна	ИЧР Индекс 2015 (доклад 2016)
1	Норвегия	0,949	32	Андорра	0,858
2	Австралия	0,939	33	Кипр	0,856
2	Швейцария	0,939	33	Мальта	0,856
4	Германия	0,926	33	Катар	0,856
5	Дания	0,925	36	Польша	0,855
5	Сингапур	0,925	37	Израиль	0,854
7	Нидерланды	0,924	38	Чили	0,847
8	Ирландия	0,923	38	Саудовская Аравия	0,847
9	Исландия	0,921	40	Словакия	0,845
10	Канада	0,92	41	Португалия	0,843
10	США	0,92	42	ОАЭ	0,84
16	Великобритания	0,909	43	Венгрия	0,836
17	Япония	0,903	44	Испания	0,834
21	Франция	0,897	45	Аргентина	0,827
26	Италия	0,887	45	Хорватия	0,827
27	Испания	0,884	47	Бахрейн	0,824
28	Чехия	0,878	48	Черногория	0,807
29	Греция	0,866	49	Польша	0,803
30	Бруней	0,865	50	Румыния	0,802
31	Эстония	0,865	51	Кувейт	0,8

3. Высокий ИЧР			4. Средний ИЧР		
Место в 2015 (доклад 2016)	Страна	ИЧР Индекс 2015 (доклад 2016)	Место в 2015 (доклад 2016)	Страна	ИЧР Индекс 2015 (доклад 2016)
52	 Беларусь	0,796	107	 Молдова	0,633
56	 Казахстан	0,794	108	 Ботсвана	0,698
68	 Куба	0,775	109	 Габон	0,697
69	 Иран	0,774	110	 Парагвай	0,693
70	 Грузия	0,769	111	 Египет	0,691
71	 Турция	0,767	111	 Туркменистан	0,691
71	 Венесуэла	0,767	113	 Индонезия	0,689
77	 Мексика	0,762	114	 Палестина	0,684
78	 Азербайджан	0,759	115	 Вьетнам	0,683
79	 Бразилия	0,754	116	 Филиппины	0,682
84	 Армения	0,743	117	 Сальвадор	0,68
84	 Украина	0,743	119	 ЮАР	0,666
90	 КНР	0,738	120	 Кыргызстан	0,634
92	 Монголия	0,735	121	 Ирак	0,649
105	 Узбекистан	0,701	127	 Гайана	0,638
			127	 Микронезия	0,638
			129	 Таджикистан	0,627

Из государств бывшего СССР высокий уровень ИЧР: в Беларуси (52), Казахстане (56), Грузии (70), Азербайджане (78), Украине (84), Армении (84), Узбекистане (105).

Другие постсоветские государства включены в группу стран со средним уровнем развития: Молдова (107 место – самый низкий показатель в Европе), Туркменистан (111), Кыргызстан (120), Таджикистан (129).

Из всех государств бывшего СССР страны Балтии смогли войти в группу с очень высоким уровнем человеческого развития: Эстония занимает 30 место, Литва – 37, Латвия – 44 и Россия – 49 место.

Таким образом на сегодняшний день Казахстан входит в число стран с высоким уровнем ИЧР, тем не менее, в списке из 188 стран мы располагаемся в середине его первой половины.

В условиях расширяющихся процессов глобализации мирового экономического пространства возможности государства по наиболее полному удовлетворению возрастающих общественных потребностей, в первую очередь, определяются уровнем развития человеческого капитала.

Человеческий капитал в широком смысле – это интенсивный производительный фактор экономического развития, развития общества и семьи, включающий образованную часть трудовых ресурсов, знания, инструментарий интеллектуального и управленческого труда.

Экономическая категория «человеческий капитал» формировалась постепенно. И на первом этапе состав человеческого капитала включал небольшое число составляющих – воспитание, образование, знания, здоровье. Причем длительное время человеческий капитал считался только социальным фактором развития, то есть затратным фактором, с точки зрения теории роста экономики. Считалось, что инвестиции в воспитание, в образование являются непроизводительными, затратными. Во второй половине XX столетия отношение к человеческому капиталу и образованию постепенно кардинально изменилось.

Важнейшей составляющей человеческого капитала является труд, его качество и производительность. Качество труда, в свою очередь, определяется ментальностью населения и качеством жизни. Энергопотребление казахстанской продукции вдвое-втрое в зависимости отрасли выше, чем в странах с эффективными производствами. А

производительность труда в несколько раз ниже, чем в развитых странах. Низкопроизводительный и некачественный труд существенно снижает накопленный казахстанский человеческий капитал, снижает его качество.

Таким образом, на сегодняшний день Казахстану необходима четкая масштабная программа по формированию качественного человеческого капитала дифференцированного уровня квалификации, как на макро-, так и на микроуровне. Она должна представлять собой структурный элемент общей экономической политики страны и носить комплексный характер.

Решение наиболее актуальных задач в экономике невозможно без создания передовой, гибкой к изменениям системы образования, эффективной и устойчивой, в том числе и в финансовом отношении, системы здравоохранения, совершенствования механизмов качественной продуктивной занятости, развития массового предпринимательства - в общем, всего того, от чего и зависит качество человеческого капитала.

Экономисты рассматривают человеческий капитал как фактор производства, рост которого напрямую влияет на динамику ВВП. Однако это свойственно не всем экономикам, а только тем, которые специалисты называют инновационными экономиками, экономиками знаний. Тогда как в казахстанской экономике, которую можно отнести к индустриально-ресурсным, вес человеческого капитала пока незначителен. ВВП больше зависит от уровня добычи и мирового спроса на ресурсные товары. И эту модель можно эксплуатировать до тех пор, пока есть ресурсы и пока есть спрос на них.

Программа «Рухани жаңғыру» – получила широкую поддержку и придала мощный импульс модернизационным процессам в обществе. Президент Казахстана Н. Назарбаев в Заключении своей программной статьи «Семь граней великой степи» отметил, «что новые компоненты общенациональной программы «Рухани жаңғыру» позволят актуализировать многовековое наследие наших предков, сделав его понятным и востребованным в условиях цифровой цивилизации» [2].

В контексте темы, касающейся человеческого капитала, можно сказать лишь о том, что в этой программе содержится очень важный посыл, связывающий экономическое измерение проблемы и политическое: «Особенность завтрашнего дня в том, что именно конкурентоспособность человека, а не наличие минеральных ресурсов становится фактором успеха нации» [3].

Говоря о конкурентоспособности, основой которой является человеческий капитал, Глава государства подчеркнул, что нация должна предложить что-то выигрышное по цене и качеству на региональных и глобальных рынках. На наш взгляд, Президент говорит о конкурентоспособности в широком контексте, а если рассматривать в узком – экономическом, то конкурентоспособность – это возможность продать свой продукт или услугу при прочих равных условиях дешевле, чем конкурент. Весь вопрос в том, на каких рынках и с какими конкурентами мы играем.

9 ноября 2017 года проведен XIV Форум межрегионального сотрудничества Казахстана и России в г. Челябинске, где Глава государства встретился с Президентом России В. Путиным [4]. В своем выступлении Президент Казахстана подчеркнул, что обсуждаемая тема- человеческого капитала – находится в центре внимания двух государств, она приобретает особую важность в условиях стремительно развивающихся технологий, в том числе цифровых. До 2030 года, по прогнозам экспертов, в различных сферах исчезнут порядка 60 профессий, одновременно появятся более 180 новых профессий.

Президент Республики Казахстан Н. Назарбаев в своем нынешнем Послании народу Казахстана напомнил об улучшении качества человеческого капитала – это, прежде всего, вопросы качества и доступности образования, здравоохранения и системы социальной защиты, которые являются необходимыми факторами роста благосостояния казахстанцев [5].

Остановимся на совершенствовании важнейших компонентов и основных направлениях в финансировании соответственно по трем сферам человеческого капитала на предстоящие три года [6].

В сфере образования особый акцент будет сделан на обеспечение доступности и повышение качества образования. В Казахстане начали поэтапный переход на обновлённое содержание школьного образования, соответствующее международным стандартам. Основой для этого стали 20 передовых интеллектуальных школ, которые построены по особому проекту в каждом областном центре нашей страны, куда попадают талантливые дети по очень большому конкурсу.

Большое значение придаётся техническому профессиональному образованию. Вступил новый проект «Бесплатное профтехобразование и дуальное обучение».

В системе высшего образования осуществляется поэтапное расширение академической управленческой самостоятельности вузов согласно новому закону по этому поводу.

Ведётся активная работа по цифровизации процесса образования.

На развитие системы образования и науки в проекте бюджета на 2018-2020 годы предусмотрены 1 123,1 млрд. тенге, из них на 2018 год - 340,6 млрд. тенге.

В планируемом трехлетнем периоде предлагается расширить существующий «пилотный проект» по внедрению подушевого финансирования в сфере среднего образования.

По сфере здравоохранения. Последние 10 лет в Казахстане отмечается положительная динамика основных показателей здоровья населения. Ожидаемая продолжительность жизни за 10 лет выросла на 6 лет - 72,5 года. Общая смертность снизилась на 28 процентов, материнская - в 3,5 раза.

В системе здравоохранения внедряются цифровые технологии - это ввод электронных паспортов здоровья, создание интегрированной информационной системы, использование больших данных и персонализация медицины. Важно обеспечить обмен опытом в области цифровизации здравоохранения и развитие общей сети телемедицины.

Расходы на систему здравоохранения на 2018-2020 годы составят 3 342,5 млрд. тенге, из них в 2018 году - 1 070,3 млрд. тенге.

Их рост в основном связан с усилением гарантированного объема бесплатной медицинской помощи в целях качественного перехода на обязательное социальное медицинское страхование.

По рынку труда и системе социальной защиты в Казахстане также есть немало направлений для совместной работы, в рамках ЕАЭС решено создать общий рынок труда. Наибольшая доля в общем объеме расходов республиканского бюджета приходится на социальный блок. Она возрастает с 44,6% в 2018 году до 47,4% в 2020 году. В денежном выражении они составят 13 401 млрд. тенге, в том числе на 2018 год - 4 108,6 млрд. тенге.

Основной объем этого блока расходов приходится на социальное обеспечение и оказание социальной помощи гражданам страны. В планируемом периоде на данное направление предусматривается 8 707,5 млрд. тенге. Из них в 2018 году 2 612,9 млрд. тенге с ростом к текущему году на 473 млрд. тенге или на 22,1%. При этом, основную долю указанных расходов составляют социальные выплаты. На их финансирование в трехлетнем периоде будет направлено 8 508,7 млрд. тенге, из них в 2018 году - 2 547,9 млрд. тенге. Также будет ориентирована на оптимизацию социальной помощи через усиление ее адресного характера.

Главным ресурсом модернизации исторического сознания является человеческий капитал. От уровня образованности общества, его твердой гражданской позиции, образа жизни зависит будущее всей страны.

Литература

1. Источник: Материал из Википедии.
2. Статья Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева «Семь граней Великой степи». 21 ноября 2018 г. Газета "Казахстанская правда" 22 ноября 2018 г.
3. Статья Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». 21 апреля 2017г. Газета «Казахстанская правда» 13 апреля 2017г.
4. Новый этап сотрудничества. Газета "Литер", 10 ноября 2017 г.
5. Послание Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева народу Казахстана. 5 октября 2018 года. Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни. «Вечерняя Астана» 6 октября 2018 года.
6. Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на 2018-2022 годы.

Е.К. Нурпеисов

*кандидат юридических наук, ведущий научный сотрудник
Института истории государства Комитета науки МОН РК
г. Астана (Казахстан)*

ВОЗРОЖДЕНИЕ НЕЗАВИСИМОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ КАЗАХСТАНА

В Казахстане к концу восьмидесятых годов XX века одним из наиболее обсуждаемых был вопрос о том, возрождается государственность или она обретается народом впервые, благодаря стечению исторически переломных обстоятельств.

Государство, как исторически новый политический институт управления обществом, возникает в тот период развития народа, когда он объективно нуждается в консолидации, обеспечении общего интереса, общих правил взаимоотношений между людьми. В догосударственный период развития человечества его фрагменты в виде родов и племен также нуждались в специфическом политическом институте управления. И он возник и функционировал в форме вождества. Его возможности имели свои пределы как в историческом, так и в политическом отношении. С течением времени вождества утрачивают свои управленческие и регулятивные возможности и сходят с исторической арены.

В отличие от вождества государство к настоящему времени не исчерпало управленческий и регулятивный потенциал. Оно, сохраняя себя в качестве специфического института политического управления, приспосабливается к новым историческим условиям посредством адекватных им изменений форм организации власти (монархия, республика) и методов ее реализации (тирания, деспотия, авторитаризм, демократия). Поэтому народ, по какой-либо причине утративший свое государство, имеет возможность его возрождения. Ясно, что возрожденное через столетия в новых исторических и социально-политических условиях государство, будет существенно отличаться от предыдущего. И это будет не возвратом к истокам, а их продолжением. И главным здесь будет то, что возрождается специфический политический институт управления обществом, с полным набором присущих ему признаков (суверенитет, публичная власть, законодательство, налоги, территория и гражданство).

Эта закономерность в условиях Казахстана проявилась следующим образом.

Первое централизованное суверенное казахское государство в форме ограниченной монархии-ханства, основанное султанами Кереем и Жанибеком, после почти трехсотлетнего развития, в силу ряда объективных причин, стало приходить в упадок. Ускорение этому процессу придали протекторальная и колониальная политика Российской империи, которая посредством постепенного вытеснения органов власти ханства и замены их государственными органами царской власти добилась ликвидации казахского государства. Утрата казахским обществом своего государства не возвратила Казахстан к догосударственному этапу развития, то есть вождеству, так как на его территории действовали государственные органы Российской империи, ее законодательные акты и правоприменительная система.

После крушения этой империи в 1917 году лидеры «Алаш-Орды» предприняли отчаянные попытки возрождения казахской государственности. Созданная национально-территориальная автономия, натолкнувшись на активное сопротивление разнонаправленных политических сил России, прекратила свое существование, не успев оформиться в качестве полноценного государственного образования. Но конституционно-правовые взгляды лидеров партии «Алаш» стали теми благодатными семенами, которые спустя более 70 лет выполнили великую миссию по возрождению цивилизационного государства на просторах Великой степи. Уже одно это, помимо других заслуг, является более чем достаточным основанием для размещения их образов в предлагаемом Президентом РК Н.А. Назарбаевым Парке энциклопедии «Великие имена Великой степи» [1].

Пришедший на смену империи СССР, вопреки ожиданиям, не способствовал возрождению казахской государственности.

Советская власть, просуществовавшая на территории Казахстана с 1917 г. по 1991 г. под руководством компартии, идеологически и практически умело обходила вопрос о возрождении суверенного государства казахского народа лживыми заявлениями о том, что оно (возрождение) состоялось в форме Советской Республики. Эта ложь была общей для всех советских республик в составе СССР.

В такой непростой геополитической обстановке 25 октября 1990 года была принята «Декларация о государственном суверенитете Казахской ССР» [2]. Этот политический документ являлся первым общественно признанным шагом, приближающим к реальной независимости. Хотя она признавала верховенство государственной власти внутри республики, провозгласила принцип разделения власти, многообразие форм собственности, но все же сохранила существенные ограничения суверенитета, предусматривая передачу некоторой части своих полномочий Союзу и допуская совместную защиту суверенных прав самой республикой и Союзом (Федерацией). Декларация допускала возможное ограничение прав Казахстана требованиями ожидаемого тогда Союзного Договора. Вместе с тем, в ней было провозглашено: «Возрождение и развитие самобытной культуры, традиций, языка и укрепление национального достоинства казахской нации и других национальностей, проживающих в Казахстане, являются одной из важнейших задач государственности Казахской ССР» (ст. 2).

Эта формулировка, отражающая многовековую мечту казахов о возрождении своей утраченной государственности, далась нелегко. При разработке проекта Декларации одни предлагали не углубляться в историю государственности и исходить из современных реалий. Другие же, наоборот, настаивали отразить особое место исторически государствообразующей нации. В противовес этому выдвигались опасения, что будут упущены интересы некоренных наций. Сторонники этой позиции весьма критически отнеслись к ст. 4, которая дала весьма оригинальную демократическую формулировку, снимающую эти опасения. В ней установлено: «граждане Республики Казахстан всех национальностей составляют народ Казахстана, и он является единственным носителем суверенитета и источником государственной власти в Казахской ССР».

При таком подходе к национальной проблеме представители некоренной нации, имеющие свою историческую национальную государственность вне пределов Казахстана,

пользуются в полной мере, наравне с казахами, государственным покровительством на территории проживания. Более того, они, входя в состав народа Казахстана, в этом качестве осуществляют «государственную власть как непосредственно, так и через представительные органы на основе конституции Казахской ССР» (ст. 4).

Историческое значение Декларации о государственном суверенитете заключается в том, что в ней отражены важные атрибуты государственности: территориальная целостность, система высших органов государства, принцип разделения государственной власти, финансово-кредитная система, государственная и негосударственная формы собственности. Тем самым был сделан крупный шаг в сторону возрождения своей государственности. Это достижение, при всей его непреходящей политической ценности, не означало еще окончательной победы в борьбе за свою независимость и выборе своего пути развития.

Казахстан оставался еще Советской Социалистической Республикой. Декларация предполагала, что он будет в составе новой федерации – Союза Суверенных Республик (ст. 1). Это, в свою очередь, неизбежно обуславливало бы и ограничивало ее самостоятельность рамками, определяемыми будущим Союзным договором (ст. 6, 8, 15). Статус субъекта федерации, безусловно, предполагает изъятие у него ряда суверенных прав и добровольную передачу их федеральным государственным органам. Насколько длинным или коротким будет этот ряд зависит от многих внутренних и внешних политических и экономических факторов. В СССР, к примеру, он оказался бесконечно длинным и имел тенденцию к бесконтрольному росту. Не случайно, поэтому при обсуждении проекта Союзного договора высказывались опасения по поводу реанимации распадающейся федерации во главе с КПСС.

Из-за этих ограничений Казахстан оказался в двусмысленном положении в международных и внешнеэкономических отношениях. Ограниченный суверенитет и зависимость от союзных органов при решении неопределенного круга вопросов не позволяли иностранным государствам вступать с Казахстаном в серьезные дипломатические и стратегические экономические отношения. В тот период в мировом сообществе Казахстан еще не был признан субъектом международных отношений.

Такая общественно-политическая ситуация, сложившаяся в Казахстане в конце восьмидесятых и начале девяностых годов прошлого столетия, вызывала неоднозначную реакцию в обществе. Вопрос о подлинной независимости не утратил своей актуальности. Дискуссии о будущей государственности казахов, хотя и утратили былую эмоциональность и запелляционное неприятие мнений противников, все же продолжались. Угрозы для раскола общества, конечно, не было, но историческая судьба казахской государственности воспринималась многими не одинаково. При этом зачастую истоки государственности рисовались весьма туманно, советское настоящее оправдывалось, а постсоветское будущее представлялось в общих чертах демократического государства.

Государственный этап – это особый период в истории народов, когда судьбоносные для народа решения принимались государством, когда оно было ответственно за взлет или падение экономики и культуры, когда оно поддерживало или размывало самобытный облик и колорит народа. Период государственного развития народа представляет очень важную часть жизни народа, простирающейся на многие века. Поэтому отрицание этого этапа исторического развития народа или сознательное замалчивание его – это антигуманные акты, отсекающие от исторической действительности народа ее неотъемлемые части.

В средствах массовой информации порой публиковались и озвучивались мнения, подвергающие сомнению факт существования казахского государства в форме ханства. Отсюда делался опрометчивый, а порой и провокационный вывод о том, что казахи до провозглашения государственной независимости вообще не имели государственности, а территории, принадлежащие казахам, оказывается управлялись родоплеменными

институтами, не имеющими ничего общего с государством. Одним словом, ханство было, а государства, как высшей формы самоопределения нации и института национального самоуправления, не существовало. Догосударственный этап развития казахов, якобы, не перерос в стадию их государственного развития.

В то же время, в порыве придания Казахстану цивилизованного геополитического статуса некоторые упрямо твердили, что подлинная суверенная государственность Казахстана берет начало с конца восьмидесятых и первых годов девяностых годов прошлого столетия. Подобное сужение периода государственного развития казахов последними двадцатью пятью годами, привело, естественно, к умалению исторической роли казахского народа.

Ликвидация ханской власти в результате колонизации Российской империей и последовавшая за ней советизация Казахстана прервали 300-летнее развитие казахского государства. Но сохранилась страна казахов – Қазақ елі, оказавшаяся под управлением чужого государства. Выживание Қазақ елі, его естественное историческое развитие было сопряжено с искусственно созданными трудностями, которых не допустило бы свое, национальное государство. Но они не истребили дух национальной государственности, начало возрождению которой был положено в 1990 году.

Во второй половине 1991 г. иллюзия сохранения СССР рассеялась окончательно. Казахстану предстояло на ходу перестраиваться на новый уклад общественно-политической и социально-экономической жизни. Ему нужно было обрести статус независимого государства и в дальнейшем с его помощью, под его руководством подняться до уровня равноправного, демократического члена мирового сообщества.

16 декабря 1991 г. был принят Конституционный Закон «О государственной независимости Республики Казахстан» [3]. Он открыл новую страницу в многострадальной истории Казахского народа, возвестив всему миру о возрожденной суверенной Республике, открытой для признания ее государственной независимости другими государствами. Парламент Республики, выражающий волю народа Казахстана, торжественно подтвердил утраченное и не реализованное право Казахской нации на самоопределение (Преамбула). Кстати, к концу этого же дня с заявлением о признании Республики Казахстан выступила Турция.

Наконец был достигнут исторический рубеж, когда Республика Казахстан заявила о себе как о независимом, демократическом и правовом государстве, обладающем полнотой власти на своей территории, самостоятельно определяющем и проводящем внутреннюю и внешнюю политику (ст. 1). В этом суть такого решающего признака государства, как суверенитет.

Другому немаловажному признаку – территории юрисдикции государства, посвящена отдельная статья: «Территория Республики Казахстан в существующих границах является целостной, неделимой и неприкосновенной» (с. 5).

Следующему неотъемлемому признаку государства – публичной власти, посвящена глава 3 Закона, в которой установлено, что государственная власть в Республике осуществляется исходя из принципа ее разделения на законодательную, исполнительную и судебную. Во главе каждой из них находятся Верховный Совет, Президент и Верховный и Высший арбитражные суды (ст. 10).

Наличие собственной налоговой системы, как признак независимого государства, отражен в ст. 12: «Республика Казахстан ... организует республиканскую налоговую и таможенную системы».

Наконец, гражданство – признак, не характерный для государств на ранних стадиях его становления, но ставший обязательным атрибутом демократически развитых государств, находит свое отражение в ст. 7. Она провозглашает, что «Республика Казахстан имеет свое гражданство». Ценность этой статьи состоит в том, что за казахами, вынужденно покинувшими территорию страны и проживающими за ее пределами,

признается право иметь гражданство Республики Казахстан, если двойное гражданство допускается в странах их проживания (ст. 7).

Объявление государственной независимости Казахстана есть подведение исторической черты под закономерный итог трудного исторического пути развития, пролежавшего через народно-освободительные войны, массовые репрессии и геноцид, превращение огромной части территории в ядерный испытательный полигон, хищническое использование недр и других природных ресурсов. Вполне очевидно, что такие обстоятельства угнетали национальное достоинство казахов, тормозили развитие самобытной культуры, традиций, языка.

Не лучшим было положение представителей других этносов, особенно оказавшихся в Казахстане в разные годы в порядке их депортации. Желанием устранить негативные последствия этих трагических обстоятельств продиктовано возложение на государство важнейшей его обязанности, направленной на «Возрождение и развитие культуры, традиций и языка, укрепление национального достоинства казахской нации и представителей других национальностей, проживающих в Казахстане» (ст.8). В этом гуманитарный смысл возрожденной казахской государственности, распространяющей свою юрисдикцию на территорию многонационального Казахстана.

Провозглашение государственной независимости означало возрождение государства на исконной территории Казахстана в форме демократической Республики, отражающей и защищающей интересы не только казахов, а всего народа Казахстана, состоящего из представителей разных этносов, представители которых являются гражданами Республики Казахстан.

Литература

1. Назарбаев Н.А. – Семь граней Великой степи: // «Казахстанская правда», 2018, 21 ноября
2. Декларация о государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической Республики. – Ведомости Верховного Совета КазССР, №44, 1990 г.с. 408.
3. Конституционный Закон Республики Казахстан «О государственной независимости Республики Казахстан» – Ведомости Верховного Совета КазССР, №51, 1991 г., ст. 622.

Т.В. Семеновских
кандидат психологических наук,
доцент Тюменского государственного университета
г. Тюмень (Россия)

ОРГАНИЗАЦИЯ ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ДЛЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

В последние годы в социуме актуализируются ценности инклюзивного образования, которые нацелены на защиту прав ребенка с особыми возможностями здоровья не только на получение образования, но и на обеспечение полноценной активной социальной жизни, восприятия особых детей как полноправных членов общества.

Для того чтобы сменить взгляды общества и подготовить его к инклюзии, необходимо ее внедрение с первой ступени системы образования – дошкольной. Погружение ребенка-дошкольника в инклюзию дает наибольший эффект, поскольку,

именно в этом возрасте закладывается поликультурность личности [2, с. 153]. У детей дошкольного возраста еще не оформились предубеждения касательно сверстников с особенностями развития, что позволяет воспитывать поколение с гуманным отношением к окружающим. Дети, развивающиеся и воспитывающиеся в поликультурной среде, учатся понимать и принимать таких детей, существующие различия между ними; учатся таким важным качествам как толерантность и забота о ближнем [1, с. 243].

Чтобы проявить в человеке более глубокие и тонкие аспекты сознания и восприятия, необходимо спроектировать такую образовательную среду, которая обладает качественной характеристикой – многомерностью. «Многомерность инклюзии» может стать метафорой поступательного векторного движения от инклюзивного образования к инклюзивному обществу» [2, с.154]. В связи с этим, вспоминается высказывание британского политика Дэвида Бланкетта: «...образование детей с особыми потребностями является одной из основных задач для страны. Это необходимое условие создания действительно инклюзивного общества, где каждый сможет чувствовать причастность и востребованность своих действий. Мы обязаны дать возможность каждому ребенку независимо от его потребностей и других обстоятельств полностью реализовать свой потенциал, приносить пользу обществу и стать полноценным его членом».

Многомерность инклюзивной дошкольной среды рассматривается как переплетение пространственно-предметной, психологической и методологических сфер деятельности, под действием которых ребенок сможет раскрыть свой потенциал, почувствовать самостоятельность, проявить инициативу, активность и коммуникабельность в благоприятной и комфортной обстановке при посещении инклюзивного дошкольного общеобразовательного учреждения.

В Российской Федерации наиболее распространен интегрированный подход к инклюзивному образованию. Адекватными условиями для проведения целенаправленной работы по интеграции детей с отклонениями в развитии располагают комбинированные образовательные учреждения – в состав которых входят как обычные, так и специальные дошкольные группы и школьные классы. В этих условиях становится возможным эффективно осуществлять интеграцию всех детей с особенностями в развитии, учитывая при этом уровень развития каждого ребенка, выбирая полезную и возможную для него «долю» интеграции, т.е. одну из ее моделей. Данная практика наиболее распространена в регионах страны.

Инклюзивный подход, не упуская из виду заболевание ребенка, предполагает совместное преодоление трудностей, окружение его особой душевной заботой и вниманием, с которыми он сталкивается, начиная с детского сообщества и заканчивая социумом в целом.

Инклюзивный подход развивает метапредметные и личностные результаты обучающегося, что в комплексе с предметными формируют новую межкультурную компетенцию.

Рассмотрим и проанализируем организацию инклюзивной образовательной среды на примере Муниципального автономного дошкольного образовательного учреждения «Детский сад №186» города Тюмени.

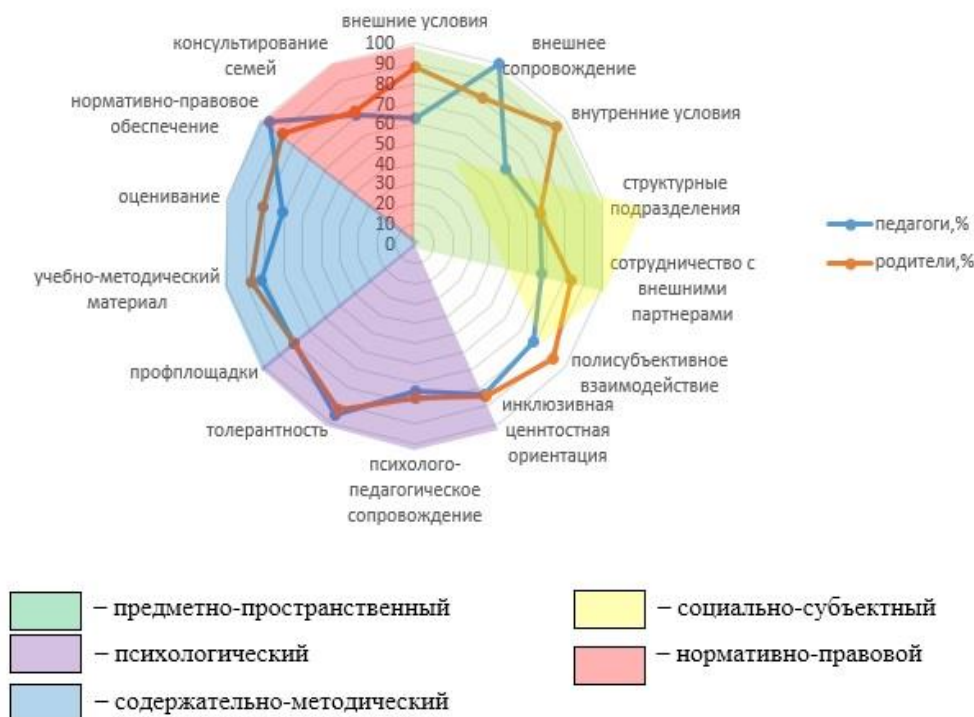

Рисунок 1. Матрица выраженности компонентов инклюзивной образовательной среды МАДОУ д/с №186 города Тюмени

После проведения опроса педагогов и специалистов выявилось, что наиболее подготовлена инклюзивная образовательная среда в ДОУ по следующим компонентам: психологический, социально-субъектный и нормативно-правовой. Высокий уровень толерантности и принятия инклюзивных ценностей присутствует в дифференцированном плане. Однако, показатели полисубъектной деятельности участников образовательного процесса (сотрудничество с внешними партнерами, оценка достижений, консультирование семей) находятся в зоне разработки. В детском саду менее всего выражены содержательно-методический и предметно-пространственный компоненты.

К внутренней диагностике относился опрос родителей детей, посещающих учреждение, с целью оценки состояния образовательной среды и удовлетворения образовательных потребностей. Результат опроса родителей показал, что практически все компоненты образовательной среды организованы на высоком уровне, кроме нормативно-правового. Родители недостаточно вовлечены в мониторинг оценки достижений своих детей, и с ними недостаточно проводится информационно-просветительская и образовательная деятельности по вопросам правовой грамотности.

Сравнительный анализ оценки состояния инклюзивной образовательной среды д/с №186 г. Тюмени родителями, специалистами и педагогами показал, что родители более позитивно оценивают состояние образовательной среды в детском саду, чем педагоги и специалисты. Межличностные отношения в родительском коллективе более развиты, чем в педагогическом. В психологическом компоненте родители и педагоги воспринимают положительно реализацию инклюзивной практики в детском саду. Однако, из-за малого количества детей с ОВЗ в дошкольных группах у родителей наблюдается недостаточность информационной грамотности в вопросах инклюзии, нормативно-правового обеспечения, а также правовых вопросов.

В ДОУ наиболее тщательно проработан предметно-пространственный компонент ИОС, вопреки мнению специалистов и педагогов. Со стороны внешней организации предметно-пространственного компонента тщательно разработана входная группа

детского сада (пандус, оборудованное крыльцо, противоскользящее покрытие дорожек, кнопка вызова персонала) и многофункциональная прилегающая территория (зона для парковочного места, зона для разнообразной деятельности детей, облагороженная территория, игровые комплексы). Недостатком предметно-пространственного компонента является низкий уровень организации сетевого взаимодействия.

Материально-техническое обеспечение находится на высоком уровне относительно направленности ДООУ (речевое развитие), безбарьерная среда организована достаточно для групп лиц, имеющих сложности физического передвижения (на инвалидных колясках), но в меньшей мере проработана для категории лиц слабослышащих и уязвима для слабовидящих детей. Недостаёт в ДООУ специального медицинского и коррекционного оборудования, но этот момент присутствует из-за отсутствия слабовидящих и слабослышащих детей.

Таким образом, в МАДООУ д/с №186 города Тюмени проработаны внешние и внутренние условия предметно-пространственного компонента, участники образовательного процесса положительно воспринимают политику инклюзивного образования и обладают качественной характеристикой для ее внедрения, учебно-методический материал и нормативно-правовое обеспечение находятся на высоком уровне. Драматично противоположно требуют разработки сетевое сотрудничество и структурные подразделения, полисубъектное взаимодействие среди педагогического коллектива, психолого-педагогическое сопровождение и деятельность с родителями в сфере правового просвещения.

В Казахстане существует опыт организации инклюзивной среды на территории Океанариума (г. Астана). Площадка для работы с детьми с особыми потребностями выбрана не случайно, поскольку уже сама окружающая водная среда является лечебной. Она способствует тому, что человек изменяет свое состояние как физическое, так и психоэмоциональное.

В Океанариуме проводятся Инклюзивные Фестивали детского творчества. Их цель вовлечение детей с особыми потребностями в творческие коллективы и подготовка совместных креативных номеров. Дети не только погружаются в атмосферу обычных образовательных учреждений города, но и отрабатывают коммуникативные навыки, общаясь со сверстниками.

Подготовка к Фестивалю это, прежде всего, включение в среду, где дети с особыми потребностями могут чувствовать себя нужными, значимыми в обществе. Именно это дает им ресурс для того, чтобы стремиться жить и приносить радость своим близким, самому себе и окружающим людям.

Кроме Фестиваля, дети с особыми потребностями участвуют в программах социальной адаптации. Они вовлекаются в разные виды деятельности: рисуют, лепят, ставят театральные постановки, проходят музыкотерапию, песочную графику и телесно ориентированную терапию. Посетители океанариума могут принять участие в занятиях с детьми. Ценностью данного взаимодействия является то, что здоровые дети формируют жизненные ценности и моральные качества.

Многогранное содержание различных видов деятельности рассмотренных субъектов образовательного процесса в пределах ДООУ и вне его раскрывают внутреннюю сторону психодидактического компонента инклюзивной среды и находится в тесной взаимосвязи и сотрудничестве с остальными ее компонентами, образуя продуктивный, динамический и инновационный процесс реализации инклюзивной практики.

Таким образом, анализируя российский и казахстанский опыт организации инклюзивной среды, мы делаем вывод, что требования и условия осуществления инклюзии нацелены, прежде всего, на погружение ребенка в социум.

Литература

1. Брук Ж.Ю., Семеновских Т.В. К вопросу о толерантности в инклюзивной

образовательной среде Тюменского региона. // Вестник Тюменского государственного института культуры. – 2015. – №2 (4). – С. 242-245.

2. Семеновских Т.В. Многомерность инклюзии. // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2016. – Т. 8. – № 5-3. – С. 153-155.

С.Қ. Иманбердиева

*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, қазақ және орыс тілдері кафедрасының доценті, филология ғылымдарының докторы
Астана қ. (Қазақстан)*

ЖАҢА ДАНУ ҮДЕРІСІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІГЕ ӘСЕРІ

Әлеуметтік желі – бұл қатынас, бағалау, талқылау, ақпарат бөлісудің ең көлемді кеңістігі. Жеке тұлғаның ақпараты бірден бұқаралық болып, қоғам талқылауына айналуы қызығушылық тудырады. Әлеуметтік желідегі жазбалар (посттар) бір уақытта жеке де, әлеуметтік те айтылымға айналады, сонымен бірге ол өзін көрсету, саяси алаң, адамдарға көмектесу механизмі т.б.

Қазіргі кезде әлемнің көптеген елдерінде әлеуметтік желі дәуірі орнады, әркімнің өз ойларын бөлісудің іштей өз ережелеріне бағынатын өзіндік басымдылығы мен кемшін тұстары бар жаңа тәсілдері қалыптасты.

Марино Ниола (Marino Niola) «Хештэг» еңбегінде өз ойының мына тұстарын астын сызып көрсетеді: «Қазір біз homo digitalis («сандық дәуір адамының») тарихи даму жолының ең бастауында тұрмыз, алайда, менің ойымша, желінің «өркениеттену» мен регламенттеу үдерісі – бұл уақыт еншісіндегі мәселе» [1]. Расында да, желіде отырушылар санының күн санап өсіп отырғанын ескерсек, жуық арада барлық мәселе тек желі арқылы шешілетін күн жақын сияқты.

Шынайы болмыс өзгерді, осы болмысты қабылдауымыз да өзгерді, біз, тіптен, басқаша түсінесетін деңгейге жеттік. Әлеуметтік желілер адамдардың грамматиканы қолдануына, ойын жеткізу мәнеріне қатты әсер етті, өзіндік «Интернет тілі» қалыптасты.

Кез келген тілді қолданғанда оның негізгі грамматикалық ережелерін ұстануы қажет. Тіл адамдардың тәжірибесінің нәтижесі, сондықтан да жалпы мәдениет сияқты ол да жалпыға бірдей қалыптасқан мағыналарды туындатады. Коммуникация тек мағына болған жерде, тұтынушылар қолданып, түсінетін жағдайда ғана орын алуы мүмкін. Шын мәнінде, біздің өзара қарым-қатынасымыз бір бірімізді түсінетінімізге сенімді болуымызға тікелей байланысты.

Бүгінде тілдік қатынастың жаңа түрі қалыптасты – ол жазбаша ауызша сөйленім. Қазақ және орыс тілдері желіде негізінен жазбаша түрінде орын алады, алайда интерактивті желілік коммуникация жағдайында сөйленім қарқыны ауызша түріне жақын.

Әлеуметтік желі ішінде өзіндік жаргон қалыптасып, дәстүрден тыс қысқартылымдар қолданылады. Сонымен ауызша тілге ықпал қалыптасады. Жиі қарым-қатынас жасайтын нақты адамдар тобының ерекше жаргоны (қысқартылымдар, қатынас стилі) анықтаушы белгі қызметін атқарады. Сонымен бірге желіде қарым-қатынастың еркін стилі қалыптасқан, тұтынушы «виртуалды» болғандықтан оның «есімі» және ол туралы жеке ақпараты формалды түрде болады. Ал бұл тұтынушыға белгілі бір жағдайда еркіндік береді.

Facebook әлеуметтік желісінде біз ақпаратты талқылау еркін болғандығы сонша, қатысушылар грамматикалық қателер жіберіп, тіл нормаларын өрескел бұзады. Сонымен бірге әлеуметтік желі лексикасының тағы бір ерекшелігі – дисфемизация, нормадан тыс лексиканың басымдылығы және ашық «полярлық» бағалау (тамаша, жүрек айнытатын,

т.б.). Бір мәтін ішінде, әсіресе, қазақ тіліндегі пікір білдіруде әртүрлі графиканы – латын және кириллді қолдану орын алады.

Қазақстандықтардың Facebook-ке қатысуын зерттеу бірнеше қызықты сәттерді анықтауға мүмкіндік берді:

- комментаторлар (пікір білдірушілер) дискурса ақпарат авторымен де басқа да оқырмандармен бірдей түсе алады. Сөздерді қысқартып қолдану автор мен оқырман арасындағы байланысты әрі бұл дискурс оларға қаншалықты белгілі екендігін көрсетеді. Әлемде болып жатқан оқиғалар тізбегінде ақпарат тақырыбының өзектілігі дер кезінде желіге салуға байланысты. Әлеуметтік желі қызметі – бұл рухы, қызығушылығы, болмысы жақын адамдарды жақындастыру әрі, керісінше, болмысы, қызығушылығы әртүрлі адамдарды алыстату. Әрине, бұл адамдар бір-біріне таныс емес. Қандай да ақпарат бойынша пікір білдіру оларды «түйістіреді». Ол жерде бір-бірімен «қақтығысқа» түседі, басқаша айтқанда, «сөз жарыстырады». Мұндай пікір бөлінудің тақырыбы әртүрлі болуы мүмкін. Бұл киім үлгісі, әнші стилі, спортшылардың сәттілігі/сәтсіздігі, экономикалық, саяси қызығушылық т.б. болуы мүмкін. Сонымен бірге лингвистикалық тұрғыдан қандай да бір ақпараттың дұрыс/бұрыс рәсімделуіне қатысты ескертпелер жасалуы мүмкін. Алайда бұл ескертпелер ауызекі сөйленісте әрі тілдік нормаларға сәйкес келмейтін және қазақша-орысшасы аралас тұрпатта болуы мүмкін. Мәселен: «Менің білуімше заңгер айна-қатесіз жазушылар қатарында.. Осы фб-да мен заңгермін деп атойлайтындар страшно- не Грамотные люди/девушки. Блиин грамотно жаза алмай отырып, қай заңның тармағын Грамотно оқи алады екен. Сосын простой посттың өзін жиырма қатемен жазып «қайсар» болмай-ақ қойындаршы. Не болмаса «Заңгермін» деп айтпаш өтініш. А то все подумают, өңкей «некудышные» юрфакқа түсед екен деп қалад. Сосын сұрағым келед қай жерде заңгерсіңдер? Әлде диплолдағы «бакалавр иесін» айтып жүрсіндерме? Лицензиялы адвокатқа ұқсамайд.. мүлдем сауатсыз»;

- комментаторларды «бан» мәселесі қатты толғандырады. Бұл мәселенің Қазақстан қоғамы соншалықты өзекті екендігін, оны радио желісі арқылы талқылауынан-ақ көруге болады. Алайда оқырмандардың барлығы дерлік «бан» семантикасының анық-қанығына жете бермейді, сондықтан да банның бір түрі – «мьют» терминімен шатастырып жатады. «Бан» – бұл тұтынушыны ақпарат қалыптастыру/бөлісу құқығынан айыру немесе шектеу, ал мьют – бұл қарым-қатынас жасауға тыйым салу;

- қазақстандықтар үшін әлеуметтік желі олардың болмысының маңызды элементіне айналған. Мұны бір оқырманның жазбасынан аңғаруға болады. Қазақ дәстүрі бойынша жігіттің үш жұрты бар: әкесі жағынан – «өз жұрты», анасы жағынан – «нағашы жұрты», әйелі жағынан – «қайын жұрты». Алайда қазіргі заман қазағының тағы төртінші бағыты анықталды, бұл олардың өмірінің ажырамас бөлігі – әлеуметтік желі.

Facebook желісін қолданушылар «Facebook ауылы» деп атап, онда ұзақ уақыт кірмегені үшін кешірім сұрайды. Сонымен бірге тұтынушылардың өздері осы «ауыл» адамдары арасындағы жақындықты сақтап қалу үшін Facebook-те ғайбат сөздерді қолдануға тыйым салады. Мәселен: «ФБ-ға кірмегелі, көсіліп отырмағалы біраз күн болыпты. Бетін ашам, бірақ бірер секундтан соң жабуға тура келеді. Мазасыз ойлар, тынымсыз шаруалар, қу тіршілік бітер емес. Бәріне уақыт емші. Сабыр түбі – сары алтын. Сағынады екенсің».

Facebook қазіргі қазақ және орыс тілдерінің лексикалық құрамына ықпал етеді. Бұл: жаңа кірме сөздердің қалыптасуы: «лайк», «забанить», «френд», «зафрендить», «троллить», «от/рас-френдить», «перепост», «репост» және әдейі тавтология («адский ад»), экспрессивті лексика мен сленгтің шектен тыс қолдануы, сөздің лексикалық семантикасын өзгертіп қолдануы;

- Facebook-те ақпаратты талқылауда белсенділігі, өз пікірімен бөліскені үшін қатысушылар бірін бірі Facebook-тің арнайы мақтау қағазымен марапаттап жатады. Сонымен бірге әлеуметтік желінің тұтынушы туралы ақпаратты әртүрлі тәсілмен алу айласын да түсіне отырып, әртүрлі тесттерден өтуге де барады. Бұл жөнінде

қатысушының пікірі мынадай: «Лукавая вещь этот Фэйсбук, кем нас только не называет, чтобы мы не сникли, и радугой и медведем и птицей феникс и Бенджамином, говорит да Вы что, Вам всего 21 год, но вы умны как 35 летний, такое сказочное свинство творит над людьми, врет как Мюнхгаузен и собирает всю нашу поднаготную, ёшкин кот и ёкарный бабай»;

• қазақ тілділер рухы, қызығушылығы бір достарды «Facebook ауылына» шақырса, орыс тілділер «ауылға» кірмейді, алайда әлеуметтік желідегі әңгімеге ескі таныстарын шақырады. Мұның дәлелі ретінде қатысушының постын келтіруге болады: «Я знаю многих из вас задолго, до того как появился Facebook, поэтому я и «зафрендил» вас, в ином случае я бы вас не добавил». Дегенмен Facebook-ке қатысушылардың көбі профильге көбірек назар аударады. Субъект туралы ақпарат әртүрлі болуы мүмкін, дегенмен бұл ақпараттар оның жеке өмірінің қыр-сырын аңғартады. Ең алдымен, қатысушының сырт пішіні, білімі, жұмыс орнына көңіл бөледі. Содан кейін өздері сенім артатын ортақ достардың бар екендігін анықтайды. Тек содан кейін ақпарат тақырыптарына қарап дос болады не достықтан бас тартады. Сол арқылы бірегейлендіруге негізделген «тұтынушы-тұтынушы» қатынасын құрады. «Френдтелген» достар ғана уақыт өте келе бұл достықтың берік екендігін тексере алады. Мәселен, тұтынушылардың біреуі естелік ретінде кіммен қашан, қалай танысқаны, қандай ақпаратпен бөліскені, бірге түскен суреттерімен бөлісуін сұрап, оның достығын өзгелері қаншалықты құрмет тұтатынын анықтағысы келеді. Мұндай постарға комментарий ретінде жағымды естеліктер, алғашқы достасу туралы жылы лебізді оқуға болады. Осы арқылы оқу, жұмыс орындарына байланысты қалыптасқан бір қауымдастық адамдарының қайта бірегейленуі орын алады. Бұл үдерісті қатысушылар «Facebook-ті постарды кім оқитынын, кім жай ғана шолу жасайтынын анықтайтын ойын санайды»;

• әлеуметтік желі әр тілдік топқа, мәдениетке жататындарды біріктіреді. Олар сөз, ақша, қандай да бір төлсипаттардың синергетикасына сенеді. Жоғалту, бір нәрседен құр қалу қорқынышы ақпаратпен «бөлісуге» не пікір қалдыруға мәжбүрлейді. Мысалы: «Бақыт гүліне» қарап ортырып, тілек тілейсің, ол 2-3 күн ішінде орындалады. Сенбейсіз бе? Менде бәрі орындалды. Тілегіңіз орындалсын десеңіз, іштей тілек тілеп, «ұнайды» дегенді басып, бөлісіңіз». Бұл репостқа түрік тілінде комментарий берілген: «Dileğimi tuttum beklıyorum». Бұл жерде тылсым күштен қорқуға байланысты жалпы сенім ізі байқалады. Тылсым субъекті – бұл адам өмірін, әрекетін анықтайтын санадан тыс жаратушы, тағдыр, оқиға т.б. түріндегі (бәрін еститін, бәрін көретін) күш [2, 202].

Facebook-ке қатысушылар мұндай қатынас, өзін көрсету әлеуметтік желіде жоғалтқан уақыт екендігін тамаша түсінеді. Алайда әлеуметтік желі қазіргі уақытта адам өмірінің ажырамас бөлшегіне айналған.

Әдебиеттер

1. Marino NiolaHashtag. Cronache da un paese connesso, Milano, Bompiani
2. Гак В.Г. Судьба и мудрость // Понятие судьбы в контексте разных культур / Отв. Ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: наука, 1994. С.198-206.

А.Т. Изакова
 доктор психологических наук,
 профессор кафедры педагогики Евразийского гуманитарного института
 г. Астана (Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ И МОЛОДЕЖИ КАЗАХСТАНА

Такие трагические события как в Керченском политехническом колледже (17.10.2018г.) снова ставят вопрос не только о безопасности школьников в учебном заведении, но и о повышении качества психологической диагностики и профилактики девиантного поведения.

Согласно статистическим данным МВД РК, количество преступлений, совершенных подростками за последние 4 года, снизилось (рисунок 1), однако некоторые показатели остаются на прежнем уровне. Так, за 9 месяцев 56,7% правонарушений совершено несовершеннолетними (в 2017 году – 58,1%, а в 2016 – 32,34%).

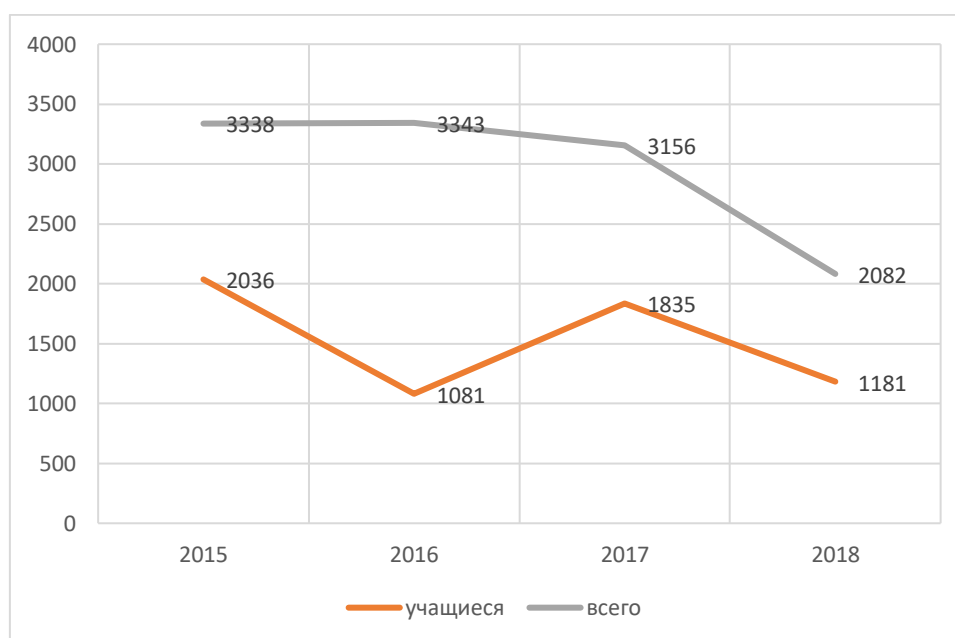

Рисунок 1 – Количество зарегистрированных преступлений, совершенных несовершеннолетними

Согласно статистическим данным, снижается количество преступлений подростков, совершенных в состоянии алкогольного опьянения, однако растет количество правонарушений, совершаемых несовершеннолетними в состоянии наркотического или токсикоманического опьянения (таблица 1).

Таблица 1 – Количество преступлений, совершенных в состоянии алкогольного и наркотического опьянения

	2015	2016	2017	за 9 месяцев 2018
Процент преступлений, совершенных в состоянии алкогольного опьянения	135	119	84	49

Процент преступлений, совершенных в состоянии наркотического или токсикоманического опьянения	1	4	7	7
---	---	---	---	---

Стабильно количество преступлений, совершаемых группой лиц: за 9 месяцев 2018 г. – 44,2 %, в 2017 – 46,1%, 2016 – 40,65, 2015 – 43%.

Высокий процент преступлений несовершеннолетних зарегистрировано по следующим статьям: «Уголовные правонарушения против личности», «Уголовные правонарушения против собственности», «Уголовные правонарушения против общественной безопасности и общественного порядка», «Уголовные правонарушения против порядка управления». Однако, за последние 3 года отмечается повышения количества правонарушений по таким статьям, как «Уголовные правонарушения против конституционных и иных прав и свобод человека и гражданина», «Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи», «Уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности», «Транспортные уголовные правонарушения», «Уголовные правонарушения против порядка управления» (таблица 2).

Таблица 2 – Виды правонарушений несовершеннолетних

	2015	2016	2017	за 9 месяцев 2018
Уголовные правонарушения против личности	205	221	209	135
Уголовные правонарушения против семьи и несовершеннолетних	1	1	0	1
Уголовные правонарушения против конституционных и иных прав и свобод человека и гражданина	14	10	2	1
Уголовные правонарушения против собственности	2602	2688	2547	1659
Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи	1	0	1	0
Уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности	0	4	1	0
Уголовные правонарушения против общественной безопасности и общественного порядка	421	333	301	236
Уголовные правонарушения против здоровья населения и нравственности	30	22	31	0
Экологические уголовные правонарушения	0	1	2	0
Транспортные уголовные правонарушения	20	18	16	8
Уголовные правонарушения против порядка управления	37	40	41	19
Уголовные правонарушения против правосудия и порядка исполнения наказаний	7	5	4	0
Воинские уголовные правонарушения	0	0	1	0

Безусловно, для повышения качества жизни и профилактики девиаций среди несовершеннолетних разработаны программы для образовательных организаций, проводятся социально-значимые мероприятия. Среди мероприятий 2018 года можно отметить:

- в Центрах адаптации несовершеннолетних (ЦАН) действуют Службы поддержки семьи, деятельность которых направлена на оказание консультационной, психологической, справочно-информационной, социально-правовой помощи воспитанникам ЦАН;

- проведение конференции международного и республиканского уровня, посвященные вопросам формирования психического здоровья и жизненных навыков несовершеннолетних;

- проведение совещания в региональной летней школе на тему «Возможности реабилитации лиц, подвергшихся социально-психологическому воздействию со стороны экстремистских и террористических групп» (г. Бишкек) (6-11 июля);

- проведены круглые столы: на тему «Выявление, поддержка, социально-психологическое сопровождение несовершеннолетних, оказавшихся в трудной жизненной ситуации» (15 мая, г. Алматы); «Результаты Национального исследования по потреблению наркотиков среди школьников в возрастной группе 13-18 лет. Выработка мер профилактики употребления психоактивных веществ» (21-22 июня, г. Алматы);

- постоянно работает Телефон доверия Комитета по охране прав детей, ведется работа по оказанию консультационной, психологической, юридической помощи детям и родителям, оказавшимся в трудной жизненной ситуации.

На данный момент можно констатировать 2 важных момента: отсутствие базы данных о несовершеннолетних, обучающихся с девиантным поведением для их использования в индивидуальной и групповой профилактической работе и, соответственно, отсутствие программы системных мер профилактики девиантного поведения среди несовершеннолетних.

С сентября по декабрь 2018 г. по инициативе Министерства здравоохранения РК Общественным фондом «Bilim Foundation» проводится национальное исследование по проблемам детей и подростков с целью глубокого изучения причин возникновения девиантного поведения, факторов риска и выработки системных мер по их профилактике.

Анализ программ в разных странах по профилактике девиаций показывает низкую эффективность административно-карательных мер и необходимость перехода к всесторонней медико-психологической, психолого-педагогической и социально-правовой помощи и поддержке «групп социального риска», к программам социальной реабилитации и коррекции поведения детей и подростков с отклонениями в социальном развитии.

Основными факторами риска возникновения девиантного поведения являются:

1. Проблемы семьи, условий развития ребенка в семье, приводящие к потере смысла жизни, девиации поведения;

2. Проблемы развития личности: нарушения поведения, нарушения личности, асоциальные тенденции, инфантильность;

3. Проблемы социализации личности: педагогическая запущенность, безграмотность, безнадзорность, социальное сиротство;

4. Отклонения состояния человека от нормы в психическом здоровье (наследственные, физиологические и психофизиологические): акцентуации, пограничные состояния, нервно-психические патологии [1].

На сегодняшний день в мире можно выделить 4 уровня передовых психолого-педагогических и ресоциализационных технологий:

- 1 высший уровень - государственный, предполагающий разработку и реализацию государственных программ по социализации личности, адаптации ее к современному обществу, а также профилактику девиантного поведения с использованием всех современных психолого-педагогических и социальных технологий, созданных на основе теорий девиантного поведения. К ним относятся законы и постановления, принятые на

правительственном уровне и на уровне комиссий при президенте и премьер-министре. Реализация государственных программ проводится с привлечением законодательной власти, правоохранительных органов, министерств образования и здравоохранения.

2 уровень – уровень субъектов государства. Это разработка конкретных профилактических и ресоциализационных технологий на основе принятых на государственном уровне программ, учитывающих социально-экономические особенности, а также практическая реализация этих программ и технологий специально созданными социальными центрами.

3 уровень – муниципальный – предполагает разработку профилактических мер с учетом специфики местных органов самоуправления, конкретных школ, колледжей, производственных, коммерческих и других объединений, знающих локальные условия конкретного региона. Цели этих программ - оказание помощи подросткам в выборе профессии, повышении квалификации, выработка умений и навыков, необходимых для решения жизненных проблем. Основной акцент в этих программах сделан на развитие творческой инициативы у людей.

4 уровень – личностный – предполагает разработку и внедрение конкретных методов социального контроля, профилактику, превенцию, а также ресоциализацию отдельно взятых девиантов. Специальные центры (коммуны, общины) могут стать альтернативой лишению свободы и таким видам наказания, как штрафы, условное осуждение и т.д. Три позиции лежат в основе их жизнедеятельности: непрерывная помощь подросткам и забота о их будущем, психотерапия, образование [2].

Современную систему профилактики можно подразделить на первичную, вторичную и третичную. Первичная профилактика включает: изучение механизмов формирования материнского и отцовского поведения, типа семьи и воспитания; изучение и коррекцию отношений, которые служат причиной снижения эмоционального благополучия ребенка и отклонений в его оптимальном психическом развитии в младенческом, раннем и дошкольном возрасте. Вторичная профилактика: раннее вмешательство в коррекцию клиничко-биологических нарушений у ребенка; исследование генографии семьи; коррекция семейных отношений, физических и эмоциональных связей, определение детско-родительских границ; наличие четких семейных ролей. Третичная профилактика проводится в отношении подростков, совершивших правонарушение, и ее целью является коррекция поведения подростка и его развитие, а не само преступление.

В концептуальном плане выделяют информационный, поведенческий и социально-профилактический подходы к профилактике девиаций. Основное положение информационного подхода: отклонения от социальных норм в поведении людей происходит потому, что они не знают их. Методы осуществления профилактики: информирование людей о нормативных требованиях, предъявляемых к ним государством и обществом, активное использование в этих целях средств массовой информации. Данный подход предполагает серьезное переосмысление, прежде всего, на государственном уровне, роли и задач всех информационных средств, которыми располагает общество.

Поведенческий подход, где основное внимание уделяется формированию жизненных навыков, помогающих справиться с ситуациями риска зависимостей. Этот подход базируется на укреплении защитных факторов личности: развитии положительной самооценки; терпимости к разнообразию людей и их жизненных позиций; тренировке сопротивления негативным процессам.

Социально-профилактический подход в качестве основной цели рассматривает выявление, устранение и нейтрализацию причин и условий, вызывающих различного рода негативные явления. Сущностью этого подхода является система социально-экономических, общественно-политических, организационных, правовых и воспитательных мероприятий, которые проводятся государством, обществом, конкретным

социально-педагогическим учреждением, социальным педагогом для устранения или минимизации причин девиантного поведения.

Для более глубокого анализа причин возникновения девиантного поведения в Казахстане с сентября 2018г. проводится Национальное исследование факторов девиаций среди детей и подростков и разработки системных мер по их профилактике. В исследовании применяются анкета и методики, которые охватывают данные о детях и подростках, их поведении и условиях социализации и жизни:

1. Демографические данные.
2. Психологический климат в семье.
3. Модель воспитания ребенка.
4. Модель семьи.
5. Данные анамнеза.
6. Биологические факторы развития девиантного поведения: физиологические и анатомические особенности ребенка;

7. Употребление ПАВ: табачные изделия, алкогольные, др.

В результате статистического исследования будут выявлены:

1. Формы девиации, распространенные в РК;
2. Типы девиации, распространенные в РК;
3. Факторы риска появления девиантного поведения.

На основании результатов и выводов исследования будут разработаны методические рекомендации по профилактике девиантного поведения детей и подростков

Содержание рекомендаций по Системным мерам профилактики девиантного поведения будет основываться на следующей схеме, которая построена по результатам и выводам статистического исследования смотрите в таблице 3.

Таблица 3 – Модель системных мер профилактики девиантного поведения

№	Объекты мер профилактики	Предметы статистического исследования	Субъекты мер профилактики	Функционал субъектов мер профилактики
1	Ребенок и семья	Демографические данные; Психологический климат в семье; Модель воспитания ребенка; Модель семьи;	Ребенок, родители и представители ребенка	Обращение, активность, мотивированность
2	Личность ребенка	Данные анамнеза	Школьный психолог, социальный педагог (работник)	Консультация. Диагностика. Коррекция. Направление к специалисту (терапевт, психиатр) Сопровождение Психотерапия и психокоррекция
3	Социализация ребенка	Употребление ПАВ: табачные изделия, алкогольные, др.	Классный руководитель, воспитатель, полиция школы, участковый	Просвещение в форме игры-беседы, тренингов, кейсов. Коррекция, в виде

				делегируя важные задания и поручений и др. Научение позитивным паттернам
4	Состояние ребенка	Биологические факторы развития девиантного поведения: физиологические и анатомические особенности ребенка	Школьный медработник, участковый терапевт	Просвещение, диагностика, консультации, рекомендации, направления, пропаганда ЗОЖ

Для реализации системных мер профилактики девиантного поведения необходимо принять комплекс мер, которые формируют убежденность и необходимость того, что необходимо уже на ранней стадии выявлять девиантное поведение у детей и семьи.

Важно знать, что действовать в таких случаях необходимо максимально и предельно корректно, гуманно, человечно, созидая, таким образом, необходимую культуру, деликатность и анонимность при принятии необходимых решений в отношении конкретных детей, подростков, семей с девиантным поведением.

В результате применения вновь разработанного комплекса мер государственного и общественного характера необходимо обеспечить информированность самих детей, подростков, семей и заинтересованных в этом лиц в выявленных проблемах и путях их разрешения.

Очень важно и необходимо также сформировать общественное мнение о том, что при проявлении девиантного поведения уже на ранней стадии отклонений от нормы, крайне целесообразно без каких-либо надуманных опасений, предрассудков необходимо срочно обращаться за помощью к психотерапевту, психологу, медработнику, юристу или полицейскому, социальному работнику и педагогу, в зависимости от сложившихся трудностей.

В целом, результаты работы системных мер профилактики девиантного поведения детей и подростков могут выглядеть следующим образом:

1. Институт семейного воспитания (при поддержке МОН РК), Центры семейного здоровья (при ведомстве Министерства здравоохранения) и другие институты и центры, клубы и КСК дворов, участковые полицейские, семьи и сами дети и подростки должны своевременно и в доступной форме получать информацию о сути и формах, последствиях девиантного поведения и о том, что такое поведение, в первую очередь, не осуждают, не наказывают, а выявляют, определяют, находят способы работы с таким поведением, с помощью методов психотерапии, терапии, коррекции, воспитания и обучения.

Необходимо поддерживать и поощрять (внимательным, корректным отношением, пониманием и заботой) детей и подростков, и их семей, обратившихся за помощью.

С детьми с отклонениями в поведении необходимо проводить целенаправленную работу, настраивающую их позитивное мировоззрение, уверенность в себе и в окружении, уверенность, что он нужен близким и обществу, и любим, и что он имеет возможности, и способности, быть как все, значимым, успешным. Необходимо формировать позитивные предпосылки и тенденции к появлению созидательных целей и принципов в картине мира детей и подростков и их семей.

Предлагаем создать подобный институт или центр при поддержке конкретного ведомства в составе МВД РК, обязательно нацеленного в своей деятельности, на активное просвещение, профилактику и реабилитацию девиантного поведения корректными, гуманными методами.

2. Психологи школ, медицинских и других учреждений должны владеть методами и приемами экспресс-диагностики девиантного поведения, клинической беседы, терапевтической сессии. Психологи должны пропагандировать идею о том, что за девиантное поведение нельзя осуждать, наказывать, необходимо выявлять причину девиантного поведения и уровень вреда, причиненного состоянию личности.

Личность ребенка должна восприниматься как уникальное и альтруистичное явление, с мощным потенциалом к созиданию и саморазвитию. Необходимо понимать, что девиации, которые наблюдаются у ребенка, возникли вследствие негативного опыта, с которым ребенок не смог справиться путем развития и адаптации, и поэтому ребенок компенсировал его девиацией. В процессе диагностики, консультаций и терапевтических сессий из потенциала ребенка необходимо раскрывать позитивные качества и свойства личности и жизни ребенка (детей и подростков), которые важно практически реализовывать в жизни конкретных детей и подростков.

Предлагаем создать гуманные и корректные правила и порядок направления детей и подростков психологом школ и др. образовательных учреждений, (который провел диагностику, беседу, консультации, и др. психологическую работу с ребенком, и желательно, семьей ребенка), к психотерапевту и другим специалистам вне школы и др. образовательных учреждений.

3. Воспитатели, педагоги, полицейские, социальные работники и педагоги (Взрослые) должны владеть методами и приемами бережной, не травмирующей, но эффективной коммуникации, с «трудными детьми», то есть детьми, которые отличаются в своем поведении от общей массы. Общаясь, взаимодействуя со взрослыми, ребенок должен понимать, что взрослые не осуждают его личность, и не поощряют имеющегося у него отклонения в поведении, так как это нарушает принятый закон, порядок, условия здоровой и благополучной жизни.

Взрослые должны видеть и создавать условия (клубы, центры, секции), в которых ребенок может самореализоваться, найти свои лучшие человеческие качества, почувствует поддержку и одобрение со стороны авторитетных, значимых положительных граждан, как взрослых, так и сверстников.

Предлагаем четко обозначить условия и правила своевременного обращения взрослых к психологу школы с достаточным описанием причины обращения, с обязательным условием сохранения конфиденциальности, корректности, гуманности этого взаимодействия и его результатов. А также ввести в содержание занятий по курсу «Самопознание» информацию о причинах девиантного поведения, его последствиях и профилактики в виде игры-беседы, тренингов, кейсов; корректировать девиантное поведение с помощью делегирования важных заданий и поручений и др.; научить позитивным паттернам поведения в разных не приятных для детей и подростков ситуациях. Основная цель такой помощи - обучить детей принятию социально оправданных решений, способствовать их нравственно-правовой социализации. Ввести традицию фиксации игнорирования родителями классных часов и встреч с классным руководителем, психологом и др. работников для применения дальнейших мер профилактики девиантного поведения детей и подростков.

4. Медицинский работник школы, участковый терапевт обязаны систематически проводить встречи с детьми и подростками для знакомства с последствиями девиантного поведения для их здоровья.будущего. Необходимо особенно активно убеждать в том, что своевременное обращение к специалистам-это единственно верный способ избегания болезни, одиночества, непонимания, агрессии и осуждения со стороны общества.

Медицинский работник школы, участковый терапевт в корректной форме, соблюдая деонтологию, должен направлять ребенка, склонного к девиантному поведению и уже девиантных детей и подростков к психотерапевту, наркологу, гинекологу и др. специалистам, оповестив об этом администрацию образовательного учреждения.

Предлагаем создать медицинский центр профилактики девиантного поведения, который обеспечивает анонимное взаимодействие и профессиональную психолого-медико-психиатрическую поддержку.

На наш взгляд, всем специалистам необходим высокий уровень компетенции в области психологической диагностики и консультирования. В профилактике возникновения девиантного поведения особое значение приобретает психологическое знание, на основе которого исследуется природа девиантного поведения, а также разрабатываются практические меры по предупреждению девиантных проявлений.

Социально-педагогическая профилактика девиантного поведения должна базироваться на таких основных принципах, как гуманный подход к ребенку, признание семьи в качестве важнейшего института профилактики; согласованность действий всех воспитательно-профилактических служб в микросреде; максимальная индивидуализация и адресность профилактических воздействий в социуме; конструктивное использование превентивных резервов, заключенных в нем; когнитивной, проблемной и социокультурной адекватности, опоры на механизмы и феномены массового сознания.

На наш взгляд, в отечественную практику превенции детской и подростковой девиации необходимо включить ведущие направления развития социально-педагогической профилактики детской и подростковой девиантности, применяемые в разных странах:

- ориентация на проведение всех предупредительных и реабилитационных мер в отношении подростка вне отрыва его от привычной социокультурной среды;
- стимулирование гражданской активности в этой сфере, привлечение к ней дополнительных участников и финансовых средств;
- укрепление престижа традиционной семьи, повышение ее психолого-педагогической культуры;
- подготовка специальных кадров социальных педагогов, специализирующихся в практической работе по профилактике и коррекции девиантного поведения;
- создание сети специальных превентивных служб и структур;
- психологизация воспитательно-профилактической и охранно-защитной деятельности;
- ведущая роль медико-психологической помощи в коррекции и реабилитации девиантного поведения подростков [3].

Процесс подготовки социальных педагогов к профилактике девиантного поведения подростков должен включать моделирование системы социальных отношений, создание условий для освоения определенной совокупности специальных профессиональных педагогических знаний и опыта их применения на практике. Ключевыми компетенциями такого специалиста должны быть: психологическая, научно-теоретическая и практическая готовность к взаимодействию с девиантными подростками

Так как профилактическая работа социальных педагогов, психологов является своеобразной зоной доверия, способствующая взаимопониманию, общению. Основными компетенциями социальных педагогов, психологов должны стать навыки влияния не только на совершеннолетних, но на их окружение, групповое общение, социум. Необходимыми качествами должны быть психологическая грамотность, чувство такта, коммуникабельность, организаторские способности, духовная и общая культура высокого уровня, умение анализировать социальные явления, видеть свое место и роль в общественной жизни, четкие нравственные принципы.

Девиантное поведение имеет свою специфическую природу и рассматривается в отечественных и зарубежных исследованиях как результат социопатогенеза, развивающегося под влиянием различных целенаправленных, организованных и стихийных, неорганизованных воздействий на личность подростка, при этом большую роль среди причин, обуславливающих различные девиации, играют социально-психологические, психолого-педагогические и психобиологические факторы, знание

которых необходимо для эффективной профилактической деятельности. Профилактика девиантного поведения подростков - система мер, целью которых является предупреждение возникновения и развития деструктивных изменений в структурах личности и отклонений в поведении посредством формирования устойчивого психологического иммунитета к негативным влияниям на субъекта извне.

Современная практика показывает, что необходимая специальная профилактика должна состоять из различных по характеру правовых, социально-педагогических, организационных, технических и других мероприятий, непосредственно направленных на устранение, нейтрализацию конкретных причин возникновения девиантного поведения подростков.

Литература

1. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения: Учебное пособие для вузов. - М.: ТЦ Сфера, 2001. -160 с.

2. Жигампар А.М. Отечественный и зарубежный опыт исследования девиантного поведения // Вестник Инновационного Евразийского университета, 2011 // <https://articlekz.com/article/13538>

3. Ершова И.А. Подготовка педагога к профилактике девиантного поведения подростков в отечественном и зарубежном социально-педагогическом опыте: на материале Англии и США: Автореф....к.п.н. – Калининград, 2005. – 25с.

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

А.К. Наркозиев, А.Т. Аязбаева
г. Бишкек (Кыргызстан)

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА - ПСИХОЛОГА В ВУЗЕ

В исследовании рассматривается моделирование профессиональных формирование компетентности будущих специалистов в психологии и образования. Цель исследования – провести исследования в области моделирования процесса формирования профессиональной компетентности в психологии и образовании. В настоящее время проблема профессиональной компетентности будущих специалистов является актуальной, потому что нам всегда нужны высококвалифицированные специалисты в системе образования. Разнообразие и сложность нынешнего этапа, создание знаний, условия работы требуют высокие знания, чтобы внести существенные коррективы в подготовку. Именно поэтому школа постепенно переходит от передачи знаний учащимся в готовой форме к управлению их самообучением и познавательной деятельностью в формировании их опыта творчества [1].

Модель профессиональной компетентности будущего специалиста выступает как единство его теоретической и практической готовности. В целях исследования важно рассмотрение содержания практической готовности педагога-психолога, которая выражается во внешних умениях, т.е. в действиях. Содержание теоретической готовности нередко понимается лишь как определенная совокупность специальных, психологических и педагогических знаний. Но знания, лежащие в структуре опыта педагога мертвым грузом, остаются никому не нужным достоянием. Именно поэтому необходимо обращение к теоретической деятельности как форме теоретической готовности, в структуре которой можно выделить – аналитические, прогностические, проективные и рефлексивные умения.

Всем известно, что одной из важной модели являются рефлексивные умения. Они имеют место при осуществлении педагогом контрольных и самооценочной деятельности, направленной на себя. Её обычно связывают лишь с завершающим этапом решения педагогической задачи, понимая как своеобразную процедуру по подведению итогов образовательных и воспитательных работ. Признание рефлексии как специфической формы теоретической деятельности, направленной на осмысление собственных действий, позволяет говорить об особой группе умений – рефлексивных. Их выделение обусловлено рядом причин. Прежде всего, тем обстоятельством, что анализ результатов педагогической деятельности без тщательного анализа условий их получения не может считаться нормой. Хорошо известно, что высокие результаты в педагогической деятельности могут быть получены как за счет существенного увеличения времени на решение образовательно-воспитательных задач, так и за счет перегрузки учителей и учащихся. Это так называемые экстенсивные пути повышения эффективности деятельности учителя. Но отрицательные результаты также могут иметь разные причины.

Для педагога всегда очень важно установить, в какой мере как положительные, так и отрицательные результаты являются следствием его деятельности. Отсюда и необходимость в анализе собственной деятельности, который требует особых умений анализировать: правильность постановки целей, их «перевода» в конкретные задачи и адекватность комплекса решавшихся доминирующих и подчиненных задач исходным условиям; соответствие содержания деятельности воспитанников поставленным задачам;

эффективность применявшихся методов, приемов и средств педагогической деятельности; соответствие применявшихся организационных форм возрастным особенностям учащихся, содержанию материала и т.п.; причины успехов и неудач, ошибок и затруднений в ходе реализации поставленных задач обучения и воспитания; опыт своей деятельности в его целостности и соответствии с выработанными наукой критериями и рекомендациями [2, с. 46].

В настоящее время необходим педагог, способный к исследованию современных педагогических реалий и субъектного самопознания. Глубокие социальные преобразования в обществе потребовали коренных изменений в работе высшей школы и создали реальные предпосылки для обновления всех звеньев образовательного процесса. Пришел в действие механизм саморазвития школы, выявилось, что его источник находится в подготовке будущего учителя в педагогической рефлексивной деятельности [3, с. 3].

Модель – это искусственно созданный образец в виде схемы, физических конструкций, знаковых форм или формул, который, будучи подобен исследуемому объекту, отображает и воспроизводит в более простом и огрубленном виде структур, свойства, взаимосвязи и отношения между элементами этого объекта – объясняет в своих работах А.Н. Дахина [4, с. 221].

В самом общем смысле моделью принято называть специально созданное построение исследуемого объекта для воспроизведения некоторых свойств и качеств подлинного объекта или его отдельных сторон, предусмотренных исследованием. «Модель как инструмент исследования, должна отражать признаки, факты, связь, отношения в определенной области знания в виде простой и наглядной формы, удобной и доступной для анализа и выводов» [5, с.43].

Всякая модель выражает собой приближение, ограниченное представление о структуре и функциях того или иного объекта.

Модель компетенций – это набор компетенций, необходимых для успешного выполнения данной работы в данной организации. Модель компетенций может включать в себя самые различные знания, умения, навыки и индивидуальные и личностные характеристики. Основное требование, которое к ним предъявляется, – они должны быть описаны в форме индикаторов поведения.

Разработка модели компетенций включает:

- подготовительный этап (постановка целей и задач проекта, планирование проекта, создание команды для сбора и анализа информации);

- непосредственно разработка модели компетенций выбор критериев эффективности, определение критериальной выборки, выбор конкретной техники анализа; сбор информации, анализ информации и проектирование модели компетенций, проверка валидности проекта профиля компетенций;

- запуск модели в работу.

В основе моделирования находится научная теория, отражающая область исследования, ее закономерности и принципы, а также опытные данные и реальные факты.

Моделирование как научный способ познания неизменно предусматривает проведение наблюдений, опытов определенных расчетов, логического анализа на моделях, чтобы по результатам такого исследования можно было бы судить о явлениях и процессах, происходящих в действительных объектах. При моделировании всегда следует учитывать, что даже хорошо построенная модель не раскрывает сущности целостного объекта исследования, так как моделирование часто связано с отбором только некоторых сторон объекта.

Важным условием модельного исследования является опора на определенные принципы, к которым относятся:

✓ наглядность, т.е. очевидная выразительность модели - конструктивная, изобразительная и т. п.;

- ✓ определенность, т.е. четкое выделение определенных сторон изучаемого объекта;
- ✓ объективность, т.е. независимость проведения исследования от личных убеждений исследователя.

Моделирование характеризуется определенной поэтапностью его осуществления. На его первых этапах всегда предполагается основательное изучение предшествующего опыта исследования объекта, научных данных о нем, учета этих данных на последующих этапах исследования.

В научных исследованиях используется моделирование различных видов:

- ✓ структурно - функциональное;
- ✓ информационно-моделирование.

Однако на практике, как отмечают многие ученые, часто используются одновременно как структурно-функциональные, так и информационные модели, которые называют кибернетическими, поскольку они характеризуются определенной иерархией изучаемых объектов, что создает возможность определенного, изолированного, в известной мере автономного рассмотрения объектов и его частей и элементов. В таких случаях каждый элемент модели изучаемого объекта рассматривается с некоторой относительной автономностью.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что моделирование позволяет обеспечивать достаточно четко выраженную связь опытных данных и теоретических взглядов, упорядоченную взаимосвязь мыслительной (теоретической) и опытной информации на основе выделения изучаемых сторон и признаков объекта.

При моделировании процесса формирования компетентности специалиста нужно исходить из гипотезы, что формирование профессиональной компетентности педагога - психолога будет более продуктивным при условии учета методологических подходов к его подготовке. Инновационные подходы в педагогической науке достаточно обоснованы как самостоятельные методологические аспекты, способствующие обновлению подготовки специалиста, влияющие на профессиональное становление и развитие мастера будущего специалиста и представляют вариант модели формирования компетентности будущих педагогов-психологов посредством современных педагогических технологий. При этом организация процесса формирования компетентности будущего специалиста должна соответствовать требованиям современной педагогической подготовки будущих педагогов-психологов.

На наш взгляд, использование активных методов обучения, в частности, современных педагогических технологий как средства формирования компетентности, повысит качество теоретической подготовки будущих педагогов - психологов и их профессиональный уровень. Обучение навыкам применения активных технологий вырабатывает творческий подход к решению педагогических проблем, что значительно сократит адаптационный период выпускников военных вузов и позволит их компетентно, с необходимой эффективностью, осуществлять самостоятельную деятельность.

В процессе формирования компетентности будущего педагога-психолога большое значение имеют следующие критерии:

- Общесоциальный критерий подразумевает сформированность обучающегося как члена общества, как конкурентоспособного субъекта рыночных отношений включает его гражданскую позицию, юридические знания, культурологическую и экономическую эрудицию;

- Мотивационный критерий, характеризуемый наличием потенциальной готовности субъекта к постижению профессиональных основ будущей деятельности, включает в себе заинтересованное, ценностное отношение к избранной профессии, стремление к овладению профессионально значимыми знаниями, умениями, навыками профессиональной деятельности, творческому их применению; потребность в творческом преобразовательном изменении характера педагогического процесса, поиске качественно новых, нестандартных решений исследовательских задач;

- Содержательный критерий, предполагающий наличие у студентов знаний о структуре и содержании компетентности в педагогической деятельности, направлен на овладение комплексом педагогических способностей, выработку элементов профессионального мышления, развитие таких профессионально значимых качеств личности, как педагогическая рефлексия, педагогический опыт, творческая активность;

- Операциональный критерий, выражающий степень подготовленности преподавателя дисциплин психологического цикла к самостоятельному приобретению знаний, умений, навыков, содержит в себе процессуальную направленность управления педагогической деятельностью, творческую ориентацию на достижение эффективности педагогического воздействия путем вариативного использования приемов и средств обучения, коммуникативные способности;

- Результативный критерий сформулирован, на основе известной таксономии Блума, включающую знание, понимание, применение, оценку и использование. Результат исследования должен выразиться в понимании будущими педагогами-психологами потенциала современных педагогических технологий, как в формировании профессиональной компетенции педагога-психолога; умении применять их в будущей профессиональной деятельности; способности оценивать их потенциал в познавательной деятельности обучающихся [6, с.17].

Для оценки результатов сформированности компетентности у будущих педагогов-психологов было обращено внимание выделение трех уровней:

- Высокий уровень характеризуется максимальным приближением к модели: ценностное отношение будущих педагогов-психологов к избранной профессии; понимание и осмысление теории целостного педагогического процесса и теории технологий активность в овладении способами творчески решать педагогические задачи в любой ситуации;

- Средний уровень характеризуется эпизодическим проявлением показателей модели; когда у будущих педагогов-психологов недостаточно сформировано ценностное отношение к избранной профессии, и они полностью представляют собственную активность в целостном педагогическом процессе, затрудняются самостоятельно осуществлять некоторые сложные педагогические задачи в реальной ситуации;

- Низкий уровень характеризуется практически отсутствием показателей модели: у будущих педагогов-психологов наблюдается крайне низкий интерес к избранной профессии, взаимоотношения носят ролевой характер, студенты не стремятся осмыслить теоретические знания и овладеть практическими умениями, ищут готовые рецепты в решении педагогических задач и ситуаций, успех творческой деятельности видят в зависимости от случайных обстоятельств.

Модель общей профессиональной компетентности педагога представлена Ю.В. Фроловым и Д.А. Махотиным совокупностью трех интегрированных компонентов: общекультурной (мировоззренческой), методологической (психолого-педагогической) и предметно-ориентированной компетентностями, выступающими результатом подготовленности будущего специалиста для выполнения деятельности в перечисленных областях. Однако в исчерпывающем определении содержания профессиональной компетентности педагога, представленном субкомпетентностями, распределенными по соответствующим базовым областям деятельности, в составе методологической компетентности авторами не выделена в качестве отдельного предмета для рассмотрения компетентность применения и использования преподавателем современных технологий обучения, все более широкое распространение которых в педагогической практике ставит овладение ими в число важнейших характеристик качества методической подготовки современного педагога и позволяет полагать необходимость рассмотрения данной компетентности в качестве самостоятельного объекта.

Таким образом, профессиональная компетентность – это обобщенное личностное образование, включающее в себя высокий уровень его теоретико-методологической,

психолого-педагогической, методической и практической подготовки, средство решения жизненных задач и критерий становления педагога-профессионала. Студент вуза должен уметь квалифицированно оценивать результаты практической деятельности педагога и пути их достижения, подобно тому, как литературный критик оценивает достоинства и недостатки чужих произведений. Поэтому формирование психолого-педагогической компетентности у будущего педагога не означает автоматически его способность претворять полученные знания на практике. Данное понятие раскрывается через совокупность профессиональных умений, реализация которых обеспечивает соответствующий им уровень результативности деятельности специалиста в процессе решения профессиональных задач.

Также профессиональная компетентность, по мнению некоторых психологов, включая способность воспринимать и понимать личность, их эмоциональное состояние, зная правила поведения в профессиональных ситуациях, возможность навигации в них, установить контакты с индивидуальными и с группами людей, собственная культура дискуссии и аргументы, чтобы иметь возможность управлять в процесс общения с их психическим состоянием, эмоциями.

Современную педагогику отличает отказ от авторитарного управления и переход к педагогике сотрудничества, а также поиски эффективных путей активизации учебного процесса. Одним из таких путей служит применение методов активного обучения, в частности, учебных игр, так как именно они способствуют обучаемым максимально раскрыться как личности, позволяя не только приобретать необходимые теоретические знания, но и развивать продуктивное мышление, используя усвоенные знания, т.е. формировать компетентность выпускников вуза, обеспечивая интеграцию теории и практики.

Литература

1. Ayazbayeva A., Nygymanova N., Ospanova Y., Bolatbekova N., Omarova S., and Okai A. The Modelling of Professional Competence Formation Process of Future Specialists in Psychology and Education. *Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*, 2018, 6, 105-109, Volume 6, No. 3
2. Слостенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / - 4-е изд. – М.: Школьная Пресса, 2002. с. 46.
3. Шаврина О.Ю. Формирование педагогической рефлексии в подготовке будущего учителя Автореферат дис. к.п.н., Уфа, 2000, с. 3.
4. Дахин А. Н. Педагогическое моделирование [Текст]: монография / А. Н. Дахин. - Новосибирск: Изд-во НИПКиПРО, 2005. - 230 с.
5. Воронин В.Н. Развитие система: подготовки офицерских кадров. – Саратов. 1996.
6. Сафонова В.В. Особенности деятельности преподавателя высшей школы. – Л., 1974. 155 с.

ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ДЕВОЧЕК В ГИМНАЗИЯХ МИНИСТЕРСТВА НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX СТОЛЕТИЯ

В контексте постоянной трансформации современного образования актуальным вопросом сегодня является обращение к историческому опыту развития образовательных систем, важной частью которых является естественно-математическая подготовка подрастающего поколения. Одним из приоритетных направлений модернизации содержания естественно-математического образования является гендерно чувствительный подход к его организации. В этом направлении интерес представляет исторический период XIX – начала XX века, когда девочки и мальчики учились раздельно. Именно в это время произошла качественная трансформация феномена «женского образования», в том числе и естественно-математического.

Вторая половина XIX столетия характеризовалась в истории женской подготовки проведением ряда реформ, основным принципом которых являлась всеобщность, открытость образования и возможность влияния на него общественности.

Вопрос теории и практики развития женского естественно-математического образования находится в поле зрения многих отечественных и зарубежных ученых-педагогов и историков (Л. Гуцал, В. Кузьменко, А. Мартин, Н. Слюсаренко, Т. Сухенко и др.).

Проанализируем содержание естественно-математической подготовки девочек в женских гимназиях Министерства народного просвещения в Украине во второй половине XIX столетия.

Н. Слюсаренко отмечает, что начиная со второй половины XIX века на территории Украины женское образование начало развиваться бурными темпами, а о необходимости женского образования говорили даже представители противоположного пола [1, с. 8].

Женские гимназии Министерства народного просвещения (далее – МНП) начали открываться вслед за гимназиями ведомства Императрицы Марии. Сначала они подчинялись уставу 1862 года. А 24 мая 1870 было разработано новое «Положение о женских гимназиях и прогимназии Министерства народного просвещения», согласно которому женские училища были переименованы в гимназии и прогимназии [2, с. 56].

Женские гимназии относились к средним учебным заведениям Российской империи. Они подразделялись на гимназии Ведомства учреждений императрицы Марии (Мариинские), гимназии МНП и частные гимназии [3]. Женские гимназии и прогимназии ведомства МНП предназначались для учениц всех сословий и верований [4, с. 34].

Девочки, которые закончили 7 классов, получали аттестат на звание учительницы начальной школы. А тем, кто закончил 8 классов, вручали аттестат домашней учительницы. Окончание 8-го класса открывало доступ к Высшим женским курсам без экзамена [3].

Всего по состоянию на 1881 год в Российской империи было 100 женских гимназий и 178 прогимназий (из них в Харьковском, Киевском и Одесском учебных округах, которые находились на территории Украины, соответственно 38 и 70) [1, с. 13].

Предметы, которые преподавались в женских гимназиях и прогимназиях МНП, делились на обязательные и необязательные. К обязательным предметам в прогимназии относили: Закон Божий, русский язык, русскую историю и географию в сокращенном объеме; арифметика (первые четыре действия над целыми числами, именуемые числа и понятия о дроби с практическим применением для ведения хозяйства); чистописание; рукоделие. В курсе женских гимназий обязательными были: Закон Божий, русский язык (грамматика и словесность), арифметика, основы геометрии, география, история,

основные понятия по естественной истории и физики со сведениями, относящиеся к ведению домашнего хозяйства и гигиены, чистописание, рукоделие, гимнастика [4, с. 42].

Отдельно следует остановиться на содержании учебного материала. Так, обучение математике включало такие сведения: VII класс – арифметика, нумерация чисел, понятие и действия (четыре основные действия) с числами от 1 до 100; сложение и вычитание именованных чисел; понятие о мерах длины, веса и монеты; ознакомление с геометрическими величинами; измерение прямых, дуг и углов; VI класс – умножение и деление целых и простых именованных чисел; четыре основные действия с именованными числами; упражнения на устный счет; знакомство с геометрическими фигурами; правильные фигуры; квадратные меры; измерения поверхностей прямолинейных фигур; V класс – дроби обыкновенные и десятичные, применение их к именованным и обычным числам; знакомство с кубическими мерами; измерение поверхностей и нахождения объемов простейших тел; IV класс – делимость чисел; действия над простыми дробями; III класс – действия над десятичными дробями; II класс – отношение и пропорции; решение задач на пропорции; I класс – повторение пройденного; возведение многочленов в третью степень; добывание кубических корней; арифметическая и геометрическая прогрессии; логарифмы и их применение; стереометрия, измерения поверхностей и объемов тел.

Курс географии включал: VII класс – горизонт; страны мира; виды земли и ее двойное движение; изображение Земли на плоскости и шаре; географическая сетка; точки и линии, которые сказываются на глобусе и карте; три оболочки земного шара, их формы и части; VI класс – физико-этнографическое описание Азии и Африки; V класс – физико-этнографическое описание Европы, Америки и Австралии с Океанией; IV класс – политико-статистическое описание важнейших государств Азии, Африки и Америки, а также государств, расположенных на южных полуостровах Европы; III класс – политико-статистическое описание Российской империи; II класс – политико-статистическое описание Франции, Пруссии, Австрийской империи, Германского союза, Швейцарии, Нидерландов, Бельгии, Дании и Швеции с Норвегией; I класс – Великобритания; повторение статистики России по сравнению с первоклассными государствами Европы и Северо-Американскими штатами.

В курсе естествоведения девочки проводили наглядное изучение природных тел с целью развития в детях наблюдательности, сообразительности и умения говорить; изучали описательную ботанику и зоологию, основы физики и химии, физиологию растений и животных, гальванизм, физическую и математическую географию, механику, звук [5; 6; 7].

Таким образом учебные планы предметов естественно-математического цикла, которые изучали девушки, были очень приближены по содержанию к планам мужских гимназий [8].

Анализ исторических источников показывает, что при гимназиях существовали библиотеки, а некоторые из учебных заведений имели оборудованные кабинеты. Учебники допускались только одобренные учебным комитетом [5].

Таким образом, женские гимназии и прогимназии в Российской империи (в том числе на украинских землях) были самыми распространенными средними учебными заведениями. Реформы 70-х годов XIX века повлияли на естественно-математическое образование девушек в женских гимназиях МНП в направлении все более качественного получения естественно-математической подготовки, а начиная с 80-х годов XIX века количество часов на изучение этих дисциплин значительно увеличилось, максимально приблизив курс женских учебных заведений к мужским.

Литература

1. Слюсаренко Н.В. Становлення та розвиток трудової підготовки дівчат у школах України кінця XIX – XX століття: монографія. – Херсон: РПО, 2009. – 456 с.

2. Хрестоматия по истории педагогики: для высш. пед. учеб. заведений. Т. 4, ч. 1. История русской педагогики с древнейших времен до Великой пролетарской революции / сост. Н. А. Желваков; под общ. ред. С.А. Каменева. – М.: Учпедгиз, 1935. – 526 с.
3. Мариинские женские гимназии. – URL:<http://cgiahmatova.ru/sample-page/ozhenskoj-mariinskoy-gimnazii/>
4. Положение о мужских и женских гимназиях и прогимназиях Министерства народного просвещения (С циркулярными разъяснениями Министерства народного просвещения) / под ред. М. Ошанина. – Ростов: Типография А.Х. Оппель, на окружной улице, 1906. – 48 с.
5. Двадцатипятилетие Киевской женской гимназии Министерства народного просвещения. Очерк состояния Киевской женской гимназии с 1870 по 1895 год / сост. В.С. Александрович. – Киев: Тип. С.В. Кульженко, Ново-елисаветинская улица, дом №4-й, 1895. – 166 с.
6. Кузьменко Д. Сборник постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения за 1870-1912 годы: в 3 ч. – Москва: Издание юридического книжного магазина «Правоведение», И.К. Голубева. – 754 с.
7. Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения с последовавшими с 1870 года изменениями и дополнениями. – СПб.: Типография д-ра М.А. Хана, Ковенский пер., №14, 1884. – 345 с.
8. Гимназия. – URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Гимназия#IV_период_\(1871_–_1893\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Гимназия#IV_период_(1871_–_1893))

Ю.Б. Павлова
г. Гомель (Беларусь)

АДАПТАЦИЯ К ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Одно из основных направлений развития человека в молодости – овладение выбранной профессией. В этот период жизни человек утверждает себя в выбранном деле, овладевает мастерством. Как правило, профессиональная подготовка в молодости завершается, однако сроки этой подготовки значительно расширены в связи с научно-техническим прогрессом [6, с. 206].

Согласно В.Р. Веснину, профессиональная адаптация заключается в активном освоении профессии, ее тонкостей, специфики, необходимых навыков, приемов, способов принятия решений для начала в стандартных ситуациях. Сложность профессиональной адаптации зависит от широты и разнообразия деятельности, интереса к ней, содержания труда, влияния профессиональной среды, индивидуально-психологических свойств личности [2, с. 180-181].

Как указывает В.В. Козлов, личность формируется и функционирует в процессе постоянных взаимоотношений с другими людьми. Одним из механизмов этих взаимоотношений служит общение. Общение это потребность человека. Вместе с производительным трудом оно составляет источник общественного развития. В общении не только формируется и реализуется общественная сущность человека, но и проявляется его индивидуальная, личностная характеристика. Общение связывает человека с человеком, в нем выражаются человеческие отношения. Оно представляет собой стержневую характеристику коллективной деятельности людей и деятельности личности в коллективе [7, с. 72].

Взаимодействие личности и социальной среды подчиняется закономерностям разного уровня, которые накладываясь друг на друга, образуют, с одной стороны,

определенную ситуацию развития личности, а с другой – воздействуют на ход развития социальных организаций [5, с. 190].

Профессиональная адаптация – это социальный процесс, при котором происходит освоение личностью новой трудовой ситуации. Личность и трудовая среда активно воздействуют друг на друга и являются адаптивно-адаптирующими системами. Поступая на работу, человек не только включается в производственный процесс, но и становится частью системы профессиональных и социально-психологических отношений трудового коллектива, усваивает новые социальные роли, ценности, нормы, соотносит свою индивидуальную позицию с общими целями и задачами, подчиняясь служебным предписаниям данного предприятия или учреждения.

Помимо адаптации человека к работе сегодня необходим и обратный процесс – адаптация работы к человеку, что предполагает индивидуальную систему стимулирования, организацию эргономичных рабочих мест, регулирование ритма и продолжительности рабочего времени, распределение трудовых функций и конкретных заданий исходя из личных особенностей и способностей работников [2, с. 181].

В процессе адаптации работник и организация, в которой он работает, взаимодействуют, приспосабливаются друг к другу, приходя к балансу между личностью и новой для нее социальной средой.

Различают первичную (для лиц, не имеющих трудового опыта) и вторичную адаптацию к трудовой деятельности [2, 180].

С.Ю. Иванов, Д.В. Иванова, М.А. Буданова отмечают, что хотя молодые специалисты получают хорошую подготовку, позволяющую им рассчитывать на достойное трудоустройство, высокая адаптивность характерна не для всех выпускников [4, с. 40].

Особое значение имеет организация помощи молодым сотрудникам в производственной и социальной адаптации, поскольку текучесть кадров имеет наибольший уровень в возрастной группе работников до 30 лет [8, с. 171].

Профессиональная адаптация как инструментарий обеспечивает приспособление индивида в профессиональной среде при выполнении профессиональных функций и последующий их генезис в течение всех жизни как совершенствование профессионализма [1, с. 73].

В процессе адаптации происходит оценка различных факторов, связанных с профессиональной деятельностью и теми условиями, в которых она осуществляется. Если на основании этой оценки происходит принятие своего профессионального выбора, то, как пишет В.Д. Шадриков: «Принятие профессии порождает желание выполнить ее определенным образом, порождает определенную детерминирующую тенденцию и служит исходным моментом формирования психологической системы деятельности» [10, с.20].

Факторы трудовой адаптации – это условия, влияющие на течение, сроки, темпы и результаты этого процесса.

Н.В. Волкова в качестве интегрирующих показателей адаптации нового персонала, ориентированных на усвоение организационной культуры, выделила следующие:

- 1) вхождение в организационное пространство (насколько ожидания человека относительно организационной среды совпали с реальной картиной жизни предприятия);
- 2) совместимость психологических ресурсов человека, особенностей организационной среды и должностных обязанностей (насколько человек психологически совместим с ценностями и целями организации);
- 3) приверженность сотрудника организации (насколько человека устраивает компания и готов ли он принимать ее и действовать в соответствии с ее интересами) [3, 14].

Интегрированным субъективным показателем успешной трудовой адаптации можно считать общую удовлетворенность работника трудом, морально-психологическим

климатом в коллективе. Особенно чувствительны к качеству морально-психологического климата молодежь и женщины [8, с. 172].

Согласно исследованиям М.А. Шабаниной, наиболее успешно адаптирующаяся группа значительно отличается от остальных групп трудоспособного населения и в ценностном отношении (в большей степени ценят самостоятельность и независимость), и по реализуемым поведенческим стратегиям (активнее остальных групп осваивают новое социальное и экономическое пространство: повышают квалификацию, обучаются другим профессиям, переходят на работу в новый частный сектор, создают свое дело, используют неформальные способы достижения своих целей и др.), что указывает на сильную зависимость успешности адаптации к новым условиям от факторов, лежащих на стороне индивидов, их инициативы и деловых усилий [9, с. 29].

Значимость личностного фактора в процессе адаптации указывает на необходимость поиска педагогических и психологических условий, развивающих индивидуальные качества, способствующие эффективной профессиональной адаптации выпускников учреждений высшего профессионального образования, а также людей, желающих сменить профессию или место работы к условиям современного рынка труда.

Литература

1. Ананьева, Т.Н. Процессы профессиональной адаптации выпускников вузов на рынке труда в сфере обслуживания / Т.Н. Ананьева, Г.И. Илюхина, О.В. Кобелева // Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса. – 2015. – Т. 9. № 1. – С. 69 – 76.
2. Веснин, В.Р. Практический менеджмент персонала: Пособие по кадровой работе / В.Р. Веснин. – М.: Юристъ, 2001. – 496 с.
3. Волкова, Н.В. Первичная адаптация персонала как процесс усвоения организационной культуры: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05 / Н.В. Волкова; Санкт-Петербургский государственный университет. – Санкт-Петербург, 2013. – 24 с.
4. Иванов, С.Ю. Особенности адаптации выпускников на современном рынке труда в условиях изменяющегося социума / С.Ю. Иванов, Д.В. Иванова, М.А. Буданова // Ценности и смыслы. – 2016. – № 4. – С. 30 – 41.
5. Козлов, В.В. Интегративная психология: Пути духовного поиска, или освящение повседневности / В.В. Козлов. – М.: Психотерапия, 2007. – 528 с.
6. Козлов, В.В. Психология кризиса. Монография / В.В. Козлов. – М.: Институт консультирования и системных решений, 2014. – 528 с.
7. Козлов, В.В. Работа с кризисной личностью. Методическое пособие / В.В. Козлов. – М.: Из-во Института Психотерапии, 2003. – 302 с.
8. Теория и практика управления персоналом: учеб.-метод. пособ. / авт.-сост. Г.В. Щёлкин. – 2-изд., стереотип. – К.: МАУП, 2003. – 280 с.
9. Шабанова, М. А. Новое поколение российского бизнес-сообщества: особенности профессионализации и адаптации / М.А. Шабанова // Социологические исследования. – 2006. – № 12. – С. 28-40.
10. Шадриков, В.Д. Психология деятельности и способности человека. Учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. / В.Д. Шадриков. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1996. – 320 с.

ҚАЗАҚСТАНДА МЕДИАБІЛІМ БЕРУДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Қазақстан Республикасының нормативті және құқықтық құжаттарында оқушылар мен студенттердің ақпараттық технологияларға қолжетімділіктерін қамтамасыз етуге бағытталған құжаттарды кездестіруге болады. Атап айтқанда, ҚР «Білім туралы» заңында ақпараттық сауаттылық пен ақпараттық мәдениетке қатысты қашықтықтан оқыту, білім беру жүйесін басқару органдарын ақпараттық қамтамасыз ету, білім беру жүйесін басқару органдарын ақпараттық қамтамасыз етуге және т.б. байланысты мәселелер ескерілген [1].

Қазақстан Республикасының «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Заңында бұқаралық ақпарат және байланыс құралдарына баспа, баспасөз, телехабарлар, киномотография, радио, дыбысжазба, мультимедиалық компьютерлік жүйелер, ғаламтор желілері кіреді деп көрсетілген [2].

Қазақстанда медиабілім педагогиканың жаңа саласы болып табылады. Сондықтан да шетелдік зерттеулермен салыстырғанда еліміздегі медиабілім беру бағытын біршама жолға қоюдың қажеттілігі туындайды. Медиақұралдар ақпаратты құру, жазу, көшіру, сақтау, тарату, қабылдау және бұқаралық аудиторияда өзара тасымалдау сияқты маңызды қызметтерді атқарғандықтан, медиабілім беру саласын дамытудың маңыздылығы артады.

Қазақстанның ақпараттық кеңістігінде медиалық білім бұл кемелденуге және көркемдікке ашық, биік рух пен құндылықтарға, интеллект пен шығармашылыққа негізделетін, ішкі әлемі әр алуан, мәдениет адамының, сұхбаттастықты басты мақсат қылып ұстанатын тұлғалардың дамыған технологиялар, ақпараттар мен білім дәуіріндегі адамының қалыптасу үрдісі болып табылады [3, 79 б.].

Елімізде бұл кенже қалып келе жатқан сала болғанымен, осы уақытқа дейін медиабілім бағытында орындалған бірқатар ғылыми еңбектер бар. Отандық еңбектерде бұқаралық ақпарат құралдарының оқу-тәрбие үдерісіндегі мәні мен маңызын нақтылауға, баспасөздің жастардың кәсіптік жетілуі мен психологиялық қалыптасуына тигізетін әсерін бағамдауға көбірек мән берілген. Педагогикалық баспасөздің дамуы мен қалыптасу тарихына, оның білім сапасын арттырудағы маңызы мен рөліне, оқу-тәрбие үдерісін жетілдіру мәселелерін талдауға арналған бірқатар ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілген.

Еліміздегі қазақ баспасөзінің даму тарихына, ондағы мақалалардың сапасы мен мазмұнына талдау жасалған К.А. Ақтамбековтің «Қазақ педагогикалық баспасөзінің қалыптасу және даму жолдары (1870-1940 жж.)», Г.Ысмағұлованың «Педагогические публикации в Казахстане периода 1905-1917 гг. и их основные проблемы» диссертация жұмыстары қорғалды. Сонымен қатар, Ү.Ж. Жұмабекованың «Влияние педагогической прессы республики на совершенствование учебно-воспитательной работы общеобразовательных школ (на материале Казахской ССР)» атты зерттеу жұмысында елімізде шығатын педагогикалық басылымдардың жалпы білім беретін мектептердің оқу-тәрбие үдерісін жетілдірудегі ықпалына баға беріліп, педагогикалық басылымдардың озат педагогтардың жаңашыл іс-тәжірибелерін көпшілікке таратудағы мүмкіндігі зор екендігі нақтыланып, дәлелденген [4, 16 б.].

Медиақұралдардың ішінде телевизия, радио, ғаламтордың психологиялық ықпалын зерттеуге қарағанда баспасөздің ұлттық тәрбие берудегі маңызы мен білім сапасын арттырудағы педагогикалық мүмкіндіктерін қарастыруға бағытталған еңбектер жетерлік. Атап айтар болсақ, С. Абдукадированың «Қазақстан педагогикалық газеттерінің оқушылардың білім сапасын арттырудағы рөлі (1952-1972 жж.)», Ә.О. Оразованың «Республикалық педагогикалық мерзімді баспасөз беттеріндегі оқушыларға ұлттық тәрбие беру мәселелері (1985-2000 жж. «Қазақстан мұғалімі», «Учитель Казахстана» газеттері материалдары негізінде)» зерттеу материалдарында қазақтың ағартушы педагогтары мен

қоғам қайраткерлерінің мерзімді баспасөздің оқушыларға ұлттық тәрбие берудегі рөлі туралы ой-пікірлері, оқушыларға ұлттық тәрбие берудегі педагогикалық газеттердің мүмкіндіктері мен олардың оқушының білім сапасын арттырудағы маңызы қарастырылған [5, 98 б.].

Сондай-ақ, бірқатар ғылыми зерттеу еңбектерінде (Г.Ысмағұлова «Педагогические публикации в Казахстане периода 1905-1917гг. и их основные проблемы», Н.П.Скальковская «Формирование положительного отношения студентов к избранной профессии средствами вузовской печати», И.П. Гуляева «Формирование политической культуры старшеклассников средствами периодической печати», Р.Г. Ахмадиев «Тенденции трудовой подготовки учащихся общеобразовательных школ в педагогической прессе Казахстана (1978-1991 гг.)», Б.М. Жапарова «Аймақтық мерзімді баспасөз арқылы оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру («Сарыарқа самалы», «Земля Прииртышья» газеттері негізінде» және т.б) қазақ педагогикалық баспасөзінің тарихына, газет-журнал беттерінде жарияланған алдыңғы қатарлы тәжірибелерге талдау жасалып, Қазақстандағы педагогика ғылымының дамуындағы бұқаралық ақпарат құралдарының рөліне, тарихына айшықты баға беріліп, мерзімді баспасөз арқылы оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру мәселелері зерделенген [6, 28 б.].

Соңғы жылдары елімізде медиабілім беруге қатысты педагогика ғылымдарының докторы, профессор П.Б. Сейітқазының «Бұқаралық ақпарат құралдары материалдары негізінде тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру» атты оқу-әдістемелік құралы, «Баспасөз және тәрбие мәселесі», «Бұқаралық ақпарат құралдарын мектепте пайдалану әдістемесі» және «Студенттерді тәрбие жұмыстарына дайындауда бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану» атты оқу құралдары жарық көрді. Сонымен қатар, «Болашақ мұғалімдерді БАҚ арқылы тәрбие үрдісіне дайындау» атты монографиясы мен осы бағытта зерделенген бірнеше оқу-әдістемелік кешендері, ғылыми мақалалары еліміздегі медиабілімнің дамуына мүмкіндік тудыруда [7, 24 б.].

Соңғы жылдары масс-медиақұралдарының адам тіршілік әлемінің қалыптасуына ықпалы А.М. Ержанова, Н. Санжар, Г.Р. Сейфуллин, Е.Ж. Масанов сияқты ғалымдардың диссертациялық зерттеулерінде нақты көрініс таба бастады. Аталған зерттеу жұмыстарында медиабілім алынған ақпарат негізінде өздерінің ой-пікірлерін айтуға қабілетті, ақпарат құралдарына сыни және өзіндік көзқарасы бар азаматтарды тәрбиелеу мақсатында ақпараттық мәдениетті, сауаттылықты қалыптастыруға бағытталған оқу ретінде айқындалады. Еңбектерде медиа жайындағы білім тұлғаға хабарламаларды жасауға, байланысқа мейлінше тиімді ақпарат құралын таңдауға, медиамәтінді сауатты «оқи білуге», ақпаратты қабылдай білу дағдысын дамыту мен шығармашылық іс-әрекеттің эстетикалық мүмкіндіктерін тиімді пайдалана білуге үйрететіндігі жөнінде мәліметтер берілген.

Қазіргі уақытта еліміздегі жетекші университеттердің бірі Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің 6M010300, 6D010300 – «Педагогика және психология», 5B012300, 6M012300 – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандықтарының оқу жоспарларына медиабілім беретін мынандай оқу пәндері енгізілген: «Медиа және медиабілім», «Медиапедагогика», «Медиамадениет», «Өзін-өзі тану мұғалімі мен әлеуметтік педагогтың іс-әрекетіндегі БАҚ», «Өзін-өзі тану мұғалімі мен әлеуметтік педагогтың іс-әрекетіндегі ақпараттық технологиялар», «Білім беру саласындағы БАҚ», «ЖОО-да медиабілім берудің әдістері мен технологиялары» және т.б. Бұл еліміздегі жоғары оқу орындарында болашақ маманға медиабілім беру ісінің қолға алынып келе жатқанынан көрініс береді.

Елімізде мектептер мен жоғары оқу орындарында оқушылар мен студенттерге медиабілім беру үдерісі біршама жолға қойылып, ақпараттық технологияларды қолдануға кеңінен жол ашылуда. Мәселен, Қазақстан Республикасы білім беру саласындағы стратегиялық маңызы бар құжаттың бірі-ҚР Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында білім беру процесінің барлық қатысушыларына

үздік білім беру ресурстары мен технологияларына тең қол жеткізу мүмкіндігін қамтамасыз ету жағдайы қарастырылған. 2015 жылы – білім беру ұйымдарының 50%-ында, 2020 жылы – олардың 90%-ында электронды оқыту жүйесі қолданылатын болады деп көрсетілген.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III Заңы (21.07.2015 ж өзгерістер және толықтырулар) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>.

2. Бұқаралық ақпарат құралдары туралы Қазақстан Республикасының Заңы. 23.07.1999 ж., № 451 (3.05.2001 ж., №181-II өзгерістер және толықтырулар) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451>.

3. Масанов Е.Ж. Медиамәдениеттегі адам мәселесі: Философия докторы (Ph.D.) диссертация. – Алматы, 2012. – 151 б.

4. Тіленбаева А.А. Формирование ценностных ориентаций студентов на педагогическую прессу: автореф...дисс. канд. пед. наук. – Алматы, 1999 г.

5. Оразова Ә.О. Республикалық педагогикалық мерзімді баспасөз беттеріндегі оқушыларға ұлттық тәрбие беру мәселелері (1985-2000 жж. «Қазақстан мұғалімі», «Учитель Казахстана» газеттері материалдары негізінде): пед. ғыл. канд. диссер. – Тараз, 2007

6. Жапарова Б.М. Баспасөз – ой кемесі: Оқу-әдістемелік нұсқау. – Павлодар: «Дом печати» ЖШС, 2007. – 64 б.

7. Сейітқазы П.Б. Болашақ мұғалімдерді БАҚ арқылы тәрбие үрдісіне дайындау. Монография, – Астана, 2009

Т.А. Абдрашитова, А.В. Весельская
г. Астана (Казахстан)

ФАНАТИЗМ КАК ДЕСТРУКТИВНАЯ ФОРМА ВЕРЫ

Введенное католическим епископом Ж.Боссюэ в XVIII веке понятие фанатизма относилось к протестантам. Главный смысл нового понятия в то время состоял в подчеркивании зависимости веры протестантов только от Бога, минуя церковные установления и утвержденные правила. Фанатизм считался неким религиозным чувством, возникновение и переживание которого никаким образом не связано с каноническим вероучением или церковью в силу убежденности фанатиков во внушенности их идей свыше

Вольтер сделал уточнение относительно «внушенности свыше». По его мнению, фанатизм – это не просто «плод незнания», он всегда тесно связан с психологией толпы, поскольку «книги гораздо меньше возбуждают фанатизм, нежели собрания и публичные выступления». Таким образом, уже в то время наблюдение за фанатизмом как явлением приводило к заключению о том, что возбуждение фанатических чувств не имеет связи с каноническими вероучениями и относится к психологии масс, т.е. в большей степени относится к иррациональному и бессознательному.

Это мнение поддерживается и развивается в исследованиях современных ученых. Напомним, например, убежденность Д.В.Ольшанского в том, что специфика личностного типа террориста обусловлена близостью его психики к психике «человека толпы», поскольку ее основу образует особенное соотношение рациональных и эмоциональных компонентов, где совершенно явно преобладают последние. Это преобладание придает аффективный характер поведению террористов. Для личности террориста свойственна

аффективность на фоне низкого культурного уровня и искаженных представлений о насилии как единственно возможного способа преобразования мира [1].

Вольтер усматривал именно в религиозной непросвещенности и психике «человека толпы» причины мрачности и жестокости, суеверности и бешенства фанатиков. Фанатизм для суеверия это то же, что иступление для лихорадки, что бешенство для злобы. Фанатику всегда свойственно пренебрежительное отношение к жизничужой и своей собственной. Различаемые им яростные фанатики готовы убить всякого, кто не согласен с ними, а хладнокровные фанатики выносят смертный приговор любому, кто думает не так, как они [2]. Ж. Боссюэ и Вольтер отстраняют фанатизм от религии, как явление, не имеющее к ней никакого отношения. При этом они подразумевали под религией канонические вероучения.

Главными причинами религиозного фанатизма являются:

1) политические: политики, разжигая религиозный фанатизм в народе, издавна эксплуатируют силу религии и используют ее или для укрепления своей власти, или как предлог для экспансии;

2) психологические: психологические исследования показывают, что фанатизм является проявлением душевного неблагополучия, прибежищем невротических личностей, которые стараются скрыть от себя и других, прибегая к фанатизму, свой внутренний душевный конфликт и проистекающие из него агрессивность, комплекс неполноценности и эгоизм;

3) религиозные: возведение фанатизма в норму правил некоторыми религиями (например, в исламе распространение веры «огнем и мечом») или преувеличенная требовательность верующих к ближним, происходящая от неправильного понимания заповедей.

Большинство ученых разделяют представление о следующих признаках религиозного фанатизма:

1. полная поглощенность или тотальная суженность религиозного сознания идеей духовного Спасения (как личного, так и общественного) поиском наиболее эффективных путей достижения этой цели, которые выбираются религиозным фанатиком в соответствии с характером «истинной» религиозной концепции;

2. ориентированность на немедленное практическое воплощение в духовной и социальной практике религиозных норм и идеалов, признанных религиозным фанатиком в качестве абсолютной и единственной Божественной истины, указывающей путь к Спасению;

3. существование некой личной неосознанной цели, которая подменяет собой религиозную истину, но отождествляется религиозным фанатиком с требованиями религиозной истины;

4. агрессивность и крайняя жестокость, интолерантность;

5. повышенный эмоциональный фон восприятия идеи Спасения [3].

Все исследователи согласны в том, что фанатизм – это социальный продукт. Он охватывает людей в особые периоды развития общества: когда происходит снижение еживой веры и кризис религиозного мирозерцания; крушения привычной иерархии духовных ориентиров; транзитные или переходные, кризисные этапы развития общества.

Вместе с тем по ту сторону внимания остался важный вопрос о самом феномене фанатизма. Мы абсолютно разделяем мнение Р.К. Омельчука о том, что вера принадлежит человеку, а потому должна рассматриваться с позиции анализа субъекта веры [4]. Это означает, что для полного объяснения гносеологический подход должен быть дополнен онтологическим подходом. Он позволяет анализировать веру в сравнении с фанатизмом в качестве характеристики личностного бытия, акцентируя внимание на сущности самого этого явления.

В большинстве случаев фанатизм трактуется как специфическое религиозное явление. Согласно концепции веры Б.С. Братуся и Н.В. Ининой, фанатизм – это

деструктивная форма веры. По Г. Оллпорту, его можно отнести к внешней религиозной ориентации. Религиозные идеи фанатика, считает Н.В. Инина, это предельные идеи, затрагивающие самые глубинные, фундаментальные уровни человеческого бытия, а сила религиозной идеи обладает необычайной мощью. Именно за эту наполненную и сильную религиозную идею цепляется фанатичное сознание, поскольку идентификация себя с ней позволяет чувствовать себя таким же мощным и правым. Вместе с тем узость, категоричность и примитивность сознания ограничивает фанатика, который выхватывает из идеи только то, что отвечает его ожиданиям, а все полное содержание отвергает. Эти религиозные идеи лишены главного, свойственного религиозной вере - Бога, милосердия, любви и сострадания [5].

Таким образом, в рамках первого подхода фанатизм представляется явлением аффективного и бессознательного уровня, не имеющим никакого отношения к вере. Фанатизму подвержена малограмотная в религиозном отношении личность, чья психика близка к психике «человека толпы», а проповедуемая истина не имеет связи с каноническими верованиями.

Литература

1. Ольшанский Д.В. Психология терроризма.- СПб.: Питер, 2001.- 288 с.
2. Вольтер Ф. Фанатизм. – М.: Изд-во политической литературы Украины, 1989.
3. Кузнецова М.Н. Религиозный фанатизм: понятие, сущность и пути преодоления. – Автореф. дисс. канд. филос. Наук.- Омск, 2003. – 26 с.
4. Омельчук Р. К. Вера и фанатизм. Определение границ понятий // Проблемы социально-экономического развития Сибири. 2015. - № 2 (4). - С. 165-169
5. Залевский Г.В. Фанатизм как проблема духовного здоровья личности общества//Сибирский психологический журнал: Социальная психология № 26. 2014. – С. 66-69.
6. Инина Н.В. Фанатизм и здоровая религиозность: где граница? [Электронный ресурс]. – Режим доступа:<http://thesis.ru/fanatizm-i-zdorovaya-religioznost-gde-granitsa.html>

С.Б. Айманбетова
г. Астана (Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Дошкольное образовательное учреждение (ДОУ) – единственное звено системы образования, целью которого является создание условий для общего гармоничного развития ребенка, а также охраны и укрепления его физического и психического здоровья. Центральной категорией в ДОУ остается категория развития.

Согласно множеству существующих определений, основной целью как детского психолога, работающего в детском саду, так и в целом психологической службы образования является обеспечение психологического здоровья детей. Психологическое здоровье предполагает здоровье психическое, в основе которого лежит полноценное психическое развитие ребенка на всех этапах детства.

В настоящее время психологическая служба организаций образования Республики Казахстан, в особенности, психологическая служба в ДОУ, быстрыми темпами развивается, и это обусловлено следующими факторами (проблемами), с которыми в основном сталкивается детский психолог в ДОУ:

- Адаптация детей раннего возраста к ДОУ;

- Проблемные взаимоотношения ребенка с воспитателем;
- Проблемные взаимоотношения ребенка с другими детьми;
- Поведенческие нарушения ребенка (агрессивность, аффекты, элементы аутичности, др.);
- Отставание - опережение в развитии ребенка;
- Проблемные отношения ребенка в семье;
- Социально-психологические проблемы в педагогическом коллективе.

Сложность и многоплановость задач, которые решает современный педагог-психолог, значительно повышают значимость его профессиональной деятельности. Все это, безусловно, повышает требования к личностным и профессиональным качествам самого педагога-психолога, большинство из которых формируются в процессе его профессиональной подготовки в учреждениях образования.

Интерес и востребованность психологической практики определяют истоки профессиональной деятельности педагога-психолога, которые приходятся на конец XIX столетия (А. Бине, Р. Кеттел и др.).

На развитие психологической службы образования в Казахстане оказали труды передового общественного деятеля и видного ученого Ж. Аймаутова, который также указывал на важность внедрения психологических знаний в систему образования детей. В своей работе «Психология и выбор профессии» (1926), ученый отмечает необходимость учета психологических особенностей молодых людей, т.е. особенностей темперамента, характера, способностей, в осуществлении ими выбора своей будущей профессии. Определять эти особенности должен, конечно, специалист психолог, обладающий не только психологическими, но и педагогическими знаниями [5, с. 39].

В данной статье автором делается попытка осветить особенности организации психологической службы. Сравнительно недавно определились основные аспекты в общепринятых источниках, что в соответствии с поставленной целью детский практический психолог выполняет следующие задачи: реализует в работе с детьми возможности развития каждого возраста, развивает индивидуальные особенности ребенка, т.е. внимание специалиста должны привлекать интересы, способности, склонности, чувства, увлечения, отношения ребенка. Он может определить, почему ребенок учится ниже своих возможностей, почему ребенок плохо себя ведет, не может дружить и общаться со сверстниками и т.д. И не только определить, но и объяснить. Психолог располагает средствами, позволяющими ему предупредить возможные нарушения, отклонения в развитии ребенка. Ведет он работу и по преодолению имеющихся нарушений. Сегодня от психолога требуется создать благоприятный для развития ребенка климат в детском саду, а также оказывать своевременную психологическую помощь как детям, так и их родителям, воспитателям. А эффективность данной работы зависит от объединённых усилий всех специалистов дошкольного образовательного учреждения и семьи.

К сожалению, сегодня отмечается низкий уровень психологической культуры воспитателей, недостаточное использование ими психологических знаний в организации образовательного процесса приводят к малоэффективности или сводят на нет психологическое воздействие на ребенка. Непосредственное использование воспитателем психологических рекомендаций не всегда оказывается результативным, так как требует высокого уровня профессиональной психологической подготовки. Реальную помощь здесь может оказать хорошее взаимодействие воспитателя с психологом в детском саду.

Как известно, эффективность любой деятельности в немалой степени зависит ее от организации. С какой бы позиции – помощи, содействия, поддержки или сопровождения – ни рассматривать деятельность практического психолога, в любом случае нужно говорить о пяти основных направлениях, без которых не мыслим весь процесс. Это психологическое просвещение, психологическая профилактика, психологическая диагностика, психологическая коррекционно-развивающая работа, психологическое

консультирование. Данные направления, направленные на работу с детьми, составляют суть и содержание работы психолога в дошкольном учреждении, без их реализации психологическое сопровождение развития ребенка представляется невозможным.

Следует отметить, что одни направления деятельности психолога должны быть обязательными и проводиться им без волеизъявления родителей воспитанников, другие без запроса или разрешения со стороны родителей реализовываться не могут. Психолог обязан руководствоваться одним из основных в практической психологии этическим принципом - «психологическая помощь- помощь добровольная».

Как отмечают опытные психологи, начинающему специалисту не следует сразу браться за все возможные направления работы, лучше начинать с проблемных детей, ситуаций, с проблематики, которая лучше освоена психологом, где он более компетентен, постепенно наращивая свой методический арсенал.

Опыт преподавания в колледже дисциплин «Психология», «Практический психолог» показывает их значимость в подготовке будущих специалистов в организации психологической службы ДОУ.

Исходя из собственного опыта, студенты в своих отчетах (защитах) по практике отмечают (и начали понимать), что обучение и воспитание ценны и что благодаря этому повышается уровень психологического развития детей. Надо уметь определять этот уровень и сопоставлять его с некоторой нормой для того, чтобы судить о том, правильно или неправильно идет развитие. Именно поэтому в детском саду воспитатель совместно с психологом применяет, различные методы на выявление уровня развития группы и каждого ребенка в частности.

Детская психология, отмечал советский психолог Лев Семенович Выготский, должна быть не только консультантом и посредником педагогики, ее задачи заключаются в психологическом обосновании обучения и воспитания детей на основе специальных психологических исследований. Особенно важными ее задачами является отображение уникальности каждого возрастного этапа от рождения до поступления ребенка в школу, закономерностей психического развития ребенка.

Не зная детской психологии, воспитатель не сможет установить контакт с детьми, управлять их развитием, избежать ошибок в своей работе. Психология помогает мудрому воспитателю найти подход не только к коммуникабельным, но и малоактивным, проблемным детям, распознать причины и особенности детского поведения в коллективе, взаимоотношения со сверстниками и взрослыми и т.д.

Таким образом, психологическая служба образования ДОУ – одна из важнейших компонентов целостной системы образования. Это интегральное явление, представляющее собой единство трех его составляющих - научного, прикладного и организационного. Каждый из аспектов имеет свои задачи, решение которых требует от исполнителей специальной профессиональной подготовки. Психологическая служба на современном этапе является неотъемлемой частью образовательного учреждения, она раскрывает творческий потенциал специалиста и оказывает значительную помощь в процессе воспитания и обучения.

Литература

1. Кунанбаев А. Лирика и поэмы/перевод Соболева А.И. – Л.-М.: Госполитиздат, 1940. – 128 с.
2. Жарикбаев К.Б. Развитие психологической мысли в Казахстане (со второй половины XIX в. до наших дней). – Алма-Ата: Казахстан, 1968.
3. Практическая психология образования // Под ред. Дубровиной И.В. – 4-е изд. – Спб.: Питер, 2004 – 592 с. 4 Новое педагогическое мышление / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1989. С.18.
4. Сатова А.К. Становление психологической науки и психологического образования в Казахстане. Вестник АГУ им. Абая. – №1(1). – С.37-41.

5. Акажанова А.Т. Становление и развитие возрастной и педагогической психологии в Казахстане: Автореф. дис. анд. психол. наук. – Алма-Ата, 1989. – 23 с.

К.А. Арыстанова, Н.Т. Ныгыманова
Астана қ. (Қазақстан)

БАСТАУЫШТА ЖАРАТЫЛЫСТАНУ НЕГІЗДЕРІН ОҚЫТУДЫ ПӘНАРАЛЫҚ СИПАТТАҒЫ ҒЫЛЫМ САЛАСЫ РЕТІНДЕ ҚАРАСТЫРУ

Мемлекетіміз егемендік алғаннан бері білім беру мәселесіне, оның дамуына аса зор мән беріп отырғаны белгілі. Білім беру барысында оқушының жеке тұлғасын жан-жақты жетілдіруге, оның танымдық әрекетін дамытуға, ой-санасын қалыптастыруға ерекше назар аударылып отыр. Бұл тұрғыда «Білім туралы» заң қабылданды [1]. Ал, Президентіміз Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан – 2030» атты Қазақстан халқына жолдауында болашақ қоғам мүшелері – жастардың білігі жоғары болуы қажет деп айтып өтті [2]. Үстіміздегі жылдағы жолдауында келесі 2019 жылды жастар жылы деп белгіледі.

Жастардың болашаққа деген бағыт-бағдары отбасында, мектеп қабырғасында, қоғамдық деңгейде, бүкіл қоршаған ортада қалыптасады. Дегенмен қоршаған әлемнің әр санаға тигізетін әсері оның білім деңгейіне, тәрбиесіне байланысты екені белгілі. Сондықтан мемлекетіміз осының бәрін ескере отырып, білім беру жүйесін күрделі жүйеде дамытуға, дүниежүзілік деңгейге көтеруге аса мән беріп отыр.

Осыған байланысты білімнің мазмұны да, оқыту әдістері де, сабақты ұйымдастыру нысандары да жетілдіруде. Мұндай жетістіктерге қоршаған ортаға бақылау жүргізу, ой қорыту, ғылыми зерттеулер жүргізу де жатады. Ғылым мен техника дамыған сайын әлеуметтік өмір деңгейі де өзгереді. Табиғат заттарын оқып білу арқылы адам табиғат байлығын керегіне пайдалана алады. Осының бәрі адам, табиғат, қоғам ұғымдарының біртұтастығында.

Осы тұрғыдан қарастырғанда, бастауышта жаратылыстану пәнін оқыту арқылы оқушының ойы мен тілін дамыту қажеттігі артуда. Оқушылар табиғат заңдарын меңгеру үшін ақыл-ой сайысына түседі, ал бұл сайыс оның жаратылыс сырын ашуына көмегін тигізеді (К.Д. Ушинский; А.Я. Герд) [3,4]. Яғни, жаратылыстануды оқыту әдістемесі – табиғатты тануға, балаларды тәрбиелеуге, даму проблемаларын ұштастыруға, табиғатты қорғауға, еңбекке баулуға бағытталған ғылым.

Жаратылыстану ғылымдары, табиғатты зерттеумен қатар, осы бағыттағы ғылымдардың жиынтық атауы; табиғат құбылыстары мен олардың дамуының жалпы заңдарын танумен шұғылданатын ғылымдар жүйесі [5].

Жаратылыстанудың ауқымы түрлі табиғат нысандарынан бастап (ғаламшарлық жүйеден микродүниеге дейін), дүниенің жалпы қасиеті мен құрылымын, тірі табиғатты, біздің планетамыздан тыс жатқан нысандарды, сондай-ақ Жерді қамтиды.

Жаратылыстану ғылымдары біріншіден, ғылыми дәлдігімен және жүйелігімен, екіншіден, табиғат қорларын пайдалану құралы ретінде өзінің практикалық мәнісімен ерекшеленеді.

Жаратылыстануға енетін ғылымдар былайша топтастырылады: физика, химия; биология, ботаника, зоология; анатомия, физиология, генетика; геология, минерология, палеонтология, метеорология, география; астрономия. Кейбір табиғат зерттеуші ғалымдар математиканы жаратылыстану ғылымдарына жатқызбайды, бірақ осы ғылымдардың таным құралы ретінде қарастырады. Бізді қоршаған орта деген ауқымды ұғымға жан-жануарлар мен өсімдіктер, Жер мен Күн, Ай, алыстағы жұлдыздар, табиғаттағы құбылыстардың барлығы кіреді. Ал, Адам – табиғаттың ажырамас бөлігі. Сондықтан

біздің халқымызда «Жер-Ана» деген егіз ұғым қалыптасқан. Сол себепті жер бетіндегі орман-тоғайларды сақтап, қоршаған ортаның, өзен мен көлдердің ластанбауына ерекше мән берген жөн. Бұл тұрғыда жаратылыстану ғылымы экологиямен де ұштасады.

Аспан денелерінің қозғалысы, гүлдердің шешек атуы, ағаштың жайқалып өсуі, өзеннің тасуы немесе көлдердің тартылуы, суалуы осылардың барлығы да қоршаған ортадағы өзгерістер. Ал, осы әлемдегі сан алуан өзгерістер табиғат құбылыстары деп аталады. Табиғат құбылыстары бір-бірімен тығыз байланысты. Оларды физика, астрономия, география, геология, биология, химия ғылымдары зерттейді. Әр ғылымның өзінің табиғатты зерттеуде өз мақсаты мен міндеті бар.

Сонымен қазіргі жаратылыстануды табиғат туралы жаратылыстық ғылымдардың жиынтығы деп қана емес, құраушы яғни, бір-бірімен соншалықты тығыз байланысқан, бірі-бірінен шығатын, нағыз біртұтастықта көрсететін бірыңғай жүйе ретінде түсінуге болады [6]. Ал қазіргі жаратылыстануға қызығушылық оның қоғам өміріндегі үлкен маңызына байланысты.

Қазіргі заманғы жаратылыстану ғылымының негізгі мақсаты – үлкен жаңалықтар мен зерттеулердің нәтижесінде Әлемнің жаратылысының ғылыми бейнесін жасау.

Бұл тұрғыда өндірістің жаңаруы, пайда түсірудің негізгі факторындағы адамның рөлі, оның интеллектуалды және творчестволық мүмкіншіліктерінің күшеюі, информациялық кеңістікті игерудің күшеюіне байланысты өркениеттің (цивилизация) жаңа даму сатысына келе жатыр. Осы жағдайлар қоғам өміріндегі жаратылыстану ғылымының маңызын арттырады, қоғамның әрбір мүшесінен жоғарғы білімділікті талап етеді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңы» // 2007 ж. 27 шілде.
2. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан – 2030» Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы. Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. – Алматы, Дәуір, 1997, -32 б.
3. Ушинский К.Д. Сборник сочинений. – М.,-Л: Академ.пед.наук.1948, с.668
4. Герд А.У. Избранное произведение – М: Просвещение, 1953- с.91
5. Аймағамбетова Қ. Бастауыш сыныптарда дүниетануды оқытудың теориялық негізі. – Алматы: Балауса, 2003 ж.
6. Карпенков С.Х. Концепции современного естествознания. – М: ВШ, 2001 г.

А.Т. Аязбаева, А.Ө. Жалғасбек
Астана қ. (Қазақстан)

ЦЕРЕБРАЛЬДЫ САЛДЫҒЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі таңда даму мүмкіндігі шектеулі жандарға айрықша назар аударылып жатыр. Елбасының халыққа жолдауында, ҚР «Білім туралы» заңында, «Кемтар балаларды әлеуметтік, медициналық, педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» т.б. заңдарында айтылып, дамуында кемістігі бар балаларға көмек көрсетудің тиімді жүйесі, оларды оқыту, тәрбиелеу, еңбекке баулу және кәсіби даярлығын шешуде, коррекциялық – білім берудің дамытушы сипатын арттыру мәселелері айқындалып, бала мүгедектігінің алдын алуға бағытталған көптеген көкейкесті мәселелер басымды міндеттер қатарына қойылған.

Мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты мемлекетіміздің алдында тұрған негізгі мәселелердің бірі-оларды қоғамдық өмірге дайындау, әлеуметтік бейімдеу, жан-жақты

дамуларына көмек көрсету, әлеуметтік өмір шеңберде тең құқылы тіршілік ете алуларына жағдай жасау [1].

Қазіргі кезде қимыл-қозғалыс аппараты зақымдалған балаларға медициналық, психологиялық-педагогикалық және әлеуметтік реабилитация жасау, ауыр кемістіктің алдын алу мәселесі алға қойылған. Оларды оқыту мен тәрбиелеудің негізгі міндеті әлеуметтік бейімдеу мен қоғамға интеграциялау, яғни қоғамға пайдалы еңбекке араластыру.

Балалар церебральды салдануы – құрсақта даму кезінде, туу кезінде және туған сәтте байқалатын бас ми ауруы. Бұл ауру көп жылдар ағымында, көбінесе бүкіл өмір бойында жалғасады.

Балалар церебральды салдануы әртүрлі экономикалық зияндықтардан, эмбрион тұқымға немесе жаңа туған нәрестеге әсер етуінен пайда болады. Қимыл-қозғалыс бұзылулары – салдану, парез, еріксіз қимылдар, атаксия т.б. сөйлеу қабілеті мен психикалық бұзылулары БЦС клиникалық суреттемесіне жатады.

Моториканың толық дамымауы мен патологиялық даму ұштастығында әсіресе, маңызды және қиын болатыны бұлшық ет тонусы регуляциясының бұзылысы: ол спастикалық, ригидтік, дистониялық, гипотониялық түрде кездеседі.

Бұлшық ет тонусы регуляциясының бұзылуы, әсіресе аурудың алғашқы сәттерінде, тоникалық және нұсқаулық рефлексдердің патологиялық дамуымен, осы негізде патологиялық синергияның қалыптасуымен байланысты. Аурудың асқынуы барысында осы бұзылулардың негізінде бұлшық еттер, сүйектер, буындар қайта өзгерістерге ұшырайды: сіресулер, ыдырау, сколиоз бен кифосколиоз пайда болады және патологиялық қозғалыстар стереотипі қалыптасады. Мидың даму патологиясы мен тежелуі психикалық дамудың бұзылуына әсер етеді.

1. Спастикалық диплегия (тетрапарез). Қолдың аяққа қарағанда аз мөлшерде зақымдануы қимыл-қозғалыс бұзылуында таралуы жағынан онша көп болмайды. Бұл форма Литтл ауруы деген атпен белгілі. Бұл аурумен ауыратын бала өзіне-өзі қызмет көрсете алады, жаза алады, басқа да еңбек түрлерін жасай алуы мүмкін. Мұндай балаларда психикалық даму тежелуінің қайталануы байқалады. Осы аурумен ауыратын балалардың 70%-ы дизартрия формасында сөйлеу қабілетінің бұзылуы, өз мөлшерде бұлшық ет жұмысының нашарлауы байқалады.

2. Гемипаретикалық түрі 17,8%-ды құрайды бірінші ауысымда; 15,6%-екінші ауысымда. Гемипаретикалық түрі – дененің бір жағының сал болуы. БЦС-тың дененің бір жағының сал болып қалу формасының 80%-ы туылған сәттен бастап дамуы. Осы уақытта пирамидалық жолдарының өте жылдам дамуы басталады да биологиялық заң бойынша әрбір зиянды заттар белсенді қызмет жүйелерін бұзады. Қимыл-қозғалыс бұзылуының өте жылдам дамуына байланысты гемиплегия мен гемипарез пайда болады. Гемиплегия көбінесе өте кішкентай балаларда байқалады, сосын мидың даму кезеңіне байланысты және қимыл-қозғалыс бұзылуын емдеу ықпалының арқасында өте аз көлемде болады, әсіресе аяқ жақтарда және дененің жоғары жағының проксимальді бөлігінде, сондықтан мұны гемипарез деп бағалауға болады. Қорыта айтқанда, БЦС-ның диагнозын анықтағанда, тек қимыл қозғалыс бұзылуларын ғана санамай, сонымен бірге баланың ақыл-есі мен сөз сөйлеу қабілетін де тексеру қажет.

3. Атонико-астатикалық түрі 14,2%-ды құрайды бірінші ауысымда, ал 12,5% - екінші ауысымда. БЦС-тың атоникалық-астатикалық түрі басқа түрлерге қарағанда бұлшық еттердің төмен серпімділігімен, нұсқаушы рефлексдердің толық дамымауымен айқындалады. 3-5 жас мөлшерінде жүйелі және бағытталған емдеу әсерінен балалар еркін қимылдау мүмкіншілігіне ие болады, бірақ осы ауыруға сәйкес белгілері (атаксия, гиперметрия, интенционный тремор) сол күйінде қалады. Ең тұрақты болып қалатын дене атаксиясы. Сөйлеу қабілетінің бұзылуы мишық дизартриясы түрінде 60-75% балаларда байқалады.

БЦП-тың негізгі клиникалық белгілері: түрлі қимыл-қозғалу кемістіктері, психикалық бұзылулар және тіл мүкістері.

БЦП-тың негізгі себептері: ананың жүктілігі кезінде немесе босану кезінде, немесе бала өмірінің алғашқы жылдарында әртүрлі әсерлері.

Пренетальды кезеңде ұрыққа зиянды әсер ететін келесі факторларды атап көрсетуге болады:

- жүкті ананың инфекциялық аурулармен ауруы (вирусты жұқпалы аурулар, қызамық, токсоплазмоз);
- ананың жүрек-қан тамыр және эндокринді жүйелерінің аурулары;
- ұрықтың жарақаттанулары мен зақымданулары;
- ана және бала қанының резус-фактор бойынша сәйкес келмеуі;
- физикалық факторлардың әсері (қызыну мен өте қатты тоңу, вибрацияның әсері, оның ішінде ультрафиолетті сәулелер
- кейбір дәрі-дәрмектердің әсері;
- экологияның жағымсыз әсері (ауаның, судың ластануы, азық-түліктегі нитраттардың, уландырғыш заттардың, радионуклидтедің, әртүрлі жасанды қоспалардың көп мөлшерде болуы).

БЦП-ті түзету жұмыстарының негізгі мақсаты – балаларға дәрігерлік, психологиялық, педагогикалық, логопедтік және әлеуметтік көмектердің көрсетуі, олардың толық және мүмкіндігінше ертерек әлеуметтік бейімдеу шараларымен қатар жүргізілуі, жалпы және кәсіби оқытуды ұйымдастыру болып табылады. Емдеу – педагогикалық шаралар комплексті болуы қажет. Кешенді ықпалдың ең маңызды шарты – әр профильді мамандардың келісушілігі, яғни бірлесе көмек беруі болып табылады: невропатолог, психоневролог, емші дәрігер, логопед, дефектолог, психолог және тәрбиеші сияқты мамандардың біліктілігі, нақтылы жоспармен жұмыс істеуі өте маңызды.

Компексті қалыптастыру – емдеу шараларына дәрі-дәрмектер қабылдау, массаждың әр түрлері, емдеу – дене шынықтыру (ЕДШ), ортопедиялық көмек, физиотерапевтік процедуралар кіреді.

БЦП-пен ауыратын балалармен жүргізілетін түзету педагогикалық жұмыстың бірнеше негізгі принциптері бар:

- түзету – педагогикалық жұмыстың кешенді жоспарын сақталған қызметтерге сүйене отырып, онтогенетикалық жүйелі ықпалды ерте бастау;
- ең негізгі қызметке сүйене отырып, қажет жұмысты ұйымдастыру;
- психикалық даму барысында, тілі қалыптасу кезеңінде баланы қадағалап байқау; баланың қоршаған ортасымен, ата-аналарымен тығыз байланыста болуы өте қажет.

Ерте және мектепке дейінгі жастағы балалармен жүргізілетін түзету-педагогикалық жұмыстың негізгі бағыттары:

- қоршаған ортамен эмоционалдық, сөйлеу, зат-әрекеттік және ойын арқылы қарым-қатынастарын дамыту;
- сенсорлық қызметтерді (көру, есту, кинестетикалық қабылдау және стереогенез) ынталандыру;
- кеңістік және уақыттық елестерді қалыптастырумен қатар оның бұзылулары айқындап, оларды түзету;
- интеллект қызметтерінің шарттарын дамыту (зейін, зерде, қиял, есте сақтау, ойлау т.б.);
- математикалық әрекеттерді қалыптастыру;
- көру-қимыл координациясын және қол, саусақтардың әрекеттік мүмкіндіктерін дамыту;
- жазу әрекетін игеруге дайындау;
- өзін-өзі қамту дағдыларын игеруге тәрбиелеу.

Церебральды сал ауруына шалдыққан балалардың психикалық дамуының ерекшеліктері. Қимыл-тірек аппаратының жүйесі бұзылған балалардың негізгі кемістігі –

қимыл-қозғалысының ауытқуы (қозғалу, қимыл әрекетінің жетілмеуі, зақымдануы немесе мүлдем жойылуы). Осы сияқты ауытқулары бар балалардың көпшілігін церебральдық сал ауруымен ауыратын балалар құрайды (89%). Бұл балаларда қимыл-тірек аппаратының кемістіктері көбінесе психикалық бұзылулармен, тіл мүкістерімен тіркесе жүреді, сондықтан олардың көпшілігі тек қана медициналық-әлеуметтік жәрдемді ғана емес, сонымен қатар психологиялық-педагогикалық және логопедтік көмектерді де қажет етеді. Әдетте, тірек-қимыл аппараты бұзылған балалардың ішінде танымдық қабілеті сақталған, арнайы оқыту мен тәрбиені қажет етпейтін балалар да кездеседі. Дегенмен аталмыш балалардың барлығында ерекше өмір сүру жағдайын, оқытуды және келешек еңбек әрекетінің дұрыс қалыптасуын қажетсінеді. Оларды әлеуметтік бейімдеуде екі бағыт белгіленеді.

Біріншісі – қоршаған ортаны балаларға бейімдеу. Ол үшін арнайы техникалық жылжу құралдар (арбалар, балдақшалар, таяқтар, велосипедтер), тұрмыстық заттар (ыдыс-аяқ, электроаспаптардың арнайы сөндіргіштері), арнайы сатылар, жол жиектерінен арнайы түсу жолдары болады. Ал қимыл-тірек аппаратының кемістігі бар балаларды бейімдеудегі екінші бағыт – ол балалардың жеке бастарын әлеуметтік ортаның қалыпты жағдайларына бейімдеу.

Баланың дамуына қимыл қозғалыстардың әсер етуі. Адамның денесі мен қимыл-ойының дамуына қозғалыс күшті әсер етеді. Нәрестенің қозғалыс белсенділігіне бөгет жасағанда оның жалпы дамуы нашарлайды және кешігеді. Күнделікті тіршілікте орындалатын қимылдардың қосындысын адамның қозғалыс белсенділігі деп атайды. Қозғалыс белсенділігі ұйымдастырылмаған қимылдардан тұрады. Ұйымдастырылған қозғалыс белсенділігіне дене шынықтыру жаттығулары, спорт, сабақ кезінде, белгілі еңбек әрекетіне байланысты пайда болған қозғалыстар жатады. Ал ұйымдастырылмаған қозғалысқа түрлі ойындар кезіндегі, өзін-өзі күтуге байланысты, қыдырған кездегі қозғалыстар жатады. Адам денесі үшін ұйымдастырылған қозғалыстар маңызы зор. Сондықтан мектеп жасына дейінгі мекемелердегі балалардың мұндай қозғалыстарын дұрыс жоспарлап іске асыру арқылы балалардың қимыл-дағдыларын қалыптастыруға, саналы қозғалыстарын көбейтуге болады. Ұйымдастырылған қозғалыстар аз болуына байланысты соңғы жылдары балаларда гиподинамияның белгілері пайда бола бастайды.

Гиподинамияның деп бұлшық еттердің қозғалыс белсенділігінің төмендеуін айтады. Бұл көбінесе бала аз қимылдағанда пайда болады. Қозғалыс белсенділігі тиімді мөлшерден асып кеткенде, мысалы, ауыр жұмыс, мөлшерсіз еңбекпен шұғылданғанда, гиподинамия пайда болады. Гиподинамия организмнің қызметін, қалыпты жағдайын бұзады. Себебі нерв-ет, жүрек-қан тамырлары, т.б. жүйелердің қызметі осы шектен тыс қозғалыс барысында қалпына келіп үлгермейді де, олардың зорығу белгілері байқалады. Сондықтан балалардың қозғалыс белсенділігін гигиеналық талапқа сәйкес жасына лайықтап ұйымдастырған жөн. Бүгуге қатысатын бұлшық еттері әлсіз болғандықтан және олардың қозғалыс нейрондарының еңбек қабілеті төмен болғандықтан мектепке дейінгі жастағы балалар сурет сабағында немесе басқа сабақта 4-5 минуттан кейін-ақ жиырылатын еттері босайды да, мазасыздана бастайды: дұрыс отырмайды, сондықтан омыртқалары қисайып кетуі мүмкін. Әсіресе, ұзақ түрегеліп тұра алмайды. Осыған байланысты балаларды 2-3 минуттан артық тік тұрғызуға болмайды.

Әдебиетер

1. «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» ҚР заңы. – Алматы, 2003 ж.
2. «Инклюзивті білім беру – толеранттылық қоғамның бастауы» республикалық ғылыми лекторий баяндамалар тезистері кірген жинақ. – Астана, 25 қазан, 2017 ж. – 71 б.
3. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 368 с.

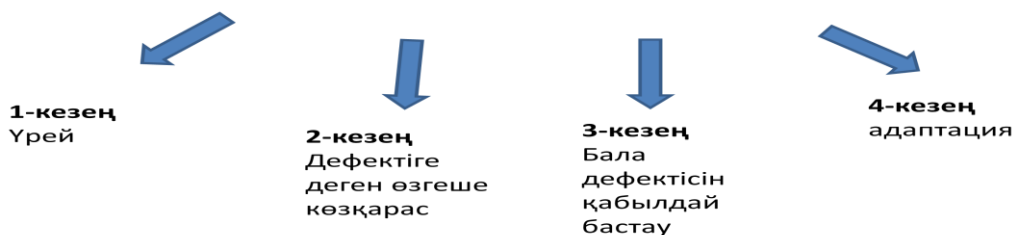
МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРЫ БАР ОТБАСЫМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ЖҰМЫСТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Баланы тәрбиелеу қиын да жауапкершілікті процесс, ал мүмкіндігі шектеулі баланы тәрбиелеу екі есе көбірек жауапкершілікті, көп қуат пен уақытты қажет етеді. Мүмкіндігі шектеулі баланың отбасында дүниеге келуі отбасы өмірін өзгертпей қоймайды. Көбіне ата-аналар достары, таныстары кейде туыстарынан да алшақтап кетіп жатады. «Ерекше» балаларды тәрбиелеу педагогикалық шеберлікті қажет етеді. Мүмкіндігі шектеулі балалары бар ата-аналар бастапқыда баланы қалай тәрбиелеп, дамыту керектігі жайлы білмей жатады. Бала бойындағы сенімділікті қалыптастыру – басты педагогикалық қағида болып табылады. Мұндағы ата-аналардың атқаратын рөлі зор. Себебі, баланың болашақта өзін қалыптастыра білуі, өз-өзіне сене білуі кішкене кезіндегі қалыптасқан сенімділікке байланысты. Баланың мықты болуы, тікелей отбасының мықты болуымен байланысты. Бұл әсіресе, мүмкіндігі шектеулі балалы отбасыларға қойылар талап десек те болады. Ата-ананың мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыстағы басты міндеті – баланың тек мықты жақтарын көре білуі.

Отбасы – әр баланың қалыптасып, тәрбиеленіп, жетілетін микроорталығы. Баланың толықтай дұрыс тұлға болып қалыптасуы бірінші кезекте отбасына байланысты. Сондықтан да мүмкіндігі шектеулі балаларды отбасынан жеке зерттемеу керек. Себебі, мұндай балалар өзге балаларға қарағанда отбасына, ата-аналарына ерекше тәуелді болатыны белгілі. Сол себепті, балаға көмектескіміз келсе, бірінші кезекте ата-анаға көмектескеніміз абзал. Қазіргі таңда мүмкіндігі шектеулі балалы отбасыларға реабилитациялық құрылым ретінде қарау қалыптасқаны анық. Бұл әрине, дұрыс. Неліктен? Себебі, мұндай балалы отбасылар өзгелерге қарағанда бала тәрбиесіне ерекше ден қоя білулері қажет. Ол үшін бала ата-аналары баланың толықтай қалыптасуына ыңғайлы жағдай жасай білулері қажет. Әр отбасы өзінше ерекше, ондағы балалар да ерекше, олар кезіктіретін қиыншылықтар да соған сәйкес әртүрлі болатыны мәлім. Сол себепті де олардың әрқайсысымен жүргізілетін жұмыстар да бір-бірінен ерекшеленуі мүмкін [1].

Кез келген психологиялық жұмыс барысында көбіне отбасының мына жағдайлары ескеріліп жатады: отбасы құрылымы, оның мәдениеттілік деңгейі, діни көзқарастары, отбасылық тәрбие ерекшеліктері және т.б. Отбасы құрылымы тұрақты емес. Ол үнемі өзгеріске ұшырап отыруы мүмкін. Мәдениеттілік деңгейі мен білім деңгейлері отбасы тәрбиесіне тікелей әсер ететін дүние. Отбасымен жұмыстағы ерекше маңызды фактор – оның әлеуметтік-экономикалық жағдайы болып табылады. Отбасында «Ерекше» баланың туылуы, отбасы психологиясы мен оның жағдайына әсер етпей қоймауы мүмкін емес. Салмақ тек әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан емес, психологиялық, физиологиялық тұрғыдан да түсіп жатады. Кез келген дені сау бала күтіп жүрген ата-ана дүниеге мүмкіндігі шектеулі сәби келгенде, оны бірден қабылдай алмайтыны анық. Осыған байланысты атақты психологтар Р.Ф. Майрамян, О.К. Агавелян «ерекше» балалар ата-аналарының бастапқы психологиялық күйлерін 4 кезеңге бөліп көрсеткен болатын:

Ата-аналардың психологиялық күй кезеңдері

Баланың отбасылық микроорталығын зерттеу үшін, ата-аналармен диагностика-аналитикалық жұмыс:

1. Диагностиканың ең кең тараған түрі – сауалнама жүргізу. Ол отбасының жалпы жоспарын, ата-ана жастарын, білім деңгейлерін, баланың ата-анамен қарым-қатынасын анықтауға көмектеседі. Бірақ кейде сауалнаманың да баланың өзі жайлы, оның отбасындағы рөлі жайлы толық ақпарат бермей жататын кездері де болады.

2. Сондықтан индивидуалды жұмыста маңызды әрекет ретінде отбасымен кездесу өткізу саналады. Бұл ата-аналармен индивидуалды жұмыстағы эффективті форма. Мұндағы басты мақсат – баланың өзі және отбасымен оған ыңғайлы жерде танысу. Баланың ата-аналарымен әңгімесінің өзінен-ақ оның қызығушылығы, денсаулық жағдайы, әдеттері, қабілеттері, мінез-құлқы жайлы көп мәлімет алуға болады.

3. Индивидуалды жұмыстың тағы бір формасына – кеңес беру мен әңгімелесу жатады. Мүмкіндігі шектеулі бала мен оның отбасына көмектескіміз келсе олармен әңгіме құрып, кеңес бергеніміз дұрыс. Кеңес беру ата-аналардың мазасыздықтарының, өз балалары жайлы әңгімеден қашудың алдын алу үшін қолданылады. Сауатты әңгіме мен пайдалы кеңес ата-ана мен маманның жақсы қарым-қатынасқа келуіне, отбасылық өмірді жақынырақ тануға әкеледі.

Ата-аналармен қарым-қатынаста маман өзін дұрыс ұстай білуі керек. Ол ата-аналарға қысылып, қымтырылатын сұрақтар қоймауы тиіс. Тиімді тәсіл мынадай болуы керек: «Біздің алдымызда ортақ мәселе тұр. Оны шешу жолында қандай іс-шара қолданғанымыз дұрыс деп ойлайсыздар?» деген тәрізді.

4. Ата-ана, бала және маман (мысалға, педагог) біріккен іс-шараларды да өткізу де тиімді әдістердің бірі. Мұндай іс-шараларда ата-аналар балаларының оқу процестеріне белсенді араласып, олардың жетістіктері мен кемшіліктерін қадағалап, олардың болашақта алдын алуларына мүмкіндіктері болады.

5. Ата-аналарға балаларының іс-әрекеттеріндегі сурет, бейнежазбаларын көрсетіп тұру.

6. Ата-аналардың да балаларының үй жағдайындағы жетістіктері мен кемшіліктері жайлы бейнежазбаларын мамандарға көрсетіп тұруы [2].

Мүмкіндігі шектеулі балалы отбасылармен топтық немесе ұжымдық жұмыс:

1. Ата-аналармен бірге дәрістер өткізу. Бұл ата-аналардың балалармен жұмыстағы педагогикалық қабілеттерін қалыптастырудың бірден-бір жолы.

2. Ата-ана жиналыстары. Бала білім алатын орталық пен ата-ана арасындағы қарым-қатынасты жақсартудың ең әмбебап әрі негізгі формасы.

3. Біріккен іс-шаралар. Балалар мен олардың ата-аналарының белсенділігін арттыруға септігін көп тигізеді. Бұл іс-шара ойын-сауық түрінде не болмаса, туған күн кештері, мерекелер түрінде өтуі мүмкін. Мысалға: балаларға ата-аналарына деген қандай да бір бағдарламалар, әдеби-музыкалық кештер өткізуге болады. Мұндай іс-шаралардан балалардың да, ата-аналардың алатын әсері мол болары сөзсіз. Бала өзін жаңа қырынан көрсетіп, жаңа қабілеттері шындалса, ата-ана қоғамға еніп, өзгелермен қарым-қатынаста ашылып, баласы үшін бойын мақтаныш сезімі билейтін болады.

Топтық және ұжымдық жұмыстың ата-аналармен мына түрлерін да өткізуге болады:

1. Педагогикалық қонақ үй. Мұндай кездесуді жыл басында немесе соңында өткізуге кеңес беріледі. Кездесулерде ата-аналардың түрлі іс-шараларға қатысулары жайлы сөз қозғалады. «Ата-ана-бала-мектеп» сауалнамасы жүргізіледі. Жыл басында сауалнама баланы жақынырақ тану үшін жүргізілсе, жыл соңында өткен жылдың қорытындылары шығарылады, баланың кетірген қателіктері анализделінеді.

2. «Педагогикалық конференция». Іс-шара өткізілмес бұрын ата-аналар қандай да бір бала бойында кездесетін қателіктерге байланысты тапсырмаларды шешулері тиіс. Сол тақырыпқа байланысты ұстаздар ата-аналарға сұрақ қойып, балаға қатысты мәселені қалай шешуге болатыны жайлы көзқарастарын сұрайды. Ата-аналар өз көзқарастарын айтып, ұстаздар кеңестерін береді. Ең тиімді ұсыныстар мен шешім жолдары «педагогикалық сандықшада» сақталып отырады.

3. «Семинар-практикум». Мұндай кездесулерге тек ұстаздар ғана емес, ата-ана, психолог, әлеуметтік педагог және тағы да басқа мамандар қатыса алады. Ата-аналармен бірге ең өзекті проблемалық жағдайлар шешіледі, тренингтер өтілуі де мүмкін [3].

Алдын ала тақырып анықталынып алынады. Басты ұйымдастырушы ретінде тек ұстаз емес, ата-ана немесе мамандар да жүре алады. Мысалға, егер тақырып бала қорқынышы жайлы болатын болса, жүргізуші ретінде педагог-психолог қызмет етсе де болады. Қысқаша теориялық анықтама келтіріліп, ата-аналар өз пікірлерін білдіріп, өзгелер бала қорқыныштарының алдын алу үшін қандай жағдайлар жасауға болатынын айтады.

Қорытындылай келе, Отанымыздың әр сәбиінің болашағы алаңдататын болғандықтан, өз тарапымнан ұсыныстарды да қосуды ұмытпағаным жөн. Мүмкіндігі шектеулі балалы отбасыларға көмек барынша жан-жақты көрсетілуі тиіс. Бұл бағыттағы жұмыс тек денсаулық сақтау, білім беру, халықты әлеуметтік қорғау органдарының ғана жұмысы емес, қоғамдық және қоғамдық емес ұйымдар да қоғамда мүмкіндігі шектеулі балаларды моральдық тұрғыдан қолдап, олардың мәселелерін барынша жақсы түсінуге жағдай жасап, балалардың әлеуметтік дамуларындағы барлық кедергілерді жоюға бірге атсалысулары қажет. Сөз соңын атақты кеңес педагогі В.А. Сухомлинскийдің сөзімен: «Тек ортақ күшпен ғана біз балаларға үлкен адами бақыт сыйлай аламыз» деген аяқтағымыз келеді.

Әдебиеттер

1. Староверова М.С., Ковалев Е.В., Захарова А.В. «Инклюзивное образование. Настольная книга педагога, работающего с детьми с ОВЗ», Издательство: Владос, 2011
2. Примак Ю.В. Нетрадиционные формы работы с родителями детей с ограниченными возможностями здоровья. – М, 2010. с. 45-48.
3. Вейс Т. «Как помочь ребенку?», 2008

С.С. Бекбосынова
Астана қ. (Қазақстан)

ҚҰҚЫҚ ПӘНДЕРІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА БЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУ (жұмыс тәжірибесі)

«Заманына қарай – адамы» дегендей, «заманына қарай – маманы болуы керек», - «дейді» заманауи еңбек нарығы. Қазіргі кезде еліміздің білім беру жүйесі жаңарып, әлемдік білім беру кеңістігіне қарай бағыт алуда. ХХІ ғасырдың жан-жақты, зерделі, кәсіби мамандарды даярлау бағытындағы міндеті басты назарда болып отыр. Қазақстан

Республикасының техникалық және кәсіби білім беру жүйесінде шамамен соңғы 18 жыл ішінде «Құқықтану» мамандығы бойынша әртүрлі салада қызмет ететін «заңгер», «кеңесші-заңгер» біліктіліктері бойынша мамандар даярланады. Бұрынғы мемлекеттік білім беру стандарттары оқытушылардан студенттердің толыққанды білім алып, тиісті дағдыларды меңгеруін талап етсе, қазіргі таңда «базалық құзыреттілік» пен «кәсіби құзыреттіліктің» меңгерілуін талап етуде, ал сол «кәсіби құзыреттілікті» барлық студент жоғары дәрежеде меңгеруі үшін сабақтың тек «дәріс-семинар» сияқты ескі нысандары, әрине, жеткіліксіз. Қазіргі еңбек нарығының кеңесші-заңгерлерге қоятын талаптары өзгерген, сол себепті, біз, педагог-заңгерлер, сабақтарымызды заманауи әдіс-тәсілдермен түрлендіруіміз қажет деп ойлаймын, ал ол үшін бізге оқытудың белсенді әдістерін дұрыс қолдану керек.

Оқытудың белсенді әдістері – оқу материалын игеру үрдісінде оқушыларды белсенді ойлау және практикалық әрекетке итермелейтін әдістер жиынтығы. Белсенді оқыту мұғалімнің дайын білімдерді баяндауына, оларды есте сақтауы мен қайта жаңғыртуына емес, оқушылардың белсенді ойлау және практикалық әрекет үдерісінде өз бетінше білімдер мен біліктерді меңгеруіне бағытталған әдістер жүйесін пайдалануды білдіреді.

Оқытудың белсенді әдістерінің пайда болуы және дамуы оқытудың алдына студенттерге білім ғана беріп қоймай, танымдық қызығушылықтар мен қабілеттердің, шығармашылық ойлаудың, өз бетінше ақыл-ой еңбегінің қалыптасуы мен дамуын қамтамасыз ету т.б. жаңа міндеттер қойылуымен байланысты.

Кәсіптік және техникалық білім беру жүйесінде білім берудің белсенді әдістерінің әртүрлі ғылыми білім беру орталықтарында көптеген психолог, оқытушылармен зерттелгенімен, «Құқықтану» мамандығының мамандарына арналған оқытудың белсенді әдістерін қолдану жайлы аз зерттелгендіктен өзекті болып отыр.

Оқыту барысында белсенді 4 әдіс байқалады: ойлау, әрекет ету, сөйлеу және ақпаратты эмоционалды-тұлғалық қабылдау. Сабақ барысында оқытудың белсенді әдістерінің қолданылатын типіне байланысты жоғарыда аталған әдістердің бір немесе бірнешеуінің жүзеге асатынын көреміз. Студенттердің сабақтағы белсенділік деңгейі аталған төрт әдістің нешеуі және қайсысы қолдануына қарай анықталады. Мысалы: дәріс сабақтарында ойлау, ой жүгірту жүзеге асырылады (ең алдымен еске сақтау), практикалық сабақтарда – ойлау мен іс-әрекет, ал дискуссия сабағында – ойлау, сөйлеу және кейбір жағдайларда ақпаратты эмоционалды-тұлғалық қабылдау, іскери ойындарда – белсенділіктің барлық түрі, экскурсияда – тек қана ақпаратты эмоционалды-тұлғалық қабылдау.

Бұл сараптамалық мәліметтер нәтижесінде мынадай қорытындыға келеміз: дәріс сабақтарында оқытылатын материалдың 20-30%-ы ғана меңгерілсе, әдебиеттермен өздік жұмыс атқарғанда - 50%-ға дейін, жаттағанда -70%-ы (қайта-қайта қайталағанда), ал зерттеу іс-әрекетіне тікелей өзі қатысқан кезде (мысалы, іскери ойын) ақпараттың - 90%-ы игеріледі екен. Бұл әдістер жеке педагогикалық тәсілдер ретінде де, сондай-ақ дәстүрлі әдістермен араласып та қолданыла алады.

Іскери ойын, миға шабуыл, дебат (пікірталас), рөлдік ойындар, ситуациялық жағдаяттарды шешу, т.б. әдістер құқық пәндері сабақтарында келесідей міндеттерді шешеді:

- аудитория алдында дұрыс сөйлеу дағдыларын қалыптастырады;
- өз ойын анық, нақты жеткізуді, тиісті аргументтерге сүйене отырып, өз пікірін қорғауды үйретеді;
- күрделі жағдаяттарға анализ жасауды, олардың туындау себептерін анықтауды, негізгі негізгі еместен ажыратуды үйретеді, т.б.

Оқытудың белсенді әдістерін қолданудың бірқатар ерекшеліктері бар:

- дәстүрлі жүйемен келістіріп қолданған жағдайда ғана ОБӘ оң нәтиже береді;
- оқу процесінде «белсенді әдістерді» өте көп, әрі жиі қолдануға болмайды;

- оқытудың белсенді әдістерін практикалық сабақтарда қолданған дұрыс, себебі, әсіресе практикалық сабақтарда студенттер алдарына қойылған проблеманың шешімін жан-жақты ойлап табуға тырысады, ең бастысы, болашақ заңгердің бойында кәсіби құзыреттіліктер дариды.

Дидактикалық жағынан құқық пәндерінде оқытудың белсенді әдістерінің ішінде сай келетіні – рөлдік ойын. «Әкімшілік құқық», «Азаматтық құқық», «Азаматтық іс-жүргізу», «Қылмыстық құқық», «Қылмыстық іс жүргізу», «Еңбек құқығы», тіпті «Азаматтық хал-актілерді тіркеу» сабақтарында сот істерін қарауды рөлдік ойын арқылы өткізуге болады. Білім алушылар сот, прокурор, қорғаушы, жәбірленуші, айыптаушы, куәгер, аудармашы т.б. басты қатысушылар рөлінде қатысып, ойын барысында қатысушылар бірі-бірімен диалог құрып, берілген тапсырманы шешуге тырысады, сол арқылы әрбір студент өз ойын анық, нақты жеткізуді, тиісті аргументтерге сүйене отырып, өз пікірін қорғауды үйренеді. Осындай ойындар студенттердің белсенділігін, қызығушылығын арттыруға, теориялық білімдерін тәжірибеде бекітуге, сонымен қатар логикалық ойлау қабілетін дамытуға, өз бетімен шешімдер қабылдауына әсер етеді.

«Заңи кеңес беру» атты іскери ойын төрт деңгейден тұрады «топта жұмысты ұйымдастыру», «топпен жұмыс», «топ жұмысының қорытындысын ұсыну», «жұмыстың қорытындысын бағалау». Тәжірибе көрсеткендей, аталған ойын студенттерге оқу материалдарын тез қабылдауға, оқу барысын қызықты, әрі түсінікті, болашақ мамандарға практикалық дағдыларын қалыптастырып, жұмыста қолдануға мүмкіншілік береді. «Заңи кеңес беру» іскери ойынын барлық құқық пәндерінің барлығында дерлік қолдануға болады.

Құжаттармен жұмыс кезінде, әсіресе нормативтік-құқықтық актілерді меңгеруде іскери ойынның маңызы зор. «Конституциялық құқық» пәні сабағында НҚА-мен жұмыс барысында іскери ойынның келесідей әдістері студенттердің оқуға деген қызығушылығын арттырады: «мен нені жақсы білемін және нені онша білмеймін» атты ойыны сабақты қорытындылау үшін қолданылады; «Құқық жайлы өлеңдер» атты ойын сабақтың бір қалыпты өтуіне ықпал етіп, көңіл күйін көтеріп, оқытылатын мәтінге ойын жинақтауға бағыттайды; «мен – ол сен, ал сен – ол мен» атты ойын жаңа тақырыпты қорытындылауға және студенттің есте сақтау қабілетін дамытуға бағытталған.

Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау технологиясындағы (ОЖ арқылы СТО технологиясы) белсенді әдістердің көпшілігі құқық пәндерінде қолдану барысында біршама нәтиже береді: Джигсо-1,2,3,4, Венн диаграммасы, Insert әдісі, бес жолды өлең, т.с.с. Бұндай әдістер тек сабақты қорытындылауда ғана емес, жаңа тақырыппен танысу, сабақты бекітуге, қорытындылау, жалпылау кезеңдерінде де қолданылып, сол арқылы студенттерге зерттеу, іздену дағдыларын қалыптастыруға зор ықпалын тигізеді. Мысалы, ИНСЕРТ (INSERT) – белсенді оқыту әдісі (ОЖ арқылы СТО технологиясы бойынша) дәріс сабақтарында тақырыпқа деген қызығушылықты сақтауға және арттыруға мүмкіндік береді. Мәтіндік белгіленуі «v». «+». «-». «?». НҚА (нормативтік-құқықтық актілер)-мен жұмыс жасау арқылы болашақ мамандарды анализ жасауға үйретіп қана қоймайды, сонымен қатар өз ойларын дәлелді, нақты білдіруге мүмкіндік береді.

Білім берудің белсенді әдістерін қолдану, студенттердің жан-жақты ойлауына, заманауи мәселелерді зерделеуге, шешуге, өз ойын тұжырымдауға, рефлексия арқылы өзінің жеке іс-әрекеттерін және топтың іс-әрекеттерін бағалауға (жауапкершілікті артуға, қателіктерді табуға, жетістікке жетуге) үлкен көмегін береді. Дәстүрлі оқу жүйесінде студенттер теориялық жағынан білім алып, одан кейін практикалық дағдыларын кеңейтсе, ал ОБӘ қолдану арқылы студенттер практикалық іс-әрекеттер арқылы теориялық түсінік алады және оны болашақта пайдалана алады. Біздің ойымызша, оқытудың белсенді әдістерінің пайдасы өте көп, болашақ кеңесші-заңгерлерге тек қана арнайы (құқық) пәндер оқытушылары ғана емес, барлық оқытушылар жүйелі түрде өз сабақтарында қолданатын болса, білім сапасы көбеймесе, азаймайтыны айдан анық.

Әдебиеттер

1. Беспалько В.П. Қосылмалы педагогикалық технологиялар. – М: Педагогика, 1982, с. 152
2. Кошкарбеков Н. Қазіргі заманы оқытудың педагогикалық технологиялары. – Алматы, 2007
3. Харламов И.Д., Оқушылардың оқуының белсенділігін қалай арттыру. – Минск, 1975, 172 б.
4. Мұғалімге арналған нұсқаулық. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2015

Н.Ж. Болатбекова
Астана қ. (Қазақстан)

«КІТАП – РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ БАСТАМАСЫ» ИДЕЯСЫ НЕГІЗІНДЕ С. ҚОЖАХМЕТОВТІҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» мақаласында тағылымы мол тарихымызды зерделеуге, төлтума мәдениетімізді қолдауға қатысты нақты міндеттерді көрсетумен қатар, қоғамдық сананы қазіргі заманның талабына сай жаңғырту арқылы жастарымызды бәсекеге қабілетті білікті маман болып қалыптасуына баса назар аударғаны белгілі [1].

Сондықтан да тарихи санамызды алаш қаламгерлерінің шығармашылығымен толықтыру – рухани жаңғыруымыздың бастамасы іспеттес. Себебі, алаш қаламгерлері шығармашылығында толымды түрде ұлт мүддесі, ұлттық патриотизм, адамды құрметтеу, жалпыадамзаттық құндылықтар, халықтың салауаттылығы, жеткіншек ұрпақты тәрбиелеу жолдары, қазақ халқының адамзат көшінде лайықты орын табу мәселесі – басты тақырыптардың біріне айналды.

Алаш зиялыларының зерттелмеген сан қырлы еңбектерін кәсіби тұрғыда саралап, зерделеп, келешек жеткіншек ұрпаққа, жалпы қазақ ұлтына пайдалы еңбектерін білім саласындағы оқулық бағдарламаға енгізіп, келешек қоғамның рухани өресін өсіруге, қазіргіден де биік белеске көтеруге болады деп ойлаймын.

Солардың бірі – 1910-1945 жылдар арасында өмір сүрген ғалым-педагог Сұлтанбек Қожахметов. Ол өзінің аз ғана өмірінде дидактика теориясын зерттеп, 1940 жылы Қазақ Мемлекет баспасында «Педагогика мәселелері» еңбегін жарыққа шығарды [2]. Еңбек төрт бөлімнен тұрады: оқушы білімінің саналы да тиянақты болуы; кітапты қалай пайдалану керек?; эстетикалық тәрбие; оқушы білімін тексеру және бағалау. Ғалымның қарастырған мәселелерін жеке-жеке талдап ғылыми көзқарасын насихаттау ауқымды жұмыс болып табылады.

Бұл мақалада «Кітап – рухани жаңғыру бастамасы» идеясы негізінде ғалымның «кітапты қалай пайдалану керек?» деген тақырыптағы зерттеулеріне тоқталмақпын. «Ұлы адамдардың, ойшылдардың, оқымыстылардың қай-қайсысы болсын өздерінің орасан зор көп еңбектерін кітапты тамаша пайдалана білуліктерімен ұнамды түрде өте байланыстырып отырған. Кітапты дұрыс пайдалана білмеулік оны орынсыз пайдалануға әкеп соғады, көңілдегідей нәтиже бермейді», - дей келе ең алдымен, жас ұрпаққа кітапты қалай пайдалану жайында кеңес беруді бірінші мақсат етіп қою керектігін жеткізеді.

Ғалым кітаппен алдын ала танысу жолдарын төмендегідей сипаттаған:

Бірінші: кіріспесімен танысу. Кітаптың кіріспесі сол кітаптың мазмұнын не жайында сөз болатындығын түсіндіріп береді. Олай болса, кітаптың кіріспесімен танысу оның алдын ала мазмұнын білу болып табылады.

Екінші: автормен танысу: кітаптың авторын біліп алу оқушының бұл кітапты қандай көңіл күйде оқу керек екендігін айырып біледі екен. Өйткені авторлар өзінің мамандығы жөнінде әртүрлі болуы мүмкін. Одан кейінгі – кітаптың жалпы мазмұны, ол кітаптың ішіндегі негізгі мәселелердің тізбегін көрсетеді.

Кітаптың аннотациясымен де танысу керек. Өйткені кейде аннотацияға қарап нені оқу екендігін білуге болады. Кітаптың баспаханасымен де танысқан жөн. Одан кейін кітап бетінің санымен танысу керек. Бірақ кітаптың мазмұнын кітап бетінің саны есеп бермейді, оның сапасы есеп береді.

Керекті кітапты таңдап алғаннан кейін, сол кітаптың өзімен алдын ала бір рет танысып алған жөн. Содан кейін тереңдетіп оқуға кірісу керек.

Кітап оқу мәселесінің де болашақ ұрпақтың білімді сіңіруінде маңызды фактор болатындығы сөзсіз. Оқу мәселесі ой еңбегін ұйымдастырудың маңызды көрсеткіші екендігін жеткізеді.

«Жақсы оқушы сөйлемнің мазмұнынан, сөз құрылысына қарап тез түсінеді. Ол кейде тек осы жолда жазылған сөздердің ғана емес, бұл жолдан жоғарыда қандай сөздер бар және төменде қандай сөздер болу керек екендігін де түсініп алады. Олай болса жақсы оқи білу кітапты пайдалану ісінде шешуші роль атқарады» - деп түйіндейді.

Ғалымның кітап мәселесіндегі тағы бір өзектісі оқығанды есте қалдыра білу. Түсіну – ол әлі біліп алу емес. Біліп алу – бұл түсінудің жоғары сатысы. Біліп алу дегеніміз – мәтінді тереңдете түсіну және ең бастысы, оқып отырған затың туралы тереңдете ойлау болады. Біліп алған кезде оқушының ойы автордың ойына барып қосылады, екеуі бірігіп білімнің бір жүйесін қорытады. Оқушының біліп алуы шын жолмен болуы керек, яғни әрбір оқушы қандай мәтінді болмасын оқи отырып, керексіз жерлерін шығарып тастап, ең керекті жерлерін ғана алуға үйрену керек. Сондықтан біліп алу дегеніміз – жазылған пікірдің ең керекті, маңызды жерлерін ойда қалдыру болып табылады. Жақсылап білім алу үшін бірнеше рет қайталап оқып шығу керек.

Біз не нәрсеге қызығатын болсақ, біздің ойымызда да сол нәрсе көбірек қалып қояды, сондықтан оқыған кезде, оқығанымызды ойда қалдырмақшы болған кезде, көңіл қоюшылықты ұйымдастыру ерекше маңызды.

Сонымен материалды біліп алу үшін, оны саналы түрде ұғыну үшін талаптануымыз, белсенді түрде кірісуіміз, ұқыпты болуымыз керек, ұқпаған жерлерімізді бірнеше рет қайталап оқуымыз керек.

Маңайдағы құбылыстар біздің миымызда белгілі ізін қалдыратындықтан, біз ол құбылыстарды қазір көрмесек те есімізге түсіре аламыз, көз алдымызға елестетеміз. Адамның бұл сияқты тамаша қасиеті ес процесіне жатады. Ал ес деп біздің тәжірибемізде кездескенді, ойда тоқуды, оны тануды жаңа білімдерімізді іс жүзінде қолдануды айтады. Ес адам тұрмысында өте үлкен маңыз алады. Егер ес болмаса біз көрген, білгендерімізді, оқығандарымызды, естігендерімізді мида ұстап қала алмас едік. Өте ұмытшақ болып, бір оқып кеткенімізді қайта-қайта оқи беретін болар едік. Білімді тиянақты ету туралы да ешбір сөз қозғауға болмас еді. Ойға тоқудың ерікті және еріксіз түрі болады, материалды еріксіз ойға тоқырда адам алдына әдейілеп мақсат қоймайды, солай болғандықтан ол материалды қалдыру үшін арнап шаралар қолданбайды, материал ойда өзінен-өзі қалады, мысалы біз біреумен көшеде сөйлесіп келе жатқанда, жүріп келе жатқан көшемізді және сол көшеде тұрған үйлердің тұлғасын есімізге еріксіз қалдырамыз. Сонымен кітаптан оқыған материалды еске қалдыру үшін оқушылар мынаны еске алған жөн:

1. Егер ойға терең тоқығың келсе, қабылдаймын, түсінемін және еске қалдырамын деп ашық мақсат қою.

2. Ойға саналы түрде тоқуға тырыс. Бұл үшін оқыған материалыңның сызбасын, жоспарын көз алдына елестет.

3. Материалды ойға тиянақты етіп қалдыру тек бірнеше рет жаттығуды бастан өткізгеннен кейін ғана болуы мүмкін, сондықтан ойға тоқыған материалыңды бірнеше рет қайталап, еске түсіріп отыр.

4. Материалды ойға тоқырда оқығаныңды ауық-ауық өз бетіңмен жұртқа айтып беретіндей бол.

5. Материал күрделі болып келсе, оны ойға тоқу үшін бөліп-бөліп оқыған жақсы.

6. Материалды ойға тоқуда барлық сезім мүшелерін қатыстыра біл.

Тұжырымдай келгенде, С. Қожахметовтің мұраларындағы педагогикалық идеяларды тереңірек зерделеу мақсатында арнайы курс оқыту керек. Оны «Педагогика тарихы», «Педагогика», «Педагогика мамандығына кіріспе» пәндерін оқыту барысында пайдалануға болады.

Ондағы мақсат – болашақ педагогтерге С. Қожахметовтің педагогикалық мұраларындағы құнды ой-пікірлерді меңгерту. Соның ішінде:

1. Білім беру мекемелерінде «Ұстаз тағылымы» атты бөлме ашылып, онда алаш зиялыларының еңбектерін, методикалық әдіс-тәсілдерін педагог қауымына насихаттап, бала тәрбиелеу мен оқытуда қолдануға ықпал ету.

2. Кітапханамен байланыс жұмысын нығайту. Кітапхана жоспарында ғалым көтерген «Кітапты қалай пайдалану керек?» деген тарауында көрсетілген мәселелерді назарда ұстау.

3. Ақпарат құралдары арқылы педагог еңбектерін жарыққа шығару.

Әдебиеттер

1. <https://egemen.kz/article/161095-elbasy-alash-ideyasy-ata-babanyh-derbes-el-bolu-zholyndaghy-amanatymen-ushtasyp-zhatyr>

2. Қожахметов С. Педагогика мәселелері. – Алматы: Қазақ мемлекеттік баспасы, 1940, – 120 б.

Н.Ж. Болатбекова, Н.Ғ. Ахмедина
Астана қ. (Қазақстан)

БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Еліміздің болашағы ұлтымыздың ертеңі мектеп қабырғасында білім алатын жас ұрпақтың саналы ойлау қабілеті мен біліміне, іскерлігіне байланысты. Сондықтан да егеменді еліміздің білім беру жүйесінде әлемдік деңгейге жету үшін жасалынып жатқан талпыныстар мектеп оқушыларының психологиялық саулығын қалыптастыруда, оқу-танымдық белсенділігін арттыруда және тәлім-тәрбиелік мәселесінде маңызды орын алады. Соған сәйкес педагог-психолог мамандығының бүгінгі уақыттағы алар орны ерекше. Педагог ретінде оқушылардың оқу үлгерімін, тәртібін жақсарту барысында жұмыс істесе, психолог ретінде әрбір оқушыға жеке тұлға ретінде қарап, олардың ішкі жан сырын, ойын түсіне отырып, дұрыс жол сілтеу, бағыт-бағдар көрсету, белгілі бір іске деген қызығушылықтары мен белсенділіктерін арттыру, шығармашылық қабілеттерін дамыту бағытында міндетті жұмыстар жүргізе алады [1].

Осындай психологиялық міндеттерді шешуде теориялық және практикалық негізде педагогикалық-психологиялық қызмет көрсету қажеттілігі туындады.

Педагогика-психология мамандығы Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің білім беру мекемелеріне педагог-психолог мамандығын енгізу туралы нұсқау хаты негізінде, еңбекақы қорынан жалақысы бекітілген, Қазақстан Республикасы «Білім туралы» заңына, Қазақстан Республикасы Үкіметінің бұйрықтары мен қаулыларына сүйеніп жұмыс атқарады.

Педагог-психологтің іс-әрекеті – бұл кәсіби іс-әрекет, оның мазмұны оқушыларға білім беру, оқыту, тәрбиелеу, психологиялық кеңес беру және т.б. қызметтер көрсету [2].

Кәсіби іс-әрекет арнайы білімді талап етеді, яғни, сол кәсіпке байланысты қызмет атқаруға қажетті арнайы білім, білік, дағдылар жүйесін меңгеру.

Білім беру жүйесіндегі психологиялық қызмет: *ғылыми, қолданбалы және практикалық* сияқты үш түрғыда қарастырылады.

Ғылыми жағы білім берудегі психологиялық қызмет мәселелерінің зерттелуін, теориялық және әдіснамалық негіздемесін, психодиагностика жүргізу, қазіргі мектептегі білім берудің нақты жағдайына сай психологиялық білімді қолдану түрлері мен әдістерін дамыту және психологиялық түзетулерді қамтиды.

Қолданбалы жағы оқыту мен тәрбиенің, оқулықтың дидактикалық және әдістемелік материалдардың, оқу бағдарламаларының психологиялық негіздерін жасау және оны талдауды қоса алғандағы барлық үрдістерін психологиялық жағынан қамтамасыз ету.

Практикалық жағы психологтардың білім беру мекемелеріндегі немесе білім беру жүйесіндегі педагогикалық-психологиялық қызмет орталықтарындағы жұмыстарына тікелей қатысты [3].

Білім беру жүйесіндегі педагогикалық-психологиялық қызмет білім және ғылым министрлігінің педагогикалық және психологиялық қызмет бөлімі, білімдегі педагогикалық-психологиялық қызметтің аймақтық орталығы, облыстық, аудандық орталықтары арнайы білім мекемесінің педагогикалық-психологиялық қызметі сияқты еліміздің білім кеңістігіндегі біртұтас тікелей құрылым күйінде жобаланады. Бұлардың әрқайсысы білімдегі педагогикалық-психологиялық қызметтің тиімділігіне кепілдік бере отырып, өздеріне қатысты да тиісті мәселелерде бірлесіп жұмыс істеуді нақты білуі тиіс.

Мектеп педагог-психологінің қызметтік міндеттерін төмендегі жағдайда қарастыруға болады: жалпы білім беретін орта мектептердегі оқытудың барлық кезеңдерінде балаларға қажетті жағдайларда жеке көмек беру үшін педагогикалық-психологиялық зерттеуді жүзеге асыру, психологиялық ғылымның жетістіктерін негізге ала отырып, мектеп оқушыларының әркелкі жас кезеңінде жан-жақты, тұлғалық, интеллектуалды дамуын қамтуға ықпал етеді, мектеп әкімшілігі мен мұғалімдердің сұраныстары бойынша оқушылармен, мұғалімдермен, ата-аналармен психологиялық сақтандыру, диагностикалық түзеу және кеңес беру жұмыстарын жүргізеді, мектеп оқушыларының интеллектуалды, тұлғалық, эмоциялық және ерік-жігер ерекшеліктерін, олардың қызығушылықтары мен қабілеттерін зерттейді; оқуға психологиялық дайындық жеткіліксіздігін ерте анықтауды мақсат ете отырып, бірінші сыныпқа бала қабылдауға қатысады, педагогикалық кеңестің әдістемелік бірлестіктердің, сыныптардағы, сондай-ақ мектептегі ата-аналар жиналыстарына қатысады, оқушыларға ықпал етіп, жеке көмек көрсетуге байланысты негізгі проблемаларды шешуге арналған педагогикалық консилиумдар мен педагогикалық кеңестерге қажетті ақпараттар дайындайды, мектептегі психолог бөлмесін құруды және қажетті құжаттарды сақтауды, оларды дұрыс пайдалануды қамтамасыз етуді жауапкершілігіне алады, мектептегі психологиялық қызметтің психологиялық-педагогикалық жұмыстарының нәтижесі мен есебінің ғылыми-әдістемелік орталықтар тағайындаған талаптарына сай болуын қатаң түрде жүзеге асырады.

Заманауи талаптарға сай қызмет істеу үшін алдымен педагог-психолог өзінің теориялық және әдістемелік білімін ұдайы толықтырып, үнемі ізденіп, психология мен педагогика ғылымдары жайындағы жаңалықтар мен озық тәжірибелерді пайдаланатын, сезімтал, шабыты мол болуы тиіс. Сонда ғана педагог-психолог қызметінің жемісі, оқу-тәрбие жұмысының нәтижесі бүгінгі күннің талабына сай келеді.

Әдебиеттер

1. Психологиялық қызмет көрсету // Мектептегі психология, 2016, №2, 27 б.

2. Сақтағанова Т.С. Өркениетті білім беру жүйесіндегі педагогикалық-психологиялық қызмет // Мектептегі психология, 2017, №2, 6 б.

3. Актуальные психолого-педагогические проблемы обучения и воспитания. Тезисный доклад конференции... – Рига – АГУ- 2009, с. 17

Н.Ж. Болатбекова, М.Д. Белгібаева
Астана қ. (Қазақстан)

ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ САУЛЫҚ ДЕҢГЕЙІ

Мақаламыздың ғылыми өзектілігін Елбасымыздың 2018 жылғы 5 қазандағы Қазақстан халқына жолдауында «Келесі жылды жастар жылы деп жариялап, іс-шаралар өткізу керек, оған біздің тәжірибеміз бар. Жастарымызды, Қазақстанның болашағын әр салада қолдауымыз керек» деген сөзімен нақтылағымыз келеді [1].

Жастар – бұл ересектер әлеміне және болашақ өзгерістерге бейімделетін, әлеуметтік есеудің қалыптасу кезеңін басынан өткізетін әлеуметтік-демографиялық топ. Жастардың жас ерекшеліктерінің қозғалмалы шегі бар, олар қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуына, мәдениет деңгейіне, өмірлік жағдайға тәуелді. Төменгі жас деңгейі 14 жастан бастап анықталады, бұл кезеңде адам физикалық тұрғыдан есейеді және еңбек әрекетімен айналыса алады (оқуды немесе жұмысты таңдау кезеңі). Жоғары деңгейі экономикалық жетістікке, кәсіби және жеке өмірінде тұрақтылыққа жетуімен анықталады (отбасын құру, балалардың дүниеге келуі). Бұл кезеңде адам отбасылық және отбасынан тыс әлеуметтенудің маңызды кезеңдерін басынан өткізеді.

Әлеуметтену – бұл қоғамдағы қабылданған мінез-құлық үлгілерін қалыптастыруы, нормаларды, құндылықтарды меңгеруі, оқуы және жеке тұлғасының қалыптасуы процесі. Жастарды өзіндік әлеуметтік-демографиялық топ ретінде сипаттайтын қасиеттері бар. Жастар кез келген қоғамда үлкен немесе кіші деңгейде көрсетілетін топ болып табылады.

Жастарымыздың әлеуметтік-психологиялық саулықта болуы – еліміздің ертеңінің мықты ірге тасы болып табылады. Сондықтан да жастарымыздың саулығы – қоғам үшін жауапты мәселе. Сөзіміздің дәлелі ретінде осы тақырыпта көптеген зерттеулер жүргізген социология ғылымдарының докторы, профессор Г.С. Әбдірайымова пікірлеріне көз жүгіртер болсақ: Қазақстан жастарының әлеуметтік бейнесі екіжақты болып келеді. Бір жағынан, жүргізілген зерттеулер Қазақстан жастарының көбіне гуманистік құндылықтарға бағытталғанын дәлелдейді. Дүниетанымдық көзқарастардың ішінде алдыңғы саптағы үштікке «Байлыққа қол жеткізу мен өз елінің көркеюі (49%); Мемлекеттің қауіпсіздігі (46%); тыныштық пен адамдардың бақыты (42%)» секілді құндылықтар кіреді. Қазақстандық жастар сапалы білім алу, қалаған мамандығына қол жеткізу, жақсы маман болу, кез келген нәрсеге адал еңбекпен қол жеткізу, еркін әрі тәуелсіз болу сынды құндылықтарды өте маңызды деп есептейді [2]. Бұл нәтижелер өскелең ұрпаққа нарықтық өзгерістердің, оның ішінде экономикалық бастамалар, іскерлік және өз ісін ашу секілді идеялардың таңсық емесін дәлелдейді. Еңбек құндылығы жастардың өзін-өзі қалыптастыру әдісі ретінде маңызы артып отыр. Қазіргі таңда материалды игіліктерге қол жеткізу мен тәуелсіз болуға ұмтылуды игі бағыттағы мақсаттардың қатарына жатқызуға болады. Дегенмен, жастардың өмірлік ұстанымдары тұрақсыз. Кей жастарда прагматизм мен рационализм деңгейінің жоғарылығы, «жеңіл табысқа» ұмтылу мен тұтынушылық психологияға жақындық байқалады. Бұл аталған мәселелер жинала келе, жастардың бойында тұлғалық құндылыққа айналып кету қаупі бар. Жеке өмірлік мотивтер мен экономикалық мақсаттар жоғары рөлге ие. Қазіргі жастардың құндылықты бағыттарының ішінде басымдыққа амал-әрекеттер құндылығы ие.

Мәселен, Қазақстан жастарының жаңа құндылықтарының ішінде «экономикалық» құндылықтар, оның ішінде экономикалық еркіндік, мінез-құлықтың жаңа стандарттары, өз күшіне деген сенім, тәуекелге бару, ақша таба білу бар.

Жастардың өмірлік стратегиялары мен талпыныстары әлеуметтанушылар үшін өте маңызды. Қоғамда болып жатқан өзгерістер экономикалық және әлеуметтік белсенділік үшін жаңа мүмкіндіктер алып келгенімен, жастар үшін дәстүрлі салаларда, соның ішінде, оқуын жалғастыру, мамандық алу, мамандық бойынша жұмыс табу және тағы басқа жағдайларда өзін-өзі көрсетуі қиыншылық туғызып отыр. Осы жағдайларға сәйкес, қоғамдағы өзгерістер бағыты жастардың өз өмірлік бағытындағы әлеуметтік тәжірибедегі өзгерістеріне тәуелді болады [3]. Өмірлік құндылықтар жүйесі тұлғаның мазмұндық тұсын анықтайды. Бұл жүйе жас адамның қоршаған ортаға, өзге адамдарға, өз-өзіне қатысты көзқарасының негізін қалайды. Әрбір жас өзінің өмірлік қалыптасуын жеке әрі жауапты түрде тандауы тиіс. Жастар арасында өмірлік құндылықтардың ішінде «Өзінің және жақындарының денсаулығы (79%-ы бұл өлшемді ең маңызды деп көрсеткендер)» және «Отбасылық бақыт (71%)» болғаны өте қуантарлық жай. Біздің зерттеулеріміздің нәтижесінде жастар болашақ мамандығының беделі мен білім беруіне баса назар аударатындығы анықталды. Олардың ішінде мақсатқа ұмтылушылық, екі және одан да көп тіл білу, шығармашылық еңбекте өзін көрсете білу, сондай-ақ, өз күшіне және жеке сәттілігіне бағытталу сынды қасиеттер тән екені белгілі болды. Жастар үшін біліктілік пен мамандық – еңбек нарығында бәсекелестікке қол жеткізу үшін қажетті шарт болып табылады. Айта кетерлік жайт, жастардың басым бөлігі мақсатқа жетуде өзіне ғана сенсе (44%), өзіне және жақын достарына сенетіндер саны да жоғарғы көрсеткішке (35%) ие. Жалпы алғанда, жастар «бақытты өмір» ұғымын ең алдымен, денсаулық, отбасы, әлеуметтік және тұрақтылықпен байланыстырады. Қазақстан жастарының өмірлік жоспарларының ішінде білім тұлғалық ресурстың, сәтті кәсіби орнығудың әдісі ретінде саналады. Білім құндылығы жас қыздар мен жігіттердің санасында өмірлік табысқа жетудің тәсілі ретінде қалыптасқан. Сауалнамаға қатысқандардың 92%-ы өмірде сапалы білім және оны белсенді қолдану арқылы жетістікке жеткісі келеді.

Жалпы алғанда, жастарымыздың психологиялық саулығы қанағаттанарлық деуге болады, дегенмен де рухани құндылықтарға негізделген тәлім-тәрбиені сіңіруде жүйелі жұмыстар жүргізе білген де жөн. Сонда ғана ұлттық құндылығымызға негізделген психологиялық саулықтағы жастарымыздың қатарын көбейтуге болады.

Әдебиеттер

1. http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nanazarbaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-5-kazan
2. Әбдірайымова Г.С. Жастар социологиясы. Оқу құралы. – Алматы: Жібек жолы, 2008 ж.
3. Аронсон Эллиот. Көпке ұмтылған жалғыз. Әлеуметтік психологияға кіріспе. 11-басылым. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2018, – 408 б. (Рухани жаңғыру. Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық).

СТУДЕНТТІҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҒЫЛЫМИ ҮЙІРМЕНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Мемлекетімізде жоғары кәсіби білім беру жүйесін жетілдіруге, реформалауға, осы саланың инновациялық қызметінің белсенділігін арттыруға үлкен назар аударылып отыр. Кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру – студенттен өте үлкен жауапкершілікті және қажырлы еңбекті талап ететіндігін бәріміз білеміз. Жоғары оқу орнының білім беру жүйесіндегі басты ұстаным ретінде студенттің кәсіби біліктілігін арттыру, құзыреттілігін қалыптастыру болып табылады.

Біздің Еуразия гуманитарлық институты бойынша да студенттердің кәсіби шеберліктерін жаңарту, шыңдау, құзыреттіліктерін жетілдіру сияқты мәселелерге баса назар аударылуда. Педагогика кафедрасының өзінде ғана бірнеше ғылыми үйірмелер жұмыс атқаруда: «Тұран», «Асыл қазына», «Асыл жүрек», «Инсайт» ғылыми үйірмелері. «Инсайт» студенттік ғылыми үйірменің төрайымы ретінде студенттің кәсіби маман болып жетілуіндегі, құзыреттілігін қалыптастырудағы маңыздылығын анықтау мақсатында ғылыми ізденіс жұмыстарын жүргіздім.

Студенттердің ғылыми үйірмесі – ғылыми-зерттеу жұмысына қызығушылық тудырып, белсенділік танытатын ерікті ғылыми-қоғамдық ұйымы болып табылады. Яғни, оқудан тыс уақытта ғылыми-зерттеу дағдыларын қалыптастыру және ғылыми әлеуетін кеңейту бағытында ұйымдастырылған шаралардың бірі. Студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстары қалыптасқан теориялық және қолданбалы проблемаларды шешуге қызмет етеді. ЖОО-да оқу үдерісі оқу, тәрбие, өндірістік іс-тәжірибе және ғылыми-зерттеу жұмыстарының бірлігі болып табылады. Ғылыми үйірмелердің негізгі мақсаты – ғылыми-зерттеу жұмысының дағдыларын меңгеруге ұмтылған және оқу-әрекеті барысында да ғылыми-шығармашылық деңгейін танытып жүрген студенттердің ғылыми-зерттеу және ғылыми-ұйымдастырушылық әрекеттерін қалыптастыру, шығармашылық-аналитикалық ойлауын дамыту, ғылыми жетекшінің қадағалауымен студенттің ішкі ұйымдастырушылық деңгейін көтеру, студенттің ғылыми-зерттеу жұмыстары бағытындағы әлеуетін көтеру, анықтау, дамыту, болашақта білікті маман қалыптастыруды қамтамасыз ету, түрлі ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге бағыттау, білімді меңгеру барысында ғылыми-зерттеушілік әрекеттерін шығармашылық және аналитикалық тұрғыда көрсете білуге дағдыландыру.

Ғылыми үйірменің міндетіне тоқталатын болсақ негізгі міндеті: ғылыми іс-шараларға студенттерді белсенді қатыстыруды қамтамасыз ету, студенттердің ғылыми-зерттеу жұмысына деген қызығушылықтарын қалыптастыру, ғылыми зерттеу міндеттерінің шешімдерін өз бетінше шеше алудың амалдары мен әдістерін үйрету, ғылыми ұжымда жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру, студенттің ғылыми дайындығының деңгейін көтеру, білім беру үрдісін жоғарлату мақсатында студенттің зияткерлік әлеуетін және шығармашылығын көтеру, ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижесін талдау, сараптау дағдыларын меңгеру, жоспарланған ғылыми конференциялар, көрмелер, танымдық іс-шаралар барысында студенттерді өз уақытында ақпараттандыру.

Сөзіміздің дәлелі ретінде студенттер ғылыми үйірмесіндегі бірнеше іс-шараларға тоқталар болсам: «Kitap – ruhanı jańgyru bastamasy» тақырыбында танымдық сабақ өткізіп, институттың басқа факультеттерінен де студенттер, кітапхана қызметкерлері, кафедра оқытушылары қатысуымен қызықты ғылыми-танымдық кеш өткізілді. ҚР ЖОО арасындағы Республикалық студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстары бойынша үйірме мүшесі Абиш Асемгүл «Кадет сыныбы оқушыларының бойындағы мазасыздану деңгейінің оқу-әрекетіне әсері» тақырыбындағы ғылыми жоба жазып, жүлделі екінші орын иеленген болатын. «Ғылым және жаңа ұрпақ – 2018» атты 20-шы ЖОО аралық

ғылыми конференцияда Н. Ахмедина «Жастарды ұлттық құндылықтарды қастерлеуге тәрбиелеу жолдары» тақырыбында ғылыми баяндама жасап, жүлделі екінші орынды иеленсе, Л.В. Огай «Коммуникациялық әрекеттегі вербалды емес құралдардың психологиялық аспектілері» тақырыбында баяндама жасап, жүлделі 3-ші орынды иеленген болатын.

Түйіндей келе, ғылыми-үйірме жұмыстары аясындағы білім, білік, дағды болашақ мамандарды дайындаудың іргетасы болып табылады және жеке тұлғаның дамуында маңызды орын алады.

Әдебиеттер

1. Сейтешев, А.П. Профессиональная направленность личности: теория и практика воспитания. – Алма-Ата: Наука, 1990. – 336 с.
2. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. М, 2002.
3. Рындина Ю.В. Формирование исследовательской компетентности студентов в рамках аудиторных занятий, молодой ученый. – 2011, №4. Т. 2 – С. 127 – 131

А.Б. Бухарова, В.В. Толстикова
г. Астана (Казахстан)

УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬ БРАКОМ: АНАЛИЗ ПОТРЕБНОСТЕЙ СУПРУГОВ

Изучение проблем брачно-семейных отношений, а также выявление факторов, способствующих благополучию семьи, сегодня как никогда востребованы. Разводы, измены, нежелание людей официально оформлять отношения и т.д. – весьма это характерные явления для современного общества. При этом и демографическая обстановка нашей страны делает приоритетным исследование в области семьи и удовлетворенности браком. Люди, удовлетворенные своим брачным союзом, не шли бы на измены, на развод и на другие действия, разрушающие семейный союз.

Исследование феномена удовлетворенности браком в психологии проводится уже порядка трех десятилетий в рамках общего подхода изучения качества брака. За это время выявлено множество факторов, подтверждающих многогранность данного понятия. Но институт семьи не стоит на месте в своем развитии, и поэтому терпит серьезные изменения, что и говорит об актуальности изучения проблемы удовлетворенности браком.

Т. А. Гурко подразделяет все факторы удовлетворенности браком на 4 группы:

1. Социально-демографические и экономические характеристики семьи (величина совокупного семейного дохода, возраст супругов, количество детей в семье и т.д.);
2. Характеристики внесемейной сферы жизнедеятельности супругов – профессиональная сфера, взаимоотношения супругов с ближайшим социальным окружением и т.д.;
3. Установки и поведение супругов в основных сферах семейной жизнедеятельности - распределение хозяйственно-бытовых обязанностей и совпадение установок в этой сфере семейной жизни, организация досуга;
4. Характеристики межсупружеских отношений – эмоционально-нравственные ценности (чувство любви и уважения к партнеру, общие взгляды и интересы, супружеская верность и т.д.).

С середины 70-х г. прошлого столетия психологами активно исследуются изменения удовлетворенности браком с увеличением стажа совместной жизни супругов. Обзор проведенных до конца 80-х представлен Ю.Е. Алешиной. Основным критерием

удовлетворенности браком в исследованиях выступали: непосредственно стаж брака, который фиксировался как один из трех периодов цикла развития семьи: рождение первого ребенка и уход детей из семьи, как точки отсчета основного характера изменений. Во всех трех случаях результат был достаточно противоречивым. Но большинство сводится к тому, что удовлетворенность браком зависит от стажа семейной жизни. Кривая этой зависимости имеет U-образную форму – в начале, в течение первых двух десятилетий существования семьи, удовлетворенность браком постепенно понижается, достигая своего минимального значения в парах со стажем семейной жизни от 12 до 18 лет, а затем возрастает, но уже более резко [1].

По мнению доктора психологических наук, консультанта по вопросам брака У. Харли, удовлетворенность браком напрямую зависит от удовлетворения потребностей супругов. В ходе своей консультирующей деятельности, он выделил по пять потребностей, исполнения которых мужья ожидают от своих жен, а жены – от мужей. Он заметил, что именно эти десять потребностей являются центром всех разногласий в супружеских парах.

Пять основных потребностей мужчины в браке: половое удовлетворение, спутник по отдыху, привлекательная жена, ведение домашнего хозяйства, восхищение. Пять основных потребностей женщины в браке: потребность в нежности, возможность поговорить, честность и открытость, финансовая поддержка, посвященность семье [2].

Потребности мужчин и женщин отличны друг от друга, поэтому можно предположить, что именно это и служит причиной многих непониманий, ссор, упреков и другое. Супруги ошибочно могут считать, что их партнер нуждается в том же, в чем и сами они нуждаются. Поэтому муж может иметь благие намерения удовлетворять потребности своей жены, но если он думает, что ее потребности сходны с его собственными, то его постигнет неудача. И наоборот, неудача постигнет женщин, которые посчитают, что мужчинам нравится то же самое ласковое отношение, которое так приятно им самим. В основном неудача в удовлетворении супружеских потребностей связана с незнанием потребностей друг друга. Десять потребностей, выявленные Харли, на первый взгляд кажутся абсолютно разными. Но анализируя их, видна связь между потребностями мужчин и женщин.

Для изучения основных потребностей супругов в браке, было организовано эмпирическое исследование, выборку которого составили 22 супружеские пары со стажем от 10 до 19 лет совместной жизни. Средний стаж семейной пары составляет 17 лет. Средний возраст женщин составляет 39 лет, мужчин – 42. Пятнадцать семей с двумя детьми и семь семей имеют трех детей. Были использованы следующие методики: опросник Ю.Е. Алешиной, опросник удовлетворенности браком В.В. Столина, Т.А. Романовой, Г.П. Бутенко, анкета по анализу супружеских отношений У. Харли, методика диагностики степени удовлетворенности основных потребностей по А. Маслоу.

По результатам диагностики при помощи методики Ю.Е. Алешиной все мужчины (100%) браком удовлетворены. При этом 55% женщин удовлетворены своим браком и 45% женщин – не удовлетворены своим брачным союзом.

Эти данные также подтверждаются результатами опросника удовлетворенности браком В.В. Столина, Т.А. Романовой, Г.П. Бутенко (рисунок 1).

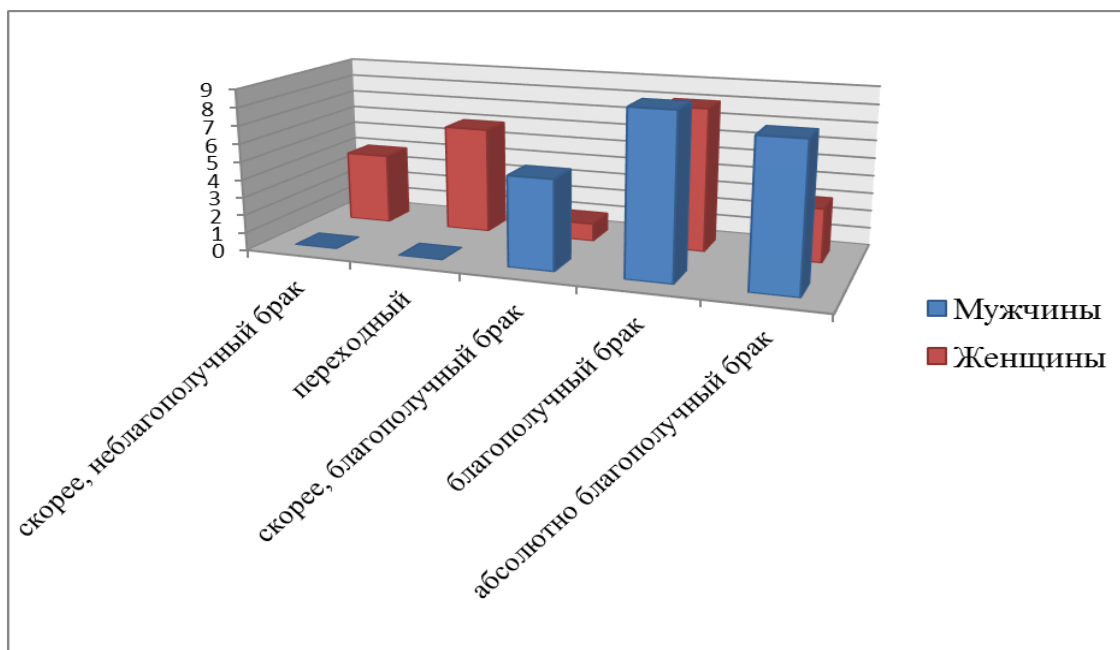

Рисунок 1 – Результаты опросника удовлетворенности браком В.В. Столина, Т.А. Романовой, Г.П. Бутенко

Результаты математической обработки данных по методике Ю.Е. Алешиной при помощи T - критерия Вилкоксона подтверждают тот факт, что мужчины более удовлетворены браком, чем женщины.

По результатам методики У.Ф. Харли было выявлено, что у большинства мужчин потребности в браке удовлетворяются (потребность в нежности 54%, в половых взаимоотношениях 55%, в общении 68%, в финансовой поддержке 55%, в привлекательной супруге 90%, в искренности и открытости 50%, в домашней поддержке 77%, в посвященности супруга семье 86% и потребность в восхищении 55%). У мужчин также не наблюдается тенденция крайней неудовлетворенности потребности, у женщин напротив, результаты показывают, что 1/4 женщин крайне недовольна тем, как супруг удовлетворяет ее потребности. Удовлетворенность потребностей женщин низкая (потребность в нежности 27%, в общении 36%, в спутнике по отдыху 18%, в искренности и открытости 27%, в домашней поддержке 23% и потребность в восхищении 18%).

Таким образом, выявлено, что основными потребностями мужчин в браке являются: 1) потребность в половых взаимоотношениях, 2) потребность в спутнике по отдыху и 3) потребность в привлекательной супруге. Такие потребности, как потребность в домашней поддержке и в восхищении, не влияют на удовлетворенность браком. При этом существует статистически достоверная связь между удовлетворенностью браком мужчин с удовлетворением таких «женских» (с точки зрения Харли) потребностей, как потребность в финансовой поддержке и потребность в искренности и открытости. Также в ходе корреляционного анализа выявлено, что существует высокий уровень корреляции удовлетворенности браком женщин с удовлетворенностью таких потребностей, как «потребность в нежности», «потребность в общении», «потребность в спутнике по отдыху», «потребность в финансовой поддержке», «потребность в искренности и открытости» и «потребность в посвященности супруга семье». При этом была выявлена еще одна потребность у женщин, влияющая на удовлетворенность браком – потребность «в спутнике по отдыху». Таким образом, исходя из вышесказанного, можно сделать вывод, что теория У. Харли подтвердилась на женской выборке и частично на мужской.

По результатам методики А. Маслоу выявлено, что у 10% женщин удовлетворены материальные потребности, у представителей мужского пола эти потребности не удовлетворены или удовлетворены частично. Социальные потребности удовлетворены

больше у мужчин (45%), чем у женщин (36%). Результаты мужчин по потребности в признании полностью идентичны результатам женщин. Потребность в самовыражении более не удовлетворена у мужчин (68%), чем у женщин (14%). Наглядно данные представлены на рисунке.

По результатам математической обработки данных по методике «Диагностики степени удовлетворенности основных потребностей» было выявлено, что у удовлетворенных браком женщин более высокий уровень удовлетворения таких потребностей, как материальные потребности, потребности в признании и самовыражении.

Результаты исследования позволяют говорить о том, что именно удовлетворение основных потребностей супругов выступает как важный фактор в области удовлетворенности браком.

Литература

1. Трофимова И.А. Педагогика и психология. Психология брака: Учебное пособие. - СПб.: Изд-во СПбГТУ, 2001. – 423 с.
2. Уиллард Ф. Харли. Законы семейной жизни. – М.: Протестант, 1992. – 208 с.

О.В. Головина
г. Алматы (Казахстан)

ВЗАИМОСВЯЗЬ ТЕМПЕРАМЕНТА И СТИЛЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ

Актуальность исследования. Современная система образования претерпевает значительные инновационные преобразования. Они касаются содержания образования в аспекте его методологического обновления, способов обеспечения его усвоения студентами, формирования творческой личности, готовой к постоянной деятельности и поведенческой рефлексии, профессиональному самосовершенствованию.

Человек учится гораздо успешнее и легче, если у него сформирован свой индивидуальный стиль учебной деятельности, соответствующий его природным данным. Формирование индивидуального стиля учебной деятельности позволяет студентам найти свои специфические, оптимальные способы приспособления к учебным ситуациям. И не только к ним, поскольку будущая профессиональная деятельность вызревает в составе актуальной учебно-профессиональной [2].

По мнению Е.А. Климова, под индивидуальным стилем деятельности понимается система индивидуально-психологических способов, которые использует личность для соотнесения своих типологически обусловленных особенностей с внешними условиями деятельности [1].

Именно в студенческом возрасте происходит активное формирование индивидуального стиля учебной деятельности, то есть индивидуальных особенностей обучения. В процессе обучения студенты, осознанно или неосознанно, выбирают те способы и приемы деятельности, которые в основном детерминированы его темпераментом.

По данной проблематике была выдвинута следующая гипотеза, что тип темперамента будет напрямую связан с индивидуальным стилем обучения.

Было проведено диагностическое исследование темперамента и стиля учебной деятельности студентов. В опросе приняли участие студенты гуманитарного вуза, 1 и 2 курса. Количество опрошенных составило 52 человека.

Эмпирическое исследование проводилось с помощью комплекса методик: опросник «Диагностика темперамента Я. Стреляу», направлен на выявление процессов нервной системы; тест «Индивидуальный стиль мышления» Р. Харрисона и Р. Брэмсона, направлены на выявление предпочитаемого стиля мышления; Методика «Диагностика учебной мотивации студентов» А. Реана, В.А. Якунина, направленная на исследование учебной мотивации студентов. Для выявления связи между темпераментом и показателями индивидуального стиля деятельности был проведен корреляционный анализ с помощью программы «Statistica», использовался критерий Пирсона.

По результатам проведенного исследования можно описать следующие индивидуально-стилевые особенности учебной деятельности студентов-психологов в связи с темпераментом: чем более быстро студенты включаются в работу, чем выше у них производительность, работоспособность и выносливость, тем более свойственен им аналитический стиль и менее свойственен идеалистический стиль мышления. Такую взаимосвязь можно объяснить тем, что характерная для таких студентов сильная ответная реакция на возбуждение требует действий - и здесь более логичен аналитический стиль, при котором происходит концентрация на процедуре решения ("Как нужно решать проблему?"), а не концентрация на ценностях и целях, за которой следуют не обдумывание действий, а размышления о связанных с ситуацией ценностях и целях ("зачем нужно проблему решать?").

Чем выше устойчивей баланс между возбуждением и торможением, тем больше характерен для студентов реалистический стиль мышления, и меньше характерен идеалистический стиль мышления. Данную взаимосвязь можно объяснить тем, что в учебной деятельности студенты-психологи, отличающиеся самообладанием, тактической гибкостью, объективностью, характеризуются стремлением держать под контролем ситуацию (ресурсы, людей и результаты), а не полагаться на эмоции, чувства и ценности.

Чем уравновешенней студенты в работе, тем свойственен им учебно-познавательный и социальный мотивы. Выявленные взаимосвязи свидетельствуют следующее: при хорошем самообладании, у студентов больше проявляется способность взаимодействовать друг с другом в ходе учения, для повышения эффективных результатов, также проявлять интерес именно к содержанию учебной деятельности и процессу ее выполнения, к способам саморегуляции учебной работы, рациональной организации своего учебного труда.

Исходя из полученных данных можно сказать, что гипотеза была подтверждена - тип темперамента напрямую взаимосвязан с индивидуальным стилем обучения. Конечно, нельзя утверждать, что успехи в учебной деятельности зависят только от темперамента и от методики преподавания. Есть и ряд других факторов, которые входят в число таких, которые все же влияют на учебную деятельность подростка. Пренебрежение индивидуальными особенностями учащихся в обучении, в том числе и темперамента, ведет к возникновению у них различного рода трудностей. Содержащиеся в работе теоретические положения и выводы по практическому исследованию можно применить в педагогической практике, для формулировки профессиональных педагогических установок преподавателей у студентов психологов.

Литература

1. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы. – Казань, 1969.
2. Рожина В.А. Условия формирования индивидуального стиля познавательной деятельности младших школьников // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2006. №20

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ В СТУДЕНЧЕСКОМ ВОЗРАСТЕ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ЛИЧНОСТНОГО И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Система ценностных ориентаций современной молодежи подвергается изменениям, так как это является ответом на изменения системы ценностей общества. В.Е. Семенов отмечает, в советское время в начале 60-х-70-х годов ценность интересной работы у молодежи была на первом месте, ее выбирали не менее 2/3 респондентов. Это обусловлено тем, что в ходе реформ была упразднена идеология общественной значимости труда, трудового воспитания. В современных СМИ исчез образ честного труженика, передовика производства, вообще всякого трудящегося человека. Быть рабочим, техником, инженером стало не престижно. Произошел переход от «идола производства» к «идолу потребления» [1]. На современном этапе можно говорить не о разрушении системы ценностей, а изменении ее структуры. Произошел переход от общих, к индивидуальным ценностям, то есть усиливается ориентация на самооценку индивида. В дальнейшем это связано с кризисами возраста, когда начинают меняться приоритеты. Изменение системы ценностных ориентаций, так же, на наш взгляд, связано с существующей кризисной ситуацией. И формирование системы ценностных ориентаций в будущем будет связано с результатами разрешения экономического кризиса.

Юношеский возраст – период индивидуальной жизни, в котором развивается способность практически соотносить цели, ресурсы и условия решения задачи построения собственной жизни, перспективы, характерной для взрослого человека в котором главным измерением времени – является будущее, что занимает центральное место в переживаниях личности.

Период обучения в вузе – это время активного формирования системы знаний, умений и навыков. Основной особенностью этого возраста становится быстрое развитие специальных способностей, зачастую связанных с будущей профессиональной деятельностью, то есть молодые люди начинают осознавать и реализовывать свои планы, выбирая профессию. Это предполагает достаточный уровень развития ценностных ориентаций.

Главным фактором в этом плане является адаптация к условиям обучения в вузе. Формирование образа «профессионального Я» становится центральной проблемой профессионального образования в вузе [1, с. 37]. Заниматься уже не под контролем учителей, а по собственному желанию, самостоятельно. В дальнейшем это приводит к осознанию зависимости своих успехов от усилий.

Также в этот период появляются мотивы, нехарактерные для подростков: это стремление к учению и стремление к самосовершенствованию. Несформированность отношения к себе, как к будущему специалисту задерживает профессионально-личностное саморазвитие, поскольку именно оно дает возможность выявить несоответствие своих качеств требованиям профессии.

Студенты как субъекты образовательного процесса, активны и открыты для восприятия ценностной направленности. В то же время нельзя не учитывать тот факт, что динамичные изменения в личностном развитии целом, поступательный переход на более высокие уровни профессионализации обуславливают, по сравнению с другими социальными слоями и группами, более динамичные изменения их ценностных ориентаций. Развитие ценностных ориентаций в студенческом возрасте является важным для решения вопросов, связанных с личностным и профессиональным развитием будущих специалистов [2, с. 25].

У первокурсников расширяются социальные связи. Они становятся не только студентами первого курса, но и включаясь в профессиональную общность людей, объединяются по признаку определенного вида профессионального труда. Участие в учебно-профессиональной деятельности изменяет требования, предъявляемые к студентам со стороны преподавателей, эдвайзеров и сверстников. Появляется система прав и обязанностей, существенно отличающаяся от школьной. Самой главной задачей является усвоение норм, правил и требований учебной деятельности в вузе. В дальнейшем это способствует лучшей адаптации и активизации учебно-познавательной деятельности учащихся.

Участие будущего профессионала в учебной, а затем в профессиональной деятельности способствует формированию адекватного представления о будущей профессии и рефлексии себя как будущего специалиста. На формирование профессионального самосознания студента оказывают влияние различные виды учебной деятельности. Среди них можно выделить научно-исследовательскую деятельность, работа в ходе педагогической и производственной практики, труд во внеучебное время, установление межличностных отношений не только с членами своей группы, но и представителями других специальностей. Принятие групповых норм, целей и идеалов не только общеуниверситетской группы, в соответствии с курсом обучения, но и норм группы по специализации.

Образ себя как профессионала носит диффузный характер. На наш взгляд, это связано с низкой осведомленностью о профессии. Если обучение на первом курсе носило ознакомительный характер с правилами внутри вуза и внешними требованиями, предъявляемыми к студенту, то на втором курсе, на наш взгляд, происходит обмен ценностными ориентациями внутри группы. В этот период студент учится синтезировать разрозненную информацию из различных источников: сокурсники, преподаватели и внеуниверситетская среда.

Кризис третьего курса приводит к проблеме профессиональной идентичности. На третьем курсе увеличивается количество предметов по специальности и происходит соотнесение представлений о том, какой свою будущую профессию представлял студент и тем, какой он видит ее сейчас. Иногда эти представления не совпадают. Итогом такого переосмысления является следующее, некоторые студенты начинают переводиться на другие, более «интересные» с их точки зрения специальности. То есть происходит переосмысление ценностей. Рано или поздно происходит осознание себя, своей роли в профессии и желание обрести модель профессионального развития.

На четвертом курсе, сталкиваясь с необходимостью построения себя как профессионала, студенты начинают выделять доминирующую ценность – практический опыт. Часто опыт профессионала замещается образом успешного студента, в момент получения диплома, например, М.К. Бокенчина рассматривала динамику профессионального самосознания студентов в процессе обучения и приходит к выводу, что становление профессионального самосознания студентов происходит в процессе обучения [3, с. 28]. Мы приходим к выводу, что развитие личностной ценностной структуры студента выступает важным фактором процесса социализации, посредством которого он становится полноправным членом общества. Система ценностных ориентаций складывается в процессе деятельности и усвоения содержания общественных ценностей. В этот момент складывается собственная система ценностей, и ценностные ориентации выстраиваются в определенную иерархию. Системы эти индивидуальны лишь настолько, насколько индивидуальное сознание отражает общественное сознание.

Литература

1. Семенов В.Е. Ценностные ориентации современной молодежи // Социс. -2007. - № 4. - С.37-43.

2. Египко Ю.В., Тулебаева Е.Н. Динамика ценностных ориентаций студентов в процессе обучения в вузе // Вестник КАСУ. – 2005. - №1. – С.25.

3. Бокенчина М.К. Динамика профессионального самосознания студентов в процессе обучения: автореф. докт. пед. наук. - Караганда, 2004. – 28 с.

Г.К. Дошанова
г. Астана (Казахстан)

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ НА УРОКЕ МАТЕМАТИКИ

Подготовка специалиста, конкурентного на рынке реального производства, владеющего умениями и знаниями по своей специальности, имеющих практический опыт предполагает использование в процессе обучения методов, способствующих развитию творческой активности студентов.

Под творческой активностью понимается способность к реализации собственных креативных усилий в учебной и профессиональной деятельности в соответствии с индивидуальными интересами и целями. Показателями творческой активности студента могут считаться оригинальность, отстранение от шаблона, ломка традиций, неожиданность, целесообразность, ценность, перенос знаний из одной предметной области в другую или в сферу профессиональных компетенций, то есть данная тема не теряет актуальности. Каждый педагог ее заново открывает и переосмысливает, начиная работать с новыми группами, новыми студентами.

Поставив целью развитие творческой активности студентов мною выделены ряд задач: формировать у студентов способность самостоятельно мыслить, добывать и применять знания; развивать исследовательские и творческие навыки; формировать творческий подход к своей будущей профессиональной деятельности.

Из работ И.П. Калошина, И.Я. Лернера, Л.С. Подымовой, Я.А. Пономарева, П.В. Симонова, М.И. Ситниковой, Е.В. Тонкова, Н.Ш. Чинкиной понятие творчества актуализируется в качестве способа эффективного саморазвития и профессионально-личностной самореализации. Анализ литературы показал, что процесс развития творческих способностей и формирования творческой учебной деятельности студента будет эффективен при реализации следующей совокупности педагогических условий:

- обеспечение субъект-субъектные отношения (студент-студент, студент-преподаватель);

- создание установки на творчески-активную деятельность студента в процессе освоения знаний;

- увеличение доли проблемно-поисковых, рефлексивных и творческих форм работы.

Условия, способствующие развитию творческой активности:

1. организация активной деятельности всех студентов на занятиях математики (применение педагогических приемов, интерактивных технологии и активных форм организации учебного процесса);

2. включение творческих заданий исследовательского характера профессиональной направленности во внеаудиторную самостоятельную работу;

3. применение современных средств обучения;

4. участие студентов в городских и международных олимпиадах.

Большое значение для развития творческой активности студентов имеет грамотное использование преподавателем следующих приемов:

- создание ситуации, в которой студент должен обосновывать свое мнение, приводить в его защиту аргументы, факты, использовать приобретенные знания и опыт;
- создание ситуации, побуждающей студента задавать вопросы преподавателю, товарищам, выяснять неясное, глубже осмысливать знания;
- вводятся элементы взаимного обучения (догадался сам - объясни другому).
- выполнение сложных заданий, рассчитанных на чтение дополнительной литературы, научных источников и другой поисковой деятельности;
- побуждение к поиску различных способов решения задачи, рассмотрению вопроса с различных точек зрения;
- создание ситуации свободного выбора заданий, преимущественно поисковых и творческих;
- создание ситуаций обмена информацией между студентами;
- создание ситуации самопроверки, анализа собственных знаний и практических умений.

Чтобы обеспечивать творческую активность студентов, я применяю следующие методы обучения:

1. Метод алгоритмизированного обучения. Для построения алгоритма решений той или иной задачи нужно знать наиболее рациональный способ её решения. Рациональными способами решения владеют самые подготовленные и способные студенты. Для слабоуспевающих студентов алгоритм будет служить образцом деятельности. Так в процессе обучения решению показательных, логарифмических уравнений, мы с ними приходим от более простого алгоритма к более полному.

2. Наглядный метод - это просмотр видеоматериалов, презентации с привлечением студента или группы студентов, позволяющие активизировать ребят с наглядно-образным мышлением, которые формируют практические навыки, создавая одновременно широкий простор для творчества.

3. Работа с учебником. При изучении темы студенты самостоятельно изучают новый материал, создают методические пособия, делятся знаниями, обсуждают задачи и проблемные ситуации. Преподаватель руководит поиском нужной информации, стимулирует студентов к выявлению необходимых фактов, гипотез, теорий, которые позволяют им лучше понять тему. В процессе взаимодействия студенты обучают друг друга, развивая навыки кооперации и сотрудничества.

4. Кроссворд помогает повторить и закрепить теоретический материал. Использование таких заданий на уроке помогает привить интерес к дисциплине.

5. Проблемная ситуация – математическое эссе. Завершая изучение темы, в качестве домашнего задания, предлагаю студентам написать математическое эссе. При написании эссе вырабатывается способность мыслить самостоятельно, развиваются творчество и фантазия. При этом и студенты учатся, познают, запоминают новое знание.

6. Задачи на готовых чертежах позволяют увеличить темп работы на уроке, так как данные задачи находятся перед глазами на протяжении всего решения; активизируют мыслительную деятельность студентов.

7. Метод «Кластеры» используется как на стадии вызова, так и на стадии рефлексии, т.е. может быть способом мотивации к размышлению до изучения темы или формой систематизирования информации при подведении итогов.

8. Метод мозгового штурма – способ продуцирования новых идей для решения научных и практических проблем. Его цель - организация коллективной мыслительной деятельности по поиску нетрадиционных путей решения проблем. Проблема, формулируемая на занятии по методике мозгового штурма, должна иметь теоретическую или практическую актуальность и вызывать активный интерес школьников.

9. Разминки – это устные упражнения-задания, которые помогают разрядить атмосферу, снять усталость и напряжение, взбодрить студентов, перейти от одного вида

деятельности к другому, актуализировать знания, закрепить навыки. В них доминирует механизм деятельного и психологически эффективного отдыха.

Методически верно организованные формы требуют от студентов активной творческой деятельности на уровне воспроизведения и поиска материала, способствуют сотрудничеству преподавателя и студентов в процессе обучения. Методы и средства обучения помогают научить студентов активно, самостоятельно добывать знания, возбуждают их мысль и развивают интерес к дисциплине.

Литература

1. Борчугова З.Н. Организация контроля знаний учащихся в обучении математики, 1998 г.
2. Матюшкина А.Н. Развитие творческой активности школьника. – М.: Педагогика, 1991.
3. Майоров В.В. Теория и практика создания тестов для системы образования. Система творческих заданий. – М.: 2000

С.С. Заурбекова
г. Астана (Казахстан)

УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПЕДАГОГА

Современная ситуация характеризуется осознанием высокой значимости не просто человеческого ресурса, а эффективно действующего человека для планирования и осуществления социально-экономических изменений. Развитие системы образования, вынужденной реагировать на вызовы времени, возможно, только при условии высокой компетентности педагогических работников. Одну из ключевых ролей в данном вопросе играет управленческая компетентность педагога.

По мнению многих исследователей, управленческая компетентность педагога – это сложное индивидуально-психологическое образование, включающее умение самоопределяться, ставить ситуативную цель, выбирать адекватные средства ее достижения, самостоятельно принимать решения, организовать учебно-познавательную деятельность студента, рефлексировать собственную деятельность и организовать рефлексию деятельности всех участников образовательного процесса.

Управление учебной деятельностью студентов на занятии – это особая организация, контроль и мотивация обеспечивают организованность совместной деятельности и ее направленность на конечный результат.

Управленческая компетентность педагога и её основные функции:

Планирующая – конструирование содержания, что предусматривает отбор учебной информации к уроку и конструирование процесса её усвоения, что предусматривает подбор методических приёмов и способов обучения, необходимых для успешной учебной деятельности.

Планирующая деятельность осуществляет процесс постановки целей и выбор способов, которыми эти цели могут быть реализованы и характеризуется пяти основными компонентами:

- ставить и формулировать цели;
- планировать деятельность педагога, деятельность студента и группы;

- представлять и передавать информацию (в устной, письменной, визуальной форме);

- проводить рефлексивный анализ;

- оценивать информацию, результаты деятельности, поведение и контролировать в соответствии с поставленными целями;

- пользоваться техническими средствами.

Организационная – привлечение обучающихся к выполнению запланированных видов учебной деятельности, стимулирование и оценивание, прежде всего, проявлением педагога своей радости по поводу достижений, успехов студентов.

Очень важный компонент организационная - управленческая компетенция педагога. Организационная деятельность координирует действия педагогов и студентов, оптимально выстраивать процесс обучения и характеризуется пятью основными компонентами:

- структура урока;

- организация учебного материала;

- организация педагогической деятельности преподавателя и учебно-познавательной деятельности студентов;

- организация учебно-материального обеспечения и технического оснащения урока;

- использование времени на уроке.

Контролирующая – установление таких взаимоотношений между студентами на занятии, которые содействуют повышению эффективности учебного труда.

Контролирующая деятельность педагога - это выявление, измерение и оценивание знаний, умений и навыков обучаемых (обратная связь). Кроме этого есть понятие «педагогическая диагностика», которая включает в себя:

- контроль;

- проверку и оценивание знаний;

- анализ статистических данных;

- выявление тенденций развития и коррекцию дидактического процесса.

Контролирующая деятельность требует высокого уровня самостоятельности и критичности мышления педагога, так как всегда после оценки результатов необходима корректировка целей и задач обучения, необходимо принимать новые решения, позволяющие увеличить эффективность образовательного процесса.

Мотивационная – обеспечение подхода к функции учебного процесса, который базируется на использовании наработок современной науки и практики в вопросах организации учебно-познавательной деятельности, особенностей психического развития студентов.

Мотивационная деятельность, в первую очередь, связана с систематической проверкой учебной деятельности обучаемых в установленные (запланированные) сроки, с обогащением содержания работы, с активным планированием и применением гибких организационных форм, систематическим развитием организационной деятельностью, с творческим подходом к обучению студентов, с реализацией новых форм взаимодействия между участниками образовательного процесса. Ведь истинная цель урока - позитивные изменения, которые происходят в интеллектуальной и личностной сферах студента (прирост мотивации, формирование ценностных ориентации, интересов, склонностей, обретение уверенности в своих силах, развитие внимания, памяти, мышления и речи, волевых качеств и т.д.). Урок должен быть направлен на позитивную цель – развитие студента, а не на преодоление стресса, страха перед преподавателем или отдельными видами учебной работы. Мотивация страхом педагогически неприемлема, поскольку ограничивает формирование позитивных побуждений деятельности, снижает точность восприятия, способность концентрировать внимание, вызывает апатию. Благоприятная эмоциональная атмосфера урока – условие его высокой эффективности без ущерба для

состояния нервно-психического здоровья преподавателя и студента. Умение создать такую атмосферу – важная составляющая профессионального мастерства педагога.

Существует множество педагогических технологий, позволяющих педагогу грамотно управлять образовательным процессом. В ходе урока преподаватель и студент находятся в условиях учебно-педагогической ситуации, которая объединяет их как субъектов педагогической и учебной деятельности. Преподаватель должен уметь принять решение о способах воздействия на студента с тем, чтобы содействовать его переходу из исходного состояния в качественно новое. Этот переход необходимо осуществлять в условиях диалогового взаимодействия. Управление учебной деятельностью студентов на занятии – это особая форма деятельности, в которой все субъекты посредством планирования, организации, руководства, контроля и коррекции обеспечивают организованность совместной деятельности и ее направленность на конечный результат. Результативность урока зависит от того, насколько четко сформулировал педагог его цель для себя, как поставил ее перед учениками и как они эту цель приняли. Последнее зависит от сформированности мотивов учебной деятельности, от мастерства педагога, от его умения сделать привлекательной цель урока или отдельное учебное задание, ведь истинная цель урока – позитивные изменения, которые происходят в интеллектуальной личностной сферах студента.

Современные педагоги знакомы с основными идеями управления только на уровне отрывочных представлений, педагоги не воспринимают управление ни как ресурс благодаря которому можно усовершенствовать учебный процесс, ни как средство саморазвития и формирования личности студента. Формирование управленческой компетентности педагога в нашем колледже может быть осуществлено через создание образовательно – технологического пространства (с использованием online-сервисов), которое наполняет каждый педагог, заместители директора, руководители методической службы. Здесь могут быть собраны как нормативные документы регламентирующие деятельность педагога, обучающие материалы для самообразования, информация об актуальных конкурсах педагогических достижений, результаты деятельности педагогов (анализ срезовых и диагностических работ). На основе размещенных педагогом материалов, необходимо провести диагностику западающих компетентностей учителей, на основе которой будет создана программа саморазвития. Данные «шаги» позволят выявить проблемное поле педагога как управленца, оценить возможности оптимизации работы. Также должны быть созданы ранжированные списки документов, регламентирующих деятельность педагога. На основе этих данных необходимо организовать прохождение курсов повышения квалификации, которые в свою очередь познакомят с новыми технологиями и помогут педагогам компетентно применять их на уроках. Инновационные методы обучения направлены на формирование всех видов компетенций у студентов. Коллектив нашего колледжа ежегодно проходит курсы высококвалифицированных специалистов, готовых помочь к становлению преподавателей коллектива педагогами новой формации.

Вопросы совершенствования управленческой деятельности педагога нашего учебного заведения систематически рассматриваются на совещаниях при директоре, на педагогических и методических советах. Педагогический совет от 29.11.2017 года был посвящен обсуждению темы «Управленческая компетентность педагога и дидактический процесс», и в результате коллективного обсуждения была разработана памятка для практического применения преподавателями в образовательном процессе.

Литература

1. Педагогические образовательные технологии: определение и классификация. Ж. Директор школы, 2004 (№ 7,8,9)
2. Научно-педагогический журнал «Білім» № 4,5,6 2007 год

3. Республиканский научно-методический журнал «Педагогический совет» №2,3,6 2009 год

4. Кудрявцева Е.И. Управленческий потенциал: функции против институций. Монография / Е.И. Кудрявцева – СПб: Социально-гуманитарное знание, 2015. 196 с.

5. Павлова, Л.Н. Методологические положения педагогического управления /Образование и безопасность: методология, теория, практика. Коллективная монография /Под.ред. В.В.Садырина и др. – Челябинск, 2011. – С. 142-174.

6. Павлова, Л.Н. Характеристики управления и менеджмента в аспекте профессиональной деятельности педагога / Л.Н.Павлова // Сибирский педагогический журнал, 2013, № 3. – С. 142-146.

Т. Идрисова
Астана қ. (Қазақстан)

ПЕДАГОГИКА САБАҒЫНДА ЗАМАНАУИ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ

Әрбір технология өзіндік жаңа әдіс-тәсілдермен ерекшеленеді. Әдіс-тәсілдерді оқытушы ізденісі арқылы студент қабілетіне, қабылдау деңгейіне қарай іріктеп, қолданылады [1]. Тиімді, пайдалыларын жетілдіре түседі. Көрнекі педагог В.А. Сухомлинский: «Сабақ жасөспірімдердің интеллектуалды өміріне құр ғана сабақ болып қоймас үшін ол қызықты болуы шарт. Осыған қол жеткенде ғана мектеп – жасөспірімдер үшін рухани өмірдің түлеген ошағына, мұғалім – осы ошақтың құрметті иесі мен сақтаушысына айналады», - деп айтқан. Өйткені жай ғана сабақ құнарсыз тағам секілді адам бойына жұқпайды. Қызықты сабақтар оқытушының ашқан жаңалығы, өзіндік қолтаңбасы, әдістемелік ізденістері, қолданған әдіс-тәсілдері арқылы ерекшеленіп, шәкірт жүрегінен орын алады. Сабақ үрдісінде пайдаланып жүрген әдіс-тәсілдер студенттердің оқуға деген ынта-ықыласының, дағды мен ой-өріс, білім-біліктерінің артуымен сипатталары сөзсіз [2].

Заманауи технологияларды білім беру жүйесінің сапасын арттыруда қолдану, бүгінгі болашақ жастардың оқу орындарының қабырғасынан бастап бәсекелестікке белсенді, өз бетімен шешім қабылдай алатын, отбасы мен қоғамның алдында жауапкершілікті сезінетіндей тұлғаны дайындап шығару болып табылады.

Болашақ оқу орнын бітіруші түлек – құзыреттілік кілтіне ие тұлға. Бітіруші түлектің құзыреттілігін қалыптастыру – кез келген оқу орнының басты тапсырмасы. Сондықтан оқу орындарының оқытушылары тек қана дәстүрлі оқыту тәсілдерін қолданып қана қоймай, оның шешімін табуда, оқыту барысында ақпараттық-коммуникативтік технологияларды қолдану болып табылады [1].

Әрбір оқытушының негізгі мақсаты – сабақ сапасын көтеру, түрін жетілдіру, заманауи технологиялардың әдіс-тәсілдерін, элементтерін қолдану арқылы студенттердің сабаққа деген қызығушылығын арттыру, олардың ізденуін, танымын қалыптастыру. Оқу-тәрбие үрдісінің сабақта дұрыс жүргізілуі үшін әр алуан оқыту әдіс-тәсілдерінің тиімдісін мүмкіндігінше және студенттердің жеке жағдайларына байланысты таңдап алуға көп көңіл бөлу керек: қоғамның әрбір мүшесі үшін алынатын білімдер мен мәліметтердің түсініктілігі; жеке тұлғаның интеллектуалдық және шығармашылық қабілеттерін дамыту; білім мен тәрбиенің бірізділігі; жалпы компьютерлік сауаттылық; оқыту мен тәрбиелеудің жылдамдығы.

Нәтижелері: инновациялық әдістер мен ақпараттық технологияны қолдану арқылы білімнің сапасын көтеру; инновациялық әдістер мен ақпараттық технологияларды енгізу

арқылы білім беру мазмұнын жаңарту; инновациялық әдістер мен ақпараттық технологияны қолдану саласы бойынша студенттердің мамандыққа баулу механизмін құру; мультимедиялық электрондық оқулықтарды, виртуалдық лабораторияларды және бақылау программаларын жасақтап, қамтамасыз ету; отандық білім беру жүйелерін біртұтас әлемдік ақпараттық білімдік кеңістікке ену арқылы сабақтастыру; Республикалық білім беру мекемелерін басқарудың біртұтас ақпараттық желісін құруға негіздеп, білім берудің басқару салаларының ақпараттық желісін құру.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарына арналған Мемлекеттік бағдарламасының басым бағыттарының бірі – білім беру ұйымдарына электрондық оқыту жүйесін енгізу болып табылады [3].

Мақсаты: Білім беру процесінің барлық қатысушыларының үздік білім беру ресурстары мен технологияларына тең қол жеткізуін қамтамасыз ету.

Білім беру үрдісінде инновациялық технологияның ішінде ақпараттық-коммуникативтік технологияларды (АКТ) қолданамын, әрі мен үшін педагогика сабағында көмекші құрал, әрі маңызды компонент болып табылады. Оны пайдалану барысында мынадай мақсаттар қоямын [4]:

1) Оқыту үрдісінде заманауи ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы студенттің білім алу сапасын көтеру;

2) Түрлі белсенді тәсілдерді пайдалану арқылы, студенттің шығармашылық және интеллектуалдық деңгейін көтеру;

Сабақ барысында пайдаланылатын ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың түрлері: презентациялар; видеофильмдер мен оның үзінділері; жеке электрондық материалдар; тарихи деректер; интернет-ресурстары; қолданбалы бағдарламалар арқылы жасалған кестелер, диаграммалар т.б;

АТК сабақ барысында пайдаланудың мынадай жағымды жақтары бар: уақыт үнемді (бор мен тақтаны пайдаланудың орнына); сабақтың негізгі мәселесі слайдта; студенттерге қажетті ақпараттың көз алдында болуы (егер өткен тақырыпты еске алу керек болса); осы кезеңде студенттің есту және көру жадылары жұмыс істеп, жаңа материалды тез ұғады; студент бойында қызығушылық оянып, алған білімін терең ұғады бағалау ашықтығы (алған бағасының).

Студент үшін ақпараттық-технологиялардың нәтижесі: педагогика сабағына және үлгеріміне деген қызығушылық; теориялық материалдарды толық ұғыну; студенттердің өздігінен ақпаратты іздеу және оны компьютерлік технологиялар арқылы өңдеу; берген тапсырмасын презентация арқылы жасап, өз ойын нақты білдіру; студентке жеке бағытталған дербес жұмыс; заманға сай технологияларды қолдана білудің нәтижесінде бәсекеге қабілетті жан-жақты тұлғаны қалыптастыру; ақпараттық технологияларды сабақ барысында пайдалану студенттерге өте ұнайды, себебі жаңа білімді игеру тез, әрі ұтымды болады. Көрген нәрсеге қызығып, қызығушылығы тереңдей түседі. Ақпараттық технологияның қазіргі кезде басты құралы – компьютер, интербелсенді тақта. Оны оқыту процесінде мынадай түрде пайдаланамын: слайттарды пайдалану арқылы сабақ көрнекі, тартымды, әрі ұтымды.

Сабақ барысында студентке мынадай тапсырма беру арқылы кестені толтыр, сөйлемдегі бос орынды толтыр, қате жауапты тап, жазылған сөйлемді аяқта, сәйкестікті анықта, деректердің түр-түрін пайдалану арқылы – уақыт үнемделеді, әрі көп материал көрсетуге болады. Осындай тапсырмалар орындау барысында міндетті түрде студент оны түсіндіріп, өз ойын айту керек.

Сабақ барысында презентация қолдану мен оны жасау мұғалімнің көмегімен және студенттің өзіндік еңбегі де болады. Презентация жасау жобалық жұмыспен тығыз байланыста. Зерттеу жұмыстары жеке және топтық болып іске асырылады. Бірақ, соған қарамастан шығармашылық жұмыс болып есептеледі. Себебі, оны жасауды түрлі қолданбалы бағдарламалар Power Point, Excel т.б. студенттің таңдаған тақырыпқа қатысты ойы, тұжырымдамалары мен анализі бейнеленеді.

Осы аталған инновациялық технологиялар мен тәсілдер педагогика сабағында өзінің тиімділігімен тек қана студенттерге оң әсерін тигізіп қоймай, біздер, ұстаздар қауымына заманға сай болуға оң ықпалын тигізіп жатыр.

Заманауи жаңа ақпараттық технологияны қолдануда студенттердің пәнге деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, үлкен ізденіспен шығармашылыққа жетелеуге де болады. Нәтижесінде студенттің: тіл байлығы жетіледі, еркін ойлауға мүмкіндік беріледі және өз ойын еркін жеткізе алады; оқыту процесінде жаңа технологияларды қолдана отырып білімін шындайды; жаңа оқыту үрдісін қалыптастырады; өздігінен ізденімпаздық қабілеті артады, жан-жақты ізденеді; ақпараттық сауаттылығы мен ақпараттық мәдениеті қалыптасады, ақыл-ойын дамытады; шығармашылық белсенділігі артады; ұжымдық іс-әрекетке тәрбиелейді. Әр оқытушы сабақ өткізген кезде студенттерге сапалы білім беру үшін жаңа технологияларды пайдалана отырып, сонымен қатар компьютерді, интерактивті тақтаны қолдану арқылы білім берсе, студенттердің құзыреттілігі арта түсері анық. «Қазіргі заманда жастарға жаңа технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет», - деп, Елбасы атап көрсеткендей, жас ұрпаққа білім беру жолында жаңа технологияны оқу үрдісінде оңтайландыру мен тиімділігін арттырудың маңызы зор деп білемін.

Әдебиеттер

1. Мұхамбетжанова С.Т., Жартынова Ж.Ә. Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. – Алматы, 2008 ж.
2. Педагогика. Дәріс курсы. – Алматы: Нұрлы Әлем, 2003
3. Иманбаева А. Оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру ділгірлігі. Қазақстан мектебі, № 2, 2005 ж.
4. Бөрібаев Б., Балапанов Е. Жаңа ақпараттық технологиялар. – Алматы, 2003

Т.Н. Кемайкина
г. Астана (Қазақстан)

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ КАНДИДАТОВ В ПРИЕМНЫЕ РОДИТЕЛИ

Теоретический анализ, изучение опыта работы школ приемного родительства показал, что в настоящее время в Казахстане недостаточно внимания уделяется подготовке кандидатов в приемные родители.

Адаптированная нами российская программа АНО Центра «Про-мама» по обеспечению психологической подготовки кандидатов в приемные родители прошла апробацию на базе Центра поддержки семьи при Общественном фонде «Ана Үйі» и КГУ «Детский дом» акимата города Астаны.

В психологической готовности кандидатов в приемные родители мы выделили следующие критерии: мотивация к приему ребенка, степень личной зрелости, стабильность и качество межличностных отношений в семье, способность справиться со стрессовой ситуацией, степень открытости и готовность к сотрудничеству, родительские навыки, эмпатия, отношение к кровной семье приемного ребенка. Также мы выделили уровни психологической готовности: высокий, средний, низкий.

Психологическую готовность кандидатов к приемному родительству мы изучали с помощью следующих диагностических методов и методик: стандартизированное интервью, проективная методика «Семейная социограмма», опросник «Мотивация выбора приемного ребенка», опросник «Выявление истинного мотива приема ребенка»,

анкетирования, наблюдения, беседы. В силу ограничения объема статьи, рассмотрим лишь результаты анкетирования и опросника «Мотивация выбора приемного ребенка» (дипломное исследование Жукибаевой К.М., научный руководитель Кемайкина Т.Н. «Обеспечение психологической подготовки кандидатов в приемные родители (на примере школы приемных родителей)»).

В исследовании приняли участие 12 кандидатов в приемные родители, прошедшие полный курс программы ШПР.

Анкетные данные кандидатов (семейное положение, наличие собственных детей, возраст кандидатов, возраст желаемого приемного ребенка, количество желаемых приемных детей, предпочитаемая форма семейного устройства) позволили составить социальный портрет потенциальной приемной семьи (таблица 1).

Таблица 1 – Социальный портрет кандидатов в приемные родители

Кандидаты	Семейное положение	Наличие собственных детей (кол-во детей)	Возраст	Возраст желаемого приемного ребенка	Кол-во желаемых приемных детей	Предпочитаемая форма семейного устройства
К-1	замужем	нет	35	4-9 лет	2	патронат/опека
К-2	замужем	есть (4)	38	0-3 лет	1	патронат/опека
К-3	замужем	нет	35	0-4 лет	4	усыновление
К-4	не замужем	нет	42	4-10 лет	1	усыновление
К-5	не замужем	нет	50	7-10 лет	2	патронат/опека
К-6	замужем	есть (1)	45	5-7 лет	1	патронат/опека
К-7	не замужем	нет	33	0-5 лет	2	усыновление
К-8	замужем	нет	40	1-5 лет	3	усыновление
К-9	замужем	есть (3)	41	14-17 лет	1	патронат/опека
К-10	не замужем	нет	34	3-12 лет	2	патронат/опека
К-11	замужем	нет	38	10-17 лет	3	патронат/опека
К-12	замужем	нет	47	0-5 лет	2	усыновление

Из 12 респондентов 8 участниц состоят в браке, а 4 не замужем. Собственных детей имеют 3 человека, соответственно по 1, 3 и 4 детей, и 9 человек детей не имеют. Со слов бездетных респондентов, они на протяжении всего периода проживания в браке прибегали к всевозможным способам лечения бесплодия, предлагаемых современной медициной, но безрезультатно. Трое из них на данный момент разведены по причине бездетности.

По возрасту респондентов мы условно разделили на 3 группы: 30-39 лет, 40-49 лет, 50-59 лет. В рамках возрастной группы 30-39 лет всего 6 участниц, 40-49 лет - 5 участниц, 50-59 лет - 1 участница. Таким образом, наибольшую представленность составили кандидаты в возрасте от 33 до 47 лет, имеющие достаточно сил и возможностей для воспитания приемных детей.

Что касается выбора формы семейного устройства детей, то 5 участниц выбирают усыновление, это женщины бездетные, для которых весьма критичным является избегание вероятности возврата ребенка в кровную семью. 6 участниц выбирают патронат или опеку, так как считают, что не вправе лишать детей социальных льгот, предусмотренных государственной программой поддержки детей ОБПР, готовы предоставить детям шанс воспитываться в семье.

4 участницы планируют взять 1 ребенка, а 8 участниц готовы принять в семью от 2 и более детей, поскольку, в интернатных учреждениях, как правило, содержатся по несколько детей из одной семьи. Оценивая предпочтения по возрасту желаемых детей, можно условно выделить 3 группы: дети до 5-7 лет, дети до 10-12 лет, дети-подростки старше 10-12 лет. По данным критериям распределение произошло следующим образом: 6 участниц предпочитают взять детей младшего возраста (до 5-7 лет) по разным причинам, в частности, бездетные семьи, не имеющие опыта воспитания родных детей, считают, что адаптация маленьких детей произойдет менее болезненно и им будет проще справиться с воспитанием, а семьи с детьми ориентированы на прием ребенка по возрасту младше собственных детей для соблюдения возрастной иерархии между детьми. 4 участницы настроены на прием детей до 10-12 лет, причем большая часть из них планируют взять в семью от 2 и более детей. И, наконец, 2 участницы готовы стать приемными родителями для детей-подростков.

Все респонденты имеют высшее образование и занимают активную социальную позицию, что указывает на их социальную зрелость. Все оценили уровень своего материального положения как средний и выше среднего, т.е. они социально и экономически состоявшиеся, обладают достаточными собственными материальными ресурсами для обеспечения нужд семьи всем необходимым.

Положение ребенка в семье и отношение к нему будет напрямую зависеть от мотива усыновления. Анализ *мотивации выбора приемного ребенка* у респондентов, проведенный на основе Опросника мотивации «Мотивация выбора приемного ребенка» (В.В. Савченко, Г.Н. Соломатина) показал неравномерное распределение доминирующих мотивов среди 11 групп мотивов (таблица 2).

Таблица 2 – Группы мотивов у кандидатов в приемные родители

№	Группа мотивов	Кол-во выбранных групп мотивов	% выбранных групп мотивов
1	Желание вырвать ребенка из государственной системы воспитания	11	29
2	Желание помочь хотя бы одному ребенку	10	26,3
3	Отсутствие детей	4	10,5
4	Быть не хуже, чем другие	1	2,6
5	Продолжатель традиций	4	10,5
6	Надежда на помощь в старости	3	7,9
7	Решение за счет приемных детей материальных проблем	3	7,9
8	Заполнение образовавшейся пустоты после потери собственного ребенка	0	0

9	Заполнение образовавшейся пустоты после того, как собственные дети выросли	0	0
10	Желание воздействовать на отношения с кем-либо из членов семьи	2	5,3
11	Желание исправить собственный неудачный родительский опыт	0	0
	Всего выбранных групп мотивов:	38	100

Согласно отображенным в таблице 2 данным, общее количество групп мотивов у 12 участников эксперимента составляет 38, из них более всего представлены мотивы «Желание вырвать ребенка из государственной системы воспитания» (29%) и «Желание помочь хотя бы одному ребенку» (26,3%).

Таким образом, все участницы ШПР хотят помочь прежде всего детям обрести семью.

А.С. Муликова, Г.Т. Едигина
Астана қ. (Қазақстан)

ЖЕТІМ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Балалар мен жасөспірімдердің мінез-құлқындағы ауытқушылықты болдырмаудың ұйымдастырушылық-педагогикалық және медициналық алдын алу шараларына арналған зерттеулерді А.С. Макаренко, С.Т. Шацкий, Л.С. Выготский, В.Н. Мясищев, Ш.Е. Джаманбалаева және т.б. еңбектерінен кездестіруге болады. Жетім баланы зерттеу жұмыстарын сапалы жүргізу кезінде, бала дамуының психологиялық ерекшеліктері мен оның себептері жөнінде М.И. Лисина, И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, академик В.С. Мухинаның ғылыми еңбектерінде қарастырылған [1-6].

Жалпы жетімдер дегеніміз әке-шешесінен айырылған, ата-анасыз өсуге мәжбүр болған қоғам мүшелері. Жетімдіктің екі категориясы бар, ол табиғи және әлеуметтік жетімдік. Негізінен ата-ана қамқорлығынан айырылғандарды табиғи жетім және әлеуметтік жетім деп екіге бөледі. Әлеуметтік және психологиялық тұрғыдан жетім бала дегеніміз отбасындағы дағдарыс кезеңінде баланың психологиялық, құлықтық құлдырауынан, панасыздық, қараусыздық салдары кезеңінде пайда болады.

Соңғы кездері қоғамда кең етек алған үрдістердің бірі – баласынан безінген безбүйрек ата-аналардың арта түсуі қоғамды алаңдатып отырғаны да жасырын емес. Бауыр еті туған баласын саудаға салу, әлеуметтік жағдайын алға тартып, ұл-қыздарын жетімдер үйіне өткізу, ішкілік пен нашақорлықтың соңына түсу салдарынан ата-ананың баласына құқықтары шектеліп, баланың жетім қалуы сикты көріністер сипат алуда. Жалпы Қазақстан Республикасы бойынша 2014 жылғы мәліметтер бойынша жетім балаларға және ата-ананың қарауынсыз қалған балаларға арналған 188 балалар үйі жұмыс істейді. ҚР Білім және ғылым министрлігі балалардың құқықтарын қорғау комитетінің 2014 жылы жасаған баяндамасына сүйенсек, елімізде 32362 жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар тіркелген. Бұл 32362 баланың барлығы толық жетім емес, көпшілігінен ата-аналары бас тартқан немесе балаларына құқықтары шектелген. Барлық балалар үйінде тәрбиеленушілердің 81,6 %-ның ата-аналары тірі, тек қалған 18,6 %-ның бір немесе ата-анасының екеуі де қайтыс болған. Демек, 6000-ға жуық баланы толық жетімдер деп айтуға болады.

Дегенмен, соңғы жылдары республикамыздағы жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалғандар көрсеткішінің біртіндеп азаю үрдісі көңілге демеу береді. Сөзімізді дәйектесек, 1999 жылы Қазақстан Республикасында жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған 98 мың бала болса [2], 2009 жылы – 46 мыңнан астам, 2011 жылы – 36777, 2012 жылы – 34785 бала, 2013 жылы – 33682-ге азайған, ал 2014 жылы – 32362 жетім бала тіркелген. Бұл мәліметтер Қазақстандағы жетім балалардың саны жылдан жылға азайып келе жатқандығын көрсетеді. 1999 жылмен салыстырғанда жетім балалардың саны 3 есеге азайған. 2015 жылы осындай патронаттық отбасыларда жеті мыңға жуық бала тәрбиеленіп жатқандығы айтылады [7]. Жалпы, патронаттық отбасы институтының мақсаты – балалар үйлеріндегі тәрбиеленушілерді болашақтағы қоғам өмірімен араластырып, өз орнын табуы үшін және жастайынан ана махаббатынан айырылған балаларға отбасылық жылу беріп, ата-ананың қамқорлығы арқылы толыққанды азамат етіп, әлеуметтік ортаға қосу. Қазақстан Республикасы Үкіметінің Патронат туралы ережесінде осы ұғымға төмендегідей анықтама берілген: «Патронат – ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар қорғаушы және қамқоршы орган мен баланы тәрбиелеуге алуға тілек білдірген тұлға (патронаттық тәрбиеші) жасасқан шарт бойынша азаматтардың отбасына берілетін тәрбиенің нысаны. Баланы тәрбиелеуге алуға тілек білдірген тұлға (патронаттық тәрбиеші) мен қорғаншы және қамқоршы органның арасында жасалатын баланы (балаларды) тәрбиелеуге беру туралы шарт патронаттың пайда болуына негіз болып табылады». Сондай-ақ, асырап алу, патронат атанудың шарттары, міндеттері т.б. мәселелер Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1999 жылғы 9 қыркүйектегі № 1346 қаулысымен бекітілген [9].

Болашақта жетім балалардың саны тағы да төмендеу үрдісі күтілуде, себебі 2015 жылдан бастап Елбасының тікелей тапсырмасымен 2014 жылғы Республикалық бюджетке асырап алушыларды ынталандыру мақсатында шығындарды көтеру мақсатында комиссия құрылып, нәтижесінде 2015 жылдан бастап жетім баланы қолына аламын деушілерге бір реттік 75 АЕК (1 АЕК – 1982 тг.) – 148650 теңге мөлшерінде жәрдемақы тағайындалды. Бұл да өз кезегінде еліміздегі жетім балалар санының төмендеуіне септігін тигізеді деген ойдамыз.

2014 жылдан бастап Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен Қазақстанда жаңа стратегиялық іс-шара – «Отбасы күні» тойланатын болды. 2013 жылдың 8 қыркүйегінен басталған бұл мейрам қыркүйектің әр екінші жексенбісінде аталатын болып бекітілді. Бұл жөнінде ұлт көшбасшысы: «Біздің қоғамда отбасы әрқашанда рухани және мәдени дәстүрлердің сақтаушысы, түрлі буындар арасын жалғастырушы болды және солай болып қала бермек. Отбасы күні біздің қоғамымызда руханилықты, өнегелілікті нығайтуға, ерлі-зайыптылар жауапкершілігінің маңыздылығын сөзсіз мойындауға ықпал етеді. Отанға деген сүйіспеншілік отбасынан басталады. Туған шаңырақтан алған тәрбие – бұл барша халқымыздың бақуатты да табысты болашағының кепілі», – делінген [10].

Еліміздегі мемлекеттік емес ұйым өкілдері тастанды немесе жетім балалар, ата-анасының қамқорлығынан айырылған балалар үшін жастар үйлерін ашуды ұсынған болатын. Енді бірі балалар үйлерін жанұя түріндегі үйлерге ауыстыру керектігін айтады. Оның себебі: балалар үйінен бала асырап алғандардың көбісінің баланы кері қайтарып жатқандығы. Жетім балаларды әлеуметтендіруде қиындық тудыратын себептерге тоқталар болсақ, олар әлеуметтік бейімделу деңгейлерінің, әлеуметтік белсенділіктерінің, әлеуметтік құзыреттіліктерінің, әлеуметтік құндылықтарының қалыптасу жағдайының төмендігі болып отыр. Оларды әлеуметтендіру әлеуметтік педагогтар, тәрбиеші-педагог қоғам жүйесі арқылы іске асырылуы тиіс деген тұжырым жасауға болады. Демек, жетім балаларға әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан көмек көрсету, өмір сүруге үйрету, өзімен қатар алып жүру әлеуметтік педагог, психологтардың, тәрбиешілердің, кәсіби іс-әрекеттерінің жүйесі болып табылады. Бұл жетім балаларды өзімен қатар алып жүру баланың бойындағы жеке қасиеттерге сүйену арқылы іске асырылады. Осы орайда,

жоғарыда аталған ғалымдардың пікірлерін жинақтай келе, психологиялық-әлеуметтік жетімдіктің басты себептерін төмендегідей түзуге болады:

- ата-ана құқықтарынан айырылған азаматтар санының көбеюі;
- қалаусыз туған балалар;
- халықтың материалдық жағдайының төмендігі;
- әртүрлі психологиялық дағдарыстар.

Қамқорлық мекемелерінде тәрбиеленушілердің келесі бір психологиялық мәселесі, олардың зияткерлік дамуындағы кемшіліктері жөнінде сөз етпекшіміз. Олардың танымдық үрдістерінің әлсіреуі, қалыптаспауы, дамымауы, есте сақтау қабілетінің төмендігі, ойлау қабілетінің жетілмеуі және т.б. жағдайлардан көрініс береді. Зияткерлік дамудың төмендеуі мидың дұрыс қызмет атқармауынан бастап әлеуметтік тәлім-тәрбие ортасының дұрыс болмауына дейінгі себептерден тұрады.

Тәрбиеленушілердің зияткерлік дамуының ерекшеліктері мен деңгейін психологиялық зерттеу барысында зейін мен есте сақтау қабілетінің даму деңгейінің орташа статистикалық мөлшерінен ауытқымағандығымен, вербальды-логикалық ой өрісінің төмендеуі айқын көрінеді. Мектеп жасына дейінгі балалармен, бастауыш мектеп оқушыларымен жеке әңгімелесулер қиынға соққан. Мысалы, «Сендерге не ұнайды?», «Нені жақсы көресіңдер?», «Көңіл күйлерің қандай?» және т.б. сұрақтар оларды абыржытады және олар жауап бере алмаған [5].

Тәрбиеленушілердің сезімдік-еріктік дамуына қатысты мәселеде зерттеушілер балалар үйінде тәрбиеленушілердің жеке тұлға ретінде бірқалыпты қалыптасудан ауытқуын айта келе, оның бірнеше қиыншылықтарын белгілейді: әлеуметтік өзара әрекеттестіктің бұзылуы, өз бетімен дамудағы кемшіліктер, өзін-өзі бағалаудың төмендігі, қоршаған адамдармен қарым-қатынасты құра алмауы, ынтымақтастық тенденцияларының жоқтығы. Мұндай бұзылыстар көбінесе мазасызданудың артуы, эмоциялық қызбалық, психикалық шаршау, сезімдік күйзелістер салдарынан әртүрлі кедергілердің туындауында сезімталдылықтың артуында, қиыншылықтарды жеңуге даяр болмауы, өзіне қатысты сенімсіздікте, ашушандықта, серпімді белсенділіктің артуында, салқынқандылықта, қоршаған ортамен қарым-қатынастың бұзылуында, депрессивті және т.б. жағдаяттарда айқын көрініс береді.

Балалардың дамуындағы осындай бұзылыстар тәрбиеленушілердің жабық мекемелерде өсіп-жетілуінен болады. Балалардың көбісі бұл ортаға сәбилер үйінен келіп түседі, ол жерде үш, төрт жылға дейін тәрбиеленгендер. Мұндай балалардың сөйлеу үрдісінің дамуы да кешігеді. Өмірінің алғашқы кездерінде сәбилік кезге сай келмейтін енжарлық байқалады. Туылған күнінен бастап анасының махаббаты мен еркелігінен кем қалған бала жабық мекемелерде өмір сүргендіктен, ересектермен қалыпты қарым-қатынастарда болмағандықтан, 6-8 айлық бала өзінің туылғанда пайда болған даму қабілетін жоғалтып, енжарлыққа бой алдырады. Балада көптеген керексіз қимылдар пайда болады: теңселу, саусағын немесе ернін сору, мағынасыз бір қимылды қайталай беру. Бұл да жабық мекемелерде тәрбиелену жағдайындағы бала мінез-құлқы мен жүріс-тұрысының беталысы [6].

Интернаттарда өскен бала толыққынды қарым-қатынас дағдыларын меңгермейді, олар үстірт және асығыс қалыптасады: ол бір кезде енжарлыққа бой алдырса, енді бірде байланыстан бас тартады. Сүйіспеншілік пен көңіл бөлуді қажет ете келе, бала өзін сол қажеттілікке сай ұстай алмайды. Ересек адамдармен іскерлік қарым-қатынастары кеш дамиды және жабайы түрде жүзеге асады. Балалар ересектердің ойын үлгідегі қимылдарын ықыласпен бақылайды, айтылған нұсқауларды орындайды, ұсыныстарды қуана қабылдайды, бірақ ойынға белсене араласып кетпейді. Ойын кезінде балалар іс-қимылға және құрбысының көңіл-күйіне назар аудармайды, кейбір кезде құрбысының ренішін, сұрауларын тіпті көз жастарын да байқамайды. Бір жерде бола тұра, бөлек ойнайды. Немесе бәрі бірге ойнайды, алайда ойын процессуалдық күйде өтеді, ойында бірегейлік қатынас жоқ. Ойын барысы көп жағдайларда ашушандықпен, көңіл күйдің

ауысуымен өтеді. Мектеп жасына дейінгі балалардың қимыл-әрекетінің тежелуі мен құмарлығының артық шамада болуы сезімдік-еріктік тұрақсыздығымен, шектен тыс шаршауымен, ашуланшақтығымен байланысты. Дегенмен сезімдік дамудың қалыптаспауы немесе ауытқуы тек психикалық, әлеуметтік себептердің салдарынан емес, сонымен қатар тұқым қуалаушылық және туа пайда болған патология салдарынан да болатындығын ескеру қажет.

Осы орайда, жетім балалардың сана-сезім құрылымының қалыптасуы тәжірибелік, түзету-дамыту психологиясының маңызды мәселелерінің бірі болып келеді.

Жалпы, сана-сезім келесі тарихи тұрғыда құрылған әлеуметтік құрылымда дамиды:

- 1) өзінің атына өзіндік есімдікті қосқанда;
- 2) мойындау талаптары;
- 3) жыныстық теңестіру;
- 4) жеке тұлғаның психологиялық уақыты: өткені, бүгіні, болашағы;
- 5) әлеуметтік кеңістік: парызы мен құқығы.

Тағы бір маңызды жағдайға назар аударғанымыз жөн ол – балалар үйіндегі «біз» деген ұғым. Ата-ана қамқорынсыз өскен балаларда интернаттық «біз» ұғымы қалыптасады. Бұл ерекше психологиялық құрылым. Олар әлемді «біздікі» және «бөтен», «біз» және «олар» деп бөледі. «Бөтендерден» бәрі бірігіп өздеріне керектісін алуға дайын. Балалар үйінің тәрбиеленушілерінің сана-сезімінің дамуының тағы бір мәселесі – ол жеке тұлғаның психологиялық уақытқа қатысты түсінігі. Бала өзінің қазіргі кездегі күйін өткенімен немесе болашақтағы өзімен біріктіре алмауы: өзінің өткен шақтары көп жағдайда есінде сақталмайды, ал болашақ олар үшін анықталмаған.

Жеке тұлғаның әлеуметтік кеңістігі қоғамдық заңға сәйкес адам құқықтары және міндеттерімен тығыз байланыста. Балалар үйінің тәрбиеленушілері ерекше бір қоғам ретінде топтық адамгершілік белгілермен өмір сүреді, олар заңдарды айналып өтеді, тек өздерінің топтық ар-намыстары, сенімділігі және т.б. сезімдермен өмір сүреді.

Балалар үйінде тәрбиелену кезіндегі дамудың әлеуметтік жағдайы ата-анасының қамқорынсыз, өмірлік шарттары (әр баланың әрдайым тәулік бойы балалар мен ересектер арасында болуы, зерігуі, жалғыз қалуға мүмкіндіктің, өз заттарының және орнының болмауы), баланың қатынасу ортасының, өзіне деген қатынасының бұзылуы оның жеке тұлға ретінде дамуына үлкен кедергі. Баланың жалғыз қалуына жағдайдың болмауы ерекше психологиялық мәселе, себебі мұндай жағдайларда өмір сүретін балаларда асыранушы позициясы қалыптасады («бізге беруге міндетті», «беріндер»), өзіне деген жауапкершілік жоқ. Адамгершіліктің дамуы тәрбиеленушілердің жеке тұлға ретінде қалыптасуындағы басты мәселе. Адамгершіліктің оңтайлы дамымауы бастауыш мектеп жасындағы балаларда басталады және көп жағдайларда олар ұрлықта, жауапсыздықта, өзінен әлсіздерді қорлауда, аяушылық сезімінің төмендігінен байқалады, жалпы айтқанда, баланың моральдық нормалар мен ережелерді, шектеулерді қабылдамауы мен түсінбеуінің салдары болып табылады. Егер кіші жастағы тәрбиеленушілер бейморальдық қылықтарды оларды жете түсінбегендіктен, ренжіткен адамнан кек алу үшін немесе қоршаған адамдардың сезімдері мен қажеттіліктерін түсінбеуден, керегін алу үшін жасайтын болса, ересек жастағы тәрбиеленушілердің адамгершілікке қатысты мәселесі әлдеқайда күрделі. Тәрбиеленушілердің адамгершілік дамуы жеке тұлға ретінде дамуының негізгі іргетасы бола тұра, ол тұлғаның сезімдік-еріктік және зияткерлік дамуының бұзылу салдарына байланысты. Осы орайда, баланың психологиялық қажеттілігін қанағаттандыру үшін төменде көрсетілген психологиялық ерекшеліктерін ескеру керек деп есептейміз: баланың денсаулығын сақтау; балаға білім алуға көмек көрсету; баланың өзіндік дамуына қолдау көрсету.

Жетім-балалардың девианттық мінез-құлқын түзету барысында оларды «әлеуметтендіру» ұғымы алғаш рет өткен ғасырдың орта шенінде американдық психология мектебі өкілдерінің еңбектерінде қолданыла бастады [7]. «Әлеуметтену» – (латын сөзінен шыққан «socialis» – қоғамдық) тұлғаның қалыптасу үрдісі, индивидтің

тілді, әлеуметтік құндылықтар, тәжірибе және т.б. меңгеруі. Әлеуметтену, Г. Гусарованың айтуынша, тәрбиемен қатар алдын ала арнайы дайындықсыз, өздігінен туындаған ықпал арқылы адамның қоғамның толыққанды, толық құқылы мүшесі болуынан байқалады

Сонымен, әлеуметтену индивидтің әлеуметтік топқа, қоғам өміріне араласуы, адамның әлеуметтік тәжірибені меңгеруі, әлеуметтік доктринаға сай адамдардың әлеуметтік рөлдерді атқаруы болып табылады деп түсінсек, көтерген мәселемізді шешуде, жетім балалар психологиялық қолдауға қаншалықты зәру болса, жалпы қоғам тарапынан әлеуметтік қолдауды да соншалықты қажет ететіндігін әрдайым ескеру керек деп есептейміз.

Дүние есігін ашқан әр сәби жетім болу үшін не тастанды бала атану үшін өмірге келмейді. Ата-ананың жылуын сезінуге әркімнің құқығы бар. Ата-бабамыз ежелден-ақ бұл ақиқатты білген, сондықтан отбасындағы баланы ешуақытта жетім қалдырмаған, тіпті туыстарының да балаларын өз отбасына алып тәрбиелеген. Ол мәселелердің шешімін елі бір, руы бір адамдардың бірін-бірі «бауырым» деген сөздерінен көреміз. Сондықтан ата-анасынан айырылған тұл жетімдерге немесе ата-анасы баласын бағып-қағуға күйі келмегенде, бір ағайыны болмаса, екіншісі қамқоршы бола білген. Мысалы, қазақтың ата заңы «Жеті Жарғыда» жесір дауына жеке бір тарау арнауында үлкен мән бар. Мәселе, рулық қауымның жесір әйелді әмеңгерлік жолмен күйеуінің туысына қосуда емес, оның астарында әкесінен айырылған балаларды жетімдік азабынан құтқару, ағайынның қамқорлығына алу идеясы жатыр. Сонымен бірге, екі елді татуластыру, жұртынан алшақтамау, туыстықты жаңарту мақсатында бала алмасу, ол баланы өз балаларынан кем көрмей өсіру жағдайлары түркі халықтарында көптеп кездеседі. Қазақ халқының туысшылдығы соншалық: баласы жоққа өз баласын беру, ұлы не қызы жоққа өзіндегі екінің бірін беру, ал алған жақ балаға жан-жақты қамқорлық жасағаны, есейгенде туғандарынан қызғануы, не керісінше, туған ұясына қосуы – ата-бабаларымыздың басынан кешірген дәстүрлі жайт.

Бүгінгі нәресте – ертеңгі күні ұлттың болашағы, мемлекеттің әлеуеті, байлығы. «Ел боламын десең, бесігіңді түзе» демекші, әлемнің бәсекеге қабілетті ең дамыған мемлекеттердің отыздығына кіруді ойласақ, алдымен бала тәрбиесіне, отбасылық құндылықтарға көңіл бөлуді әрдайым адами және азаматтық парызымыз деп қабылдаған абзал-ақ.

Әдебиеттер

1. Форберг М. История развития психологических тренингов. – М., 2004. 49 с.
2. Зүбайраева З. Жетім балалардың тұлғалық әлеуметтенуінің педагогикалық шарттары. П.ғ.к. дәрежесін алу үшін жазылған дисс. – Алматы, 2007. – 29 б.
3. Лисина М.И. Пути влияния семьи и детского учреждения на становление личности дошкольника. - Психологические основы формирования личности в условиях обществен. воспитания. – М, 1979. – 24 б.
4. Дубровина И.В. Общение, личность и психика ребенка. М, 1990. – 198 с.
5. А.М. Прихожан. О возрастном подходе в нравственном воспитании детей // Вопр. психологии. 1991. - № 2.- с. 51-52
6. Мухина В.С. Интернатных мекемелерде тәрбиеленетін балалардың жеке дамуының ерекшеліктері. М. – 1989. – 87 б.
7. Детская практическая психология. Под ред. проф. Э.А.Минковой. – М., 2000 г. – 59 с.
8. Доклад о положении детей в Республике Казахстан. – Астана, 2014. <http://www.bala-kkk.kz/ru>
9. Қазақстанда жетім балалар саны 1999 жылдан бері 3 есеге азайған. – Астана қаласы, 08.02.2013. <http://bnews.kz/kk/news/post/123938/>
10. Қазақстан Республикасындағы балалардың жағдайы туралы баяндама.– Астана қаласы, 2013. <http://www.bala-kkk.kz/ru>

ОҚУШЫЛАРДЫҢ КӘСІБИ БАҒЫТТЫЛЫҒЫНА ТҮЛҒАЛЫҚ ФАКТОРЛАРДЫҢ ЫҚПАЛЫ

Бүгінгі таңда жалпы білім беретін мектеп алдында оқу-тәрбие үрдісінде оқушыларға кәсіби бағдар беру мәселесі ерекше мәнге ие.

Кәсіби бағдарлану – жастарға кәсіп таңдау барысында көмек көрсетуге бағытталған шаралар жүйесі. Адамның белгілі бір іс-әрекет пен кәсіп түріне бейімділігін анықтау мақсатында көбінесе жоғары сынып оқушылары арасында жиі жүргізілетін арнайы тесттерді ойлап тапты. Сонымен қатар өз тесттерін еңбекпен қамту орталықтары да жүргізіп отырады. Кәсіби бағдарлау адамға тұлғалық-кәсіби таңдау жасау мен өзінің кәсіби білім алу траекториясын құруға көмек көрсету үшін жасалатын іс-шаралар кешенінен құралады [1]. Кәсіби бағыттылық оқушының кәсіптік жағынан өзін-өзі айқындауының маңызды бөлігі ретінде мамандық таңдауға белсенді қарым-қатынасынан көрінеді. Кәсіптік бағыттылықты қалыптастырудың адами алғышарттары жоғары сыныптарда туындап, танымдық қызығушылық дамиды, жеке мәнді мақсат қою талабы, кәсіби мүдде пайда болады. Алайда жалпы тәжірибе көрсетіп отырғандай, көптеген мектеп түлектері таңдаған мамандығын нашар біледі. Жастар арасында ғылыми қызмет абыройы, педагогикалық, инженерлік-техникалық мамандықтарға қызығушылық төмен. Мұндай негативті құбылыстарды жою үшін ерекше педагогикалық тәсілдер, жұмыстың мазмұнды және құқықтық формалары қажет болып отыр, жас адамға шынымен көмек көрсететін, қоғамдағы өз орнын табуға көмектесетін жаңаша тәсілдер мен формалар керек. Психологтар мен педагогтар жеткіншек және жасөспірім жастағы балаларға тән сипат ретінде олардың кәсіби жағынан өзін-өзі анықтауы адамның даму процесінің ең бір мәнді жағы деп санайды. Л.И. Божович, И.С. Кон, В.А. Корутецкий, В.В. Чебышева, С.Н. Чистякова т.б. өзін-өзі кәсіби айқындау тек мамандық таңдау емес, адамның рухани дамуының мазмұнды процесі деп білуі керек. Ол жас адамның қызығушылығы мен бейімділігіне қарай, өзін-өзі бағалауы мен идеалдарына, құндылықтар бағытына және эмоционалдық ерік-жігер деңгейіне қарай айқындалады. Кәсіби бағыттылық жалпы бағыттылық аясында қалыптасады және адамның дамуына қарай оның құрылымында жетекші орын алады. «Кәсіптік бағдар» беру дегеніміз – мектептің, оқу орындарының, өндіріс ұжымдарының, жұртшылықтың, ата-аналардың жас және дара ерекшелігіне, олардың бейімділігіне, қызығуына, қабілетіне және қоғамдық кадрларды қажет ету талабына сай бірлесіп жүргізілетін педагогикалық, психологиялық, медициналық жұмыс. Кәсіптік бағдардың басты міндеті – мектеп бітірушілер мен оқушылардың элеуметтік-кәсіптік бейімделуі үшін жағдайлар жасау болып табылады. Кәсіби бағыттылыққа қажеттілік, қызығушылық, бейімділік, қабілет, түрткі, нақты кәсіби қызмет тәжірибесі, білім, дағды кіреді. Кәсіби бағыттылық адамның қабілетімен, сол сияқты белгілі бір дәрежеде кәсіби не соған жақын іс-әрекетпен тығыз байланысты. Мамандық таңдау ең алдымен, кәсіби қызығушылықтан туады, мәжбүрлі белсенділік кәсіби іс-әрекет түрткілерінен туады, оны кәсіби іс-әрекеттің мақсатын айқындау іске асырады. Оқушының кәсіби бағыттылығына түрткі болатын компонент ретінде (әлі нақты кәсіби қызметке араласпаған) оның танымдық қызығушылығы, кәсіпке қызығуы, белгілі бір іс-әрекет түріне бейімділігі, мамандықты таңдау түрткісі, мақсаттық компоненті ретінде – кәсіби құштарлық, ол мақсат қою және соған сәйкес құралдар. Әрбір тұлға өз мақсаты мен қызығушылығына сай құндылықтарды игеруге ұмтылады. Адамның кәсіби әрекетіне қатысты төмендегідей құндылықтарды атауға болады: қоғамда өзін-өзі анықтау; еңбек ұжымындағы бедел; туған-туыстары, достарын мойындау; өзін-өзі жетілдіру – қызықты жұмыс; өз білімін, іскерлік дағдысын, қабілетін пайдалану; еңбектің шығармашылық

сипаты; материалды-тәжірибелік құндылық – лайықты жалақы; тұлғаны қанағаттандыратын лауазым, қызметінің келешегі.

Кәсіби бағдар беру жұмыстарының үш кезеңін көрсетуге болады:

1. Кәсіптік бағдар берудің даярлық кезеңі онда оқушыларды саналы түрде мамандық таңдауына көмек берілу керек, ол мектептегі оқу кезеңін тұтас қамтиды;

2. Кәсіптік бағдар беруді аяқтаудың мақсаты оқушының қызығушылығы, бейімі, қабілеті, психофизиологиялық қабілетіне сай жүреді. Кеңестің бұл түрін 9 сыныптарда кәсіптік мамандықтарға бағдар берушілер жүргізеді;

3. Нақтылаушы кәсіптік бағдар беруді мектептен тыс мекемелер, орта кәсіптік-техникалық лицейлер, кәсіптік мектептер, базалық кәсіпорындар т.б. іске асырады [2].

Кәсіби өзін-өзі анықтау – индивидтің тұтас кәсіп әлемі мен нақты таңдалған кәсіпке деген таңдаулы қатынасы. Балалар ойынын сырттай бақылай отырып біз олардың қандайда бір кәсіпке деген икемділіктерін байқай аламыз. Ал кәсіби анықталу үрдісі ерте жасөспірімдік кезеңде, адамның бүкіл өміріне өз әсерін тигізетін кәсіп таңдау мәселесіне байланысты бір шешімге келу қажеттілігі туындауымен аяқталады. *Кәсіби бағыттылықты дамыту үдерісінде* білім алушылар бірнеше сатылардан өтеді.

Бірінші саты. Оқушылар өздерін эмоционалды бағыттап отырып, нақты мамандықты, эпизодтық, ситуативтік қызығушылықты, пәндік бағдарды, кейбір еңбек әдеттерін меңгеруге сырттай шешім қабылдайды, бірақ оның өз бетінше шешім қабылдауы жоқ және бастамашылдық байқалмайды.

Екінші саты. Оқушылардың мамандыққа тиісті бағдары және неғұрлым тұрақты қызығушылықтары болады; оның бейімділігі байқалады, бірақ оны көбінде оқу материалының практикалық жақтары қызықтырады; қалыптасқан мақсат оқу-өндірістік іс-әрекетке жалпы бағыт береді, оның бойында өзіне деген сенімділік, өз бетінше жұмыс істеу сезімі байқалады; жауапкершілік сезімі қалыптасады.

Үшінші саты. Оқушылар бойында мамандыққа деген нық бағдар, тұрақты қызығушылық және оған деген бейімділік болады; оқу материалының тәжірибелік, сондай-ақ теориялық жағына да ерекше әуестенуі байқалады; кәсіби еңбек арқылы тұлғаның өз ісін дәлелдеп беруі байқалады.

Төртінші саты. Өз мамандығына ерекше әуестену; адам мен іс бір бүтін болып бірігеді; бағыттылық таңдап алған мамандыққа деген үлкен қабілеті болған кезде айқын көрінетін бейімділіктер мен икемділіктер қалыптасады; жоғары кәсіби шеберлік пен кәсіби идеалдың болуы; өз мамандығының жеке және қоғамдық маңыздылығына нық сенімі көрінеді [3].

Кәсіби бағдар берудің дәстүрлі түрде мынадай бағыттары ерекшеленеді:

Психологиялық кәсіби ағартушылық – әртүрлі мамандықтар туралы мағлұматтардан хабардар болу, олардың психологиялық тұрғыдан сипаттамасына, мамандықтың тұлғаға қоятын талаптары туралы түсінік беру. Психологиялық кәсіби насихат – оқушының қоғамға аса қажетті мамандықтарға деген жағымды мотивациясын қалыптастыру.

Психологиялық кәсіби диагностика – оқушының жеке-дара ерекшеліктерін, кәсіби жарамдылығына сай бағдар беру, кәсіби сұрыптау, оқу мен тәрбиенің тиімділігін арттыру мақсатында тұлғаны анықтау, зерттеу іс-шаралары. Психологиялық кәсіби кеңес – өз қалауындағы іс-әрекет түрі мен мамандығына қатысты жоспарын құруда, нақты іс-әрекетке қатысты өзінің қасиеттері мен қабілеттерін бағалауда кеңесші мен оқушының бірлескен әрекеттері. Психологиялық кәсіби түзету-дамыту оқушылардың кәсіби бағыттылығы туралы білімдері, қызығушылығы байқалмаған жағдайда басты себептерді анықтап, жоспарлы түрде түзету жұмыстарын жүргізу [4].

Тұлға – дербес психофизиологиялық ерекшеліктердің жиынтығы мен сана-сезімді иемденген өнер, тілдесу, тану және қызметтесудің белсенді субъектісі.

Адамның кәсіби қызметінде жетістіктер мен сәтсіздіктер көп жағдайда оның мінезіне, жігерлігіне, қабілеттілігіне, қызмет талаптарында байқалатын индивидуалды-типологиялық ерекшеліктеріне негізделген. Аталған тұлғалық индивидуалды-

типологиялық ерекшеліктер кәсіби жауаптылыққа, дамуға, кәсіби ортада бірлесуге, өзін-өзі кәсіби дамытуға ықпал етеді.

Қабілеттілік – қоғамда араласуға, қызметте жетістікке жетуге және оларды оңай игеруге көмектесетін тұлғаның индивидуалды-психологиялық ерекшеліктері. Қабілеттілік адамның бойындағы білімділік, ептілік және дағдылық қатарына қосылмайды, бірақ оларды тез игеріп, тиянақтауға және тәжірибеде тиімді қолдануды қамтамасыз етеді. Қызметте және қоғамда жеткен жетістіктер бір ғана қабілеттілікпен анықталмайды, бірін-бірі өзара толықтыратын әртүрлі қабілеттер жүйесімен анықталады.

Біліктілік мәліметтері. Көптеген мамандықта керемет денсаулық пен жақсы физикалық қалып айқындаушы рөл атқаруы мүмкін, тіпті физикалық күшке иек артпайтын жұмыс орнында да (мысалы: ПК операторы жұмысы, дерекқор әкімшісі және есепші немесе экономист жұмысы адам ағзасының үлкен шыдамдылығын талап етеді. Соның ішінде, компьютер жүйесіндегі электромагниттік өріске әсер етуі қатынасында). Сондықтан үміткерлер туралы мәліметтермен танысуда қызметкерлер менеджері, жетекшіге олардың медициналық картасын мұқият зерттегені жөн. Денсаулық – адам ағзасы мен оның қызметін ұстап тұрған физиологиялық іргетас болғандықтан, жұмысқа қабылдау кезінде медициналық куәландыруға немқұрайлы қарауға болмайды. Жүйке жүйесінің қасиеттері адамның мінезін айтарлықтай анықтайтын, демек тағдырын да анықтайтын туа біткен қасиет. Қандай да бір мамандық үшін жүйке жүйелерінің айқын ерекшеліктері маңызды: кейбіреуінде алғырлық пен құбылмалылық, басқаларында – білектілік пен беріктілік көрініс беруі мүмкін. В.С. Мерлиннің көзқарасы бойынша, тұлғаның қасиеттерінің белгісі – ақиқат нысанына бағытталады. Тұлғалық бағытталу оның қызығушылығымен, бейімділігімен, ынталанудың үстемділігімен, демеулік деңгейімен, өзін-өзі сендірумен сипатталады [5]. Табиғи индивидуалды-типологиялық қасиеттердің арасынан қазіргі уақытта айрықша зерттелгені күштілік-әлсіздік (яғни, шыдамдылық дәрежесі, жүйке жүйесінің жұмысқа жарамдылығы, оның түрлі кедергілерге тұрақтылығы) және алғырлық-селқостық (яғни, қозу және тежелу үрдісінің ауысу жылдамдығы және ағып өту жылдамдығы). Мінез адамның барлық басқа тұлғалық қасиеттеріне әсер етеді; оның танымына, еріктілігіне, эмоционалды үрдісі мен жағдайына. Тұлғаның басқа кескіндеріне қарағанда мінез өзінің ерте құрылуы және орнықтылығымен ерекшеленеді. Қорыта айтқанда, оқушылардың кәсіби бағыттылығын қалыптастыруда аталған тұлғалық факторлардың ықпалы оңтайлы ескерілгенде ғана болашақ маманнан кәсіби деңгейде жоғары нәтижелер күту орынды болмақ деп есептейміз.

Әдебиеттер

1. Лекерова Т.Ж. Психологические основы профориентологии. – Шымкент, 2007
2. Алимбеков Т.У. Казахстан, г. Алматы КГКП «Алматинский многопрофильный колледж». 2010. – 26 с.
3. Ростунов А.А. Психология профессионализма – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 2006. – 265 с.
4. Н.С. Пряхников Профориентация в школе и колледже: игры, упражнения, опросники: 8-11 классы, ПТУ и колледж.- М.: ВАКО, 2008. – 288 с.
5. Мерлин В.С. Психология юноши. М: «Наука», 2012. – 321 с.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ МЕН ОҚЫТУДАҒЫ БАҒДАРЛАМАЛАРДЫҢ МАЗМҰНЫ

XX ғасырдың бас кезінде Қазан төңкерісінен кейінгі кезеңде «Еліміздегі социалистік жолмен индустрияландыру, ауылшаруашылығын коллективтендіру, мәдени революцияны жүзеге асыру, қазақтың көшпелі тұрмысын жоспарлы түрде жаппай орнықтыру, бай мен кулактардың мал-мүлкін тәркілеу тәрізді кезең-кезеңімен іске асырылған саяси-әлеуметтік өзгерістердің нәтижесінде Қазақстан бүтіндей өзгерді» деп, сол кезеңдегі қоғамдағы өзгерістерді жан-жақты зерттеп атап көрсетті [1].

Елімізде Қазан төңкерісіне дейін мектепке дейінгі білім мен тәрбие беретін балабақшалардың болмағанын біз тарихтан білеміз. Бала тәрбиесімен отбасында ата-аналар айналысып, халықтың өнегелі тәлімін ұрпақ санасына сіңіріп, салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды ауыз әдебиеті үлгілері арқылы жүзеге асырып келді. Қазақ отбасында өскен әр бала әженің әлдиімен ес біліп, айнала ортасын танып, жақсы мен жаманды жастайынан ажырата білді.

1917 жылы мамыр айында Алматы қаласында тұңғыш балабақша ашылып, онда әртүрлі ұлттан жүзге тарта бала тәрбиеленді. Сонымен қатар, 1919 жылы 26 желтоқсанда «Сауатсыздықты жою» туралы декрет қабылданып, мемлекеттік құжаттарды жүзеге асыру мақсатында Қазақстанда халыққа білім берудің бірыңғай сындарлы жүйесі қалыптаса бастады [2].

1920 жылы республика көлемінде 22 балабақша ашылып, онда 667 бала тәрбиеленген. Еліміздің әр өңірінде біртіндеп балабақшалар ашылғанымен, ата-аналар тәрбиенің мәнісін жете түсінбегендіктен балаларын балабақшаға беруден бас тартқан жайттар орын алды. Балабақшалардың ашылуы мектепке дейінгі тәрбиенің мазмұнының жетіліп, қалыптасуын қамтамасыз етті. Балабақшадағы тәлім-тәрбиенің бағыттарын анықтау мектепке дейінгі тәрбие бөлімінің 1919 жылғы «Балабақшаны басқару туралы» арнайы нұсқауынан басталады. Бұл нұсқау мектеп жасына дейінгі балалардың жан-жақты жетілуін қадағалап, мектепке дейінгі тәрбиенің жүйелі жүзеге асырылуын басшылыққа алды. Олар: Н.К. Крупскаяның «Балабақша ережесі», «Тәрбиеге басшылық», К.Д. Ушинскийдің «Балалар әлемі» т.б. еңбектері болды [3].

Бұл кезеңде мектеп жасына дейінгі балаларға білім мен тәрбие берудің мазмұны, тәрбие жұмысын ұйымдастыратын қоғамдық орындар, әдістемелік құралдармен қамтамасыз ету шешімін таппаған мәселелердің бірі болды. Әйтсе де, Н.Құлжанованың (1887-1934 жж.) араласуымен біздің елімізде мектепке дейінгі қазақ педагогикасының негізі қалана бастады. 1923 жылы Орынбор қаласында «Мектептен бұрынғы тәрбие», 1924 жылы «Мектепке дейінгі балаларды тәрбиелеу» атты еңбектері жарық көрді. 1926 жылдан бастап жарыққа шыққан «Әйел теңдігі» журналының «Ана мен бала тәрбиесі» бөлімінде отбасы, бала тәрбиесіне ерекше назар аударылып, отбасы тәрбиесін дұрыс ұйымдастырудың, бала денсаулығын нығайтудың жолдарын жан-жақты қарастырды [4]. Сонымен 1934 жылы «Балалар бақшасының программасы және ішкі ережесі» атты алғашқы құжатты бағдарлама негізінде бекітіп, ол он тарауды қамтыды. Аталған игі істердің жүзеге асуы елімізде педагогика ғылымының дамуына, мектепке дейінгі мекеменің педагог-мамандарының білімін арттыруға, әдістемелік құралдар әзірлеуге зор мүмкіндік берді. «Балабақшалар ережесі», «Балабақша тәрбиешілеріне арналған басшылық» т.б. материалдар қазақ тіліне аударылып, тәрбиешілерге тәрбие жұмысын дұрыс ұйымдастыруға бағыт беріп отырды. Педагогикалық үрдісте шешуші рөлді тәрбиеші атқаратыны жөнінде «Балабақша тәрбиешілеріне басшылықта» анық көрсетілді [5].

Мектепке дейінгі тәрбие мазмұнының дамуымен педагогикалық саладағы өзгерістерге орай мектепке дейінгі тәрбие жүйесі де ұдайы өзгеріске түсіп, баланың ой-

өрісін, дүниетанымын, өзіндік іс-әрекетін дамыту, денсаулығын нығайту мен шынықтыру шаралары іске асырылып келді. Осы орайда педагогикалық салада жүргізілген жұмыстардың ғылыми зерттеу нәтижелері қорытылып, мектепке дейінгі бала тәрбиесінің дамуына өз үлесін тигізді. Оған ғалымдар: Н.А. Ветлугина [6], Е.П. Тихеева [7], А.П. Усова [8], Д.В. Эльконин [9] және т.б. үлес қосты.

«Балабақшада тәрбиелеу бағдарламасы» елімізде және одақтас республикаларда 1964 жылы қазақ тілінде басылып шықты. Бағдарламалардың бұрынғы «Басшылық нұсқаулардан» ерекшелігі сауат ашу бөлімі қазақ алфавитін енгізсе, көркем әдебиет, музыкалық тәрбие бөлімдері қазақ халқының ұлттық музыкаларымен ауыз әдебиеті үлгілерімен толықтырылды.

Сонымен, мектепке дейінгі тәрбие мазмұнының «Балабақша тәрбиешілеріне басшылықтан» басталып, «Балабақшада оқыту тәрбиелеудің типтік бағдарламасы» (1962, 1969, 1982, 1984, 1989 жж.) қоғамдағы саяси және экономикалық өзгерістерді ескеріп, дамып, күрделеніп отырды. Осы уақыт аралығындағы баспа бетін көрген және аударылып қайта басылған мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқыту бағдарламалары мектепке дейінгі мекеменің жұмысын ұйымдастыру оны жүзеге асыру барысында нәтижесіз болған жоқ. Аталған бағдарламалардың барлығы да жас ұрпаққа тәрбие мен білім берудің тиімді жақтарын меңгертуді көздеп, балалардың жас және психологиялық-физиологиялық ерекшеліктерін ескеріп дайындалды. Бірақ бұл бағдарламалардың барлығы тек бір ғана Ресейдің жергілікті жағдайларына, қоршаған орта және жыл мезгілдерінің ерекшеліктеріне лайықталып жасалды. Бұл бағдарламалар мектепке дейінгі мекеменің мақсат-міндеттерін айқындайтын құжаттар болып, мазмұны қоғам дамуына сай өзгеріп, оқу-тәрбие үрдісінің бір жүйеге келіп, мектепке дейінгі ұйымдардың қалыптасып, дамуына, айтарлықтай үлес қосты. Дегенмен қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі, салт-дәстүрлері, мәдениеті мен өнері, ұлттық құндылықтары, табиғатының ерекшеліктері аталған құжаттардың мазмұнында қамтылмады. Мұнда ұлттық ерекшеліктер ескерілмей, оқу-тәрбие үрдісінің біржақты жүргізілгені, мектепке дейінгі ұйымдардың барлығы да аударылып жарық көрген бағдарламалармен жұмыс жүргізіп, оқу материалдарының біржақтылығынан зардап шеккенін атап өткен жөн.

Мектепке дейінгі тәрбие мазмұнын түбегейлі жаңарту, еліміздің тәуелсіздігін нығайту мақсатында жүзеге асырылып жатқан саяси және әлеуметтік саладағы өзгерістер, қоғамның алға дамуы, білім саласына да көптеген өзгерістер әкелді. Бүгінгі жаңа қоғам мүддесіне сәйкес жан-жақты жетілген, бойында ұлттық психология қалыптасқан болашақ қоғамның иелерін тәрбиелеу – мектепке дейінгі ұйымға жүктелген жауапты міндеттердің бірі болып отыр. Үзіліссіз тәрбие мен білім берудің алғашқы кезеңі осы мектепке дейінгі ұйымнан басталатынын ескерсек, балабақшалардың тәрбие мен білім беру мазмұнын заман талабына сай жаңарту, бағдарламалар мен оқу-әдістемелік құралдар дайындау қоғамның талабынан туындағаны сөзсіз.

Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін тәлім-тәрбие мазмұнын халықтық педагогика негізінде жаңарту бағытында 1992 жылы 16 қарашада Білім министрлігінің № 437 бұйрығы бойынша Ы. Алтынсарин атындағы Қазақ Білім академиясының мектепке дейінгі тәрбие лабораториясында қазақ балабақшаларына арналған бағдарлама мен оқу-әдістемелік кешенін дайындауға тапсырыс берілді [10].

Қоғамның даму талаптарына сай, елімізде болып жатқан өзгерістерді қамти отырып, білім мен тәрбиені дұрыс ұйымдастыру, мектепке дейінгі ұйымдардың білім сапасының мазмұнын жетілдіру, балабақшалардан бастау алды. Балаларға берілетін білім мен тәрбие ата-бабадан қалған салт-дәстүрлердің лайықтыларын, өнер мен мәдениеттің озық үлгілерін таңдап алып, бүгінгі қоғамның дамуына сай жүзеге асыру көзделіп отыр. Осыған орай, елімізде тұңғыш рет қазақ халқының ұлттық құндылықтарын ескеріп, М. Жұмабайұлы, А. Байтұрсынұлы, Ж. Аймауытұлы сынды ұлы тұлғалардың еңбектерін басшылыққа алып, білім мен тәрбие мазмұнын жаңартуды мақсат еткен төл туынды «Балбөбек» бағдарламасы дайындалып, 1996 жылы қазақ балабақшаларына тәжірибеге

енгізілді. Бұл бағдарламаның дайындап жарыққа шығарған отандық ғалымдар Б. Баймұратова, Ф. Жұмабекова, М. Сәтімбекованың еңбектерінің маңызы зор. Бағдарлама балалардың жан-жақты жетілуін, білім берудің үздіксіздігін, жүйелі жүргізілуін, жалпыадамзаттық және ұлттық сана қалыптастыруды, отбасы мен балабақша арасындағы сабақтастықты қамтамасыз етіп, баланың психологиялық, физиологиялық дамуы мен жас ерекшелігін мұқият ескерді. Балабақшадағы тәрбиелеу мен білім беруде ата-баба мұрасын пайдалану арқылы балаларды жаңа қоғамға лайық тұлға етіп қалыптастыруды көздеді. Халқымыздың ағартушы педагогтарының еңбектерін, педагогика саласының, оның ішінде мектепке дейінгі білімнің ең озық тәжірибелерінің жиынтығын топтастырған басылым болды.

Елімізде мектеп жасына дейінгі тәрбиеленушілердің саны жыл санап көбейіп, балабақшаларға халықтың сұранысы арта түсуде. Мектеп жасына дейінгі балаларды балабақшамен қамтамасыз ету, оларға толыққанды жағдайлар жасау, тәрбиелеу мен білім беруге жауапкершілікпен қарауды міндеттеп отыр. Аталған міндеттерді шешу Елбасының жолдауында айтылған 2010-2014 жылдарға арналған «Балапан» бағдарламасын жүзеге асыру арқылы балабақшалар санын көбейту, мектепке дейінгі білім беру жүйесін жетілдіру, материалдық-техникалық базасын нығайту бағытында жұмыстар жүргізу қажеттігін баса айтқан. Бұл бағдарламаны жүзеге асыру үшін мектепке дейінгі тәрбиені жетілдіру, дамыту бағытында қарқынды қадамдар жасалып жатыр. Еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін еліміздің саяси және әлеуметтік даму талаптарынан туындайтын мектепке дейінгі тәрбие мен білім берудің жүйесін жетілдірілді, білім мазмұнын ұлттық болмысымыздың ерекшеліктерін сақтай отырып жаңартылып, сапасын арттыру, әлемнің озық тәжірибелерін пайдалану қолға алынды.

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың стандарты мазмұнында: «Жалпыұлттық деңгейде мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың басты мақсаты: негізгі құзыреттілікке, жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар негізінде тұлғалық мәдениетке ие бала тұлғасын дамыту», - деп атап көрсеткен [11].

Мектепке дейінгі тәрбие мен білім беру жүйесінде 2009-2010 жылдары жарық көрген «Алғашқы қадам» (1-3 жас), «Зерек бала» (3-5 жас), «Біз мектепке барамыз» (5-6 жас) бағдарламалары әзірленіп, тәжірибеге енгізілді. Бағдарламаларда білім беру міндеттері білім беру салаларына жіктеліп, олардың тұлғалық-бағдарлы, әр балаға жекелей қарау, тұлғаның адамгершілік бастамасы, әлеуметтік мінез-құлық пен қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру, балалардың қызығушылықтарын дамытуға көңіл бөлінген. Аталған бағдарламаларда жас ұрпақтың өркениетті қоғамда өмір сүруі үшін, қазіргі тәрбие мен білімнің мазмұнының жаңаша үлгісі, рухани-ізгіліктілік тәрбиені жете меңгеру басты назарда болып отыр.

Әдебиеттер

1. Құнантаева К.Қ. Білім заңғарынан жол. Қазақстанда әйелдерге білім беруді дамыту. – Алматы, 1982 ж. 150 б.
2. Бәтібаева Ғ.С. Қазақстанда қазақ балабақшаларының даму тарихы. – Алматы, 2009. – 203 б.
3. Крупская Н.К. Мектепке дейінгі тәрбие туралы. – Алматы: Мектеп, 1988. – 328 б.
4. Ушинский К.Д. Избранные педагогические произведения. М: Просвещение, 1968. – 556 с.
5. Бәтібаева Ғ.С. Қазақстанда қазақ балабақшаларының даму тарихы. – Алматы, 2009. – 130 б.
6. Ветлугина Н.А. Музыкальное воспитание в детском саду. – Москва, 1981 г.
7. Тихеева Е.И. Развитие речи детей. (раннего и дошкольного возраста) 5 – е изд. – Москва: Просвещение, 1981
8. Усова А.П. Балабақшадағы оқыту. – Алматы: Мектеп, 1987 ж. – 175 б.

9. Эльконин Д.В. Психологические игры. – Москва, 1978. – 338 с.

10. Қоңыратбаева Т.Ә. Халық педагогикасы және оны оқу-тәрбие ісіне ендіру жолдары. канд. дис. авторефераты. – Алматы, 1994

11. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. ҚР БЖҒМ. – Астана, 2009. – 31 б.

**С.М. Омарова, Н.Т. Әбдіраман,
Қ.Т. Каирбекова
Астана қ. (Қазақстан)**

XXI ҒАСЫРДАҒЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ЖАСЫНДАҒЫ ҚЫЗ БАЛА ТӘРБИЕСІНЕ ӘЛЕУМЕТТІҢ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ

Республика өзінің тәуелсіздігіне ие болған жағдайда экономикалық, экологиялық, этномәдени ерекшеліктерін ескере отырып, жастарды оқыту мен тәрбиелеу ісін қайта құрудың аса қажеттігі пайда болды. Оның үстіне, өтпелі кезеңдегі нарық қыспағынан жұмыссыздықтың етек алуы, рухани жұтаңшылыққа ұшыраған әрбір отбасының экономикалық ауыр хал-ахуалы тәрбие мәселесіне кері әсерін тигізіп отырғанын да ескермеуге болмайды. Ата-аналар күн көріс қамымен базар жағалап немесе жұмыс іздеп, бала тәрбиесіне көңіл бөлмеуде, ал ол оқушы жастардың қараусыз қалуын туғызады. Бұл 11-13 жастағы қыз балалардың шылым шегуге, ішімдікпен, нашақорлықпен, жезөкшелікпен айналысуға, ұрлық істеуге т.б. қылмыстық әрекеттерге топтасуға, қатыгездікке алып келуде [1]. «Қыз тәрбиесі – ұлт тәрбиесі» (Мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың «Нұрлы жол – болашаққа жол» атты Қазақстан халқына Жолдауынан, 2014 жылғы 11 қараша) [2].

«Ұл тәрбиелей отырып, жер иесін тәрбиелейміз, қыз тәрбиелей отырып, ұлтты тәрбиелейміз» демекші, бірінші орында қыз тәрбиесіне көп көңіл бөлген жөн. Орыс педагогы А.С. Макаренко пікірінше, «қиын ұлдар», «қиын қыздармен» салыстырғанда тынымсыз болғанмен, «қиын қыздар» одан да «қиындау» екенін айтқан [3]. Оған дәлел елімізде 2015 жылдың 1 шілдесінде 2420 кәмелетке толмаған жүкті қыз тіркеліпті. Олардың жасы – 15 пен 18 аралығында [3]. Ал еліміздегі ең жас ана Солтүстік Қазақстан облысында, оның жасы – 13-те. Қазақ қыздарының психологиясы шет ел психологиясымен теңесіп бара жатуына байланысты мектеп жасындағы қыз балаларға тәрбие берудің маңызы аса зор. Мектеп жасындағы қыз балалар тәрбиесін негізінен үш кезеңге бөлуге болады:

Бастауыш сыныптар кезеңіндегі тәрбиенің мақсаты тазалыққа, ұқыптылыққа, жинақылыққа үйрете отырып, баланың көп білуге құштарлығын арттыру, кітап оқу мәдениетін дамыту.

Екінші кезең 5-8 сыныптар арасында алғашқы кезеңдегі тәрбие түрлері ары қарай дамытыла түседі. Бұл тұста, жас ерекшелігіне қарай, қыз бала анасына жақын болуы керек.

Үшінші кезең 9-11 сыныптарды қамтиды [4].

Осы соңғы екі кезең, яғни екінші мен үшінші кезең аралықтағы тәрбие алдыңғы бірінші кезеңмен тығыз байланысты. Қыз тәрбиесі бастауыш сынып жасынан басталады. Бұл жастағы қыздар – қоғамдағы, әлеуметтік желідегі және жоғарғы сынып оқушы қыздарына еліктейді, себебі олар әдемілікке, көзге тез түсетін жылтыр заттарға және сұлулыққа ұмтылады. Бұндай жағдай психологиялық, физиологиялық жағынан тез есеюге алып келеді, бірақ олар белгілі бір тұлғаға емес, барлығына еліктейді. Бұл жерде қыз балалар отбасы және педагогтардың бақылауында болу керек. Оның көп өзіндік себептері бар:

Әлеуметтік желі. Қазір батыс мәдениетін дәріптейтін қолданушылар саны аз емес. Жаңа ғасыр, тек жаңаны қабылдау керек деп, шетелге еліктеп немесе ғаламтор арқылы

керексіз дүниелерді насихаттайды. Соның ішінде: шылым немесе кальян шегу және әртүрлі алкогольді сусындармен суретке түсіп, олар оны демалыстың бір түрі ретінде көрсетеді. Әлеуметтік желідегі танымал қолданушыларға жазған пікірлеріне сүйенсек, бастауыш жасындағы қыз балалар өздерінің «идеалдарымен» шын өмірде фотосуретке немесе селфиге түсуін өтініп, «Мен сізге ұқсағым келеді» - деп айтады. Танымал қолданушылар қыз балалар бойында патриоттық және рухани-адамгершілік тәрбиені қалыптастыруға кедергі болады. Себебі олар өз парақшаларында Қазақстанды емес, Батыс елдері, Оңтүстік Корея немесе Америка елдеріндегі мәдениетті және ділді (менталитет) ұстанады. Қазақ халқының тәрбиесі қазіргі заманда ескірген және артта қалған деп есептейді. Сонда оларда заманауи тәрбие ұғымы – қазақ халқының тәрбиесіне жат қасиеттерді сіңіре отырып, дамыған батыстық көзқарасты ұстану арқылы әлемдік деңгейге көтерілгені. Әсіресе, қазіргі к-поп мәдениеті біздің елімізде күннен-күнге танымал болып бара жатыр, соның ішінде 8-11 жастағы жанкүйер қыз балалар көбеюде. Олардың көзқарасының қалыптасу барысында «Идеалды ер адам» бейнесі: қыз теке, шашы әртүрлі түске боялған, беті әрленген, қасы боялған, нәзік жанды болуы қалыпты құбылыс ретінде қабылданады. Болашақ ер-азамат таңдауда осы бейнеге сүйеніп, таңдау жасауға ұмтылады. Ал ер адамдар өз кезегінде бұл бейнені қыздардың идеалы боламын деп ұлттық қалыптасқан бет-бейнесін өзгертуге тырысады. Бұл жағдай келешек өсіп келе жатқан жас ұрпаққа кері әсерін тигізіп, ғасырлар бойы қалыптасқан мәдениетін жоғалтып алуы мүмкін.

Мектеп және қоғам. Мектеп – оқушылардың тұлғалық дамуын қалыптастыратын орта. Мектепте оқушылар адамдармен қарым-қатынас жасауға ұмтылады. Соның ішінде қыз балалар жоғарғы сынып жасындағы қыздарға тамсана қарап, еліктеу сезімі арта түседі. Соның ішінде: олардың киім-кешектеріне, әшекейлеріне, жүріс-тұрысына қызығып, дәлме-дәл қайталағысы келеді. Бұл – қалыпты құбылыс. Себебі қыз балалар сұлулықты жақсы көреді. Бірақ қазіргі жоғарғы сынып қыздары үлгі көрсете алатыны үлкен күмән келтіреді. Көптеген жылдар бұрын бастауыш сынып жасындағы қыздарға, жоғарғы сынып қыздарын үлгі ретінде көрсету қалыпты жағдай болатын. Бірақ қазір керісінше, үлгі тұтпауын және еліктемеуін ата-ана да және мектеп мұғалімдері де айтады. Себебі өздерін қазіргі заман жастары ретінде санайды. Олардың қалыптасқан көзқарасы бойынша қазіргі заман жастары: ашық-шашық киінуі тиіс, балағат сөздер айтуы, қарқылдап күлуі, қоғамдық орындарда ерсі іс-әрекеттермен айналысуы және шылым шегуі, өзінің мектеп және қоғам алдындағы міндетін білмей, өзінің құқығын «қорғау» немесе «Сіздің құқығыңыз жоқ» деп айту қалыпты жағдайға айналып бара жатыр.

Оқушыларымыздың осындай теріс жолға түсуіне бірден-бір себепші кінә – теледидар. Себебі оның қай арнасын қоссаң да қантөгіс, кісі өлтіру, жалаңаш әйелдердің ерсі қылықтары. Бұны көрген бала оған еліктеп көргенін істегісі келеді. Сондай-ақ қыз баланы кішкентайынан еңбекке баулыса ертеңгі күні нағыз маман дайындалатыны анық. Баласының болашағына әрбір ата-ана жауапты болғаны ләзім. Сонда ғана мына келеңсіз жағдайлар азаятыны белгілі. Шынында, мына заманда бала тәрбиесіне бейтарап қарауға болмайды.

Отбасы. Қазақ отбасының маңызды қызметтерінің бірі – тәрбие. Ата-ананың міндеті – жас ұрпаққа аға ұрпақтың әдет-ғұрпын, адамшылық, адамгершілік, инабаттылық, сыйлау қасиеттерін сіңіру. Әсіресе, қазақ отбасында басқа ұлттарға қарағанда қыз бала тәрбиесі ерекше орын алады [6]. Бұрын дәстүрімізде болмаған жағдайлар бой көрсетуде. Қаладағы қазақ қыздарының көбі бір-бірімен орысша сөйлеседі. Өз ұлтының тілінде сөйлеуге талпынбайтыны өз алдына, кейбіреулері оны намыс көреді. Күнделікті өмірдегі көріністерге бір сәт назар аударсақ, қыз балалардың бір-біріне қазақша «Сәлеметсіз бе» деп амандасуының өзі «мамбетка», «мамбет» деп қорлайды. Жоғарыда айтқандай, бұл тек қазақ мәдениетінен ғана емес, тілінен де безіп кетуі. Қазіргі кезде мектептегі кейбір қыздарымыздың тәртібінің төмендеп бара жатқандығы. Яғни, ибалы қыздарымыздың арасындағы келеңсіз жағдайлар оқу-тәрбие жұмыстарына кесірін тигізіп жатқаны рас.

Тағы бір өзекті мәселе – баланың материалдық жағдайды қамтамасыз етуден қолы босамаған ата-ана тәрбиесі шетке ысырылуда. Соның зардабы ретінде, Қазақстанда жыл сайын 13-19 жас аралығындағы жасөспірімдердің 20 мыңы жүкті болып, оның тең жартысы – 10 мыңға жуығы жасанды түсік жасатады. ЮНФПА-ның Қазақстандағы өкілі Райымбек Сисемалиев қазақстандық жастардың 10 пайызға жуығы 14 жасқа дейін, ал 50 пайызға жуығы 19 жасқа дейін жыныстық қатынас жасап үлгеретінін айтады. А.С. Макаренко «Ата-ана беделі туралы» еңбегінде былай жазған: «Тым ерте, тіпті балалық шағында жыныстық қатынасқа түсе бастаған қыздар тек физиологиялық және рухани жағынан артта қалып қана қоймай, ол өз бойына жазылмас ауыр жарақат түсіреді. Бұл әрекет педагогикаға жат нәрсе. Әйелдердің ырықсыздығы мен қызбалығына жаман әдеттері қосылса, мінез-құлықты жөндеу оңайға түспейді» [3]. Отбасы – демография саясаты әйелдер ісі жөніндегі Ұлттық комиссия мүшесі Әсия Хайруллина аяғы ауыр болып қалған жас қыздың жақын туыстарының «алғашқы жауына» айналады. Себебі біздің менталитет көп жағдайда үйде отырып, жүкті болған қызды сынға алып, шеттетеді. Сондықтан көп жасөспірімдер не айтпай аборт жасатады, не үйден кетіп қалып, бала туып, оны тастап кетіп жатады. Бір ғана Алматыда тастанды балалардың 29 пайызының анасы 18-ге толмаған қыздар екен. Бұл жағдай болашақ ұрпаққа әсіресе, бастауыш сынып жасындағы қыз балалардың бейсанасында әдейі болмаса да қалыптасады. Себебі бұл табиғи үрдіс [7]. Осы проблемаларды шешу жолында біз этнопедагогикалық әдістерді қолдануға болатынын айтқымыз келеді. Тәрбиелеуші баланың психологиясын білу керек, әділ болу, шыдамдылық білдіру, жетістікке жету, балалар жақсы әрекет жасауы үшін қажет. Көпшілік ата-аналар балаларын қайта тәрбиелеу үшін көбіне денелік әсер етуі қолданады. Халық бала тәрбиесіне дәрежелікті қолданбауды айтады, мысалы: «Құмыраға қатты айқайласаң, құмыра өзіңе айқайлайды». Сондықтан халық баланы тәрбиелеу практикасын да шыдамдылық, сыпайылыққа үйрету, адамдарды құрметтеуге кеңес береді. Балаға әсер етудің түрлі әдістері бар, бірақ тәрбиемен кешігуге болмайды. Халықтық жүйеде қайта тәрбиелеу әдісінің орталығы – ата-аналар және жанұядағы басқа ересектер үлгісі. Халық баланың жас ерекшеліктерін және психологиясы туралы білімді ғасырлар бойы зерттеп жинаған. Баланы халық дүниеге келгеннен бастап тәрбиелеу керек деген. Баланың болашақта қалыптасуы біріншіден, үлкендермен қарым-қатынасына байланысты болады.

Оқып-үйрену процесінің ерекшелігін және күрделілігін ескере отырып, қыз балалар тәрбиесінің табысты болуына төмендегідей қолайлы жағдайларды жасау керек:

1. Мектептегі жаймашуақ орта;
2. Мұғалімдер, сынып жетекшілері тарапынан тәрбиеленуші қыздарға құрмет пен сенім білдіру;
3. Әрбір оқушы қыз баланың жан дүниесіне көңіл бөлу;
4. Айналадағы адамдардың мүдделерін есепке алып, балалардың өзіндік пікірін айтуға қолдау көрсету;
5. Мәселелерді шешу барысында тәсілдер табу бойынша жеке мысалдарды өзіндік пікірін айтуға қолдау көрсету.

Қорыта келе айтатынымыз, жетік өркениетті ел болу үшін алдымен өз мәдениетімізді, өз тарихымызды бойымызға сіңіріп, содан кейін өзге дүниені игеруге ұмтылған жөн. Олай болса, басты мақсат – жас ұрпақты ұлттық игіліктер мен адамзаттық құндылықтарды, рухани-мәдени мұралар сабақтастығын сақтай отырып, ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу. Ұлттық тәрбие қазір елімізде орын алып отырған көптеген мәселелерді: ана тілін, ата тарихын, ұлттық салт-дәстүрін білмейтін жастар, тастанды, жетім балалар, «қиын» қыздар, қарттар үйіндегі әжелер мен аталар, нашақорлыққа салынған қыздарымызды, тағы басқаларды бірте-бірте жою және дені сау, білімді, ұлтжанды, еңбекқор, сыпайы, кішіпейіл болып өсіру біздің қолымызда. Сондықтан да ұлттық тәрбие – ел болашағы десек біз болып, сіз болып жастарымызды ұлттық тәрбиемен үздіксіз қаруландыра беруіміз қажет деп ойлаймыз.

Әдебиеттер

1. [HTTP://EL.KZ/KZ/NEWS/ARCHIVE](http://el.kz/kz/news/archive)
2. <http://adisteme.kz/kyiz-tarbiesi-mektep-ishinde.html>
3. Макаренко А.С. Ата-аналар кітабы. – А., 1985
4. <http://www.qamshy.kz/>
5. «Жайық ұстазы» газеті, 14 наурыз, 2012
6. Азат Еуропа / Азаттық радиосы, 30 қазан, 2013
7. <http://engime.org>

А.С. Оспанова, А.Т. Айтымова
Астана қ. (Қазақстан)

БЛУМ ТАКСОНОМИЯСЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУЫ

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев өзінің 2018 жылғы халыққа жолдауында былай деген: «Білім беру бағдарламаларының негізгі басымдығы өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді меңгеру қабілетін дамыту болуға тиіс». Қазіргі таңдағы еліміздегі білім беру жүйесінің ең басты міндеті – білім берудің ұлттық моделіне өту арқылы жас ұрпақтың білім деңгейін халықаралық дәрежеге жеткізу. Мұғалімдер алдында оқыту мен тәрбиелеудің жаңа технологияларын қолдана отырып, жеке тұлғаның дамуына жағдай туғызу қажеттілігі тұр. Жаңа технология әрбір мұғалімнен жаңа ізденісті, шығармашылықпен ойлауды талап етеді.

Бүгінгі таңда елімізде білім беру мазмұны жаңа бағытқа бет бұрды. Елбасы Н. Назарбаев өз сөзінде: «Біз қазір «білім-ғылым-инновация» атты үштік үстемдік құратын постиндустриялық әлемге қарай бағыт алып барамыз», - деген. Ендеше, еліміздің әлемдік үрдістерге енуі білім беру жүйесінің жаңа сапалық деңгейге өту қажеттілігін арттыруда екені түсінікті.

Жаңартылған оқу бағдарламаларының мазмұндық ерекшеліктерінің бірі – таным заңдылығы мен пәндік операциялардың неғұрлым маңызды түрлері бойынша ойлау дағдысының деңгейлік жіктелімдеріне негізделген Блум таксономиясы бойынша оқыту мақсаттарының иерархиясы. Оқу мақсаттары білім алушылардың пәнді меңгеруін дамытуы қажет білімі мен дағдыларын анықтайды.

Қазіргі таңда әр сабақта оқушылардың оқу жетістіктерін бағалауда тиімді Блум таксономиясы. Оқу мақсаттарына жету деңгейін анықтау үшін бағалау критерийлері құрастырылады, ол Б. Блумның таксономиясы арқылы оқу мақсаттарына сәйкес ойлау дағдыларының деңгейі бойынша жіктеледі.

Педагогиканы зерттеуші Б. Блум оқушының ойлау қабілетінің алты сатысын анықтаған. Оның 1956 ж. жарық көрген «Таксономия Образовательных Целей: Сфера Познания» кітабы мұғалімдердің оқушылар алдында қойған мақсаттарын жіктеудің таксономиясын ұсынады. Блум таксономия бойынша қойылатын оқу мақсаттары оқушының ойлау қабілетін жетілдіріп, ең жоғары деңгейге жеткізуге жетелейді.

«Таксономия» грек тілінен шыққан сөз, taxis – орналасу, құрылыс, тәртіп мағынасын білдірсе, nomos – заң дегенді білдіреді. Яғни, таксономия – заттың белгілі бір құрылымдағы бірізділігін, реттілігін, орналасуын құрастыру мақсатында берілген нысандарды нақты бір өлшемдер мен қағидалар бойынша жіктеу.

Таксономия барлық оқу мақсаттары мен нәтижелері бірдей маңызға, құндылыққа ие бола алмайтындығына негізделген. Сондықтан таксономияның әр деңгейіне сай оқушылардың білім-білік дағдыларын қалыптастыру үшін мұғалім оқыту үдерісін

жоспарлаған кезде беретін тапсырмалар мен сұрақтарын терең ойлана отырып әзірлеу керек. Оқушының дамуын көздеген мұғалім баланың бір деңгейден келесі деңгейге көшуінде кедергі тудырмайтын, дамуға итермелейтін тапсырмалар мен сұрақтарды дайындауда шеберлік таныта білу қажет. Оқушы дамуының көрсеткіші – оның ойлау мен сөйлеу қабілетінің деңгейі. Ендеше осы екі көрсеткішті дамыту үшін сұрақ қоюда Блум таксономиясын қолданған өте тиімді. Бұл сұрақ қою техникасының тиімділігі – сабақта жүйелі түрде оқушының білімін тексере, бақылай отырып, оның ойлау қабілеттерін ынталандыруға жағдай жасауға болады.

Оқу мақсаттарының негізгі категориялары:

1) Білу; 2) Түсіну; 3) Қолдану; 4) Талдау; 5) Жинақтау; 6) Бағалау.

I. Білу. Таным мен ойлау деңгейі – төмен деңгей. Бұл категория мәліметтерді қайталау немесе тану арқылы есте қалай сақталғанын тексеруге бағытталады, мағлұмат пен деректерді еске түсіреді.

II Түсіну. Таным мен ойлау деңгейі – орта деңгей. Оқу материалын түсінгендіктің ретінде келесідей әрекеттерді атқаруды атауға болады:

Трансляция – оқу материалын бір «тілден» екінші «тілге» ауыстыру (мысалы, математикалық формуланы сөзбен айтып беру; сөзбен келтірілген мәліметті кесте, схема мен көрсету, т.б.);

Интерпретация – оқу материалын «өз сөзімен» түсіндіру, қысқаша баяндау;

Жорамалдау – оқу материалдары бойынша әңгіменің әрі қарай не туралы болатындығын, оның салдары мен нәтижелерін болжау.

III Қолдану. Таным мен ойлау деңгейі – орта деңгей. Бұл категория оқу материалын нақты жағдайда және мүлдем жаңа ситуацияда қолдануды меңзейді. Мұнда ережелерді, әдістерді, ұғымдарды, заңдарды, қағидаларды, теорияларды, практикалық тұрғыдан қолдану кіреді. Оқу нәтижелері түсіну деңгейіне қарағанда материалды тереңірек игеруді талап етеді.

IV Талдау. Таным мен ойлау деңгейі – жоғарғы деңгей. Оқу материалының құрылымы анық көрінуі үшін оны құрамдас бөліктерге бөлу: бүтіннің бөліктерін ажырату; бүтіннің бөліктерінің арасындағы өзара байланыстарды анықтау, бүтіннің қалайша ұйымдастырылғандығын сезіну. Бұл категория оқу материалының мазмұнын сезінумен қатар оның ішкі құрылысын қалайша құралатындығын меңзейді.

V Жинақтау (жинақтау, жүйелеу). Таным мен ойлау деңгейі – жоғарғы деңгей. Оқу материалының элементтерінен жаңашыл сипаттан бүтінді (нәтижені) құрастыру. Жаңа нәтиже ретінде оқу материалдарын мүлдем өзгеше реттейтін хабарлама (баяндама, сөз), жұмыс жоспары, схемаларды атауға болады. Мұндай оқу нәтижелері жаңа мазмұн мен жаңа құрылымдарды жасап шығаратын шығармашылық әрекеттерді қолдануды талап етеді.

VI Бағалау. Таным мен ойлау деңгейі – жоғарғы деңгей. Оқу материалының маңызын анықтау, ол туралы өзіндік пікір келтіру, ойын білдіру. Бұл деңгей алдыңғы категориялардың оқу нәтижелелеріне қол жеткізуді меңзейді.

Бағалау критерийлерін құрастыру кезінде мұғалім әр ойлау дағдыларының деңгейін көрсететін етістіктерді қолдануына болады.

Білу	атап шық, жинақта, белгіле, санатта, нөмірле, анықта
Түсіну	суретте, ата, теңестір, білетініңді білдір, топтастыр, орнын анықта
Қолдану	тексер, шеш, есептеп шығар, демонстрацияла, эксперимент жаса, дәлелде
Талдау	анализ жаса, зерделе, зертте, ашып көрсет, үлгіле, өлше, бөліп көрсет
Жинақтау	ойлап тап, құрылымда, өз гипотизанды көрсет, орналастыр, жүйеле
Бағалау	мәніне қарай ірікте, бағала, іріктеп ал, өлше, санап шық

Мектеп мұғалімдеріне өз сабақтарында қойылатын сұрақтар туралы ойланып, сұрақтарды қою мақсаты мен техникасы қаншалықты дұрыс қолданылады, сұрақ тиімді болу үшін оны қалай қою мақсаты бойынша ұсынымдар беріледі. Сол себепті, «Сауалдар түймедағы» немесе «Блум түймедағы» Бенджамин Блум таксаномиясының негізінде құрылған сұрақтар жүйелілігі заманауи білім беру әлемінде өте белгілі. «Блум түймедағы» алты түрлі сауалдан құралады: қарапайым сұрақтар, нақтылаушы сұрақтар, сарамандық сұрақтар, түсіндіруші сұрақтар, шығармашылық сұрақтар, бағалаушы сұрақтар.

Қарапайым сұрақтар. Оларға жауап бере отырып, қандайда бір дәлелін айту, еске түсіру, қандайда бір мағлұматты жеткізу. Дәстүрлі үлгідегі бақылауда оларды жиі қолданады: зачетта, терминологиялық диктанттарда қолдануда.

Нақтылаушы сұрақтар. «Негізгі»: «Сонда сен айтасың, не?», «Егерде мен дұрыс түсінсем, сонда ...?». «Мен қателесуім мүмкін, бірақ, менің ойымша, сіз айттыңыз ол жайлы» Бұл сұрақтың мақсаты болып өзіңіз айтқаннан кері байланыс ұсыну. Кейде оны мағлұматты алу мақсатында береді, жеткізудің жоқ кезінде, бірақ ойландырушы. Бұл сұрақтарды ешқандай негативті мимикасыз қою керек. Пародия негізінде нақтылаушы сұрақтарға бәріне белгілі мысалдар кетіруге болады: «Сен шыныменде ойлайсың ба, не?»

Сарамандық сұрақтар. Барлық кезде, теориялық және сарамандық қарым-қатынасын анықтау үшін, біз оны сарамандық деп атаймыз. «Сіз қарапайым өміріңізде диффузияны қай жерде бақыладыңыз?» «Сіз әңгімедегі басты кейіпкерінің орнында қалай жасар едіңіз?»

Түсіндіруші сұрақтар: Негізінен «неге?» деген сөзден басталады. Өртүрлі ситуацияларда негативті қолданылуы мүмкін – ақталуға зорлау сияқты. Басқа сәттерде – сылтаулы тексерісті қарым-қатынас қоюға бағытталған. Осы типтегі сұрақ қолданылады жауапта оған өзін-өзін басқарушы элемент жоқ кезде.

Шығармашылық сұрақтар. Сұрақтар «егерде» бөлімі болса, ал оның формулировкасында, элементі, болжамы, ауа-райы фантазиясы. «Дүниежүзінде не өзгерер еді, егерде адамдарда қолында бес саусақ емес, үш саусағы болса?», «Сіз қалай ойлайсыз, киноның сюжеті рекламадан кейін қалай дамиды?»

Бағалаушы сұрақ. Бұл сұрақтар болған оқиғалар, құбылыстар, факторлардың критерий бағалауын анықтауға бағытталған. «Неге біреуі жақсы, ал біреуі жаман?», «Несімен бір пән басқасынан айырылып тұрады?» және т.б.

Тиімді сұрақтарды қоя білу шеберлігі сұрақтарды түрлеріне жіктей білу немесе тек арнайы сұрақтарды қолдану деген ұғымды меңзейді. Алайда мектеп қабырғасында мұғалімдер сұрақтарды жиі осы бағытта қолданып, оқушыларды тек қарапайым сұрақтарды қоюға және төмен деңгейдегі сұрақтарға жауап беруді көздейді. Арнап көздемесе де, еріксіз осы сұрақтардың төңірегінде ғана оқушылармен жұмыс жасап, осы қарапайым дағдыларды қалыптастыруға барлық күштерін жұмсайды. Жаңа ғасырда қажетті дағдыларды қалай қалыптастыруға болады? Оқушыны жоғары деңгей дағдыларына ие болуға қалай жетелеуге болады? Бұл сұрақтарға тиімді сұрақтарды қоя білу қабілетіңіз жауап береді деп ойлаймыз. Сондықтан да сапалы түрде қойылған сұрақтар оқушыларды «жақсы» және «ақылды» сұрақтарға қоюға жетелейтін үлгіні қамтамасыз етеді, оларды танымдыққа, шығармашылыққа, еркіндікке жетелейді. Дұрыс қойылған сұрақтар адамның тек білім-білікке ие болуына ғана ықпал етіп қоймайды, сонымен қатар өзінің әрекеттеріне, жұмыс күндеріне рефлексия жасауға, бақылау мен қадағалауды іске асыруға үйрететіні сөзсіз.

ЖОО-да ПСИХОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» атты мақаласында былай деген болатын: «Біз тарих, саясаттану, әлеуметтану, философия, психология, мәдениеттану және филология ғылымдары бойынша студенттерге толыққанды білім беруге қажетті барлық жағдайды жасауға тиіспіз. Гуманитарлық зиялы қауым өкілдері еліміздің жоғары оқу орындарындағы гуманитарлық кафедраларды қайта қалпына келтіру арқылы мемлекеттің қолдауына ие болады. Бізге инженерлер мен дәрігерлер ғана емес, қазіргі заманды және болашақты терең түсіне алатын білімді адамдар да ауадай қажет» [1].

Қазіргі ғылым мен техниканың дамыған кезінде әрбір оқытушы инновациялық технологияларды игеріп, оны оқу-тәрбие процесінде қолдануы тиіс. Жаңаша оқыту сабағының дәстүрлі сабаққа қарағанда біршама артықшылықтары бар екендігіне көз жеткізді.

Инновациялық білім беру оқу-тәрбие процестерінің қайтадан құрылуын көздейді. Б.Ц. Бадмаев бойынша қайта құрылу төрт компонентте қарастырылған:

1. Педагогтың өз тұлғасы. Педагог пәндік білімнің, ақпараттың тасымалдаушысы, нормалар мен дәстүрлерді сақтаушы ғана емес, студенттегі білім көлеміне, оны түсіну не түсінбеу деңгейіне қарамастан, ондағы тұлғаны сыйлайтын, оның қалыптасуының және дамуының көмекшісі. Демократиялық өзара әрекет, ынтымақтастық, көмек, шабыт, студенттің бағытына және талпыныстарына, тұлғалық өсуіне назар аудару бағыты бекітілген. Студенттің өзі де өзгеріске түскен, мұнда білімінің нәтижесі мен алынған бағасы емес, білім алушының мұғаліммен және басқа да студенттермен белсенді әрекеті бағаланады.

2. ЖОО меңгерілетін білімнің құрылымы мен қызметі, оларды меңгеруді ұйымдастыру әдістерінің өзгеруі. Қазіргі кездегі білім қоғамның жаңа ақпараттандырылған деңгейіне сай жүйелі, пәнаралық, жалпыланған сипатта беріледі. Оларды игеру процесінің өзі сан алуан формада – ізденімпаздық, сындарлы ой әрекеті, өнімді шығармашылық процесс ретінде беріледі.

3. Даралап оқу емес, топтық оқу формасына, бірлескен әрекетке, өзара әрекет пен қарым-қатынастың алуан түрлі формаларына, күнделікті ынтымақтастық пен бірлескен шығармашылықтан туындайтын қуанышқа толы «ұжымдық субъект ішінен» даралықты «өсіруге» бағдарлану.

4. Оқу мен тәрбиенің бағалау өлшемін қолдана отырып қадағалау мен бағалаудың басымды, деструктивті рөлінен бас тарту [2, 197].

ЖОО-да психология оқытушысы алдында ең бірінші міндет тұрады, бұл – студенттің оқу әрекетін қалыптастыру немесе оны психологияны оқуға үйрету. Осы мәселені шешуде әртүрлі зерттеушілер оқу барысында студенттердің танымдық белсенділігін қалыптастыру мәселеге тәжірибелік тұрғыдан келуді қарастырады:

1) Өзіндік жұмысты ұйымдастыру арқылы (Н.Я. Голант, В.К. Майборода, Б.П. Есипов, М.И. Скаткин және т.б.).

2) Танымдық әрекетті ұйымдастыру әдістері арқылы (Б.Н. Богоявленский, Е.Н. Кабанова – Меллер, В.В. Давыдов, Д.Б. Эльконин).

3) Іс-әрекеттің бағдарлы негізін құрайтын жалпы білімді енгізу арқылы (П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талызина).

4) Әдістемелік білімді оқытуға кіргізу арқылы (М.Я. Ленер, Б.И. Коротяев).

5) Оқу әрекетін өзіндік қадағалауды шешу арқылы (Л.И. Рувинский).

В.И. Лозовая алғашқылардың бірі болып тұлғаның танымдық белсенділігі мәселесін көтерген болатын. Ол тұлғаның мәнін және осы ұғымның іс-әрекет ұғымына қатынасын ашуда түрлі көзқарастар бар екенін атап өтеді [3, 128].

А. Абылқасымованың пікірінше, танымдық белсенділік пен танымдық дербестік әлеуметтік белсенділік пен әлеуметтік дербестіктің түрлері болып табылады. Оның пікірінше, белсенділік пен дербестіктің қайнар көзі танымдық қажеттілік болып табылады, оның мындай ерекшеліктері бар:

- танымдық қажеттілік – бұл ең алдымен, ақпаратқа деген қажеттілік;
- танымдық қажеттіліктің негізгі ерекшелігі ретінде оның ақпаратқа деген «аштығы»;
- танымдық қажеттілік ең алдымен таным процесінің өзіне бағытталған, жағымды эмоциямен тығыз байланысты.

Осыған байланысты А. Абылқасимова танымдық дербестікті үш компонентке бөледі:

- Мотивациялық.
- Мазмұндық-амалдық.
- Еріктік [4, 180].

Автор студенттің өзінің белсенділігі деп аталатын факторға ерекше назар аударуды атап өтеді. Себебі адамның өзінің белсенділігі – бұл адамзаттың қандай да бір жетістікке жетуінің негізі болып табылады. Демек, осыған байланысты кәсіби дербестікті тұлғаның жинақталған қасиеті деп қарастыру керек, өйткені ол танымдық, эмоционалдық процестер мен мотивтердің, өз бетінше әрекет ету тәсілдердің, қажеттіліктердің бірігуінен қалыптасады.

Жобалау оқыту технологиясы – белгілі бір мақсатқа жету жолында жоба құрып, жоспар бойынша іс-әрекет жасайды. Мектеп практикасында жобалау әдісін енгізумен айналысқан – С.Т. Щацко болды [5, 211]. Оның басшылығымен 1905 жылы осы әдіс енгізілді. Жоба негізіне: студенттердің танымдық дағдысының дамуы; студенттердің өз бетімен білімді қорыту білігі; ақпарат кеңістігіне бағыттау білігі; сыни тұрғысынан ойлауының дамуы жатады. Жобалау әдісінде белгілі уақыт аралығында жеке, жұптық және топтық тұрғыда өздік іс-әрекет жасауға бағытталған. Бұл әдіс бойынша белгілі бір мәселені әртүрлі әдістер, оқыту құралдары, біріктірілген белгілі, әртүрлі ғылыми техника саласындағы білімі негізінде шешуге негізделген.

Жобалау әдісін орындауға қойылатын талаптар:

▪ Белгілі мәселені немесе тапсырманы, есепті шешуде творчестволық, зерттеу бағытының болуы, ол үшін жан-жақты білімі болуы, зерттеу ізденістерін жүргізу керек. Зерттеу нәтижесінің теориялық, практикалық, танымдық маңызының болуы.

- Студенттің өздік іс-әрекетінің болуы.
- Зерттеу әдістерін қолдану.
- Зерттеу міндеттері, зерттеу болжамын ұсыну, зерттеу әдістерін ойластыру, алынған нәтижесін өңдеу, талдау, қорытынды (ой шабуылы, дөңгелек үстел, статистикалық әдіс және т.б.).

Ойын технологиясы. Оқытудың белсенді тәсілдерінің ішінде студенттердің қызығушылығын арттыратын ойынның рөлі зор [6, 115]. Ойын, оқу, еңбек – адамның негізгі іс-әрекеті. Ойын оқушының оқуға білім алуға деген оң көзқарасын қалыптастыруға көмектеседі. Ойын әрекетінің негізгі принциптері: оқу мазмұны мен мақсатының сай келуі; технологиясы мен мақсатының сай болуы; пайдалану жүйелілігі және біртіндеп қиыңдалуы; ойын әрекетінің әртүрлілігі; оқушының тәуелсіздігі, ойын кезіндегі белсенділігі; қарым-қатынастың дамуы.

Дамыта оқыту технологиясы – студентті оқыта отырып, жалпы дамыту. Яғни, студент бойында еркіндік, мақсаткерлік, ар-намыс, мақтаныш сезім, дербестік, адамгершілік, еңбек сүйгіштік, белсенділік т.б. қасиеттер дамиды.

Дамыта оқытуды 1950 жылдың аяғынан бастап Л.В. Занков және Д.Б. Эльконин зерттей бастады [7, 140]. Дамыта оқытудың негізгі талаптары: жоғары деңгейлі қиындықпен, теориялық білімнің жетекші міндетін ескере отырып, жылдам темппен оқыту.

Модульді оқыту технологиясы. ЖОО сапалы оқу бағытын айқындайтын жаңа жолдарының бірі – пәндерді модульдік технология арқылы оқыту. Бұл мәселені ғалымдар Дж. Рассель, П. Юцявичене, Р. Бекирова, Г. Лаврентьева және Н. Лаврентьева, М. Жанпеисова, К. Жақсылықова, Е. Туяков және т.б. дәлелдеп келеді [8, 93].

Модульді оқытудың негізгі құрамы модуль бағдарламасы. Дұрыс құрылған бағдарлама модульді оқытудың нәтижелі болуының негізгі шарты. Сондықтан да модульді оқытудың негізгі алғашқы кезеңі модуль бағдарламасын дайындаудан басталады. Оқу модуль үш құрылымды бөліктен тұрады:

1) кіріспе бөлімі (модульге тақырыпты енгізу);

2) әңгімелесу бөлімі (студенттердің танымдық қызметін өзара әңгімелесу негізінде ұйымдастыру);

3) қорытынды бөлім. Әрбір оқу модулінің сағат саны әртүрлі. Бұл оқу бағдарламасы бойынша тақырыпқа, тақырыптар тобына тарауға бөлінген сағат санына байланысты. 7-12 сағаттан тұратын оқу модулі неғұрлым тиімді.

Жаңа ақпараттық технологиялар. Білім беру жүйесінде жаңа ақпараттық технология дегеніміз – оқу және оқу-әдістемелік материалдар жинағы, оқу қызметіндегі есептеуші техниканың техникалық құралдары, оқытушылар мен студенттер еңбектерін жүзеге асыру үшін оларды қолдану формалары мен әдістері деген анықтама беруге болады. Қазіргі кезде жаңа ақпараттық технология қызметінің құралы ретінде *компьютер* қолданылып жүр. Заман талабына сай барлық ЖОО компьютерлермен жабдықталып, ол студенттердің іс-әрекетінің интеллектуалды құрылысымен сәйкес келеді.

Компьютермен жұмыс істеу студенттің шығармашылық қабілетін дамытып, жалпы мәдениетінің деңгейі мен ықыласын көтереді.

Компьютерді сабақта қолданудың артықшылығы:

- ✓ Пәннің бірнеше тақырыптарының қамтылуы.
- ✓ Оқу материалының жеткізілу көрнектілігі, түсі, дауысы, қозғалысы.
- ✓ Оқу тәжірибесінде көрсетілмейтін тәжірибелерді көруге болады.
- ✓ Оқушылардың пәнге қызығушылығы артады.

Қашықтықтан оқыту (ҚО) – интернет жүйесі арқылы білім негіздеріне ұлттық халықаралық білім беру мекемелерінің мәліметтер негіздеріне қол жеткізу. Қашықтықтан оқыту формасын тәжірибеге ендірудің бірнеше артықшылықтары бар, себебі қашықтықтан оқыту негізгі сипаты мыналар болып табылады:

1) Икемділік. Студенттер дәріс және семинар сабақтарына жүйелі қатыспайды, олар өздеріне ыңғайлы уақытта, орында және қарқында жұмыс істейді.

2) Модульділік. Әрбір жеке курс белгілі бір сала жөнінде тұтас түсінікті қалыптастырады, ол бір-біріне тәуелді емес курстар жиынтығынан – модульдерден – жеке және топтық қажеттілікке жауап беретін оқу бағдарламасын жасауға мүмкіндік береді.

3) Экономикалық тиімділік. Әлемдік білім беру жүйесінің орташа бағасы қашықтықтан оқытудың дәстүрлі білім беру жүйесінен екі есе не одан да арзанға түсетінін көрсетіп отыр.

4) Оқытушының жаңа рөлі. Оған танымдық процестерді бағыттау, оқытылатын курсты түзету, кеңес беру, оқу бағдарламасын басшылыққа алу және т.б. сол сияқты жаңа қызметтер жүктеледі.

5) Білім берудің арнайы бақылауы – қашықтықтан ұйымдастырылған емтихандар, әңгімелесу, практикалық, курстық, дипломдық жұмыстар және т.б.

Едәуір көп тараған электрондық басылымдардың бірі – *электрондық оқулық (ЭО)* болып табылады. Оған мәтіндерден басқа студенттерге оқу материалын қабылдаудың әр түрлі формаларымен меңгеруге мүмкіндік беретін құрылымдық-логикалық сызбалар және

көрнекі материалдар кіреді. Оларға сонымен қатар негізгі құқықтық құжаттар, терминдердің сөздігі, ақпаратты іздеу модульдері, тест кіруі мүмкін [2, 205]. Электронды оқулықтың артықшылығына мыналарды жатқызуға болады: тәжірибені шұғыл кері байланыспен қамтамасыз ету; ақпарат іздеуге көмек, гипермәтіндік түсіндірулерге бірнеше қайтара жүгінуде уақытты едәуір үнемдеу. Студенттің дара ерекшеліктерінің қарқынына орай белгілі бір тарау бойынша білімді тексеруге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, қазіргі кезде оқытушылар инновациялық технологиялар мен жаңа әдіс-тәсілдерді психологияны оқытуда пайдалана отырып, сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне, сонымен қатар танымдық белсенділіктерін қалыптастыру мен шығармашылық ойлауының дамуына, жалпы тұлғалық қасиеттерін арттыруға, жеке, жұппен және топтық жұмыс жасауға өз септіктерін тигізетіндері анық.

Әдебиеттер

1. Нұрсұлтан Назарбаев. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // [https:// aikyn.kz/2017/04/13/9894.html](https://aikyn.kz/2017/04/13/9894.html)
2. Бадмаев Б.Ц. Методика преподавания психологии. – Москва: «Владос», 2001. – 390 с.
3. Карандашев В.Н. Методика преподавания психологии. – СПб., 2005. – 250 с.
4. Бархаев Б.П. Методическое обеспечение преподавания психологии. – М., 2000
5. Цукерман Г.А. Психология саморазвития: задача для подростков и их педагогов. – Рига: «Эксперимент», 1995
6. Игры – обучение, тренинг, досуг / Под ред. В.В. Петрусинского // В четырех книгах. – М.: Новая школа, 1994
7. Эльконин Д.Б. Психологическое развитие в детских возрастах. – Воронеж, 1995. – 320 с.
8. Жанпейісова М.М. Модульдік оқыту технологиясы. – Алматы, 2002

Н.В. Слюсаренко
А.Б. Пысларь
г. Херсон (Украина)

ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА С «ТРУДНЫМИ» УЧАЩИМИСЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧИЛИЩАХ (80-е ГОДЫ XX СТОЛЕТИЯ)

В 80-х годах XX столетия, как и ранее, целью воспитания учащихся профессионально-технических училищ было формирование всесторонне и гармонически развитой личности способной успешно работать, прежде всего, на благо общества в любой сфере материального производства по избранной специальности.

В то время постоянно увеличивалось число подростков, которые поступали в профессионально-технические училища с искренним и глубоко осознанным желанием овладеть заинтересовавшей их рабочей профессией. Вследствие этого, качественный состав учащихся улучшался, однако среди молодежи было немало подростков с некоторыми отклонениями в поведении, слабой успеваемостью. Были среди них и так называемые «трудные», педагогически запущенные. Без сомнения, эти учащиеся привлекали к себе особенно пристальное внимание. С ними постоянно нужно было проводить достаточно напряженную индивидуальную работу [1, с. 4].

Вместе с этим, как показали исследования тех лет, педагогически запущенные подростки во время учебы в школе испытывали постоянное ощущение тревожности и психологического дискомфорта, вызванного сознанием своего отчуждения от класса, от общественной жизни коллектива. Более того, оканчивая восьмилетнюю школу и поступая

в профессионально-технические училища, такие подростки надеялись на то, что в новых условиях жизнь у них пойдет по-другому. Поэтому одной из важнейших задач перевоспитания стало разрушение у педагогически запущенных подростков состояния тревожности, замена его чувствами уверенности в себе, радости [1, с. 17].

Следует заметить, что если бы ожидания подростка при переходе его из школы в профессионально-техническое училище реализовывались, то уровень противоправного поведения среди этой категории учащейся молодежи был бы минимальным. Однако процесс смены ожиданий проходит не так просто. Для него характерны достаточно большие трудности и противоречия. В некоторой степени это можно пояснить тем, что в изменяющихся условиях жизни возникают новые трудности и проблемы, которые решаются не просто [2].

Учитывая вышесказанное, вместе с основными задачами возложенными на систему профессионально-технического образования училищам приходилось решать и еще одну исключительно важную задачу – воспитание «трудных» подростков [1].

В условиях профессионально-технического училища такая задача, прежде всего, была возложена на мастера производственного обучения. Его работа в этом направлении предполагала следующее:

1) изучение поступившего в училище контингента. Выявление «трудных» учащихся, их основных достоинств и недостатков, склонностей, способностей, интересов, которые можно использовать в процессе воспитания и перевоспитания; изучение условий жизни и воспитания их в семье, ближайшего окружения. Формы и методы: изучение документации, полученной из школ; беседы с учителями школ и родителями; при необходимости получение информации из инспекции по делам несовершеннолетних;

2) планирование индивидуальной работы с «трудными» учащимися, проверка эффективности индивидуального подхода путем наблюдения за изменениями личности и поведения учащихся. Формы и методы: беседы с разъяснением и убеждением учащихся; анкетирование; изучение работ учащихся выполненных на уроках, во время производственной практики и в свободное время; наблюдение за поведением учащихся в разных условиях их учебы, работы, досуга;

3) коррекция недостатков нравственного развития «трудных» учащихся. Формы и методы: приобщение учащихся к коллективной деятельности на уроках, во время производственной практики; обеспечение участия в различных общественных мероприятиях, занятиях кружков, секций и т.д.; отчеты учащегося перед коллективом; организация индивидуального шефства над ним со стороны сверстников и взрослых; привлечение к общественно полезному труду; помощь в самовоспитании; систематическое использование поощрений и наказаний; обсуждение поведения и успеваемости учащегося в различных органах ученического самоуправления;

4) воспитание правильного отношения к законодательству и навыков правомерного поведения. Формы и методы: организация встреч с работниками милиции, суда и прокуратуры; обсуждения приговоров в ученическом коллективе;

5) работа с родителями «трудных» учащихся. Формы и методы: работа с родительским активом; педагогическое и правовое просвещение родителей. На особый учет необходимо было взять родителей-правонарушителей и пьяниц с целью индивидуального воздействия на них [1, с. 179-183].

Мастер производственного обучения, как правило, решал главные задачи формирования у учащихся коммунистического мировоззрения, нравственного сознания и поведения, трудолюбия и дисциплинированности, поскольку непосредственно обучал молодежь мастерству определенной профессии, организовывал производительный труд, приобщал к лучшим трудовым традициям. Главными инструментами мастера в перевоспитании «трудных» подростков считались производительный труд и коллектив [3].

В тот период усиленно тиражировалась в целом достаточно обоснованная мысль, что участие в производительном труде может решить ряд задач перевоспитания «трудных» подростков, среди них:

1) преодоление эгоизма и изолированности от коллектива, содействие росту социального статуса учащегося, веры в себя, своей роли в коллективе. Для этого во время работы подростки должны быть поставлены в условия взаимной зависимости и ответственности, точно определены роль и место каждого в коллективном труде, своевременно подведены итоги работы каждого и каждому дана оценка;

2) формирование творческого отношения к труду. С этой целью подросток должен быть не пассивным исполнителем задания, а участником его технологической разработки и мыслящим субъектом производственного процесса, хорошо осознающим каждый его компонент;

3) воспитание выдержки и настойчивости, что возможно лишь в тех случаях, когда выполнение производственного задания требует преодоления ряда трудностей интеллектуального и физического порядка. Для этого нужно постепенно и очень осторожно повышать меру трудности, разяснять причину ее возникновения и пути преодоления;

4) воспитание аккуратности в работе. С этой целью рабочее место должно быть образцом порядка, а помещение, где работают учащиеся, соответствовать хотя бы минимальным требованиям технической эстетики. Мастера производственного обучения должны были требовать от учащихся не только точности, но и красивого выполнения задания [1, с. 60-61].

Мастер производственного обучения не просто привлекал учащихся профессионально-технического училища к трудовой деятельности, в ходе которой создавались материальные блага, а использовал весь арсенал средств, которые в такой деятельности содержатся. В этом состоит педагогическое мастерство превращения производственного труда в сферу интенсивного воспитания личности [3, с. 102].

Таким образом, воспитательная работа с «трудными» учащимися в профессионально-технических училищах в 80-е годы XX столетия носила систематический и целенаправленный характер. Наибольшее внимание ей оказывали мастера производственного обучения. Кроме того, за такими учащимися закреплялись общественные воспитатели из числа мастеров, воспитателей и учителей. В училищах проводилась постоянная работа по предупреждению правонарушений. Особенно ею были охвачены учащиеся склонные к правонарушениям, их родители. Для этого, например, на классные часы приглашали инспекторов из детской комнаты, работников милиции, суда и прокуратуры, других специалистов.

Значительный опыт профессионально-технических училищ по созданию эффективной системы воспитательной работы с «трудными» учащимися приобретенный в исследуемый период заслуживает тщательного изучения и внедрения положительных идей в деятельность современных заведений профессионально-технического образования.

Литература

1. Учебно-воспитательная работа с трудными учащимися: метод. пособие. – М.: Высшая школа, 1982. – 191 с.

2. Воспитание учащихся профтехучилищ на примере жизни и деятельности В.И. Ленина, революционных, боевых и трудовых традиций советского народа: тезисы докладов научно-практической конференции. – Казань, 1980. – 107 с.

3. Таланчук Н.М. Воспитательная деятельность мастера производственного обучения СПТУ: Вопросы теории. – М.: Педагогика, 1987. – 112 с.

БОЛАШАҚ МАМАННЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫН ДАМУЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ

Жоғары білім беру жүйесінің талабына сәйкес сыни ойлау қабілеті дамыған болашақ маманды дайындау көкейкесті мәселе саналады. Бүгінгі күнде кәсіби құзыретті маман дайындаудың басты алғышарты – шығармашылық белсенділігі мен адамгершілік болмысы бірдей үндескен, материалды өз қажетіне орынды пайдалана білетін, сыни ойлауы дамыған тұлғаларды қалыптастыру болып табылады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым мен тәжірибе жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу және оны тиімді пайдалану жоғары білім берудің алдында тұрған жаңа міндеттер екендігі көрсетілген [1].

Жалпы, жоғары оқу орны жағдайында студенттердің сыни ойлауын дамыту аса маңызды. Бірақ, бұл істе бірқатар қарама-қайшылықтар бар. Мысалы, жоғары оқу орнында студенттерге оқу материалдарын жаттап алу, есте сақтау, деректерді сыни талдау, айқындалған міндеттерді шешу сияқты дәстүрлі талаптар қойылады. Ал, сол материалдарды, ақпараттарды ережеге сай сыни тұрғыда талдаудың нақты технологиясы, жолдары мен әдіс-тәсілдері көрсетілмейді. Осы жағдайдың өзі студенттің сыни ойлау деңгейінің дамуына өз кедергісін келтіреді.

Сыни ойлау – бұл өзгелердің пікірі мен мінез-құлық үлгілерін талдауға, бағалауға мүмкіндік беретін, толық мәндегі деректерді ұсынып, тәуелсіз түрде шешім қабылдауға жағдай жасайтын адамның ақыл-ой әрекетінің ерекше түрі болып табылады. Сыни ойлауы дамыған студент ойлау әрекеттеріне байланысты рефлексия, түсініктермен, тұжырым, ой қорытындылармен, жаңа сұрақтармен жұмыс істей алу іскерлігі және аналитикалық іс-әрекетке деген қабілеттерімен ерекшеленеді.

Жоғары оқу орнында білім алушы студенттердің сыни ойлауын дамыту үдерісі шетелдік ғылыми-зерттеу жұмыстарында әртүрлі бағытта қарастырылады. Еуропалық және ресейлік ғылыми еңбектерде тұлғаның сын тұрғысынан ойлау әрекеті логикалық және когнитивті компоненттің байланысы ретінде түсіндіріледі. Негізінде, сыни ойлау қабілеті әрбір студенттің бойынан байқалады, дегенмен ол өздігінен дамымайды.

Сын тұрғысынан ойлау түсінігін Е.В. Волков «дәлелділігімен және мақсаттылығымен» айқындалатын, тапсырмаларды шешу, қорытындылар шығару, бағалау ықтималдығы және шешім қабылдау кезінде байқалатын ойлау әрекеті деп түсіндіреді [2, 49 б.].

М.И. Махмутовтың зерттеулері бойынша сын тұрғысынан ойлау кезінде адамның бойында келесі қабілеттер көрініс береді:

- басқа адамның пікірінің немесе мінез-құлқының жалпы қабылданған пікірге немесе мінез-құлық ерекшеліктеріне сәйкес келмейтінін түсіну;
- теория мен ереженің шынайылығы немесе жалғандығына, пікірдің қайшылығына көз жеткізу және оларға қатысты әрекет ету;
- жалған, өтірік ұғымдарды шынайы, дұрыс ұғымдардан ажырата білу;
- ақпаратты немесе берілген тапсырманы әртүрлі бағытта талдау, дәлелдеу, бағалау, мақұлдау немесе теріске шығару [3, 19 б.].

Студенттің сыни ойлау қабілеті мен шығармашылық ойлауын өзара тығыз процестер ретінде бірге қарастыруға болады. Яғни, бұл тұжырым бойынша кез келген студенттің шығармашылық ойлауы дамуы үшін оның сыни ойлау қабілетінің болуы шарт. Сын тұрғысынан ойлау мен шығармашылық ойлау бір-бірімен сабақтасып қолданылған кезде

ғана жоғары нәтижелерге қол жеткізуге болады. Осы идеяны басшылыққа алған ғаламдарға Г. Линдсей, К.С. Халл, Р.Ф. Томпсонды және т.б. жатқызуға болады [4, 384 б.].

Г. Линдсей, К.С. Халл, Р.Ф. Томпсон сын тұрғысынан ойлаудың мақсатын айқындау үшін айтылған ойларды төмендегі сұрақтар негізінде талқылауды ұсынады: қолдануға келе ме, оларды қалай жүзеге асыру керек, ол адамзатқа не үшін қажет, оны жүзеге асыру барысында қандай кедергілер орын алуы мүмкін және т.б. Оқу материалын талдап отырған студент осы сұрақтарға жауап таба алса, онда ол студенттің шығармашылық ойлауының көрсеткіші болады.

Негізгі білім берудің мақсаты ретінде ХХ ғасырдың 90-жылдарында сын тұрғысынан ойлау қабілетін дамыту қажеттілігі Еуропа елдері мен АҚШ-та басты орынға шықты. Осы кезеңде сыни ойлауды дамыту мақсатында Стил Дж., Мередит К., Темпл Ч., Уолтер С. тарапынан ұсынылған «Сыни ойлауды дамытудың педагогикалық технологиясы» кеңінен қолданысқа енді. Осы технологияны Ресейге енгізу Демократиялық педагогика консорциумы мен Халықаралық оқу қауымдастығы «Айқын болашақ» жобасының ауқымында жүзеге асырылды. Сыни ойлауды дамытудың технологиясы Ресейдің жетекші жоғары оқу орындары мен біліктілікті арттыру институттарында қазірге дейін белсенді түрде қолданылады.

Сонымен, әлемдік тәжірибеде студенттердің сыни ойлауын дамытуда кеңінен қолданылатын Стил Дж., Мередит К., Темпл Ч., Уолтер С. тарапынан ұсынылған сыни ойлауды дамыту технология 3 кезең негізінде жүзеге асады:

1. *Шақыру (Evacuation)*
2. *Мағынаны тану (Realization of meaning)*
3. *Рефлексия (Reflection)*

Аталған технологияның негізгі тұжырымдамалық идеясы: студенттің оқу-танымдық қызметтің негізгі субъектісі екендігіне көзін жеткізу, рефлексия жасау, ұйымдастыру, жүзеге асыру және қойылған мақсаттарға өз бетінше жету қабілетін дамыту болып табылады [5, 97 б.].

Әр кезеңнің өзіне тән ерекшелігі, қағидасы, атқаратын қызметтері мен жүзеге асыру жолдары бар. Алғашқы «*Шақыру (Evacuation)*» кезеңі студенттердің оқу пәніне, материалға деген қызығушылығы мен мотивациясын тудыртуды көздейді. Екінші «*Мағынаны тану (Realization of meaning)*» кезеңі сыни ойлауды жүзеге асыру, жаңа ақпараттарды сыни тұрғыда талдау, қорыту, алдына жаңа мақсаттарды қою сияқты қызметтердің орындалуын қамтамасыз ететін кезең болып саналады. Ал, соңғы «*Рефлексия (Reflection)*» кезеңі ой қорытындысын жасап, жаңа материалдарды меңгеруге деген жеке тұлғалық мақсаттарды айқындауға мүмкіндік береді [6, 19 б.].

Сыни ойлауды дамыту технологиясын жүзеге асыру барысында оқытушы ақпараттың басты көзі болудан қалады. Сыни ойлауды іске асыру барысында білім беру субъектілеріне, яғни оқытушы мен студенттерге бірдей күш түседі. Әр кезең бойынша қойылатын талап пен міндеттемелерді атқарғанда үлкен жауапкершілік пен табандылық, жоғары мотивация мен танымдық белсенділік талап етіледі.

Студенттер әртүрлі ақпараттарды біріктіру тәсілін игереді, түрлі ойлану идеялары негізінде жеке пікірін өңдеуге, дәлелдеудің қисынды тізбесін және қорытынды жасауға, айналадағы адамдарға қатысты өз ойларын анық, сенімді және нақты жеткізуге үйренеді. Сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясы «*оқытушы – студент – аудитория*» жүйесінде ынтымақтастық атмосферасын құруға, жеке және топтық жұмыстардың барлық деңгейде орындалуын қадағалап отыруға мүмкіндік береді. Сыни ойлауды дамытудың технологиясында студенттерге жаңа ақпараттарды беру, арнайы практикалық тапсырмаларды әзірлеу, олармен үнемі диалогтық қарым-қатынаста болу және проблемалық жағдайларды құру маңызды болып саналады. Жоғары оқу орнында *дәріс, семинар, оқу диалогы, мәселелік оқыту, пікірталас* сияқты оқытудың формаларын пайдалану сыни ойлаудың дамуына ықпал жасайды. Сонымен қатар, сыни ойлауды

дамыту үдерісінде оқытудың келесі әдістеріне басымдық беріледі: *түсіндірмелі-иллюстративті, оқытудың белсенді және проблемалық әдістері, материалды сыни талдаудың әдістері мен тәсілдері, миға шабуыл, блум сұрақтары, кілтті түсініктер, топтық дискуссия, шатасқан логикалық тізбектер және т.б.*

Қорыта келгенде, жоғары оқу орны жағдайында сыни ойлауды дамыту технологиясын кеңінен қолдану кәсіби құзыретті маман дайындауға мүмкіндік береді. Оқу материалын «сыни ойлау» арқылы қабылдау бұл қазіргі әлеуметтік теорияның жаңа үлгісі болып табылады. Болашақ кәсіби маман ақпараттар мен оқу материалдарын сыни тұрғыдан талдап, қабылдауға дағдылануы қажет.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III Заңы (21.07.2015 ж өзгерістер және толықтырулар) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>.

2. Волков Е. Критическое мышление: Принципы и признаки. Введение. [Электронный ресурс]. / Е. Волков. – URL: <http://www.people.nnov.ru/volkov/criticalthink/> / Volkov E Critical think principles introduction.

3. Столбникова Е.А. Развитие критического мышления студентов педагогического вуза в процессе медиаобразование (на материале рекламы): автор. дисс. канд. пед. наук. – Ростов-на-Дону, 2005. – 25 с.

4. Федоров А.В. Развитие медиакомпетентности и критического мышления студентов педагогического вуза. – Москва, 2007. – 616 с.

5. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В. Новые педагогические и информационные технологии в системе образование. – М.: Академия, 2001. – 272 с.

6. Темпл, Ч., Стил Дж.Л., Мередит К.С. Критическое мышление – углубленная методика. Пос. 4. – Москва: Изд-во «Открытое общество», 1998

И.А. Тобагабылова
Астана қ. (Қазақстан)

ЖАСТАРДЫҢ ЖОО-да ӘЛЕУМЕТТЕНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Президент Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты жолдауында: «Өзінің тарихын, тілін, мәдениетін білетін, сондай-ақ заманына лайық, шет тілдерін меңгерген, озық әрі жаһандық көзқарасы бар қазақстандық біздің қоғамымыздың идеалына айналуға тиіс», - деп анықтап берген мақсат Қазақстандағы жоғары білім беруіне жауапты міндеттерді арттырып отыр [1].

Жоғары білім мәдениет түзуші, интеграциялаушы міндет арқылы, білімнің сапасы, аумақтығы мен гумандығы арқылы, Қазақстанның өмір сүруін, ұлттық қауіпсіздігі мен гүлденуін қамтамасыз етуі тиіс. Осының барлығы жоғары білім беруде, тәрбиелік компонентін күшейту маңыздылығын айқындады.

Тәрбиенің маңызды бөлігінің бірі – жастардың қоғамдағы әлеуметтенуі. Әлеуметтену процесі сатылы, жүйелі процесс, отбасынан басталып, балабақша, мектеп, колледж, жоғарғы оқу орындары және жалпы алғанда қоғамдық қатынастар арқылы қалыптасатын процесс. Соның ішінде жастардың жоғары оқу орындарындағы оқуы – әлеуметтенудің маңызды кезеңі.

Әлеуметтену дегеніміз – бұл адамның қоғамға, қоғамдық өмірдің әртүрлі саласына енуі және әлеуметтік іс-әрекеттің тәжірибесі мен білімін меңгеруі [2, 272 б.]. Әлеуметтену – тұлғаның бір арнайы әлеуметтік жағдайлар мен шарттарында қалыптасуы. Сол әлеуметтік тәжірибенің ұғыну барысында, әлеуметтік құндылықтар адамның жеке құндылығы мен ұстанымдарына айналуы. Қоғам мен ұжымның нормалары мен шаблондарын өз мінез-құлық жүйесіне қабылдауы. Әлеуметтену процесіне адамзаттық қатынастардың мәдениетін, қоғамдық тәжірибесін, әлеуметтік нормаларын, әлеуметтік рөлдер, жаңа іс-әрекет түрлері мен қарым-қатынас формаларын ұғынуы кіреді.

Студенттік жастық кезеңде әлеуметтенудің барлық кезеңде әлеуметтенудің барлық механизмдері қолданылады: ол студенттің әлеуметтік рөлін ұғынуы мен орындауы, «кәсіптік маман» әлеуметтік рөлін орындауға даярлау, қайталау механизмдері, оқытушы мен студенттік топтың бір-біріне ықпал ету механизмдері. Студенттік ортада конформизм және сендіру механизмдері де жиі қолданылады.

«Әлеуметтену» ұғымы «тәрбие» ұғымына қарағанда әлдеқайда кеңірек. Әлеуметтену процесі тәрбиеге тең емес, өйткені тәрбие – ол арнайы әртүрлі шаралардың ықпал ету (педагогтар, ата-аналар тарапынан сендіру, түсіндіру, ұғындыру, эмоциялық тұрғыдан, тұлғалық идеалдар, әртүрлі іс-әрекеттерге тарту және басқа психологиялық-педагогикалық ықпал ету тәсілдерді қолдану) арқылы тұлғаны қалыптастыру процесі. Кейбір жағдайларда қолданған тәсілдер тәрбиеленушіге кері әсерін тигізуі мүмкін, себебі оның белсенділігі осы процесте қарастырылмаған. Әлеуметтену процесінде индивид белсенді рөл атқарады, өйткені бағыттайтын идеалды өзі таңдап соған ұмтылады, ал ықпал етуші орта әлдеқайда кеңірек. Жоғарыда айтылғандай, студенттік жастық кезеңде жастардың өздігінен өмірдегі идеалы мен стилін таңдап соған ұмтылуымен сипатталады. Сонымен, жоғары оқу орындарындағы оқу студенттер әлеуметтенуінің маңызды факторларының бірі. Әлеуметтену процесі – студенттер мен оқушылардың белсенді өмірлік әрекеттеріне өтетін процесс. Осында туындайтын сұрақтар да бар екендігі анық, оқушылар тарапынан жүргізілетін тәрбиелік іс-шаралар мақсатты болу керек пе және де олар тиімді ме?

Жоғары мектеп педагогикасы мен психологиядағы ең өзекті мәселелердің бірі ол студенттердің тәрбие мәселесі: «Ересек адамдарды тәрбиелеу керек пе?» бұл сұрақтың жауабы тәрбиені қалай түсінуімізге байланысты. «Студент тұлғасының бойында оқытушыларға, ЖОО-ға, қоғамға керек қасиеттерді қалыптастыру деген көзқарастан қарастырсақ, ол жағымсыз және дұрыс емес қағида. Ал сол тұлғаның ЖОО-да өздігінен дамуына оңтайлы жағдайларды туғызу жағынан қарастырсақ, осы сұрақтарға жағымды жауабы осында» [3].

Тәрбиеге дәстүрлі көзқарас тұрғысынан қарасақ, ол студенттердің бойында бағыттылық, қабілеттілік, саналылық, тәртіпшілік және адамдармен қызметтес ету мүмкіншіліктерін тәрбиелеу мақсатындағы ықпал ету процесі. Тұлғаның қасиеттері мен қабілеттері – оның бойындағы танымдылық, себептілік (мотивациялық), эмоциялық және ерік-жігер компоненттерінің, өмірдегі тұтастай (мазмұнды және түрлерінің) көріністері. Мәселен, өздігінен шешім қабылдау, жағдайдың мәнісін түсіну, дұрыс бағалау және мінез-құлық ұғымдарынан құралады. Осы қасиеттердің табиғаты мен психологиялық құрылымын біле отырып, ЖОО-дағы оқытылатын пәндер мен жағдайдардың тәрбиелік мүмкіншіліктерін жағымды және тиімді пайдалануға болады.

Қазіргі тәрбиелік процестің тұтастылық қағидасы тәжірибелік технологияларда кешенділік іске асырылу қажет. Кешенділік дегеніміз тәрбиелік жұмыстардың ықпалы мен қатынастардың мақсат-міндеттері, мазмұны, әдістері және формаларының бірлігі. Бұндай көзқарастың қажеттілігі мен пайда болу себебі, соңғы жылдары тәрбие теориясында және тәрбиелік жұмыстарының тәжірибесінде, тәрбие процесі жеке процестер қосындысы ретінде қарастырылды. Тәрбиелік бағыттарды әрқайсысын өзінше ұйымдастырып жеке жоғарылатуға болады деген ой тұрақталған еді. Сонымен қатар

студент тұлғасының қалыптасу мен дамуының тұтастығы ескерілмей тек жеке қасиеттеріне көңіл бөлінген.

Қазіргі тәрбиелік технологиялар кешенді түрде іске асырылып, бірнеше талаптарды ескереді:

- тәрбиеленушіге үш бағытта әсер ету – санасына, сезіміне және мінез-құлқына;
- оңтайлы нәтижеге қол жеткізу тек тәрбиемен тұлғаның өзін-өзі тәрбиелеу қатынастарының жағымды бірлестігіне байланысты;
- кешендік көзқарастың қажетті талабы – тәрбиеге қатысты барлық әлеуметтік институттар мен ұйымдар әрекеттерінің бірлігі және координациясында, ең алдымен ақпарат құралдары, әдебиет, өнер, отбасы, мектеп, құқық органдары, топтар мен ұжымдар;
- студенттердің тұлғалық қасиеттері нақты тәрбиелік іс-шаралар жүйесі арқылы қалыптасады.

Бұл іс-шаралар кешенді түрде ұйымдастырылып, ақыл-ой, дене, адамгершілік, эстетикалық және еңбек тәрбиесінің міндеттерін бірге, тұтас іске асырылуын керек етеді. Бұрынғы тәрбиенің кемшіліктері тәрбие бағыттарының бір-бірімен алшақтықта, байланыссыз болуының нәтижесінде: еңбек тәрбиесі мен эстетикалық тәрбиесінде адамгершілік тәрбиесінің аздығы мен жетіспеушілігінде, ақыл-ой тәрбиесі, дене және адамгершілік тәрбиесінде жетіспеушілігінде және т.б. Тәрбие теориясы бір-бірінен бөлінген блоктардан тұрған.

- Тәрбие процесінің кешенділігі оның жүйелі түрде ұйымдастырылуымен басқаруды керек етеді. Басқарудың оңтайлылығы мен нәтижелілігі, тәрбиеге сыртқы және ішкі факторлар және олардың қатынастарының әсері ескерілмегендігінде.

- Кешенділік тұрғыдан, тұлғаның тұтас қалыптасуында осы жағдайлардың бірлестігі ескерілуі қажет. Тұлға мен қоғам даму оңтайлылықтар оның психикасына тікелей әсер ету нәтижесінде емес, сонымен қатар сыртқы өмір сүру жағдайларына, белсенділігіне де байланысты.

Тәрбиенің жүйелілігі, кешенділігі, реттілігі және үздіксіздігі «тәрбие жұмыстары мен іс-шаралар» ұғымын толық және нақты сипаттайды. Тәрбие жұмыстары мен іс-шаралары – тәрбиеленушілердің нақты іс-әрекеттерін ұйымдастыру формасы.

Оның басты сипаттайтын ерекшеліктер – қажеттілік, пайдалылық, орындау мүмкіншілігі. Тәрбие процесі тоқталмайтын тәрбие жұмыстар жиегінен құралады.

Тәрбиелік жұмыстар ұжымдық және шығармашылық сипатта болғандықтан, ұжымдық тәрбиелік жұмыстар немесе ұжымдық шығармашылық тәрбиелік жұмыстар деп аталады.

Тәрбиелік жұмыстардың негізінде екі көзқарас байқалады – іс-әрекеттік және кешенділік. Біріншісі студенттердің барлық іс-әрекеттерінің түрлерін ұйымдастыруын талап етеді: танымдық, еңбектік, қоғамдық, өнерлік, спорттық, еркін қарым-қатынас, ал екіншісі - барлық іс-әрекеттерінің бірлестігін, тұтас процеске ұйымдасқанын. Тәрбиелік жұмыстар бір мезгілде барлық ықпалдарды қамту керек – адамгершілік, эстетикалық, еңбектік және ақыл-ой. Іс-әрекеттік көзқарас тәрбиенің бағыттылығын нақтылайды, ал кешенділік – мазмұнын сипаттайды.

Студенттер тәрбиесінің нәтижелілігі, оның оқытушы мен белсенді қатынас жасауында. Тәрбиенің барлық аспектілері және бағыттары осы қарым-қатынас барысында қалыптасады. Осы қағиданы әлеуметтену процесінің негізгі алгоритмі деуге де болады.

Оқытушы студентті сыйлай отырып, тең құқылы партнер ретінде қабылдау керек. Осы қағидалар ынтымақтастық педагогикасы негізінде қарастырылған.

Тәрбиенің ең басты қағидасы, адамды қандай болмасын, басымдылық жасамай қабылдауында. Тек осы жағдайда ғана оқытушы мен студенттің арасындағы қатынастың тиімділігі нақты және де тәрбие процесінің өтілуі оңтайлы. Студенттің тұлғалық дамуы оның қатынасынан, тұлғааралық қатынасынан, бірге іс-әрекет жасауынан, ұжымдағы өзекті мәселерді бірлесе отырып белсенді шешім қабылдауынан қалыптасады.

Әдебиеттер

1. Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы, 5 қазан, 2018
2. Пузиков М.Ф., Кудро Н.М., Мухамбетова К.А. Личность в условиях социальных перемен. – Астана, 2002. – 240 с.
3. Столяренко Л.Д., Самыгин С.И. Педагогика. Экспресс-справочник для студентов вузов

**Ы.А. Тобагабылова, А.Т. Айтымова,
Н.Т. Әбдіраман, Қ.Т. Каирбекова
Астана қ. (Қазақстан)**

ПАРАЛИМПИАДАШЫЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстан – 2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауында даму мүмкіндігі шектеулі азаматтарды қоғамдық ортаға кіріктіру мәселелеріне зор көңіл бөлу қажет екені көрсетілген. «Мүмкіндігі шектеулі азаматтарымызға көбірек көңіл бөлу керек. Олар үшін Қазақстан кедергісіз аймаққа айналуға тиіс. Бізде ондай адамдарға қамқорлық көрсетілуге тиіс – бұл өзіміздің және қоғам алдындағы біздің парызымыз».

«Адам бойындағы кемістігін толықтырудың екі түрлі ерекшелігі бар, оның бірі – адам психикасының даму шамасына орай тәрбие талаптары, екіншісі – кемістігін қалпына келтірудегі өз бойындағы ерекшеліктері мен мүмкіндіктері», деп Л.С. Выготский атап көрсетеді. Адам бойындағы кемістікті әлеуметтік жолмен толықтыруға болады. Әрбір адамның бойында мүмкіншілігі мен ерекшелігі болады, тек оны ашып, қолдау көрсетіп, дамыту қажет. Әр адам өзінше жеке тұлға болып табылады. Адам дамуындағы ауытқушылық – бұл түсіністік шеңберіндегі қателік. Айналасындағылардың қанағаттанарлықсыз қатынасы бұл жетіспеушілікке әкеледі, ал бұл аурудың емес, қоршаған ортаның мәселесі. Қазіргі уақытта Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігінің 2018 жылғы ақпараты бойынша, Қазақстанда 417,7 мың мүмкіндігі шектеулі жандар бар [1].

«Нұр Отан» партиясының бірнеше жыл бойы «Кедергісіз келешек» әлеуметтік жобасын жүзеге асырып келе жатыр. Партия қызметін жаңғырту аясында бұл жоба одан әрі жанданып, жетіле түсті. Осындай игі бастамалар арқылы нұротандықтар мүмкіндігі шектеулі жандар мен ерекше қажеттіліктерді талап ететін азаматтардың өмір сүру сапасын жақсартуды көздейді.

Соңғы жылдары елімізде осы бағытта ауқымды жұмыстар атқарылып, көптеген игі бастамалар жүзеге асырылуда. Таяуда ғана Елбасымыз өзінің Жолдауында мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға арналған кедергісіз орта қалыптастыру жөнінде тағы да нақты тапсырмалар берді. Осыған орай «Нұр Отан» партиясы «Кедергісіз келешек» жобасын жаңа деңгейге көтеріп, жетілдіруде. Бұл жобаны жүзеге асыру барысында нақты төрт басымдықты анықтады. Біріншіден, мүмкіндігі шектеулі жандарға арналған кедергісіз орта қалыптастыру. Екіншіден, олардың инклюзивті білім алуларына ықпал ету. Үшіншіден, жұмысқа орналасуларына қолдау көрсету. Төртіншіден, мүмкіндігі шектеулі жандардың қоғамдық-саяси өмірге белсенді қатысуын қамтамасыз ету. Бүгінде осы бағыттар бойынша нақты іс-шаралар қолға алынып, тиісті жұмыстар басталды. Қазіргі таңда Астанада 382 мүмкіндігі шектеулі тұлға бейімделген спорт түрлерімен тұрақты түрде айналысса, сондай спорт үйірмелеріне келетін балалар саны – 145. Соның ішінде елімізде паралимпиадалық спорт дамып келеді. Олар суда жүзу, голбол, волейбол, зілтемір көтеру, ядро лақтыру және тағы басқа спорт түрлерінен әлемдік жарыстарға

қатысып, үлкен жетістіктерге қол жеткізген. Паралимпиада ойындары күні кеше басталған бәсеке емес. Сондықтан бір сәт оның тарихына да үңіліп көргенді жөн көрдік [2].

«Паралимпиада» сөзі гректердің «*para*» («қасында» немес «қатар») деген көмекші сөзі мен «олимпиада ойындары» деген сөздердің бірігуінен шыққан. Бастапқыда бұл атау аяқтың сал аурына орай *paraplegia* сөзімен байланысты болған. Әуелде бұл ойындар омыртқасы ауыратын адамдар арасында өткізіледі. Кейінірек, басқа да дертке шалдыққан адамдар қатыса бастағаннан кейін олимпиадалық сайыстарға теңестіре түсу үшін «қасында» деген көмекші сөзбен ауыстырылған. Паралимпиадалық ойындар мәртебесі алғаш 1984 жылы өткізілген ойындарға берілген. Бұның алдында бұл ойын «Мүгедектерге арналған олимпиада ойындары» деп аталатын. «Паралимпиада» термині ресми түрде 1988 жылғы ойындардан бастап бекітілді. Біздің еліміздегі паралимпиада тарихы да тым келте емес, бас-аяғы отыз жылға жетіп жығылады [3]. Ең алғаш 1988 жылы Алматы қаласында отырып ойнайтын волейболдан мүгедек-спортшылар командасы құрылған. Әйгілі волейболшы, белгілі бапкер Жанбек Сауранбаев негізін қалап, көп жылдар бойы баптаған бұл команда басқасын айтпағанда, 1992 жылы ТМД чемпионатының бас жүлдесін қанжығаларына байлап қайтқан. 1996 жылғы Атланта паралимпиадасында жетінші орынға қол жеткізген. 1999 жылы Тайландта өткен параазиада бәсекесінде жеңімпаз атанса, 2014 жылғы Азия чемпионатында күміс жүлдені иеленіпті. Қазіргі отырып ойнау волейболынан Қазақстан құрама командасының бас бапкері Бауыржан Тахауов, Маңғыстау облыстық отырып ойнау волейболы командасының жаттықтырушысы Нұралы Құлышев сынды азаматтар сол алғаш іргетасын белгілі бапкер Жанбек Сауранбаев қалаған команданың түлектері.

Инчхондағы ойындар Қазақстан спортының мәртебесін көтеріп тастады. Дені сау спортшыларымыздың өзі 28 алтын медальмен төртінші орынға табан тіресе, мүгедек-спортшыларымыз 7 алтын медальмен рекордтық көрсеткішке қол жеткізді. Гуанжоудағы ойындармен салыстырғанда екі сала бойынша да алға бастық. Бұл – Қазақстан спортының үлкен жеңісі. 2010 жылғы алғашқы Азия параойындарында Қазақстан құрамасы 2 күміс, 3 қола медаль ғана алған болса, Инчхондағы 7 алтын медаль үлкен жетістік деп айтуға болады [4].

Паралимпиадалық спорт түрлері бойынша әлемдік жүлде алып жүргендер саны аз емес. Мысалы, еркін күрестен сурдолимпиададан 2013 жылы Болгарияда әлем чемпионы атанған жамбылдық Ғабит Есжанов, тараздық спортшы, жүзуден әлем рекордын жасаған Зүлфия Ғабидуллина бар, Азия ойындарынан бес дүркін чемпион атанған астаналық Әнуар Ахметов, әлем чемпионы Сиязбек Дәлиев есімі қазір жанкүйерге жақсы таныс. Әрине, осындай жетістікке жеткен спортшыларымыз мемлекет тарапынан марапатқа, ақшалай сыйлыққа ие болып жатады. Ең өкініштісі, солардың бапкерлері осы құрметтен тыс қалады. Шын мәнінде ең үлкен еңбек бапкерлердікі ғой. Олар неге тасада қалуға тиіс. Бұл дені сау спортшылардың арасында да болатын жағдай. Сондықтан біз мүгедек-спортшылардың қасында сүйеу, демеу болып жүрген, жағдайын жасап, жаттықтырып қана қоймай, бірге жүріп, бірге тұрып жүрген азаматтардың да мемлекет тарапынан қолдауға ие болып, сыйақы алып, еңбектері ақталса деген ойымыз бар. Осы салада әділеттілік болса дейміз.

Спартакиада «Нұр Отан» партиясымен бірге Астана қаласы әкімдігінің, «Тең мүмкіндіктер әлемі» мүмкіндігі шектеулі балалары бар ата-аналар қоғамының, «Бочча» паралимпиадалық спорт федерациясының, «Жігер» спорт клубының және «Каспий» спортты дамыту қорының ұйымдастыруымен өткізілді. Сайысқа 200-ден астам спортшы қатысып, үстел теннисі, тоғызқұмалақ, отырып ойнайтын волейбол, «64» дойбысы, пауэрлифтинг, голбол, бочча және шахматтан сынға түсуде. Сонымен қатар спартакиада аясында «Бочча» паралимпиадалық спорт федерациясының ресми түрде ашылғанын атап өткен жөн. Бұл спорт тірек қимыл аппараты бұзылған, ДЦП ауруының ең ауыр түріне шалдыққан жандарға спорттық бәсекелерде бақ сынауға мүмкіндік беретін сайыс

түрлерінің бірі. Боулинг пен петанка сияқты бочча да доппен ойналатын командалық сайыс. Ол ойыншыларды дәлдікке, ширақтыққа баулиды [4].

Ес білгелі спортпен шұғылданып келе жатқан Серік Есматов 13 жасында теміржол бойында аяғынан айырылған. Онда да ол спорт үйірмесінен қайтып келе жатқан кезі екен. Бар айыбы – ұшып келе жатқан пойызға тым жақындап қойғандығында болыпты. Ол - паралимпиада спортшысы, отырып ойнайтын волейболдан Қазақстан жастар құрамасының мүшесі. «Егер қоғам сенімен санассың десең, онда оның бір бөлшегіне айналуың керек», - дейді Есматов. Ол мүмкіндігі шектеулі адамдарға қолайлы деп тіпті Алматының өзіне қанағаттанарлық деген бағаны бере алмайтынын айтады.

- Мен жаспын, спортшымын, оған қоса мені үнемі қолдайтын жақын туысым жанымда. Ал бізде арбаға танылған көптеген адам бір бөлмеде қамалып отыруға мәжбүр. Өйткені бәрінің бірдей жанында жүретін адамы жоқ, ал бөтендерге өтініш қылу бізде бос әурешілікпен пара-пар. Негізі, біздің қоғам қатыгез. Кез келген күні кез келген жағдайда жүзбе-жүз келесіз онымен. Елдің жанарын байқайсыз сұқтанған. Сыртыңнан қарап тұрады «неге үйінде тыныш отырмайды екен жағаласпай, арбамен ары-бері сүйретілмей» деп те ойлайтын шығар. Ал тура жүздеріне қарасыз жанарын алып қашады. Мүсіркеудің керегі жоқ бізге, тек керегі өзімен тең қараса болғаны. Мұндайда расында көңілін түсіп кетеді, ыңғайсызданып қаласың. Қай тесікке кіріп, қалай өмір сүретініңді де білмей қаласыз, - дейді ол. Серік өзінің кумирі австралиялық шешен, меценат, жазушы әрі әнші Ник Вуйчич екенін айтады. Ол тумысынан тұқыммен берілетін сирек ауру – тетраамелиямен ауырады, соның салдарынан ол аяқ-қолынан да айырылған. Есматов күндердің күні өз кумирімен кездесетініне кәміл сенімді [5].

Сонымен, мүмкіндігі шектеулі жандарды әлеуметтік ортаға бейімдеу, кіріктіру барысында әртүрлі кездесу кештер, үйірмелер, фестивальдар, спорттық жарыстар, байқаулар, сайыстар, саяхаттар, сапарлар, концерттер өткізуге болады. Олар әлеуметтік кіріктірудің тиімді түрлері болып саналады. Қызықты және тартымды шаралар коммуникативтік сапаларды қалыптастырып, өзін-өзі білдіру, өзін-өзі ашу, өзін-өзі тану үрдістерін жеделдетуге мүмкіндік береді және әлеуметтік бейімделу үшін қолайлы жағдай жасалады [6].

Паралимпиада – олимпиададан да шоқтығы биік, өйткені онда мүмкіндігі шектеулі жандардың шектеусіз мүмкіндігіне куә боламыз.

Әдебиеттер

1. <https://abctv.kz/ru/news/za-pyat-let-chislo-invalidov-v-kazahstane-uvlichilos-na-7-5>
2. https://www.inform.kz/kz/astanada-mumkindigi-shekteuli-zhandar-arasynnda-ii-kalalyk-spartakiada-otti_a3437890
3. <http://reactor.inform.kz/kz/paralimpiada-turaly-ne-bilesiz-a29021>
4. <http://csp-parasport.kz/kk/qazaqstan-paralimpiadasynnyng-tarihy.html>
5. <https://kaz.365info.kz/100-zhana-esim-paralimpiada-sportynyn-zharykh-zhyldyzy-serik-esmatov-291823>
6. <http://nurotan.kz/single-article?id=TQjpmnuqJewocdThX&lang=kz>

Ж.Е. Турманова
Астана қ. (Қазақстан)

КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУДЫ ҚАДАҒАЛАУҒА АРНАЛҒАН КЕҢЕСТЕР

Қазіргі кезде білім беру жүйесіндегі реформалардың бірі мектеп оқушысының білім алу деңгейін критериалды бағалау. Бұл бағалау жүйесі ата-аналарды бей-жай

қалдырмағаны рас. «Неге баға қойылмайды?», «Бағалаусыз оқыту қағидасы?», «Критериалды бағалау?», «Критериймен бағалау?»... осы сияқты үздіксіз сауалдар мен пікірлер өзара талқылауға түсуде.

Баласының оқу әрекеті барысындағы тұлғалық ерекшеліктері, оның ішінде оқуға деген ықыласы, оқу үлгерімі, күнделікті оқу дағдылары, эмоционалдық жай-күйі үлкендерді алаңдатып жүргені жасырын емес. Оған себеп әрбір ата-ана өз баласының білімді, талантты, оқу озаты болып келешекте толыққанды жетілген, табысты тұлға ретінде көреді. Бұл заңдылық, яғни әрбір баланың өскенде зиялы, бәсекеге қабілетті, табысты, жетістікке қолы жеткен, қоғамда өз орнын дұрыс қалыптастырған адам болуын армандайды. Осы арманының орындалуы үшін ата-ана барынша тырысып бағады. Бірақ бұл жағдай әрдайым үйлесімді дами бермейді. Кездескен кедергілер мен қиындықтарға ата-аналар өзіндік ой пікірлер мен тұжырымдар қалыптастырып, оған баланың өзіне қабілетсіз, оқуда жолы болмайтын біреу ретінде қарап, кейде мұғалімді, кейде қоғамды, сондай-ақ биліктегілерді кінәлап жатады.

Баладағы мінез-құлық мотивтері барынша тұрақты сипатқа айналады. Сол мотивтерге көп нәрсе байланысты, дәлірек айтсақ баланың өмірлік жолының қалыптасуы да осыған байланысты. Жетекші мотивтер қалыптасқан кезде бала дамуында тағы мүмкіндіктер пайда болады, олар – моральдық-адамгершіліктік және имандылық құндылықтарды саналы түрде меңгереді де баланың мінез-құлқында, елестетулерінде, ой-пікірлерінде үстемдік етеді.

Сондықтан да балаңыз мектепке барғанда оған деген қатынас жасауыңызда ата-аналық позицияңызды түзеп, өзгерткеніңіз абзал. Себебі көптеген ата-аналар өздерінің тұрақты сенімдері мен еліктеулері арқылы баланың жеке беталысын яғни позициясын қалыптасуына себепші болып жатады, мысалы төмендегі 2-3-ші кестелерде берілгендей:

Кесте 2. Пайдасы аз өнімсіз пікірлер

Пайдасы аз өнімсіз пікірлер	
Ата-ана	Бала
Баламның не істеп жатқанына мен жауап беремін.	Менің әрекеттеріме ата-анам жауап береді.
Мұны балам жасамайды.	Мен мұны жасамаймын.
Ол шешім қабылдай алмайды.	Мен шешім қабылдай алмаймын.
Оның «жақсы» болғанына қарай бағалау керек: мектепке барады, бағынады, өзіне қарай алады, әдепті, орындағыш, т.б.	Мені басқалардың ойынан шығатыныма қарай бағалайды. Менің қабылдаған шешімдерім өзім үшін түкке тұрғысыз.
Ол өз-өзіне қамқор бола алмайды.	Мен өз-өзіме қамқор бола алмаймын.

Қымбатты ата-аналар, егер Сіз балаңызбен бірге бірлескен жаттығуларды көп уақыт жұмсамай-ақ орындасаңыз, оқушы балаңыздың ой-пікірлерін өзгерткен болар едіңіз.

Егер балаңыздың кіші мектеп жасынан бастап жауапкершілігі мол және өз бетінше жұмыс жасай алатындай тұлғалық дамуына қамқор болсаңыз, сөзсіз оның тұлғалық дамуын сәйкесінше жолға қоясыз.

Ата-ана тарапынан жүзеге асатын баланың тұлғалық даму ерекшеліктері туралы жан-жақты білімге сүйенген әрекеттер сөзсіз бала дамуына үлкен үлес қосқан болар еді [1].

Әсіресе, бала тәрбиесіне қатысты қиындықтарға кездескен ата-аналар үшін келесі әдіс-тәсілдерді ұсынамыз: ыждақаттылықпен түсіндіру, тақырыпқа сай әңгімелесе алу, дұрыс көзқарастарға сендіру, талапты дұрыс қоя алу, өз уақытында бақылауға алу, тәртіпке салу, бірлескен жаттығулар жасау, мадақтау мен жазалаудың тиімді әдістерін

қолдану, ата-ананың өзі үлгілі болу, отбасылық атақ-абыройдың маңызды тұстарын сезіндіру, ата-баба дәстүрінің элементтерін тиімді пайдалану [2].

Кесте 3. Баланың тұлғалық дамуына оң әсер беретін сенімдер

Баланың тұлғалық дамуына оң әсер беретін сенімдер	
Ата-ана	Бала
Менің балам жасаған әрекеті үшін жауап береді.	Мен өз әрекеттерім үшін жауап беремін.
Қандай жағдай болмасын ол өзіне жақсы жағдай жасайды.	Мен өзіме жақсы болсын деп жасаймын.
Ол шешім қабылдай алады.	Мен өзімнің дұрыс шешімдерімді қабылдай аламын.
Баламда бәрі дұрыс.	Менде бәрі дұрыс.
Балам өз-өзіне қамқор бола алады деп сенемін.	Мен өз-өзіме қамқор бала аламын және боламын.
Келесі жолы балам не істейтінін білмеймін, ал оның жасағандары сондай қызық.	Маған ата-анам бей-жай қарамайды, олар менің шешімдеріме және оны дұрыс қабылдайтыныма сенеді.

Кіші мектеп кезеңіндегі баланы отбасында тәрбиелеудің жетістікке жетуінің бірден-бір тиімді жолы ойын әрекеттері арқылы тәрбие әдістерін қолдану болып табылады. Сонымен қатар ата-ана кез келген әрекет барысында балаға эмоционалды жылулық пен танымдық қолдауларды қатар алып жүруі де маңызды [3].

Бала көргенін істейді, демек құрметті ата-ана, балаңызға болып жатқан кез келген оқиға немесе оны қоршаған ортасы әрдайым әсер етіп отырады, сондықтан бала болашақта жағымды мінезді, табысты әрі толыққанды үйлесімді дамуда болсын десеңіз, төмендегі айтылған ой-пікірлерді біліп жүріңіз:

- Егер балаңыздың әрекеті қолдаусыз сын пікірдегі сынаулар мен мін тағуларға толы болса, онда балаңыз кінәмшіл, көңілі толмайтын, үнемі ренжігіш болып өседі;
- Егер бала жауласуды, қақтығысты, қатыгездікті көрсе, онда бала төбелесу мен зорлық зомбылықты жасауды үйренеді;
- Егер баланың әрекетін келеке етіп оның үстінен күлетін болса, ол әлсіз, бос белбеу, секемшіл, жасқаншақ болып өседі;
- Егер баланың әрекеті үшін ұялатын болсаңыз, онда ол өзін кінәлі сезінеді, балаңыз өз-өзіне деген сенімсіздікті оятады;
- Егер баланың қоршаған ортасы шыдамдылыққа, сабырлыққа толы болса, онда бала төзімді, сабырлы болып өседі;
- Егер баланы қолдап, сүйемелдеп ынталандырып отырсақ, онда ол сенімділікті үйренеді, қадамы нық болады;
- Егер баланың дұрыс әрекетін мадақтап, мақтап отырса, онда бала басқаларды да бағалай алады, әрекеттеріне сенімді болады;
- Егер бала әрекеті әділетті болса, өз бетінше дұрыс қадам жасағанын үлкендер айтып нақтылап отырса, онда ол шыншылдықты үйренеді, әділ болып өседі;
- Егер бала өзін қауіп-қатерсіз, айналасы қауіпсіз екенін сезініп тұрса, онда ол басқаларға деген сенімділікпен өседі, болашаққа сенеді;
- Егер баланың дұрыс әрекетін мақұлдап, қабылдап отырсақ, онда бала өз-өзін ұнатып, өз әрекеті үшін мақтанышпен өседі;

- Егер баланы қоршаған ортасы дұрыс қабылдап, онымен достық қарым-қатынас орнатса, онда ол бұл әлемде үйлесімді дамуда болады. Өзі де мейірімді, жылы жүректі болып өсіп, өзгеге де жан жылуын бере алады.

Осы жоғарыда айтылған ой-толғаулармен келіссеңіз, демек Сіз өз балаңыздың жай-күйін, оның тағдыры туралы ойлап, бей-жай қарамаймын дегеніңіз. Онда: бақылаңыз; қолдаңыз; өзара әңгімелесіңіз; әртүрлі тақырыпты бірге талқылаңыз; балаңыздың өтініші мен мәселелеріне өз уақытында мән беріңіз!

Сонда Сіз балаңызды сенімді түрде мектепке, басқа да білім алу кеңістігіне апара аласыз.

Балаңызбен бірге өмірдің жаңа әрі қызықты кезеңдерін барлық отбасы мүшелерімен бірге бастаңыз!

Алдыңызда Сіздерді сәттіліктер мен табыстар күтіп алады және осындай қадаммен болашаққа сенімділікпен қарайтын боласыздар!

Сонымен, тәжірибелер көрсеткеніндей, критериалды бағалаудың маңызды артықшылықтары төмендегідей болып белгіленеді екен:

- оқушы баланың жеке тұлғасы емес, жасаған жұмысы бағаланады;
- баланың оқу жұмысы алдын ала белгіленген критерийлер бойынша бағаланады;
- пән бойынша бағалау критерийлері нақты оқыту мақсаттарын айқындайды, сондықтан оқып-зерделенген материал бойынша ғана оқушыларға баға қойылады;
- бала өзінің оқу жетістіктерінің деңгейін анықтау үшін және ата-аналарына осы ақпараттарды жеткізу үшін оқушыға нақты бағалау алгоритмі алдын ала белгілі болады;
- оқушының оқуға деген және өзін-өзі бағалауға ынтасы артады, рефлексия өз деңгейінде жүзеге асады.

Әдебиеттер

1. Оқушылардың оқу жетістіктерін критериалды бағалау жүйесін енгізудің әдіснамалық және оқу-әдістемелік негіздері. Әдістемелік құрал. – Астана: БІ. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015 ж.

2. Суртубаева Д.А. К вопросу о критериальном оценивании учебных достижений учащихся. – Астана. НЦПК «Өрлеу». 2014

3. Сурначёва О. Мектепте оқушыны оқытуға психологиялық дайындық. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2017

Я.М. Шугай
г. Херсон (Украина)

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПОВ ДИДАКТИКИ В ОБУЧЕНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В 1932-1958 ГОДАХ

Одним из самых востребованных и волнующих общество вопросов прошлого и современности является обучение. Исторически сложилось так, что старшее поколение передавало знания более молодым, тем самым обеспечивая более высокую выживаемость в тогдашних условиях.

Сегодня требования к обучению кардинально изменились. Современный выпускник школы должен быть инициативным, творческим, с активной жизненной позицией и далеко идущими планами. Для того, чтобы воспитать такую личность, нужен многогранный ресурсный потенциал со стороны учителей, родителей, общества.

Основы становления полноценного члена общества закладываются в младшем школьном возрасте, когда мозг ребенка очень пластичен и легко усваивает новую информацию. Поскольку большую часть дня ребенок проводит в школе, то основным источником знаний для него является учитель. Педагог, который, используя все свои знания, умения и навыки, решает задачу, поставленную государством.

Проблему реализации принципов дидактики в процессе обучения младших школьников в своих работах рассматривали ученые и практикующие педагоги: Н. Куренова, Т. Пожидаева, М. Самакаева, С. Самойлова, Ф. Хабибуллина и др. Однако вопрос реализации дидактических принципов в процессе обучения младших школьников в 1932 – 1958 годы остался не до конца раскрытым.

Согласно определению академика С. Гончаренко, принципы обучения – основные исходные положения теории обучения. Педагогическая наука раскрывает систему дидактических принципов, исходя из научного понимания сути обучения и воспитания [1, с. 270].

В современной педагогике выделяют такие основные принципы обучения: принцип сознательности и активности обучаемых; принцип наглядности; принцип систематичности и последовательности; принцип прочности в обучении; принцип доступности; принцип научности; принцип связи теории с практикой. Эти принципы обусловлены целями обучения, которые, в свою очередь, зависят от потребностей людей, общества и государства. Поэтому принципы обучения имеют конкретно-исторический характер, т.е. могут изменяться под влиянием исторических условий, смены педагогических систем [2].

Принцип сознательности и активности основывается на активной, творческой деятельности учащихся. До 1932 года школы в Украине работали по комплексным программам, целью которых было приблизить, насколько это было возможно, школьное обучение к жизни. Программы строились на педологическом подходе в обучении и были нацелены на развитие детского мышления и интересов. Младшие школьники овладевали знаниями в достаточно комфортной и творческой среде, основываясь на жизненный опыт детей. Но данный подход не оправдал себя, поскольку не соответствовал задачам поставленным руководством страны и не позволял детям качественно усвоить основы наук.

На смену комплексным программам согласно постановлению ЦК ВКП (б) «Об учебных программах и режиме работы в начальной и средней школе» от 25 августа 1932 года пришли изменения, которые стали основополагающими для работы школ на долгие годы.

Среди них: введение урока, как основной формы организации учебного процесса; проведение занятий согласно расписанию; усиление контроля над дисциплиной; главная роль в учебном процессе была передана учителю. Эти изменения способствовали прочности знаний, однако лишали детей стремления к творческому познанию предмета.

Принцип прочности в обучении основывается на прочности навыков учебно-познавательной деятельности, идейно-нравственных убеждений и привычек поведения [3, с. 310]. Для приобретения младшими школьниками таких навыков в исследуемый период организовывалось систематическое повторение и контроль изученного материала, измерение и оценивание результатов обучения, усиление идейной пропаганды в воспитательной работе и т.д. Следует отметить, что эти мероприятия хоть и обеспечивали реализацию принципа прочности и давали определенный результат, но у младших школьников часто отбивали охоту учиться.

Принцип систематичности и последовательности. После изменений в программах для младшей и средней школы в 1932 году реализация данного принципа стала более эффективной. Во всех школах согласно постановлению ЦК ВКП (б) «Об организации учебной работы и внутреннем распорядке в начальной, средней, неполной средней и средней школах» от 3 сентября 1935 года были утверждены единый режим работы,

количество уроков, программы и т.д. Программный материал новой темы основывался на знаниях пройденной, материал нового учебного года базировался на том, что было изучено ранее. Государству нужны были люди, которые знали основы наук, и вся система обучения была ориентирована на данный запрос.

Принцип доступности - один из основополагающих принципов обучения младших школьников. Он предполагает, чтобы обучение строилось на уровне реальных учебных возможностей учащихся, чтобы они не испытывали интеллектуальных, физических, моральных перегрузок, отрицательно сказывающихся на физическом и психическом здоровье [4]. Однако и слишком легким обучение быть не должно. В рассматриваемый период дети зачастую были перегружены, как общественной работой, так и учебной. Это обусловило падение успеваемости, снижение интереса к учебе, ухудшение дисциплины. Правительство реагировало эти явления постановлениями, которые вносили коррективы в сложившуюся ситуацию. Среди них: постановления «О перегрузке школьников и пионеров общественно-политическими заданиями» от 23 апреля 1934 года, «Об укреплении дисциплины в школе» от 21 марта 1944 года, «О мероприятиях по улучшению качества обучения в школе» от 21 июня 1944 года, «О мерах по устранению перегрузки школьников общественной и другой не учебной работой» от 13 декабря 1948 года [5].

Принцип научности. Соответственно данному принципа, все факты, информацию, которые изучает ребенок, должны быть подтверждены с научной точки зрения. Все учебники, пособия, дополнительная учебная литература, должны основываться на научных фактах, исследованиях. Однако, каждый ученый, пишущий учебник, может интерпретировать события согласно своему субъективному видению. Такая тенденция четко прослеживается в рассматриваемый период. Школьники учились по учебникам, особенно истории, украинской литературы, которые были написаны в выгодном для советского правительства ракурсе. Что касается остальных предметов, то принцип научности был соблюден полностью.

Принцип связи теории с практикой нацелен на постоянное подкрепление и проверку полученных теоретических знаний практическими действиями. Для младших школьников очень важно, чтобы они увидели, что окружающая действительность может быть и источником знаний, и областью практического применения. Кроме того, возникает возможность на глазах у младшего школьника и с его помощью строить живое знание об окружающем мире, закладываются основы мировоззрения, ощущение себя в мире принадлежности к этому миру [6]. Младшие школьники проводили небольшие опыты по естествознанию, природоведению. На уроках труда школьники получали практические навыки.

Принцип наглядности является одним из самых значимых при работе с детьми младшего школьного возраста. Разнообразная наглядность, оборудование, учебные пособия, несомненно, облегчают детям процесс обучения, но в процессе обучения нужно развивать не только наглядно-образное, а и абстрактно-логическое мышление.

Подводя итоги, следует отметить, что обучение младших школьников должно основываться на принципах дидактики, так как каждый из них привносит определенную смысловую нагрузку в процесс изучения того или иного материала. В 1932-1958 годах в процесс обучения младших школьников широко внедрялись основные дидактические принципы. Однако это не было в полной мере эффективным из-за единой и обязательной для всех младших школьников системы, без индивидуализации. В таких условиях ученики были перегружены учебным материалом. К тому же этот материал был пронизан политической пропагандой.

Литература

1. Гончаренко С.У. Украинский педагогический словарь. – Киев: Лыбедь, 1997. - 366 с.
2. Принципы обучения. - URL: <http://www.grandars.ru/college/psihologiya/principy-obucheniya>

3. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения: Общедидактический аспект. - Москва: Педагогика, 1977. - 256 с.
4. Понятия и категории. Вспомогательный проект портала Хронос. - URL: <http://ponjatija.ru/node/8862>
5. Абакумов А.А., Кузин Н.П., Литвинов Л.Ф., Пузырев Ф.И. Народное образование в СССР: сборник документов 1917-1973 гг. – Москва: Педагогика, 1974. – 559 с.
6. Федорова Т.А. Педагогика начального образования: учебно-методический комплекс по дисциплине для студентов, обучающихся по специальности 050708 Педагогика и методика начального образования. Курс лекций. 2009. – URL: <https://studopedia.org/1-23187>

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР: ТАРИХ, ӘЛЕУМЕТТАНУ, ФИЛОСОФИЯ, ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС, ЭКОЛОГИЯ, ВАЛЕОЛОГИЯ

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ: ИСТОРИЯ, СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ, СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА, ЭКОЛОГИЯ, ВАЛЕОЛОГИЯ

**М.К. Курсабаев, Т.А. Абдырахманов,
Ж.Т. Тлекова, А.Б. Демеуов, А.Е. Аяпбекова**
г. Астана (Казахстан)
г. Бишкек (Кыргызстан)
г. Алматы (Казахстан)

ДИСТАНЦИОННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ТУРИСТСКО-АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ЛАНДШАФТА «САЙМАЛЫ-ТАШ» (КЫРГЫЗСТАН) НА ПЛАТФОРМЕ «ARCGIS MAP»

Начиная с 1980 года в мире археологической науки произошли научно-технологические преобразования. Одним из продвинутых технологией были компьютерные программы на базе DEM (Digital thematic maps). На территории Северной Америки были разработаны экспериментальные программы, которые служили для обозначения и дешифровки историко-культурных объектов [1].

Предпосылками данного открытия стали тематические карты составленные в целях выявления географических координат объектов в определенной местности. В процессе составления важным элементом проекционирования стали рекогноция точных базовых объектов. Для создания первых тематических карт послужили опыт создания топографических карт, которые соответствовали качеством предшествующих материалов, которые часто усовершенствовались в современных условиях. Тематическая карта «Designatio orbis christiani» (1607) разработанная Jodocus Hondius (1563-1612), служил для определения сегментации расположения религиозных общин в ареалах городского населения [2].

Нами замечено, что последние годы в исследовательских ресурсах историко-культурного и туристско-археологического направления в стране и за рубежом, значительно расширились научные труды, основанные на тему применение и использование геоинформационных технологий. Изучая труды Смекалова С., Владимирова В.Н., Бадеева Д.Ю., Гарбузова Г.П., Горлова Ю.В., Алейсейчука С.Н., Афанасьева Г.Е., Беглецовоу С.В., Васильченко Д.С., Довгалева А.А., Журбина И.В., Коробова Д.С., Пиотуха Н.В., Белинского А.В., Беловой Е.Б., а также зарубежных авторов Gary Lock, Zoran Stancic, Allan J.A., Richards T.S, Wheatley D, Gillings M, Deuel L, Fletcher R.E, Robinson G.D и других ученых следует делать вывод, что начало поэтапного исследования по данной теме было заложено в 1990 годах.

Участники глобального дистанционного форума «History & Computing» (1989) заложили новый фундамент в утверждении научной теории геоинформатизации исторической науки в лице Wattel E, Reenen P (проблемы информатизации культурно-исторических объектов), Graham D, Lind G (компьютерное картографирование археологических объектов), Cade J, Braushay M, Lee J (геостатистический анализ моделирование историко-культурных события и социальных явления), Pierau K, Ott T, Gregory I (визуализация античных археологических ландшафтов).

Вопросы исследования наскальных рисунков Средней Азии и Казахстана в течении многих лет сопровождалась планомерно и плодотворно. Сохранились труды Массона М.Е (Древние наскальные изображения домашних лошадей в южном Киргизстане, 1948), Тереножкина А.И. (К историко-археологическому изучению

Казахстана и Киргизии, 1938) где авторы особо подчеркивают историческую миссию и археологическую ценность тотального исследования наскальных рисунков в регионах, которые стали причиной становления историографической школой в странах Средней Азии [5, 6].

Археологические памятники Кыргызстана стали объектом пристального внимания еще в начале XX века. Член Туркестанского кружка любителей археологии Пославский И.Т (Из поездки на Саймалы-Таш, 1903) публикует свой первый материал о местонахождении наскальных рисунков Южного Кыргызстана [8].

Научный тезис Бернштама А.Н «Наскальные изображения Саймалы-Таша» (1952) является фундаментальным материалом, который стал основным источником нашей информации [9].

В начале 1970 годов поисково-археологические работы в Кыргызстане заново возобновились. К тому времени на основе сборников и научных материалов отражающие историологические важные события появляются новые достоверные информации. Научные исследования Винника Д.Ф. (К вопросу о датировке наскальных изображений Приссыкуля, 1975), Голендухина Ю.Н (Вопросы классификации и духовный мир древнего земледельца по петроглифам Саймалы-Таша, 1971), Помаскиной Г.А. (Наскальные рисунки Саймалы-Таша как отражение первобытного искусства, 1972) стали доказательством тому, что юго-восточная часть Кыргызстана стала объектом особого внимания как для посетителей, так и для представителей научной интеллигенции [11, 12].

Известный ученый Шер Яков Абрамович (1931 г.р) как специалист по «первобытному искусству» особо отметил творческую работу First Human Ancient Artman. Он в своей работе «К интерпретации сюжетов некоторых петроглифов Саймалы-Таша» (1978) отметил художественно-эстетические эмпирические навыки и мировоззрение древних художников [13].

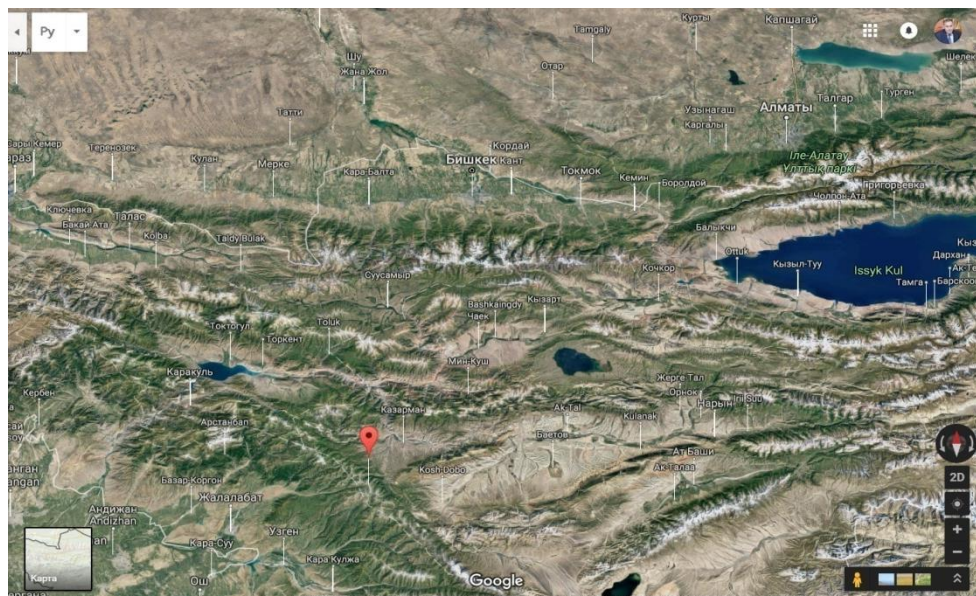
Огромный вклад в изучении наскальных рисунков Кыргызстана внесла Ташбаевой Кадича Искандаровной (1952 г.р).

Петроглифы «Саймалы-Таш» (КР, Джалал-Абадская область, Тогуз-Тороусский р-н, 73 50'О 41 N) в Кыргызстане являются одним из уникальных памятников архитектуры [16].

В настоящее время данный редчайший памятник и горный массив (Ферганский хребет, 3450 м над уровнем моря) стал объектом всемирного значения. Вполне наглядным приспособлением для нашего исследования может стать обширные научные изложения ряд ученых постсоветских стран, которые посвятили изучению археологических памятников, которые находятся на территории Республики Кыргызстан.

По словам Бернштама А.Н., Хлудова Н.Г., Шер Я.А., Ташбаевой К.И., Голендухина Ю.Н., Помаскиной Г.А., Зима Б.М., Подольского Н.Л., комплекс наскальных рисунков «Саймалы-Таш» находится в труднодоступных горных склонах (по ложбинам находятся снежные пласты) Ферганского хребта (3450 м). Из-за суровых погодных условиях данная местность доступна всем туристам только в конце летнего периода [Рисунок-1].

Рисунок-1. Пересеченный рельеф (сай) Самалы-Таш. Кыргызская Республика

Для полного представления о местонахождении туристско-археологического комплекса «Саймалы-Таш», с помощью приложения «Screen short», используя геоинформационную платформу «GoogleEarth», мы имеем возможность моделировать археологический ландшафт на основе цифрового картографирования. В результате получаем полноцветный вариант объекта с указанием географических координат. Сравнивая картографический рисунок с интерпретацией исследователей, мы имеем возможность предельно разпазновать геопространственный ареал наскальных рисунков, общий вид с птичьего полета Ферганского хребта, обособленный сложный рельеф, овраги и сай, которые окружают урочище «Саймалы-Таш». На рисунке-1 на основе пространственного анализа, ориентируя на координаты «Саймалы-Таш», мы имеем геопространственное представление о местонахождениях других наскальных рисунков на примере «Тамгалы», который находится от 120 км крупного мегаполиса Центральной Азии г. Алматы.

Наскальные рисунки выстроились неравномерно (пересеченный рельеф), из-за выбора древних художников (First Human Ancient Artman) в виде высоких и низких всхолмлений, которые находятся между оврагами вдоль хребта. First Human Ancient Artman предпочитали для выбивки загарный слой базальтовой поверхности обломочного камня. Они использовали бронзу для гравирования. Ключевым фактором оказался точечный удар (скол) произведенным тяжелым металлическим инструментом.

Петроглифы Саймалы-Таша расположились на трех направлениях. Геоинформационное пространство наскальных рисунков охватывает исторические периоды от эпохи энеолита (3-2 тыс д н.э) до эпохи раннего железа (1 тыс до н.э). Общее количество базальтовых камней с рисунками составляют свыше 10 000 отдельных археологических памятников. Главными темами изображения являются: дикие животные, древние охотники, повозки и колесницы, зооморфная тематика, быт и религиозные праздники.

Древние художники населявшие юго-восточную часть Ферганского хребта с удивительной точностью смогли передать жизнь и быт племен, которые жили в эпоху энеолита. В процессе прямого скола им удалось ярко запечатлеть всю красоту первобытной общественной жизни, показывая знания о расположении человеческих натур и форму диких животных в виде геометрических фигур.

Литература

1. Andrea Scianna, Benedetto Villa. GIS Applications in archaeology. University of Palermo, Italy, 1993. http://www.archcalc.cnr.it/indice/PDF22/AC_22_Scianna_Villa.pdf
2. Jodocus Hondius. https://en.wikipedia.org/wiki/Jodocus_Hondius.
3. Morris Ronald (1979) The Prehistoric Rock Art of Galloway and The Isle of Man, Blandford Press, ISBN 978-0-7137-0974-2.
4. James Conolly. Geographical Information Systems in Archaeology. Cambridge University 6 UK, 2006, ISBN-13: 978-0521797443
5. Тереножкин А.И. К историко-археологическому изучению Казахстана и Киргизии // ВДИ. № 1(2). М., - 1938. С. 204-215.
6. Кабиров Д. К вопросу о локализации различных наскальных изображений Средней Азии и Казахстана // История материальной культуры Узбекистана. - Выпуск. 12. Ташкент, 1975. С. 85 - 90.
7. Die Petroglyphen von Sholpon-Ata in Kirgizstan.. Luc Hermann, Books on demand, 12 April 2011. https://www.librairieparis.fr/listeliv.php?base=paper&mots_recherche= Luc+Hermann+tamgaly
8. Пославский И.Т. Из поездки на Саймалы-Таш. // Протоколы Туркестанского кружка любителей археологии- Год VIII, Ташкент. 1903.
9. Бернштам А.Н. Наскальные изображения Саймалы-Таша // СЭ. № 2. 1952. С. 50-68.
10. Подольский Н.Л. О классификации наскальных изображений Саймалы-Таша Ферганского хребта. // Доклады Восточной комиссии Географического общества СССР. Вып 3.Л., 1966.
11. Голендухин Ю.Н.. Вопросы классификации и духовный мир древнего земледельца по петроглифам Саймалы-Таша. // Первобытное искусство Новосибирск, 1971, с. 181-202.
12. Винник Д.Ф., Помаскина Г.А. К вопросу о датировке наскальных изображений Приссыкулья // Археологические памятники Приссыкулья. - Фрунзе, 1975. С. 87-101.
13. Шер Я.А. К интерпретации сюжетов некоторых петроглифов Саймалы-Таша. // Культура Востока. Древность и раннее средневековье. Л., 1978.
14. Ташбаева К.И. Петроглифы Жапырыка // Первобытная археология. Человек и искусство. Новосибирск: Изд-во ИАиЭ СР РАН, 2002. -С. 76-79.
15. Tashbaeva K. Saymaly-Tash; Histoire de la Recherche et methodes d'investigation, // Petroglyphes d'Asie Centrale: methodologie d'etude d'un art rupestre. Paris. UNESCO, 1995.
16. Национальная комиссия Кыргызской Республики по делам ЮНЕСКО. <http://www.kyrnatcom.unesco.kz/culture/saymaly%20tash.htm>
17. Массон М.Е. Древние наскальные изображения домашних лошадей в южном Киргизстане // Труды ИЯЛИ Кирг ССР. 1948. вып. 2. С. 129 - 134.
18. Мартынов А.И., Марьяшев А.Н., Абетеков А.К. Наскальные изображения Саймалы-Таша. ~ Алма-Ата: Изд-во Каз. гос. пед. унта, 1992.- 110 с.
18. Новоженев В.А. Наскальные изображения повозок Средней и Центральной Азии (К проблеме миграции населения степной Евразии в эпоху энеолита и бронзы). А, 1994.
19. Гарелик И.С. Географияческие информационные системы и дистанционное зондирование. – Исследование Земли из космоса. Итоги науки и техники Т.3, ВИНТИ АН СССР. Москва, 1989, ст.3-80
20. Керімбай Н.Н. Геоинформатика негіздері: оқу құралы. Алматы Қазак университеті, 2006.
21. Гарбузов Г.П. Геоинформационные системы и дистанционное зондирование Земли в археологических исследованиях :на примере Таманского полуострова. М:2007. С. 303
22. Владимиров В.Н. Применение геоинформационных систем в исторических исследованиях :на примере истории юга Западной Сибири. М: 2006. С. 429

23. Francfort H.-P., Samashev Z. et al. Les Petrogluphs de Tamgaly // Bulletin of the Asia Institute USA. 1997. P. 167-207.

24. Morris Ronald (1979) The Prehistoric Rock Art of Galloway and The Isle of Man, Blandford Press, ISBN 978-0-7137-0974-2.

25. Зима Б.М. К вопросу о происхождении наскальных изображений. // Труды Киргизского государственного пединститута. Т, II, вып 2, Фрунзе, 1947.

Е.Ю. Кан
г. Херсон (Украина)

ФОРМЫ, МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ В УНИВЕРСИТЕТАХ УКРАИНЫ ВО II ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Во II половине XIX – начала XX века система образования Украины находилась в состоянии трансформации и развития. Университеты пытались внедрять новые методы и формы обучения, используя свои собственные и зарубежные модели. Одним из наиболее важных моментов данного периода считается внедрение практических занятий в процесс обучения студентов, в том числе и будущих филологов. Только со II половины XIX практические занятия стали носить более регулярный характер. Хотя во многих украинских университетах подобные занятия практиковались отдельными преподавателями, они не были обязательными и закреплёнными законодательно.

Основными формами преподавания филологических дисциплин были:

- 1) лекции;
- 2) практические занятия;
- 3) семинары;
- 4) коллоквиумы;
- 5) репетиции;
- 6) собеседования.

Лекция была одной из ведущих форм изложения материала для студентов. Преподаватели читали лекции по учебникам или собственным диссертациям, что не способствовало глубоким познаниям о предмете в целом, а давало лишь поверхностное представление об изучаемой науке. Лекции занимали практически все учебное время студентов, не давая им возможности работать самостоятельно или консультироваться с преподавателем [1, с. 25]. Поэтому многие преподаватели вводили в свой курс обучения практические занятия, где студенты имели возможность более глубоко и полно ознакомиться с изучаемым предметом.

Практические занятия были неотъемлемой частью учебного процесса во многих университетах Украины и имели устные или письменные формы проведения. Как правило, практические занятия имели форму научной беседы под руководством преподавателя. Среди методов и приемов работы, применяемых преподавателями при обучении студентов можно выделить: устное изложение студентом части научного материала, анализируя классические произведения, разбор и толкование источников, сочинения, клазуральные работы (письменные работы, как правило, ответы на вопросы, составленные преподавателем, выполняемые в аудитории под надзором профессора), беседы, практические исследования под руководством профессора [2, с. 10-11].

Менее распространенной формой работы были семинарские занятия и коллоквиумы. Семинарские занятия представляли собой тесную работу между преподавателем и студентами. Семинары всегда имели четко установленную тему занятия и были в своем

роде прообразом научной школы того или иного ученого. Семинары охватывали широкий круг студентов (от начинающих до хорошо подготовленных) и задач (навыки разбора и анализа источников, самостоятельного поиска информации, анализа текста, комплексное исследование какой-либо проблематики). После подготовительного периода, в который, как правило, включалась проработка источников, студенты готовили свои доклады, которые обсуждались в аудитории. Разновидностью семинарских занятий были коллоквиумы, которые, в основном, создавались для подготовки будущих учителей гимназий. Целью таких коллоквиумов было обсуждение педагогических сочинений студентов. Также существовали и филологические семинарии, где рассматривались вопросы, касающиеся грамматики, критики, герменевтики и археологии [3, с. 85].

Репетиции можно назвать не только формой практического обучения студентов, а также и формой контроля. Репетиции назначались преподавателем после прохождения того или иного раздела или темы. На репетициях преподаватели обобщали и систематизировали изученный материал и имели возможность оценить работу студентов с материалом, уровень овладения и проработки материала лекционных курсов [4, с. 324].

Собеседования велись в форме дискуссий, где студенты учились свободно излагать материал. Они готовили сообщений о специальной литературе, читали и обсуждали рефераты, рецензии и т.д. [3, с. 86-87].

Хотя все занятия, имели цель сделать процесс обучения более практическим и улучшить качество знаний студентов, все они были достаточно однообразными, больше направленными на самостоятельную подготовку студентов, нежели на проработку материала с преподавателем. Приемы, использованные на занятиях, в большинстве своем не отличались друг от друга и сводились к чтению и изучению материала, разбору и анализу источников, сочинениям, докладам или рефератам.

Киевский императорский университет Святого Владимира можно назвать одним из первых в Украине, который начал применение практических занятий в процессе обучения студентов. На момент обсуждения в министерских и общественных кругах вопроса о внедрении в университетскую систему образования обязательных практических занятий (1871 год), в Киевском университете уже действовал подобный процесс. В журнале Министерства народного просвещения за февраль 1871 года в статье «Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений» [5] в разделе «Университеты» можно найти информацию, предоставленную самим университетом о состоянии проведения практических занятий. Все практические занятия в Киевском императорском университете Святого Владимира сводились к следующим видам учебной деятельности:

- 1) беседы студентов под руководством преподавателя;
- 2) устные изложения студентам какой-либо части науки по одному или нескольким классическим сочинениям;
- 3) письменные ответы, написанные в аудитории на заданные преподавателем вопросы;
- 4) разбор и толкование источников;
- 5) сочинения на тему, предложенную преподавателем или выбранную самим студентом, но одобренную профессором;
- 6) практические исследования с использованием учебно-вспомогательных заведений университета.

Также все студенты должны сдать два сочинения: первое должно быть написано за полгода до полукурсовых экзаменов, а второе – за полгода до окончательных экзаменов [5, с. 184-185].

Следует заметить, что выбор форм и приемов работы на практических занятиях напрямую зависел от изучаемого курса и выбирается каждым преподавателем самостоятельно – единых норм и правил не существовало. Например, при изучении древних авторов студентам рекомендуется выполнить ряд заданий, который существенно облегчает освоение материала: ознакомится с перечнем пособий, которые рекомендованы

для прочтения одного из древних авторов, тщательно проанализировать комментарии к произведению, которые издавались отдельным изданием, изучить жизнь и деятельность автора, а также его критические взгляды и воззрения. Для полного понимания прочитанного текста студент также должен разобрать все непонятные ему грамматические моменты, а также полностью понимать перевод произведения. После такой тщательной проработки студент должен овладеть следующими знаниями, умениями и навыками:

- 1) владеть информацией о личности и литературном значении автора;
- 2) прочитать и перевести любой выбранный преподавателем фрагмент из древнего текста;
- 3) понимать грамматические конструкции предложений и логическую последовательность мыслей;
- 4) уметь разъяснить любое событие или рассказать о действующем лице произведения;
- 5) анализировать произведение [6, с. 7-8].

Таким образом, основные формы практической работы сводились к практически самостоятельным занятиям студентов с материалом. Преимуществом было то, что студенты, таким образом, учились самостоятельно искать и анализировать материал и, в то же время, консультироваться с профессором в случае необходимости, что было практически исключено при лекционной системе. Обсуждение рефератов и докладов в аудитории развивало навыки говорения, анализа и критического мышления. Недостатком таких занятий можно назвать нерегулярность, отсутствие системности, однотипность форм, методов и приемов работы.

Литература

1. Любимов Н. Записка о недостатках нынешнего состояния наших университетов, представленная в Высочайше учреждённую Комиссию по пересмотру университетского устава членом оной Профессором Любимовым. – Санкт-Петербург: Тип. В.С. Балашёва, 1876. – 147 с.
2. Общие планы и правила историко-филологического факультета Университета св. Владимира / сост. Н. Бубнов. – Киев: Тип. Имп. Унив. Св. Владимира, 1907. – 25 с.
3. Курило Л. Розробка та впровадження у педагогічному процесі класичних університетів України практичних занять (XIX – початок XX ст.) // Історико-педагогічний альманах. – 2014. – Вип. 1. – С. 84-89.
4. Твердохліб Т.С. Педагогічна підготовка студентів в київській духовній академії (друга половина XIX – початок XX століття) // Педагогіка та психологія. – 2016. – Вип. 53. – С. 320-329.
5. Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений // Журнал Министерства народного просвещения, 1871. – №2. – С. 184-185.
6. Данилевич В. Советы студентам относительно чтения древних классических авторов. – Санкт-Петербург: Тип. В.С. Балашёва, 1889. – 37 с.

РОЛЬ И МЕСТО РЕЛИГИИ В СОЕДИНЕННЫХ ШТАТАХ АМЕРИКИ (ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ И СОВРЕМЕННОСТЬ)

Рост глобального религиозного плюрализма в американском обществе вызвал фрагментацию феномена религии, впоследствии изменившей удельный вес различных религиозных традиций и их специфических переплетений не только в самой Америке, но и во всём мире. В этих условиях тема религиозного плюрализма начинает занимать важное место в политологии и юриспруденции, поскольку довольно часто на обсуждение выносятся вопросы:

- об отношении социума, политики и религиозных объединений к увеличению религиозной дисперсии;
- о паттернах взаимоотношений светских социальных институтов с религиозными институтами;
- о правовой защите сторонников веры и альтернативных взглядов.

Для нас представляется актуальным изучение религиозного пространства Соединенных Штатов Америки как особого образца соблюдения демократического принципа свободы совести, развития религиозного плюрализма и межконфессиональной толерантности.

Цель данной работы заключается в выяснении роли религии в повседневной жизни американского общества, в выявлении количественно-качественной характеристики религиозного плюрализма страны и в выделении самых популярных и современных религиозных групп на Западе.

История религиозного плюрализма в Соединенных Штатах Америки уходит своими корнями в колониальную эпоху – в XVI век. С раннего колониального периода, когда первые английские и немецкие поселенцы двинулись в поисках свободы вероисповедания, религия стала оказывать существенное влияние на Америку. Её воздействие отразилось на американской культуре, социальной жизни и политике. В нескольких из первоначально образованных тринадцати колоний поселенцы хотели исповедовать свою религию в сообществе единомышленников. Так, например, колония залива Массачусетса была создана английскими пуританами (конгрегационалистами), Пенсильвания – британскими квакерами, штат Мэриленд – английскими католиками и Вирджиния – британскими англиканцами. Однако, для предотвращения религиозных распрей, законодательное установление официальной религии противоречило политике Америки.

В 1787 году принимается федеральная Конституция, утвердившая свободу совести в Америке и возможность использования гражданских прав независимо от религиозной принадлежности. Так, в ст. 6, §3 Конституции Соединенных Штатов Америки говорится, что в Соединенных Штатах «никогда не будет требоваться принадлежность к какой-либо религии в качестве условия для занятия какой-либо должности или исполнения какой-нибудь общественной обязанности». Т. Джефферсон назвал новую конституционную защиту религиозной свободы Америкой «смелым» и «новым экспериментом» [1], поскольку вновь заявленные государственные и федеральные гарантии не соответствовали тысячелетним взглядам, унаследованным от Западной Европы. Спустя два года после принятия федеральной Конституции вводятся (и 15 декабря 1791 года ратифицируются) первые десять поправок к Конституции Соединенных Штатов Америки, получившие название «Билль о правах», благодаря которым де-юре происходит отделение церкви от государства, чем инициируется запрет на установление государственной религии.

Америка стала первой в мировой истории страной, задекларировавшей конституционно на политико-правовом уровне религиозные права и свободы человека. Свобода вероисповедания была объявлена правом, а не привилегией. С тех пор, став безопасным убежищем для верующих и неверующих, вектор религиозного плюрализма начал расти вверх.

В тексте Первой поправки к Конституции говорится, что «Конгресс не принимает никаких законов, касающихся установления религии, или запрещает их свободное осуществление, или сокращает свободу слова или печати, или право людей мирно собираться и подавать прошение правительству о рассмотрении жалоб». Первая поправка специально лишала федеральное правительство какой-либо власти для принятия какого-либо закона, касающегося религии, защищая, таким образом, любую религиозную организацию, учреждение или деноминацию от государственного вмешательства. На данное решение в основном повлияли европейские рационалистические и протестантские идеалы, а также его можно считать следствием прагматичных проблем религиозных меньшинств в штатах, которые не хотели находиться под властью или влиянием национальной местной религии [2, с. 45–46].

Таким образом, Закон Соединенных Штатов Америки гарантирует свободу вероисповедания, а также препятствует правительству устанавливать государственную религию. До 1940 года разрешение правовых вопросов, касающихся религии, предоставлялось непосредственно самим штатам в соответствии с их конституциями, которые, к этому времени уже гарантировали своим гражданам свободу совести, свободу вероисповедания, свободу отправления культа и свободу религиозных собраний. В правовом поле страна приблизилась к этапу индивидуализации религии и перевода её в «частное дело».

Федеральное правительство Соединенных Штатов было первым национальным правительством, не имеющим официальной государственной поддержки религии [3, с. 10]. На законодательном уровне свободу вероисповедания поддерживали и некоторые штаты. Так, закон о толерантности Мэриленда обеспечил религиозную свободу в английской колонии штата Мэриленда. Аналогичные законы были приняты в Род-Айленде и на плантациях Провиденс, Коннектикут и Пенсильвания. Эти законы прямо контрастировали с теорией пуританского теократа в колониях Плимута и Массачусетса [4].

Однако не всеми штатами соблюдалось это положение. Например, ещё до 1830-х годов Массачусетс предоставлял налоговые деньги местным общинным церквям. Современный официальный девиз Соединенных Штатов Америки «In God We Trust» («В Бога мы верим») был установлен в 1956 году законом, подписанным президентом Дуайтом Эйзенхауэром. Фраза впервые появилась на американских монетах в 1864 году.

Согласно опросу, проведенному Исследовательским центром Pew в 2002 году, около 6 из 10 американцев заявили, что религия играет важную роль в их жизни, по сравнению с 33% в Великобритании, 27% – в Италии, 21% – в Германии, 12% – в Японии, и 11% – во Франции. В отчете об исследовании говорится, что результаты показали, что Америка имеет большее сходство с развивающимися странами (где более высокие проценты говорят о том, что религия играет важную роль), чем в других богатых странах, где религия играет второстепенную роль [5].

В 1963 году 90% взрослых американцев утверждали, что они христиане, а только 2% не имеют никакой религиозной идентичности [6, pp. 9a]. В 2016 году эти показатели существенно изменились. Так, 73,7% были идентифицированы как христиане, а 18,2% указали на отказ к религиозной принадлежности [7].

В настоящее время в Соединенных Штатах Америки наблюдается конфессиональный плюрализм, однако религиозная картина каждого отдельно взятого штата зависит от ряда причин – исторических, политических и культурных. Самым поликонфессиональным из западных штатов является штат Калифорния. Основной

детерминантой религиозного плюрализма стали мигранты, которые, исповедуя религию, отличную от доминирующей веры принимающей стороны, склонны были к её сохранению и распространению на новой территории пребывания. Одним из правовых источников, способствующих формированию религиозного плюрализма, стал Закон об иммиграции и натурализации (1965 год), поскольку, по сути, легализовал приток в страну новых групп населения из стран Азии и Латинской Америки, привнесших ряд новых западных религий.

Американское правительство не ведёт официальной религиозной статистики, однако, по имеющимся данным неправительственных организаций, к концу XX века в стране насчитывалось более 250 зарегистрированных религиозных объединений (конфессий, деноминаций, культов, движений) [8].

При этом отметим, что к настоящему времени практически изжили себя религиозные племенные тотемные культы коренных жителей Америки – индейцев. Лишь немногие потомки индейцев в той или иной степени сохранили свои традиции. Причиной этому послужил необратимый процесс культурного развития аборигенов, достигший сравнительно высокого уровня во времена колонизации.

Самой многочисленной религией в Соединенных Штатах Америки является христианство, представленное различными конфессиями и деноминациями. Так, по состоянию на 2014 год его исповедовали 70% населения [9], а в 2016 году – 73,7% от общей численности населения, из которых 48,9% - протестанты, 23,0% - католики и 1,8% - мормоны.

Согласно обзору Национального совета церквей, проведенному в 2012 году, из христианских направлений наибольшей популярностью пользуются: католическая церковь (68 202492 членов); южная баптистская конвенция (16 136044 членов); объединенная методистская церковь (7 679850 членов); Церковь Иисуса Христа Святых последних дней (6 157 238 членов); Церковь Богаво Христе (5 499875 членов) [10]. Южная баптистская конвенция, насчитывающая более 16 миллионов приверженцев, является самой крупной из более чем 200 протестантских деноминаций.

Второе место по количеству занимает группа людей, не идентифицирующих себя с какой-либо религией, включая атеистов, агностиков – 18,2% [11].

Второй по величине религией в Соединенных Штатах Америки является иудаизм, который занимает 2,1% населения, затем ислам – 0,8%.

Отдельно можно выделить последователей «Свидетели Иеговы» – 0,8%, буддизма – 0,7%, индуизма – 0,7% от общего числа верующих [12].

В религиозной жизни Соединенных Штатов Америки представлены также пресвитериане, меннониты (в т.ч. амиши), реформисты, унитарии, квакеры, различные братства.

Начиная с 1600 г. европейские поселенцы привнесли на американские земли англиканство, пуританство, баптизм, пресвитерианство, лютеранство, квакерскую и моравскую конфессии. В XVIII веке среди американских высших сословий и мыслителей поддержку нашла философия Просвещения – деизм, сыгравшая впоследствии важную роль в создании принципа свободы вероисповедания, выраженного в письмах Т. Джефферсона и включенных в Первую поправку Конституции Соединенных Штатов. Важно отметить, что отцы-основатели Америки и авторы Конституции, такие как Т. Джефферсон, Б. Франклин, К. Харнетт, Г. Моррис и Х. Уильямсон испытали на себе деистическое влияние.

Начиная с XVI века испанцы, а позднее французы и британцы ввели католицизм. С XIX века до настоящего времени католики переезжали в Соединенные Штаты Америки в большом количестве из-за иммиграции итальянцев, латиноамериканцев, португальцев, французов, польских, ирландских, горных шотландцев, голландцев, фламандцев, венгров, немцев, ливанцев (маронитов) и других этнических групп.

Восточное православие исповедуют незначительное количество американцев, – преимущественно, эмигранты, прибывшие в XIX веке из России, Украины, Сербии, Греции и Армении и других стран Восточной Европы. Тем не менее, в Америке действует автокефальная поместная православная церковь – православная церковь в Америке, получившая автокефалию от Русской православной церкви в 1970 году.

Все религиозные группы, существующие в Соединенных Штатах Америки, прошли различный путь развития: одни деноминации (например, англиканство и католицизм) внешне либо вовсе не изменились, либо претерпели незначительные изменения; другие (например, квакеры), сильно изменились жизнью в Новом Свете; третьи были основаны в Америке.

Наибольший интерес для исследователей представляют, так называемые, «Религии Нового века» – симптоматический продукт духовной жизни современного Запада. Согласно законодательству, каждый человек в Соединенных Штатах имеет право создавать свою собственную религию, поэтому некоторые люди следовали этим нормам права. Поэтому Соединенные Штаты Америки стали родиной многих религиозных течений. В 60-е годы XX века произошел подлинный бум возникновения религиозных организаций. К настоящему времени в Соединенных Штатах Америки их число достигает больше тысячи, приверженцами которых преимущественно, является молодежь. Из наиболее известных можно выделить новые протестантские ветви, такие как адвентисты Седьмого дня (основана в 1863), Реставрационисты и другие христианские течения, «Свидетели Иеговы» (основана в 1872 году), Церковь Иисуса Христа последних дней (мормоны, основана в 1830 году), церковь Учеников Христа (основана в начале XIX века), а также унитарные и универсалистские общины, распространенные в XIX веке. Пятидесятничество возникло в начале XX-го века.

С 1990-х годов религиозная доля христиан уменьшилась из-за секуляризации.

Среди религиозных групп можно также выделить: Церковь Саентологии (основана в 1950-х годах); Унитарный универсализм возникший в результате слияния унитарных и универсалистских церквей в XX веке; Новое движение мысли, включающее три основных направления – Религиозная наука, Церковь Единства и Божественная наука; Реконструкционистский иудаизм; Нация ислама – секта ислама, созданная и сопровождаемая преимущественно афроамериканцами; Церковь Сатаны - основана в г. Сан-Франциско в 1966 году; Ескангар – основана в Лас-Вегасе в 1965 году; Самореализация стипендий – основана в Лос-Анжелесе в 1920 году.

Основанная в 1894 году в Соединенных Штатах община Бахаи является второй по величине общиной Бахаи в мире.

Выводы:

1. Соединенные Штаты Америки, будучи светским государством, значительное внимание уделяют религии и вере, которые играют очень большую роль в повседневном политическом дискурсе. Более консервативные христианские группы часто участвуют в политике Америки и высказывают свое мнение по политическим вопросам.

2. В Америке придаётся фундаментальное значение свободе вероисповедания (в версии американского языка – религиозной свободе), а не свободе совести.

3. Отсутствие национальной религии послужило закреплению свободы вероисповедания на конституционном уровне.

4. Соединенные Штаты Америки являются особым образцом соблюдения демократического принципа свободы совести, развития религиозного плюрализма и межконфессиональной толерантности.

Литература

1. John Witte Jr. Religious Liberty in America Overview // URL: <https://www.freedomforuminstitute.org/first-amendment-center/topics/freedom-of-religion/religious-liberty-in-america-overview/> (дата обращения 02.10.2018).

2. Marsden George M. Religion and American Culture. Orlando: Harcourt Brace Jovanovich, 1990.
3. Feldman N. Divided by God. Farrar, Straus and Giroux, 2005.
4. Encyclopedia Britannica // URL: <https://www.britannica.com/place/Massachusetts-Bay-Colony> (дата обращения 03.10.2018).
5. Among Wealthy Nations U.S. Stands Alone in its Embrace of Religion. Pew Global Attitudes Project. Retrieved 2007-01-01.
6. Gilleland, Don. "50 years of change". Florida Today. Melbourne, Florida. - January 3, 2013.
7. Cox Daniel, Jones Ribert P. America's Changing Religious Identity. 2016 American Values Atlas. Public Religion Research Institute.- 9 June 2017.
8. Religion in USA // URL: <https://lengish.com/texts/text-128.html>
9. America's Changing Religious Landscape. Pew Research Center: Religion & Public Life. May 12, 2015.
10. News from the National Council of Churches // URL: <http://www.nccusa.org/news/120209yearbook2012.html> (дата обращения 03.10.2018).
11. Five Key Findings on Religion in the U.S. - Gallup.com. Retrieved 2018-04-05.
12. Население США // URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

Б.С. Сарсекеев
г. Астана (Казахстан)

УЧЕБНИК ИСТОРИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

По проблемам школьного учебника сформирован определенный научный фонд исследования. Разработана типологизированная структура учебника (Д.Д. Зуев), дидактические основания определения содержания и пути его воплощения (Н.М. Шахмаев), функции учебника (Н.Ф. Талызина), книжного УМК (С.Г. Шаповаленко, Л.И. Айдарова). В педагогической теории учебник рассматривается как важнейшее средство организации учебного процесса (И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин). Особую значимость в развитии теории школьного учебника имеют исследования психологов, в частности построение учебников с учетом возрастных особенностей учащихся (С.Ф. Жуйков), выработка психолого-дидактических требований к заданиям и упражнениям (В.А. Онищук). Подготовка учебника на основе развития способностей и компетенции исследуются бельгийскими учеными Ф.-М. Жераром и Кс. Рожье.

В целом из вышеуказанного можно выделить два подхода: сторонники фундаментального подхода считают, что общее образование есть самоценный процесс формирования и развития человека и формальные цели образования, как и реальные, являются значимыми. Тезис фундаментальности оспаривается концепцией прагматической ориентации (Кс. Рожье), ставящей во главу целей образования развитие ключевых компетенций учащихся.

Изучение новых учебников позволяет предположить, что модернизация школьного учебника идет с учетом компетентностного подхода [1]. К несомненным достоинствам учебников истории можно отнести обновление содержания, введение новых фактов, понятий, источников, подходы к разработке внетекстовых компонентов [1-6].

Вместе с тем, следует отметить, что авторам не удалось устранить основной недостаток традиционного учебника – усредненность заложенного в учебнике материала, средний уровень знаний, определенных программой школы. Согласно компетентностному подходу целью обучения являются не триада «знания, умения, навыки», а компетенции/

компетентности, которые должны быть достигнуты в ходе учебного процесса. Однако проблема в том, что в отечественной педагогике ученые пока не смогли перевести содержание образования с языка знаний, умений, навыков на язык компетенции и авторы не имеют «ориентиров». Роль ориентира традиционно выполняет базовое содержание предмета, отраженное в программе. Следствием такой ориентации становится *перегруженность* учебников цифровыми и статистическими данными, географическими и топонимистическими наименованиями, социологизация истории, слабо выраженная воспитательная направленность, теоретическая усложненность в ущерб живому образному материалу.

Рассмотрим учебники, изданные в 2017-2018 гг. В учебнике 5 класса в структурном отношении деление идет на уровне «раздел-параграф» (7 разделов, 53 параграфа), подразделов (глав) нет. В I разделе объединены каменный и бронзовый эпохи (обычно Бронзовый век выделяют в отдельную главу «Казахстан в эпоху бронзы»). Недостатком структуры рассматриваемого учебника являются *сдвоенные параграфы*: из 53 параграфов 38 сдвоенные, т.е. более половины учебника. Во II разделе из 11 параграфов 10 сдвоенные, в IV и VI разделах из 5 параграфов 4 сдвоенные, в V разделе все параграфы сдвоенные [1]. Применение сдвоенных параграфов оправданно, если изучаемая тема сложная и большая, что не относится к большинству учебных текстов данного учебника – некоторые сдвоенные параграфы по объему меньше традиционных (§32 написан на 5 страницах, а сдвоенный §§ 39-40 на 3 страницах) [1].

Внутренняя структура учебника влияет на содержание исторического материала – учебная информация представляет собой слабосвязанный информационный поток «археологического» характера, не подкрепленный материалами о жизни и деятельности представителей изучаемого периода. В учебнике наблюдаются повторы: материалы II раздела, §§20-21, §31, повторяются в III разделе, материалы VII раздела (§§50-51, §53) повторяют материал об обрядах захоронения и курганах предыдущих текстов.

Путь фактологизации результатов раскопок привел к описательности и мелкотемью, что потребует мобилизации мотивационно-побудительного мастерства учителя для формирования психологической готовности учащихся к изучению представленного материала. Описание могильников и курганов, большое количества географических наименований, дат, сопровождающиеся длинными предложениями, терминами иноязычного происхождения, объективно создают условия для *механического зазубривания материала, а не самостоятельного постижения*. Слабым местом данного учебника является его «безлюдность» – *имена исторических личностей встречаются только в двух разделах из семи* (в разделах 2 и 6) [1], что затруднит реализацию воспитательной функции учебника. В этом смысле в повествование о саках обязательно надо было включить подвиг Ширика (в учебнике нет даже имени героя).

В содержательном плане авторы не всегда дают полную информацию. Так, в §22 «Духовная культура. Распространение Ислама» говорится, что «Тюркские народы сумели приспособить к новой религии – исламу – черты тенгрианства» [2, с. 91] но, ни по исламу, ни по тенгрианству нет информации. Авторы констатируют факт распространения христианства, буддизма, но не дают даже краткой характеристики учений [2, с.102]. Впрочем, данный учебник в целом очень содержателен, дает необходимую и достаточную информацию.

Раскрытие содержания учебного материала связано с языком и стилем изложения, который не всегда соответствует психолого-педагогическим требованиям, слабо способствуя общему развитию личности ребенка. Так, например, для учебника 5 класса [1] характерен *вузовский стиль* изложения, характеризующийся *большим количеством слов в предложениях*, нарушающих принцип доступности для детей 10-11 летнего возраста, употребление большого количества *иноязычных терминов в одном параграфе*, введение *научных понятий без объяснения*. Уже на первых страницах мы насчитали 2 предложения с 30 словами [1, с.3-4], а в конце учебника предложения по 40 слов [1, с.94,

128-129, 131]. В учебнике насчитываются более 90 предложений нарушающих норму длины предложения для данной возрастной группы.

Авторы рассматривают учебник истории как инструмент организации учебной деятельности, однако нецелесообразно вводить в один параграф *15 новых понятий*, к тому же часть из которых иноязычного происхождения: *Homo habilis, Homo erectus, Homo sapiens, антропос, австралопитек, синантроп, питекантроп, кроманьонец, архантроп, палеоантроп*, генезис [1, с. 12-16]. В учебнике 6 класса в §1 предлагаются для запоминания 16 новых понятий, в §10 – 18, некоторые из которых (Буддизм, зороастризм) даны без какого-либо объяснения [2]. В§8 учебника Всемирной истории более 20 новых понятий, 10 дат, 20 географических наименований [3].

Формирование временных представлений начинается в курсе древнего мира, однако в учебнике 5 класса авторы избегают указаний каких-либо дат по древнейшему периоду [4, с. 4-27], минимизируя их в последующем. В учебнике нет «ленты времени», без которой трудно понять счет до н.э. и н.э., нет объяснения счету лет, не рассматриваются понятия «до нашей эры», «наша эра» [4]. Нет таких объяснений и в учебнике Истории древнего мира 6 класса [5]. Следует добавить, что учебниках даются разные даты: в учебнике Г.К. Кокебаевой, Р.С. Мырзабековой, Е.Т. Картабаевой Развитое Средневековье датируется серединой XI - XV вв. [6], а в учебнике Р.Т. Айтбай, А.К. Касымовой, А. Ешмукамбетова концом XI в. – началом XVI в. [3]; Позднее Средневековье в первом датируется второй половиной XV в. - серединой XVII в. [6], а во втором XVI – серединой XVII вв. [3]. Оба учебника изданы в 2018 г.

Слабо способствует формированию пространственных представлений учащихся учебник 5 класса: в §2 авторы приводят 24 географических наименования, однако картографического материала в параграфе нет. К слову сказать, в данном учебнике всего одна карта [1].

Для новых учебников характерны хорошо разработанные *внетекстовые компоненты*. Так, в АОУ учебника 5 класса представлены задания на написание эссе с памяткой для работы и критерием оценивания, составление и заполнение таблиц, подготовку презентации, использования дополнительных ресурсов, задания предусматривающие работу в парах/группах [1].

Важной составляющей здесь является изучение способов предоставления информации с позиции влияния на *мотивацию* обучения. В этом смысле удачно разработан учебник 6 класса, где акцентируется внимание на основные вопросы изучаемого текста, отслеживаются межпредметные и внутрикурсовые связи [2].

В методологии подготовки учебника возможны изменения: к каждой теме необходимо предлагать документы, выражающие альтернативные взгляды на изучаемые события, их причины и значения; разрабатывать специальные вопросы и задания на проведение собственных исторических исследований; соблюдать баланс между предлагаемой информацией и способами деятельности предлагаемым школьникам. Это позволит учащимся эффективно применять усвоенные знания в практической деятельности и успешно адаптироваться в общественную жизнь после окончания школы.

Литература

1. История Казахстана: Учебник для 5 кл. общеобразоват. шк. / Б.Е. Кумек, Т.С. Жумаганбетов, К.С. Игликова – Алматы: Атамұра, 2017. – 144 с.
2. Бакина Н.С. и др. История Казахстана: Учебник для 7 (6) класса общеобразоват. шк./ Н.С. Бакина, Н.Т. Жанакова. – Алматы: Атамұра, 2017. – 240 с.
3. Айтбай Р. Всемирная история: Учебник для 6 кл. общеобразоват. шк. / Р.Т. Айтбай, А.К. Касымова, А. Ешмукамбетов. – Алматы: Атамұра, 2018. – 128 с.
4. Всемирная история: Учебн. для 5 кл. общеобразоват. шк. /Т.А. Тулебаев, Л.Б. Момынгаева, Л.А. Толбаева. – Алматы: Атамұра, 2017. – 176 с.

5. История древнего мира: Учебник для 6 кл. общеобразоват. шк. / Т.А. Тулебаев, Р.Т. Кусаинов, М. Дакенов. 4-е изд. – Алматы: Атамұра, 2015. – 208 с.

6. Всемирная история: Учебник для 6 кл. общеобразоват. шк. / Г.К. Кокебаева, Р.С. Мырзабекова, Е.Т. Картабаева. – Алматы: Мектеп, 2018. – 136с.

Қ.Ә. Ахметов
Астана қ. (Қазақстан)

КЕҢЕС ӨКІМЕТІНІҢ АЛҒАШҚЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ДІНГЕ ҚАТЫСТЫ САЯСАТ

Кеңес дәуірінде Орталықтағы мәдениет саласындағы үрдістер Қазақстанда да қайталанып отырған. 1934 жылы маусым айында құрылған жазушылар одағы орталықтың нұсқауымен ғана жұмыс істеп отырды. Қазақстан жазушылар одағына қабылдау комиссиясының шешімімен 29 адам мүше болып, 29 адам кандидаттық топқа қабылданған.

Жалпы, тоталитарлық қоғамда Сталиннің мәдениетке байланысты саяси утилитаризмі, оның қалай болғанда да мәдениетке бақылау мен өктемдік орнатты. Сөйтіп мәдениет, оның ішінде әдебиет те партия, мемлекет бақылап, жөнге салып отыратын қоғамдық өндірістің түріне, халық шаруашылығының бір саласына айналды.

Кеңес өкіметі билікке келген алғашқы айларынан бастап-ақ қоғам өмірінің барлық салаларына байланысты өз саясатын анықтап, жүзеге асыра бастады. Оның ішінде, сан ғасырлар бойы қоғамның рухани өмірінде елеулі орын алып келген дінге деген жаңа өкіметтің саясаты ерекше сипатқа ие болды. Оның басты себебі, дінге байланысты жүргізген саясатында Кеңес өкіметі биліктегі большевиктер партиясының тек материализмге негізделген таптың идеологиясын басшылыққа алуында еді. Марксизмнің өзі ілім ретінде диалектикалық материализмді негізге алғандықтан атеистік көзқарасты жұмысшы табының идеологиясына айналдырып, діни сананың өмір сүруіне қарсы болғаны белгілі. Оны осы ілімнің негізін салушы К. Маркстің мына сөздері айқын аңғартады: «Халықтың жалған бақыты ретінде дінді жою – оның шын бақытын талап ету деген сөз. Өз жағдайы жөніндегі жалған үміттерден бас тартуды талап ету – жалған үміттерді керек ететін жағдайдан бас тартуды талап ету деген сөз» [1].

Осы ойлардың өзі-ақ марксизмнің атеистік бағдарламасынан мағлұмат бергендей.

Большевиктер партиясының көсемі В.И. Ленин де осы көзқарасты толық қостай отыра, оған таптық сипат беріп, дін үстем таптың бұқара халықты рухани езіп-жаншуының құралы ретінде болғандығын алға тартты. Осыған байланысты ол: «...Езуші таптардың бәрі және қандайы болса да өздерінің үстемдігін қорғау үшін екі әлеуметтік қызметке: жендеттің наразылығы мен ашу-ызасын жаншып отыруға тиіс. Поп езілгендерді жұбатуға тиіс» [2].

Большевиктер партиясының пікірінше, дін қанаушы таптың рухани құралы, сондықтан ол теңсіздікті, жеке меншікті, адамды адамның қанауын ақтап отырады, халықты қанаушылыққа төзуге шақырады, құлдық, психологияны тәрбиелейді. Міне осындай қалыптасқан ой-жүйенің негізінде, партия дінге қарсы күресті әрқашан насихаттап отырды. Оны В.И. Ленин өзінің «Жұмысшы партиясының дінге қатынасы туралы» атты еңбегінде былайша ашық жазды: «...Біз дінге қарсы күресуіміз керек. Бұл барлық материализмнің әліппесі» [3].

Марксизмнің негізінде құрылған бұл партия өзінің даму тарихының өн бойында дінге байланысты тек атеистік бағытта болып, дін әр адамның жеке ісі деген «оңшыл» бағытта болған марксистердің көзқарасын мойындамай келді. Діннің жұмысшы

қозғалысына, оның социализм жолындағы күресіне зиян екендігі партия идеологиясының басты бағытының біріне айналды. Әртүрлі көзқарас бостандығын мойындамаған бұл партия да, оның көсемі де діни көзқарасты мүлдем жоққа шығарып, оны «әшкерелеумен» болды. Мәселен, ол А. Горькийге жазған хатында құдайлар мен діни идеяларға мынадай баға береді: «... құдай тағала атаулының бәрі – өлікке табынушылық – ол нағыз тап-таза, кіршіксіз құдай тағала болса да, бәрібір..., құдай тағаламен қылымсудың қандай болса да – барып тұрған пасықтық, ең қауіпті пасықтық, ең жексұрын» жұқпалы ауру» [4].

Осы жолдардан большевиктер көсемі дінге байланысты ымырасыздық позицияда болғанын байқаймыз. В.И. Ленин қайтпас революционер ретінде дінге байланысты партия саясатын да тап күресімен тығыз байланыста қарап, қинаушы таптың мүддесін «қорғайтын» дінмен күресті жаңа қоғам құрудың алғышарты ретінде қарастырды.

Бұдан шығатын қорытынды, егер бұрынғы ескі қоғамда дін қанаушы таптың идеологиялық құралы болған болса, жаңа қоғамда оған орын жоқ. Себебі, қанаушы тап жоқ. Демек, ендігі жерде жаңа қоғамда жаңа идеология болуы керек. Ол – коммунистік идеология. Себебі, ол жаңа қоғамды орнатушы жұмысшы табының марксизм идеясына негізделген идеологиясы.

Сондықтан да, большевиктер партиясы билікке келісімін дінге байланысты өз саясатын заңдастыра бастады. Оның алғашқы қадамы В.И. Лениннің басшылығымен дайындалып Кеңес үкіметінің 1918 жылдың 20 қаңтарында қабылданған «Шіркеуді мемлекеттен және мектепті шіркеуден бөлу туралы» декреті болды. Бұл декретте ар-ождан бостандығы жарияланды. Бірақ, осы кезеңнен бастап дінге қарсы жаңа өкіметтің саясаты басталған еді. Ол туралы орыстың діни философы Н. Бердяев былай деп жазды: «...Непримиримо враждебное отношение коммунизма ко всякой религии не есть явление случайное, оно принадлежит к самой сущности коммунистического миросозерцания. Коммунистический есть крайний этатизм, в нем государство тоталитарно, абсолютно, он требует принудительного единства мысли... Коммунизм целостен, он охватывает всю жизнь, он не относится к какой-либо социальной области. Поэтому его столкновение с другими религиозными верованиями неизбежно...» [5]. Бұл айтылған ойлар кейін ақиқатқа айнала бастады. Жоғарыда көрсетілген декретте партияның идеологиялық ұстамына сәйкес шіркеу мемлекеттен және мектеп шіркеуден ажыратылды. Бірақ, мектеп шіркеуден бөлінгенмен, декретте «Азаматтар жеке жағдайда дін оқуын оқуына болады» деген анықтама да болды. Сөйте тұра, мектеп пен шіркеудің арасындағы байланысты реттейтін құжат Ағарту жөніндегі Мемлекеттік комиссияның «О светской школе» деген атпен қабылданған қаулысы (1918 ж. 18 ақпан) еді. Бұл қаулы бойынша дін сабақтарын барлық мемлекеттік және қоғамдық, сонымен қатар жеке меншік оқу орындарында жүргізуге тыйым салынды [6].

Қабылданған декретте барлық діндердің заң алдында тең жауапкершілігі жарияланды. Бірақ, бұл құжат діни конфессиялардың қызметін тежеуге бағытталған болатын. Сонымен бірге, осы декреттің дін иелерінің, діндарлардың, діни ұйымдардың құқықтары мен бостандығын шектейтін де жақтары бар еді. Мәселен, діни ұйымдар заңды тұлға болу құқығынан, яғни, меншік иесі болудан айырылатын болды. Осы жағдайдың өзі Кеңес өкіметінің дінді қоғам өмірінен ығыстыруға бағытталған алғашқы әрекеттері деп бағалауға болады. Өкіметтің бұл қадамдары партияның дін мәселесіне байланысты түпкілікті мақсатына сәйкес келетін еді. Оны 1919 ж. қабылданған Коммунистік партияның бағдарламасының мына жолдары анықтай түседі: «РКП(б) руководствуется убеждением, что лишь осуществление планомерности и сознательности во всей общественно-хозяйственной деятельности масс повлечет за собой полное отмирание религиозных предрассудков» [7]. Осылайша, партияның алға қойған мақсаты діни көзқараспен ымырасыз күрес жүргізіп, халықты материалистік рухта тәрбиелеп, жаппай атеизмге бой ұру болғанын байқаймыз.

Кеңес өкіметі шіркеуді мемлекеттен бөлу ісін жүргізіп, іске асыру үшін Халық Ағарту комиссариаты жанынан арнаулы бөлім құрды. Ондай бөлім Қырғыз (қазақ)

Автономиялық Кеңес Социалистік Республикасы құрылғаннан кейін ұйымдастырылып, өлкедегі дін істеріне байланысты мына жұмыстарды жүзеге асыруға міндетті болды:

- шіркеуді мемлекеттен, мектепті шіркеуден бөлуге байланысты шешімдер қабылдау үшін әртүрлі кеңестер, жиналыстар өткізу;
- осы декреттің губерниялар мен облыстарда іске асырылуына басшылық жасауы;
- пікірталастар, лекциялар, әңгімелер және қысқа мерзімді үгітшілер курстары арқылы «дінге қарсы насихатты» ұйымдастыру;
- діни қоғамдар, оларға дәстүрлі мүліктерін беруге байланысты тіркеу жұмыстарының қорытындыларын шығарып отыру [8].

Губернияларда декретті жүзеге асыру жұмысын құрылған ерекше комиссиялар басқарды. Олардың құрамына губерниялық құқық қорғау органдарының, халық ағарту басқармасының өкілдері кірді.

Кеңес өкіметінің дінге қарсы қолданған шараларының бірі – шіркеу мүліктерін мемлекет қарамағына алу әрекеті болды.

Оның алдында, Ресей православие шіркеуінің патриархы Тихон қан төгісті тоқтату мақсатымен «Дін иелерінің большевиктермен күресін тоқтату туралы» арнаулы жолдау жасады. Бірақ, жолдау жаңа өкімет пен шіркеудің арасындағы қарама-қайшылықтарды шешпеді. Ал, патриарх болса шіркеуді сақтап қалу үшін Кеңес өкіметімен ымыраға келуге тырысты. Сол үшін Тихон 1921 жылы Поволжьеде аштыққа ұшырағандар үшін азық-түлік сатып алуға бағалы заттарын беруді ұсынды және осы шараны асыру үшін Бүкілресейлік шіркеу комитетін құратындығын жариялады [9].

Бірақ, бұл комитеттің қызметіне өкімет тыйым салды. Кеңес үкіметі Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитетінің 1922 жылғы 23 ақпандағы қаулысына сәйкес жергілікті өкімет органдарына бір айдың ішінде шіркеудің мүлігінің ішіндегі алтыннан, күмістен және асыл тастардан жасалған заттарды алуды міндеттеді [10]. Өкіметтің бұл әрекетінен православие шіркеуі жапа шекті. Мұсылман мешіттерінде ондай асыл заттар болмайтын еді.

Сондықтан да, православие шіркеуінің наразылығы күшті болды. Ресейдің Шуя қаласында шіркеу мүлігін тартып алуға қарсы діндарлар мен милиция арасында қақтығыс болып, оны басуға Қызыл Армияның бөлімдері де қатыстырылған [11].

Осындай жазалау шаралардың нәтижесінде, кеңес өкіметінің алғашқы жылдары «түпкілікті мақсат – оған жетудің жолдарын ақтайды» («цель оправдывает средства») деген қағида пайда болып, ал бұл жағдай кейінгі жылдарда елде азаматтық татулықты орнатпады, керісінше, адам айтқысыз қуғын-сүргінге алып келді.

Дегенмен, айта кету қажет, 20-шы жылдардың бірінші жартысында, «жаңа экономикалық саясат» іске асырылып жатқан жылдары дінге де байланысты саясат жұмсарып, белгілі дәрежеде либералдық сипат алды. Мәселен, тек қана Орал губерниясында 1923 жылы 190 мешіт тіркеліп, жұмыс істеген екен [12]. Республиканың басқа губернияларында да жағдай осылай қалыптасқан, діни конфессиялар өмір сүріп жатты.

Кеңес өкіметінің осы жылдары дінге байланысты жүргізген саясатында, сонымен қатар, лажсыздан ымыраға келу де бар еді. Қалыптасқан саяси, әлеуметтік, мәдени, рухани жағдаймен санаспай жаңа өкіметті нығайту мүмкін болмайтындығын партия да түсінгендей болды. Егер Қазан төңкерісіне дейін Ресей халқының 99%-ы дінге сенген болса, бұл фактімен санаспай болмайтындығы өзінен-өзі түсінікті жағдай еді.

Әдебиеттер

1. Собрание постановлений и распоряжений Правительства СССР. 1939. № 41. с. 311
2. ҚР ОМА, 1778 қ., 1 т., 1 іс, 20, 21 пп.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Таңдамалы шығармалар. – Алматы, 1970, 1 т., 2 б.
4. Ленин В.И. Шығ. тол. жинағы, 26 т., 251 б.
5. О религии и церкви. Сборник. – М.: Политиздат, 1981, с. 24

6. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М.: Наука, 1990, с. 211
7. КПСС в революциях и решениях съездов... т. 2, с. 49.
8. ҚР ОМА, 1380 қ, 2 т., 5 іс, 3-9, 53 пп.
9. Шалаева Г.П., Кашинская Л.В., т.б. Тихон. В кн.: Все обо всех. Т. 2. М., 1996, с. 298.
10. О религии и церкви. Сборник. – М.: Политиздат, 1981, с. 101.
11. Наш современник. 1990. – № 4, с. 167
12. Наш современник. 1990. – № 4, с. 168-169

Г.К. Аблаева
г. Алматы (Казахстан)

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОФСОЮЗНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ КАЗАХСТАНА

На поведение человека, особенно в настоящее время, оказывает влияние целый круг факторов: социально-психологические, экономические, политические, отношения к нему окружающего мира, вид и мотивации труда, психологические условия в трудовом коллективе и, что самое главное, – отношение общества и государства к своим гражданам. Соответственно, и намного сложнее освоение человеком, как членом этого общества, процесса освоения нормативных, нравственных, социально-психологических ценностей, отражающих интересы общества.

Психологи отмечают наличие у человека особых потребностей, являющихся психологической основой морального поведения. В наиболее чистом виде мораль и духовно-нравственная потребность проявляется в том, что член общества, социума, равно как и член профсоюза, получает удовлетворение как от результата общественно-полезной деятельности, так и от процесса, что она направлена на благо общества.

Анализируя поведение человека, члена профсоюза в психологическом аспекте можно с уверенностью констатировать, что любому его действию должно предшествовать образование двух сложных социально-психологических феноменов – готовности действовать на благо этого общества и способности действовать. Для этого необходима нейтрализация отрицательных свойств общества путем усиления положительных, придания их проявлениям нового смысла и значения. Таким образом, способ изменения отношения к профессиональным союзам в обществе как раз и состоит в изменении психологической системы, в которую ранее были включены сформировавшееся видение и отношение общества к постсоветским профсоюзам [1]. Это необходимо для того, чтобы разрушить сформированный ранее стереотип прежних профсоюзов, которые были под командно-административной системой государства.

Профсоюзы в подавляющем большинстве уже слабо соотносимы с понятием профессии и связанными с нею профессиональными интересами. Если какой-либо профсоюз и создается по признаку общности профессии, то последняя является агрегированной профессией (металлург, химик, рыбак и т.д. – каждая есть совокупность многих конкретных профессий). Большинство современных профсоюзов организуются по производственному принципу, то есть объединяют работников различных профессий, но занятых на одном производстве (предприятии, фирме, компании и т.д.). И, главное, людей связывают не столько собственно профессиональные интересы (содержание работы, ее функциональные особенности, мастерство, квалификационные требования и пр.), сколько находящиеся как бы вне профессии условия ее реализации.

В основе объединения в профсоюзы лежат, прежде всего, экономические интересы, оказывающиеся сходными для профессиональных и межпрофессиональных групп, а также

социальные условия осуществления профессиональной деятельности, и лишь в последнюю очередь – все то, что относится непосредственно к содержательным и технологическим аспектам труда.

Профсоюзы давно уже не «союзы» в классическом понимании этого слова. Они действуют не только и не столько на основе согласия, сколько на основе установлений, достаточно формализованных и обязывающих – законы, уставы, постановления, резолюции, инструкции и т.д. К какому же из известных базовых институтов отнести профсоюзы? Учитывая полифункциональность профсоюзов, многообразие внутри – и межинституциональных связей, большое количество включенных в орбиту их деятельности людей, множество взаимодействующих социальных групп и организаций, сложность нормативной системы, разнообразие организационных форм и т.д., профсоюзы следует считать самостоятельным базовым социальным институтом. Таким же, как государство, семья или церковь. Достаточно хотя бы мысленно исключить из развивающихся обществ XIX, а особенно XX века этот институт и легко представить, какие бы общества мы имели сегодня, какой уровень жизни в них преобладал, какие дифференциации наблюдались, и какова была в этих обществах степень социального напряжения и конфликтности.

Благодаря профсоюзам удалось во многом снять дестабилизирующие дифференциации, особенно в оплате труда, направить разрушительные социальные конфликты в организованное русло и в значительной степени уменьшить их остроту, улучшить условия труда больших отрядов индустриальных работников и в целом условия продажи рабочей силы.

Многое сделано профсоюзами в плане развития производственной демократии, гуманизации отношений между трудом и капиталом, менеджерами и рабочими, а также в профессионализации рабочих, организации их быта и отдыха. Даже столь беглое перечисление результатов институциональной деятельности профсоюзов говорит об их значении в общественном развитии, которое не может быть сведено к какой-то одной пусть и важной, например, защитной, функции.

Институциональная особенность профсоюзов состоит, прежде всего, в том, что они встроены в систему социально-трудовых отношений – важнейших отношений в обществе, регулируют эти отношения, выступая на стороне наемного труда, и в этом их основное предназначение. Поэтому профсоюзы скорее можно считать регулятивным институтом, или институтом регуляции социально-трудовых отношений, так как они выполняют функции посредника между работодателем (собственником, предпринимателем) и наемным работником как непосредственным производителем товаров и услуг [2]. Они как бы аккумулируют претензии двух сторон и стараются разрешить их в пользу работника. Это институт коллективных договоров и соглашений, институт социального партнерства, институт представительства и членства, которые нормативно и организационно регулируют процессы взаимодействия субъектов – наемного работника, предпринимателя, государства, внося сюда элементы упорядоченности и контроля. Еще один аспект деятельности профсоюзов, его позиции, статус в современном обществе определяются двумя группами факторов: экзогенными и эндогенными.

К первым, в наибольшей степени обеспечивающим соответствующий статус профсоюзам, можно отнести их отношения с:

- 1) государством;
- 2) бизнесом;
- 3) политическими партиями и движениями;
- 4) гражданским обществом.

Отношения эти можно рассматривать и как наиболее существенные внешние институциональные связи.

Профсоюзы объективно не могут не выражать интересы государства, тем более, если последнее претендует называться «социальным», так как от этого зависит само их

существование в институциональных формах. Но профсоюзы не могут не выражать и интересы другой стороны – работников наемного труда, создающих эти союзы для представительства и защиты своих интересов. Статус равного партнера предпринимателю профсоюзы де-факто могут обрести, лишь сохраняя требовательность, повышая профессионализм в работе, углубляя знания и компетентность своих функционеров и активистов, пополняя ряды новыми членами, расширяя институциональные связи и социальную базу.

Современный предприниматель не вполне осознает еще ту положительную роль, которую могут играть профсоюзы в урегулировании трудовых отношений на производстве, и потому не проявляют заинтересованности в создании профсоюзных организаций и обеспечении условий их деятельности. Поэтому профсоюзам немало предстоит сделать, чтобы переломить эту негативную для себя обструкционистскую позицию бизнеса, доказать на деле свою функциональную значимость.

Статус профсоюзов как института определяется не только его отношениями с государством, бизнесом, но его связями с обществом в целом. Последние получают свое эмпирическое выражение:

- 1) в информированности общества о профсоюзах;
- 2) в восприятии обществом профсоюзов;
- 3) в ожиданиях общества по отношению к профсоюзам [3].

Причины, по которым общество утратило интерес к профсоюзам и не выказывает потребности иметь о них полную информацию, влияют на оценку и восприятие людьми профсоюзов. В составе профсоюзов выделяются четыре относительно самостоятельные статусные группы, которые располагают разным объемом власти, разными возможностями распоряжаться ресурсами, разными ожиданиями по поводу вхождения в состав института, разным престижем. Это: рядовые члены профсоюза; профсоюзные активисты; профсоюзные работники и специалисты; профсоюзные лидеры. Статус профсоюзов двойственен и противоречив. Формально высокие показатели вовлеченности людей в деятельность института, развитости организационных структур, финансового и имущественного состояния и одновременно не до конца определенные отношения с государством, бизнесом и обществом в целом и, как следствие, неудовлетворяющая это общество результативность деятельности – вот что характерно для современных профсоюзов.

Литература

1. Адамчук В.В., Ромашов О.В., Сорокина М.Е. Экономика и социология труда. М.: ЮНИТИ, 2009.
2. Башмаков В.И. Профсоюзы как социальный институт. М.: ГУУ, 2001.
3. Заславская Т.И., Шабанова М.А. Неправовые трудовые практики и социальные трансформации в России // Социологические исследования. № 6, 2002, С. 3-17.

Т.К. Айтказин
г. Астана (Казахстан)

О ПОНИМАНИИ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ КАЗАХСКИМИ МЫСЛИТЕЛЯМИ ПРОШЛОГО И СОВРЕМЕННОСТИ

Казахские мыслители в своих воззрениях придавали огромное значение преимственности во всех сферах человеческой жизни, включая материальные и духовные ценности, а также разум самого человека в единстве с добродетелью и спокойствием

души. Большая социальная и нравственная ответственность ложится буквально на каждого в усвоении общественных ценностей предшествующих поколений, преумножении их положительных черт и элементов. Не менее ответственная задача стоит и в сложности передачи этих ценностей последующему поколению. Здесь надо, полагали мыслители (Асан Кайгы, Суюнбай и др.), опираться на разум и добродетель людей, особенно молодежи. Народные традиции, обычаи и обряды несут в себе огромную воспитательную силу в укреплении духовных и нравственных связей различных поколений, подчеркивают специфический характер казахов: широту души, веру в хорошее и, главное, в человека, уважение к прошлому своего родного народа в лице людей пожилого возраста. Идеалы казахов специфичны, как видны из проведенного нами выше анализа, хотя бесспорно диалектически связаны с общечеловеческими гуманистическими идеалами.

Специфичность идеалов казахов выражается главным образом в том, что они внутренне связаны с кровно-родственными отношениями людей, которые всегда в своем противоречивом развитии были очень значимы и играли первейшую роль в материальной и духовной жизни казахского народа за всю его богатую человеческого смысла историю.

Именно особенностью кровно-родственных отношений казахов, их традиций, обычаев, обрядов, нравственный характер которых и широта их гуманистического содержания объясняется во многом трудным кочевым образом жизни и мужественным, стойким характером людей, можно сказать, на наш взгляд, раскрывается своеобразная сущность таких идеалов казахов рассматриваемого периода как Счастье, Вера, Добро, Ум и Спокойствие, Долг, Честь, Верность, Совесть, Достоинство, Почитание предков, Уважение старших и женщин и др.

Кровно-родственные отношения объясняются мыслителями не только с биологической, но и социальной точки зрения. Кровно-родственные узы крепки, если в реальной жизни братья и их жены будут любить друг друга (Бухар жырау, Ақтамберды жырау и др.), дети верны и действительно любят своих родителей (Шал акын и др.), муж и жена живут в согласии и любви (Ақтан Керейұлы, Жанак акын и др.), старшие, начиная с семьи, нравственно воспитывают молодых с момента рождения ребенка.

Нравственность и гуманность идеалов зависит всецело, считают казахские мыслители, от борьбы двух взаимоисключающих противоположностей жизни – добра и зла, плохого и хорошего (Шал акын, Кобылан Барыбайұлы, Ақтан Керейұлы, Шортанбай и др.). Борьба со злом и плохим выступает для человека главной благородной целью и смыслом жизни и также идеалом и конечной целью, как в настоящем, так и будущем. При одержании очередной победы над плохим и злом человек достигает своего идеала – счастья, но оно так связано прочно со временем и конкретными постоянно изменяющимися общественными отношениями, что человеку приходится постоянно бороться за свои светлые идеалы – и так бесконечно, всю жизнь, а она, к сожалению, коротка и быстротечна. Поэтому суметь и успеть, в крайнем случае, стремиться, за эту короткую жизнь посвятить себя борьбе за нравственные и гуманистические идеалы, за такое дорогое как счастье всего народа – в этом видели передовые казахи высший принцип жизни и её смысл. А в чем счастье народа? Все добродетельные акыны – мыслители, жырау видели его в преемственности (Асан Кайгы), единстве и дружбе людей (Бухар жырау, Шал акын и др.) верных и мужественных сыновьях, батыров (Шалкииз жырау, Махамбет и др.) настоящих и верных правителях (Дулат, Шернияз и др.) хороших, умных и добродетельных людях (Шернияз, Шортанбай и др.) свободе и независимости (Махамбет, Исатай и др.), благополучии в семье и воспитании детей и т.д., др.

Как же можно достичь светлых идеалов, или же это невозможно? По данному вопросу мыслители были едины в вере в то, что выдвинутые ими идеалы достижимы, однако не в данный период истории казахов и не настоящем уровне материального и духовного их развития, а в будущем, т.к. эти идеалы в своей сущности выражают чаяния

большинства трудящихся людей, их потребности, интересы, цели и многие социальные и духовные устремления, желания.

Многое, в конечном счете, зависит от самого человека, от его конкретных мирских деяний с благословения аллаха. Юность и зрелость, сила и воля, ум и добродетель, вера в бога и свои силы, любовь и уважение к окружающим – все это в совокупности является необходимым компонентом жизнедеятельности людей в целях достижения желаемых большинством гуманистических идеалов. От самого рождения до старости и смерти время проходит быстро, поэтому, считают жырау, путь к светлым идеалам прокладываются несколькими поколениями казахов. А это, в свою очередь, поднимает проблему конкретизации материально и духовной деятельности людей разного возраста и поколений (Актамберды жырау, Дулат, Шортанбай, Мурат, Акан серы), системы воспитания казахских девушек и юношей, их образования и практического приложения полученных ими знаний.

Необходимость осознанного отношения современных казахов к знанию основных положений и принципов социально-нравственных воззрений, гуманистических идеалов акынов-мыслителей, жырау XV-XIX веков – есть, по нашему мнению, основа основ нашей сегодняшней самостоятельности, независимой жизни в ее истинном смысле, а именно – осознание своей сугубо казахской духовной и нравственной ценности, своих питательных и жизненных корней, без которых нет действительно реального суверенного сегодняшнего и, тем более, желаемого завтрашнего.

Дальнейшее историческое и диалектическое развитие духовных, социально-нравственных ценностей и культуры великого казахского народа мы находим у последующих мыслителей, ученых, философов, политических и государственных деятелей XIX-XX веков, которыми богата наша история.

Этические взгляды Шакарима Кудайбердиева являются, по своей сути, логическим и исторически обоснованным продолжением социально-нравственных и эстетических размышлений его предшественников – акынов и жырау XV-XX веков о смысле жизни, о этических и эстетических аспектах обычаев, традиций и обрядов, в целом, образа жизни казахов и их будущем. Понятийно-категориальный аппарат Шакарима, стиль и методы изложения мыслей о морали и смысле жизни в своих произведениях (прозе, поэзии, размышления и т.п.) и, наконец, сами объекты познания (социально-этические и эстетические) ясно и четко показывают внутреннюю, имманентно неразрывную связь их с историческими корнями культуры казахов и основными периодами духовного развития казахского народа под влиянием различных культур и цивилизаций – тюркской, исламской, русской, персидско-арабской, европейской и др.

Рассмотренные нами группа этических понятий казахских мыслителей, можно сказать «основных жизненных норм», с различных сторон решает мировоззренческую задачу скрепления, обоснования и оправдания моральных принципов, норм и оценок, обеспечивает ориентацию нравственных поисков людей, причем каждое из этих понятий специализировано, «загружено» решением своей стороны общей задачи, и только все они вместе способны справиться со своим назначением. Они, естественно, не только теснейшим образом связаны между собой, но и активно взаимодействуют со всеми другими понятиями морального сознания, «переливая» в них свое содержание, гармонизируя нравственный мир личности. Подобно тому, как весь мировоззренческий пласт морального сознания выполняет регулятивные задачи лишь косвенно, так и его понятия имеют имманентное моральное содержание, а потому не могут быть целиком отнесены к числу специфических моральных понятий. Но по существу моральное содержание этих понятий если и не совпадают, то, по крайней мере, приближается к содержанию главного понятия морали – добра, когда это последнее берется не в его частных определениях, а в наиболее широком значении.

Понятия морали и смысла жизни, которым уделяли особое внимание акыны и жырау XV-XX веков и далее по времени – мыслитель Шакарим Кудайбердиев, выражают в

целом нравственный мир и культуру казахов, начиная с XV века в течение пяти веков. Вместе с тем, историчность и жизненность данных понятий находят и сегодня, в XXI веке, свое яркое выражение. Во-первых, с помощью понятий смысла жизни, плохого и хорошего, счастья, прекрасного и безобразного, нравственной цели и идеала и др. моральное сознание вступает во взаимодействие со всеми другими регулятивными средствами культуры, формами общественного сознания, которые лишь сообща удовлетворяют, в конечном счете, мировоззренческие потребности человека. Во-вторых, рассмотренные понятия наряду с оценочной, регулятивной стороной имеют и целостную, мотивационную и др. стороны. В-третьих, в этих понятиях выражены нравственная культура предшествующих поколений казахского народа, а также ценность образа жизни наших предков, которую предстоит нынешнему поколению осмыслить и, взяв все необходимое и рациональное в ней, выработать на этой основе свои моральные, в целом, жизненные позиции в соответствии с современной мировой цивилизацией и социально-экономическими ориентирами суверенного Казахстана.

М.К. Аксакалова
г. Алматы (Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНОГО ПОДХОДА

Исследование гендерных отношений стало неотъемлемой частью социальных и гуманитарных наук. Социологическая теория предполагает некоторую интерпретацию социально организованных отношений между полами. Обсуждение женственности и мужественности, и их соотношения мы можем найти у Г. Зиммеля, Т. Парсонса, К. Маркса, Э. Дюркгейма и многих других. Концепция общества и социальной структуры определяет интерпретацию гендерных отношений в рамках этой концепции.

Цель данной статьи заключается в изучении теоретических представлений о гендерном подходе в западной социологии.

В рамках классической и постклассической социологии до середины 1970-х годов термины «гендер» и «гендерные отношения» не употреблялись, а социальная реальность анализировалась в терминах отношений между полами. Социологи часто выходили за пределы профессионального канона и рассуждения сводились к постулату о базовой биологической дихотомии между мужчиной и женщиной. Такую позицию принято называть биологическим детерминизмом или эссенциализмом.

Термин «гендерный подход» возник в социологии в 70-е годы XX века. Гендерный подход в социологии сформировался как критика представлений классической социологии о природе отношений между полами. Гендерные отношения рассматриваются как социально организованные отношения власти и неравенства. Под гендерным подходом в социологии мы понимаем анализ отношений власти, организованных на основании культурно-символического определения пола.

Культурно-символическое определение пола – это комплексная характеристика статуса, которая возникает на пересечении множества признаков индивида или группы.

Таким образом, гендерный подход представляет собой вариант стратификационного подхода, в нем всегда присутствует тезис о неравном распределении ресурсов по признаку приписанного пола, об отношениях господства-подчинения, исключения-признания людей, которых общество относит к разным категориям пола. Гендер становится «полезной» многоуровневой категорией социального анализа которая «работает» на уровне анализа идентичности, межличностных отношений, системном и структурном уровне [1, с. 187].

Исследования опираются на адаптацию социальной теории к проблематике социальных отношений между полами. При этом основное русло социологии критикуется как выстраиваемое из рефлексии опыта публичной сферы, где доминировал мужской опыт в течение всего периода модернизации.

Становление гендерного подхода происходит посредством исследовательской стратегии, предполагающей выбор некоторой теории, методологии и методов исследования. В силу открытости, плюрализма в современной отечественной социологии сосуществуют несколько вариантов гендерного подхода. Можно назвать такие из них, как структурный подход в функциональном или марксистском вариантах и социальный конструктивизм [2, с. 92]. Феминистская критическая мысль осваивает и развивает марксизм, структурно-функциональный анализ и драматургический интеракционизм.

Феминистские последователи марксизма предлагают два варианта концептуализации гендерных отношений. Во-первых, они утверждают, что сфера воспроизводства является столь же значимой для социального порядка, как и сфера производства. Воспроизводство – мир домашнего хозяйства, семьи и деторождения – это сфера восстановления и пополнения рабочей силы, где главным действующим лицом является женщина, при этом ее рабочая сила и домашний, эмоциональный труд не замечается и не оплачивается капиталистическим индустриальным обществом.

Марксистские феминистки рассматривают сферу воспроизводства как сферу угнетения женщин. Капиталистическая эксплуатация в системе производственных отношений рассматривается как производное от первичного угнетения женщины в семье.

Второй шаг феминизма заключается в выдвижении концепции «двойной системы» угнетения женщин в современном обществе. Капитализм и патриархат - параллельно действующие системы, которые создают структурные факторы гендерного неравенства. Главная мысль этой теории заключается в том, что капитализм и патриархат являются отличными друг от друга и равно всеобъемлющими системами социальных отношений, которые сталкиваются и взаимодействуют между собой. В результате наложения двух систем эксплуатации возникает современный общественный порядок, который может быть назван «капиталистическим патриархатом». Анализ гендерных отношений требует самостоятельной теории, логически независимой от классовой [2, с. 57].

Структуралистские концепции, адаптированные такими феминистскими теоретиками как Д. Митчелл и Г. Рубин, исходят из того, что положение индивида определяется его положением в структурной оппозиции «мужчина – женщина». Г. Рубин вводит понятие пологендерной системы. Это понятие стало одним из основных в гендерном подходе. Согласно данному понятию, «в каждом обществе существует... система «пол/гендер» (sex/gendersystem) – определенная организация, посредством которой биологический «сырой материал» половой жизни и воспроизводства человека подвергается человеческому, социальному вмешательству и приобретает определенные конвенциональные формы» [3].

Пологендерная система – «набор механизмов, с помощью которых общество преобразует биологическую сексуальность в продукты человеческой деятельности и в рамках которых эти преобразованные сексуальные потребности удовлетворяются» [3, с. 14].

Феминистки переосмысливают также и функционалистский поло-ролевой подход. Так, либеральный феминизм критикует и адаптирует положения парсонсианства используя их для анализа угнетения женщин и мужчин предписанными традиционными ролями. Феминистский подход в этом варианте остается структурно-функционалистским, где акцент делается на измерение неравенства, на обоснование возможностей изменений в содержании этих ролей. Примерами такого варианта гендерного подхода являются исследование по андрогинии Сандры Бем, которая разработала методику измерения степени маскулинности и фемининности. Работа Б. Фридан «Мистика женственности» и многочисленные последующие феминистские исследования, которые используют понятия

социализации, роли и статуса для интерпретации различий положения женщин и мужчин в обществе [4].

Согласно этой позиции, поведение мужчин и женщин различно, поскольку оно соответствует разным социальным ожиданиям. Исследователи показывают, как эти ожидания воспроизводятся такими социальными институтами как школа, семья, профессиональное сообщество, средства массовой информации. Изменяющиеся ожидания становятся главной темой обсуждения социальных ролей в этом варианте гендерного подхода. Роли, предписанные представителям разного пола, перестают рассматриваться как взаимодополняющие, делается акцент на их иерархию и отношения власти.

Драматургический интеракционизм и этнометодология вписываются в русло «социально-конструктивистского поворота» в социальных науках и радикализируются в гендерных исследованиях. В этой перспективе гендер понимается как социально-сконструированное отношение, связанное с категоризацией индивидов по признаку пола. Микросоциология концентрирует внимание на уровне повседневных взаимодействий, посредством которых производятся разные гендерные отношения в разных культурах.

Теория социального конструирования тендера основана на различии биологического пола и социальной категории принадлежности к полу. Гендер определяется как работа общества по приписыванию пола, которая производит и воспроизводит отношения неравенства и дискриминации. «Женщины» (как и «мужчины») более не рассматриваются как недифференцированные категории, напротив, категория различия становится основной в определении женственности и мужественности. Различия задаются через контексты возраста, расы и сексуальной ориентации. Американские феминистские социологи К. Уэст и Д. Зиммерман утверждают, что создание тендера происходит постоянно во всех институциональных ситуациях на микроуровне. Успешная коммуникация опирается, как правило, на возможность однозначной идентификации пола собеседника. Однако категоризация по признаку пола далеко не всегда однозначна и не обязательно соответствует биологическому полу индивида. Приписывание пола происходит согласно правилам создания тендера, принятым в данном обществе.

Итак, гендерный подход развивается как феминистская критика основных направлений социологии. Однако под влиянием феминистской критики в настоящее время в западной социологии произошли такие изменения, которые уже не позволяют отделить тематику отношений полов от собственно гендерного подхода.

Литература

1. Клецин А. Дилеммы гендерной социологии // Гендерные исследования: Феминистская методология в социальных науках. Харьков: ХЦГИ, 1998. С. 187-193.
2. Булавина Т. Первый опыт гендерной социологии в Украине // Гендерные исследования. 1999. № 3. С. 352-355.
3. Смелзер Н. Социология. М: Феникс, 1994.
4. Гидденс Э. Социология. М.: Эдиториал УРСС, 1999.

А.Ж. Аманбаев
Астана қ. (Қазақстан)

БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ БАТАЛЬОН ЖАУЫНГЕРЛЕРІН СОҒЫС ӘРЕКЕТТЕРІНЕ АЛДЫН АЛА ДАЙЫНДАУ ТӘЖІРИБЕСІ

Ұлы Отан соғысы басталысымен генерал И.В. Панфиловтың басшылығымен Алматы мен оның төңірегінде 16-атқыштар дивизиясы жасақтала бастады. Оның

құрамындағы батальон командирлігіне бес жылдан аса офицерлік тәжірибесі бар аға лейтенант Б.Момышұлы тағайындалды. Бейбіт уақытында дивизияны құруға 3-4 жылдай уақыт жұмсалса, соғыс жағдайында бұған берілетін уақыт сағаттап өлшенуге тиіс болды. Көлденең тұрған қиыншылықтардың бастысы мынада еді: дивизияның алғашқы құрамында қатардағы жауынгерлер мен кіші командирлердің үштен екісі кадрлік әскерде мүлдем қызмет етпеген болып шықты. Сондықтан дивизияның әскери дайындық шаралары қатаң және нығыздалып құрастырылған жоспар мен кестелер бойынша жүргізілетін болып ұйғарылды [1, 11-12-бб.].

Соғыс әрекеттеріне дайындалу ісінің маңызды емес қырлары болмайтынын ескертіп, дивизия командирі басталған жұмыстың жан-жақты жүргізілуін талап етті. «Шұлғауды дұрыс орауды үйретуден және әскери киім мен жабдықтарды әр жауынгерге қиюластырудан бастандар, - деп нұсқады ол. – Жорық үстінде жауынгер ешқандай жайсыздықты сезінбеу керек» [1, 13-б.].

Комбат генералдың бұйрықтары мен нұсқауларын бұлжытпай орындауға талаптанды. Жиі жағдайда дайындық ісіне өзіндік үлесін де қосып отырды. Мәселен, полктің Талғар қалашығында жайғасуы басталғанда, ол батальон бөлімдерінің нақты орнығуы мен жаттығуы үшін жерлерді аса мұқияттылықпен таңдады. Бұған ол Талғар шатқалында төменнен жоғары қарай таудың құламалы баурайының жиырма метрлік биіктігінде орналасқан үстіртті қолайлы деп тапты. Көлемі 3-4 гектардай теп-тегіс алаң үш жүз метрден соң тауларға жетіп тірелген еді. Комбаттың бұл шешімі барлық жағынан ұтымды болып шықты. Бұл жер батальон лагеріне жақын еді. Сарбаздарды соғысқа әзірлеуде аса маңызды болып табылатын атыс дайындығы да осында толыққанды жүргізілетін болды.

Комдивтың «Полктің атыстық жаттығу алаңын неге пайдаланбайсындар?» деген сұрағына комбат былай жауап берді: «Полктің атыстық жаттығу алаңына біздің кезегіміз үш күннен соң төртіншісіне ғана тиеді. Атыс міндеттемелерін өтеуге үлгермей жатамыз. Бар уақытымыз қаруды көзделінген атысқа бейімдеуге жұмсалып кетеді. Сырттай күзетке де көп адам бөлуге мәжбүрміз. Ал мұнда біз барлығынан оңашадамыз» [1, 17-б.].

Комдивтің кеңесімен Бауыржан батальонының тұрақтанған орнында қаладағы ғимараттан шатқалға көшірді. Ал сыйымды лагерьлік шатырлардың болмауы солдаттық плащ-палаткалардан шатырлар құру арқылы өтелді. Нәтижесінде роталар мен взводтардың күнделікті әрі-бері жүруге жұмсалатын 3-4 сағат уақыты үнемделіп, тікелей соғысу әрекеттеріне дайындыққа жаратылды [1, 17-б.].

Генералдың «жаттығулар тек жауынгерлердің бойында жеке қаруы мен жабдықтары бар қалпында өткізілсін» [1, 13-б.] деген талабын да комбат естен шығармады. Ауыртпалығына қарамастан батальон сарбаздары қаруы мен жарақтарын үнемі бірге алып жүрді.

Бірсыпыра шаралар күндізгі жарық уақытында ғана емес, қараңғы түнде де жүргізілді. Олар үнемі ұзын-қысқа жедел-марштармен толықтырылып тұрды. Комбаттың талабымен бірнеше күнді қамтыған ұзақ жорығы да өткізілді. Мұның аясында батальонның жағдайы ауырлатылып, тіпті бір күн бойы әдеттегі тамақ та берілмей, әркім үлестірілген азық-түлектен өз ауқатын өзі пісіруге дейін мәжбүр болды [2, 96-б.]. Осылай батальон соғыста кездесетін ең ауыр жағдайларға барынша жақындатылып машықтандырылды.

Жауынгерлерге жаздың шыжыған күндергі жедел-марштар әсіресе ауыр болғанын өз көзімен көрген бала көп жылдардан соң былай еске алды: «Кейде есінен танып құлағандарды біз, балалар, үстіне су құйып есін жиғызатынбыз. Бұл үшін әрқайсымыздың аула қақпасы алдында суға толы шелектер тұратын» [3, 16-б.].

Бірақ комбат қойған талаптарын мүлдем жұмсартпады. Мұның себебін оның мына сөзінен ұғуға болады: «Біз жаттығуларда қаншама көп тер төгіп шаршасақ, соншама майдандағы шығынымыз аз болады, соншама қанымыз да аз төгіледі» [2, 96-б.]. Нәтижесінде жауынгерлерде қажетті қабілеттердің қалыптасуы жеделдене түсті.

Бір айдан сәл асқанда дивизия темір жолмен майданға аттанды. Бірақ оқыту мен машықтандыру әрекеттері жол үстінде де тоқтатылмады. Әсіресе, пулемет пен винтовканы тез бөлшектеу мен құрастыру машықтары жиі болып, жауынгерлердің басым көпшілігі нормативтік уақытта тапсырманы орындауға қол жеткізді. Ал кейбір стансаларда эшелон ұзақ тоқтап қалған сәттерде кросстар мен жорғалай жылжудан жарыстар ұйымдастырылды.

Солтүстік-Батыс майданына жеткеннен соң дивизия 40 күн бойы 52-ші армияның құрамында Жоғары Қолбасшылықтың резервінде болды. Осы уақытты И.В. Панфилов дивизияның жеке құрамын ұрыстарға күшейтілген дайындықтан өткізуге пайдаланды. Жоспар аясында ату, жасырыну, жер ерекшеліктерін ойлана пайдалана білу, командирлердің оңтайлы шешім қабылдауға қабілеттілігін дамыту және жау танктерінің шабуылдауларына тойтарыс беру мәселелеріне барынша көңіл бөлінді [4, 44-46-бб.].

Сабақтар мен жаттығулардың батальонда нәтижелі өтуіне Баукең бар күшін салды. Қажетті сәттерде ол оқыту шараларына өзі қатысып, командирлер жиынында сабақтарға талдау жасап, жіберілген қателерді көрсетіп, олардың түзетілуін талап етіп отырды.

Роталар мен взводтар командирлерінің әскери дайындығының әркелкі екенін байқаған комбат әрқайсысының қандай қырынан қалыс қалғанын анықтап, олармен жеке жұмыс жүргізді [1, 21-24-бб.].

Алдағы соғыс әрекеттеріне сарбаздарды психологиялық тұрғыдан әзірлеуге де Баукең көңіл бөліп отырды. Бұл үшін ол қатардағы жауынгерлермен кездесіп, олардың мұң-мұқтажын анықтап, қажетті шешімдер қабылдап, ұғындырарлық сөзбен жауды қалай жеңуге болатыны жөнінде ақыл-кеңестерді беріп отырды.

Москва төңірегіндегі оперативтік-стратегиялық жағдайдың шиеленісуіне байланысты 316-шы атқыштар дивизиясы Солтүстік-Батыс майданынан алынып, 1941 ж. 5 қазанында эшелондарға тиеліп, Москва түбіне жөнелтілді. Дивизиясының алғашқы эшелондары Можайскке 14 қазанда келіп жетеді. Б.Момышұлының батальоны белгіленген енді ұрыстарға ең соңғы дайындық әрекеттеріне шұғыл кірісіп кетті. Оған қойылған басты міндет – ұрыстарға позицияларын алдын ала сапалы дайындап, сонда сенімді түрде орнығу болды.

Осы күндері батальон позициялары үстімен қарсы жақтан қоршаудан шыққан қызыл армияшылар өтіп жатады. Олар жау туралы сұмдық әңгімелерімен батальон сарбаздарына психологиялық тұрғысынан теріс әсер етті: бірсыпыра жауынгерлер арасында жаудан қорқыныш көңіл-күйі туындады. Бір жауынгер қорыққанынан, ұрыстарға қатыспау үшін, өз мылтығымен сол қолына оқ атып, мұны оқыстан болды деп түсіндіруге әрекеттенді. Алайда оның өтірігі ашылып қалады. Баукең кейбір жауынгерлер арасында пайда болған көңіл-күйдің аса қауіпті екенін сезіне отырып, оның тамырына балта шапқандай шұғыл шара қолдану қажет деген шешімге келеді. Сондықтан ол командирге берілген ерекше өкілеттілікті пайдалана отырып, үкімді өзі шығарып, кінәлі солдатты жасаған опасыздығы үшін батальонның алдында атқызып тастайды» [2, 98-99-бб.].

Алайда бұл шараны да аз көріп, ол немістерден қорқу қаупін сейірту үшін оны бір жерде міндетті түрде ойсырату қажеттілігіне келіп тоқтайды. Ақыры әр бөлімшеден кемінде бір сарбаздан алынып, жауды тұтқиылдан шабуылдау үшін арнайы топ құрылады. Бұл топ 18 қазанда түнгі сағат екіде отыз шақырымға ілгерілей келе, жаудың қол астындағы Середа деревнясын шабуылдайды. Төбесінен жай түскендей ұрыста көптеген дұшпандар жойылады, олардан тұтқындар алынады, жау штабының құжаттары қолға түсіріледі. Ал ең бастысы – батальоны күштерінің соғыс әрекеттеріне толық кірісуі қарсаңында жауынгерлер арасында жауды жеңуге болады деген сенім пайда болады. «...мен ешқашанда Серединдік шабуылдауды есімнен шығармаймын, - деп мойындады соғыстан кейін Бауыржан. – Оның осы маңайдағы кейінгі оқиғалар барысына ешқандай да ықпалы болмағанына қарамастан, біз оған әбден қарыздармыз. Ең бастысы – ол солдаттың жаны мен психологиясына әсер етті» [5, 12-б.].

Осылайша Бауыржан батальонында соғыс әрекеттеріне толығынан кірісу қарсаңында жауға тойтарыс беру үшін айтарлықтай алғышарттар жасалды. Арада екі күн өтісімен батальонның роталары мен взводтары түгелімен соғыс әрекеттеріне бойлай енді.

Әдебиеттер

1. Момышұлы Б. Генерал Панфилов // Момышұлы Б. Көптомдық шығармалар жинағы. Том 13. – Алматы: «Өнер», 2009. – 256 б.
2. Габдуллин М. Баурджан Момыш-ұлы // Легендарный батыр. – М.: «Ленон», 2010. – 416 с. - с. 93-163.
3. Лухтанов А. Если завтра война... // Аргументы и факты – Казахстан, 2016.- № 8.- с. 16.
4. Язов Д.Т. Панфиловцы в боях за Родину. – М.: «Красная звезда», 2011. – 288 с.
5. Аманбаев А.Ж. Московская битва в воинской судьбе Бауыржана Момышұлы // Вестник Евразийского гуманитарного института. – 2005. – № 4. - с. 11-16.

С.М. Аралбай
Астана қ. (Қазақстан)

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ҚОҒАМ ӨМІРІНДЕГІ МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ САҚТАУДАҒЫ АЛАР ОРНЫ

Гуманитарлық ғылымдар постиндустриалдық қоғам орын алып, яғни технологиялық төңкеріс болғанға дейін әлеуметтік салада белсенді қызмет атқарған болатын. Жаңа технологиялардың қоғам өміріне көптеп тартылуы тек гуманитарлық ғылымдарды ғана емес, сонымен қатар қоғам талабына икемделе алмаған адамдарды да әлеуметтік жүйеден біртіндеп жатсына бастады. Гуманитарлық ғылымдар шетелдік жоғары оқу орындарында, оның ішінде жаратылыстану ғылымдарын оқыту бағытында ізденушілердің өз еркімен таңдалатын пән ретінде оқытылып жатыр. Дегенмен, экономикасы жоғары деңгейде дамыған Еуропа және Азияның біршама елдері гуманитарлық ғылымның мәселесін ғалымның этикасы арқылы шешіп отыр деуге болады. Кез келген саладағы ғалымға осындай жауапкершіліктің жүктелуіндегі басты себеп ол мемлекеттердің табиғи ресурсқа тапшы болуы. Табиғи ресурсқа тапшы мемлекеттерде адами ресурстар бірінші кезекте орын алып, ал адам құндылықтары мемлекеттің бірінші байлығы болып саналуы ол заңдылық. Сондықтан да адами ресурстың ең басты көзі ол ғылым, яғни жаңа технологияларға қол жеткізу болмақ.

Жалпы гуманитарлық ғылымдарды қоғам дамуындағы үрдістен ығыстырып шығару идеясы О.Конттан бастау алған болатын. О.Конт барлық ғылымдардың атасы философияның орнын әлеуметтану ғылымы басу керектігін, яғни «Позитивті философия рухы» еңбегінде өз ойларымен дәлелдеп айтқан болатын [2]. Көптеген философтар философияны ғылым екендігін, қоғамның философиясыз өмір сүре алмайтындығын әртүрлі ағымдарымен дәлелдеуге тырысып баққанымен мәселені шешуге қауқарсыз қала берді. Мысалы, Еуропада екінші дүние жүзілік соғыстан кейін орын алған структурализм және постструктурализм бағыттарын айтуға болады. Бүгінгі ХХІ ғасырдың талабы тек философияны ғана емес, жалпы гуманитарлық ғылымдарға деген қазіргі қоғам сұранысының төмен екендігін анықтап берді. Қоғамға керегі материалдық қажеттілікті қанағаттандыруға тікелей қатысы бар жаратылыстану ғылымдары. Бірақ жаратылыстану ғылымдары гуманитарлық ғылымдардың орнын қаншалықты баса алады, гуманитарлық ғылымдардың қоғамда атқаратын басты қызметтері не болмақ, деген сұрақтар шешімсіз қала бермек.

Жаратылыстану ғылымдары гуманитарлық ғылымдардың орнын қаншалықты баса алады деген мәселеге тоқталсақ. Ұлттық мәдени құндылықтардың мәселесін шешу мақсатында гуманитарлық ғылымдардың алар орны өте зор. Гуманитарлық ғылымдар әсіресе, әртүрлі идеологиялық саяси қысымға түскен халықтың ұлттық болмысын, ұлттық кодты анықтауға, олардың ұмытқан рухани байлықтарын қайта жаңғыртуға қажет ең басты және маңызды ғылымдар саласы. Жоғарыда айтылған табиғи ресурсқа тапшы Еуропа және Азияның кейбір елдері бұл мәселені ғалымның ғылымға деген этикасымен қатар әртүрлі жолдармен шешіп отыр. Мысалы, қатаң заң арқылы мемлекеттік тілді, мәдени құндылықтарды қорғау. Бірақ барлық дамыған экономикаға қол жеткізген елдерде өркениетті қоғамға тән ортақ шешімнің заңдылығы орын алған. Нақтырақ айтсақ, ғылымның мәртебесі саясаттан жоғары тұрып, ал ғылыммен айналысатын ғалымның идеясы жергілікті биліктің идеясынан маңыздырақ болып есептеледі, яғни ұлт мүддесіне байланысты мәселелерді қоса алғанда. Сонымен қатар осы елдерде өзіндік ерекшеліктеріне байланысты демократиялық құндылықтарда жоғары деңгейде орын алуда. Ал ТМД елдері, оның ішінде Қазақстанда ғылымның мәртебесі ұстанып отырған саясаттан әлдеқайда төмен, ал ғылыммен айналысатын ғалымның идеясы билікті тізгіндеген қызметкерлердің идеясымен салыстырғанда сұраныста мүлдем жоқ деуге болады. Бұл елдердегі демократиялық құндылықтардың деңгейі де осы орын алып отырған жүйеге сай бейімделген.

Экономикасы жоғары деңгейде дамыған елдердегі жаратылыстану ғылымының дамуы көп жағдайларда гуманитарлық ғылымның міндеттерін өз мойнына алып отырады. Әсіресе, әлеуметтік жағдайларды шешуде. Бұл елдердегі жаратылыстану ғылымдарының қарқынды даму себебі, біріншіден, бұл ғылымдардың сұранысқа ие болуы, яғни үлкен өндіріс орындары және лабораториялармен бірігіп жұмыс жасауы, әлемдік нарыққа тауар шығаруда ашық бәсекелестік қабілетке ие болуы, екіншіден, ғылымға деген көзқарас олардың болашақтан жақсы өмірді күтер жалғыз жолдың бірі ғана екендігіне сенімнің болуы. Олардың бойындағы ғылымға деген осы қасиеттері қоғамда әділ және қабілеті бар кез келген азаматқа тиімді, коррупциясыз ашық бәсекеге түсе алатын тұлғаның қалыптасуына жағдай жасайды. Ал ТМД елдерінде, сонымен қатар Қазақстанда, яғни табиғи ресурстарға бай мемлекеттерде ғылымға деген сұраныс мүлдем басқаша, яғни ғылым сол елдің экономикасының өзін көрер айнасына айнала алмауда. Оған себеп кез келген жүйенің коррупциялануынан бастап, тек ғалымның ғана емес қарапайым халықтар мен биліктің арасындағы бір-біріне деген сенімнің жоғалуы. Жаратылыстану ғылымындағы ашық бәсекенің болмауы гуманитарлық ғылымдардың мәртебесін мойындамауға, сонымен қатар ғалымның этикасының қалыптасуына кері әсерін тигізуде. Осыған байланысты қоғамдағы мәдени құндылықтардың формализмге айналуы қарапайым этиканың болмауынан бастау алып арты ұлттық рухани дағдарысқа әкелуі мүмкін. Бұл орын алған мәселелерді шешуде гуманитарлық ғылымдардың алар орны ерекше. Сондықтанда жалпы ғылымның алып-сатарлық саудаға айналмауына, оның ішінде гуманитарлық ғылымдар өз мәнін жоғалтып алмаудан сақтау үшін мемлекет тарапынан қатаң бақылау орнап, ғылымның беделін көтеру үшін табиғи ресурстарға мүмкіндігінше шектеулер қою қажет. Гуманитарлық ғылымдар пән ретінде жүргізілуін қандай жоғарғы оқу орындары болмасын бұл ғылымдарда ұлт мүддесін, ұлт болмысын, яғни ұлттық кодты сақтап тұратын білім көзі, мәдени құндылықтар жатқандығын сезініп, жауапкершілікпен қадағалауы тиіс. Француз философы Жан Бодрийярдың ойымен қорытындыласақ, яғни «шексіз жүйеленген үрдістегі сұраныс әрдайым қажеттілікте тұратын тұтас, яғни өміріміздің түпкі негізінде жатырған императивтерді қанағаттандыру» [1, 168 б.]. Гуманитарлық ғылымдар осы шексіз сұраныстарға тежеу болатын, мазмұнға толы әртүрлі ұғымдарға ой салдыратын қоғамның рухани қажеттілігі болмақ.

Әдебиеттер

1. Бодрийяр, Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр. – М.: Рудомино, 1995. - 168 с.
2. Конт О. Дух позитивной философии. (Слово о положительном мышлении) / Перевод с французского И.А. Шапиро. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 256 с.

К.Ш. Аубакирова
Астана қ. (Қазақстан)

ЖАПОНИЯНЫҢ ОРТА АЗИЯ АЙМАҒЫНА ҚАТЫСТЫ САЯСАТЫ

Жапонияның әлем экономикасындағы ерекше орнын бағалай білген Орталық Азия елдері тәуелсіздігінің алғашқы күндерінен бастап күншығыс елімен саяси-экономикалық, дипломатиялық қарым-қатынастарға көңіл бөлді. Мысалы, 1991 жылғы 28 желтоқсанда Жапонияның біздің елді тануы, 1992 жылы 26 қаңтарда дипломатиялық қатынастар орнатқаны, 1993 жылы Алматыда Жапония елшілігінің ашылуы, 1997 жылдың ақпанынан бастап Токиода Қазақстан елшілігінің жұмыс істеуі осының дәлелі. Екі ел арасындағы байланыстардың берік болуына Елбасымыз Н. Назарбаевтың Жапонияға 1994 жылы 6-9 сәуір, 1999 жылы 5-8 желтоқсан аралығындағы сапарлары мықты негіз қалады. Бірінші сапар аясында бірлескен мәлімдемеге қол қойылды.

XXI ғасыр табалдырығында Жапонияда өзгеріп жатқан әлемнің жаңа бетбұрыстарына өзінің сыртқы саясатын бейімдеу жағдайында болды. 1997 жылы 24 шілдеде премьер-министр Рютаро Хасимото «Еуразиялық дипломатия» атты елдің жаңа сыртқы саяси концепциясын жариялады. Осы концепцияны жариялау барысында Токио өзінің сыртқы саясатын Еуропадағы және посткеңестік кеңістікте болып жатқан жағдайлармен тікелей байланыстыратыны анық байқалады. Жапондық дипломатияда осындай «еуразиялық екпіннің» пайда болуы ең алдымен еуразиялық континеттегі қауіпсіздік жүйесінің трансформациясымен байланысты [1, 32].

Бұл саясат үш бағыттан тұрады: саяси диалог; экономикалық ынтымақтастық пен минералды ресурстарды игерудегі ынтымақтастық; аймақта бейбітшілік орнату мақсатындағы ынтымақтастық. Яғни, Жапония, осы үш бағытты іске асыра отырып, Орталық Азия елдерімен екіжақты тығыз қатынастарды орнату үшін жұмыс істеп келді.

Жапонияның ресми түрде аймақтың саяси-географиялық топономикасымен анықтап, өзі үшін аймақ елдерін «Жібек Жолы елдері» деп бекер емес. Соңғы кездерде Жапония Қазақстан үшін, Қазақстанның экономикасы үшін, әрі көмекші ел болып келеді. Жапониямен Қазақстанның өзара экономикалық ынтымақтастығы үш бағыттан тұрады: сауда, инвестициялар және экономикалық көмек. Жапония мен басқа елдердің арадағы қарым-қатынасының тәжірибесі мынандай ерекшеліктерді байқатады: Ең алдымен Жапония өндірістік және өндірістік емес инфрақұрылымды құруға, мамандарды дайындауға, Жапониядан тауарлар мен құрал-жабдықтарды импорттау үшін несиелер беруге үкіметтік көмек көрсетіп, кейін осының негізінде Жапонияға өнім экспорты (шикізат материалдар мен жартылай фабрикаттар) өсіріп отырады. Жапонияның Қазақстанға берген гранттар түріндегі көрсеткен бірталай қаржылық көмегі, жеңілдік займдары, республиканың әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін әртүрлі қорлар жағынан берілген несиелері баршылық [2,112]. Мысалы, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі мен Жапонияның Эксимбанкі арасында келісім бойынша Жапония Қазақстанға жалпы сомасы 220 млн. АҚШ долларына тең займ беретін болды. Сол кездегі Қазақстанның ауыр экономикалық жағдайына байланысты Жапония үкіметімен келісілген түрде займның түгел сомасын валюталық компонентке ауыстыруы жөнінде ҚР Үкіметінің шешімі қабылданды.

Сонымен қатар Жапония өзінің экономиялық және технологиялық мүмкіншілігін қолдана отырып, «Дамудағы ресми көмек жүйесі» бағдарламасын іске асырды. Бұл бағдарламаның қорытындылары бойынша Орталық Азия мемлекеттер ішінде осы бағдарлама шеңберінде ең көп қаржыға ие болған Қазақстан екені байқалады [3,2]. Жапония компанияларының инвестициялық қызметі әзірше минералды-шикізат көзіне ғана шоғырланған.

Жапония мен Қазақстанның өзара сауда экономикалық қатынастарында Қазақстан Жапонияны кара және түсті металдармен жабдықтаушы ірі мемлекет болып саналады. Ал Жапония Қазақстанды құрал-жабдықтар мен автомобильдер және тұрмыстық электро-құралдармен жабдықтаушы ел. Қазақстанның түсті металлургиясын дамыту бойынша бас жоспарды құру мен жетілдіру жөніндегі Қазақстан–Жапония келісіміне сәйкес жапондық мамандар Қазақстан кеніштері мен өнеркәсіптерінде ғылыми-зерттеу жұмыстарын өткізді. ҚР-ның минералды шикізатты кешенді өңдеу жөніндегі Ұлттық Орталық энергетика және өндірістік технология саласында маманданған Жапонияның металлургиялық агенттігімен, МЕОО халықаралық зерттеу кәсіпкерлігімен тығыз ынтымақтастықта жұмыс істеуде. Сонымен қатар, Қазақстандағы тау-кен өндірісінің қалдықтарын қайта өндеуде бірлесіп ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу жөніндегі келісімге қол қойылды. Бұған қоса қазіргі заманның ядролық-физикалық әдістемелер мен спектроскопияны қолдана отырып, бірлескен медициналық-биологиялық зерттеулер жүргізіледі. Жапондық консалтингтік институт, Жапония өнімділік орталығы, Эксимбанк пен Өндірістік банк және жеке меншік компаниялармен бірлесіп маркетинг, қаржы және өндірістік өнеркәсіп салаларындағы қазақстандық әріптестеріне консалтингтік қызмет көрсетеді.

Екі ел арасындағы сауда қарым-қатынасында Қазақстан-Жапония үкіметаралық комитетінің қызметі аса маңызды. Бұл комитет 1993 жылы тамызда құрылған, оның отырыстары жыл сайын өтеді. Жиындарының ең алғашқысы 1994 жылы маусымда Токиода өткен. Жапонияның елімізге қатысты мүдделері қазіргі күнде жоспарда бар экономикалық жобалардың толығымен жүзеге асырылуымен түсіндіріледі.

Жапонияны Орталық Азиядағы Қытайдың белсенділігі мен батысқа жылжуы мазалайды. Қытай экономикасы тұрақты дамуды қамтамасыз ететін табиғи ресурстарды қажет етеді, арзан ресурстар көршілес Орталық Азия елдерінде орналасқан, ал Жапония үшін осының бәрі қол жеткізуі қиын болғандықтан алаңдаушылықты тудырады. Орталық Азиядағы Жапония саясатында үлкен территориялық алшақтық және тарихи серіктестік дәстүрінің жоқтығы экономикалық құралдарды пайдалануға итермелейді [4,7]. Соның бір дәлелі – 2004 жылдың тамыз айында ұсынылған «Орталық Азия–Жапония» ынтымақтастығы. Сол кездегі Жапония сыртқы істер министрі Кавагучи Орталық Азиядағы өз әріптестерімен кездесіп, «Орталық Азия-Жапония» атты диалогын ұсынған болатын. Жапонияның жаңа саясаты, бұрынғыдай Орталық Азия елдерімен қарым-қатынасты нығайтуға және Орталық Азия аймағымен ортақ байланыс орнатуға негізделді. Аймақпен ынтымақтастықты дамытуда келесі бес сала көрсетілген: саяси диалог; ішкі аймақтық ынтымақтастықты қолдау; Жапония мен Орталық Азия арасындағы бизнесті қолдау; интеллектуалды диалог; мәдени алмасуды, соның ішінде адамдармен алмасу және туризмді қолдау. Осы диалог арқылы жапон елі Орталық Азия аймағында өз саясатын одан әрі жандандырды.

2014 жылдан бері Түркіменстан «Орталық Азия-Жапония» диалогіне төрағалық етуде. Ресми деректерге қарағанда, 2016 жылы екі жақты өзбек-жапон сауда айналымы 259,7 миллион долларды құраған және бірлескен он шақты жапон-өзбек кәсіпорындары жұмыс істейді. 2017 жылы 1 мамырда осы диалог шеңберінде Ташкент қаласында Тәжікстан, Түркіменстан, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан және Жапонияның сыртқы істер ведомстволарының басшыларының кездесуінде транспорт, логистика салаларында өзара ықпалдасу мақсатында «Жол картасына» қол қойылды.

Жапонияның Орталық Азияға қатысты саясатындағы негізгі ұстанымы осы аймақтағы мемлекеттердің әрқайсысымен жеке және жан-жақты, көп векторлы қарым-қатынастар орнату екенін көреміз.

Әдебиеттер

1. Уразаева Ф.П. Жапон – Қазақстан дипломатиялық қатынастарының жетістіктері // ҚазҰУ хабаршысы. Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы. – 2007. – № 2 (28). – 32-37 б.
2. Қазақстан және әлем елдері. – Алматы, 2013. – 304 б.
3. Абдрахманов С. Күншығыстағы көкжиек // Егемен Қазақстан. 2008, № 184-185. 1-2 б.
4. Ашинова Ж.Е. Жапония мен Қытайдың Орталық Азиядағы экономикалық мүдделері // ҚазҰУ хабаршысы. Шығыстану сериясы. № 3 (56). 2011, 6 -11 бб.

А.М. Бадиев
г. Астана (Қазақстан)

ИСТОКИ И СОВРЕМЕННЫЙ СМЫСЛ ИДЕИ «МӘНГІЛІК ЕЛ»

Каждое государство или общество, строящее собственное будущее, обязательно опирается при этом на свою национальную идею. Без национальной идеи государство обречено и непременно сойдет со своего пути. Но та национальная идея, которая определена правильно, станет судьбоносной, исторической и созидательной для нации. Истинная национальная идея станет для народа идеологической основой совершенствования, и, прежде всего, духовного совершенствования.

Идею «Мәңгілік Ел» Президент Республики Казахстан озвучил в Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050». Новый политический курс состоявшегося государства» в 2012 году [1].

Мәңгілік Ел – национальная идея и государственная идеология, которая базируется на многовековой мечте казахов о независимости и обуславливает успешное развитие Казахстана за годы независимости. Эта идея, раньше постепенно выдавливавшаяся из общественного сознания казахов была возрождена Н.А. Назарбаевым в переломный период обретения Казахстаном своей государственной независимости. Она стала ядром и основанием национальной идеи, необходимой в условиях транзита общества к новому качеству. Одновременно идея «Мәңгілік Ел» должна была обогатиться новым содержанием, соответствующем требованиям современности

Процесс зарождения национальной идеи в Казахстане начинается с обретения им независимости и включает в себя несколько этапов.

В 1997 году в «Стратегии «Казахстан-2030» национальная идея была сформулирована Президентом так: «Мы – евразийская страна, имеющая собственную историю и собственное будущее. Наша модель не будет похожа ни на какую другую, и впитает в себя достижения разных цивилизаций» [2]. В 2007 году, в связи с изменениями экономических, политических, геостратегических условий, основной задачей национальной идеи стало вхождение Казахстана в число наиболее конкурентоспособных стран мира. С этого времени в национальную идею были привнесены смыслы конкурентоспособности, состоятельности, победы [3]. В 2010 году национальная идея была дополнена рядом принципов, демонстрирующих путь к гражданскому обществу и формированию в Казахстане единого народа: «Одна страна – одна судьба»; «Развитие национального духа», «Разное происхождение – равные возможности» [4].

В последующем Послании Президента «Стратегия «Казахстан-2050». Новый политический курс состоявшегося государства» были сформулированы основные ценности национальной идеи [1]. Национальную идею невозможно просто придумать и ценности Мәңгілік Ел взяты из опыта Казахстанского Пути, выдержавшего испытание временем. Ее компоненты содержатся в глубинах национального самосознания, отражают картину национального бытия, находят выражение в философии, истории, языке, науке, поэзии, литературе, музыке, искусстве [11, с. 20].

Одним из признаков национальной идеи является ее историческая принадлежность предыдущим поколениям. История Казахстана хранит немало драматичных страниц. Был период, когда страна теряла свою независимость и не сохранила государственность. Но код памяти был крепко впаян в душу народа, который никогда не отказывался от идеи национальной независимости, и не переставал бороться за собственную свободу. Пройдя через тяжелые испытания, казахский народ выжил и создал свое государство. И главное достижение этого пути – подлинный суверенитет [11, с. 15].

Известно, что нация – это исторически сложившаяся форма общности людей, которым свойственны единые язык, материальные условия жизни территория и экономика, известные черты характера, проявляющиеся в своеобразии ее культуры. Каждой нации свойственно собственное национальное самосознание – явление духовной жизни народа. Его основой служит убеждение народа в собственной групповой особенности. Эта особенность выражена в языке, в нравах и обычаях, культуре, религии, в общей исторической судьбе народа.

В процессе становления любого народа преодолеваются несовместимые противоречия. Потребовалось много столетий, прежде чем кочевое общество смогло осознать себя единым народом и носителем государственности. По свидетельству исторической науки, истоки казахов уходят к представителям древней андроновской культуры в 8-12 веков до нашей эры. Позже, примерно в первом веке до нашей эры, предками казахов являлись тюркские племена, обосновавшиеся на территории нынешнего Казахстана. К середине XV века, по мнению большинства ученых, на арене истории появились племена кочевников, заложившие основу новой народности с этнонимом «казах» [6].

Со временем жизнь казахов начинает приобретать все более устойчивые национальные признаки, что связано с возникновением Казахского ханства в 1465 г. с этого времени казахский народ стал представлять собой единую этническую группу с самобытным национальным самосознанием и национальным характером [7].

События истории обязательно оставляют неизгладимый след в человеческой психологии. Национальное самосознание казахского народа также менялось под влиянием хода истории. Например, как видно из событий периода джунгарского нашествия, когда несмотря на то, что большая часть нации была уничтожена, но объединение оставшихся сил трех жузов спасло территориальную общность и государственность. Именно в переломные моменты истории особенно остро пробуждается национальное самосознание и дух народа только усиливается в борьбе [8].

Весь период до вхождения в состав Российской империи Казахстан был развивающейся мононациональной страной. Впоследствии этнический состав страны меняется, что было связано это с переселением из России политических ссыльных [9], безземельных крестьян и воинствующих отрядов казаков.

В 20 веке Казахская Советская Социалистическая Республика являлась частью СССР. Центральной идеологической установкой этого периода стала идея формирования единого советского народа с исчезновением в будущем всех наций и языков. Народный дух был угнетен, некоторые национальные черты были потеряны [10].

Страшный след в исторической народной памяти казахов оставили последствия голода и джута, массовые репрессии. На сознании народа это сказалось отрицательно и затормозило его развитие [11, с. 168-169].

Начиная с 40-х годов 20 века в Казахстан были насильственно депортированы целые народы (из России, Украины, Дальнего Востока, Прибалтики, Чечено-Ингушетии, и других). В этот период такая особенность национального характера казахов, как гостеприимство, помогла всем переселенцам сохраниться как этнос [10].

Еще одним свидетельством высокого уровня развития национального самосознания становится период второй мировой войны. Казахский народ самоотверженно воевал на фронтах вместе с представителями других национальностей. Среди Героев Советского Союза – по национальному составу – казахи занимают третье место [10], хотя по численности сильно уступили русским, украинцам, белорусам, татарам.

Следующий исторический период, с 50-х до 80-х годов 20 века, создал условия для дальнейшего национального возрождения. Политические реформы, проводившиеся в стране, процессы гуманизации и демократизации общества отразились и на уровне национального самосознания. Это выразилось в интересе к национальным приоритетам в виде выпуска газет и журналов, активизации радио- и телевидения на казахском языке, высшее образование стало возможным получать на казахском языке и так далее [10].

Показателем народного духа стали декабрьские события 1986 года [11, с. 175], когда на бесцеремонное своеволие КПСС молодежь ответила протестом. А вслед за этим в 1991 году активность национального движения в СССР достигла своего пика. Период развала СССР отразился на национальном самосознании народов, на их гражданской идентичности. Принятый 16 декабря 1991 года Закон «О государственной независимости Республики Казахстан» определил роль казахской нации в составе всего населения страны как государствообразующей и консолидирующей [12]. С момента обретения независимости для казахского народа начинается период возрождения, с выдвиганием на первый план задач по формированию нового независимого государства, и сохранению культуры казахского народа с учетом особенностей национального менталитета [11, с. 176].

С давних пор территория Казахстана принадлежала именно казахскому народу, который всячески оберегал свою родную землю. За длительный период истории, укрепляя мирные основы жизни, народ приобрел общественную силу и помыслы в единстве. Вся история казахов демонстрирует процесс сплочения, согласия и единения, взаимопонимания с соседними странами. Казахская нация является единственным народом, который сумел консолидировать вокруг себя представителей других этнических меньшинств, которые проживают на территории Республики.

Наиболее глубоким чувством, которое закрепляется народом веками, является патриотизм. В его основе – любовь к Отечеству, стремление служить его интересам, преданность ему и идея единения, содержащая в себе идеи гуманных взаимоотношений между народами. Именно так понимать мир вокруг себя – доказывалось казахами конкретными действиями в годы тяжелых испытаний (освоение целины, взаимоотношения с ссыльными, репатриантами). Как отметил Президент в Стратегии «Казахстан-2050», основой успеха многонационального и многоконфессионального общества будет служить казахстанский патриотизм, а его фундаментом – равноправие граждан и их общая ответственность за честь Родины [1].

Таким образом, наступило время, когда казахстанское общество получило благоприятные условия для национальной идентификации казахского народа, построения гражданского общества и консолидации общества в целом. Идея «Мәңгілік Ел» зрела вместе с историей, раскрывалась, пробивалась сквозь трудности и набирала силу вместе с народом Казахстана. Код памяти народа является ключом к пониманию внутреннего мира казахов, его сущности. Этот ключ открывает двери внутренней философии многовековой кочевой культуры, что позволит современности выработать такие правила и ценности, которые в будущем сохранят единство нации. Стержнем всего этого процесса становится национальная идея «Мәңгілік Ел».

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana-strategiya-kazahstan-2050-novyi-politicheskii
2. Послание Президента страны народу Казахстана 1997 года. Программа «Казахстан-2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев». http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-na-nazarbaeva-narodu-kazahstana-oktyabr-1997-g
3. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана (Часть II) Стратегия «Казахстан-2030» на Новом этапе развития Казахстана 30 важнейших направлений нашей внутренней и внешней политики (Астана, 28 февраля 2007 года). http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-28-fevralya-2007-g
4. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 29 января 2010 г. Новое десятилетие – Новый экономический подъем – Новые возможности Казахстана. http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstan-29-yanvarya-2010-goda_1340624693
5. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». 14 декабря 2012. http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana-strategiya-kazahstan-2050-novyi-politicheskii
6. История Казахстана. <https://e-history.kz/ru/contents/view/1128>
7. История Казахстана. <https://e-history.kz/ru/publications/view/1074>
8. История Казахстана. <https://e-history.kz/ru/books/library/view/484>
9. История Казахстана. https://e-history.kz/ru/contents/view/nachalo_prisoedineniya_kazahstana_k_rossiiskoi_imperii_1498
10. История Казахстана. <https://e-history.kz/ru/contents/list/106>
11. Мэнгілік Ел. Учебник. М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К. Жампеисова и др. – Алматы: Ұлағат, 2015 – 336 с.
12. Закон «О государственной независимости Республики Казахстан». <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004400>

И.В. Вербий
г. Херсон (Украина)

ВЛИЯНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ НА ОБРАЗОВАНИЕ БУДУЩИХ СУДОВОДИТЕЛЕЙ (1944-1991 ГОДЫ)

Сегодня в Украине возрастает потребность в высококвалифицированных и конкурентоспособных кадрах. Не являются исключением и судоводители способные применять приобретенные компетентности в реальных жизненных ситуациях, часто стрессовых и экстремальных. Поскольку морские специалисты работают в смешанных экипажах, им необходимо учитывать культурные особенности, традиции и менталитет своих иностранных коллег, особенно если это представители восточной культуры, весьма

различной от европейской. Так подтверждается необходимость социокультурной составляющей образования.

Попробуем определить влияние социокультурной составляющей на образование будущих судоводителей в 1944-1991 годы.

Выбранный хронологический отрезок – это период советской власти, который характеризуется идеологической ангажированностью, следованием партийным принципам, социалистическому реализму. Образование осуществлялось сверху-вниз и было призвано обеспечивать целостность государства. Советская тоталитарная система имела собственную культуру, взгляды на воспитание, мораль и искусство. Чтобы проанализировать влияние социокультурной составляющей на образование будущих судоводителей, обратимся к Материалам съездов КПСС (от XXII до XXVII в исследуемый период), постановлениям, архивным данным Херсонского мореходного училища.

Реформы морского образования происходят в 1944 году, когда Государственный комитет обороны СССР принимает постановление № 5311 от 05.03.1944 г. «О мероприятиях по подготовке командных кадров морского флота», а 07.06.1944 г. выходит приказ «О реорганизации морских техникумов в высшие морские и морские училища». Эти документы свидетельствовали о необходимости улучшения практики подготовки специалистов соответствующих уровню судовой техники. Но вместе с этим необходимо было развивать социокультурные знания и умения будущих судоводителей.

9 мая 1963 г. выходит постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О мерах по дальнейшему развитию высшего и среднего специального образования» в котором шла речь о путях совершенствования подготовки специалистов с учетом достижений науки, требований технического прогресса.

12 апреля 1984 г. вышло постановление «Об основных направлениях реформы общеобразовательной и профессиональной школы». Эти, а также ряд документов, относительно среднего образования закладывали основы формирования будущих специалистов и определяли содержание образования судоводителей.

В советском образовании большая роль отводилась воспитанию, которое было неразрывно связано с обучением. Анализируя годовые отчеты Херсонского мореходного училища Министерства морского флота, а с 1970 г. – Херсонского мореходного училища имени лейтенанта Шмидта, находим тематику лекций, проводимых в воспитательных целях: «О культуре и поведении молодежи», «Культура и личная гигиена» [1, с. 52, 53].

Кроме того, для курсантов организовывались коллективные посещения театров, кино, музеев [1, с. 56]. Дисциплинами социокультурной направленности в данный период были история СССР, история КПСС, русский язык, русская литература, английский язык [2, с. 13], поддерживалась работа различных предметных кружков, в частности, по английскому языку, где студенты углубляли знания и совершенствовали практику разговорной речи [3, с. 10]. Также курсанты изучали политэкономия, например, согласно учебного плана 1955 г. она содержится в общеобразовательном цикле дисциплин, в 1959 г. вместо этого предмета – история СССР и история КПСС, в 1961 г. вместо последней появляются основы политических знаний, в 1964 г. – обществоведение, а в 1972 г. снова изучается политэкономия. Но сегодня невозможно провести четкий анализ содержания социокультурных дисциплин, изучаемых в выбранный период, в связи с отсутствием многих учебных планов, а также программ дисциплин.

Уделялось внимание эстетическому воспитанию, наиболее массовым средством такового являлось широкое вовлечение курсантов в работу художественной самодеятельности [4, с. 25]. Целью училища было воспитание всесторонне развитых специалистов, по линии клубной работы были созданы кружки: танцевальный, духовой, драматический, хоровой, эстрадный. В училище регулярно организовывались вечера отдыха совместно с другими учебными заведениями, например, в мае 1962 г. со студентами культпросветтехникума [4, с. 26].

Основными направлениями воспитательной работы с курсантами, были: идейно-политическое, идеологическое, эстетическое, трудовое, а также физическое воспитание.

В процессе изучения всех предметов и в результате внеклассной политико-воспитательной работы формировалось коммунистическое мировоззрение будущих судоводителей. В отчете заседания педагогического совета коллектива сказано «нужного» мировоззрения, то есть того, которое продиктовано партией.

Дисциплины социокультурной направленности были призваны отражать связь с историей и идеалами общества того времени, связывать материал занятия с воспитательными аспектами. Например, на занятиях литературы при анализе трудолюбивой героини из поэмы Некрасова, преподаватель подчеркивал ее трудолюбие как одну из основных черт, характеризующих наш народ, таким образом прививая у будущих судоводителей любовь к труду. Положительно в протоколе педагогического совета отзываются и о преподавателе истории, который связывает темы занятий истории с современностью. И наоборот, преподаватели, которые проводят недостаточно дискуссий про моральное обличие человека нового времени, недостаточно формируют уверенность в идеалах коммунизма либо дают объяснение событий не так, как это изложено в учебнике, получают замечания [5, с. 92, 93].

В 1950-е годы система образования изменяется в связи с техническим прогрессом. В 1960-е важным достижением было создание научно-исследовательских институтов. В 1970-1980-е годы внимание уделялось профессиональной подготовке в школах и техникумах, в конце 1980-х – начале 1990-х советское образование сталкивается с материальными проблемами, в эпоху Перестройки резко понизился интерес молодежи к получению образования [6].

Таким образом, социокультурная составляющая в 1944-1991 годы образования имела непосредственное влияние на профессиональную подготовку будущих судоводителей, поскольку курсанты морских учебных заведений должны были всесторонне развиваться, разбираться в политике, истории страны, иметь высокие моральные качества, патриотизм, быть приученными к труду и дисциплине. Судоводители имели не только профессиональные знания, но и были образованны с учетом политических взглядов и реалий, происходивших в советском обществе.

Литература

1. Отчет за 1951-1952 учебный год Херсонского мореходного училища Министерства морского флота // Государственный архив Херсонской области. – Ф. Р-472. – Оп. 4. – Дело 28. – Лист 52, 53, 56.
2. Отчет о работе училища за 1955-1956 учебный год // Государственный архив Херсонской области. – Ф. Р-472. – Оп. 4. – Дело 55. – Лист 13.
3. Отчет о работе училища за 1959-1960 учебный год // Государственный архив Херсонской области. – Ф. Р-472. – Оп. 4. – Дело 80. – Лист 10.
4. Отчет о работе училища за 1961-1962 учебный год // Государственный архив Херсонской области. – Ф. Р-472. – Оп. 4. – Дело 91. – Лист 25, 26.
5. Протоколы педагогического совета за 1962/63 учебный год // Государственный архив Херсонской области. – Ф. Р-472. – Оп. 4. – Дело 99. – Лист 92, 93.
6. Kuraev A. Soviet higher education: an alternative construct to the western university paradigm. Springer Science + Business Media Dordrecht 2015. - URL: <https://slideheaven.com/soviet-higher-education-an-alternative-construct-to-the-western-university-parad.html>

ПАТША ҮКІМЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАНДА ЖҮРГІЗГЕН ДІНИ САЯСАТЫ (XIX ғ. екінші жартысы XX ғ. басы)

Қазақ елінің Ресей империясының қол астына түсуі ұзақ мерзімге созылып, XIX ғасырдың 60-жылдары толық аяқталды. Осы процестің барысында қазақ халқы тек әлеуметтік, экономикалық, саяси қанауға алынып қоймай, өзінің дербес ұлт болып өмір сүруіне, келешегіне өте қауіпті рухани қысымнан да зардап шекті. Патша өкіметінің отаршылдық саясатының құрамдас бөлігі – дін болғандықтан, отарлаудың алғашқы жылдарында патша өкіметі қазақ халқын өзінен бірден үркітіп алмау үшін христиан дінін уағыздауға тыйым сала бастады. Патшалықтың жүргізген алғашқы саясаты мұсылман дінінің өзін қазақтарды орыстың азаматтығына қаратуда пайдалану еді. Тілмаш ретінде орыс әкімшілігіне орыс азаматтығына насихаттауда өздерінің этнолингвистик әрі діни мәдениеті жағынан қазақтарға жақын Қазан татарларын пайдаланды» [1, 43].

Ресей империясының отарлық саясатының алғашқы өкілдері қазақ арасына да молда бейнесінде сыналап ене бастады. Шынында да, аузында «Алласы» бар бейбіт ниеттегі татар «молдалар» арқылы қазақ арасына ену тиімдірек болды. 1785 жылы 23-і қарашадағы II Екатерина патшайым жарлығында татар молдаларының айқын бейнесі көрініс тауып, олардың міндеті белгіленді. Онда: «Қырғыздардың (қазақтардың – А.Е.) әртүрлі руларына молдаларды бекіту біздің бұдан бұрын берген жарлықтарға сәйкес келеді және бізге шын берілген болуы үшін оларды Қазан татарларынан іріктеуге күш салыңдар. Қызмет орнына жіберер алдында жақсылап нұсқау беру керек. Ол нұсқауларда қырғыздарды (қазақтарды) патша сарайына берілгендік рухта тәрбиелеуді, шекараларда жиі-жиі болатын тәртіп бұзушылардың алдын алуды естен шығармауы керек. Бұл молдалардың жол шығынын төлейтін болындар, ерекше көзге түскендеріне сый-құрмет көрсетіңдер» [2, 61] - деген нұсқауларынан патша үкіметінің ішкі мақсатын айқын тануға болады. Татар молдалары қазақ даласында беделден жүрдей болды.

Кейін патша үкіметі қазақ халқының әдет-ғұрпы мен діни ұстанымдарын зерттеуді қарқынды жүргізіп, халық арасында ислам дінінің кең өріс алғандығын, қазақтардың мұсылманшылықтың парыздарын сақтауға тырысу мүмкіндіктерін анықтаған. Осыған байланысты отарлық саясатты жүргізуге кедергісін тигізеді деген мақсатпен, исламға қарсы іс-шараларды жүргізуге кіріседі. «Положение об усиленной охране для районов со сплошным мусульманским населением» деген ереженің дайындалуын талап етті. Онда империя көлемінде барлық мұсылман басқармаларын жауып, орыс әкімшілігіне тәуелді ету, мұсылман баспасөзіндегі цензураға арнайы регламент белгілеу, исламның христиан дініне деген зиянды пиғылдарын дер кезінде басып отыру іс-шараларының жүзеге асырылуын қолға алды [3, 104]. Патша үкіметі халық арасында ислам дінінің күшеюіне тежеу қою мақсатында некеге байланысты мәселелерде шарифатқа сүйенуге тыйым салды. Бұл 1891 жылы бекітілген заңдар жинағының 289-бабында арнайы көрсетілген. Сонымен қатар патша әкімшілігін толғандырған тағы бір мәселелердің бірі қажылыққа бару. Қажылыққа барушылардың саны қазақтар арасында жыл сайын артып отырған [3, 104].

Түркі тектес, туыстас, мұсылман халықтарының, әсіресе, қазақ халқының әлеуметтік-экономикалық мәдени дамуын барынша тежеп, пәрменді орыстандыру, шоқындыру әрекетіне жол ашқан патша үкіметі XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында үдете түсті. Мешіт, медреселерді рұқсатсыз тұрғызылуына тыйым салынды, олардың жабылуын көздеп медреселерде орыс тілін оқу ең басты міндет деп енгізді. Ал мешіт, медреселердегі молдаларды отаршыл үкіметтің өзі тағайындайтын болды.

Патша үкіметінің халық ағарту ісіндегі отаршылдық саясаты мұсылманша оқуға да өз ықпалын тигізді. Мұсылман мектептерінің саны біршама қысқарды. Халық ағарту министрлігі 1870 жылы 26-шы наурыздағы «татар – магаметан және христиан – (бұратана)

арналған» заң қабылдады. Заңның негізгі мақсаты – Қазақстанда орыс-қазақ, аралас мектептерін ашу, қазақ балаларын орысша оқытып шоқындыру, Қазақстан және Орта Азия территорияларындағы бұрыннан келе жатқан мұсылмандық мектептерді жою болды. Бұл ережеде анық берілді: «әрбір діни мектептерде, орыс тілін білмейтін молдалардан басқа «татар тілін» білетін орыс оқытушысы болуы керек еді және мұсылман балаларының мектептерге оқуға түсудегі басты мақсаты орыс тілінде сөйлеуді үйретуді қамтамасыз ету еді» [4, 122].

Патша үкіметі мектеп-медреселерге мүлде теріс көзқарас ұстанды. Олардың айтуынша: мектептерде әрбір кластарға арналған оқулықтар белгіленбеген, нақты бағдарламасы, келесі курсқа өтуге арналған белгілі бір кезеңі жоқ, сондықтан да бұл оқу орындарында ұзақ уақыт білім алған адамдар әлі де болса, қараңғы және сауатсыз болып қала береді деген. 1874 жылы барлық Қазақстан мұсылман мектептері мен медреселері Халық ағарту министрлігіне бағындырылды. Мәселен, 1872 жылы Ақмола облысында 10 мектеп-медресе жұмыс істеген. Онда жалпы 365 оқушы оқыған, олардың 321 ер бала, ал 44 қыз балалар еді. Яғни, Петропавлда 7 мұсылман мектебі, олардың 4 ер балаларға, 3 қыз балаларға арналған, Көкшетауда 2 ер балаларға арналған және Ақмола қаласында бір ер балалар мектебі болды. Сонымен қатар патша үкіметі 1876 жылы орыстандыру саясатының тағы бір жолы ретінде мұсылман оқу орындарына орыс сыныптарын енгізу туралы шешім қабылдады. Бірақ, қандай да болмасын шектеулерге қарамастан мұсылман оқу орындары Ақмола облысында да аз да болса өз қызметтерін жалғастыра берді. Мұсылман мектептерін полицейлік бақылауға беріп, қадағалап отырды [5, 88-89].

Балаларын мектеп-медреселерде оқытқысы келетін ата-аналар бұған уезд бастықтарынан арнайы белгілеген куәлік түрінде рұқсат қағаз алуға міндетті болды. Патша үкіметі жаңадан мектеп-медреселерді ашуға рұқсат етпеді. Дәстүрлі мектептер мен медреселер өз қызметін орыс тілі мұғалімі бар орыс кластары болған жағдайда ғана жалғастыруға мүмкіндік берілді. Куәлік алудан бас тартқан ата-аналарға айыппұл салынып, немесе жазаға тартылатын болған. Мысалы, олар бірінші рет 10 сом көлемінде, екінші рет 30 сом айып төлеулері тиіс болатын. Ал үшінші ретте 5 тәуліктен 15 тәулікке дейін қамалып, олардың балаларын мұсылман мектептерінде оқытуға мүлдем тыйым салынды.

Сол кезден бастап мектептер мен медреселерді басқаратын меңгерушілер инспекторларға әрбір жылда оқу орындарында оқитын оқушылардың тізімін дәлме-дәл жазып, тапсырып тұрулары қажет болды. Молдалар мен медреселерді басқаратын адамдар инспекторға өз сабақтарының оқу құралдары мен басшылықтары айқын көрсетілген бағдарламасын табыс етуге мәжбүр етілді. Жаңа мектептер мен медреселер ашу туралы өтініштер де инспекторға берілетін болды. Ол өз кезегінде бұларды округ тәрбиешісіне табыс ететін, егер өтініш жасаған кезде:

а) мектептерді немесе медреселерді құрушылар есебінен орыс класын ұстау туралы міндеттемелер;

ә) ашылатын мектептерді немесе медреселерді материалдық жағынан жеткілікті дәрежеде қамтамасыз етуге арналған құжат көрсетіліп, тілек білдірілген жағдайда ғана мұсылман оқу орнын ашуға рұқсат етілетін.

Яғни, дәстүрлі мұсылман оқу орындарына көптеген қатаң талаптар қойылды. Бұл жай ғана талап болған жоқ сонымен қатар, отаршыл әкімшілік тарапынан қатаң қудаланды. Мектептер мен медреселердің жалпы саны Ақмола облысында, 1896 жылы 13-ке жеткен, онда 547 оқушы оқыған [6, 44]. Ал, 1898 жылы – 11 мектеп-медресе, оқушының саны 425 [7, 78], 1907 жылы – 15, 970 оқушы білім алған болатын [8, 96].

Патша жарлықтары бойынша болыста тек қана 1 молда мен 1 мешіт болуы тиіс еді және мұсылман діни басқармасы әр жыл сайын ашылған медреселер, ондағы ұстаздар мен шәкірттер жайлы мәлімет беріп отыруы тиіс болды [10,1-2]. Егер заңға қайшы келетін мектеп-медреселер болса оларды бірден жауып тастаған еді. Мәселен, Көкшетау уезіндегі медресе жайлы мынадай дерек бар: «Существующая ныне в

Кокчетавском уезде медресе, уклонившиеся в своей практике от преподаваемых Министерством Народного Просвещения правил, были оставлены лишь до конца текущего учебного года, а затем был закрыт...» [9, 43].

Қазақ елі ішінде ислам дінінің күшеймеуін көздеген үкімет қазақтардың арасында православиені насихаттауды қолға алды. Үкімет қазақтар арасындағы исламның даму деңгейін, таралу жолдарын зерттеп православие дінін уағыздау үшін бірқатар жағдайлар бар екендігін анықтаған.

Бұл іске орталықтағы патшалық үкіметі, Синод, 1869 жылы Мәскеуде құрылған миссионерлік қоғам негізгі басшы болып, жүйелі бағыт беріп отырады. Ал жергілікті жерлерде бұл жұмысқа генерал-губернаторлар, әскери губернаторлар, уез бастықтары қолдау жасап, мұрындық болды. Іс жүзінде бұл жүргізіліп жатқан шаралар қазақ халқын орыстандыру, әсіресе, христиан дініне шоқындыру әрекеттері болатын. Ол үшін білім беру, ағарту ісіне қатаң бақылау орнатты. Бұл жайлы М.Мырзахметов былай деп жазады: «Ресей империясының Ағарту министрлігі мен миссионерлердің шет аймақтағы бұратана халықтар арасында ашылатын, бірақ негізінен миссионерлік мүддені көздеген аралас мектептерге ерекше мән берілді» [10, 19].

Патша үкіметінің бұратана халықтары үшін ашылған аралас мектептерде қазақ халқын сауаттандыру, ғылым, білімге үйрету емес, керісінше, отарлаушыларға күнделікті саяси-әлеуметтік мұң-мұқтаждарына жұмыс істейтін төменгі дәрежелі қызметкерлер даярлау мақсатын ұстанды. Орыс-қазақ мектептер, мұғалімдер семинариясы, тағы басқаларында шамаға қарай миссионерлік ағартушылық мақсатта ұстап отырды. Осы кезеңде отарлық езгіге қарсы қарулы көтеріліс жүріп жатса, екіншісінде ұлт-азаттық күрестің ондай түрі аяқталып, енді екінші кезеңі басталды. Бұл кезең жәдиттік қозғалыстың дүниеге келуімен сипатталады.

Қорыта айтсақ, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының діни сана-сезімінде кең түрде таратылған мұсылман діні мен христиан діні идеялогиясы қамтылған кезең болатын. Сонымен бірге Ресей патша отаршылдары қазақ халқының жері мен оның табиғи байлығын иеленіп қана қойған жоқ, олар қазақтарды рухани жағынан да отарлады: орыстандыру, шоқындыру, қазақ тілінен, дінінен айыру шаралары жүзеге асырылды. Соның нәтижесінде, қазақ халқы ата-баба дінінен, тілінен, әдет-ғұрпынан, салтынан, дәстүрінен айырылуға жақын қалды.

Әдебиеттер

1. Ахметов Қ.Ә., Сарина Г., Кеменгерұлы Қ. патшалықтың халық ағарту саласындағы саясаты туралы // Поиск-Изденіс. 2000, №6. - 43- 45 бб.
2. Сұрапбергенов А. Ислам дінінің реакциялық мәні. – Алматы: «Қазақстан», 1979. – 96 б.
3. Эгамбердиев М.Ш. XIX ғ. соңы мен XX ғ. басындағы Түркістандағы мұсылмандық білім және Ресей империясы // Вестник КазНУ сер ист №4 (55) 2009
4. Айтмухамбетов А.А., Ермекбаев Эволюция образования в Казахстане в процессе развития русско-казахских отношений // Степной край: зона взаимодействия. – Омск, 1998. – С. 122-124.
5. ҚР ОМА 64 қ, 7тізбе 98 іс, 88-89 пп.
6. Обзор Акмолинской области за 1896 г. ведомость №8. – Омск, 1897. – 44 с.
7. Обзор Акмолинской области за 1898 г. ведомость №8. – Омск, 1899. – 78 с.
8. Обзор Акмолинской области за 1907 г. ведомость №8. – Омск, 1908. – 96 с.
9. ҚР ОММ 369-қор, 1-тізбе, 3713-іс, 1-2б.
10. Мырзахметов М. Қазақ қалай орыстандырылды. – Алматы, 1993. – 18 б.

ЖАППАЙ ТЕСТІЛЕУ ДЕРЕКТЕРІН ӨНДЕУ КЕЗІНДЕГІ SPSS БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Соңғы уақытта білім беру жүйесінде ақпараттық технологиялар кеңінен таралған. Олар оқу, бақылау, бітірушілерді қорытынды аттестаттау, өзін-өзі оқыту, өзін-өзі бақылау және т.б. үшін қолданылады. Оқыту сапасын арттырудың маңызды шарты – оқу жетістіктерін тәуелсіз бақылаудың объективті деректерін жүйелі талдау, олардың мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне сәйкес келетін нәтижелер алу үшін білім алушылардың дайындығының мониторингі мен диагностикасын жүзеге асыру болып табылады. Білім беру қызметі мен өзін-өзі басқарудың түрлі міндеттерін шешу үшін зерттеушілердің назарын жаппай тестілеу технологияларының мүмкіндіктерін алға тарту қажет.

Оқыту нәтижелеріне мониторингті дамытуда студенттің оқуды жалғастыруға және оның қоғамдық-өндірістік қызметке қатысуына дайындығы туралы пайымдауды қамтамасыз ететін жүйелі және сабақтастық бағалау маңызды рөл атқаруы тиіс. Қиындық тек сапалы оқыту ғана емес, сонымен қатар сапалы бағалау, сапалы бағалау құралдары мен процедуралар, сондай-ақ сыналушылардың сипаттамаларын көрсету үшін тестілерді орындау кезінде уәждемені қамтамасыз ету қажет. Сондықтан бағалау жиынтықты және қол жеткізілген дайындық деңгейін анықтаудың ерекше мақсатты және реттелген процесі ретінде жүргізілуі тиіс, ал нәтижелер қаншалықты қарапайым немесе қиын бағалауға болатындығына қарамастан, сандық түрде көрсетілуі тиіс.

Сыналушылардың дайындық сапасы туралы сандық көрсеткіштерді алу үшін жаппай тестілеу деректерінің үлкен көлемін өңдеу талап етіледі. Ол үшін әртүрлі бағдарламалық орта қолданылады, олардың ішінде SPSS Statistics («Statistical Package for the Social Sciences») бағдарламасы ерекше орын алады – бұл «әлеуметтік ғылымдарға арналған статистикалық пакет». Ол әлеуметтік және педагогикалық ғылымдарда қолданбалы зерттеулер жүргізуге арналған коммерциялық статистикалық өнімдер саласындағы нарықтың көшбасшысы болып табылады. SPSS-статистикалық талдау және деректерді басқарудың әмбебап жүйесі. Бұл аббревиатура бастапқыда Statistical Package for the Social Sciences (әлеуметтік ғылымдар үшін статистикалық пакет) дегенді білдірді. Содан кейін бастапқы аббревиатураға жаңа түсінік берілді: Superior Performance Software System (жоғары өнімділік бағдарламалық қамтамасыз ету жүйесі).

1970-ші жылдардың басында Норман Най (Norman Nie), Дейл Бент (Dale Bent) және Хэдлай Халл (Hadley Hall) SPSS statistical software сауда белгісін тіркеді. 1975 жылы Компания Чикагода (Chicago, IL USA) бас кеңсесі бар корпорацияға айналды. Қызмет еткен жылдары Корпорация көптеген бағдарламалық өнімдерді әзірледі, соның ішінде SPSS/PC+TM, оның бірінші нұсқасы 1984 жылы пайда болды. 2009 жылы пакет PASW Statistics (Predictive Analytics SoftWare – зияткерлік аналитикалық бағдарламалық қамтамасыз ету) деп аталды. 2009 жылдың шілде айынан бастап буманы IBM (International Business Machines) фирмасымен бірге IBM SPSS Statistics атымен жүреді. 2013 жылы Windows, MacOSX, Linux түрлі операциялық жүйелерін басқарумен жұмыс істейтін IBM SPSS Statistics 23 топтамасының кезекті нұсқасы шықты.

SPSS барлық параметрлері бойынша күрделі және қуатты статистикалық пакет болып табылады. SPSS пакетінің көмегімен деректердің кез келген талдауын жүргізуге болады, ал бағдарламаның соңғы нұсқалары әртүрлі ғылыми салаларда, соның ішінде педагогикалық ғылымдарда қолданылады.

Пакеттің деректер өндегіші кіріс деректерін ыңғайлы (кестелік тәсілмен) енгізуге және түзетуге мүмкіндік береді. SPSS көптеген жоғары сапалы графиктер мен түрлі диаграммаларды алуға мүмкіндік береді. Пакеттің көмегімен кестелерді, қарапайым

мәзірлерді және диалогтық терезелерді орындауға болады, біріншіден, мыңдаған айнымалы деректер үлкен файлдарды талдай аласыз, екіншіден, SPSS бағдарламасының көмегімен: деректерді басқаруға; деректерді реттеуге; деректерді түрлендіруге, жаңа айнымалыларды құруға; деректерді талдауға болады.

SPSS қолдану мүмкіндігі: зерттеу деректерін сақтау және талдау, маркетингтік зерттеулер және сату, қаржылық талдау және т. б. Әлеуметтану мен педагогикадағы пакет әртүрлі ақпараттық деректер базасын құру процесін автоматтандыруға, оларды сақтау мен өңдеуге мүмкіндік береді. SPSS-да іске асырылатын талдау процесінің кезеңдері: жоспарлау; деректерді жинау; деректерге қол жеткізуді қамтамасыз ету; деректерді талдауға дайындау; талдауды орындау; есептерді қалыптастыру; нәтижелерді ұсыну және тарату.

Өзінің жеке деректер түрін пайдаланумен қатар, SPSS пакеті деректерді кез келген файл түрінен оқи алады және оларды кестелер, графиктер және диаграммалар түрінде есептер жасау үшін пайдалана алады, сондай-ақ сипаттама статистикасын есептеп, күрделі статистикалық талдау мен модельдеу жүргізе алады.

Пакеттің модульдік құрылымы бар. Пакеттердің модульдері кешенді зерттеуді қамтамасыз ететін – деректерді жоспарлаудан басқаруға, талдауды орындауға және нәтижелерді ұсынуға дейінгі бағдарламалық өнімдердің біріккен жиынтығы болып табылады.

SPSS негізгі блоктары:

- Деректер редакторы – деректерді табу, енгізу, өңдеу және көру үшін икемді жүйе, сыртқы ұқсас электрондық кесте.

- Қарау құралы-нәтижелерді қарап шығудың жеке элементтерін көрсетуге және жасыруға, нәтижелерді шығару тәртібін өзгертуге, презентацияға дайын кестелер мен диаграммаларды басқа қолданбаларға жылжытуға және оларды қосымшалардан алуға мүмкіндік бере отырып, нәтижелерді қарап шығуды жеңілдетеді.

- Көпөлшемді мобильді кестелер-талдау нәтижелерін көрсету үшін қызмет етеді. Кестелерді, бағандарды және қабаттарды жылжытуға және стандартты есептерде жоғалуы мүмкін маңызды сәттерді анықтауға болады. Сондай-ақ, кестені бөлетін топтарды әр жол тек бір топты шығаратындай салыстыруға болады.

- Жоғары сапалы графика-жоғары ажыратымдылығы бар толық түсті диаграммаларды қалыптастыру құралы: дөңгелек және сызықтық диаграммалар, гистограммалар, шашырау диаграммалары, көлемді диаграммалар және т. б.

- Деректер базасына кіру-деректерді тінтуір түймесінің бірнеше рет басу арқылы кез келген көзден жүктеуге мүмкіндік беретін деректер қорын оқу конструкторы.

- Деректерді түрлендіру-деректерді түрлендіру құралы, деректерді талдауға дайындауға көмектеседі. Жинақтарды деректер ішінде оңай бөлуге, санаттарды біріктіруге, файлдарды қосуға, біріктіруге, ағызуға, ажыратуға және тасымалдауға, сондай-ақ басқа да түрлендірулерді жүргізуге болады.

Пакеттің құрылымы деректерді анықтау, деректерді түрлендіру, объектілерді таңдау командаларын қамтиды. Онда ақпаратты статистикалық өңдеудің мынадай әдістері іске асырылған:

Жекелеген айнымалылар бойынша жиынтық статистика.

Айнымалылардың еркін санына арналған жиіліктер, жиынтық статистика және графиктер.

- N-өлшеу кестелерін құру және байланыс шараларын алу.

- Топтар бойынша орташа, стандартты ауытқулар және сомалар.

- Дисперсиялық талдау және көпше салыстыру.

- Корреляциялық талдау; дискриминанттық талдау; бір факторлы дисперстік талдау;

- Дисперсиялық талдаудың жалпы сызықтық моделі (GLM);

- факторлық талдау;

- кластерлік талдау;

- иерархиялық кластерлік талдау;
- Иерархиялық логикалық талдау;
- көпөлшемді дисперсиялық талдау; параметрлік емес тесттер; көпше регрессия;
- оптималды шкалалау және т. б. әдістері.

Бүгінгі күні жаппай тестілеу деректерін өңдеу көптеген компьютерлік бағдарламалардың көмегімен автоматты түрде жүргізіледі. SPSS пакетінің көмегімен екі айнымалы арасындағы байланысты талдауға болады. Номиналды шкалаға немесе санаттың өте көп емес реттік шкалаға жататын айнымалылардың арасындағы байланысты түйіндесудің кестелері түрінде көрсеткен дұрыс. SPSS пайдаланушылардың қарамағына параметрлік емес тесттердің аз мөлшерін ұсынады.

Ең жиі қолданылатын тест – екі немесе одан да көп тәуелсіз немесе тәуелді үлгілерді салыстыру үшін тесттер. Бұл Манна-Уитни сынағы, Н-Крускала-Уоллис сынағы, Уилкоксон сынағы және Фридман сынағы. Бір үлгі үшін Колмогоров-Смирнов сынағы да маңызды рөл атқарады, ол қалыпты таралуын тексеру үшін қолданылуы мүмкін. Параметрлік емес тесттер, әрине, мәндрді қалыпты бөлу кезінде де қолданылуы мүмкін. Бірақ бұл жағдайда олар параметрлік тесттермен салыстырғанда 95% тиімділікке ие болады.

Факторлық талдау – бұл қолда бар бақылауларға жататын айнымалылардың көп саны факторлар деп аталатын тәуелсіз әсер ететін шамалардың аз санына әкелетін рәсім. Бұл ретте бір факторға бір-бірімен тығыз байланысқан айнымалылар біріктіріледі. Әртүрлі факторлардан айнымалылар өзара әлсіз корреляцияланады. Осылайша, факторлық талдаудың мақсаты қолда бар айнымалылардың арасындағы байқалатын байланыстарды барынша толық түсіндіретін кешенді факторларды табу болып табылады.

Факторлық талдау бірнеше критерийлерді орындау кезінде орындалуы мүмкін. Сапалы деректерді факторизациялауға болмайды. Айнымалылар тәуелсіз болуы және олардың бөлінуі қалыпты болуы тиіс. Айнымалылардың арасындағы байланыстар шамамен сызықтық, ал бастапқы корреляциялық матрицада 0,3-тен жоғары модуль бойынша бірнеше корреляция болуы және сыналушыларды таңдау жеткілікті болғаны жөн.

Біздің елімізде жаппай орталықтандырылған тестілеудің пайда болуымен оқушыларды тәуелсіз аттестаттау нысандары пайда болды: бланктік және компьютерлік тестілеу, телесестинг, бірыңғай мемлекеттік емтихан. Оқушылардың дайындық деңгейін осындай бақылаудың ерекше ерекшелігі – оның негізінде педагогикалық тест өлшеу құралы ретінде жатқан, белгілі бір метрикалық қасиеттерге ие: дәлдік, сенімділік, дифференциалды қабілет, валидность және т. б. рәсім болып табылады.

Қазіргі заманғы тестілеу әдістері еліміздің барлық аумағында түлектердің қорытынды аттестациясын бір уақытта қиындық деңгейі бойынша бірдей педагогикалық өлшеуіштермен немесе Бақылау – өлшеу материалдарымен (КИМами), ақпараттық технологияларды кеңінен пайдалана отырып, жаңа буын тестерімен жоғары деңгейде өткізуге мүмкіндік береді.

Бұдан басқа, тестілеу нәтижелерін автоматтандырылған тексерудің қазіргі заманғы техникасы мен бағдарламалық өнімдері білім беру статистикасының объективтілігі мен шынайылығын едәуір арттырады, тексерушілердің жұмысын жеңілдетеді, дайындық деңгейін және оны қамтамасыз ететін себептерді талдауға мүмкіндік бере отырып, кез келген аумақта және тестіленушілердің кез келген іріктеуі бойынша орташа сертификаттық балдарды салыстыру мен салыстыру мүмкіндігін қамтамасыз етеді. SPSS компьютерлік бағдарламасының көмегімен тестілеу нәтижелерін дәл және жылдам өңдеуге болады.

Деректердің нақтылығы «SPSS 17 for Windows» компьютерлік бағдарламасының көмегімен студенттің Т-өлшемі бойынша маңызды айырмашылықтарды есептеу жолымен қамтамасыз етіледі.

SPSS бағдарламасы социологиялық және педагогикалық талдау саласындағы практикалық жұмыс үшін тиімді құрал болып табылады және мәліметтерді тез дәл өңдеуді қамтамасыз етеді. Бұл бағдарламаның негізгі ерекшелігі талдау нәтижелерін кесте және диаграмма түрінде көрнекі түрде ұсынуға, желілік пайдаланушыларға таратуға, алынған нәтижелерді басқа бағдарламалық жүйелерге енгізуге болады.

Әдебиеттер

1. Наследов А.Д. IBM SPSS 20 Statistics и AMOS: профессиональный статистический анализ данных. Практическое руководство. СПб.: Питер, 2013. – 416 с.
2. Обработка и анализ социологических данных с помощью пакета SPSS. Учебно-методическое пособие. Е.В. Дорогоныко. Сургут. Издательский центр СурГУ. 2010. – 60 с.

С.Ж. Ибадуллаева, Г.Р. Унгарбаева
г. Кызылорда (Казахстан)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ПОНЯТИЯ «ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ СТУДЕНТОВ-БИОЛОГОВ»

Проблема формирования исследовательской компетентности студентов рассматривается многими учеными с позиции различных методологических подходов, существующих в педагогической науке. По мнению Ш.Т. Таубаевой, методологический подход можно определить как принципиальную методологическую ориентацию исследования, как точку зрения, с которой рассматривается объект изучения (способ определения объекта), как понятие или принцип руководящей общей стратегией исследования [1].

К методологическим подходам, используемым в изучении исследовательской компетентности студента, по нашему мнению, можно отнести подходы: системный, личностно-ориентированный, деятельностный, компетентностный.

Системный подход рассматривает педагогические явления и процессы как системы, иерархически организованные и состоящие из множества взаимосвязанных компонентов, что делает возможным глубокое изучение многогранной педагогической действительности, проникновение в суть взаимосвязей педагогических явлений [2].

Системный подход ориентирует на раскрытие целостности объекта исследования, выявление в нем многообразных типов связей и сведение их в общую теоретическую картину. Согласно системному подходу исследовательскую компетентность можно:

- рассматривать как части целостного педагогического процесса;
- изучать как целостную совокупность интегрированных между собой компонентов;
- изучать процесс формирования и развития исследовательской компетентности студентов в динамике.

Педагогика рассматривает личностный подход как этикогуманистический феномен, утверждающий идеи уважения личности ребенка, партнерства, сотрудничества, диалога, индивидуализации образования [3].

Личностно-ориентированный подход позволяет в контексте проблемы нашего исследования:

- удовлетворить потребности и интересы студента в образовательной деятельности, в том числе исследовательской деятельности;

– выполнять самостоятельно творческое задание исследовательского характера, проходить от начала до конца путь исследователя, решающего реальную научную проблему;

– детально изучить способности и образовательные интересы студентов.

В самой общей форме деятельностный подход означает организацию и управление целенаправленной учебно-воспитательной деятельностью обучающихся в общем контексте его жизнедеятельности – направленности интересов, жизненных планов, ценностных ориентаций, личного опыта в интересах становления субъектности личности. Деятельностный подход к процессу обучения предполагает непосредственное мотивированное включение обучающегося в учебно-познавательную деятельность и предполагает развитие не только всех компонентов учебной деятельности (мотивов, способов, средств, приемов контроля), но и основных качеств ее участников: активности, самостоятельности, ответственности, самоорганизации [4].

Деятельностный подход относительно к исследовательской деятельности предполагает наличие комплекса действий (анализ и синтез, индукция и дедукция, абстрагирование, моделирование, наблюдение и др.), которые способствуют формированию учебно-исследовательской и научно-исследовательской деятельности студентов во время лабораторных практикумов.

Деятельностный подход определяет положения, с позиций которых должны быть решены задачи исследования и в частности:

–разработать содержание формирования исследовательской компетентности студентов с учетом необходимых для исследовательской деятельности знаний и умений;

–организовать процесс формирования и развития исследовательской компетентности посредством включения студентов в учебно-исследовательскую и научно-исследовательскую деятельность.

С позиции компетентного подхода «исследовательская компетентность» рассматривается как готовность и способность личности решать исследовательские проблемы и исследовательские задачи, применяя знание, умение, опыт и ценности (А.А. Деркач, Н.В. Кузьмина, В.В. Лаптев, А.К. Маркова, Е.В. Попова, А.П. Тряпицына, В.Д. Шадриков и др.). Так, А.В. Хуторской отмечает, что компетентностный подход обращает внимание на результат образования, причем результат образования оценивается не объемом освоенной информации, а способностью человека действовать в различных проблемных ситуациях [5].

Компетентностный подход в формировании исследовательской компетентности основывается на готовности и способности студентов к самостоятельному проведению эксперимента, наблюдений и других видов исследовательской деятельности по биологии, а также систематизации и обобщений результатов и позволяет студентам самостоятельно осваивать и получать системы новых знаний, базируясь на имеющихся знаниях, умениях, навыках и способах деятельности по биологическим дисциплинам.

Таким образом, рассмотренные нами методологические подходы являются основой исследовательской компетентности студентов-биологов, которые легли в основу наших исследований.

Литература

1. Таубаева Ш.Т. Исследовательская культура учителя: от теории к практике. Монография.-Алматы: Научно-издательский центр «Гылым», 2001.-350с.
2. Беспалько В.П. О возможностях системного подхода в педагогике // Советская педагогика – 1990. – №7. – С. 59-60
3. Гульянц С.М. Сущность личностно-ориентированного подхода в обучении с точки зрения современных образовательных концепций// Вестник ЧГПУ. - 2009.-№2. - с. 40-51

4. Наронова Н.А. Специализированный практикум по учебной дисциплине «Химия» как средство формирования исследовательской компетенции студентов медицинской академии: дис. ... канд. пед. наук. - Екатеринбург, 2014. – 163 с

5. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – №2. - С. 55–61

Г.О. Ибраева
Астана қ. (Қазақстан)

ҚАБАНБАЙ ҚОЖАҒҰЛҰЛЫ – ЕЛ АЗАТТЫҒЫ ЖОЛЫНДА КҮРЕСКЕН ҚОЛБАСШЫ

Ел тарихының мақтанышы XVIII ғасырдағы ұлт-азаттық күресінің көрнекті көсемі, қолбасшысы – Қабанбай Қожағұлұлы. Аты аңызға айналған қазақтың нар батыры Қаракерей Қабанбайдың еліне сіңірген еңбегі өзге батырлардан ерекше.

Батырлар – қазақ жерінің тәуелсіздігі мен бүтіндігінің жоқшысы болды. Батырлар әр халықта және әр тарихи кезеңде ерлік пен елдіктің басында тұрғаны белгілі.

Белгілі ғалым, түркітанушы Ш.Ш. Уәлиханов ерекше әлеуметтік топ – батырларға этномәдени тұрғыдан баға берді. Ол батырлар тарихын ерте кезеңнен бастап, XIX ғасырдың орта шеніне дейін әкелді. Бұл жөнінде ағартушының қазақтың халықтық ауыз әдебиетін өте көп білетіндігі үлкен көмек көрсетті, ал ауыз әдебиетінде батырлар мен олардың ерліктері үлкен орын алады. Әсіресе, Ш.Уәлиханов батырлар хан кеңесінде маңызды рөл атқарған кез қазақтардың жоңғарларға қарсы ерлік күресі кезеңінен алынған аңыз көп. Батырлар құдіреттілігі жағынан кейде хандардан кем соқпаған деп санауға негіз болатын мәліметтерді халық аңыздарынан көптеп кездестіруге болады. Батырларды дәріптеуге Қазақстанның тарихи жағдайларының өзі себеп болды. Бытыраңқылық, жоңғар басқыншыларына қарсы аяусыз да ұзақ күрес неғұрлым жаужүрек, батыл адамдардың батырлар қатарына қосылуына мүмкіндік берді [1, 17 б].

Қазақ халқы Отансыз өмір сүрудің қиын екенін жақсы білген, өздерінің өмірін Отанынан ажыратпаған. Әрбір азамат өзінің елін, Отанын ардақтаған. Халық аузындағы «Бөтен елде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол» деген қанатты сөздер қазақ халқының Отанын жанындай жақсы көргенін баяндайды. Сондықтан өзінің адал ұлдары мен қыздарын елін қорғауға және оған қызмет етуге жас уақытынан баулыған. Оны дәлелдейтін халқымыздың өмірінен алынған деректер жеткілікті. Мысал ретінде, қазақ фольклорынан батырлар жырын алсақ: Ер Тарғын, Қобыланды, Қаракерей Қабанбай, Қамбар батыр, Едіге, Ер Сайын және тағы басқа көптеген дастандар. Бұрын осы жырларды жастар жаттап алған, сол бабаларының батырлығына еліктеп, сегіз қырлы, бір сырлы болуға тырысқан. Қазақ халқы ішінен шыққан осындай перзенттерін мақтаныш еткен. Өйткені батырлар өз елін қорғау үшін аянбай, шеттен келген жаулармен күресіп, өздерінің ерлігі, тапқырлығы, батырлығы арқылы халқының көзіне түскен. Шетел басқыншыларынан өз жерін қорғау, халыққа зорлық көрсетушілерді жазалау, бейбітшілік орнату – батырлардың ең басты міндеті деп аталған. Қалың бұқараның қамқоршысы және қорғанышы болған батырлардың бейнесі батырлық жырларда тамаша суреттелген [2, 24 б].

Қожағұлұлы Қабанбай – жоңғар басқыншыларына қарсы күресті ұйымдастырушылардың бірі, қазақтың біріккен қолының бас қолбасшысы, жекпе-жекте жеңіліп көрмеген халық қаһарманы. Шыққан тегі Орта жүздің Найман тайпасының Қаракерей руынан, ел азаттығы жолында күрескен батыр әулетінен. Оның атасы Мәмбет

те, әкесі Қожағұл да, Қожағұлдың ағасы Күшік те өз заманының аты шыққан батырлары болған. Ел аузындағы әңгімелер дерегіне қарағанда Күшік батыр Еңсегей бойлы Ер Есімнің Ташкентті алатын соғысына қатысып, сол Тұрсын хан өлген жылы жамбасына улы найзаның ұшы тиіп, 25 жасында қайтыс болады. Оның әкесі Қожағұл өз тұсында Жалаңтөс баһадүрмен тізе қосып, Хиуа хандығына қарсы соғысқан қолбасылардың бірі.

Сондай-ақ оның Бұқар жыраудың әкесі Қалқаман батырмен де серіктес болғаны туралы ел аузында әңгіме сақталған. Ал Қабанбайдың өз ұрпақтары Сапақ, Төлебай, Мойнақ та жауына теңдік бермеген жауынгерлер. Жоңғарларға қарсы күресте Қаракерей Қабанбай батырдың ерлігі: 1724 жылы Түркістан қаласын қорғау шайқасы, 1725 жылы әйгілі Алакөл шайқасы, 1728 жылы Шұбартеңіз жағасындағы шайқас, 1729 жылы Бұланты өзенінің маңындағы шайқас, Балқаш көлінің оңтүстігіндегі қол жеткен жеңістер, сексен күнге созылған Шора соғысы, бір жарым жылға созылған Шаған шайқасы, 1730 жылы жоңғарлардың Іле өңіріне дейін қуылуы, одан 1750 жылдың соңындағы Жоңғар қақпасындағы соңғы жеңіс тағы басқаларынан көрінеді. Найман ішінде Қаракерейден шыққан Қабанбай батырдың азан шақырып қойған аты – Ерасыл. Одан соң, алып денесіне қарап, Нарбала атаныпты. Ал ата, әке жолын ұстанып, көрсеткен ерлігіне, батылдығына қарап елі оны Ізбасар атайды. 1724 жылдары Түркістанда жасақ құрған кезінде батыр бабамыз Қабанбай атымен елге танымал болған екен. Жоңғарларға қарсы күресте Қаракерей Қабанбай жоңғарларға соғыс кезінде 103 рет жекпе-жекке шығып, мерейі үстем болған. Осындай ерліктері және қолбасшылық даналығы үшін Абылай хан оған «Дарабоз», «Хан батыры» деген құрметті атақтар берген [3; 10-11 б].

Қазіргі таңда Қаракерей Қабанбай туралы әжептәуір мағлұмат бар. Қайып ағамыздың, Зейнолла Сәнік пен Бейсенғали Садыханның, Болатжан Әбілқасымовтың, Мұхтарбек Кәрімовтің, Төлеуғали Бірбалаұлының зерттеу еңбектері, ғылыми негізделген тұжырым-тоқтамдары, Қабдеш Жұмаділовтің қос томдық «Дарабоз» романы т.б. атап өтуге болады [4, 11].

Тарихта қазақ батырларының көбі бала кезінен батырлықтың белгісін көрсетеді. Қабанбай батыр да бала кезінен көзге түседі. Жеті жасында әкесі Қожағұл батырды жоңғарлар өлтіріп жетім қалады. Бұл жағдай оны қаршадайынан жаугерлік өмірге баулиды. Он бес жасында ағасы Есен байды жарып кеткенін көзі көргеннен кейін ағасының сауыт-сайманын киіп, ресми кек алуға аттанады.

Қамбар, Ер Көкше, Ер Қосайлардың ұрпақ жалғап батыр болғаны, сондай-ақ Қарадөң батырдың жеті атасына дейін батыр болғаны сияқты, Қабанбай батырдың да батырлығы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан батырлық деп айтуға болады [5, 12-13 бб.].

Қазақ батырларының ерлігін баяндау қазақ өнерінің барлық саласынан көрініс тапты. Дегенмен сурет өнерінде батырлар бейнесін сомдау өзіндік ерекшелігімен дараланады.

Қазақстан Республикасының Ұлттық музейінің «бейнелеу өнері» қорында ұлтымыздың ұлы тұлғасы Қабанбай батырдың картинасы сақтаулы. Бұл картинаны музейге 2015 жылы Қазақ күресі федерациясының вице-президенті Камалханұлы Баделхан тапсырған. 1757 жылы Абылайхан мен Цин императоры бейбіт келісімге отырады. Бейжің қаласынан Қытай елшілері, Абылай хан ордасынан қазақ елшілері шығады. Екі жақтың елшілері Үрімші қаласында кездеседі. Қазақ елшілерін Қаракерей Қабанбай батыр бастап барады. Сол кездесуде Қабанбай батырдың суретін дұнған суретшілері салған деседі. Сол сурет 2014 жылы Досхан Жолжақсынов ағамыздың қолына тиеді. Қара қарындашпен салынған бұл суретті Досхан ағамыз Беделхан Камалханұлына табыс етеді. Беделхан Камалханұлы осы суретті картина етіп салдырып, Ұлттық музейге сыйға тартты. Картинаны салған суретші – Уақасов Тұрар. Суретші Шығыс Қазақстан облысында 1961 жылы туылған. Жоғары білімді, Алматы Мемлекеттік Университетінің «Көркем сурет, графика» факультетін тамамдаған. Ерлікті суретші Алматы облысы, Қарасай ауданы, Қырғауылды ауылында тұрады. [6.]. Картинада Қабанбай батырдың өр тұлғасы бейнеленген. Сурет майлы бояумен салынған, өлшемі - 104 x 84 см. Суретте

батырдың басында жалбағай тымақ, үстіне жағалы шапан, кеуде тұсында ою салынған кеудеше, күміспен бедерленген белдік таққан, қолында қаруы бар. Картинада Қабанбай батырдың оң қолының артқы фонында киіз үй, ту бейнеленген, сол жақ қолының артқы бөлігінде қолдарына ту мен жалау ұстап атпен шауып келе жатқан қазақ жауынгерлері. Автор көркемдік бейнені сомдай отырып, асқан жауынгерлік рухты көрсетіп тұрғандай. Қазақстан Республикасының Ұлттық мұражайына келушілер қазақтың тарихи тұлғаларын біліп қана қоймай, ата-мекенімізді жаудан қорғаған батырларымыздың ерліктерін құрметтеп, дәріптеуде осындай жәдігерлердің маңызы ерекше.

Әдебиеттер

1. Уәлиханов Ш. Таңдамалы. – Алматы: Жазушы, 1985
2. Жетісу тарихы мен мәдениеті. Ғылыми баяндамалар жинағы. Қазақтың халық батыры – Қаракерей Қабанбайдың 300 жылдығына арналған ғылыми-теориялық конференция материалдары. 1 кітап. – Талдықорған, 1992. – 166 б.
3. Аяғөз әлемі. Республикалық қоғамдық-әдеби журналы. №7 (9) тамыз. 2013
4. Әбдірахман К. Хан – Батыр – Қаракерей Қабанбай. – Астана: Фолиант, 2001. – 74 б.
5. Сәнік З, Садықанұлы Б. Қаракерей Қабанбай: Аңыз, зерттеулер, қиссалар. – Алматы: «Жазушы», 1991
6. Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі, Қабылдау актісі, №56. 21.05.2015 ж.

К.З. Идрисов
г. Астана (Қазақстан)

ЗАГАДКИ ОБРАЗОВАНИЯ БУКЕЕВСКОЙ ОРДЫ, ТАЙНЫ БУКЕЕВСКОЙ ОРДЫ (ПОЛИТИКИ, ДИПЛОМАТЫ И ВОЕННЫЕ О СЕКРЕТАХ ЗАГОВОРА, СМЕРТИ ИМПЕРАТОРА ПАВЛА I)

11 марта 1801 года в Санкт-Петербурге произошли события, которые имели важное влияние на общественно-политическую жизнь Российской империи и ее составной части Казахстана. Первое – подписание императором Павлом Первым Указа об образовании нового казахского ханства и второе – гибель самого Павла I в тот же день от рук цареубийц.

По исторической мерке 200 лет – срок небольшой. Однако два столетия вместили в себя многое, что сегодня они не перестают вызывать живой интерес.

Подписание указа, положившего начало рождению нового государственного образования – Букеевской орды – и трагическая смерть императора именно в один и тот же день вряд ли можно считать случайным и простым совпадением. С тех пор минуло более 200 лет. За эти годы произошли перемены. Возникло и в течение 45 лет просуществовало государственное образование – Букеевская Орда, сыгравшая важную роль в истории государства и права Казахстана.

Исследователи, чиновники и многие путешественники посетившие казахскую степь, проявляли большой интерес к изучению истории Букеевского ханства. В своих путевых заметках и статьях они донесли и оставили нам немало ценной и полезной информации и сведения. В настоящее время накопилась солидная база документальных материалов в том числе научная литература, посвященная Букеевскому ханству. Среди них приковывают внимание работы двух авторов: фундаментальная монография «Россия и Букеевское ханство» академика С.З. Зиманова [1] и работа Б. Аспандиярова [2].

Монография С. Зиманова в свое время подверглась пристрастной цензуре. Книге были предъявлены большие претензии с целью снятия ее из плана выпуска издательства.

Монографию удалось выпустить только благодаря смелости, настойчивости и мудрости С. Зиманова на все замечания Главлита Казахской ССР представил аргументированную обстоятельную справку на семи страницах. В частности, в ней С. Зиманов, предостерегая от упрощения сложного исторического процесса – раскрытия прогрессивного влияния России на различные стороны казахского общества букеевского ханства – оспаривал слишком неоднозначное толкование понятия добровольности.

С. Зиманов также опровергает обвинение в попытке идеализировать хана Жангира и перечислении имен ряд султанов и баев. На все подмеченные цензорами замечания С. Зимановым были даны исчерпывающие и аргументированные обстоятельные ответы, (С. Зиманов Справка об учете замечаний Главлит КазССР по работе «Россия и Букеевское ханство» 6 декабря 1981 г. стр. 4). Ныне эта справка с пометкой «К Идрисову для сведения С. Зиманов. 10.02.82» хранится в архиве ЕАГИ.

Автором другой книги являлся Б. Аспандияров – один из первых историографов, осуществивших комплексное изучение Букеевской Орды. В 1947 году он защитил кандидатскую диссертацию по теме «Образование Букеевской Орды и ее ликвидация», а через год в июне 1948 года принял активное участие в дискуссии по книге Е.Б. Бекмаханова «Казахстан в 20-40 годы XIX века». В ходе дискуссии Б.Аспандияров открыто встал на защиту Е.Б. Бекмаханова и последовательно поддержал его научную позицию,

О его смелости, научной принципиальности и добропорядочности демонстрирует факт защиты Б. Аспандияровым молодого сотрудника – юриста С. Зиманова от нападков В.Ф Шахматова и Б.Сулейменова, от архивиста Чумака во время одной из дискуссии [3]. Эта достаточно отважная научная позиция Б. Аспандиярова не лучшим образом отразилась на его дальнейшей судьбе. Ситуация и обстановка вокруг Б. Аспандиярова усугубилась с появлением в 1950 году в газете «Правда» статьи «За марксистско-ленинское освещение вопросов истории Казахстана». Вслед за этой публикацией статьи в конце 1952 года республике начались массовые аресты, гонения и репрессии представителей общественных наук. Были осуждены на многие годы ряд ученых-гуманитариев. Хотя Б. Аспандиярову удалось избежать ареста, он был уволен из Института истории, этнографии и археологии а позднее переведен в Институт языка и литературы АН КазССР. Работа Б. Аспандиярова оставалась на долгие годы в забвении и была опубликована только в 2007 году.

Политика критики и предание в забвение пагубно отразилось на изучение истории Букеевской Орды. Многие вопросы по Букеевской орде выпали из поля зрения ученых, а ряд документов оставались малодоступными для исследователей. Одним из загадочных является вопрос о взаимосвязи *двух событий*: подписание указа Павлом Первым и день убийства его в один и тот же день. Это трудно объяснить простым совпадением или случайностью. Здесь кроется какая то роковая тайна. Эти события тесно взаимосвязаны и требуют более глубокого изучения. Поиски за последние годы в этом направлении подтверждают наши предположения.

Историки ученые по истории государства и права Казахстана проявляя единодушие и единомыслие, единогласно передавая в публикациях, обходят вниманием причины совпадения. Более того и не предпринимают попытки выяснения причин их совпадения. Вместе с тем у специалистов по истории Франции имеются весьма любопытные суждения. Так например, академик Тарле в книге «История дипломатии» утверждает «Чтобы окончательно рассорить Павла с англичанами. Наполеон предложил царю стать великим магистром Ордена мальтийских рыцарей и «подарил» ему остров Мальту... Павел относился сочувственно к такому союзу, так как лелеял план нашествия франко-русской соединенной армии на Индию. Он уже распорядился о выступлении казачьих частей численностью в 24 тысячи человек в Среднюю Азию для разведки путей в Индию... Первым из английских дипломатов, который стал задумываться над способами устранения русского царя средствами британского дипломатического ведомства, был

английский посол в Петербурге Уитворт. С этой целью он через светскую даму Ольгу Александровну Жеребцову завел тайные сношения с ее братом графом Платоном Зубовым, Никитой Паниным и некоторыми другими руководителями назревавшего заговора [4].

С точкой зрения, выдвинутой академиком Тарле, солидарны авторы многотомника «Всемирная история». В данном издании указано, что Павел придерживался антианглийской политики, и его политика по сближению с Францией осуждалась многими дворянами. Далее авторы многотомника «*Всемирная история*» пишут: «Поэтому внешнеполитические мероприятия усилили нараставшее среди дворян недовольство и послужили толчком к организации дворцового заговора. В нем участвовали видные сановники и столичное офицерство: о заговоре знал и наследник престола Александр Павлович; имел связи с заговорщиками и высланный Павлом I из России английский посол в Петербурге Ч. Уитворт. Павел был убит в Михайловском дворце в ночь на 12 марта 1801 г. Преемником его стал Александр I (1801-1825) [5].

Совпадение выводов заключения и наблюдения крупных ученых, сообщаемых в этих фундаментальных трудах, дают основание к заключению о причастности английского посла к убийству Павла Первого. Неразрывность связи между убийством Павла Первого с затеей Российского Императора по организации похода в Индию становится несомненной. С целью обоснования выдвинутого предположения были изучены ряд работ в том числе работа [6]. Репринтное воспроизведение которого было осуществлено в Москве в 1990 году.

В сборник включены воспоминания участников и современников заговора, завершившегося трагической кончиной императора Павла Первого. Сборник содержит воспоминания Саблукова, графа Бенигсена, графа Ланжерона, Фонвизина, княгини Ливень, князя Чарторыйского, барона Гейкинга, Коцебу. Весьма интересны факты, приводимые в записке Николая Александровича Саблукова, современника событий 11-12 марта 1801 года. Его записка как по осведомленности автора, так и по высоким нравственным качествам личности рассказчика, представляют исторический документ первостепенной важности.

Наше внимание привлекло приведенное в сборнике следующее суждение А. Саблукова: «Союз Павла и Наполеона, России и Франции, и северная лига флотов нейтральных держав представляли грозную опасность для Англии, которой следовало особенно бодрствовать в Египте, где экспедиция Наполеона и французская колония, осененная трехцветным знаменем, была этапом дальнейших выступлений в Индии, бодрствовать и в Балтийском море, потому что именно там, под высокой рукой российского самодержца, состоялся вооруженный северный нейтралитет, столь угрожавший морским правам Англии. И как, вступив в коалицию 1799 г., Павел наложил секвестр на испанские корабли, так теперь закрыты были русские порты для английских торговых судов, а на товары английских купцов России наложено эмбарго. Громадное значение для Англии имело расширение России на Кавказе. 18 января 1801 года совершилось добровольное присоединение к России Грузии. А 12 января 1801 года Павел, желая «атаковать англичан там, где удар им может быть чувствительнее и где меньше ожидают», дал приказание атаману войска Донского Орлову идти с донскими казаками в поход на Индию. «Имете вы», писал Павел, «идти и завоевывать Индию!» Казаки 18 марта 1801 года переправились через Волгу и получили известие о кончине императора [7].

О связях смерти Павла и его задумке похода в Индию большую ясность вносит исследовательская работа историка-краеведа, академика Международной академии «Чингис-хан» А. Оловинцева. Его точка зрения, изложенная в статьях, совпадает с вышеизложенными суждениями авторов предыдущих изданий и находит дальнейшее подтверждение его статьях; «Император Павел I задумал осуществить поход в Индию, для чего потребовались казаки. Советники императора указали на Платова, ему под силу мобилизовать донцов. Платова тут же освободили из каземата и доставили перед

Павлом I. В январе 1801 года донские казаки, возглавляемые Платовым, двинулись в далекий путь. 23 марта гонец из Петербурга догнал отряд и объявил о смерти Павла I и восшествии на престол Александра I, который отменил индийский поход и повелел донцам вернуться на родину» [8]. Таким образом, выстраивается четкая цепочка объединяющая эти факты: разрешение на дозволение кочевки казахов и образование Букеевской Орды с началом организации похода в Индию и убийство Павла Первого, но самое основное – это образование Букеевского ханства.

Изучение и анализ сообщаемых сведений в вышеуказанных источниках дают основание для следующего заключения:

1. Военные Российской Империи являлись инициаторами и непосредственными участниками в составлении прошения султаном Букеем о принятии Императором Павлом Первым в 1801 г. именного указа «О дозволении киргизскому народу кочевать между Уралом и Волгою» [9].

2. Рождение нового казахского ханства было следствием совпадения желания жителей кочевых казахских аулов во главе с султаном Младшего жуза Букеем и амбициями российского императора Павла Первого по созданию плацдарма для организации похода в Индию. Свою цель, которая шла вразрез с интересами колониальной политики Англии, Павел выражал открыто и тем самым вызвал недовольство правителей Англии.

3. Убийство Павла Первого и образование Букеевской Орды неразрывно связаны. Есть веские основания утверждать, что они являются звеньями единой цепочки. Наши предположения открывают новые возможности и может нацеливать ученых Казахстана, России, Франции и Англии на дальнейшие совместные научно-поисковые и исследовательские работы.

Литература

1. Зиманов С. Россия и Букеевское ханство. Алма-Ата, 1982 г.
2. Аспандияров Б. Образование Букеевской Орды и ее ликвидация. Алматы, 2007 г.
3. Аспандияров Б. Образование Букеевской Орды и ее ликвидация. Алматы, 2007. с. 10
4. История дипломатии. Том первый. / Под редакцией В.П. Потемкина. – Москва, 1941. с. 362-363.
5. Всемирная история. Том VI – М, 1959 – стр. 85.
6. Цареубийство 11 марта 1801 года. Репринтное воспроизведение издания 1907 г. – Москва, 1990
7. Цареубийство 11 марта 1801 года. Репринтное воспроизведение издания 1907 г. – Москва, 1990. XXXV-XXXIX.
8. Оловинцев А. Генерал от кавалерии, атаман Войска Донского, граф Матвей Иванович Платов. Казачий Курьер №06 (94) август-сентябрь 2012)
9. Сатанова Л.М. История государства и права Республики Казахстана – Алматы, 2008. – С. 108.

А.С. Исмаилова, Д.С. Курманова
Астана қ. (Қазақстан)

АУЫЛ АУМАҚТАРЫНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Бүгінде ғалымдар «тұрақты даму» терминін жиі пайдаланады. Тұрақты даму қазіргі уақыт қажеттіліктерін қанағаттандыратын, бірақ болашақ ұрпақтардың өз қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілеттілігіне қауіп төндірмейтін даму болып табылады. «Тұрақты даму»

тұжырымдамасы халықаралық қоғамдастықпен біртіндеп дайындалды. БҰҰ ұсынған баяндамасында тұрақты даму келесідей болып анықталады: «тұрақты және ұзақ мерзімді даму өзгеріссіз үйлесімдік жағдай емес, керісінше өзгерістер процесі, онда ресурстарды пайдалану, капитал салымдарын бағыттау, техникалық дамуды бағдарлау және институционалды өзгерістер ағымдағы және болашақтағы қажеттіліктермен үйлеседі». Тұрақты даму табиғи қорларды олардың байлығы мен біртұтастығы толық сақталатындай етіп тиімді пайдалануға бағытталған. Ол адам даму мәселелеріне денсаулық, тамақтану, жұмысбастылық пен тағы басқада мәселелердің бірқатарын ескере отырып кешенді түрде қарау қажет деген ұғымды білдіреді [2].

1992 жылдың маусым айында Рио–де–Жанейро қаласында өткен Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Дүние жүзілік қоршаған орта мен даму комиссиясы «Біздің жалпы болашағымыз» атты конференциясы «Тұрақты даму» конференциясын және «XXI ғасырдың күн тәртібіне» атты ауқымды бағдарламасын қабылдады. Бұл бағдарламада шешілуі болашақта тұрақты дамуды қамтамасыз ететін жалпы мәселелер қарастырылған. Солардың ішінде негізгі мәселелеріне тоқтала кетсек:

➤ Кедейлікпен күрес. Еңбек ақыны қамтамасыз етуі, кедейлердің өзін-өзі қамтасыз етуі мен бай елдерден тәуелділігін кеміту. Еңбекке жарамды халықтың санын арттыру. Табиғат ресурстарын сақтау және тұрақты даму. Білім беру жүйесін жетілдіру. Отбасын жоспарлау.

➤ Тұтынудың құрылымын өзгерту: Энергетикалық және шикізаттық пайдалануды қысқарту, экологиялық таза технологияларды дамыту.

➤ Халық және тұрақтылық.

➤ Адам денсаулығын сақтау мен жақсарту. Халықтың денсаулығы қоршаған ортаның жағдайына байланысты болады.

➤ Тұрақты тұрғын жерлер.

➤ Атмосфераны қорғау: Атмосфераға қалдықтарды шығарудың негізгі көзі – энергияны өндіру мен тұтыну [4].

Сонымен қатар ғылыми әдебиеттерде ғалымдар тұрақты даму категориясының көптеген түсіндірмелері мен анықтамаларын берген.

II. Самуэлсонның айтуынша, тұрақты даму тұжырымдамасы теңдестірілген дамуды білдіреді. Тепе-теңдік – бұл өзін-өзі реттеу қабілетіне ие ел экономикасының жағдайы.

А.И. Татаркин, Д.С. Львов, А.А. Куклин тұрақты даму – өзінің табиғи негізін бұзбайтын, тұрақты әлеуметтік-экономикалық даму деп түсіндіреді.

И.Н Шурғалина өз еңбектерінде тұрақты дамуды әлеуметтік-экономикалық жүйенің орнықты дамуын биосфераның экономикалық әлеуеті шегінде халықтың өмір сүру сапасын тұрақты жақсарту ретінде айқындайды.

➤ В.А. Элк және А.Д. Урсол тұрақты даму – қазіргі және болашақ ұрпақтардың материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтамасыз ететін экономикалық өсумен байланыстырады.

➤ Т.В. Ускова «тұрақты даму» терминін шектелген ресурстардың ұдайы өндірісін қамтамасыз ететін экономикалық даму және экономикалық өсу сапасы деп сипаттайды.

Қазіргі жағдайда тұрақты даму түсінігі ғылымның әр саласында өзіндік кескінін тапты, ал ауылдық аумақтар көп қырлы жүйе бола отырып, тек аумақтық ғана емес, тұтас мемлекеттің дамуына айтарлықтай ықпал етеді.

Ауылдық аумақтар – ауылдық елді мекендер мен оларға іргелес жатқан жерлердің жиынтығы [1].

Ауыл аумақтардың тұрақты дамуына ғалымдар келесідей анықтамалар берген. И.А. Матюшкин, О.М. Михалев, С.В. Герасименков пікірлері бойынша, ауыл аумақтарын тұрақты дамыту ауылшаруашылығының өнімдерін және ресурстық әлеуетін кеңейту, бәсекелік артықшылықтарға қол жеткізу, ауыл халқының өмір сүру сапасын арттыру, табиғи ресурстарды сақтау мен көбейтуді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін сапалы

жаңа деңгейге көшу процесін қамтитын дамудың стратегиялық факторлары және өзін-өзі дамытудың негізі.

Л.В. Прохорова ауыл аумақтарының тұрақты дамуының негізгі факторлары ретінде келесілерді бөліп көрсетеді: өндірістік кәсіпорындардың қуатын тұрақты арттыру және ауылдық жерлерде халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға әсер ететін әлеуметтік-мәдени, тұрғын үй және басқа да жағдайларды жақсарту.

В.В. Лазовский., В.П. Чайка ауыл аумақтарының тұрақты дамуын жүйе ретінде қарастырып, оның элементтері төмендегілер болып табылады:

- ауылшаруашылығы мен орман шаруашылығының өнімдеріне халықтың қажеттілігін қанағаттандыруға бағытталған өндірісті дамыту;

- ауыл тұрғындарының өсуін қамтамасыз ететін әлеуметтік-демографиялық даму, өмір сүруді жоғарылату және өмір сүру сапасын жақсарту, жастардың және жұмысқа қабілетті халықтың ағылуын қысқарту;

- жергілікті халықтың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған жаңа экономикалық және әкімшілік институттарды құру арқылы құрылымдық өзгерістер жасау;

- коммуналдық және қоғамдық тәртіпті сақтау, сондай-ақ табиғи ресурстарды қорғауды қамтитын аумақты экономикалық және әлеуметтік бақылау;

- ауыл тұрғындарының мәдени және рухани мұраларын сақтау және дамыту;

- табиғатты қорғау, қоршаған ортаны сақтау, экологиялық балансты қамтамасыз ету, мәдени ландшафты және аумақтың ерекше қорғалатын аумақтарын сақтау және т.б [5].

Негізінен ауыл аумақтарын дамытудың басты мақсаттарының бірі – тұрғындардың өмір сүру деңгейін арттыру болып табылады.

А.Н. Грековтың көзқарасы бойынша, ауылдық аумақтардың даму жағдайын сипаттайтын факторлардың қатарына географиялық, демографиялық, шаруашылықтық және инфрақұрылымдық факторларды жатқызуға болады.

Географиялық факторлар – ауылдық аумақтың көлемі, орналасқан жері (ірі қалалар, өнеркәсіп орталықтары, көлік қатынастарының жол тораптарына жақындығы), табиғи ресурстардың болуы және оларды пайдалану мүмкіндігі және т.б.

Демографиялық факторлар – тұратын халықтың саны, олардың жас мөлшері және әлеуметтік жағдайы, ауылдық аумақтардағы адамдарды қоныстандыру нысаны және т.б.

Шаруашылықтық фактор – адамдардың ауыл аумағында жүзеге асыратын өндірістік және өзге де шаруашылық қызметтегі ортақ мүдделері.

Инфрақұрылымдық фактор – ауылдық аумақта әлеуметтік, инженерлік және көліктік инфрақұрылымын дамыту [3].

Сонымен қатар М.В. Дроновның пікірінше, ауылдық аумақтардың тұрақты дамуына әсер ететін факторлар:

- институционалдық факторлардың қатарына ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын басқару жөніндегі ведомствоаралық комиссияның құрылуы; жергілікті өзін-өзі басқаруды жетілдіру; аграрлық өндірістің бәсекеге қабілеттілігі; орта және шағын бизнесті дамыту, ауыл экономикасын әртараптандыру; ауылдық жерлерде ақпараттық және өндірістік-өткізу инфрақұрылымның дамуы жатқызылады.

- әлеуметтік факторлардың қатарына ауылдық жерлерде әлеуметтік, инженерлік және мәдени-тұрмыстық инфрақұрылымның дамуы; ауылдық қоғамдастықтағы моральдық-психологиялық ахуалдың тұрақтылығы; еңбек және мансаптық өсу жолдары, қолайлы жалақы ұсыну, жас мамандарды ауылға тарту; өндірістік-өткізу кооперациясын құру барысында халықты жұмыспен қамтуды дамыту, сондай-ақ әртараптандыруды дамыту арқылы жаңа жұмыс орындарын ашу, қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыру барысында жаңа мамандықтарды оқыту және т.б.

- Ауыл аумақтарын дамытудың экологиялық факторлар қатарына табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану жүйесін дамыту; табиғатты қорғау және ландшафтты

күту; ұлттық парктерді қалыптастыру, рекреациялық аймақтар және қорғалатын аумақтарға сараптама жасау жатқызылады.

Ауылдық аумақтарының дамуына қатысты әрбір зерттеулерде авторлар берілген үрдіске байланысты факторларды қарастырады. Сондықтан ауылдық аумақтардың дамуына әсер ететін факторлардың жіктелуі мен олардың түрлерін анықтау жолдары сан алуан түрлі. Осындай зерттеулердің әрбіреуі арнайы ғылыми және тәжірибелік маңыздылыққа ие. Ауыл аумақтарының тұрақты дамуына байланысты шаралар аталған факторлар және тиісті бағдарламалар аясында жүзеге асырылады.

Жалпы ауыл аумақтарын тұрақты дамуы – ауылшаруашылығының тұрақты дамуы, ауыл экономикасының тиімді өсуін қамтамасыз ету, ауыл халқының өмір сүру сапасын және деңгейін көтеру, табиғи-экологиялық жүйені қолдау болып табылады [2].

Әдебиеттер

1. Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы. Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 8 шілдедегі № 66 Заңы.

2. Мичурина Ф.З., Теньковская Л.И., Мичурин С.Б., «Устойчивое развитие сельских территорий» Учебное пособие. – Пермь 2016 г.

3. Есенгельдин Б.С., Тылл Л., Абаев А.А. Ауыл аймақтардың дамуына әсер ететін факторлардың ерекшеліктері. – Қарағанды, 2016 ж.

4. Клейменов Д.С. «Совершенствование управления развитием сельских территорий» Диссертация на соискание ученой степени к.э.н. – Воронеж, 2016 г.

5. Лазовский В.В., Чайка В.П. Саморазвитие сельских территорий – важная составляющая продовольственной безопасности страны. (Методология построения системы). – М.:ФГНУ Росинформагротех. 2004 г.

6. Печко В.С. «Отдельные проблемы устойчивого развития сельского хозяйства» Журнал Молодой ученый № 15. Август, 2016 г.

А.К. Катренова
г. Астана (Қазақстан)

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ КОЛЛЕДЖА В РАМКАХ ПРОГРАММЫ «ТУҒАН ЖЕР»

Одним из важных проявлений патриотизма является отношение человека с особой привязанностью к родной земле, её культуре и традициям. Это основа культурно-генетического кода любого народа, которая её определяет как истинную нацию, а не случайно собравшееся общество
Нурсултан Назарбаев.

Становление гражданского общества и правового государства в нашей стране во многом зависит от уровня гражданского образования и патриотического воспитания. Сегодня коренным образом меняются отношения гражданина Казахстана с государством и обществом. Он получил большие возможности реализовать себя как самостоятельную личность в различных областях жизни и в то же время возросла ответственность за свою судьбу и судьбу других людей. В этих условиях патриотизм становится важнейшей ценностью, интегрирующей не только социальный, но и духовно-нравственный, идеологический, культурно-исторический, военно-патриотический и другие аспекты.

В условиях становления гражданского общества и правового государства необходимо осуществлять воспитание принципиально нового, демократического типа

личности, способной к инновациям, к управлению собственной жизнью и деятельностью, делами общества, готовой рассчитывать на собственные силы, собственным трудом обеспечивать свою материальную независимость. В формирование такой гражданской личности, сочетающей в себе развитую нравственную, правовую и политическую культуру, ощутимый вклад должна внести современная система образования.

Актуальность проблемы патриотического воспитания молодежи.

В Программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» Глава государства Н.А. Назарбаев ставит перед нами новые масштабные задачи по модернизации общественного сознания. Одним из главных ее условий является сохранение собственного национального культурно-генетического кода, фундаментальная основа которого – патриотизм, как части национальной стратегии государства. Президент Казахстана предложил внедрить программу «Туған жер», которая легко перейдет в более широкую установку - «Туған ел».

Программа «Туған жер» является составным элементом программы модернизации общественного сознания «Рухани жаңғыру» и призвана соединить рациональное и эмоциональное отношение к Родине. В основу программы заложено воспитание у казахстанцев чувства истинного патриотизма, который выражается в любви, гордости и преданности своему краю и его истории, культуре, традициям и быту, нравственном долге перед Родиной.

Цель: создание условий для формирования личности гражданина и патриота Казахстана с присущими ему ценностями, взглядами, ориентациями, установками, мотивами деятельности и поведения.

Данная цель охватывает весь педагогический процесс, пронизывает все структуры, интегрируя учебные занятия и внеурочную жизнь обучающихся, разнообразные виды деятельности. Ее достижение становится возможным через решение следующих задач:

- проведение обоснованной организаторской деятельности по созданию условий для эффективного патриотического воспитания обучающихся;
- формирование эффективной работы по патриотическому воспитанию, обеспечивающей оптимальные условия развития у каждого подростка, юноши и девушки верности Отечеству, готовности приносить пользу обществу и государству;
- утверждение в сознании и чувствах обучающихся патриотических ценностей, взглядов и убеждений, воспитание уважения к культурному и историческому прошлому Казахстана, к традициям родного края;

Объект исследования – процесс патриотического воспитания обучающихся в образовательной среде колледжа.

Предмет исследования – педагогические условия работы по патриотическому воспитанию обучающихся.

Любовь к Отчизне, к месту, где ты родился, вырос и осознал себя как личность, выше любви к государству. Историю Малой Родины, о людях воспевших её, обучающиеся узнают из курса кураторских часов, посещая экскурсии музеев города.

Система патриотического воспитания студентов колледжа предусматривает создание молодёжных общественных движений и организаций, творческих союзов.

Особое место в программе занимает работа военно - спортивного клуба «Жас кыран», который был создан в 2013 году. За прошедший срок с момента создания «Жас кыран», сделал огромный рывок. Это результативное участие в городских конкурсах, отлаженная система работы в колледже. Традиционным стало проведение городских слётов военно-патриотических клубов, военно-спортивной эстафеты «Жас батыр», «Ақнайза», военно-патриотических учений «Жас Отан қорғаушылар», конкурсов солдатской песни «Ақнайза», открытых дверей в войсковых частях, уроков Мужества. Военно-патриотическое воспитание – одно из важных направлений по формированию у студентов высокого патриотического сознания, воспитания чувства верности своему Отечеству. В рамках военно-патриотического воспитания студенты нашего колледжа

посещают ветеранов Великой Отечественной войны и тружеников тыла, оказывают им посильную помощь.

Встречи с ветеранами вызывают у студентов неподдельный интерес. Воспоминания ветеранов, их высказывания по таким актуальным проблемам, как дружба между народами, необходимость защиты Родины, борьба против разных форм экстремизма, звучат на встречах особенно весомо. Подчас именно ветераны или труженики тыла помогают студентам осознать сложную реальность нынешнего времени. Одно из направлений работы, также направленное на воспитание патриотизма студентов, - это совместная работа с Советом афганцев, воинскими частями, военной кафедрой ЕНУ им. Л.Н. Гумилева.

Для изучения и популяризации государственных символов страны, государственного языка и народных традиций в колледже проводятся Праздники языков, акции «Это – наш Гимн!», конкурс пословиц, поговорок народов Казахстана, конкурсы стихов о родном языке, литературные композиции, посвящённые деятельности казахстанских просветителей.

Казахстан – это многонациональное государство, поэтому традиционно в колледже проведение фестиваля дружбы народов Казахстана «Казахстан – наш общий дом», конференций по Посланию Президента Республики Казахстан, игр знатоков «Судьбы великих людей Казахстана», праздничных программ, приуроченных к государственным праздникам, все эти мероприятия посвящены идеям национального согласия, познанию культуры, изучению традиций казахского народа.

Одной из эффективных форм методической работы является открытые внеклассные мероприятия, которые позволяют осуществить поиск и апробацию новых форм воспитательной работы, направленных на формирование казахстанского патриотизма.

Программа «Рухани Жанғыру» акцентирует внимание на усиление воспитательного компонента в процессе обучения, формирования общенациональных ценностей, развития краеведения, которые становятся идейной основой нового казахстанского патриотизма. Изучение родного края дает возможность привлечь обучающихся к поисково-исследовательской деятельности. Студенты колледжа принимали активное участие в Форуме экспедиционных отрядов «Жалын», в городском конкурсе «WORLDSKILLS»

Патриотическая направленность во внеклассной работе со студентами экспериментальных групп, внеколледжной деятельности дала ощутимые результаты и показала положительный рост воспитания патриотизма у студентов.

В заключении хотелось бы отметить, что патриотизм был и остаётся нравственным и политическим принципом, социальным чувством, содержание которого выражается в любви к своему Отечеству, преданности ему, в гордости за его прошлое и настоящее, стремление и готовности его защитить. Патриотизм – одно из наиболее глубоких чувств, закреплённых веками борьбы за свободу и независимость Родины, поэтому насколько педагог сможет развить в ребёнке данное чувство, настолько будет сплочённым и толерантным в целом наше общество, зависит от самого педагога. Проблемы патриотического воспитания важны, в том числе, и для педагогического самосовершенствования учителя, здесь, несомненно, важен метод личного примера педагогов по патриотическому отношению к Родине и её ценностям.

Литература

1. Комплексная программа воспитания в организациях образования РК на 2006-2011 г.
2. Государственная программа патриотического воспитания граждан Республики Казахстан на 2006-2008 г.
3. Быков А. Организационно - педагогические вопросы патриотического воспитания в школе. Воспитание школьников. № 6, 2006 г.
4. Агапова И.А. Патриотическое воспитание в школе.- М.2002.
5. Валиев И.И. Патриотическое самовоспитание учащихся.- Уфа. 1991.

6. Прохорова О. Выявление, обобщение и распространение опыта реализации прехтов гражданского становления и патриотического воспитания молодежи. Воспитание школьников. №3, 2006г.

А.Н. Коваленко
г. Херсон (Украина)

ОТОБРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА В ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ

Анализ периодических изданий исследуемого периода является неотъемлемой частью любого научного исследования. Периодические издания содержат ценную информацию об историческом периоде, дают возможность сделать выводы о социальных, культурных, политических событиях исследуемого периода. Среди историко-педагогических работ, посвященных проблеме подготовки будущих специалистов железнодорожного транспорта в Украине во II половине XX – начале XXI века, отсутствуют те, которые бы комплексно и полностью раскрывали вышеобозначенную проблему.

Однако в периодических изданиях исследуемого периода, таких как «Среднее специальное образование», «Профессионально-техническое образование», «Бюллетень Министерства высшего и среднего специального образования», «Советское образование» рассматривались проблемы, связанные с различными аспектами подготовки специалистов железнодорожного транспорта в средних специальных и профессионально-технических заведениях. Рассмотрим отображение проблемы подготовки будущих специалистов железнодорожного транспорта в Украине в 1950-1990 годах на примере журнала «Среднее специальное образование».

«Среднее специальное образование» – ежемесячный учебно-методический журнал Государственного комитета СССР по народному образованию. Журнал издаётся с 1954 года. Журнал содержит статьи по вопросам организации учебно-воспитательного процесса в средних специальных учебных заведениях, подготовки специалистов, материалы из истории развития среднего специального образования. Издание имело определенную, практически постоянную структуру: учебно-методическая работа, научно-исследовательская работа, критика и библиография, организация и планирование, воспитание молодых специалистов, памятные даты, преподавание общественных дисциплин, повышение квалификации преподавателей, педагогический лекторий. Также ряд номеров журнала содержал рубрики о решениях съездов КПСС, практических рекомендациях молодым преподавателям, обучении без отрыва от производства и др.

В разделе «Учебно-методическая работа» публиковались статьи, посвященные формам, методам и приемам обучения, видам самостоятельной работы, содержанию учебно-методических комплексов предметов, формам проведения занятий, изменениям и дополнениям учебных планов и т.д.: «Основные направления пересмотра содержания среднего специального образования», «Лекции в практике обучения» В.Ф. Табачинского, «Виды самостоятельной работы с учебником» В.К. Буряк, «О новых программах по математике» Н.Н. Лишенко, Л.С. Бродского, А.А. Павлова, «Учебно-методический комплекс предмета» М.А. Акифьевой, Ю.Н. Могилевского, И.И. Никулина, «Перспективная форма проведения занятий» А.М. Прицкера и др.

Например, в журнале «Среднее специальное образование» №11 (1988 г.) был опубликован проект «Основные направления пересмотра содержания среднего специального образования» [1], который содержал рекомендации по разработке нового

поколения учебно-программной документации для средних специальных заведений, а также перечень предметов общественно-политического, образовательного и специального циклов. В журнале №1 (1984 г.) в статье «Перспективная форма проведения занятий» А.М. Прицкер предлагает использовать лекционно-семинарскую систему проведения занятий в средних специальных учебных заведениях разного профиля [2, с. 19-20]. Руководствуясь собственным опытом, автор утверждает, что подобная система дает положительный результат обучения и высокий уровень знаний учащихся.

Рубрика «Научно-исследовательская работа» содержит научные статьи и исследования, которые затрагивают разнообразные вопросы организационно-методической работы средних специальных учебных заведений: «Техникум как система» Ю.И. Молоткова [3], «Системный подход к уроку» В.П. Симонова [4], «Системность комплексного планирования работы техникума» В.И. Бражника [5], «Пути совершенствования программ специальных предметов» А.Б. Голодницкого [6], «К вопросу о разработке системных учебных планов» К.Я. Вазина и С.Н. Кошелева [7], а также ряд других работ.

В своем исследовании К.Я. Вазина и С.Н. Кошелева предлагают разрабатывать учебные планы соответственно зон материального познания мира: социально-экономическая, математическая, физическая, химическая, биологическая и т.д. В учебном плане эти зоны представлены циклами предметов. Также ученые выделяют три группы методов, которые по их мнению, позволяют учащимся в полной мере овладеть предметом: 1 группа – это умение действовать: анализ ситуации, принятие решений, вычленение главных и второстепенных задач и т.д.; 2 группа включает умения мыслительной деятельности: умение слушать, сравнивать, выделять главное, обобщать, делать выводы и др. 3 группа – специальные (предметные) умения: диагностика и моделирование объективных процессов. На момент исследования ученые применили эти принципы и методы на практики в таких специальностях, как: «Программирование для быстродействующих математических машин», «Фармацевтическая», «Энергоснабжение и энергетическое хозяйство железнодорожного транспорта», а также структурировали более 40 дисциплин [7, с. 42-43]. Предложенная исследователями модель легла в основу дальнейших и современных учебных планов системы профессионально-технического образования Украины.

В разделе о решениях съездов КПСС публиковались нормативные документы, приказы, решения пленумов, отчеты и т.д., касающиеся средних специальных учебных заведений. Так, в журнале №11 (1985 г.) опубликован доклад министра высшего и среднего специального образования Украинской ССР В.Д. Пархоменко «Средняя специальная школа Украины в одиннадцатой пятилетке» [8]. Материал содержит полезную статистическую информацию, а также обзор состояния средней специальной школы в Украине в 1981-85 годах. Так, в связи с автоматизацией различных отраслей промышленности, включая железнодорожную, открыты новые специальности, а именно: «Управляющие электронные системы связи», «Эксплуатация и наладка станков с программным обеспечением» и др.; в программу подготовки учащихся средних специальных заведений введен предмет «Основы информатики и вычислительной техники»; В связи с введением новых учебных планов интенсифицирован учебный процесс: модифицирован учебный процесс в области социально-экономических дисциплин, рационализировано время, отведенное на практическое обучение, расширено применение лекционно-семинарского обучения. Среди недостатков выделена необходимость продолжить работу по упорядочению сети средних специальных учебных заведений, так как на Украине сохранился отраслевой принцип руководства средним специальным образованием. Конечно же, такое положение вещей порождало параллелизм в подготовке кадров, усложняло проведение единой методической политики [8, с. 2-5].

Несмотря на то, что в журнале «Среднее специальное образование» не содержится большое количество материалов, непосредственно касающихся подготовки будущих

специалистов-железнодорожников, информация, полученная нами в процессе анализа публикаций, свидетельствует о том, что система среднего специального образования в 1950-1990 годах имела общие черты для учебных заведений различных специализаций, хотя и имелись некоторые специфические особенности узкопрофильных учебных заведений, например, таких как железнодорожные техникумы и училища. Перспективным считаем дальнейшее исследование других периодических изданий исследуемого периода для более полного и достоверного анализа подготовки будущих специалистов железнодорожного транспорта в учебных заведениях юга Украины второй половины XX – начала XXI века.

Литература

1. Основные направления пересмотра содержания среднего специального образования // Среднее специальное образование. – 1988. – №11. – С. 8-13.
2. Прицкер А.М. Перспективная форма проведения занятий // Среднее специальное образование. – 1984. – №1. – С. 19-20.
3. Молотков Ю.И. Техникум как система // Среднее специальное образование. – 1988. – №9. – С. 2-5.
4. Симонов В.П. Системный подход к уроку // Среднее специальное образование. – 1988. – №9. – С. 25-27.
5. Бражник В.И. Системность комплексного планирования работы техникума // Среднее специальное образование. – 1988. – №6. – С. 31-34.
6. Голодницкий А.Б. Пути совершенствования программ специальных предметов // Среднее специальное образование. – 1987. – №9. – С. 24-27.
7. Вазина К.Я., Кошелева С.Н. К вопросу о разработке системных учебных планов // Среднее специальное образование. – 1986. – №8. – С. 42-43.
8. Пархоменко В.Д. Средняя специальная школа Украины в одиннадцатой пятилетке // Среднее специальное образование. – 1985. – №11. – С. 2-5.

И.В. Куценко
г. Херсон (Украина)

ОСОБЕННОСТИ КОНТРОЛЯ И ОЦЕНИВАНИЯ УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ СТУДЕНТОВ МОРСКИХ ВНЗ В НАЧАЛЕ XXI СТОЛЕТИЯ

Эффективность профессиональной подготовки будущих специалистов речного и морского транспорта на современном этапе развития украинского образования определяется, прежде всего, выбором адекватных целей и задач, организационных форм, методов и средств обучения и их рациональным сочетанием. При этом ориентация на инновационные технологии, предусматривающие компетентностный подход в обучении, обеспечивает введение существенных изменений содержательной и процессуальной составляющих учебно-воспитательного процесса, модернизацию традиционной системы обучения, разработку и реализацию современной методической системы образовательного процесса. Только при выполнении этих условий можно говорить о создании в высшем морском учреждении единого образовательного пространства, в котором подготовка будущих специалистов речного и морского транспорта будет осуществляться наиболее продуктивно. В таком контексте контроль и оценивание учебных достижений студентов морских специальностей выступает одним из способов достижения вышеперечисленных целей.

Некоторые вопросы относительно оценивания и контроля учебных достижений студентов нашли отражение в научной литературе отечественных и зарубежных авторов (Г. Бушак, Л. Гишпиль, Т. Караева, А. Котлярова, В. Паламарчук, В. Беспалько, П. Юцявичене, Дж. Рассел и др.).

Анализ литературы показал, что понятие контроль следует понимать как педагогическое сопровождение, наблюдение и проверку успешности учебно-познавательной деятельности студентов. Педагогический контроль трактуется как единая дидактическая и методическая система, происходит управления и организации преподавателя, направленная на оценку результатов учебного процесса [1, с. 12].

Под «оценкой» педагоги понимают процедуру контроля знаний, которая заключается в соотнесении достигнутых результатов с поставленными педагогическими целями. Педагогическая оценка в символическом виде (число, буква, знак) приводит к превращению ее в отметку. Система оценивания, в которой отметка выраженная числом, называется балльной системой [1, с. 10].

В начале 21 столетия контроль и оценивание учебных достижений студентов морских ВУЗ учитывают Манильские поправки 2010 года и общие требования Международной конвенции о подготовке и дипломировании моряков и несении вахты (ПДМНВ), которая закрепляет международные нормы подготовки и дипломирования моряков и несения вахты, и предусматривает положения, обеспечивающие, чтобы моряки на судах были надлежащим образом обучены и подготовлены, имели достаточный опыт, навыки и квалификацию, отвечали требованиям в отношении работы, возраста, состояния здоровья и были годны к выполнению своих обязанностей, а также новые отраслевые стандарты подготовки морских специалистов, разработанные на основе международных стандартов, которые по своей сути являются вполне ориентированными на компетентный подход к подготовке специалистов.

В связи с этим создание комплексной системы контроля и оценивания учебных достижений студентов морских ВУЗ ориентирована:

- на выявление состава компетенций выпускника, как общих (универсальных), так и предметно-специализированных (профессиональных) компетенций, позволяющих им реализовать свой интеллектуальный потенциал, а также формировали бы необходимости «учиться в течение жизни»;

- на разработку составных отраслевых стандартов высшего образования на основе компетентного подхода к организации образовательного процесса с учетом положений Национальной рамки квалификаций;

- переформирование программы каждой учебной дисциплины в соответствии с кодексом ПДМНВ 78/95 и действующих модельных курсов Международной морской организации (ИМО), они должны предусматривать широкое внедрение интерактивного подхода к процессу обучения;

- выбор наиболее оптимальных средств для контроля и оценивания учебных достижений студентов.

Качество образовательной деятельности – уровень организации образовательного процесса в высшем учебном заведении, соответствует стандартам высшего образования, обеспечивает получение студентами качественного высшего образования и способствует получению новых знаний, а также построения внутренней системы повышения качества образования, которая должна соответствовать, прежде всего, требованиям стандарта ISO 9001 и внутренним потребностям академии. Ее основными задачами являются анализ и проверка результатов обучения, совершенствования образовательных программ, повышение уровня преподавания, анализ оценок, заработанных курсантами, улучшение образовательных программ, мотивация сотрудников, повышение уровня преподавания [2, с. 31].

В начале XXI столетия в Херсонской морской государственной академии традиционно проводится оценивание и контроль, а именно:

– входной контроль по английскому языку и гуманитарным дисциплинам курсантов I курса;

– текущее и семестровое оценивания знаний курсантов;

– ректорские контрольные работы;

– итоговое оценивание выпускников на экзаменах и защите выпускных работ.

Особое внимание в академии уделяется проведению ректорских контрольных работ, что позволяет проверять остаточные знания курсантов после экзаменационных сессий.

Одной из составляющих успешности курсантов и уровня преподавания является проведение контрольных замеров знаний курсантов. Пакет заданий для проведения замеров остаточных знаний курсантов является компонентом учебно-методического комплекса дисциплины и его качество существенно влияет на уровень подготовки специалистов. К основным формам, которые используются для оценки компетенций курсантов, принадлежат тестирования. Эффективным средством оценки сформированности компетенций является технологический инструментарий Moodle. В конце года в соответствии с графиком проведения аттестации курсантов происходит электронное тестирование.

Таким образом, контроль и оценивание учебных достижений студентов морских ВУЗ в начале 21 столетия курсантов становится важной составляющей образовательного процесса. От правильной организации контроля и оценки знаний зависит эффективность управления образовательным процессом и в конечном результате – качество подготовки специалистов.

Литература

1. Лукіна Т. Моніторинг якості освіти: теорія і практика / Т.О. Лукіна. – К.: Вид.дім «Шкільний світ», 2006. – 128 с.

2. Ходаковський В.Ф. Історія морської освіти України. Херсонський державний морський інститут: навчальний посібник. – Херсон: Олді-плюс, 2007. – 323 с.

Р.М. Мажиденова
г. Алматы (Казахстан)

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Каждая новая эпоха выдвигает новые требования к системе образования. Сегодня, в начале XXI в. мы сталкиваемся с реформированием системы образования, вступая в инновационное общество или в общество знания. Именно образование является необходимым условием модернизации общества. Инновации в образовании – естественное и необходимое условие его развития в соответствии с постоянно меняющимися потребностями человека и общества. Способствуя, с одной стороны, сохранению непреходящих ценностей, с другой стороны, инновации несут в себе отказ от всего устаревшего и отжившего, сами закладывают основы новых социальных преобразований. Образовательные инновации относятся к социальным новшествам. Признаком социального новшества является большая сфера применения, чем у технических, зависимость от личностных качеств, субъектом изменения становятся сами люди, их положение, статус, привычки, отношения.

В этом смысле основной функцией образования становится развитие человеческого потенциала как основы устойчивого экономического роста страны в средней и долгосрочной перспективе. Образование определяется как открытая информационная

система, реагирующая на основные потребности общества, государства и человека. Одним из определяющих свойств открытой информационной системы является свободная циркуляция ресурсов, а также распределенная, т.е. сетевая системная структура.

Становление постиндустриального общества определяет новые контексты в жизни человека и общества: высокий статус знания и информации, осознание высокой роли личностных качеств во всех видах человеческой активности, высокую динамику и насыщенность информационного пространства, усложнение процессов и явлений окружающего мира. Именно современное образование должно формировать у человека устойчивые ценностные ориентации на широкой базе знаний, овладение необходимыми для жизни в гражданском обществе компетенциями. Опыт многих лет и специальные исследования в этой области показали, что именно овладение богатствами человеческой культуры, представленными в форме социального опыта, дает возможность устойчивого развития общества. Именно образование является необходимым условием модернизации общества.

Современный этап жизни человечества среди многих острых проблем выдвигает на первый план повышение роли социально-гуманитарного знания и образования в позитивных общественных изменениях и предъявляет к нему новые требования. Социально-гуманитарные дисциплины – это комплекс знаний, связанных с теоретическим осмыслением процессов, происходящих в обществе и мире в целом, в сфере политики, науки и культуры. Социально-гуманитарное знание и образование – важнейшие источники, основа и ресурс общественных изменений. Эти требования определяются тем, что мир переживает не просто невиданные в истории преобразования, но подходит к такому состоянию, когда дальнейшая судьба человеческой цивилизации будет определяться, главным образом, интеллектуально-образовательным потенциалом общества и человека. У человечества есть один путь к прогрессу – знание как единственное средство преодоления всех препятствий.

Актуальным становится поиск новых концептуальных моделей социально-гуманитарного знания и образования, отражающее всю сложность и многообразие общественной жизни, возрастающие темпы и масштабы социальных изменений, степени свободы индивидуальных действий и целостности человеческого мира. В отличие от естественно-научного знания «критерий здесь не точность, а глубина проникновения. Здесь познание направлено на индивидуальное» [1].

Направленность на индивидуальное предполагает оригинальность и индивидуальность суждения исследователя. У образования должны быть цели - развить интеллект, раскрыть эвристические возможности студента, выявить огромный потенциал человеческой личности. Образование всегда рассматривалось социальными мыслителями как фрагмент общесоциальной теории. И надо помнить, что образованный человек отличается тем, что в дополнение к конкретным профессиональным знаниям еще и впитал в себя определенные пласты мировой культуры-литературы, истории, искусства, философии. И стать просвещенным, широко образованным человеком – вот цель, быть может, важная по сравнению с обретением какой-то специальности. Если специальные дисциплины делают студента специалистом, то гуманитарные дисциплины формируют в нем личность - мыслящего и ответственного творца своей жизни, гражданина своей страны. Человек, не приобщившийся к гуманитарной культуре, оказывается не более чем роботом, подчиняющимся указаниям рекламы и средств массовой информации. Узкопрофессиональное обучение обязательно должно сочетаться с широким социально-гуманитарным образованием, если мы хотим, чтобы будущая наука и техника действительно стали мотором социально-экономического развития нашей страны [2].

Создание сложных технических комплексов требует новых теоретических знаний, органического их синтеза, решительного пересмотра системы преподавания, отказа от сложившихся традиционных приемов преподавания, смысл которых был в накоплении знаний. Механическое наращивание знаний становится непродуктивным. Приобретаемое

таким образом знание оказывается неспособным к самодвижению, самовозрастанию. Необходима качественно новая модель образования, ориентированная не на накопление знаний, а на формирование способности понимания.

Задача педагога состоит в том, чтобы поддерживать и развивать индивидуальность обучающегося, учитывая его способности и создавая условия для его широкой образовательной подготовки высокого уровня, обуславливающей развитие ценностно-смыслового мировоззрения и компетентности в различных областях знания. Очевидно, что социальные изменения порождают ряд требований не только к содержанию образования как средству развития личности, но и к форме организации процесса обучения и воспитания личности, который становится деятельностно-развивающим, формирующим индивидуальные качества учащихся и универсальные умения и способы деятельности.

Несомненно, усиление деятельностной направленности образования позволит учащимся приобрести не только знания, но и опыт самостоятельного решения проблем, умения решать те или иные задачи, излагать, анализировать те или иные соотношения и закономерности, самостоятельно находить информацию, сравнивать те или иные объекты.

Познавательный интерес должен быть сформирован, пробужден, обучение должно начинаться с формирования практического интереса к предмету, на основе которого, и может быть вызван познавательный интерес. Понять какой-либо предмет – значит осознать его практическую значимость и ценность. Понимание связано с ценностями, духовно-нравственным измерением человека, его жизненными ориентациями. Как форма сознания оно выражает субъективно-личностную форму существования предметного мира человека. При единстве своего предмета оно всегда индивидуально, неповторимо. Достоинства человеческого сознания и мышления в его гибкости, вариантности. Человек способен изменяться в той мере, в какой изменяются внешние условия и обстоятельства жизни. Тем самым преодоление господствующих стереотипов сознания не может иницироваться только самим субъектом - необходимы внешние условия и обстоятельства жизни.

Соответственно, социально-гуманитарные дисциплины имеют следующее значение:

1. Формируют культуру разумного мышления творчески мыслящей личности, которым является современный специалист.

2. Культура разумного мышления открывает для специалиста путь к творчески созидательной деятельности. Он сам ставит и решает задачи в пределах своей профессиональной компетентности.

3. Формируют у специалиста стратегическое мышление (на перспективу), определяя путь к успеху, как в профессиональной деятельности, так и в его личной жизни; при этом успех достигается неслучайно, а на основе осознанно сформированных целей и программ деятельности.

4. Расширяют диапазон возможностей специалиста, делают его более свободным в осуществляемой им деятельности. Это происходит потому, что он начинает более глубоко осознавать свои собственные способности и возможности, заложенные в нем природой; понимать то, как развить эти способности, расширяя диапазон своих профессиональных возможностей, то есть, как на основе этих способностей сформировать свой творческий потенциал; как реализовать этот потенциал, чтобы добиться успеха в своей профессиональной деятельности и в жизни.

Литература

1. Бахтин М.М. Философия науки – М., 2005. – С. 764
2. Краевский В.В. Науки об образовании и наука об образовании // Вопросы философии – М., 2009.

КРАЕВЕДЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ В КОЛЛЕДЖЕ

Наше время – время перемен. Современный мир нуждается в профессионалах, мобильных, способных к саморазвитию специалистов, способных принимать нестандартные решения, умеющих мыслить творчески. Человек, способный творчески мыслить, обладает гибкостью ума, изобретательностью, чувством нового, возможностью осуществлять выбор. Способность к творчеству появляется, когда человек начинает осознавать свою особенность и, таким образом, становится личностью. Образование должно побуждать к творчеству.

Актуальность данной темы заключается в том, что использование краеведческого компонента в преподавании географии является неотъемлемым элементом изучения родного края, отражающим своеобразие местности (географию, историю, биологию, экологию, художественную литературу и фольклор, искусство и другие), специфические потребности страны. Способствует развитию учебной мотивации; развивает творческие способности и познавательную активность на уроках географии при выполнении проектных работ, формирует коммуникативные компетенции, воспитывает самостоятельность, способствует самообразованию.

В толковом словаре В.И. Даля написано: «Краеведение – это совокупность знаний (исторических, географических) об отдельных местностях или в целом страны, это всестороннее изучение своей местности – природы, хозяйства, истории, быта людей – преимущественное местными школами». К казахстанским краоведам можно отнести Чокана Валиханова, Салиха Бабаджанова, Николая Коншина, Евгения Михаэлиса, Мухамеджана Тынышпаева, Александра Чулошниковца, Николая Ивлева, Владимира Проскурина, Евгения Черных, Сажиду Ахметову, Нелю Букетову. К.Д. Ушинский писал: «Нет человека без любви к Отечеству, и эта любовь дает воспитанию верный ключ к сердцу человека и могущественную опору для борьбы с его дурными природными, личными, семейными и родовыми наклонностями». Формирование этих черт и качеств личности осуществляется в процессе организации разнообразной познавательной, воспитательной и практической деятельности студентов в единстве образовательного процесса.

Краеведческий подход в преподавании географии имеет большое значение, он учит обучающихся видеть, ощущать, наблюдать, создавать; Основной проблемой географического образования является разрыв между теоретическими знаниями и их практическим воплощением. Обучающийся изучает огромную массу понятий, но на практике сталкиваются лишь с 20-30% изучаемого материала. Изучая учебный материал, знакомятся с географическими моделями и фотографиями холмов, речных террас, оврагов, родников, болот, озер, но крайне редко сталкиваются в жизни с этими природными объектами. Поэтому географическое краеведение призвано сгладить этот разрыв, перекинув «мостик» между теорией и практикой.

Сегодня наблюдаются тенденция снижения качества знаний и усиления негативного отношения к обучению, из-за общего снижения познавательного интереса начиная со школьной скамьи, уменьшение количества часов по географии негативно сказывается на общем качестве образования; трудно назвать другой предмет, который обладал бы таким широким, как география, диапазоном межпредметных связей, имел бы такое разнообразие форм и средств обучения. Географическое краеведение направлено на всестороннее и взаимосвязанное познание обучающимися (в учебное и внеурочное время) природы, природных богатств, населения и хозяйства местного края, т. е. изучение географии своей местности, или “малой географии”. На примерах знакомых фактов, касающихся

окружающей природы и хозяйства, обучающиеся практически, наглядно знакомятся с важнейшими географическими понятиями. Развитие географического краеведения дает возможность успешно применить важнейшее средство повышения качества географических знаний и умений обучающихся – краеведческий принцип в преподавании географии.

Основными краеведческими факторами активизации учебно-воспитательной работы являются:

а) содержание краеведческого материала как источника возбуждения познавательного интереса обучающихся, которое способствует осознанному пониманию причинно-следственных связей в природных и экономических явлениях и процессах;

б) практическое осуществление связи обучения и воспитания с жизнью, трудом. Этот принцип, являясь методологической основой краеведения, выступает одним из важнейших средств активизации учебно-воспитательной работы;

в) создание проблемной ситуации, связанной с решением учебно-практических задач краеведческого содержания, которая является основным источником активизации мыслительной деятельности обучающегося;

г) организация наблюдений за природными и социально-экономическими явлениями родного края и использование добытых обучающимися краеведческих знаний в учебной и воспитательной работе;

д) организация учебных и внепрограммных экскурсий, походов по родному краю, близких и дальних путешествий, тематических экспедиций, вечеров встреч, олимпиад, конференций и других работ краеведческого содержания;

е) система групповых и индивидуальных самостоятельных заданий (письменно-графическое оформление краеведческого материала, составление отчетов, рефератов, альбомов) и поисково-исследовательских задач;

ж) организация общественно полезной деятельности обучающихся и привлечение их к агитационно-пропагандистской работе краеведческого содержания.

Краеведение способствует соединению обучения и воспитания в единый процесс. Краеведческие походы и экскурсии помогают преподавателю лучше узнать своих воспитанников, так как возникает непринужденное общение преподавателя и обучающегося, благодаря которому познаются моральные качества и духовный мир обучающегося, развивают индивидуальные склонности и способности.

Краеведение является одним из направлений формирования социально-духовного развития человека через патриотизм и гражданственность, способствует воспитанию чувства любви к своим родным местам, чувства уважения к людям труда, ветеранам Великой Отечественной войны, которые живут рядом.

Для успешной организации краеведения необходимо проводить работы с использованием краеведческого компонента на уроках географии, очень важно воспитать в себе привычку разрабатывать план каждого занятия, в котором бы отражались конкретные вопросы его содержания и организации. В заданиях должны быть предусмотрены составление ряда таких разработок, которые не могут быть отвлеченными, а должны строиться на основе конкретного материала. В процессе выполнения заданий обучающийся должен изучить соответствующие разделы и ознакомиться с литературой.

Так, при изучении разделов «География населения мира», «Региональная география стран» студенты работают над рефератами на одну из следующих тем: «Родной край: страницы истории», «Наш край в XX – начале XXI в.», «Народы края: история, культура, традиции», «Наш город: прошлое, настоящее, будущее». Для подготовки рефератов обучающиеся работают с разной литературой, с интернет-ресурсом для поиска оптимального решения по выполнению работы.

Познавательной формой краеведческой работы являются разработки программы обследования отдельного населенного пункта. Программа должна отражать историю, национальный состав, демографические проблемы и современную деятельность. Так,

например, студентка специальности «Переводческое дело» Байдолда Айгерім участвовала в международной научно-практической конференции со своей исследовательской работой «Нүресіл ауылының пайда болу тарихы мен атауының этимологиясы».

Использование краеведческого компонента в обучении на уроках географии позволило значительно повысить мотивацию, особенно это отразилось на «слабых студентах», повысился уровень усвоения материала, снизилась утомляемость, организованы и включены в работу все студенты без исключения, хорошо развивается устная речь, совершенствуется умение работать с различной литературой, развивается умение работать в группе, вырабатываются коммуникативные навыки, появилась возможность анализировать свою деятельность, а также возможность учитывать индивидуальные особенности обучающихся при построении занятия. Но возможности для непосредственного изучения родного края в процессе учебных занятий ограничены. Результат работы активно достигается во внеурочное время и во время прохождения профессиональной практики (на специальности «Туризм», «Правоведение»). В этом студенты принимают участие на добровольных началах. Это туристские походы по родному краю, экскурсии и другие виды краеведческой и поисково-исследовательской деятельности (Экскурсии в «АЛЖИР», религиозные центры, музеи г. Астаны и т.п), которые проводятся в рамках предметных декад, кураторского часа.

Таким образом, использование краеведческого компонента в преподавании географии является актуальным и формирует те ценности, которые необходимы именно сегодня: патриотизм, духовность, национальное самосознание.

Литература

1. Чиликова Е.В. К вопросу о вкладе архивистов суверенного Казахстана в краеведение/ Архивы. Материалы МНПК. - Алматы. 2012, 334 с.
2. Электронный ресурс: <http://www.kladraz.ru>
3. Кобылянский В.А. Национальная идея и воспитание патриотизма // Педагогика.1998-№5 - 112с
4. Астафьев А.В. Уроки радости и вдохновения. // «География в школе», №1, 1994.

Р.У. Накипбекова
г. Астана (Казахстан)

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

Современный мир – мир растущих потоков информации. Известно, что современный человек за месяц получает и обрабатывает столько же информации, сколько человек XVII века - за всю жизнь. По прогнозам экспертов количество данных на планете будет, как минимум, удваиваться каждые два года, при этом доля полезной информации будет составлять лишь 35% [1]. Как реагировать на эти вызовы современному образованию? Какие использовать инструменты?

В ответ на эти процессы сегодня стало трендом изучение и использование критического мышления как способа восприятия и обработки полученной информации, как инструмента, системы мыслительных стратегий и коммуникативных качеств, позволяющих эффективно взаимодействовать с информационной реальностью.

Критическое мышление (англ. critical thinking) – разумное рефлексивное мышление, направленное на принятие решения чему доверять и что делать. Это система суждений, которая используется для анализа вещей и событий с формулированием обоснованных

выводов и позволяет выносить обоснованные оценки, интерпретации, а также корректно применять полученные результаты к ситуациям и проблемам [2].

Современные исследователи в области изучения критического мышления (Д. Халперн, К. Мередит, Д. Стил, Ч. Темпл, С. Уолтер, М.В. Кларин, С.И. Заир-Бек, И.О. Загашев, И.В. Муштавинская, И.П. Заминова, Е.С. Полат и др.) под критическим мышлением понимают совокупность качеств и умений, обуславливающих высокий уровень развития мышления и исследовательских навыков у обучающихся, умение творчески применять усвоенные знания.

В современных условиях развитие у студентов вуза навыков самостоятельного поиска, критического анализа и оценки, систематизации и структурирования информации, развитие навыков критического мышления – актуальнейшая задача, которую необходимо решать в процессе обучения.

Необходимость формирования критического мышления у студентов обусловлена следующими причинами: в условиях неограниченного доступа к информации важно уметь ориентироваться в ее потоках, анализировать, различать главное и второстепенное, критически осмысливать информацию, а также тем, что в связи с уменьшением в учебном процессе количества контактных часов преподавателя и студента по учебному плану при неизменном объеме учебного материала необходимо развивать познавательную самостоятельность студентов, способность ориентироваться в информационном поле [3].

Сегодня «инновационное образование» ориентировано не столько на передачу знаний, которые постоянно устаревают, сколько на овладение базовыми компетенциями, позволяющими затем, по мере необходимости, приобретать знания самостоятельно. В настоящее время активно внедряется в систему западного образования технология развития критического мышления как посредством разработки специальных курсов и тренингов, так и с помощью «перестройки» академических дисциплин в русле развития критического мышления. В крупнейших европейских университетах преподаётся дисциплина «Критическое мышление», разделы по критическому мышлению включены в различные варианты тестов для поступления в магистратуру [4].

В ЕАГИ с 2017-2018 учебного года ведется преподавание дисциплины «Критическое мышление» в рамках летнего семестра.

Мы рассматриваем формирование навыков критического мышления как интеллектуально организованный процесс, направленный на активную деятельность по осмыслению, применению, анализу, обобщению или оценке информации, полученной или создаваемой путем наблюдения, опыта, рефлексии, рассуждений или коммуникации как руководство к действию или формированию убеждения.

Разработка специального курса и включение в содержание заданий, проблем, упражнений, кейсов, проектов, направленных на отработку мыслительных умений, связанных со сложными мыслительными операциями, такими как анализ, синтез, критическая оценка, структурирование информации способствует формированию мышления высокого уровня.

Так, на наших занятиях используется деятельностный подход, который реализуется через моделирование и анализ жизненных ситуаций, использование активных и интерактивных методик, участие в исследовательской деятельности, вовлечение студентов в оценочно-дискуссионную, рефлексивную деятельность. В общей совокупности все это способствует развитию следующих мыслительных умений:

- умение найти необходимую информацию и способность к дальнейшей её обработке;
- анализ и оценка высказываний, предположений, выводов, аргументов, гипотез, убеждений;
- оценка надёжности источников информации;
- умение задавать вопросы с целью получения более точной информации или её проверки;

- рассмотрение проблемы с различных углов зрения и сравнение различных позиций и подходов;
- ясность изложения собственной позиции, точность в выборе языковых средств;
- принятие решений и умение обосновать свой выбор.

Инструментарием развития навыков критического мышления, а также проверки их сформированности являются задания СРС: задания исследовательского характера (представить аргументы, доказать, спрогнозировать и др.), практико-ориентированные задания (создать, придумать дизайн, разработать, составить программу и др.), которые четко прописаны в силлабусах.

Основываясь на заданиях, составленных по таксономии Б.Блума, преподаватель на занятии создаёт возможность для студента собственным путём найти решение поставленных задач. Конструирование занятий осуществляется с использованием технологии развития критического мышления. Основу технологии составляет базовая модель 3-х стадий «вызов- реализация (осмысление) - рефлексия (размышление)». На стадии вызова в сознании студентов происходит процесс актуализации имеющихся знаний и представлений о предмете изучения. На стадии осмысления студент вступает в непосредственный контакт с новой информацией. Происходит ее систематизация. Стадия рефлексии характеризуется тем, что студенты закрепляют новые знания и активно перестраивают собственное представление с тем, чтобы включить в них новые понятия. Ценность применения данной технологии в учебном процессе заключается в том, что у студентов развиваются навыки и умения осуществлять анализ ситуаций на базе процедур осознания и интерпретации, формулировать и отстаивать собственную позицию, а также корректно опровергать позицию оппонента, использовать различные стратегии и методы принятия решения в социальной и профессиональной деятельности.

Литература.

1. Забара Л.М. Отвечает ли казахстанская система образования на вызовы времени? "Білімді ел – образованная страна", 24 ноября 2015, №22. (<http://iac.kz>).
2. «Критическое мышление: отчет об экспертном консенсусе в отношении образовательного оценивания и обучения» (Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Executive Summary) // Dr. Peter A. Facione (Dean of the College of Arts and Sciences, Santa Clara University), перевод Е.Н.Волкова.
3. Кузьмина А.А. Психолого-педагогические аспекты развития критического мышления студентов // Молодой ученый. - 2017. - № 15. - С. 591-593.
4. Критическое мышление как образовательная ценность // Н. Л. Московская, В. П. Муякина <http://psihdocs.ru/kriticheskoe-mishlenie.html>.

А.С. Оспанова
г. Астана (Казахстан)

ОЦЕНИВАНИЕ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ В СВЕТЕ ОБНОВЛЕННОГО СОДЕРЖАНИЯ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Отечественное образование сегодня ориентировано на интеграцию в мировое образовательное пространство, развитие конкурентоспособности, кардинальное обновление среднего образования.

В ходе реализации поставленных задач вводятся изменения и в образовательные программы ВУЗов, в систему оценивания и определения результатов обучения,

внедряется компетентностный подход. Совершенствование образовательного процесса, проведение диагностики качества обучения реализуется эффективной системой оценивания. Разработка и реализация совершенной системы оценивания результатов обучения их согласованию с целями, с задачами и компетенциями дает возможность определить, насколько успешно освоен учебный материал, как сформированы практические навыки и компетенции, в чем обучающиеся испытывают затруднения. В соответствии с этим оценивания результатов обучения рассматривается как органическая часть процесса обучения. Оценивание, будучи согласованным с образовательной программой, задачами, содержанием и методикой обучения, призвано решить следующие задачи:

- система оценивания должна быть сбалансированной, то есть содержать оценивание обучения (суммативное оценивание) и оценивание для обучения (формативное оценивание)

- оценивание должно привести к значимым высоким результатам обучения
- формы оценивания использовать для определения ясности целей обучения
- количественный и качественный прогресс в развитии обучаемых

Для реализации поставленных целей и задач оценивания была внедрена система критериального оценивания. Эта система представляет собой процесс, основанный на сравнении учебных достижений обучаемых с четко определенными, коллективно выработанными, заранее известными всем участникам образовательного процесса критериями, соответствующими целям и содержанию образования и способствующий формированию компетентности обучающихся. Критериальное оценивание осуществляется в соответствии с содержанием учебных программ, формами контроля на основе единства формативного и суммативного оценивания, что дает возможность использовать как промежуточный, так и итоговый контроль знаний. Такой вид оценивания способствует формированию и развитию учебно-познавательной активности, самостоятельности, систематической рефлексии. Модель критериального оценивания включает следующие этапы:

1. Учебный материал разбивается на определенные модули.
2. Определяются критерии усвоения темы и перечень конкретных результатов обучения по каждому модулю.
3. Определяются формы контроля и критерии оценивания задания.

Для эффективной организации оценивания учебных достижений и анализа результатов обучения преподаватель должен четко определить результаты обучения по завершению учебного модуля, темы или раздела. С этой целью составляются критерии, соответствующие целям и задачам каждого модуля программы на основе таксономии Блума.

Студенты специальности «Педагогика и методика начального обучения» – это будущие учителя начальных классов, которым предстоит работать по обновленной программе среднего образования. Учитывая это, необходимо создавать условия и возможности для активизации учебно-познавательной деятельности студентов, усиления их мотивации учебе, самостоятельной работе повышения валидности и объективности оценки их учебных достижений. В качестве таких условий и выступает адаптированная критериальная организация оценивания обучающихся, систематическое отслеживание уровня их достижений. Важно отметить, что технология критериального оценивания основывается на объективных психолого-педагогических закономерностях формирования ключевых компетенций. Компетенции, которыми должен обладать студент в результате обучения, прописываются в учебных программах изучаемых дисциплин согласно таксономии Блума. Знание результатов обучения позволяет:

- Преподавателям сосредоточиться на будущих достижениях студентов.
- Работодателям получать информацию о компетенциях выпускников.

Очень важно, чтобы результаты обучения дисциплины сочетались с результатами обучения образовательной программы на получение соответствующей квалификации. Результаты обучения должны соответствовать уровневым характеристикам получаемого образования, отвечать запросам работодателя и требованиям предметных эталонов. Например, в результате изучения дисциплины методика преподавания математики в начальной школе студент должен знать:

- Основные документы, регламентирующие образовательный процесс обучения математике в начальных классах;

- Образовательные технологии и методики, методы обучения и диагностирования достижений учащихся.

Уметь:

- Планировать процесс обучения (отбор учебного материала, соответствующих методов, форм и средств обучения);

- Выполнять теоретико-методический анализ изучаемых тем.

Использовать:

- Методы математического моделирования при решении задач.

Анализировать:

- Программный материал.

Разработать:

- Альтернативную методику обучения определенных тем.

В соответствии с компетенциями, целями и содержанием темы занятия коллективно, совместно со студентами составляются критерии оценивания, а в соответствии с критериями составляются задания и к каждому заданию разрабатываются дескрипторы, формы предоставления обратной связи.

Критерии оценивания – это описание того, что должен делать обучающийся, чтобы подтвердить достижения результатов обучения. Каждый уровень достижений отмечается определенным баллом и содержит описание – дескриптор. Это позволяет легко превратить цифровую оценку в словесное описание достигнутого уровня и облегчает процесс оценивания в баллах, снижая роль эмоционального фактора в этом процессе. Эффективно используется в оценивании для обучения обратная связь, которая способствует четкому согласованию с ожидаемыми результатами обучения, помогает обучающимся посредством совета и консультаций по вопросам обучения. Такая работа является аналогом формативного оценивания. Это позволяет:

- а) определять уровень подготовки студента на каждом этапе учебного процесса;

- б) корректировать индивидуальную траекторию развития студента для достижения планируемых результатов обучения;

- в) дифференцировать значимость полученных баллов;

- г) устанавливать обратную связь между студентами, студентом и преподавателем.

При этом студенты сами получают информацию о своих успехах, и даже самые неудовлетворительные результаты воспринимаются для улучшения собственных результатов. Один может быть успешным по одному критерию, другой – по другому, то есть при таком оценивании нет условий для сравнения себя с другими. Выбор форм и видов работы студентов определяется индивидуально-личностным подходом к обучению: конспектирование методической литературы, сбор и анализ практического материала, разработка учебных и диагностических заданий. Стабильность знаний и усвоение материала достигается при систематической работе на практических занятиях, на которых необходима организация работы по группам при решении методических задач и проблемных ситуаций. На этих занятиях проводятся проектирование уроков математики в начальной школе, защита проектов с презентацией, мастер-классы фрагментов уроков, индивидуальные и групповые собеседования, подборка учебных материалов к разделам программы.

Для промежуточного оценивания и текущего контроля знаний составляется фонд оценочных средств: сообщения, эссе, исследовательские задания, творческие работы, моделирование фрагментов уроков и педагогических ситуаций, тестирование, коллоквиум и другие. Примерная тематика имеется в курсах.

Примеры исследовательских и творческих заданий, задания на моделирование при изучении дисциплины методика преподавания математики приведены в УМК дисциплины

Наиболее полно характеризует работу студента индивидуальное домашнее задание, которое имеет наибольший удельный вес при оценивании: анализ программы школьного курса математики, анализ методических подходов к ведению той или иной темы, использование способов рационализации вычислений и другие. Если итоговый контроль (экзамен) в форме тестирования, то рубежный контроль можно организовать комбинированно: например, ИДЗ и коллоквиум. Устное общение (коллоквиум) позволяет проверить глубину, полноту и прочность знаний студента, увидеть его умения и применять теоретические знания к решению задач, а с другой стороны - повышает ответственность и учит студента формулировать мысли, развивает речь, дает дополнительную возможность осмысления материала. В то же время и преподаватель имеет возможность проанализировать прочитанный им курс лекций и внести коррективы (обратная связь). В конце занятия можно организовать пятиминутное эссе.

Таким образом, такой подход при планировании оценивания знаний студентов позволит им быть подготовленными к новым формам оценивания знаний учащихся.

Я.Н. Оспанова, Я.А. Сикорская
г. Астана (Казахстан)

ИЗ ОПЫТА ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЦЕССА АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ - ПЕРВОКУРСНИКОВ К ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ ВУЗА

Одним из важных моментов в организации воспитательного процесса остается работа со студентами-первокурсниками. Целенаправленная работа вуза по адаптации студентов первого курса к новым условиям их жизнедеятельности должна быть организована с использованием соответствующих форм и методов воспитательной деятельности.

Очень большую роль играет микроклимат в учебном заведении, уровень культуры и толерантности – это важно для всех студентов со всеми особенностями характера и поведения. Студент должен попадать в доброжелательную среду на время обучения [1]. Создание такого микроклимата важнейшая задача учебного заведения и общества в целом, на решение которой должны быть направлены усилия вузов.

Так в Евразийском гуманитарном институте (далее – ЕАГИ) созданы и функционируют службы академической и социальной поддержки студентов. В службу академической поддержки студентов входят офис регистратора, эдвайзеры кафедр, координатор профессиональной практики и карьеры, библиотека.

Особое внимание уделяется созданию социальных условий для студентов. На основании «Положения о грантах и скидках обучающимся», разработанного в институте, предусматриваются скидки при оплате за обучение сиротам, инвалидам, спортсменам, отличникам учебы, детям из одной семьи, студентам, окончившим колледж еаги и студентам из категории малообеспеченных и социально уязвимых слоев населения. Ведется работа по соблюдению требований нормативно-правовых законодательств по защите прав студентов, рассматриваются вопросы по обеспечению бесплатного питания

для студентов-сирот, предоставляются бесплатные услуги по обслуживанию в медицинском пункте, посещению спортивных и тренажерных залов, wi-fi. Проводится целенаправленная работа по профилактике социально значимых заболеваний. Осуществляется консультативная социально-психологическая помощь, консультации для студентов по вопросам в области социальной защиты, работа со студентами из неблагополучных семей, организация дополнительных занятий для студентов с ослабленным здоровьем. Периодически проводится анкетирование с целью улучшения качества питания.

Студентам, участвующим в работе студенческих научных конференций, олимпиадах, конкурсах, спортивных состязаниях, оказывается материальная поддержка, публикуются статьи в научных сборниках ежегодной межвузовской научной конференции студентов и магистрантов ЕАГИ «Наука и новое поколение» за счет средств института.

Для более эффективного решения всего комплекса задач воспитательной работы, в том числе по адаптации первокурсников, в институте созданы центр по воспитательной и социальной работе, психологическая служба, центр по подготовке волонтеров, центр психолого-педагогического сопровождения инклюзивного образования, функционирует лекторий «Евразия и молодежь», тренинговый кабинет, кабинет психологии, кабинет самопознания, кабинет психологического консультирования. В ЕАГИ широко представлены органы студенческого самоуправления: комитет по делам молодежи ЕАГИ, комитеты по делам молодежи по кафедрам, студенческие общественные объединения, спортивные секции. По инициативе студентов были открыты студенческая гостиная и неформальная стена общения.

Научные кружки и проблемные группы, которые функционируют при кафедрах, дают возможность каждому обучающемуся реализовать свое право на творческое развитие в соответствии с его способностями и потребностями, повышая тем самым уровень научной и профессиональной подготовки.

Большое внимание уделяется в институте пропаганде здорового образа жизни. Студенты занимаются в спортивных секциях, являются членами сборных Казахстана по различным видам спорта, ежегодно участвуют в республиканских и международных спортивных турнирах, в традиционной городской студенческой спартакиаде. В институте на постоянной основе проводятся чемпионаты ЕАГИ на кубок ректора по волейболу, баскетболу, мини - футболу. Творческие коллективы института принимают активное участие в мероприятиях по профилактике девиантного поведения и популяризации здорового образа жизни.

В институте действует большое количество студенческих общественных объединений различных форм, способствующих самореализации студенческой молодежи: студенческая юридическая клиника, научные кружки «Туран», «Тарих», «Жас ғалым», «Тіл және әдебиет» и «Қаржыгер», клуб «Асыл жүрек», кружок «Асыл қазына», студия вокала, студия народного танца, волонтерская организация, клуб современного танца, танцевальный коллектив «Шаттық», домбровский ансамбль «Серпер», вокально – инструментальный ансамбль, клуб поэтов «Поэзия сен менімен егіз бе едің?», кружок «Ораторское мастерство», дебатный клуб «ЕАГИ-ВИКТОРИЯ», театральный кружок, команда КВН «EAGI life», литературно-творческое объединение «Аққу», секции по волейболу, баскетболу, настольному теннису, шахматный клуб, тоғызқумалак, и др.

Ежегодно в работе действующих в институте клубов английского, французского и немецкого языков принимают участие приглашенные преподаватели, носители языка из Соединенных Штатов Америки, Великобритании, Австралии, Канады и Франции, представители посольств Франции совместно с Французским Альянсом, Великобритании и США.

Все социокультурные мероприятия, которые проходят в вузе, традиционно привлекают большое количество участников и зрителей. Вузовская газета «Жас ұрпақ»

предоставляет свои страницы студентам, где они затрагивают вопросы, касающиеся различных аспектов студенческой жизни.

Важной составляющей процесса адаптации студентов первого курса является презентационная неделя, которая включает знакомство первокурсников с администрацией вуза, кураторами групп, лидерами студенческого самоуправления, а также правилами внутреннего распорядка, Уставом ЕАГИ, кодексом чести студента высшего учебного заведения и правилами организации учебного процесса по кредитной технологии обучения. В подготовке и проведении дней знакомства для первокурсников задействованы отдел регистрации и эдвайзеры, которые знакомят с особенностью работы автоматизированной информационной системой «Platonus», процедурой записи на дисциплины, заполнением индивидуально – учебного плана. Сотрудники библиотеки рассказывают об услугах библиотеки вуза, а координатор по академической мобильности и международным связям презентует программы обучения в вузах республики, ближнего и дальнего зарубежья. Также кураторами проводятся кураторские часы, организовываются экскурсии в музеи и театры.

Вместе с тем, для решения вопроса успешной адаптации вчерашних школьников к новым условиям в институте реализуется программа «Равный-Равному». Опыт показывает, что хорошо разработанные и проведенные программы «Равный – равному» заметно повышают знания молодежи, формируют или укрепляют установки, ценности, помогают адаптироваться к новым жизненным условиям.

Равный (Peer) – человек, принадлежащий той же социальной группе, что и целевая аудитория. Объединение в социальную группу происходит на основе определенных признаков: возраст, пол, род деятельности, социально-экономическое положение, статус здоровья, образ жизни и т.д. При этом в группу могут объединяться люди, имеющие только один общий признак или несколько [2]. Студентами-волонтерами Центра по подготовке волонтеров ЕАГИ организован выход в каждую академическую группу для проведения семинаров-тренингов с целью повышения эффективности адаптации первокурсников: развитие коммуникативных навыков и педагогической рефлексии; обучение использованию конструктивных способов разрешения трудных жизненных ситуаций студентами и формирование эффективных стратегий совладания с затруднениями; в дальнейшем для привлечения студентов 1-го курса к участию в социально-значимой деятельности. Волонтерами проводятся социально – психологические тренинги на сплочение группы, которые определяются целью построения эффективного командного взаимодействия. Также в программе обозначены такие темы, как «Навыки эффективной коммуникации», «Конфликтология», «Командообразование», «Стратегии лидерства и успеха».

Таким образом, в ЕАГИ созданы необходимые условия для успешной адаптации студентов, а именно: проводится большое количество культурно-массовых, профилактических, психолого-педагогических мероприятий, способствующие формированию высокой социальной, гражданской активности и профессионализму будущих специалистов.

Литература

1. Авдеюк, О.А. Адаптация первокурсников к обучению в ВУЗе и роль довузовской формы образования в этом процессе [Текст] / О.А. Авдеюк, Е.Н. Асеева, Е.С. Павлова // Успехи современного естествознания. - 2011. - №4 - С. 145.
2. Каневская Т.М. Проблема адаптации первокурсников педагогического ВУЗа (из опыта работы УрГПУ). Материалы международной научной конференции «Психосоциальная адаптация в трансформирующемся обществе: психология здоровья и здорового образа жизни» - Минск: БГУ, 2011. – С.155-157.

РАЗВИТИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРЕНАЖЕРОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ МОРСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Исторически тренажерные технологии возникли и получили наибольшее развитие в тех областях деятельности, где ошибки при обучении на реальных объектах могут привести к чрезвычайным последствиям, а возможности исправления ошибок или дороги, или невозможны.

Морские обучающие тренажеры являются очень ценным педагогическим инструментом для обучения и подготовки. На протяжении истории морские тренажеры использовались для подготовки моряков с целью заполнения тех пробелов в обучении, которые возникали по причине недостатка реальной практики на борту или объективно обусловленной невозможности получения такой практики.

Вплоть до второй половины XX века в процессе подготовки моряков широко использовались парусные суда для того, чтобы молодые люди могли испытать на личном опыте суровые морские будни, совместную работу в экипаже и, таким образом, получить психологическую подготовку для работы в море. С развитием науки и техники, судно постепенно превращалось в высокотехнологическое, насыщенное электронным оборудованием транспортное средство, для управления которым было недостаточно просто получить навигационные навыки во время практики на мостике для судоводителей или эксплуатационные навыки для судовых механиков. Для успешного выполнения своих функциональных обязанностей моряк должен был ознакомиться с работой сложного электронного навигационного или эксплуатационного оборудования в процессе подготовки на берегу. С другой стороны, увеличение размеров морских судов, высокая плотность морского трафика, а также расширение спектра транспортируемой продукции поставили требования к операционной готовности моряков к чрезвычайным случаям на борту на более высокий уровень.

Анализ состояния инженерной подготовки специалиста в высшей морской учебной заведении позволил констатировать, что традиционный процесс обучения не обеспечивает подготовку моряка, готового к работе на современных судах.

Идея использования тренажерной техники для профессионального обучения была высказана А.К. Гастевым ещё в 20-30 годы двадцатого столетия [1]. С момента появления первых тренажёров, их совершенствование прошло путь от примитивных устройств, помогающих отрабатывать отдельные профессиональные движения, до тренажёров-имитаторов, способных максимально имитировать реальные производственные процессы в условиях учебной аудитории [2; 3; 4]. Такое разнообразие тренажеров потребовало от мирового морского сообщества в лице Международной морской организации начать процесс стандартизации тренажерной подготовки моряков. Именно поэтому формам тренажерной подготовки посвящена большая часть последней редакции Конвенции о подготовке и дипломировании моряков и несении вахты (ПДНВ). Особое внимание уделяется типам морских тренажеров, оцениванию качества подготовки посредством тренажеров и квалификации инструкторов, работающих на этих тренажерах [5].

Развитие морских тренажёров в мире хронологически условно можно разделить на следующие этапы:

- 1960-1970 г.г. – тренажеры с минимумом обучающих возможностей, основанные на методе приобретения специалистами необходимых механических навыков;
- 1970-1980 г.г. – тренажёры на базе аналоговой вычислительной техники с обеспечением обучения первичным профессиональным навыкам;

- 1980-1990 г.г. – тренажеры на базе маломощных процессоров с обеспечением до 40-50% объема модели динамики движения судна. На этом этапе вводятся нормы тренажерной подготовки с анализом, контролем объема и эффективности её выполнения;

- 1990-2000 г.г. – появление тренажеров на базе мощных процессоров с расширением объема методических возможностей до 70-80% моделируемой задачи;

- 2000 г. и по настоящее время – тренажеры на основе компьютерных технологий, с сертификацией соответствия модели движения судна не только техническим характеристикам судна, но и психофизиологии судовых специалистов, системой имитации внешней обстановки, обеспечивающей эффект погружения в виртуальную реальность и автоматизированной системой объективного контроля в реальном масштабе времени с анализом уровня натренированности судоводителя и выдачей логических рекомендаций по дальнейшей тренажерной подготовке.

Все эти этапы условны по той причине, что разные типы тренажеров необходимы для формирования разных компетентностей на разных уровнях подготовки. Таким образом, учебный процесс нуждается в тренажерах разного уровня возможностей в зависимости от дидактических целей для подготовки компетентного плавсостава. Условно все современные учебные тренажеры можно классифицировать в зависимости от целей и задач морской подготовки и обучения следующим образом:

- простые электронные тренажеры (Computer Based Training Simulator) – для подготовки и контроля моряков по набору определённых правил (правила плавания, техника безопасности, правила коммуникации). Такие тренажеры зачастую не требуют специальных инсталляций и программное обеспечение может быть установлено на обычный компьютер;

- электронные тренажеры для отработки ограниченных заданий (тренажер радара, тренажер навигации в условиях ограниченной видимости). Эта категория тренажеров включает в себя имитацию ограниченного набора судовых инструментов, которые управляются в реальном времени, а обучающийся находится в среде, имитирующей рабочую;

- динамические тренажеры (Limited Task Simulators) для изучения физических основ и способов функционирования производственных систем судов с использованием проблемных ситуаций, противоаварийных тренировок, анализа аварий в море в реальном времени;

- полнофункциональные тренажеры (Full Mission Simulators) для целевой, полноценной подготовки моряков во всех возможных режимах и условиях плавания. Компетентность моряка на таких тренажерах проверяется в системе действий по определенному сценарию с практически полной имитацией ситуации в море (аудиальной, визуальной и тактильной);

- система полнофункциональных тренажеров (Integrated Full Mission Simulators) для отработки командной работы и координации действий всех членов экипажа (на мостике, в машинном отделении) и береговых служб. Использование этой категории тренажеров производится во время подготовки и оценивания моряков старшего командного состава на судне.

Таким образом, использование тренажеров в процессе подготовки моряков претерпело кардинальные изменения наряду с развитием информационно-коммуникационных технологий, но в то же время цель их использования осталась неизменной – уменьшить риски материальных и человеческих потерь от аварий на море.

Литература

1. Гастев А.К. Трудовые установки. – М.: Высшая школа, 1973. –280 с.
2. Валентинов А.Н. Тренажеры и средства моделирования оперативной обстановки в ВМС США // Зарубежное обозрение. – 1994. – №12. – С. 21-24.

3. Кухаренко А.Б. Обучение в виртуальном мире // Морской журнал. – 1999. – № 1. – С. 4-6.
4. Лихачев А.В. Современное состояние навигационных тренажеров // Судостроение за рубежом. – 1981. – №2. – С. 14-18.
5. Ali A. Simulator Instructor – STCW Requirements and Reality // Pomorstvo, god. 20, br. 2 (2006). – P. 23-32.

Г.Ж. Рахимжанова
г. Астана (Казахстан)

РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ РАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ ПУТЕМ СОЗДАНИЯ БИОТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ В УСЛОВИЯХ ГОРОДА

Под ресурсосбережением понимается деятельность (организационная, экономическая, техническая, научная, практическая, информационная), методы, процессы, комплекс организационно-технических мер и мероприятий, сопровождающие все стадии жизненного цикла изделий и направленные на рациональное использование и экономию ресурсов. При выполнении работ и оказании услуг под ресурсосбережением понимают энергосбережение и материалосбережение [2].

Под экологизацией производства понимается максимально возможное уподобление производственных процессов в целом и ресурсных циклов в частности природным круговоротам веществ в биосфере, либо это любые мероприятия, снижающие опасность производства для природы и человека. В основе экологизации производственных ресурсных циклов лежит ресурсосбережение, основанное на передовых технологиях переработки природных компонентов, и их движение от первичного состояния к потребителю в виде готовой продукции и дальнейшее использование в последующих циклах. Пути ресурсосбережения показывают, что в основу рационального природопользования положено максимальное сбережение ресурсов на всех стадиях производства и использования. Природные компоненты выступают лишь начальным или промежуточным звеном в длинной цепи ресурсных циклов, которая связывает природу и продукцию производства, поступающую к потребителю, а для последнего неважно, сколько первичного природного компонента было использовано при изготовлении. Поэтому производство должно исходить не из природного компонента, т. е. не от того, сколько их можно использовать, а от количества тех природных компонентов, которые дойдут до потребителя в составе готовой продукции. Такой подход к рациональному природопользованию требует тщательного анализа взаимозаменяемости и дополняемости природных компонентов факторов производства (трудовые ресурсы, средства производства, природные компоненты) в народном хозяйстве с позиций конечного результата, ради возможности экономии природных компонентов при сохранении количества и качества производимой продукции. Таким образом, оптимизация взаимодействия факторов роста производства, их комбинирование позволяет снизить нагрузку на природные компоненты, а значит, на природу. Только с учётом такой взаимозаменяемости факторов, с точки зрения экономического и экологического подхода, определяются реальные потребности общества в природных компонентах. В настоящее время можно говорить о том, что объект природопользования – не столько те или иные компоненты природных систем, рассматриваемые в качестве природных ресурсов, сколько сами природные (природно-территориальные) системы. При этом рациональное природопользование должно основываться на оптимизации (адаптации к конкретным

физико-географическим условиям рассматриваемой территории) систем природопользования – природно-хозяйственных систем, а также на разработке рациональной пространственной структуры природопользования. Оптимизацию систем природопользования необходимо осуществлять с учетом не только экономической эффективности природопользования, но и экологической допустимости размещения хозяйственных объектов [2].

Для создания системы оценки экологической допустимости размещения хозяйственных объектов требуется проведение исследований, как минимум, в трех областях. Первая область – выявление экологически значимых изменений в природных системах и их компонентах при разных видах природопользования, вторая – оценка устойчивости природных систем к антропогенным нагрузкам, третья – определение способности измененных хозяйственной деятельностью природных систем к самовосстановлению.

Население планеты растет быстрыми темпами, потребность в продуктах питания все больше. В то же время становится все меньше площадей для их выращивания, все меньше людей хотят заниматься обработкой земли и выращиванием продуктов питания, население сел уменьшается каждый год. Ученые и изобретатели уже сегодня предлагают несколько альтернатив традиционным – способам выращивания овощей и зелени – гидропоника и аэропоника.

Гидропоника позволяет выращивать растения на меньшей площади с большим результатом. Именно по этой технологии работает большая часть современных крупных тепличных комбинатов и фермеров. Вместо привычной земли, корни растений погружены непосредственно в питательный раствор (вода с растворенными в ней питательными веществами). Отсюда и название – «гидро» означает вода. Для удержания верхней части растения над питательной средой используют непитательный грунт: вермикулит, солому, кокосовую койру, маты из синтетических волокон, поролон. Главное, чтобы этот грунт хорошо вентилировался [4]. Выращивание растений, зелени по этой технологии имеет ряд неоспоримых преимуществ:

- меньший расход воды по сравнению с традиционными методами.

- замкнутый цикл производства позволяет значительно экономить воду. Основная статья экономии – неиспользованная растениями вода собирается, очищается и используется снова. Быстрее созревает урожай. Для растений создаются идеальные условия и им не приходится расходовать силы на восстановление после разного рода стрессов. А значит, они могут сосредоточиться на своем развитии, росте и плодах.

Увеличивается продуктивный сезон. Эта черта характерна для всех теплиц – урожай можно получать до начала самых сильных морозов, а при хорошем отоплении и круглый год. Можно легко изменять рацион питания растений в зависимости от их фазы роста. Например, в фазе активного роста необходим калий, но в фазе плодоношения – фосфор. Это позволяет контролировать состав конечных продуктов, оградив их от накопления химикатов, радионуклидов и пр. Овощи и зелень очень чистые. Зелень в маленьких горшочках, которую мы покупаем в магазинах, зелень лука, помидоры, огурцы – чистые, без следов почвы. Растения получают достаточно питания из питательного раствора, потому у них нет нужды разрастаться на огромные пространства в глубину и по ширине. Поэтому их можно располагать друг рядом с другом, главное, обеспечить полноценное освещение. Минимальная вероятность для растений заразиться грибками и бактериями из почвы, ведь ее попросту нет. В то же время, замкнутое регулируемое пространство позволяет более продуктивно использовать различные методы борьбы с вредителями и болезнями. Широкие возможности по автоматизации процесса выращивания. Большую часть процессов можно автоматизировать благодаря созданию единой разноуровневой сети. Разновидность гидропоники, особенность которой заключается в том, что питательный раствор при помощи помпы или более сложной системы, обогащается воздухом. И растения получают питательный раствор с воздухом, который необходим для

их нормальной жизнедеятельности. Именно аэро-гидропоника и получила наибольшее распространение среди любителей и профессиональных аграриев [4].

Аэропоника – система, позволяющая корням растений получать питательные вещества и воду из сухого тумана, образованного мелкодисперсными разбрызгивателями. Корни растений помещаются в закрытую емкость или систему, где у них есть свободный доступ к воздуху, а разбрызгиватели регулярно обеспечивают питанием.

Таким образом, гидропоника и аэро-гидропоника уже основательно закрепились в тепличном бизнесе, в т.ч. и в Казахстане. Но огромная сфера для гидропоники и аэропоники – декоративное озеленение, пока что у нас не задействована. В то время, как за границей иногда можно встретить очень красивые решения в декорировании торговых залов, кафе, домов отдыха, парков и пр.

Литература

1. Горбатовский, В.В. Экологическая безопасность в городе Текст. / В.В. Горбатовский, Н.Г. Рыбальская. М.: Изд-во РЭФИА. 1996. – 80 с.

2. Мовчан В.Н. Геоэкология для рационального природопользования // Вестник СПбГУ. Сер. 7. 2015. Вып. 3.

3. Под общей редакцией Т.Я. Ашихминой, И.М. Зарубиной, Л.В. Кондаковой, Е.В. Рябовой. Р27 Рациональное природопользование. Ресурсосбережение. Почва. Энергосбережение: учебно-методическое пособие / сост. С.Ю. Огородникова, Л.М. Попцова. – Киров: ООО «Типография «Старая Вятка», 2012. – 93 с.: ил. – (Серия тематических сборников и DVD-дисков «Экологическая мозаика». Сборник 9)

4. <https://na-poluostrove.ru/blog/chto-takoe-gidroponika-i-aeroponika-innovacionnye-tehnologii-vyrashchivaniya-rasteniy>

Ж.Ғ. Сағындықова
Астана қ. (Қазақстан)

САРАЙШЫҚТЫҢ ЗЕРТТЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ортағасырлық Сарайшық жұртының негізгі бөлігі Атырау қаласынан 50 шақырымдай жерде орналасқан заманауи Сарайшық кентінің астында жатыр. Сарайшық – ежелден жиһанкездер мен зерттеушілердің назарынан тыс қалып көрмеген қала. Қала Еуропа мен Азияның шекарасы саналатын тұста орналасып, заманында Алтын Орда сынды алпауыт мемлекетті Еуразия құрлығындағы сауда – қолөнері дамыған барша қалалармен байланыстыратын күре жолда жатқандықтан оған ат ізін салушылар көп болған. Бүгінде қала жұртынан импорттық бұйымдар мен барыс-келіс, ауыс-түйісте болған мемлекеттердің ақшаларының табылып жатуы және ортағасырлық саяхатшы, дінтартушы, көпестер жасаған карталарында Сарайшықтың белгіленуі осының дәлелі.

Сарайшық тақырыбы көптеген жазба деректер мен ғылыми және ғылыми-көпшілік мақалаларға арқау болса да, оның зерттелуі соңғы 30 жылға жуық уақыт ішінде ғана ілгері басып, 2001-2008 жж. аралығында археолог, т.ғ.д. З. Самашев бастаған авторлар тобының «Сарайшық» [1], «Сарайшық тиындары» [2], «Сарайшықтың қыш бұйымдары» [3] атты үш, ресейлік зерттеуші В.В. Трепавловтың «Ноғай ордасының тарихы» [4] атты бір монографиялық еңбектері жарық көрді.

Жоғарыда аталған ғалымдар қаланың өмір сүруінің төрт кезеңін бөліп көрсетеді. Бірінші кезеңі – XIII ғ. ортасынан бастап, Өзбек хан билік құрған уақытқа дейін, яғни 1312 ж. дейін. Қаланың өмір сүруінің екінші кезеңі XIV ғ. екінші ширегінен бастау алған және Өзбек ханның кезіндегі біршама тұрақтылық пен өркендеу жағдайында өткен. Бұл

кезең Сарайшықтың гүлдену кезеңі болды. Қаланың үшінші кезеңі Ұлыстағы бекзадалар тобының өзара таққа таласуымен тұспа-тұс келеді. Сарайшық бұл уақытта Ақ Орда хандарының ықпалында болды, олардың иелігінде Жайық өзенінен Батыс Сібір ойпатына дейінгі аралықтағы Жошы, Орда Ежен және Шайбан ұрпақтарына тиесілі жерлер кіретін. Қала өмірінің төртінші кезеңі XV–XVI ғғ. жатады. Бұл кезеңде халық қаланың оңтүстік бөлігіне шоғырланады. Орданың саяси орталығы оның негізгі аумағы – Жайық пен Еділдің арасындағы далада орналасты. Сарайшық ноғайлардың астанасына айналды [5, 7–14 бб.].

Қала бірнеше рет құлдырауды бастан кешіріп, XVI ғ. аяғында мүлдем қаңырап қалған, қала аумағының біраз жері зиратқа айналған, артынан оның қирандыларының үстіне орыстың «Сарайчиковская» бекінісі салынған.

Бүгінгі таңда қолда бар зерттеу еңбектерінің барлығында Сарайшық қаласының тарихы Алтын Орда кезеңінен бастау алатыны туралы айтылады. Бірақ қандай да бір қала болмасын айдалаға емес, әлдебір елді мекеннің үстінен салынатыны белгілі. В.В. Трепавлов моңғол кезеңіне дейін бұл жерлерде қандай да бір қоныстың болу мүмкіндігін жоққа шығармайды [4, 566 б]. Ол өз пайымдауын С.П. Толстовтың 1950 жылы Сарайшықта жүргізген археологиялық экспедициясы нәтижесінде моңғол дәуіріне дейінгі қабаттың анықталғанымен түсіндіреді. С.П. Толстовтың пікірінше, бұл қабаттың Хорезм ескерткіштерінің XI ғасырға тән мәдени қабатынан айырмашылығы шамалы, сол себепті ол Сарайшықты X-XI ғғ. төменгі Еділ бойындағы сауда жолына хорезмдік жаулап алушылар тұрғызған және қала жазба ескерткіштерінен белгілі Саксинге ұқсас деп санайды [6, 304 б]. Бұл жерде айта кететін бір жайт, В.В. Трепавлов өзінің жоғарыда аталған еңбегінде өзінің Мәскеулік археолог Л.Л. Галкинмен жеке сұхбаттасқан кезінде оның Сарайшықта моңғол дәуіріне тән қабаттың жоқ деп айтқанын елеусіздеу түрде келтіріп кетеді және Л.Л. Галкиннің 1976 және 1987 ж. мақалаларына сілтеме жасайды [4, 566 б.]. Сілтеме бойынша көрсетілген мақалаларды қарап шыққанымызбен Л.Л. Галкиннің Сарайшықтан моңғол дәуіріне дейінгі мәдени қабат табылмады деп нақтылап жазғанын көре алмадық [7, 566-567 бб.]. В.В. Трепавлов, сірә, бұл жерде Сарайшықта С.П. Толстовтан кейін жұмыс істеген мамандардың, соның ішінде Л.Л. Галкиннің Сарайшық қала орнынан неғұрлым ерте кезеңге жататын мәдени қабаттарды байқай алмағанын айтқысы келген болса керек деп болжадық. Яғни, бұл мәселе әлі күнге басы ашық күйінде қалып отыр және қала жұрты толығымен зерттеліп бітпегендіктен біржақты пікір айту орынсыз.

Сарайшық туралы ортағасырлық жазба деректер қатарын З. Самашевтың да, В.В. Трепавловтың да аталған еңбектерінен көруге болады. Жалпы олардың жоғарыда көрсетілген монографиялары осы жағынан алғанда синхронды десе де болады. Солардың ішіндегі қызықты деген тұстарына төменде кеңірек тоқтала кеткенді жөн көрдік.

Аймақтың ерте орта ғасырлардағы тарихы XVII ғ. өмір сүрген осман тарихшысы Қажы Халифтың (Кәтеп Челеби) «Жаһаннама» еңбегінен көрініс тапқан. Ол: «Яик (Жанку) өзенінің бойында бұрын құмандардың астанасы болған С.ван.ж (немесе С.ваи.х) қаласы орналасқан. Кейін ол жерді ноғайлар жайлап алып қаланы жаңадан салды, қазір де олардың «ханы» сол жерде тұрады», - деп жазған [4, 567 б.].

Американдық тарихшы Девин Дэвис: «Алтын Орданың исламдануы және өз діні» атты еңбегінде «Сарайшық исламға дейінгі рухани орталық болғандықтан оның исламдану тарихында алатын орны ерекше», - деп атап өтіп, ғылымда Сарайшық Дешті-Қыпшақтың исламға дейінгі рухани орталығы болған деген пікір қалдырып отыр [8, 199 б.]. В.В. Трепавлов Б.Е. Көмековтің, Р.Г. Кузеевтің, А. Рябининнің еңбектеріне сүйене отырып Сарайшықтың моңғол кезеңіне дейінгі іздерін анықтауға талпыныстар жасап көреді. Бірақ бұл ойын нақты бір пікірмен қорытпағандықтан автордың қандай қорытындыға келгенін анықтау қиын [4, 567 б.].

Ал Г.А. Федоров-Давыдов болса Сарайшықты Алтын Орданың басқа да қалалары сияқты жапан түзде бой көтерген деп санайды [9, 167 б.]. А.И. Левшиннің пікірінше,

Әбілғазы Сарайшықты Сарай қаласымен шатыстырған [10,181-184 бб]. А.И. Левшиннің бұл пікірін А.В. Пачкалов қолдайды және оларды тек Әбілғазы ғана емес кейінгі авторлардың біразы шатыстырған деп жазады [11, 309 б].

Ал Сарайшықтағы қазба жұмыстарына келер болсақ, ол сонау XVIII ғ. басында П.С. Палластың зерттеулерінен бастау алған. Қазба жұмыстарын сондай-ақ, 1937 ж. Н.К. Арзютов, артынан 1950 ж. Ә.Х. Марғұлан жүргізген. Қазіргі зерттеулерді 1989 ж. З. Самашев бастаған, оның қазба жұмыстары арасына біраз үзілістер сала отырып күні бүгінге дейін жалғасуда [5, 15 б.].

Тәуелсіздік жылдарында З.Самашевтың жетекшілік етуімен жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары 1997, 1999-2000, 2003-2009 жж. атқарылды. Зерттеудің қарқынды және кешенді түрде жүруіне 2004-2009 жж. жүзеге асырылған мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасының тікелей септігін тигізді. Жоғарыда аталған еңбектер негізінен осы бағдарлама шеңберінде атқарылған жұмыстардың нәтижесінде жазылды. Келесі археологиялық экспедиция араға 8 жыл салып Атырау облысы Әкімінің қолдау көрсетуімен 2017 ж. ғана қолға алынды. Осы аралықта қаланың едәуір бөлігін су шайып кеткендіктен ғалымдар қазба барысын қайта жоспарлауға мәжбүр болды. Оның зерттеудің ғылыми жағына қаншалықты нұқсан келтіргенін алдағы уақыт көрсететін болады.

Қазіргі уақытта Сарайшық қала орнын сақтау және насихаттау мақсатында Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 4 сәуірдегі №162 қаулысымен Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы құрылды.

Ежелгі Сарайшықтағы қалалық өмір мәселесін қысқаша тұжырымдап өтер болсақ, қала негізінен, Жошы ұлысының шығыс жағында көршілес жатқан Қытай, Иран, Үндістан, Хорезм елдерімен саяси-экономикалық, әскери, әлеуметтік және т.б. мемлекеттік маңызы бар қызметтерді жүргізетін орталық тұрғызу қажеттілігі тууына байланысты бой көтерген. Зерттеушілер қаланың көне қоныстың орнына салынуы мүмкін екендігін жоққа шығармайды [3, 12 б.]. Сарайшықтың көне қабаттары хазарлардың ежелгі Саксин қаласының орны немесе Хорезмнен қоныс аударғандар орныққан жер болуы мүмкін, сондай-ақ печенег-оғыздардың қонысы болған деген де болжамдар бар.

Суы мол, жасыл желекті оазиске Бату ханның тікелей бұйрық етуімен танымал қолөнершілер мен сәулетшілер жиналып жаңа қала тұрғызуды қолға алады. Бұл қала, яғни Сарайшық көп ұзамай базарлары, керуен сарайлары, мешіттері мен моншалары, медреселері, жергілікті билеушілер мен ақсүйектердің сәнді сарайлары бар ірі қалалардың біріне, империяның маңызды орталықтарының біріне айналып үлгереді. Сонымен қатар, Сарайшық XVI ғ. дейін Дешті-Қыпшақ жерінің әкімшілік орталығы қызметін де қатар алып жүреді.

Ұлы Жібек жолының бойында жатқан Сарайшық қаласына шығыстан Үргеніш арқылы жүретін жол келіп тіреліп, одан әрі Еуропаға қарайғы жол бірнеше тарамдалып кететін. Бір жол Каспий теңізі арқылы Әзірбайжанға, екіншілері – Хажы Тархан, Сарай Бату, Сарай әл-Жадид, Қырым жерлеріне бағытталады. Сарайшық пен Үргеніш арасындағы керуен жолы XIX ғ. дейін сақталып, тарихта «ноғай жолы» деген атпен қалған [4, 566 б.].

Жалпы, Сарайшықтың тарихы шартты түрде төрт кезеңге бөліп қарастырылатыны жоғарыда айтылды. Сарайшықтан табылған ең көне тиын Алтын Орданың ханы Меңгу Темірге тиесілі екені анықталды [2, 26 б.]. Сарайшық тұрғындары қолөнердің барлық түрімен шұғылданды, ішіндегі ең үздігі қыш өндірісі болды.

Сарайшықтың мұсылман дінін ұстанған Алтын Орданың рухани астанасы болғаны белгілі. Ол қала сәулетіндегі мешіт, монша, хан тәріздес міндетті құрылыс орындарының анықталуымен расталады [13, 209–210 бб.].

Сарайшық тұрғындары сонымен қатар жоғары деңгейдегі сауаттылығымен де ерекшеленген. Бұл туралы И. Тасмағамбетов пен З. Самашевтың «Сарайшық» еңбегінде кеңінен келтіріліп өтеді [1, 23 б.].

Ал Сарайшық тұрғындарының рухани өмірінің тағы бір қыры қаңырап қалған қала бөліктерін зират орнына айналдырып, кейбірін тіпті әулиелі жер тұтуы болып саналады. Бүгінгі күні Сарайшықта алты түрлі көрхана бар екені анықталып отыр. Олар дала мен қаланың, исламның және оған дейінгі дәстүрлі наным-сенімдердің, түрлі әлеуметтік сатыдағы тұрғындардың арақатынасын анықтауға мүмкіндік беретін жәдігерлер болып табылады [14, 236–257 бб.].

Сарайшықтың тағы бір өте маңызды тұстарының бірі қала шеңберінде әулеттік қорымдардың орналасуы болып табылады. Ол жерге Алтын Орда дәуірінен бастап алтынордалық хандар және олардың ұрпақтарының арасынан шыққан ел билеушілер қойылған. Атап айтар болсақ, Сарайшықта Алтын орданың үш ханы – Мөңке Темір және Жәнібек хандар, Ноғай Ордасының үш билеушісі – Уақас, Шейх-Мамай және Жүсіп, сондай-ақ қазақ ханы – Қасым хан жерленген [4, 566 б.] деп саналады.

Бүгінде арнасы асау Жайық өзені жыл санап жұтып жатқан қаланың мәдени қабаттарымен бірге Сарайшықтың бізге беймәлім тұстары да ашылмаған күйі құрдымға кетіп жатыр. Қала орнын келер ұрпаққа сақтап қалу мәселесі ХХ ғ. 30-шы жылдары көтерілсе де әлі күнге толық шешімін таба қойған жоқ.

Өткен 2017 жылы З. Самашев бастаған ғалымдар тобы Қазақстан Республикасының Мәдениет және спорт министрлігінің бастамасы және Атырау облыстық әкімдігінің қаржылай қолдау көрсетуімен Сарайшық қаласын табиғат бүліншілігінен қорғау, сақтап қалу және республикалық маңыздағы музей-қорыққа айналдыру бойынша 2017–2034 жж. арналған бағдарламасын әзірлеп, жұмыстың алғашқы сатысына кірісіп кетті. Ол жұмыстың қандай нәтиже берері уақыт еншісінде.

Әдебиеттер

1. Тасмагамбетов И., Самашев З. Сарайчик. – Алматы: ОФ «Берел», 2001. – 320 с
2. Самашев З., Бурнашева Р., Базылхан Н., Плахов В. Монеты Сарайчика. – Алматы, 2006. – 184 с
3. Самашев З., Кузнецова О., Плахов В. Керамика Сарайчика. – Алматы, 2008. – 264 с.
4. Трепавлов В.В. История Ногайской Орды. – Казань: Издательский дом «Казанская недвижимость», 2016. – 764 с
5. Самашев З. Сарайшық: аңыз бен ақиқат // Мәдени мұра, №1 (70), 2017, қаңтар–ақпан, 6–15 бб
6. Толстов С.П. Хорезмская архолого-этнографическая экспедиция Академии наук 1950 г. // СА. М., 1953. Т. 18. С. 301-325
7. Галкин Л.Л. Изыскания в северо-восточном Прикаспии // Археологические открытия 1985 года. – М., 1987. – С. 566-567.
8. DeWesse D. Islamization and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition. University Park. Pennsylvania, 1994. 656 p.
9. Федоров-Давыдов Г.А. Общественный строй Золотой Орды. – М., 1973. – 180 с
10. Левшин А.И. Известия о древнем татарском городе Сарайчике // САр. – 1824. Ч. 9. №4. – С. 179-190
11. Пачкалов А.В. Новые книги по археологии и нумизматике городища Сарайчик // Вопросы истории и археологии Западного Казахстана. – Уральск. №1. 2007. – С. 308-315
12. Отчет об археологических работах по теме: «Исследование средневекового городища Сарайчик». – Атырау, 2017. – 284 с.
13. Самашев З., Лошакова Т., Оралбай Е., Қожа М. Археологическое изучение городища Сарайчик в 2005 году // Археологическое изучение городища Сарайчик в 2005 году // Отчет об археологических исследованиях по Государственной программе «Культурное наследие» в 2005 году. – Алматы, 2005. – С. 209–211
14. Самашев З., Қожа М. Элитный культовый комплекс Сарайчика // Вопросы истории и археологии Западного Казахстана, №1, 2007. – С. 236–257

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ҰЛЫ ДЕРЖАВАЛАРДЫҢ РӨЛІ

Орталық Азия аймағы қазіргі кезеңде Ауғанстан тарапынан қауіпті сезініп отырған аймақтардың бірі болып табылады. Халықаралық терроризм ең қиын, көп салалы және әртүрлі тараптағы қатерлі қоғамдық құбылыс ретінде қарастырылады. БҰҰ бейбітшілікке және қауіпсіздікке қарсы қылмыстар Кодексінің жобасы халықаралық терроризмді «агенттердің немесе бір мемлекет өкілдерінің екінші мемлекетке қарсы актілерді жүзеге асыруға, ұйымдастыруға, орындауға жәрдемдесетін, қаржыландыру немесе ынталандыруға, олардың атынан адамдар немесе мүлікке қарсы және сипаты бойынша мемлекеттік қайраткерлерде, топтарда немесе жалпы халықта үрей тудыруға бағытталған сондай актілерді орындауға жол беру» ретінде анықтайды [1].

Қазіргі таңда терроризм халықаралық сипат алуда, сондықтан әлемде халықаралық терроризмге қарсы тұратын мемлекеттердің күштерін біріктіру қажет болуда.

Халықаралық терроризмді қазіргі заманның өткір мәселелеріне айналдырудың келесідей себептерін келтіреді. Жер шары масштабта бұл құбылыс жеке мемлекеттердің және бүкіл әлемдік қауымдастықтың қауіпсіздігіне үлкен қауіп, оны еңсеру барлық әлемдік қауымдастықтың ұжымдық әрекеттерін талап етеді, сонымен қатар, халықаралық терроризмнің қазіргі заманғы феноменінің қазіргі заманғы әлемнің басқа да өзекті мәселелерімен байланысы болуы тиіс. Терроризммен күрестегі маңызды импульс бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша БҰҰ басты органының антитеррористік манифестіне айналған БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің 1269 (1999) қарарымен күшейтілді.

БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің 2001 жылы 28 қыркүйекте қабылданған 1269 резолюцияның негізгі ережелерін қосқан, сонымен қатар террористерді оқшаулауға, олардың инфрақұрылымын жоюға, терроризмнің сыртқы саясатының кез келген формаларын тоқтату үшін құқықтық және ұйымдастырушылық алғышарттарын құруға бағытталған шаралар кешенін анықтаған К-1373 қарарымен ең үздік құжат болып табылады.

К-1373 қарарында әмбебап, аймақтық және субаймақтық деңгейде терроризммен күресте ынтымақтастықтың жаңа архитектурасын құруды қамтамасыз ететін, шынайы антитеррористік әрекеттерді Қауіпсіздік Кеңесінің Контртеррористік комитет түрінде бақылау механизмі қарастырылған.

Қарар ұлттық, аймақтық және әмбебап деңгейлерде БҰҰ басшылығымен бірге жүзеге асырылуы тиіс халықаралық терроризмнің сыртқы саясатын тоқтату бойынша шаралардың кешенін қарастырады. Мұндай шаралардың қызметі мен әрекетін енгізу міндетті сипатқа ие, ал оларды орындамау БҰҰ санкцияларына алып келеді (БҰҰ Жарлығының VII тарауына сәйкес БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің халықаралық терроризм актілерін халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздік қатерлері ретінде бағалауымен байланысты қарар).

БҰҰ шеңберінде 1373 Қарарының негізінде Қауіпсіздік Кеңесінің арнайы терроризмге қарсы комитеті құрылды [2], оның міндеттеріне терроризмге қарсы ынтымақтастықты дамыту кіреді. Оның құрылуына 2001 жылдың 11 қыркүйектегі АҚШ-ғы оқиғалар әсер етті.

КСРО құлағаннан кейін Орталық Азияға қатысты АҚШ-тың сыртқы саяси бағыты Ресей позициясын әлсіретуге және өз позициясын күшейтуге бағытталды [3].

Бұл өзгерістерді Орталық Азия елдерінің өздері де өткерді және бұл оларды XXI ғ. әлемдік тәртіптерінің концептуалды негіздеріне басқаша қарауға мәжбүр етті. Осылайша, президент Н. Назарбаев Вашингтон мен Нью-Йоркте жасалынған террористік актілерді

қатаң айыптай отырып, терроризмге қарсы күресудегі АҚШ және коалиция әрекеттеріне қолдау көрсетуге дайындығы туралы мәлімдеді. Қазақстан Президентінің алғашқы әрекеттерінің біріне көптеген АҚШ конгресмендерінің пікірі бойынша, «баға жетпес әрекет» болып табылатын оның Астанадағы Америка Құрама Штаттарының елшілігіне барып, көңіл айту кітабына жазба қалдыруы болды [4].

Өзінің 2002 жылы 11 қыркүйектегі ЕҚЫҰ отырысында сөйлеген сөзінде, мемлекеттік хатшы-сыртқы істер министрі К.Тоқаев АҚШ-ғы қайғылы оқиғаны «адамзат дамуындағы аралық меже» ретінде анықтап, «тыныштық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуде күш жұмылдыруға» шақырды [5]. Сонымен, барлық күш органдары басшыларының қатысуымен өткен түнгі уақыттағы жиналыста республикада және оның жақын маңайында терроризмді тоқтату үшін барлық күштер мен құралдарды жұмылдыру туралы шешім қабылданды [6].

Нәтижесінде, Қазақстан басшысы Вашингтон тарапынан ешқандай бұйрықтар мен ұсыныстарды күтпестен, АҚШ-қа антитеррористік операциялар шеңберінде әуе кемелерінің ұшып өтуі (топтық емес, жалғыз ұшулар) үшін арнайы әуе дәліздерін беру туралы шешім қабылдады.

2001 жылдың 15 желтоқсанында Астанада қол қойылған Қазақстан және Америка Құрама Штаттарының үкіметі арасында өзара түсіну туралы Меморандумның мәтініне сәйкес, «Қазақстан Республикасының әуе трассалары бойынша ұшулар азаматтық халықтың әуе кемелерінің халықаралық ережелеріне сәйкес жүзеге асырылуы тиіс» болды. Әскери авиацияға сай ұшақтар «топтармен емес, қатар жүрулері тиіс... Әуе кемелерінің ұшуларының саны, шамамен: тәуілігінде 8-10 рейстер» болды. Сонымен, 2002 жылдың сәуірі аяғына қарай, терроризмге қарсы операциясының бастапқы кезеңінде-ақ Қазақстан территориясынан АҚШ қорғаныс министрінің санауы бойынша 340 жуық әуе кемелері ұшып өтті, ал Н. Назарбаевтың айтуы бойынша, олардың саны 600 бірлікті құраған [7].

Халықаралық терроризм мәселесі ерекше қарастыруды талап етеді: Орталық Азиялық аймағында аймақ елдерімен қатар, бүкіл әлемдік қауымдастықты алаңдататын халықаралық террористік ұйымдар немесе олардың бөлімдері, радикалды бағыттағы ислам фундаменталистері, экстремистік топтар көптеп шоғырланған. Бір жағынан, антитеррористік коалиция операциясының «жетістігіне» қарамастан, терроризм пен есірткі тасымалдауының «ұясы» болуын жалғастырушы Ауғанстанның территориялық жақындағы да, сонымен бірге тұрақсыздық факторы болып қала беруде.

Екіншіден, геосаяси көзқарас жағынан, адам және табиғи ресурстарға бай болуы, энергия тасымалдаушылық қабілетінің себебінен Орталық Азия Ресей, Қытай және АҚШ сияқты жаһанды маңызға ие, Пәкістан, Иран, Үндістан сияқты аймақтық маңыздығы немесе БҰҰ, НАТО, ЕҚЫҰ және т.б. халықаралық ұйымдар болсын барлық қатысушылардың мүдделері тоғысатын стратегиялық маңызды аймақ болып табылады [8].

Орталық Азиядағы ислам терроризмі мәселесі көбіне Аль-Каидамен салыстыруға болатын қауіп келтіретін Өзбекстан ислам қозғалысының әсері тұрғысынан және одан тарайтын ұйымдар мысалында қарастырылады. Ауғанстандағы америка әскери компаниясының басталуына дейін болған, ӨИҚ-нан тарайтын қауіп бір мемлекет шеңберінен шықты. Ұйым қызметі сол кезде-ақ аймақтық деңгейге өтіп, кем дегенде үш мемлекетке қауіп төндіре бастады: Тәжікстан, Өзбекстан және Қырғызстанға. 2001 жылы ауғандық қорғанышынан айырылуы, ұйымға айтарлықтай соққы болғанымен, оны жоя алған жоқ.

Жағдайдың өзгеруі ұйымның вертикал құрылымынан желілікке өтуіне әсер етті. Қазіргі таңда ӨИҚ ғана емес, одан бөлініп шыққан ұяшықтар да үлкен мәселелер тудырады – «Джихад ислам одағы», сонымен қатар ӨИҚ және ДИО-мен қатынастарын сақтап қалған, алайда дербес әрекет ете алатын Орталық Азиядағы «ұйқыдағы» ұяшықтарды желісі. Мұндағы «Аль-Каидалық» қауіп айқын келеді және оны тек қана посткеңестік Орталық Азия контекстінде ғана емес, Ауғанстандағы соғыс тарапынан да

қарастыру қажет, өйткені неоталибтер ИДУ және ИСД-нің негізгі қамқоршылары болып табылады.

Орталық Азиядағы исламдық топтардың ықпалын бағалау келіспеушіліктер тудырады. Олардың кейбіреулері өткізген операцияларымен, ал басқалары көбіне оларға дәлелсіз жатқызылатын акциялардың нәтижесінде танымалдылыққа ие болады.

Олардың ішінде жарқын мысал ретінде Хизб ут-Тахрир қозғалысын айтуға болады. Сарапшылар мен ресми мемлекеттік тұлғалардың арасында дәл осы радикалды, алайда күштемей әдістерді ұстанатын ұйым Орталық Азиядағы ислам терроризмінің негізгі қайнар көзі болып табылады деген ой-пікір бар. Кейбіреулері Хизб ут-Тахрир-ді Аль-Каидамен салыстыра келе, біріншісі болашақта екіншісінен қауіпті ұйымға айналу мүмкіндігін айтады. Мұндай мүмкіндікті әрине жоққа шығаруға болмайды, бірақ қазіргі таңға дейін ұйым тек қағаздар таратумен ғана ерекшеленді [9].

Орталық Азияда терроризмнің таралу қаупі шын мәнінде бар екендігін білудің қажеттігін түсінуге болды. Оның бар болған жағдайында, бұл қауіп тек бір мемлекетке ғана қатысты емес, кем дегенде аймақтық қауіпсіздікке қатер тудыратындығы анық. Мұндай жағдай, тек қана посткеңестік Орталық Азия үшін ғана емес, сонымен қатар, «Үлкен Орталық Азия» (посткеңестік Орталық Азия, Ауғанстан, Пәкістан) ретінде анықтауға болатын бүкіл аймақтың тұрақтылығын бұзуда аса қауіпті және жақын арада терроризммен соғыста басты фронтқа айнала алатын еді.

2001 ж. 11 қыркүйегіндегі АҚШ-тағы террористік актілерді көптеген мамандар Орталық Азияға қатысты жаңа сыртқы саяси бағыттың жаңа кезеңінің басталуы ретінде қарастыруға бейім келеді. Ауғанстан антитеррорлық компаниясының бірінші объектісіне айналды, ал Вашингтонның түсіндірмесіне сәйкес Орталық Азия елдері «майдан шебіндегі» мемлекеттер болудан бас тартты.

Талибтердің режимін құлату Орталық Азия елдерін негізгі қауіптен арылтты. Өзбекстан ислам қозғалысына қарсы да үлкен соққы жасалды. Осылайша, қысқа мерзімді жоспардағы «терроризммен жаһандық соғыс» аймақтық қауіпсіздікті нығайтуға септігін тигізді. Сонымен қатар, Орталық Азияда американдық базалардың құрылуы аймақтық деңгейде жаңа американо-ресей және американо-қытай қайшылықтарының пайда болуына алып келді. Ресей және Қытай аймақтағы американдық миссияның мерзімі мен міндеттері бойынша шектеулілігін алға тартып, наразылықтарын күшейте бастады. Мәскеу, Пекин, көбіне бірлесе әрекет ететін және Вашингтон арасында аймақ елдеріне ықпалдық үшін бәсекелістіктері күшейді.

Ауғанстанға қарсы әскери акцияны дайындау кезінде АҚШ аймақ елдеріне әскери ұшулар, әскери-әуе базалары мен аэродромдар үшін әскери кеңістік беруді сұрады. Нәтижесінде 2001 ж. аяғында АҚШ басқаратын антитеррористік коалицияның қарулы күштері Өзбекстанда, онда оларға Карши (Ханабад) әуежайы берілді және Қырғызстанда – Манас халықаралық әуежайында тұрақтады [10].

Осылайша АҚШ-тың Орталық Азиядағы нақты белгіленген болуы аймақтық қауіпсіздік жүйесінің қалыптасуына тікелей әсер ететін объективті факторға айналады. Аймақтағы АҚШ әскери контингенттерінің орналасуы ұзақ мерзімді немесе тұрақты сипат алатындығы туралы айту қиын, себебі басында американдық әскери базаларды орналасу ұзақтығы антиталибтік операцияның кезеңінің аяқталуымен анықталады деп жобаланған еді, алайда қазірдің өзінде Орталық Азиямен қатар АҚШ қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында аймақта міндетті түрде болу туралы АҚШ өкілдерінің пікірлері естіледі.

Қазіргі таңда Қазақстан Ауғанстаннан әскери контингентті шығару және 2014 ж. кейін жалпы аймақтағы жағдайды тұрақтандыру контекстінде АҚШ-тың басты стратегиялық әріптесі болып табылады.

Бұл орайдағы ең қауіпті жағдай 2014-2015 жж. көрініс тапқан Солтүстік Ауғанстандағы (Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстан шекаралары) содырлардың шоғырлануы. «Ислам мемлекетінің» содырлары Ауғанстан территориясын орталық

азиялық республикаларға ықпалды тарату базасы ретінде қарастырады. Ислам мемлекетінің бірқатар дайындық орталықтары Орталық Азиядан және Ресейдің кейбір аймақтарынан шыққан содырларды дайындаумен айналысады. Осылай, РФ Бас штабының бағасы бойынша Ауғанстанда 2-3 мыңға жуық ИМ содырлары шоғырланған және олардың саны күн санап өсуде.

Солай бола тұра, Орталық Азияның біртұтастығы мен тұрақтығы толық ішкі тұйықтану немесе консерватизм емес, керісінше мемлекеттер ынтымақтастығының ашық және плюралистік сипатын білдіреді. Тек осындай жағдайда, Орталық Азия Қытай, Ресей және АҚШ-тың ынтымақтастық кеңістігіне айналуы мүмкін. Осы жерде, 2015 ж. 27 қыркүйекте БҰҰ Бас Ассамблеясының саммиті шеңберінде АҚШ мемлекеттік хатшысы Джон Керри Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстанның сыртқы істер министрліктері басшыларымен кездесу арқылы, өзінің орталық азиялық әріптестерімен жаңа аймақтық форматтағы ынтымақтастықтың басталуына жол қойды.

Орталық Азияның басты ерекшеліктерінің бірі – өзінің геосаяси орналасу жағдайына байланысты аймақ әлемдік державалардың геосаяси мүдделерінің тоғысу объектісіне айналды. Қазіргі кезде аймақта өздерінің жекелеген стратегияларын АҚШ, Ресей, Қытай державалары жүзеге асыруда. Аталмыш мемлекеттердің саясаты Орталық Азия аймағы мемлекеттерінің тек сыртқы саясатына ғана емес, сонымен қатар аймақтың ішіндегі үдерістерге де тікелей әсер етуде. Ресей мен Қытайдың аймаққа қатысты стратегиялық әріптестігі Қытай мен орталық азиялық мемлекеттерінің қауіпсіздік, экономика саласындағы қатынастардың дамуына септігін тигізді. Қазіргі уақытта Қытай Орталық Азия елдерімен Жібек жолы экономикалық белдеуі жобасы сияқты нақты қадамдарын жасай отырып аймақ елдеріне қатысты саяси бағытының бастамасын дамытуда.

Орталық Азияның басты ерекшеліктерінің бірі – өзінің геосаяси орналасу жағдайына байланысты аймақ әлемдік державалардың геосаяси мүдделерінің тоғысу объектісіне айналды. Қазіргі кезде аймақта өздерінің жекелеген стратегияларын АҚШ, Ресей, Қытай державалары жүзеге асыруда. Аталмыш мемлекеттердің саясаты Орталық Азия аймағы мемлекеттерінің тек сыртқы саясатына ғана емес, сонымен қатар аймақтың ішіндегі үдерістерге де тікелей әсер етуде. Ресей мен Қытайдың аймаққа қатысты стратегиялық әріптестігі Қытай мен орталық азиялық мемлекеттерінің қауіпсіздік, экономика саласындағы қатынастардың дамуына септігін тигізді.

Орталық Азия мемлекеттері жаңа инфрақұрылымдық нысандарды салуға, сауда байланыстарын дамыту мен әлемнің жетекші елдерімен тығыз серіктестік қатынастар орнатуға қызығушылық танытуда. Кең көлемді жобаларды қаржыландыру, жаңа балама көлік дәліздерін қалыптастыру мен шекаралас елдермен сауда-экономикалық ынтымақтастықты дамыту Орталық Азия елдерінің ұлттық мүдделеріне сай келеді. Бірақ қарама-қайшылықтарға толы, әлі үйлестірілмеген жобаларды іске асыру Орталық Азиядағы геосаяси бәсекелестікті одан әрі күрделендіріп, аймақтық шиеленістерді ушықтыруы мүмкін. Сондықтан Қытай не АҚШ тарапынан Орталық Азия мемлекеттеріне ұсынылған жобалар ең алдымен, аймақ елдерінің мүдделерін ескеруі қажет, және де бұл жобаларды іске асырудың қысқа мерзімді әрі ұзақ мерзімді нақты қадамдары бекітілуі тиіс деп ойлаймыз.

Әдебиеттер

1. Аманжолов Ж.М., Ахметов Е.Б. Безъядерная зона в Центральной Азии и ее роль в рамках военно-политического измерения деятельности ШОС // Вестник КазНУ // – Алматы, 2013
2. В Душанбе заработал центр техобслуживания Агентства по ядерной и радиоактивной безопасности // 2018, - 2 с.
3. США передали Таможенной службе Таджикистана учебный центр, стоимостью свыше \$2 млн // Новости // - 2014

4. Братерский М.В., Скриба А.С. Концепция «мягкой силы» во внешнеполитической стратегии США // Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика. – 2014. – №2(9). – С. 130-144.
5. Резолюция 1373 / Совет Безопасности ООН. – 2001, сентябрь - 28
6. Южный фланг СНГ. Центральная Азия – Каспий – Кавказ: возможности и вызовы для России / под ред. Наринского М.М. и Мальгина А.В. – М.: МГИМО (У) МИД РФ; АНО «ИНОЦентр (Информация. Наука. Образование)»; Логос, 2003. - 337 с.
7. Токаев К. О необходимости усиления центрально-азиатского направления деятельности ОБСЕ // 2002, сентябрь
8. Токаев К. Преодоление. дипломатические очерки казахстанского министра. – М.: Мир, 2003.
9. Симпсон Дж. Терроризм и право: международные подходы вчера и сегодня // Ежегодник / СИПРИ. – М.: Наука, 2004. – С. 29-41.
10. D. Chaudet. Hizb ut-Tahrir, an Islamist Threat in Central Asia? // Journal of Muslim Minority Affairs. - 2006. - Vol. 26, №1. - С. 113-125.

Н.Б. Серикбаева, П.С. Рахимгалиева
Семей қ. (Қазақстан)

АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ МЕДИА ЖӘНЕ ОНЫҢ ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ЫҚПАЛЫ

Сөз еркіндігі мен БАҚ бостандығына басымдық берген қоғамда ақпараттың қажеттісін алу мен оны тиімді пайдаланудың өзіндік қиындықтары болатындығы сөзсіз. Қазіргідей ақпараттандыру кезеңінде оның зиянды ықпалынан қорғай отырып, тәрбие үрдісінде мейлінше тиімді тұстарын пайдалануға ұмтылу білім беруші мекемелердің басты міндеттерінің бірі болуы шарт.

Бүгінгі күнде «ақпараттық сфера» және «киберкеңістік» тұлғаның жаңа типін қалыптастырды. Өз заманында М. Маклюэн: «Шын мәнінде сауатты болуы үшін медиа әлемінде сауатты болу қажет» деген болатын. Әйгілі канадалық әлеуметтанушының сөзі бүгінде өзінің өзектілігін көрсетті. Ақпараттың тоқтаусыз ағылуы балалар мен жасөспірімдердің физиологиялық және психологиялық дамуына әсер етіп жатқандықтан олардың ақпараттық сауаттылығы мен сын тұрғысынан ойлау қабілетін қалыптастырудың қажеттілігі пайда болды.

Ақпараттану үрдісін зерттеуші ғалымдардың пікіріне сүйенсек, қазіргі қалыптасып отырған ақпараттық қоғам, бұл: ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды дамытуға негізделген қоғам; адамға және мемлекетке қажетті білімнің бәріне ақпаратты кедергісіз алу арқылы қол жеткізуге болатын және онымен жұмыс істей алатын шарты бар білім қоғамы; бір жағынан, әлем мәдениетін қабылдай отырып, екінші жағынан, өз мәдениетінің дамуына жол ашатын қоғам [1, 146 б.].

Жаһандану заманында ақпаратты кедергісіз алатын қоғамның орнауы заңдылық деп танылса, екінші жағынан, жастарды ақпарат тасқынының кейбір кері ықпалдарынан сақтандыру керектігі де ақиқат. Бүгінгі күнде жастардың әлеуметтену құралдары да өзгерді: білім беру (жаппай), мәдениет, дін, теле және электронды басылымдар; қоғам және көшедегі жарнамалар; қазақстандық бұқаралық ақпараттық құралдары; шетелдік бұқаралық ақпараттық құралдары; әлеуметтік желілер; баспа өнімдері т.б. алдыңғы орынға шықты [2, 19 б].

Зерттеулерге сүйенсек, бір адамның бұқаралық ақпарат құралдарымен байланысы орташа есеппен санағанда күніне 11 сағаттан асады екен. Теледидар күн сайын орташа

алғанда 7 сағат 40 минут қосылып тұрады. Ал қалалық өңірлерде 2 жастан 12 жасқа дейінгі балалар орташа алғанда аптасына 25 сағат теледидар көреді екен. Отбасы қауымдастығы ұлттық одағының деректеріне сәйкес кәмелетке толмаған аудитория жыл сайын орташа алғанда тиімді уақытының 154 сағатын ата-аналарымен бірге және 850 сағатын мұғалімдермен бірге өткізсе, әртүрлі электронды ақпарат құралдарымен әлеуметтік желілерге 1400 сағатын жұмсайтын көрінеді. Бұқаралық баспа, теле, бейне және аудио ақпараттарды шектеусіз пайдалану тұтынушылардың мінез-құлқына, психологиясы мен физиологиялық дамуына өз әсерін тигізбей қоймайды.

Масс-медианың тұлғаның психологиялық және физиологиялық дамуына тигізетін ықпалы тікелей немесе жанама, қысқа мерзімді, ұзақ мерзімді, кейде баяу болатындығын аңғаруға болады. Медианың кері ықпалын азайту мақсатында көптеген дамыған мемлекеттерде БҰҰ-ның балаларды қорғау туралы 1989 жылғы Конвенциясына сәйкестендірілген заңдар жұмыс істейді. Мысалы, Еуропа одағында «Компьютерлік қылмыстар туралы», «Электронды бұқаралық-ақпарат құралдарында зорлық-зомбылықты көрсету туралы» заңдық күші бар Декларациялар, ТМД елдерінде «Балалардың мемлекеттегі құқықтарының негізгі кепілдіктері туралы» заңдары қарастырылған. АҚШ, Канада, Германия, Ұлыбритания, Нидерланды, Норвегия, Италия, Жапония және басқа дамыған елдердің де осы тектес заңдары мен ережелері бар.

Шетелдерде осы заңдар негізінде балаларды адамгершілік сезімнен суытатын, психикасы мен денсаулығына, физиологиялық дамуына зардабын тигізетін, қатыгездікті насихаттайтын, яғни жеткіншектер мен жасөспірімдерді рухани аздыратын ақпараттан қорғауға арналған құқықтық шаралар қолға алынған. АҚШ-та балаларды интернет зардаптарынан сақтандырудың жолдары бұдан он төрт жыл бұрын заң жүзінде қарастырылып, 1998 жылы «Кәмелетке толмағандардың жеке өмірін қорғау туралы акт» қабылданып, 13 жастан төменгі балалар үшін web-ресурстарды міндетті түрде классификациялау нормасы енгізілген. Ресейде де «Балаларды денсаулығы мен дамуына зиянын тигізетін ақпараттан қорғау туралы» Заң жұмыс істейді [3, 49 б].

Жалпы, медианың кері ықпалынан сақтанудың бірнеше жолдары бар. Ең бірінші, балалар мен жасөспірімдерге арналған медиамәтіндерде ұятты көріністер, психотропты заттарды қабылдау, өз-өзіне қол жұмсау, қылмыс жасау, ауыр сырқаттар, ішімдікке және есірткіге тәуелділік, неке бұзу, діни мәселелер, әлеуметтік жат мінез-құлық пен зорлық-зомбылық т.с.с сияқты көріністер болмауы тиіс.

Екіншіден, балалар мен жасөспірімдердің өздерінің жасына сай индекстелген бағдарламаларды ғана көруін қадағалау қажет. Қазақстан Республикасының «Мәдениет туралы» заңына сәйкес фильмдер көрермендердің жас шегіне қарай индекстеледі. Мәселен, «К» - әртүрлі жастағы көрермендерге арналған фильмдер; «БА» – он екі жасқа толған балаларға көрсетуге рұқсат берілген фильмдер; «B14» – он төрт жасқа дейінгі балаларға ата-аналарымен бірге көруге ұсынылатын фильмдер; «E18» – он сегіз жастан асқан көрермендерге арналған фильмдер; «НА» – жиырма бір жасқа толған көрермендерге ғана арналған фильмдер. Бұл шектеулер балалар мен жасөспірімдердің денсаулығына, сезімі мен рухани дамуына зиян келтіретін дыбысты-бейнелі шығармалардан қорғау үшін, сондай-ақ ересек аудиторияға таңдау еркіндігін ұсыну мақсатында енгізілген [4].

Сондай-ақ, балалар мен жасөспірімдердің медиамен байланыс жасау уақыты шектелгені жөн. Мысалы, медициналық тұрғыда кіші мектеп жасындағы балалардың денсаулығына зиян тимейтін шектеу – ол күніне 1 сағаттан 3 сағатқа дейін теледидар көру, компьютердің алдында 10 минуттан 30 минутқа дейін ғана отыру. Осы шектеуден асып кетсе, ол баланың психологиялық және физиологиялық дамуына кері ықпалын тигізбей қоймайды.

Ақпараттық қоғамда тұлғаларды зиянды ақпараттан қорғаудың ең бір ұтымды тәсілі – медиабілім беру. Өйткені медиабілім – жаңа ұрпақты қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында өмір сүруге, әртүрлі медиа ресурстарды сыни тұрғыдан қабылдай білуге,

оларды түсінуге және оның психикаға әртүрлі әсері бар екендігін сезіне білуге үйретеді [5, 12 б].

Шетелдік және отандық ғылыми-зерттеу жұмыстарында медианың зиянды ықпалына жол бермеу үшін бірқатар қызықты іс-шараларды ұйымдастыру ұсынылады. Мысалы: газет пен журналдардағы мәтіндерді іріктеп, сүйікті бір фильмге немесе телевизиялық бағдарламаға сыни талдау жасау; телехикая немесе фильм мотиві бойынша рөлдік және іскерлік ойындар құрастыру; медиадан алған ақпараттар мен қызықты деректерді тіркеп қоятын арнайы бағдарлама дайындау; медиақұралдардан көрген не оқыған нақыл сөздерге, мақал-мәтелдерге, философиялық мәндегі ұлағатты сөздерге арналған кітапша немесе жинақ құрастыру; белгілі бір фильмнің не бейнелік материалдың театрлық қойылымын ұйымдастыру, мерзімді басылымдағы мақалаларға рецензия жазу және т.б.

Медиамен күнделікті өмірінде үздіксіз байланысқа түсетін кез келген тұлға үшін медиалық білімін үнемі арттыру, бұқаралық коммуникацияның заңдылықтарын (баспа басылымдары, телевизия, радио хабарлар, интернеттегі сайттар, кино, видео, ұялы телефондық байланыстар және т.б) ұғыну, заманауи ақпараттық жағдайдағы өмірге дайындалу, әртүрлі ақпаратты дұрыс қабылдауға, оны түсінуге үйрену, ақпараттың психикаға әсерін түсіну, техникалық құралдардың көмегімен вербальды емес коммуникация формасы негізінде қарым-қатынас жасау тәсілдерін меңгеру, медиамәтінді өз бетімен құрастыра алу іскерлігі мен сыни тұрғыдан ойлау қабілетін дамыту аса маңызды болып саналады.

Әдебиеттер

1. Чельшева И.В. Медиаобразование для родителей: освоение семейной медиаграмотности. – Таганрог, 2008. – 184 с.
2. Змановская Н.В. Формирование медиа-образованности будущих учителей : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Н.В. Змановская. – Красноярск, 2004. – 24 с.
3. Сейітқазы П.Б. Баспасөз және тәрбие мәселесі: Оқу құралы. – Астана, 2007. – 112 б.
4. Мәдениет туралы Қазақстан Республикасыны Заңы. 15.12.2006 ж., №207. [<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z060000207>]
5. Сыдықов Б.Д. Болашақ мұғалімдерді ақпараттық-компьютерлік және математикалық модельдеу негізінде кәсіби дайындау жүйесі: пед. ғыл. докт ... автореф. – Түркістан, 2010

Г.Б. Сулейменова, А. Кадырова
Астана қ. (Қазақстан)

ӘЛЕМ ТАРИХЫНДАҒЫ ҰЛЫ ТҮЛҒАЛАР РӨЛІ

Біз «адам мен табиғат – егіз» деген сөзді жиі айтамыз. Адамзат қоғамында да тұтас бір халықтың, мемлекеттің беталыс-бағдарын, бет-бейнесін өзгертетін осындай оқиғалар орын алатын кездер де жиі кездеседі. Міне, осындай сындарлы сәттерде ел билігін ұстаған таңдаулы тұлғалар немесе үркердей үлкен топ тарих сахнасына шығады.

Лев Гумилев мұндай тұлғаларды «пассионарлар», ал олардың шоғырын «пассионарлық топ», ал құбылыстың атауын «пассионарлық» деп атайды. Жаһан тарихына жіті көзбен зер салсақ, мұндай пассионарлар, пассионарлық топтар мен пассионарлық құбылыстар аз болмағандығын аңғару қиын емес.

Шыңғыс хан (түр. Чингиз Хон; моңғ. Чингис хаан шын аты Тэмүжін) – Азияда тұңғыш біртұтас мемлекет құрушы, өз заманының аса ірі әскери және мемлекет

қайраткері. Ежелгі ру басшысы Есүхей батырдың отбасында туған. Өзінің әскери таланты арқасында және дұшпандарының әлсіздігі мен бытыраңқылығын пайдаланып, 1183-1204 жж. өкімет билігі үшін күресте негізгі жауларын – Меркіт тайпасының көсемі Тохтадан бастап, Найман тайпасының басшысы Таян ханға дейін – талқандады да, кең байтақ территорияны басып алды, сөйтіп онда мекендейтін көптеген ру-тайпалық одақтардың бірден-бір билеушісі болды [1, 96 б.].

Осы жеңістері және тайпа көсемдерін өз маңына топтастыруға бағытталған бірсыпыра әлеуметтік шараларды жүзеге асыруы нәтижесінде Тэмуджин дала ақсүйектері құрылтайының шешімімен Барыс жылы (1206) барлық тайпалардың ұлы ханы болып жарияланды да, «Шыңғыс хан» (түркі тілдеріндегі «теңіз» деген сөзден шыққан деп есептеледі) лауазымын алды. Шыңғысханның атын моңғолдарды қорғасын деп Шыңғысхан атаған.

Ішкі саясатта Шыңғыс хан мемлекетті басқару ісін бір орталыққа бағындыруға күш салды, түркі-моңғол тайпаларын «мыңдық» деп аталатын әскери-әкімшілік бөліктерге бөлді (өйткені хан талабы бойынша, бұл бөліктердің әрқайсысы 1000 атты әскер беруге тиісті болды). Шыңғыс хан бұларды жайылым жерлерімен қоса өз туыстары мен нояндарға еншіге бөліп берді.

Ұлы хан жазбаша іс жүргізуді ұйымдастырды. 1206 жылы ол әдеттегі құқық (Ұлы жасақ) ережелерін бекітті. Мемлекет ішіндегі наразылықтарды басу үшін 10 мың адамдық жеке гвардия (кэшиг) құрды.

Әскерде өте қатаң тәртіп орнатты: сәл кінәлі немесе қорқақтық көрсеткен әскери адамдар өлім жазасына кесілді. Шыңғыс хан әскери стратегия мен тактикада мұқият барлау, жауды жекелеп талқандау, тұтқиылдан шабуыл жасау, дұшпанды алдау үшін арнаулы отрядтардан тосқауыл қою, қыруар атты әскермен маневр жасау т.б. әдістерді қолданды.

1207-11 жж. Шыңғыс хан Сібірмен Шығыс Түркістанды (буряттарды, якуттарды, ойраттарды, қырғыздарды, ұйғырларды) бағындырды. 1211 ж. Цзинь мемлекетіне жорық жасады. 1215 ж. Бейжінді алды. 1217 ж. Солтүстік Қытай түгел Шыңғыс ханның билігіне көшті. 1219 ж. Корея патшалығы Шыңғыс хан әскерлерінен тізе бүкті. Қытайға қарсы шабуылдан кейін Шыңғыс хан әскерлерінің бір тобы 1218-19 жж. Жетісуды, 1219-21 жж. Қазақстан мен Орта Азияны жаулап алды.

Шыңғыс хан Танғұттарға кезекті шабуылы кезінде қаза тапты. Соғысты Шыңғыс ханның мирасқорлары, Шыңғыс әулетінің хандары азды-көпті үзілістермен үсті-үстіне жүргізе берді.

Шыңғыс қағанға дейін де, кейін де тарихта аты қалған ұлы тұлғалар болған. Бірақ олардың бірде-біреуінің дәл қағандықпен аса мол құпиясы қалған жоқ. Демек, әлем тарихындағы ең құпияға толы тұлғалардың бірі әрі бірегейі – Шыңғыс хан. Ол туралы шындықтың кейбір беттері әлі ашылмай келеді. Ол өте сұңғыла, ақылды адам болған. Оның бойынан қатыгездікпен басқа елдерді жаулап алудың неше түрлі әдістерімен қатар, еркімен берілген халықтарға зорлық-зомбылық көрсетпеу туралы өзінің нояндарына берген бұйрығы туралы аңыздар да айтылады. Шынында да, ол қатыгез, жауыз, жабайы, надан болса, неге оны бүкіл әлем «екінші мыңжылдықтың тұлғасы ретінде» мойындап отыр. Оның ұлылығы ерте ме, кеш пе тарихта өз атының қалатынына сенген. Сол кезде біреу мақтап-жақтар, ал екінші керісінше пікірде болуы мүмкін ғой. Мұндайда достарыңнан гөрі қастарыңның көп болатындығы тарихтан белгілі. Сондықтан Шыңғыс хан досқа да, жауға да өз өмірінің кейбір сәттерін құпия ұстаған [2, 410 б.].

I Петр немесе Ұлы Петр (9.6. 1672, Мәскеу – 8.2.1725, Петербург) – мемлекет қайраткері, орыс патшасы (1682 – 1725), Ресей императоры (1721), қолбасшы, реформатор. Романовтар әулетінен шыққан.

Бала кезінде үй тәрбиесінде білім алды. 1682 жылы ресми түрде таққа отырды. I Петр патшалығының соңында жаңа тұрақты армияда 126 полк болды. Жалпы әскер саны 200 мың солдатқа жетті. Ол кезде казактардың тұрақты атты әскерінде 100 мыңнан аса

адам болды. Әскери реформа, іс жүзінде тұтас мемлекеттің мақсат-мүддесін айқындады. I Петр армия мен флотты басты қамқорлыққа алды. Әскери міндеткерлік өмір бойғы және тұрақты болып жарияланды. Міндеткерліктің мәжбүрлеуші сипатына қарамастан, I Петр уақыт өте келе тұрақты ғана емес, сондай-ақ жалдамалы армиядан мүлдем ерекшеленетін бір ұлтты армияға да ие болды.

I Петр реформалары қоғамдық өмірдің барлық салаларын қамтыды.

Оның мемлекеттік аппаратқа енгізген реформалары орыс самодержавиесінің 18 ғасырда дворяндық монархияға айналуында маңызды қадам болды. Боярлар думасы сенатпен (1711), приказдар коллегиялармен (1718) ауыстырылды. Мемлекет басқаруды бақылайтын генерал-прокурор басқаратын прокурорлар қызметі енгізілді. Шіркеуге мемлекеттік бақылау орнату мақсатында жоғары діни орган – синод құрылды. 1708-09 жылдары воеводалықтар және наместниктер орнына 8 (кейін 10) губерния мен уездер құрылды. 1703 жылы Петербургтің негізгі қаланып, 1712 жылы астана Мәскеуден осында көшірілді.

I Петр мәдениет, халық ағарту саласында да ірі реформалар жасады. Зайырлы мектептер пайда болып, шіркеудің білім берудегі үстемдігі жойылды. Орыстың алғашқы көпшілік театры құрылды. 1703 жылы «Ведомости» газеті жарық көрді. 1699 жылы пушкарлар мектебі, 1701 жылы математика-навигация ғылымдары мектебі, медицина-хирургия мектебі, 1715 жылы Теңіз академиясы, 1719 жылы инженерия және артиллерияшылар мектебі, алғашқы мұражай-кунсткамера, 1725 жылы Петербург ҒА ашылды. Сәулет өнері дамып, Батыс Еуропа мәдениетімен байланыс күшейді. Ресейдің шетелде тұрақты елші ұстауы тұңғыш рет I Петр тұсында басталды [3, 414-583 б.].

Мұстафа Кемал Ататүрік. Ол – Түркі әлемінің ұлы қайраткері.

Негізінен, қазақпен қаны да, жаны да, діні де, ділі де бір түрік бауырларымыздың Отаны Түркия – жер көлемі жағынан Еуропадағы ең үлкен мемлекет. Ал тәуелсіз Түркия Республикасының негізін қалаушы, оның тұңғыш президенті Ғази Мұстафа Кемал Ататүрік – бүкіл түркі әлемінің ұлы қайраткері, теңдесі жоқ тарихи тұлға.

1881 жылғы 19 мамырда Селаник қаласында (Салоник) дүниеге келіп, 1938 жылғы 10 қарашада Стамбұлда қайтыс болған Ғази Мұстафа Ататүріктің бүкіл саналы ғұмыры өз Отанының тәуелсіздігі мен тұтастығы, ана тілі мен ұлттық мәдениетінің дамуы жолындағы күреске арналды.

Ол Селаникте әскери лицей мен әскери мектепті (1902), Стамбұлда Бас штабтың академиясын (1905) бітірді, 1908 жылы Жас түріктер төңкерісіне қатысты [4, 23 б.].

1919 жылғы мамырда Эгей теңізіне жақын жердегі таулы өңірде партизан соғысы бұрқ ете түсті. Халықтық қарсылықты бастаушылардың көбісі Жас түріктердің жаңғыртушылық көзқарасын қолдайтын, білімді де отаншыл әскери кадрлар еді. Осынау тарихи күресті таяуда ғана аяқталған соғыстың батыры, «Ыстамбұлдың құтқарушысы» атағына ие болған Мұстафа Кемал басқарды.

1920 жылғы наурыз айында Түркия мемлекетінің өмірінде үлкен тарихи оқиға болды. Ол Түркияның Ұлы Ұлттық Мәжілісінің (ТҰҰМ) құрылуы еді. Сол жылғы сәуір айында оның төрағасы болып Мұстафа Кемал сайланды. Мәжіліс Түркия өз алдына жеке тәуелсіз республика болуға тиіс деген шешім қабылдады.

Мұстафа Кемал Ұлы Ұлттық Мәжілістің қарауына «саяси, экономикалық, әкімшілік және әскери мәселелерді қамтитын басқаруды жүзеге асыру бағдарламасын» ұсынып, алғаш рет «Түрік мемлекеті» деген ұғым енгізілді. Осылайша Осман империясынан мүлдем бөлек, жаңа геосаяси субъекті дүниеге келіп, ол заңды тұрғыда бекітілді. Бүкіл Түркия халқы Мұстафа Кемалдың саясатын толық мақұлдап, оған жан-жақты қолдау көрсетті. Бұл Мұстафа Кемалдың Түркия елінің басшысы, ірі мемлекет қайраткері ретінде тарих сахнасына шығуы болатын.

1923 жылғы 2 қазанда Түркияның Ұлы Ұлттық Мәжілісі тәуелсіз Түркия республикасының құрылғанын жариялап, оның астанасы Анкара қаласы болып бекітілді. Сол жылғы 10 қазанда Ғази Мұстафа Кемал Түрік Республикасының президенті болып

тағайындалды. Осылайша өмірге еуропалық сипаттағы демократияға негізделген жаңа тұрпатты Түркия Республикасы келіп, оның құрылғандығы 1923 жылғы 29 қазанда ресми түрде жарияланды. Бір жыл өткен соң Түрік Республикасының Конституциясы қабылданды. Ғази Мұстафа Кемал Түркия республикасының президенті қызметіне 1927, 1931 және 1935 жылдары қайта сайланды.

Ең бастысы, 1924 жылы Түркияның Ұлы Ұлттық Мәжілісі қабылдаған Конституция бойынша елдің барлық азаматтары түріктер деп жарияланды. Ғази Мұстафа Кемал өзінің парламенттік тобын Халықтық – республикалық партияға (ХРП) айналдыратынын мәлімдеп, жаңа құрылған партия парламенттің жаңа құрамының сайлауында жеңіске жетіп, оның төрағасы болып Ғази Мұстафа Кемал сайланды. Ол Халықтық – республикалық партияға жариялы оппозицияны өз серіктестерінің қатарынан құруға екі рет талпыныс жасағанымен, бұл әрекеттері сәтсіз аяқталды. Алайда қуанарлығы, кемалшылар Осман империясы кезіндегі мемлекет ұйымдастырудың негізгі қағидаттарынан бас тартып, дара билік феноменін сақтап қалды, кейін оны тіпті күшейтті [5, 42-47 б.].

Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев – Қазақстанның Тұңғыш Президенті. Қиындықтардан батыл өте алатын, кедергілерді еңсеретін, әлеуметтік өркендеу мен жаңару үшін ілгерілеудің жаңа жолын ашуға қабілетті лидерлер жарқырай көрінеді. Басқаша айтқанда, көрнекті тұлғаларды Тарихтың өзі дүниеге әкеледі. Дегенмен, лидерлердің өздері де Тарихты жасайды.

Қоғам бірлікте болған, ұлттық ортақ идея қалыптасқан жағдайда ел де қарқынды дами түсетінін тарих көрсетіп отыр. Сонымен қатар, біріктіру идеологиясының пайда болуының негізгі шарты – жалпы ұлттық лидердің шығуында екені айқын. Сондықтан Қазақстанның ұлттық идеясын дүниеге келтіріп, қалыптастырып, ілгерілетуші Президент Нұрсұлтан Назарбаев болып отыр. Ол – тәуелсіздік идеясы, бәсекеге қабілеттілік идеясы, көркею идеясы. Оның тұжырымдамасының басты ерекшелігі – қоғамның ұзақ мерзімді тұрақтылығы, нарықтық экономика, әлеуметтік әділеттілік және заң үстемдігі негізінде ел тәуелсіздігін және егемендігін нығайту.

Қазақстан Президенті өзінің саясатында еуропалық реформашылдықты, прагматизмді және демократия үдерістеріне айнамастықты да, қоғамның негіздерімен тығыз байланысқан азиялық дәстүршілдікті де үйлестіре алды.

Бұл жерде Қазақстан лидері туралы Владимир Путиннің сөзін келтіре кету орынды болар еді: «Нұрсұлтан Әбішұлы тәуелсіз мемлекетті іргетасынан бастап тұрғызды. Мұндай міндетті орындау тек біртуар адамның ғана қолынан келеді. Бәрі біткен кезде қай іс те оңай секілді көрінетіні рас. Басынан бастап, дамудың осындай деңгейіне дейін жеткізе алу – Нұрсұлтан Әбішұлы тамаша орындаған орасан зор міндет».

Н.Ә. Назарбаев жоғарыдан ешкімнің бұйрығынсыз, барша халықтың, қазақстандықтардың қалауы бойынша шын мәніндегі Елбасы атанып отыр. Мұның өзі көп нәрсені аңғартады. Халық тыңнан алғашқы жол салушының ауыр міндетін қолға алды деп санайды.

Н.Ә. Назарбаев еңбекшінің отбасында дүниеге келді, қазақ мектебінде оқып, мамандық игерді, металлург болды. Жастық шағында, алғашында комсомол ұйымында, кейіннен партия органдарында саяси және ұйымдастыру жұмыстарының әліппесімен танысты. Ерекше қабілеттілігі, жұмысшылардың өмірімен етене таныстығы, табанды еңбекқорлық – жас басшыны басқару ісінің ең ұшар шыңына шығарды. 1989 жылғы маусымда ол Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы болды, ал 1991 жылы Қазақстан Республикасының бірінші Президенті етіп сайланды [6, 230 б.]. Сөйтіп, өткен ғасырдың 90-жылдарының басында Нұрсұлтан Назарбаев бүкілодақтық ауқымдағы КСРО-ның лидерлері рейтингінде бірінші орын алған ең танымал саясаткерлердің бірі болды.

Әдебиеттер

1. Трушков В. Вожди и винтики. Деловая жизнь. 1991, № 24
2. Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы. – Алматы, 1998 ж. 2 том. 410 б.
3. Соловьев, С. М. 1989. Публичные чтения о Петре Великом. В: Соловьев, С. – М.: Правда. С. 414-583
4. Андреев С.С. Политические авторитеты и политическое лидерство. // Социально-политический журнал. 1993. с. 23.
5. О роли личности в истории // Вестник РАН78(1): с. 42-47.
6. Қазақстанның қазіргі заман тарихы: Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық. 2-басылымы. – Алматы: Атамұра, 2009 ж. – 230 б.

М.П. Лукина
г. Якутск (Россия)

**К ВОПРОСУ О ДИАЛЕКТНЫХ РАЗЛИЧИЯХ
СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ЮКАГИРСКОМ ЯЗЫКЕ**

Юкагирский народ отнесен к «исчезающему этносу мира», а их язык – к «исчезающему уникальному языку мира». В настоящее время юкагиры проживают, в основном, в Республике Саха (Якутия) в двух районах: в Верхнеколымском и Нижнеколымском. Общая численность юкагиров составляет приблизительно 1200 чел. Их языки в науке известны как «тундренный» и «колымский» диалекты юкагирского языка. Диалекты юкагирского языка существенно различаются как в области фонетики, лексики, так и в области морфологии и синтаксиса. Процесс утраты родного языка у юкагиров сопровождается массовым переходом на русский и якутский языки. Изучение генетических связей юкагирского языка в последней четверти XX века показало, что многие грамматические и лексические элементы являются общими с финно-угорскими и самодийскими языками [1]. Продолжение исследований в этой области позволило выдвинуть гипотезу об отдаленном родстве юкагирского языка с уральскими языками [2].

В настоящее время отдельные вопросы грамматики (синтаксиса) юкагирского языка все еще остаются малоисследованными. Открыт вопрос о диалектах, не определен их статус: диалекты или языки. Исследователи юкагирского языка обращают внимание на серьезные грамматические, лексические и фонетические различия сохранившихся двух диалектов [4;5].

Формирование лексического состава юкагирского языка является длительным и сложным процессом. Впервые образцы аффиксального образования именных и глагольных слов в юкагирском языке приводил в своих работах Е.А. Крейнович [1, 24; 97; 129; 145; 169; 189]; [2, 97-109]. Однако, более детально проблема аффиксального словообразования в юкагирском языке, была рассмотрена Г.Н. Куриловым [3, 70-151]. [4, 91; 99; 118; 174].

Е.А. Крейнович отмечал своеобразие слов юкагирского языка и трудность их деления на части речи, а также своеобразие структуры языка, подчиненную логическому ударению [1, 22]. Им выделены следующие части речи: имя существительное, имя действия, местоимение, глагол, наречие, служебные слова (послелог), междометия [1, 23]. Помимо переходных глаголов, Е.А. Крейнович выделял семантические разряды непереходных глаголов: собственно непереходный глагол, качественный непереходный глагол, предметный непереходный глагол и количественный непереходный глагол [там же]. Таким образом, глагол в юкагирском языке, является очень своеобразной частью речи, так как к глаголу относятся не только обозначения действий и состояний, но и обозначения качественных и количественных признаков.

Образование слов цветообозначений в тундренном диалекте

Цветообозначающие слова глагольного типа

Слова цветообозначения глагольного типа в тундренном диалекте по особенностям их морфологического оформления можно подразделить на следующие группы:

1. В первую группу входят слова цветообозначения с основами, оканчивающимися на гласный звук и образованные от первичных основ при помощи словообразовательных аффиксов =ньэ и =wэ. Например: торо=ньэ=й «черный (есть)»; хомо=ньэ=й «голубой (есть)», «синий (есть)», «зеленый (есть)»; йэнгур=ньэ=й «пестрый (есть)»; ньаа=wэ=й

«белый (есть)». Следует сказать, что в приведенных словах суффикс =ньэ является суффиксом обладания.

Слова цветообозначения данной группы при помощи словообразовательного аффикса =йэ образуют атрибутивную форму. Например: торо=ньэ=йэ сукун «черная одежда»; хомо=ньэ=йэ хуруул «голубое небо»; хомо=ньэ=йэ йалҗил «синее озеро»; йэнгур=ньэ=йэ лаамэ «пестрая (пятнистая) собака»; ньаа=wэ=йэ йандэ «белый гусь».

2. Во вторую группу входят слова цветообозначения с основами, оканчивающимися на =нь и образованные при помощи словообразовательного аффикса =и. Например: ньамучэ=нь=и «красный (есть)»; чайлэ=нь=и «светлый (есть)»; йаричэ=нь=и «белесый (есть)»; чиничэ=нь=и «темный (есть)». Следует сказать, что в приведенных словах суффикс =нь также является суффиксом обладания.

Слова цветообозначения данной группы при помощи словообразовательного аффикса =дэ образуют атрибутивную форму. Например: чайлэнь=дэ нимэ «светлый дом».

3. В третью группу входят слова цветообозначения, образованные при помощи словообразовательных аффиксов, со значением «становления»:

1) слова цветообозначения, образованные при помощи аффикса =му. Например: ньаавэ=му=й «белым стал он».

Слова цветообозначения данной группы при помощи аффикса =йэ образуют атрибутивную форму. Например: ньаавэ=му=йэ ньавньиклиэ «белеющий песок».

2) слова цветообозначения, образованные при помощи аффиксов =рэч, =дэ. Например: торо=рэч «почернел он»; чайлэ=рэч «светлым стал он»; йэнгур=дэ=й «пестрым стал он».

Слова цветообозначения данной группы при помощи словообразовательного аффикса =чэ образуют атрибутивную форму. Например: торорэ=чэ йуорпурэ «чернеющая тундра».

4. В четвертую группу входят слова цветообозначения, образованные при помощи словообразовательных аффиксов =тэ, =мусу, со значением «наделенное каким-либо качеством». Например: торо=тэ=м «сделал черным»; ньаавэ=мусу=м «сделал белым», побелил».

Цветообозначающие слова именного типа

1. Все атрибутивные формы слов цветообозначения глагольного типа могут принимать суффикс =льэ. В этом случае они начинают вести себя как самостоятельные именные слова. Например: ньаа=wэ=й=льэ «белый (он(а))», торо=ньэ=й=льэ «черный (он(а))».

2. Во вторую группу входят слова цветообозначения именного типа, образованные при помощи словообразовательного аффикса =йэ. Например: ньаави=йэ «белизна», торо=йэ «чернота».

3. Во третью группу входят слова цветообозначения именного типа, образованные при помощи словообразовательного аффикса =йаа. Например: ньаарви=йаа «нечто ярко белая»; торо=йаа «нечто очень черная».

Образование слов цветообозначений в колымском диалекте

Цветообозначающие слова глагольного типа

Слова цветообозначения глагольного типа в колымском диалекте по особенностям их морфологического оформления можно подразделить на следующие группы:

1. В первую группу входят слова цветообозначения с основами, оканчивающимися на =нь и образованные при помощи словообразовательного аффикса =и. Например: шахалэ=нь=и «желтый, рыжий (есть)»; кэйлэ=нь=и «красный (есть)». Следует сказать, что в приведенных словах суффикс =нь является суффиксом обладания.

2. Во вторую группу входят слова цветообозначения с основами, оканчивающимися на гласный звук. Например: пойнэ=й «белый (есть)»; эмбэ=й «черный (есть)»; шөйбэ=й «серый»; ньоноо=й «синий (есть)». Слова цветообозначения данной группы при помощи

словообразовательного аффикса =йэ образуют атрибутивную форму. Например: пойнэ=йэ пукэльэ лэбиэгэ лөудуунуй «белый снег падает на землю».

3. В третью группу входят слова цветообозначения с основами, оканчивающимися на гласный звук или на=л и образованные при помощи словообразовательных аффиксов =моол, =боол со значением обладания. Например: эмбэ=моой «темный»; подьоль=боой «светлый»; кэйльэ=л=боой «красноватый»; ноноой=боой «синеватый»; шахальэ=л=боой «желтоватый»; шельбо=боой «сероватый»; дьэльоононоо=боой «зеленоватый»; пойно=боой «беловатый».

4. В четвертую группу входит заимствованное от русского языка слово дьэльоо=ноноой «зеленый».

5. В пятую группу входят словосочетания. Например: подьольбоодэ кэйлэньи «светло-красный»; эмбэдэ кэйлэньи «темно-красный»; подьорходэ кэйлэньи «ярко-красный»; шахалэндэ эмбэй «коричневый»; подьольбоодэ шахалэндэ эмбэй «светло-коричневый»; эмбэдэ шахалэндэ эмбэй «темно-коричневый»; подьольбоодэ дьэльоононоой «светло-зеленый»; эмбэдэ дьэльоононоой «темно-зеленый»; подьорходэ ноноой «голубой»; эмбэдэ ноноой «темно-синий»; подьорходэ шахальэньи «ярко-желтый»; шахалэньи эмбэдэбоой «коричневатый»; шахалэньи кэйлэлбоой «оранжевый».

Итак, рассмотрев особенности морфологического оформления цветообозначений в диалектах юкагирского языка, можно сделать вывод:

1. В тундренном диалекте юкагирского языка система цветообозначений с точки зрения структуры включает: 1) цветообозначающие слова глагольного типа; 2) цветообозначающие слова именного типа.

2. В колымском диалекте юкагирского языка с точки зрения структуры выделяются цветообозначающие слова глагольного типа.

В лексике юкагирского языка можно выделить в качестве центральной количественной категории числительные, которые выполняют сугубо квантитативную функцию.

Счет

Тундренный диалект

Чу²ул

1 маархуонь

2 кийуонь

3 йалуонь

4 йалаклань

5 имдальдьань

6 маалайлань

7 пускийань

8 маалайлаклань

9 валь±арумкуруонь

10 куналань

11 куниль маархуонь

12 куниль кийуонь

13 куниль йалуонь

14 куниль йалаклань

15 куниль имдальдьань

20 кин куниль

30 йаан куниль маархуонь

40 йэлэжун куниль

50 имдальдьин куниль

100 маархадистуо

1000 маархан тысяча

Колымский диалект

Чу²дэл

иркиэй

атахлоой

йаалаай

илэклоой

нья±анбоой

мал±алоой

пуркийоой

мал±илэклоой

куниркильдьюой

кунильоой

куни ирки буди

куни атахун буди

куни йаал буди

куни илэкул буди

куни ньа±адьи буди

атахун кунэль

йаан кунэль

илэжун кунэль

нья±анбоодьэ кунэль

иркин сто

иркин тысяча

Таким образом, в лексике тундренного и колымского диалектов юкагирского языка имеются значительные различия. Исследователь юкагирского языка Е.А. Крейнович считал и первым поднимал вопрос о возможности квалификации их как самостоятельных языков. Г.Н. Курилов также считает, что языки верхнеколымских и нижнеколымских юкагиrow являются двумя самостоятельными языками, а их носители – двумя родственными народами.

Литература

1. Крейнович Е.А. Юкагирский язык. - М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 288 с. 2.
2. Крейнович Е.А. Юкагирский язык // Языки народов СССР. Т.V. Л.: Наука, 1968. С. 437.
3. Курилов Г.Н. Лексикология современного юкагирского языка: (Развитие лексики и роль якутского языка в заимствованиях). – Новосибирск: Наука, 2003. – 288 с.
4. Курилов Г.Н. Современный юкагирский язык. Якутск, 2006. – 280 с.
5. Николаева И.А. Проблема урало-юкагирских генетических связей: автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.07 – финно-угорские языки. М. 1988. – 23 с.; К реконструкции праюкагирского языкового состояния (инлаутный консонантизм) // Язык-миф-культура народов Сибири: Сборник научных трудов. Якутск. 1988. С. 43 – 48.

**М.Б. Абишева, С.Ж. Ибадуллаева,
Р.Б. Жандавлетова
Қызылорда қ. (Қазақстан)**

БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУҒА ҮШІН РЕСУРС РЕТІНДЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ КӨПТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ

Біздің еліміздің ең маңызды құндылықтардың бірі және басты артықшылығы көпұлтты көптілділік болып табылады. Қазақстан Республикасы Президентінің 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасында, 2011-2020 жылдарға арналған тілдерді қолдану мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасында белгіленген міндеттерге сәйкес және «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени бағдарламасының 2020 жылға қарай барлық қазақстандықтар қазақ, 95% орыс және 25% ағылшын тілдерін меңгеруі тиіс [1]. Көптілді білім беру бағдарламасының лингвистикалық мәдениетін меңгерген, жаһандану ұрпаққа бәсекеге қабілетті маман қалыптасуына ықпал етеді, жаңа білім беру моделін құру кіреді. Қазақ, ағылшын және орыс тілдерін меңгеру жас ұрпаққа әлемдік ғылым мен жаңа технологияларға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ол Қазақстан және әлемдік мәдениеттер танысуға негізінде сындарлы ынтымақтастық үшін жағдай жасайды. Жоғары білім беру саласында жоғары оқу орындарында білім берудің жаңа моделін енгізу бойынша үлкен қадамдар жасалуда, атап айтқанда, білім беру стандарттарын реформалау, университеттерде көптілді білім беру топтары бар. Көптілді білім беру бағдарламасы, бірегей болып табылады және үш тілді бір мезгілде оқыту курстарын қамтиды деп атап өткен жөн.

Қазіргі заманғы оқу үрдісінде көптілділік, көптілді халықтар мен мәдениеттердің алуандығына негізделген, арнайы ұйымдастырылған педагогикалық мазмұнмен жаһандану жағдайында қоғамдық өмірдің, адамның мәдениетін және білім беру жүйесін гуманизациялаудың басты легі болып табылады. Өздеріңіз білетіндей, әртүрлі әлеуметтік жүйелер, осылайша құқықтары, міндеттері және адам бостандығы туралы жалпы ұғымдар дамыту қажеттілігі бар, ортақ жаһандық міндеттерді шешуде бірлесе жұмыс істейді. Бұл ұсыныс дерексіз, бірақ өз кезегінде өмірлік маңызды. Жеке тұлғаның ұлттық мүдделерге,

жеке қабілеттеріне және оның қажеттіліктеріне сәйкес әлеуметтік-кәсіби және мәдени өзін-өзі анықтаудың нақты еркіндігі ауқымы осы қоғамның жетістіктері мен гуманизмінің маңызды көрсеткіші болып табылады. Гуманизм – адамгершілікке негізделген ойлау мен белсенділік траекториясы.

Көптілді білім беру дегеніміз – оқу үрдісі барысында екі не одан да көп тілде білім беру. Еліміздің қазіргі заман талабына сай ҚР «Білім туралы» заңының 5-бабында «Барлық оқу орындары мемлекеттік жалпы міндетті стандартқа сәйкес мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін білу мен дамытуды, орыс тілі және бір шетел тілін оқып үйренуді қамтамасыз етуге тиіс» деп көрсетілген [2]. Халықаралық стандарттарға сай тілдерді оқудың деңгейлік моделі енгізілуде, институционалды және арнайы аккредиттеуден ЖОО-ры үш тілде өтуі мүмкін, ЖОО-на арналған негізгі оқулықтарды мемлекеттік тілге аудару, құрастыру мен басып шығару бойынша жүйелі жұмыстар жүруде. Жалпы ЖОО-да көптілділік саясатын ойдағыдай жүргізілуіне бүгінгі таңда жақсы жағдай жасалынған. Оқытудың тіліне қарай, орыс тілінде білім алатын жастарға «қазақ тілі» пәні мемлекеттік тілді екінші тіл ретінде қалыптастыруды көздейді, ал қазақ бөлімінде оқитын студенттерге «орыс тілі» пәні өткізіледі, сонымен қатар, барлық білім алушыларға «Шетел тілі» пәні шеңберінде көбінесе ағылшын тілі, жинақталған топтарға неміс тілі оқытылады. Кредиттік жүйе бойынша аталмыш пәндерге 6 кредиттен бөлінген (270 сағ.) және сабақтардың өткізілуі мамандыққа байланысты – 1 жыл немесе 1,5 жылға жоспарланған. Осы орайда айта кететін мәселе – әртүрлі мамандықтарда оқитын студенттерге екінші курстан бастап тілдерді үйрету тоқтатылады. Еліміздің барлық жерінде тілдік орта әр басқа, ал тілді – қарым-қатынастың құралы ретінде қажеттілігіне байланысты белсенді қолданбаса, ол ұмытылып қалатыны белгілі. Қазіргі заманның талабы – көптілділік [3]. Адам баласының рухани байлығы, тәрбиесі, білімі – бәрі де тіл арқылы жетіледі.

Көптілді білім беру процесінде келесі бірдей маңызды нүктесі – жаһандану болып табылады. Қазіргі уақытта жаһандану әлем халқының тіршілік әрекетінің барлық салаларын, жақында бір немесе бірнеше тілге айналған тілдер кеңістігін қамтитын барлық салаларды қарқынды түрде тартып жатыр. Көптілділік – өзара түсіністік пен халықтардың ынтымақтастықты көтермелеу және жалпы адам мәдениетін жақсарту үшін маңызды құрал. Көптеген көрнекті ғылым және білім қайраткерлері, жазушылар мен ақындар бірнеше тілдерді білуімен ерекшеленді. Көптілділік кең аудитория – бұл элемент субъектінің шығармашылық әлеуетін көрсетеді. Әрине, көптілді білім берудің тереңдігі мен деңгейі әртүрлі дамыған тұлғаны қалыптастыруға айтарлықтай ықпалын тигізеді, осылайша шығармашылық әлеуетті арттыруға ықпал етеді. Қазіргі қоғам өмір сүреді және серпінді дамуда. Осыған орай, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінде «Биология» мамандығы бойынша бакалавриат пен магистранттарға көп деңгейлі үздіксіз оқытуды жалғастыруға бағытталған көптілді білім берудің тұжырымдамасы мен бағдарламасы әзірленді. Оқу үдерісі көптілді оқыту талаптарына сәйкес ұйымдастырылады: шет тілін оқытудың көп деңгейлі әдісі енгізілді, көптілді білім берудің әдістемелік негізі әзірленді, педагогикалық кадрлар даярланды.

«Биология» мамандығы бойынша көптілді білім беруді одан әрі дамыту үшін біздің пікірімізше:

- әлемнің жетекші университеттерінің озық тәжірибелерін зерделеу негізінде көптілді білім берудің инновациялық әдістерін дамыту;
- үш тілде оқытуды жетілдіруге ғылыми және әдістемелік көмек көрсету;
- қашықтан оқыту арқылы көптілді білім беруді іске асырудың үлгісін жасау;
- көптілді білім беруді ескере отырып, оқу және ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді шығару бағдарламасын әзірлеу. Көптілді оқытудың қазіргі заманғы іске асырылуы мұғалімдерден білім кеңістігін кеңейтуді, тәжірибе алмасуды, лингвистикалық базаны кеңейтуді және көп мәдениетті тұлғаны қалыптастыруды талап етеді.

Еліміздегі барлық ЖОО-ы барлық бағыттағы жоғары білікті, бәсекеге қабілетті, қазақ, орыс және ағылшын тілдерін бір уақытта меңгерген және тілдік құзыреттілікке ие,

халықаралық білім кеңістігі мен еңбек нарығында, мәдениетаралық коммуникацияға қабілетті де көптілді білім беруді мақсат етіп отыр. Осыған байланысты университеттерде барлық мамандықтар бойынша бакалавриат, магистратура және докторантура деңгейлері бойынша студенттерді үздіксіз, көпдеңгейлі көптілді дайындығына бағытталған 2012-2016 жылға арналған көптілді білім беруді дамытудың стратегиясы мен бағдарламасы әзірленген. Аталмыш мамандықтар бойынша көптілді топтар құралған, студенттердің құрамы мен, олардың білім деңгейлері анықталып, ғылыми дәрежелері, шетелде оқу мен жұмыс тәжірибесі бар жоғары білікті студенттер жұмысқа тартылды, негізгі профилді пәндер бойынша сабақ беретін оқытушылардың тілдік құзыреттіліктері анықталды. Жоғары білікті, бәсекеге қабілетті, халықаралық білім кеңістігі мен еңбек нарығы үшін мобильді мамандарды дайындауда оқытушының тілдік құзыреттілігі маңызды рөл атқарады. «Үштілдік оқыту» бағдарламасының аясында ЖОО-да студенттер мен профессорлық-оқытушылар құрамының үштілде білім алуы, атап айтқанда, мемлекеттік және ағылшын тілдерін кәсіби терминология тұрғысынан оқу жүзеге асуда.

Осыған орай университеттерде өз алдына келесідей мақсаттар қойылды: Мемлекеттік және ағылшын тілдерінде сабақ жүргізу үшін профессорлық-оқытушылар құрамының бір бөлігін тарту; профессорлық-оқытушылар құрамын шет тілінен оқу-әдістемелік құралдармен қамтамасыз ету; ЖОО-да немесе серіктес шетел жоғары оқу орындарының негізінде отандық және батыс мамандарының қатысуымен қарқынды кәсіби-лингвистикалық курстарын ұйымдастыру; шет тілін меңгеру деңгейін арттыру үшін 1-3 курс студенттері мен оқытушылардың үздіксіз, тілдік дайындығын ұйымдастыру; «Болашақ» бағдарламасы арқылы және шетел жоғары оқу орындарында тілдік тағылымдаманы ұйымдастыру.

Көптілді білім беру ісінде атқарылып жатқан жұмыстардан шығатын қорытынды:

- көптілді білім беру – бұл мектепте оқу пәндерін екі немесе одан да көптілде аудармасыз оқыту;

- билингвалды білім беру – оқу және оқудан тыс жұмыстардың негізгі бағыттарын екі тілде іске асыру, педагогикалық үрдісте екі тілді оқыту құралы ретінде пайдалану;

- әрбір мектеп бітірген Қазақстан Республикасының азаматы қазақ, орыс, ағылшын тілдерін жетік біліп шығады;

- көптілді меңгерген оқушылар өзгермелі кезеңде еркін әрекеттер жасауға бейім болады;

- көптілді меңгеру еңбек нарығында да жоғары бағаланады;

- алыс және жақын шетелдерде тілдік көмекті керек етпейді.

XXI ғасыр – ғылым ғасыры. Сондықтан студенттерге қазіргі заманға сәйкес көптілді білім беру мақсатында әртүрлі шаралар қолға алынып келеді. Жаңартылған білім беру бағдарламасы дегеніміздің өзі – үш тілді толық меңгерген, әлемдік аренада бәсекелесу қабілеті бар, инновациялық білім беру практикаларын толық меңгерген Қазақстанның білімді, жан-жақты жастарын дайындау. Бүгінгі жаһандану заманында көп тіл білетін адамның қоғамдағы алатын орны ерекше.

«Өз тілің – бірлік үшін, өзге тіл – тірлік үшін» дегендей, көп тіл білетін адамның көп нәрсеге қол жеткізетіні, басқаларға қарағанда қалаған жерінде жұмыс істеуіне де мүмкіндігі мол екені, қай елге барса да алдынан жасыл жарық жағылып тұратыны белгілі жайт [4]. Келешекте жеті жұрттың тілін біліп, мемлекеттің мүддесін, ұлтың мен жұртыңның жай-күйін әлемге дауысың жететін мінберден асқақтата айтып тұратын күнге жетуіміз керек.

Әлемдік ғаламдандырудың өткізгіші, ғаламдандыру тілі болып танылған ағылшын тілін білу – ағылшын тілді елдермен тиімді байланысқа түскен әлемдік деңгейде өз орнын ойып тұрып ала бастаған Қазақстан үшін қажеттілік. Қиындық туғызатыны – аталған үш тілді меңгерген мамандардың кездесе бермейтіні. Қазақ, ағылшын, орыс тілі қатысқан үштілдік сөйлермендерін дайындау кезек күттірмейтін мәселе.

Ағылшын тілін білмей, заман талабына лайықты, бәсекеге қабілетті тұлға қалыптастыруға толық қол жеткізе алмаймыз. Іргелес мемлекеттерден анағұрлым ілгері тұрған Қазақстан қазіргі жетістіктерімен шектеліп қалмау үшін де көптілділікке ұмтылуда. Қазіргі заманның талабы – көптілділік. Адам баласының рухани байлығы, тәрбиесі, білімі бәрі де тіл арқылы жетіледі.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
2. ҚР «Білім туралы заңы», 2011 жыл, 24 қазан
3. Буланкина Н.Е., Полиязыково информационно-образовательное пространство. Методология. Проблемы. Технология. – Новосибирск: СО РАН, 1999
4. Майгельдиева Ш.М., Калманова А.К. Полиязычие как инновационная идея и система обучения . Materials of the XI International scientific and practical conference, «Trends of modern science – 2015» Volume 13

**А.А. Амангелді, Б.Е. Аяпбекова,
С.Е. Аяпбекова
Астана қ. (Қазақстан)
Алматы қ. (Қазақстан)**

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА СЫНИ ОЙЛАУДЫ ДАМУҒА БАҒЫТТАЛҒАН ЖҰМЫС ТҮРЛЕРІ

Жалпы білім беретін орта мектепте қазақ тілі пәнін оқытудың тиімділігін арттыру дегеніміз, ең алдымен, күнделікті оқу үрдісін жақсартудан, сыныптық сабақ сапасын арттырудан туындайды. Бұл мәселені шешетін пән мұғалімінің ұстаздық шеберлігінсіз, сабаққа қажетті оқу-әдістемелік құралдарынсыз шешу мүмкін емес. Сондықтан да халқымыздың ұлы ағартушысы Ахмет Байтұрсынов: «Мектептің жаны – мұғалім. Мұғалім қандай болса, мектебі, пән сондай болмақшы. Яғни, мұғалім білімді болса, ол мектептен балалар көбірек білім біліп шықпақшы. Солай болған соң, ең әуелі мектепке керегі білімді, педагогика, методикадан хабардар, оқыта білетін мұғалім. Екінші оқыту ісіне керек құралдар қолайлы, пән сайлы болуы керек», - деп аталған екі факторды ерекше көрсетеді.

Сабақ үстінде оқушылардың ой-өрісін, ақыл-парасатын дамыту тұрғысында көптеген оқу материалдары, өмірлік өнегелер пайдаланылады. Шәкірт өзінің күнделікті тұрмыста байқаған мағлұматтарын, түсінік тұжырымдарын сабақ барысында белгілі бір жүйеге келтіріп, оны рет-ретімен өзінің ой-санасына бекітеді. Оларда өмірлік тәжірибесінде пайдаланатындай дағды қалыптастырады, бойындағы қабілетін жан-жақты дамытады. Міне, сол себептен де сабақты оқушының оқу еңбегін ұйымдастырудағы оқу-тәрбие жұмысының негізгі түрі деп танымыз.

Сабақ ұстаздың оқушылар дербестігін, белсенділігін қалыптастыратын, оларды ұжымдық еңбекке жұмылдыратын алуан түрлі әдістемелік әдіс-тәсілдерді қолдануы арқылы жүзеге асады. Бұл ретте, орыстың белгілі әдіскері ғалымы, профессор М.А. Рыбникованың «Әдістеме ғылыми сабақ жүйесіне қызмет ететін мұғалімге қажетті материалдардың, мектеп жағдайы туралы білімнің жан-жақты жиынтығы» деген пікірін ескерте кеткен абзал. Оқыту барысында мұғалім өз шәкірттерін зерттеп байқайды, олардың білім, білік, дағдыларын тексеріп бағалайды. Сондықтан да әрбір ұстаз сабақты шын мәніндегі нағыз шығармашылық еңбек деп түсініп, өзінің педагогикалық шеберлігін,

білім білігін күн сайын арттыра түсуі, озат тәжірибелерді өз дәрістеріне сарқа пайдалануы тиіс. Әр тақырыпты өткенде мұғалімнің қай әдісті тиімді деп таңдайтыны өзінің еркі. Өйткені, ұстаз үшін ең тиімді әдіс – оның өзі жақсы меңгерген, жетік білетін әдісі. Әрине, бұдан мұғалім тек бір әдісті ғана меңгеріп, басқасына көңіл қоймасын деген ұғым тумаса керек. Өйткені біздің дәуіріміздің мұғалімі өз әріптестерінің озат тәжірибесінен тек хабардар болып қана қоймай, оны өз жұмысында шығармашылықпен пайдалануы да қажет. Себебі бүгінгі таңдағы жаңалығымыз ертең үшін жаңалық болудан қалатыны айдан анық. Бұл орайда «Жақсы дерлік те, жаман дерлік те бір әдіс жоқ. Олақтықтың белгісі бір ғана әдісті білу, шеберліктің белгісі түрлі әдісті білу; керек орында жоқ әдісті табу да қолынан келу. Мұғалім әдісті көп білуге тырысуы керек; оларды өзіне сүйеніш, қолғабыс нәрсе есебінде қолдануы керек», - дейді қазақтың ұлы ағартушысы Ахмет Байтұрсынов «Қай әдіс жақсы?» атты еңбегінде. Бұл әлі құнын жоймаған ақиқат шындық.

Белгілі бір тақырыпты әр мұғалім әрқалай жеткізеді. Бұл – табиғи нәрсе. Мұнда әр ұстаздың өзіндік әдіскерлік шеберлік икемі, ғылым негізінен алған білімі, талғам-тұшымы байқалады. Кез келген мұғалім өзінің шама-шарқынша алдына қойған мақсатын орындауға әрекеттенеді. Соған орай, жазушының стилі, актердің орындау мәнері, суретшінің бейнелеу машығы деген секілді ұстаздардың да әрқайсысының өзіне тән педагогикалық шеберлік өрнегі болады. Айталық, белгілі бір ұстаздың белгілі бір тақырыптағы сабағы екінші бір мұғалімнің дәл сол тақырыптағы сабағына сырттай ұқсас сияқты болғанымен, оларда бірін-бірі қайталамайтындай өзіндік ерекшеліктері кездесуі заңды. Оның әрқайсысында қайсыбір мәселелердің қамтылмай қалуы мүмкін, не қамтылған күнде де екеуінде бірдей әсерлі болуы екіталай. Қайталанбас, таңдай қағарлықтай сәттер сабақтан кейін ұстаз көкейінде қалуы да ықтимал.

Белгілі дидакт, профессор Р.Г. Лемберг мұғалім сабағына байланысты бір оқушының ойын келтіреді: «Сабақты сүреңсіз, қызықтырмайтын нәрсе жайлы ұстаз түсіндіргенде, оны ұғу қиынға соғады. Өйткені оны жіті тыңдап, ілесе алмайсың. Ал өте қызықты етіп түсіндірген сабақты қабылдау одан да қиын. Себебі мұғалім әңгімелеген мәселені өзіңше ақыл таразысына саламын дегенше, ол келесі жайларға ауысып, ойыңнан озып отырады. Оған жету де оңай емес». Яғни, мұғалім сабақтарындағы өзгешеліктерге қарай олардың бір-бірінен ерекшеленіп, артықшылығын, яғни жетіспейтін жақтарын байқаймыз. Өйткені олардың әрқайсысы өзіңше шығармашылық еңбектің адамы ретінде белгілі бір мәселе жөнінде негізгі қағидалар мен ұғымдарды оқулыққа, оқу бағдарламасының талабына сай игермегенімен, қосымша материалдарды өзінің білімі мен білігіне, педагогикалық талғамына, қал-қадіріне қарай іздейді, іріктейді. Профессор Л.Я. Зорина «оқу материалдарын мұғалімнің мазмұндауы, оқушыға жеткізуі» деген түсінікке: «...шәкірттердің білім, білік, дағдыларын, көзқарасын қалыптастыру мақсатында оқу материалын сөз арқылы оқушы назарына ұсыну», - деп анықтама береді. Әр мұғалім сабаққа әзірленгенде, алдымен оның мақсаты мен мазмұнын айқындайды, сонан соң тақырып бойынша жұмыстың әдіс-тәсілдерін, сабақты ұйымдастыруды қарастырады. Кей ұстаздар сабақтың бүге-шігесіне дейін, әрбір кішігірім тегершігіне дейін мұқият ойластыруды қажет деп санамайды. Өйткені оларға мұндайда сабақтың еркін шығуына, ойдағыдай орындалуына мүмкіндік бола бермейтін тәрізді болып көрінеді.

Мұғалімнің сабақты жоғары дәрежеде жүргізуі үшін еркін қалыпты жағдай, орнықты көңіл күй болғаны абзал. Бұл айтылғандардың өзі сабақтың құрылысы толығымен, кішігірім мәселелерге дейін жан-жақты ойластырғанда ғана жүзеге аспақ. Бүгінде оқытудың жаңа технологиялары, интерактивті әдістері білім беру ісінде кеңінен қолданылып келеді. Батыс Еуропа елдерінде аталған оқыту әдістері жаңа стратегиялар, жаңа технологиялар мен интерактивті әдістер деген секілді синонимдік терминдермен айшықталады. Ат қойып, айдар тақпағанымен, бұлардың кейбір үлгілері біздің де мектептеріміздің тәжірибесінде кездеседі.

Мәселен, «Сұхбат жүргізу», «Бенжамин Блумның сұрақ қою өлшемдері», «Т кестесі», «Венн диаграммасы», «Семантикалық карта», «Болжау кестесі», «Еркін жазу кестесі», «Бес жолды өлең», «Қарама-қайшы сипаттар», «Топтастыру», «Галереяға саяхат», «Кезекпен қайталау», «Кубизм», «Үш қадамды сұхбат», «Пікірталас», «Проблемамен саудаласу», «Кең ауқымды лекция», «Алма кезек оқу мен оқыту», «Өзіңіз үшін жазу», «Талқылау картасы» деген секілді жаңа әдістер әлемнің көптеген елдеріндегі білім беру жүйесінде кеңінен пайдаланылып келеді.

Енді осы жаңа технологиялардың қазақ тілі сабағында қолдануға ыңғайлы кейбір үлгілеріне көңіл аударайық:

1. Топтастыру әдісі (немесе ойды жинақтау стратегиясы). Бұл шәкірттердің еркін ойлауына, оқу материалын ашық талдау-талқылауына мүмкіндік беретін оқытудың жаңа стратегиясы. Топтастыру сабақ үстінде материалына қызығушылығын ояту, білім мазмұнын тани білу, ойын қорыту үшін қолданылады. Топтастыру дегеніміз:

1. Сыныптағы әр топтан бір адамнан төрт-бес топ өкілдерінің ойларын ортаға салғызу.

2. Топтастыру қалай қолданылатынын айтып түсіндіру.

3. Мұны кез келген пәнге қолдануға болатынын ескерту (сызба -1).

2. Бес жолды өлең Сингуин стратегиясы (немесе бізше бір шумақты өлең). Бесжолды өлең әдісіне оқу материалы қысқаша ғана жолға сыйғызылады. Оған бес жеті минут уақыт беріледі. Өлеңнің шарты түсіндіріледі. Әр партаға не ашықхат, не пейзажды сурет т.б. қойылып, шәкірттерге бір шумақ өлең жазу тапсырылады. Соңынан әр парта, әр топтағы, әр қатардағы өлең жолдары көркемдік құндылықтарына қарай іріктеле оқылады.

3. Галереяға саяхат. 1. Шәкірттер (әр топта төрт оқушыдан немесе әр екі парта бір топ) бір проблеманы әртүрлі жолдармен талдайды және өз жұмыстарының қорытындысы ретінде үлкен парақтарға бірлесе не диаграмма, не кесте сызады.

2. Нәтижелер әр топтан, не әр партадан алынып, қабырғаға ілінеді. Әр топтағы жұмыстар деген секілді 1, 2, 3, 4, 5, 6 ретпен белгіленеді.

3. Мұғалім көрсетілген белгі кезегімен жылжып, қабырғадағы барлық нәтижелерді оқып талқылайды. Олар ілінген парақтарына өз ойларын, байқағандарын жазады.

4. Осы ілінген парақтардағы жұмыстар галерея деп аталып, нәтижелері басқалармен салыстырыла талқыланады.

4. Кезекпен қайталау немесе толықтыру стратегиясы.

1. Алтыдан сегізге дейін шамадағы сұрақтар нөмірленген «жаңалықтар парағы» жазылып, сынып бөлмесінің жан-жағына, қабырғаларға ілініп қойылады.

2. Үш немесе төрт шәкірттен құрылған топтарға сұрақ беріледі. Олар сұрағы бар парақтарға барып, сол сұрақтарды талқылайды және сол параққа жауап жазады.

3. Мұғалімнің нұсқауы бойынша алғашқы топ ілінген параққа жақындап, ондағы сұрақ пен жауапты оқиды. Содан соң сол параққа өз пікірлерін қосады.

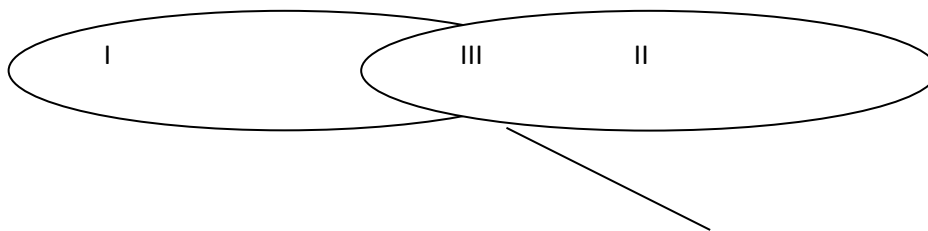
4. Мұғалім топтағы шәкірттерге келесі парақтарды жылжытып, сол іс-әрекет келесі топта да қайталады. Әр топ өз орындарына қайта келгенше осылайша жалғаса береді.

5. Кубизм әдісі.

Тақырыпты жан-жақты талдауға мүмкіндік беретін оқыту стратегиясы. Ол үшін 20 см көлемдегі қағаздан кубик жасалынады. Оның алты қырына алты тапсырма не алты түрлі сұрақтар жазып, оны сабақтың барысында пайдалануға болады. Бұған бар жоғы 5-10 минут уақыт жұмсалады.

1. Венн диаграммасы стратегиясы.

Мұнда қабысып жатқан екі шеңбер сызылып, екі мәселені салыстырғанда, бірінші шеңберде бірінші мәселенің ерекшеліктері, екінші шеңберде екінші мәселенің ерекшеліктері, ал екі шеңбердің қабысқан жеріне ортақ мәліметтер жазылады. Соған қарай әдеби оқу материалын саралай талданады.

2. Қарама-қайшы сипаттар.

Бұл әдіс көркем шығармаларды талдауда жиі қолданылады.

Айталық, БІ. Алтынсариннің «Бай баласы мен жарлы баласы» әңгімесін талдау.

Кесте-1

Асан (бай)	Үсен (жарлы)
Ақылсыз	Ақылды
Икемсіз	Икемді
Шыдамсыз	Сабырлы
Жалқау	Еңбекқор

Тапсырма:

Өздерің қарама қайшы сипаттары бар әңгіме, ертегі құрастырыңдар. Мұнда «Еркін жазуға» 10 минут уақыт беріледі.

3. Еркін жазу стратегиясы.

Шәкірттерге белгілі бір тақырып не тапсырма ұсынылып, 5-10 минутта еркін шығарма жазу жүктеледі. Берілген уақыт біткен соң, мерзімнің біткенін ескертіп, және бір минут қосымша уақыт беруге болады. Сонан соң сол жазғанын жанындағы парталасына не бүкіл сыныптастарына оқып беруге нұсқау беріледі.

Бұл аталған оқытудың жаңа технологияларын мұғалім пәннің, өтілетін тақырыптың ыңғайына қарай қолданғаны абзал.

Қорыта айтқанда, сабақ – шығармашылық жұмыс. Ол ұстаздан пәннің ғылыми негізін жетік білуді, шәкірттерінің шама-шарқын, жұмыс жағдайындағы мүмкіндіктерін бағдарлай алатындай педагогикалық үлкен шеберлікті, мол ізденісті қажет етеді.

Әдебиеттер

1. Мирсеитова С. Оқыту ізденіс ретінде және іденіс оқыту ретінде. – Қарағанды, 2011
2. Сманова Б. Қазақ әдебиеті. Әдістемелік нұсқаулық. – Алматы: Мектеп, 2007

Г.Ш. Бекенова, М. Ибрагим
Астана қ. (Қазақстан)

ӘЛЕМДЕГІ ЖАСАНДЫ ТІЛ – ЭСПЕРАНТО

Қоғамсыз тіл болмайды, тілсіз қоғам да болмайды деген қағида қазіргі заман тіл білімінде берік орын тепкен, талассыз тұжырым деуге болады. Сондай-ақ, тіл мен қоғам арасындағы қарым-қатынасты зерттеудің қажеттігін бекер деушілер жоққа тән [1]. Бірақ мұндай шешім ғылымда талас-тартыссыз, пікірлер қайшылығынсыз бірден қалыптаса қалған жоқ. Тілдің қоғамдық мәні жөніндегі алғашқы бұлдыр болжам ежелгі заман ойшылдарынан басталғанымен, тілді қоғамдық құбылыс деп санау, тіл мен қоғам

байланысын арнаулы проблема етіп көтеру 19 ғасырдан ғана басталды [2]. Содан бері ұзақ уақыт ішінде тілдің табиғаты мен мәні, тіл тарихы мәселелерімен айналысқан ғалымдардың ешқайсысы да тілдің қоғаммен қарым-қатынасына соқпай өткен емес, олай болатыны аталған мәселелердің бірде-бірін тілді адамдардың қоғамдық өмірімен байланыстырып қарамай шешу мүмкін емес.

Тіл мен қоғам арасында болатын қарым-қатынас – өте күрделі, көп қабатты, кең салалы проблема. Бұл проблеманың қарауына жататын басты тараулар қатарына: тілдің табиғаты мен әлеуметтік мәні, оның шығу, даму тарихының адам қоғамы тарихымен бірлігі, тілдің адамдардың этникалық бірліктерімен, қоғамдық формациямен байланыстылығы, тіл қызметінің салалары, олардың әлеуметтік сыры, қоғамның тілге, тілдің қоғамға тигізетін әсерлері, тілдің қоғам мәдениетімен, ғылыми-техникалық прогреспен қарым-қатынасы, олардың тілдегі көріністері, тілдер араларында болатын қарым-қатынастар, халықаралық қарым-қатынастағы тілдік бөгет, одан құтылудың жолдары т.б. [3]

Қазіргі заманда кейбір ұлтаралық тілдердің бір мемлекет шеңберінде қалмай, дүние жүзінің түрлі аймақтарына таралу фактілері бар. Мұндай тілдер қоғам дамуының барлық дәуірінде бірдей болған емес, тіл қызметінің әлемдік дәрежеге көтерілуі ол тілдің иесі болып табылатын халықтың халықаралық қатынастардағы салмағына, орнына, ғылыми, мәдени, шаруашылық өрісіне байланысты болады. Антикалық Еуропада латын тілінің бүкіл Еуропа халықтарына канондық тіл болғаны сияқты, араб тілі де ислам діні тараған аудандар үшін канондық тіл болған, 17-18 ғасырларда жер шарының әртүрлі аймақтарына кең тараған испан, француз, неміс тілдері болса, 19 ғасырда мұндай дәрежеге ағылшын тілі, 20 ғасырда орыс тілі көтеріліп отыр. Бірақ бұл тілдер халықаралық деп аталғанымен, олардың ешқайсысы да әлемдік тіл болған жоқ.

Алайда бұл бағыттағы ізденістер толассыз жүріп жатыр. Сондай ізденістің нәтижесінде бірнеше жасанды, көмекші тілдердің жобасы ұсынылды. Солардың ішіндегі ең елеулісі – волапюк, эсперанто деп аталатындар. Мұның алғашқысы – әлемдік тіл деген мағынаны білдіретін ағылшынның вола, пюк деген екі сөзінің бірігуінен жасалған. Бұл жобаны 1880 жылы неміс католигі Шлейер жасаған. Кейбір әдебиеттерде бұл жасанды тілді 200 мыңдай адам қолданған дегенді айтады. Бірақ волапюк өріс ала алған жоқ.

Жасанды тілдер ішінде көптеген елдерде тарап, кең етек алған қазіргі түрі эсперанто деп аталады. Эсперанто 19 ғасырдың екінші жартысынан бері қарай белгілі болып келеді. Оны қалыптастырушы және оған осы атауды беруші – поляк дәрігері Заменгоф. Ол 1887 жылы жарық көрген «Лингвоинтернация» (халықаралық тіл) деген кітабына эсперанто деген бүркеншік атты автор еткен. Эсперанто үміттенуші деген мағынаны білдіреді. Асылы, Заменгоф өз жобасына әлемдік тіл болады деп сенетіндігін білдіргісі келген болу керек. Эсперанто келе-келе осы атпен дүниенің төрт бұрышына тегіс тарады, бастапқы түрі біраз өзгерістерге ұшырап, жетіле де түсті. Эсперантоның тілі жеңіл де қарапайым. Оның сөздік құрамы үндіеуропа және басқа да тілдерге белгілі ортақ сөздер негізінде жасалған. Эсперантода не бары 16 грамматикалық ереже, 40-қа жұрнақ пен сөз алды қосымша бар. Әліппесі латын графикасы негізінде жасалған, ол 28 таңбадан тұрады. Ғылыми-техникалық терминдер есебінен эсперантоның сөздік қоры молайып отырады: түбір сөздер саны 1887 жылы 927 болса, 1970 жылы 16000-ға дейін көбейген. Эсперантоның басқа тілдердегі сияқты шатасқан ерекшеліктер мен грамматикалық формалары жоқ, ал оның лексиконы ағылшын, неміс және бірнеше романдық, мысалы француз, испан немесе итальян тілдерінен алынған. Тілдерге еш қабілеті жоқ адам 3-6 ай ішінде эсперанто тілінде еркін сөйлеп үйрене алады. Әдетте сондай дәрежеде кез келген басқа ұлттық тілді үйренуге 3-5 жыл кетеді.

Эсперантоны 1900 жылы Париждегі Халықаралық көрмеде ұсынды және көп ұзамай ол ғылым мен рационалдықтың көмегімен әлемді жақсартуға модернистік ұмтылыстың көрінісі деп санаған француз интеллигенциясы тілмен әуестенеді. Бастапқыда эсперантоға үлкен үміт артылды. Тіл оқулығында Заменгоф, егер барлық адамдар эсперанто тілінде

сөйлегенде «білім беру, идеалдар, сенімдер мен мақсаттар ортақ болар еді және барлық халықтар ортақ бауырластыққа бірігер еді» деп айтқан болатын.

Әлемді біріктіретін ортақ тіл идеясы Еуропада үн қосты. Эсперанто жақтастарының кейбірі бірнеше елдерде маңызды мемлекеттік лауазымдарға ие болды, ал Заменгофтың өзін 14 рет әлемнің Нобель сыйлығына номинациялады. Тіпті эсперанто тілінде сөйлесетін тұрғындары бар елді құруға әрекет болды. Амикехо мемлекетін тарих бойы өзіндік «бейтарап аймақ» болатын Нидерландтар, Германия және Франция арасындағы 3,5 шаршы км шағын аумақта құрды. «Ойдан шығарылған тілдердің елі» кітабының авторы Арика Окренттің айтуынша, Амикехо төрт мың халықтың үш пайызы эсперантода сөйлескен. Айтушылардың мұндай үлесіне еш жерде және ешқашан қол жеткізілген жоқ.

Тіпті Бірінші дүниежүзілік соғыс Амикехо құру идеясын артқа тастап, бүкіл әлемдегі бейбітшілік туралы арман тым елес болып көрінгенде, эсперанто тілі өркендеуді жалғастырды. Франция қарсы дауыс бермегенде, ол жаңа құрылған Ұлттар Лигасының ресми тілі бола алар еді.

Бірақ екінші дүниежүзілік соғыс эсперанто гүлденуінің соңы болды. Екі диктатор да Сталин мен Гитлер эсперантистерді қудалай бастады. Біріншісі – эсперантода сионизм құралын көргендіктен, екіншісі – қоғамдастықтың антинационалистік идеалдарын ұнатпады.

Бірақ соғыстан кейінгі қауымдастық өте аз болғанымен, аман қалған адамдар қайтадан біріктіре бастады. Эсперантоны үйрену көбінесе өз бетінше жүргізілді. Эсперантистер жалғыздықта оқулық үстінен бас алмай, өз бетімен грамматикалық ережелерді анықтап және сөздерді жаттады. Қатені түзететін немесе айтуды жақсартатын мұғалім болмады. Дәл осылай әлемнің ең танымал эсперантистерінің бірі Анна Левенштейн жасөспірім кезінде тілді үйренді. Сент-Олбансқа саяхат оның өміріндегі бұрылыс сәт болды. Эсперанто Левенштейн өз бетінше шешкен ойжұмбақ болды, бірақ кейіннен ол бүкіл әлеммен тәжірибе бөлісе алды. Ол бірте-бірте тілге сенімділік алып, көп ұзамай Лондонның солтүстігінде жиналған эсперантистер тобына қосылды.

Өткеннің үлкен саясаты мен жаһандық амбицияларынан бас тарта отырып, эсперантистер мақсаты – «жалпы қызығушылықтары бар адамдардың қарым-қатынасы» болған мәдениетті құрды.

Бұл күнде эсперантомен шұғылданушылар саны едәуір артты, ел-елде бұл жасанды тілді зерттеуші, таратушы арнаулы одақтар құрылды. Кейбір мәліметтерге қарағанда, 56 елде эсперантистердің ұлттық бірлестіктері бар көрінеді. Бұлар бірнеше рет халықаралық эсперантолық конгрестер, конференциялар өткізген. 25-тей радиостанция эсперанто тілімен хабар таратып тұратын көрінеді. Эсперанто тілінде оқулықтар, әртүрлі зерттеу еңбектері, жобалар, журналдар шығарылған және шығарылып та тұрады. Лондондағы арнаулы эсперанто кітапханасында осы тілде жазылған 30 мыңдай еңбек жиналған көрінеді. Россияда эсперанто одағы 1920 жылы құрылып, жұмыс істеп келеді.

Эсперанто интернетте ең көп таралған тілдердің бірі болып саналады. Қазіргі таңда эсперанто әуесқойлары күн сайын эсперанто тілінде онлайн сөйлесе алады. Мысалы, Usenet-тің ғаламтордағы коммуникация сервистері эсперантоға арналған чаттар мен парақтарға ие болды. Уикипедия ғаламтор желісінде шамамен 240 мың мақалалар бар, бұл іс жүзінде эсперанто тілін түрік және корей тілдерімен бір қатарға қояды. Эсперанто тілі пайда болғаннан бері, Duolingo – тілді үйренудің ең тиімді құралы болды. Бағдарлама көрсетіп отырғандай, эсперанто курсына 1,1 млн-ға жуық пайдаланушы жазылған. Ол әлемдегі эсперанто тілінде сөйлейтін адамдардың жартысына жуығы. Duolingo платформаның ресми өкілі: Duolingo курсы бастаған адамдардың шамамен 25% - ы оны аяқтады деп хабарлаған.

Эсперанто – нағыз тіл емес, тілге көмекші, тәжірибе ретіндегі дүние. Оның сипаты мен мәні, қызметі, болашағы туралы ғалымдар арасында бірзділік жоқ. Эсперантоның тар шеңберлігі, материалдық құрылымының тапшылығы, тым қарапайым жұпынылығы, қызметтік мүмкіндік өрісінің тарлығы оның болашағына күдікпен қарауды арттыра түседі.

Ұлтаралық қатынастардың, билингвизмнің қазіргі даму барысы әр ұлттың өз туған тілі шеңберінде ғана қала алмайтынын, өз тілімен қатар ұлтаралық тілді де жете меңгеру қажеттігін байқатып отыр. Әртүрлі ұлттардың бір-бірімен бөгетсіз қатынас жасау қызметін атқарушы ұлтаралық тілдер қазірдің өзінде де жер шарының біраз аймақтарында қалыптасқаны белгілі. Көп ұлтты мемлекеттерде халықтардың өмірлік қажеттілігі туғызған осы фактілерді ескере отырып, ғалымдар халықаралық қатынастар жолында зор қырсық болып отырған тілдік бөгетті адам баласы бұзбай қоймайды, сөйтіп, халықтардың барлығына ортақ әлемдік тілдің қалыптасатыны даусыз, бірақ бұл міндетті эсперанто сияқты жасанды, көмекші тіл атқара алмайды, әлемдік тіл нақтылы бір тілдік фактілер негізінде пайда болмақ, бірақ оның қандай тіл болатынын қазір тап басып айту қиын дегенді айтады.

Әдебиеттер

1. <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-russian-42682277>
2. <https://www.esperanto.mv.ru/RUS/about.html>
3. <http://engime.org/ou-edistemelik-keshen-v6.html?page=8>
4. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы, 1978 ж.
5. Хасенов Ә. Тіл білімі. – Алматы, 1996 ж.
6. Реформатский А.А. Введение в языкознание. – М., 2000
7. Ескеева М. Қазақ жазуының тарихи негіздері. – Астана, 2002
8. Фромкин В. Тіл біліміне кіріспе. – Астана, 2018 ж.

Г.Ш. Бекенова., Қ. Изтлеуова
Астана қ. (Қазақстан)

ҚАЗАҚ ЖАЗУЫ КЕШЕГІСІ МЕН БҮГІНГІСІ

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы – қазақ елінің бүгінін сараптап, ертеңгі бағытын айқындаған бағдарламалық құжат. Осы мақала аясында қазақ жазуын латын әліпбиіне ауыстыру мәселесі, жаңа әліпбиге көшудің қажеттілігі алғы мақсаттар ретінде қойылған. Қазақ жазуы әліпби ауыстырудан кенде емес, біз үш алфавит ауыстырыппыз. Әр жазудың объективті, субъективті себеп-салдары болып, өз уақытының талаптарына сай жүргізілген. Ал, бүгінде тәуелсіз мемлекеттің саналы түрде жазу жүйесіне өзгерту енгізіп жаңа әліпбиді қабылдау міндеті біздің алдымызда тұр.

Латын әліпбиі – әлемдегі ең танымал жазулардың бірі. Оны әлемдегі халықтардың 80 пайызы игеріп, әлемдегі ақпараттың 70 пайызы осы таңбамен таратылады. Сондықтан Елбасының шешімін қолдап, оның ары қарай жүзеге асуына үлес қосуымыз қажет.

Тарих жылдарына шолу жасасақ мынадай диахрониялық фактілерді келтіруге болады: Қазақ жазуы бірнеше рет өзгеріске ұшырады [1]. Жазу тарихында қазақ тілінің әліпби жүйесі бірнеше тарихи кезеңдерді басынан өткізіп, ұлттық әліпби деңгейіне жеткен. 1929 жылға дейін Қазақстанда араб жазуы пайдаланылды. XX ғасырдың басында Ахмет Байтұрсынұлы ұсынысымен қазақ фонетикасының ерекшеліктері ескеріліп жасалған, араб графикасына негізделген «төте жазу» пайдаланылған. 1929-40 жылдар аралығында латын графикасына негізделген әліпбиді жазу жүйесіне енгізіп, 1940 жылдан бері қарай кирилл графикасы әліпбиін қолданып келеді [2].

Қазіргі кирилл әліпбиіндегі қазақ тіліміз – Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі, сонымен қатар Ресей, Өзбекстан, Қытай, Моңғолия және т.б. елдерде тұратын қазақтардың ана тілі. Қазақ тілі түркі тілдерінің қыпшақ тобына, соның ішінде қарақалпақ, ноғай, қарашай тілдерімен бірге қыпшақ-ноғай тармағына жатады. Сонымен қатар

қырғыз, татар, башқұрт, қарашай-балқар, қырым, құмық, татар тілдеріне жақын. Мысалы, айта кетсек, Қазақ тілі үшін әр кезеңдерде және әр аймақтарда келесі жүйелер Қазақстан Республикасында – кирилл жазуы негізінде, ресми түрде Қазақстанның бүкіл жерінде және Моңғолияның Баян-Өлгей аймағында пайдаланылған. Тағы да көршілес Қырғызстан, Ресей, Түрікменстан және Өзбекстан елдерін бірыңғай мекендеген қазақ жұрты пайдаланады, сонымен бірге басқа ыдыраған КСРО республикаларында да пайдаланылады. Сонымен қатар Түркия, Германия, АҚШ т.б. батыс елдерінде қазақ диаспорасы әртүрлі қалыпты емес латын жазуын пайдаланады. Осылайша, қазақ тілінің әліпбиін өзгерту тарихы негізінен нақты саяси себептермен айқындалып келді. Латынға Түркия 1928 жылы көшсе, Өзбекстан, Әзірбайжан КСРО ыдырағаннан кейін ауысты. Сол елдердің тәжірибесіне қарасақ, мысалы, Өзбекстан 1928 жылға дейін өзбек тілі араб әліпбиін қолданған. 1928-40 жылдар аралығында жазулары латын әліпбиі негізінде болған. 1940-1992 жж. кириллица қолданылып, 1993 жылы өзбек тілі қайта латын тіліне көшіп, қазіргі кезге дейін қолданып келеді. Өзбек латын тілінің ерекшелігі – арнайы символдар мен диакритикалық белгілердің жоқтығы (тек апострофтар бар). Классикалық латын кириллицамен салыстырғанда 7 әріпке кем, сондықтан арнайы белгілер мен символдардың жоқ болу есебінен кейбір әріптерді екі еселеуге тура келеді. Нәтижесінде апострофпен қосқанда 29 әріптен тұратын өзбек латын әліпбиі құрылған [3].

Еліміздің латын әліпбиіне көшуі – ұлтымыз үшін жасалған маңызды қадамдардың бірі. Ұлы Дала елінің тарихына көз жүгіртсек, бірінші тұғыры байлық – жер, екіншісі – тіл, үшіншісі – мемлекет және оның тарихы болуы керектігі айқындалады. Ағартушы-педагог ғалым Ахмет Байтұрсынұлы айтып кеткендей, «Ұлттың сақталуына да, жоғалуына да себеп болатын нәрсенің ең қуаттысы – тілі» деген.

Бүгінгі күнге дейін Тіл саласының білікті мамандары латын қарпіне негізделген қазақ әліпбиінің жобаларын жасауда қызу талқылауда ойларын да айтып бөлісті. Айта кетсек, солардың бірі – филология ғылымдарының докторы, профессор Әлімхан Жүнісбектің пікірі: «Латын әліпбиіне көшудің қиыншылығы қазіргі біздің қолданып жүрген әліпбиіміз қазақтың төл әліпбиі емес, орыс тілімен араласып кеткені, бізге өзге тілден енген дыбыстар араласып кетсе онда кедергілер туындайтынын, латын әліпбиіне төл дыбыстарымызды баптап, соның аясында көшуін және қазақ жазуына тек әліпби ауыстыру ғана емес, түбегейлі реформа керек екенін, ол реформа үш мәселені дыбыс, әліпби және емле ережені бірдей қамтиды – деп айтты. Әрине, ұлт үшін маңызды өзекті мәселелердің оңды шешілуіне қосып отырған кәсіби білікті мамандардың пікірлері ескеріліп, латын қарпіндегі қазақ әліпбиін жасалу жолдарына қатысты өрбісе және басқа жоғарыда аталған елдердің тәжірибесіне қарап салыстыра отырып жасалса, құба-құп болар еді. Қазіргі уақытта ұялы телефондарда жарнамалар, хабарламалар латын әліпбиімен жазылуда. Сонымен қатар, интернет желісінде де латын әліпбиіне аударатын транскрипция орнатылған, бірақ орыс графикасында ғана жасалған, болашақта қазақ графикасында жасалады деген ойдамыз. Латын әліпбиіне көшуде осындай бастапқы жұмыстар атқарылып отыр.

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің ұйымдастыруымен қазақ тілі әліпбиін латын графикасына көшіру жұмыстары аясында 2018 жылғы 14 қарашада республика бойынша латын графикасы негізіндегі «жалпыхалықтық диктантқа» қатысуым осы мақаланы жазып ойымды ортаға салуға түрткі болды. «Тілімізді өз орнына орналастырудың ең негізгісі емес, бірақ қосымша бір сенімді жолы латын қарпі болып қалар» деген үмітпен бір талай отаншыл әрі ұлтшыл азаматтарымыздың қатарында мен курстастарыммен осы бағыттан табылдық.

Біздің түсінігімізше, Рухани жаңғыру – бұл төл әдебиетімізді, мәдениетімізді жаңғырту, ұлттық сананы ояту. Адам санасына жаңашылдық серпіліс беріп, даму үрдісінің жаңа бір айналымына өту – заңды құбылыс. Жазуды жаңа әліпбиге көшірудің мәдени-әлеуметтік, лингвистикалық, экономикалық, саяси, ақпараттық, педагогикалық

себептері бар. Осы орайда, қазақ жазуын латын графикасына көшіру де мезгілі жеткен мәселе екенін қазіргі Қазақстан қоғамында болып жатқан талқылаулар көрсетіп отыр.

Еуразия гуманитарлық институтында жалпыхалықтық диктантқа 400-ге тарта студенттер мен оқытушылар қатысты. Диктант жазу мерзімі мен берілген уақыт мөлшеріне сай орындалды. Еш қалыс қалу, үлгермеу, шатасу сияқты жағдай болған жоқ. Қазақ аудиториясы жаңа әліпбиді жатсынбай қабылдады. Дегенмен де, диктант жазу барысында біраз қателер кездесті, әрі оларды анықтап көрсету жазу емлесін жақсартып жетілдіруге өз үлесін қосар деп айта кетпекпіз:

- ✓ Емлесі қателер кей әріптердің жаңа үлгісі мен кирилл нұсқасын шатастыру, мәселен, к,қ әріптерін бірде h, бірде q, бірде c таңбаларымен беруі;

- ✓ дәйекше қоюдан немесе дәйекше орнын шатастыру, мәселен, дәйекше әріптің төбесіне не сол/оң жақ шекесіне қою, тіпті қойылмау көптеп кездеседі;

- ✓ қатар келетін «у» «ы» әріптерінің жазылуында шатасу, әрі жаңа жазудағы «у» -да дәйекше бар да, «ы»-да жоқ, бұл диктант барысында көп қиындықтар туғызды. Дағдыланған «у»-ға дәйекше қоюдың мақсаты түсініксіз, қойылатын болса дәйекшені біржолата «ы»-ға қою керек;

- ✓ дәл осындай қатар келетін «і» «и» әріптерінің жазылуында шатасу, әрі жаңа жазудағы кіші «і»-де дәйекше бар да, бас әрпінде жоқ, «и»-де жоқ, бұл диктант барысында көп қиындықтар туғызды. Бас әріп пен кіші әріп арасындағы бірізділікті де сақтау қажет;

- ✓ «і» әрпін «у» таңбасы арқылы беру де кездеседі;

- ✓ «ш» әрпін бірде sh zh таңбаларымен беріледі,

- ✓ «J» таңбасының бас әрпіне дәйекше қою жиі байқалды;

- ✓ Қазақ тіліндегі тіл үндестігіне байланысты парадигмалық жүйе бұзылған, мәселен, а-ә, о-ө, ұ-ү парадигмалық қатары сақталған, ал ы-і –де бұндай амал сақталмаған. Ы әрпі «у», і әрпі I таңбасымен берілген;

- ✓ Н-ң таңбаларындағы парадигма сақталып, әліпбиде қатар келген, ал к-қ әріптері бір-бірінен алшақ тұр.

- ✓ Жалпы жаңа әліпби латын тіліндегі реттік тәртіппен берілген, ал кирилл тәртібімен үйренген қазақи орта дағды бойынша парадигмалық жұптарды бірге іздейді. Сондықтан таңбалардың реттік құрамын қайта қарап үйренген тәртіппен орналастыру керек. Мәселе таза латынға көшу емес, елді барынша тез үйретуге жылдам үйренуге лайықты әліпби ұсыну. Осыны ескере отырып әріптердің ретін дұрыстау қажет. К мен қ, с мен ш, с мен з, қатар тұрса, ал дауысты дыбыстар әліпбидің бас жағында орналасса игеру әлдеқайда жеңіл болар еді.

Ойымызды қорытындылай келсек, аталған графикалық және орфографикалық олқылықтар қабылданар емле ережелерінде ескеріліп, тілдің бар көркемдігі мен нәрін дәл жеткізе алатын тілдік жазу нормалары қабылданатынына нық сенімдімін.

Әдебиеттер

1. <http://www.aktobegazeti.kz/?p=60134>
2. <https://e-history.kz/kz/contents/view/6807>
3. <https://e-history.kz/kz/publications/view/3467>
4. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы, 1978 ж.
5. Хасенов Ә. Тіл білімі. – Алматы, 1996 ж.
6. Реформатский А.А. Введение в языкознание. – М., 2000
7. Ескеева М. Қазақ жазуының тарихи негіздері. – Астана, 2002
8. Фромкин В. Тіл біліміне кіріспе. – Астана, 2018 ж.

ҚАЗАҚ-ОРЫС ӘДЕБИ БАЙЛАНЫС ДӘСТҮРІ (1960-1980 жж.)

Әдебиеттің даму тарихын білу үшін, халықтар арасындағы әдеби, мәдени байланысты жан-жақты қарастырып, танып-білу, оның жүріп өткен жолдарын, яғни өзге әдебиеттермен қарым-қатынасына, байланысына соқпай кету мүмкін емес. Академик Р. Нұрғали: «Еш уақытта ешбір елдің әдебиет өнері томаға-тұйық қалыпта ұлттық шеңбердің ішінде ғана өсіп жетілген емес. Ана топырағында жаратылған өнер басқа жұрттардың озық асыл қазыналарынан нәр алып, байығанда ғана өркен жаймақ» [1, 108], - десе, белгілі әдебиетші ғалым Г. Ломидзе: «Ұлттардың жақындасуы барысында ұлттық әдебиетімізде жаңа бір сапалық өзгерістер туындап, жаңа күштер қосылып жатады» [2, 111] - деп, миграциялық байланысқа назар аудартады. Әдебиеттер байланысы, әрине, тек халықтардың байырғы қатынастарымен, атап айтқанда, олардың шыққан тегінің бірлігі, тіл туыстығы, мекен жақындығымен ғана шектелмесе керек. Бұл мәселеде шешуші қызмет атқаратын нәрсе – халықтар арасындағы саяси-экономикалық, әлеуметтік байланыс, осыған сай туатын тарихи тағдырлар мен мұраттардың ортақтығы, арман-тілектер мен ұлттық мүдделердің ұқсастығы болмақ.

Орыс әдебиеттануында белгілі шығыстанушы И. Конрад әдебиеттердің бір-бірімен тығыз байланыста екенін айта отырып, «Әдебиет тарихын зерттегенде әдеби байланыс міндетті түрде есепке алынады. Мәселен, жаңа Жапон әдебиет тарихын орыс, француз, ағылшын әдебиеттерімен және шамалы деңгейде неміс әдебиетімен байланысы тұрғысынан қарастырған жөн. Англия, Франция, Италия, Германия, Испания мен Скандинавия түбегі елдерінің жаңа кезең әдебиеті мен орыс классикалық әдебиеті де өзара үндесіп жатқандығын ескеруіміз керек» [3, 19], екендігін нақтылайды. Бұл пікірлер әдебиеттердің бір-бірімен тығыз байланыста дамитындығын көрсетеді.

1960-1990 жылдарда орыс-қазақ әдеби байланысы күшейе түсіп, қазақ ақын-жазушылардың туындылары шет ел халықтарының тілдеріне аударыла бастады. Әдеби байланыстың аумағы әдеби шығармада өзге ұлт образдарын жасау арқылы да кеңейе түсті. Бұны компаративистикада арнайы имогология саласы қарастырады. Имагология әдебиеттегі ұлттық образдардың өзге ұлт әдебиетіндегі көрінісі жайлы мәселелерді де қарастырады. 1960-1980 жылдарда қазақ әдебиетінде бұл термин қалыптаспағанымен, осы салаға қатысты жазылған зерттеулер, мақалаларды кездестіреміз. Мысалы, М. Қалдыбаевтың «Шығарма кейіпкері – орыс адамы», В. Владимировтың «Бауырластықтың мерейлі дәстүрі» атты мақалаларында қазақстандық орыс жазушыларының шығармаларындағы орыс пен қазақ ұлтының біте қайнасқан өмірін суреттеулеріндегі ерекшеліктер сөз болады. Ал, Б. Ысқақов «Қазақ-татар әдеби байланысы» атты зерттеуінде қазақ жазушыларының шығармаларында кездесетін татар өкілдері, татар жазушыларының шығармаларында кездесетін қазақ өкілдері бар шығармаларға тоқтала отырып, бұл байланыстарды әдебиеттер арасындағы жанды байланыстар екендігін көрсетеді.

Аталған кезеңде әдебиет пен мәдениет салаларындағы өзара байланыстар достық қарым-қатынастарға ұласа келіп, көп ұлтты кеңес әдебиеті ұлттар арасында достықты орнату мақсатын көздеді. Сол себепті, қаламгерлер халықтар достығын, бейбітшілік жолындағы күресті өздерінің шығармаларына арқау етті. Ол шығармалар ұлт тілдеріне аударылу мәселесі де назардан тыс қалмады. Бұдан байқайтынымыз, дүниежүзі халықтарын жақындата түсу үшін әдебиет – ең маңызды құрал болғандығы. Әрине, ол үшін әдеби байланысты нығайту басты мақсат болды. Әдеби байланыс негізінен жиі айтылып жүрген ішкі, сыртқы факторлар негізінде дамыды. Сыртқы факторға:

- елдер арасындағы жазушылардың достық кездесулері;
- ақын-жазушылардың мерейтойларын атап өту;

- қаламгерлердің өзара пікір алысулары;
- жазушылардың дүниежүзілік, бүкілодақтық конференциялары, конгрестері, симпозиумдары;

- халықтар әдебиеттерінің көршілес республикаларда, шет елдерде өткен онкүндіктер мен күндері;

- жазушылардың шығармашылыққа қатысты жазысқан хаттары арқылы жүзеге асады.

Ішкі факторға:

- әлемдік және орыс классикасының таңдаулы үлгілерінен үйрену;

- ұлттық әдебиеттердің бір-біріне ықпалы, әсері;

- жазушылардың еліктеуі;

- бір тілден, екінші тілге көркем аударма жасау арқылы әдебиеттің ішкі байланыстарын нығайту көзделеді.

«Контактілі-генетикалық әдеби байланыстар ішкі және сыртқы контакт болып екіге бөлінеді. Ішкі контакттердің негізгі түрі – аудармалар» [4, 420], – деп, атап көрсетеді профессор М. Маданова. 1960-1980 жылдарда әдеби байланыс негізінен жоғарыдағы атап өткен байланыстың ішкі, сыртқы факторлары арқылы жүзеге асты. Қазақ әдебиетінің таңдаулы үлгілері орыс тілі арқылы әлем тілдеріне танылуы, қазақ қаламгерлерінің орыс әдебиетінің көрнекті өкілдерімен әдебиеттің әртүрлі мәселелеріне қатысты тығыз қарым-қатынас жасап отыруы, орыс-қазақ әдеби байланысының күшейе түсуіне септігін тигізді.

Осы кезеңде ұлттар достығын дәріптейтін әдеби шығармалар дүниеге келіп, әдебиетте:

- интернационалдық байланыс;

- интернационалдық идея;

- интернационалдық сипат;

- интернационалдық әуен;

- интернационалдық белгі;

- интернационалдық рух;

- интернационалдық мотив;

- интернационалдық нышан;

- интернационалдық байлық;

терминдері қалыптасты. Демек, халықтар достығы әдебиеттер достығын туғызды. Қазақстан Жазушылар одағы мен «Жазушы» баспасы интернационализм идеясын дәріптеу мақсатында «Достық кітапханасы» сериясымен 150 томнан тұратын кітаптар шығаруды қолға алды. Онда 1960-1980 жылдарда әдеби байланысқа қатысты зерттеу еңбектерімен қатар, орыстың белгілі жазушыларының қазақ тіліне аударылған шығармалары, интернационалдық пен достықтың дәнекері болып табылатын бірқатар жазушылар төңірегінде мақалалар жинақталды. Бұл мақалаларда сондай-ақ, авторлар аталмыш жазушылардың қазақ әдебиетіне ықпалы, әсері, ұлт қаламгерлерінің еліктеуі, творчестволық үйрену мәселелеріне де тоқталады.

Әдебиеттердің өзара байланысы, жазушылардың біріне-бірі әсер ету, ықпал жасау, бірін-бірі байытып отырулары арқылы дамиды. Мәселен, М.Әуезов орыстың атақты жазушысы А. Фадеев туралы жазған мақаласында, оның қазақ әдебиетіне еткен ықпалын сөз ете отырып: «Бір «Абай» романының тұсында менің Фадеевтен естіген ақыл көмегім аз болған жоқ. Кітап болып басылып шығуы былай тұрсын, «Абай» романын тек қолжазба күйінде және орысшаға тек подстрочник дәрежесінде аударылған қалпында да Фадеев қатты көңіл бөліп көп ақыл қосып еді. Басылған кітабын емес, қолжазбаның өзінен ғана оқи отырып, жәрдем етуінде шын тілектестік, ыстық достығы сезілді» [5, 62], - деуінен А. Фадеевтің ақыл-кеңесінің М. Әуезовке ықпалы, әсері зор болғандығын байқаймыз.

Жазушылардың бір-бірімен кеңесі ғана емес, бір шығарманың стилі, оқиғасы т.б. қызықтырып, келесі бір қаламгердің шығармасының туылуына түрткі болуы яки, суреткерлік өнерін жетілдіруге себеп болуы мүмкін. Мәселен, әдебиетке «Ақбоз ат»

романымен келген, көрнекті жазушы Т. Әлімқұлов аталмыш романның жазылу тарихына байланысты былай деп сыр шерттеді: «Ақбоз аттың» жазылу тәсіліне келсем, романды жазудан бұрын осы тақырыпқа жазылған көптеген шығармаларды оқыдым. Бәрін айту қажет емес те шығар, басты-бастысы: Мамин-Сибиряктың «Ақбоз ат» дейтін новелласы, Лев Толстойдың «Холстомер» әңгімесі, оны мен «Күржік» деп атаймын. И. Куприннің «Изумруд», яғни, «Ақ-көк ат» дейтін әңгімесі, Бұған Петр Ширяковтың «Внук Талеони» деген романы қосылады. Австриялық жазушы Харлидың «Четвероногая лотерея» дейтін романында ипподромның шырғалаңы мен сыры суреттеледі. Мен, әрине, оларға еліктемеуге тырыстым. «Еліктесең – ұқсайсың. Ұқсасаң – жалғандық туады» » [6, 12] - деп, жазушы бір шығарманы жазу үшін, өзіне қажетті мәселелерді үніле зерттеп, талдап, екшеп, сұрыптап барып ұсынатындығын байқатады. Әлем әдебиетіндегі жауһар туындыларыларының авторлары өз ықпалдарын қазақ әдебиетінің классигі Б. Соқпақбаевқа да әсері болғандығын жазушының «Мыңнан біреу» мақаласынан байқалады.

«... Дүниежүзілік әдебиеттің анау көрінген асқаралы шыңдарына көз тастай отырып, өзім туралы, өзімнің творчестволық лабораториям дейтіндерім туралы сөз қозғаудан кәдімгідей жүрексінем. Толстой, Горький, Гогольдар тұрғанда... нағыз әдебиет дейтіннің не екенін мен де әлгі аталған алыптарды оқып білгенмін. Шамамның келгенінше солардан үйренуге тырысқанмын. Менің кейбір жұртшылыққа азды-көпті танымал болған шығармаларымда өзім табысып, өзім аса сүйіп оқыған алыптардың әсер-ықпалы жіті көзді оқушыға сезіліп, байқалып та тұрады ғой деп те ойлаймын» [7].

Демек, қаламгерлердің өзара түсінісіп, ықпал етіп, бір-бірінен үйренуі де шығармашылықты нығайтуға септігін тигізіп жатады. Жалпы, шығармашылық әсер, ықпал ету – шығармашылық тұрғыдан үйренуге жетелейді. Қаламгерлердің бір-бірімен танысып, өзара идеялар алмасуы, соған орай әдебиеттерінің дамуы, ақыл-ой өрісінің ұлғаюы бір халық әдебиетінің екінші халық тіліне аударылуына негізделуі, түпнұсқаны шынайы жеткізу – көркем аудармадағы ең басты тұжырым болып табылады.

Пушкин рухымен өмірді беріле сүйіп, әлемдік әр құбылысқа ынтыға көз тігіп, құштар көңілмен жыр жазған қазақ ақындарының қатарында қос талант – М. Мақатаев пен Т. Айбергеновті атап өтпеуге болмайды. М. Мақатаев та ұлы орыс ақынына еліктеп аңыз-дастандар жазды. Оның шығармаларын оқығанда да А.С. Пушкин поэмасындағы қайырымды әже, қайратты жігіт, көрікті қыз, ақылды қарияны кездестіреміз. Т. Айбергеновтің шығармашылығына да А.С. Пушкин поэзиясының әсері мол болды.

Жалпы, байқап отырғанымыздай, орыс жазушылары мен қазақ жазушыларының шығармашылық байланыстарының нәтижесінде қазақ әдебиетінде классикалық туындылары дүниеге келді. Демек, қазақ әдебиетінің дамуына орыс әдебиетінің ықпалы зор болды.

Әдебиеттер

1. Нұрғали Р. Сөз өнерінің эстетикасы. – Астана: Елорда, 2003. – 420 б.
2. Ломидзе Г. Методологические вопросы изучения взаимосвязей и взаимообогащения советской литературы. – Москва: Наука, 1963. – С. 36.
3. Жирмунский В.М Сравнительное литературоведение: Восток и Запад. – Л.: Наука, 1979. – С. 469.
4. Талжанов С. Көркем аударма туралы. – Алматы: ҚМКӘБ, 1962 – 166 б.
5. Маданова М. Актуальные вопросы литературной компаративистики. – Алматы, Ғылым, 1999.
6. Әуезов М. Көркем аударманың кейбір теориялық мәселелері // Қазақ әдебиеті, 1955, 7 қазан.
7. Дуанина И. Компаративистиканың өзекті мәселелері. // Халықаралық-ғылыми конференция. 2006, – 524 б.

РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РУССКОГО ЯЗЫКА В ФОРМИРОВАНИИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА

В свете современных требований к высшему образованию и воспитанию особую актуальность приобретает подготовка специалистов на основе интеграции образования, науки и производства, индивидуализации обучения с применением комплекса активных методов, новых информационных технологий, с созданием возможностей для выявления, формирования и развития творческой индивидуальности, интеллектуальных и практических способностей студентов. Целью высшего образования является роль в обеспечении профессиональной подготовки компетентных и конкурентоспособных специалистов для всех отраслей экономики республики в интеграции с наукой и производством.

XXI век – это век информационных технологий и развития Интернета. Информация сегодня становится основным стратегическим ресурсом развития современного образования. В действительности, неиссякаемый поток новейшей информации, особенно на русском языке, требует идти в ногу со временем. Это поиск новых информационных подходов, постоянное обновление в системе образования. Использование в образовании интернет-ресурсов понимается как процесс, направленный на повышение качества образования, проведение разработок и исследований, сопровождение, внедрение и развитие, замену традиционных информационных технологий на более современные, эффективные деятельности. Новые современные условия в жизни общества вызвали потребность в творческих людях, способных работать самостоятельно и рассматривать проблему или явления с точки зрения различных дисциплин. В связи с этим в последнее время преподавание профессионального русского языка на технических специальностях стало актуальным для студентов, обучающихся в группах с казахским языком обучения. Целью изучения данного предмета является совершенствование устной и письменной грамотности, развитие культурной и профессиональной речи, коммуникативных способностей студентов. Профессиональное обучение русскому языку представляет собой такое обучение, которое основано на учете потребностей студентов в изучении русского языка, диктуемых особенностями будущей профессии или специальности, которые, в свою очередь, требуют его изучения.

Процесс преподавания русского языка на неязыковых специальностях ориентирован на чтение литературы по специальности, изучение профессиональной лексики и терминологии, а в последнее время и на общение в сфере профессиональной деятельности.

Профессиональное обучение русскому языку на неязыковых специальностях требует нового подхода к отбору содержания. Он должен быть ориентирован на последние достижения в той или иной сфере человеческой деятельности, своевременно отражать научные достижения во сферах, непосредственно затрагивающих профессиональные интересы обучающихся, предоставлять им возможность для профессионального роста. Основной задачей профессионального обучения является формирование у студентов способности общения на русском языке в профессиональных, научных, деловых сферах с учётом профессионального мышления, профессионально-ориентированной направленности. Главное при обучении профессиональному русскому языку – многосторонняя образованность, креативное мышление, творческий профессионализм, коммуникативная компетенция, интеллект, культура. Профессиональное обучение русскому языку рассматривается в качестве необходимого элемента общей и профессиональной культуры.

В последнее время в учебный процесс активно внедряются инновационные технологии, которые сопровождаются совершенствованием содержания и методов

обучения иностранным языкам применительно к потребностям современной жизни. Инновационными технологиями на занятиях являются деловые, ролевые игры, мозговой штурм, синквейн, кластер, кейс-стадии. Использование данных методов носит в учебном процессе нестандартный, нетрадиционный характер, так как у студентов проявляется интерес к обучению посредством новой формы организации их учебной деятельности. Применение интерактивных методов способствует повышению коммуникативной направленности занятий, достижению целей обучения диалогическому и монологическому высказыванию, формированию у них навыков и умений самостоятельного выражения мыслей. Практическое овладение профессиональным русским языком составляет лишь одну сторону профессионально ориентированного обучения предмету. Профессиональный русский язык может стать средством развития профессиональных умений. Это предполагает расширение понятия профессионального обучения русскому языку, которое включает еще один компонент – это профессионально ориентированную направленность содержания учебного материала.

Профессиональная направленность деятельности требует: во-первых, интеграции дисциплины русского языка с профилирующими дисциплинами; во-вторых, ставит перед преподавателем русского языка задачу научить будущего специалиста на основе межпредметных связей использовать русский язык как средство формирования профессиональных умений и навыков. Таким образом, будет правомерно рассматривать содержание обучения профессиональному русскому языку на неязыковых факультетах вузов как совокупность того, что обучающиеся должны усвоить в процессе обучения, чтобы качество и уровень владения русским языком соответствовали их запросам и целям, а также целям и задачам данного уровня обучения. Отбор содержания способствует разностороннему и целостному формированию личности студента, подготовке его к будущей профессиональной деятельности.

Литература

1. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации.- М., 1997.
2. Штрекер Н.Ю. Русский язык и культура речи. - М., 2011.
3. Речевая компетентность или речевая культура? Педагогика. - 2009.

М.Х. Ергалиева
г. Астана (Казахстан)

К ВОПРОСУ ЖАНРА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ БИОГРАФИИ

В современном литературоведении актуальным становится жанр художественной биографии в контексте определения сюжета произведения. А.Н.Веселовский в своем фундаментальном труде «Поэтика сюжетов» [1] подвел нас к пониманию сюжета как совокупности событий, воссозданных в произведении. В этом аспекте на передний план выходит то, как события, составляющие сюжет, соотносятся с фактами реальной жизни. В начале XX века многие писатели стали обращаться к окружающей реальности, документировать эпоху, близкую автору. Показателен интерес Ф. Достоевского к газетной хронике. Так появился биографический опыт писателя, художественно обработанный и воссозданный им в повествовании. Прямое наблюдение за окружающим миром, биографический опыт становятся объектом изображения художественных произведений, зачастую в художественную ткань вкрапляются автобиографические начала.

На протяжении XIX-XX вв. жанровые формы видоизменялись, стали податливыми и гибкими, открыли широкие просторы для проявления индивидуально-авторской

инициативы, так зародился жанр художественной биографии. Он берет начало с античных времен, образцом античной биографии являются «Сравнительные жизнеописания» Плутарха. В словаре терминов читаем: «Биографический жанр – жанр научно-художественной литературы, включающий в себя множество разновидностей: научная биография, беллетризованная биография, роман-биография и т.д.» [2]. В энциклопедическом словаре дается более широкая трактовка термина: «Биографический жанр – форма литературно художественного или научно документального жизнеописания истории конкретной личности и ее индивидуальной судьбы. Чаще всего такое жизнеописание помещено в конкретно исторический контекст, что придает произведению значимость» [3]. Следует особо отметить, что общие проблемы теории художественно-документальной литературы, в которой наиболее ярко проявилась художественная биография, глубоко разрабатывались учеными Д.С. Лихачевым, Л.Я. Гинзбург. Ю.М. Лотманом. Советская литература широко использовала жанр художественной биографии, героями советских романов становились революционеры, исторические деятели, писатели. Это, на наш взгляд, логически объяснимо. Поскольку идеологическая пропаганда в СССР была поставлена на высокий уровень, существовала жесткая цензура, писатели вынуждены были создавать образы безупречных революционеров и исторических деятелей, основываясь на ярких эпизодах биографии людей, с тем, чтобы эти герои стали образцом подражания и почитания всего советского народа. Во второй половине XX века жанр художественной биографии несколько ослаб. На первый план вышли новые задачи и идеи: военная тематика, защита Родины, хрущевская оттепель, развенчивание культа личности. Это породило новые идеи и их художественное воплощение.

Возвращаясь к заявленной теме, хотелось бы обратить внимание на следующее. Жанр художественной биографии обращается к уже завершившейся жизни или яркой на события биографии современников на основе документальных свидетельств других лиц. Целью такого произведения является создание целостного изображения индивидуальности личности, процесс его становления. В этом контексте особое значение приобретает сюжет произведения, который подразумевает хронологически последовательное изложение событий жизни героя. При этом рассматриваются важные события или моменты жизни героя. Героями произведений такого жанра выступают, как правило, люди с яркой судьбой, имеющие практический опыт, чаще – известные или авторитетные государственные деятели или работники науки и культуры, значимые фигуры современности. Опираясь на документальную основу, писатели создают художественный образ героя и выражают свое отношение к нему. Следовательно, в произведениях этого жанра мы наблюдаем субъективное представление автора о герое. Отсюда вытекает следующая проблема жанра художественной биографии: авторская субъективность изображения художественного образа героя. Этот вопрос станет предметом наших последующих публикаций. Писатель использует богатую палитру художественно-изобразительных средств, а не сухой биографический язык, наделяя героя такими качествами, которые, возможно, ему были и несвойственны. Здесь зарождается вторая серьезная проблема, требующая отдельного изучения, это определение тонкой грани между реалистической достоверностью и художественным приемом. Безусловно, жанр художественной биографии использует большое количество тропов для повышения ценности как собственно биографии, так и художественного текста.

В современной литературе жанр художественной биографии становится актуальным и все чаще востребованным. После развала СССР, когда все бывшие союзные республики занялись созданием новой политической системы, экономики и возрождением национальных культур, появилась новая идеология. Странам нужны были новые значимые фигуры из числа современников, авторитетные биографии людей, на которых могло бы ориентироваться новое поколение нации. В этой связи обращает на себя внимание мысль профессора В.Е. Хализева, который пишет: «Воззрения сторонников

биографического метода были предварены герменевтическим учением Ф. Шлейермахера, который утверждал, что идеи и ценности, в том числе художественные, не могут быть поняты без углубленного анализа их генезиса, а значит – без обращения к фактам жизни конкретного человека» [4, с. 349]. Из этого следует, что жанр художественной биографии дает широкие возможности герменевтического анализа, как сюжета произведения, так и художественного образа героя с целью выявления ценностных характеристик и ориентаций персонажа. Высокие идеалы и нравственные ценности, которым служат герои жанра художественной биографии, монументальность и цельность образа становятся основой и внутренним ориентиром духовного развития нации.

Таким образом, художественное постижение и претворение в художественной ткани произведения реального жизненного опыта героя, духовно-биографические начала выступают важным и неотъемлемым звеном современной литературы. Актуализация жанра художественной биографии свидетельствует об активности и зрелости личностного начала в составе литературы, в частности, и мировой культуры.

Литература

1. Веселовский А.Н. Поэтика сюжетов // Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989. – 648 с.
2. Словари и энциклопедии на Академике // <https://dic.academic.ru>
3. Энциклопедический словарь. // [https // aesthetics_ru.academic.ru](https://aesthetics_ru.academic.ru)
4. Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 2002. – 398 с.

А.Т. Жаманкозова
г. Астана (Казахстан)

ИДЕИ ТЕНГРИАНСТВА В РАССКАЗЕ О. БОКЕЕВА «АРДАК»

На протяжении нескольких столетий национальное самосознание и мировоззрение казахов определялось концепцией тенгрианства. Тенгрианство, как совокупность представлений о мире и жизни, сформировалось задолго до принятия ислама. Оно породило традицию почитания культа предков, аруахов, сохранение обычаев-ырымов, обожествление Тенгри. Одним из существенных принципов тенгрианства было понимание и принятие человека как части живой природы, единение с ней. Казахская литература, вобрав в себя лучшие традиции человечества, по-своему решила этот вопрос. Пейзаж стал самостоятельным компонентом художественного произведения, выражением авторской концепции, что свидетельствует о культурной памяти казахских писателей.

В рассказе Оралхана Бокеева «Ардак» природа выступает чистой, непорочной стихией, к которой тянется и спешит невинная душа Ардак. Сюжет рассказа строится вокруг судьбы одной семьи, живущей вдали от людей и аула. Смерть главы семьи, Есиркегена, положила начало вражде между кровными родственниками. В жестокой обиде на них Хадиша откочевывает на далекие необжитые, но плодородные пастбища. Одинокая юрта Кожы, сына Есиркегена и Хадиши, словно горечь и обида семьи, свидетельствует о жизни отшельников возле озера Маркаколь: «Шарықты бұлақтың Марқакөлге құрайлағында сыңарын атыптастаған саралақ аздай болып, жалғыз ғана қараша үй отыр» [1, с. 407]. Ардак выросла вдали от людей. Чистая, искренняя душа молодой девушки не знала о том, что на свете есть добро и зло, любовь и ненависть, порядочность и подлость, зависть и лицемерие. Давняя обида близких родственников вылилась в страшную месть: Салык надругался над Ардак. О. Бокеев не углубляется в

философские размышления о феномене бытия, не поднимает вопросы вселенского масштаба, а раскрывает тему человеческих взаимоотношений в обществе. Что изменилось? Время, эпоха, социум, общественный строй? Почему жертвой стала юная, не знавшая подлости и лицемерия, не охваченная злобой и мстостью, Ардак?

Ослепленным от вражды персонажам рассказа писатель противопоставляет природу. Истинную, чистую и вечную ценность на земле. Озеро Маркоколь, величественно возвышаясь над бренным миром человеческого существования, во всю мощь своего голоса заявляет о непреходящем и важном, о нравственной чистоте и гуманизме. Ребенок, родившийся в страшных муках - не сын человеческий. Это сын природы. Оралхан Бокеев дает свое решение проблемы. Авторская позиция прослеживается в финальной сцене рассказа. Появившийся на свет младенец должен положить конец вражде поколений, он должен познать и осознать истинное предназначение человека на земле. Поэтому озеро Маркаколь благословляет его, верит в него и считает своим сыном, и эту истину сохранила природа. Она, в отличие от суетных людей, передаст ее новой родившейся жизни: «Таң аппақ атып, шығар күн Ақшоқының басына қан-қан сәулесін себезгілей бастады. Әлемді алып ұйқысынан таң емес, күн емес, жылаған бала даусы оятқандай, дүрсілкінісіп, түлеп-түрленіп сала берді. Түн түнегін серпіп тастап, зіл болып басқан ауыр мұднан арылған адырлар ертеңгілік мөлдір шуақты сағынышпен қарсы алды. Ақшоқыдан асып кеп түскен күннің қияс нұрын Марқакөл көптен күткен қадірменді ғашығындай кеудесіне қонақтатып, айнымастай боп аймаласып жатыр. Бір-бірін қанша қуаласада, қосыла алмай, қор болып құрып, ізінше жаңасы туындап жататын Марқакөлдің көк бұйра толқындары арпалысып, бас кешкен ағайындардың бірікпейтін тірлігіне ұқсап, қаз-қалпында – бәз қалпында ілгерінді-кейін итінеді. ...Сәбидің дүниеге келуін өз мойнына алған Марқакөл: «әкең менмін, әкен менмін» деп, тебірене күбірлеп жатыр...» [1, с. 429].

Природа в рассказе выступает не злобной стихией, а олицетворением материнского мудрого начала, бессмертного и вечного, что перекликается с тенгрианскими представлениями о матери Умай. Умай – женское божество тюркских народов занимало второе место после Тенгри. Неслучайно природа олицетворяет женское начало в рассказе и выступает в образе матери. Этим объясняется и то, что все события в рассказе развиваются возле древнего и могучего озера Маркаколь. Возле него стоит одинокая юрта Кожы, в нем любила купаться Ардак, ему доверяла тайные мечты и мысли, оно было свидетелем любви девушки, к озеру стремилась в предродовых муках героиня произведения. О важной связи народов (этнос) и их культур с теми «ландшафтами», в которых они сформировались и, как правило, продолжают жить отмечал в своей работе «Этногенез и биосфера земли» Г.Н. Гумилев [2, с. 172-192]. Идеи Л.Н. Гумилева близки Оралхану Бокееву, автор рассчитывает на культурную память читателя, которая делает понятным такое художественное решение. Особое отношение к природе в тенгрианстве и сохранение его в культуре казахов дает писателю право делать образ озера Маркаколь полноправным и самостоятельным участником произведения. Доктор филологических наук, профессор А.С. Исмакова пишет: «Герои О.Бокеева всегда чувствуют свою изначальную связь с землей. Они видят в природе не нечто неодушевленное, отделенное от них. Им присуща живая связь со всем, что окружает их» [3, с. 372].

Раскрывая проблему человеческих взаимоотношений, автор изображает общество, в котором утрачены элементарные принципы человеколюбия, гуманизма и духовных традиций. Писателю важно показать, примет ли его герой такой мир или он откажется от него. Поэтому ключевыми словами в произведении являются кровавые лучи солнца, озаряющие землю: «...қан-қансәулесінсебезгілейбастады». И вновь тенгрианские начала: солнце и его лучи. Вечное небо Тенгри наделено безусловной сакральностью, а солнечные лучи выступают воплощением трансцендентности, мощи и святости. Тем трагичнее воспринимаются кровавые лучи солнца в произведении. Этот словесный ряд

отражает тревогу автора за будущее своих братьев, вставших на зыбкий и безжалостный путь вражды.

В рассказе Оралхана Бокеева «Ардак» мы наблюдаем триединство: небо-человек-земля. Образы солнца и озера спроецированы на чувства и переживания героини произведения. Через них автор проводит мысль о том, что человек, теряющий свои корни, традиции, мораль, не может называться человеком. Трагизм нравственной жизни ставит нас перед проблематичностью добра, так как добро и зло обладают способностью принимать самые противоположные формы. Нравственной константой, по мысли писателя, остается только природа, поэтому герои О. Бокеева в момент наивысшего напряжения, страдания или духовного прозрения находятся наедине с природой. Культурная память выносит основы тенгрианства на первый план. Доктор филологических наук, профессор В.Е. Хализев пишет: «Органически усвоенная традиция (а именно в такой форме ей подобает существовать) становится для отдельных людей и их групп своего рода ориентиром, можно сказать маяком, некой духовно-практической стратегией. Причастность традиции проявляется не только в виде ясно осознанной ориентации на определенного рода ценности, но и в формах стихийных, интуитивных, непреднамеренных. Мир традиций подобен воздуху, которым люди дышат, чаще всего не задумываясь о том, каким неоценимым благом они располагают» [4, с. 354]. Незамутненная человеческими пороками природа в рассказе О.Бокеева «Ардак» стала тем ориентиром, к которому стремится чистая душа Ардак. Традиция единения с природой, уважение к ее мудрости и чистоте, триединство небо-человек-земля стали тем благом, которым автор наделяет своих героев.

Таким образом, творческое наследование культурного опыта казахского народа стало для писателя средством донесения до своего читателя мысли о роли человека в современном мире. Оралхан Бокеев, делая своих героев нерасторжимо связанными с природой, тем не менее, не пропагандирует возвращение людей назад, в эпоху тенгрианства и полного слияния с природой. Писателю важен сам человек, с его способностью мыслить, сопереживать, прощать. Такой человек участвует в процессе достраивания ценностей, составляющих достояние казахского народа и берущих начало в тенгрианстве. Сфера нравственных установок и единения с природой выступает культурной памятью казахов, и, вместе с тем, «маяком, духовно-практической стратегией» (В.Е. Хализев) поведения героя в свете противоречивого, вечно меняющегося мира.

Литература

1. Бокеев Оралхан. Ардак // Бокеев Оралхан. Ұйқым келмейді. - Алматы: Жалын, 1990. – 560 б.
2. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера земли. – М.: Астрель, 2005. – 512 с.
3. Исмакова А.С. Казахская художественная проза. – Алматы: Ғылым, 1998. - 394 с.
4. Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 2000. – 398 с.

Н.У. Исина, Ж.Д. Аклепесова
г. Астана (Казахстан)

ОБРАЗ РОДИНЫ В ЛИРИКЕ ИРИНЫ КНОРРИНГ

Творчество поэтессы Ирины Кнорринг, представительницы третьей волны русской эмиграции, вызывает всесторонний исследовательский интерес, о чём свидетельствуют

публикации последних десятилетий (И.М. Невзоровой «Творческий путь Ирины Кнорринг (опыт становления русского поэта в изгнании)», В.А. Соколовой «Мотивы лирики И.Ф. Анненского и А.А. Ахматовой в творчестве Ирины Кнорринг», Ветровой В.Г. «Воображаемый собеседник»).

Лирика И.Кнорринг – одна из ярких страниц русской эмигрантской поэзии. Известно, что при жизни поэтессы были опубликованы два сборника стихотворений: «Стихи о себе» (1931), «Окна на север» (1939). Спустя десятилетие, в 1949 году в Париже вышел сборник «После всего: Третья книга стихов», а позже, в 1967 году - «Новые стихи». Последняя книга стихов «После всего: Стихи 1920-1942 гг.» была опубликована в 1993 году в Алма-Ате. Значительным событием явилась подготовка к изданию дневника И. Кнорринг, осуществленная Н. Черновой.

Поэтический мир И. Кнорринг сложен, многогранен, противоречив. В нём нашли отражение душевные переживания и настроения, надежды и отчаяние, мечты и разочарования лирического героя. Лирический герой ведёт доверительную беседу с незримым собеседником, рассказывая о себе, о трудностях эмигрантской жизни.

Современники И. Кнорринг высоко оценили её творческое дарование. О ней писали известные поэты и критики зарубежья первой волны Г. Струве, Г. Адамович, В. Ходасевич, М. Цетлин, Ю. Терапиано, поэт и литературовед третьей волны эмиграции В. Крейд. Известная русская поэтесса А. Ахматова высоко отзывалась о её стихах. О влиянии ахматовской поэзии на творчество И. Кнорринг пишет Соколова В.А.: «Ахматовское влияние раскрывается в творчестве Кнорринг двояко: с одной стороны, это литературная учёба, с другой, – стремление преодолеть ученичество, изжить чужую манеру и найти свой стиль [1, с.63]. Литературовед Л. Бельская, сравнивая любовную лирику А. Ахматовой и И. Кнорринг, отмечает и некоторое различие: «И стихи И. Кнорринг – это тоже лирический дневник, запечатлевший обыденную жизнь с житейским «сором», но еще более приземлённую, чем в ранней ахматовской поэзии, и с более ироническим и беспощадным самоанализом» [1, с. 62].

Цель нашего исследования – анализ образа родины в стихотворениях И. Кнорринг. Идеино-тематическое разнообразие лирики И. Кнорринг обусловило её жанровую природу. Стихотворения поэтессы представляют лирический дневник: автор исповедуется перед читателем, посвящая в сокровенные, глубокие душевные переживания. Долгие скитания вдали от родины, на чужбине, чувство одиночества и неприютности, тоска по родине становятся ведущими мотивами её стихотворений.

Тема родины – центральная в лирике И. Кнорринг, она проходит через всё творчество И.Кнорринг. Уже в самых первых стихах периода скитаний поэтесса воссоздает образ «страшной, родимой земли»:

*Зачем меня девочкой глупой,
От страшной, родимой земли,
От голода, тюрем и трупов
В двадцатом году увезли?!*

Поэтический образ родины предстаёт в другом стихотворении:

*Россия – плетень да крапива,
Ромашка и клевер душистый;
Над озером вечер сонливый,
Стволы тополей серебристых.*

Красота русской природы подчёркивается поэтическими эпитетами: клевер *душистый*, тополя *серебристые*, вечер *сонливый*, воздух *прозрачный и ясный*. Зрительное восприятие образа родной земли позволяет раскрыть степень внутренней духовной близости лирического героя к объекту изображения. Постепенно пейзажная картина сменяется описанием городского быта, увиденного глазами лирического героя.

*Россия – гамаша и боты,
Гимназии светлое зданье.*

*Оснеженных улиц пролёты
И окон промерзших сверканье.*

Реалистически выписанные приметы исторической эпохи (*гимназия, пролёты, боты*) создают особую атмосферу дореволюционной романтики и передают мироощущение юной гимназистки. Постепенно романтические настроения сменяются изображением мрачной русской действительности. Социально-политические события: гражданская война, революция создают картину всеобщего хаоса.

*Россия – базары и цены,
У лавок – голодные люди,
Тревожные крики сирены,
Ревущие залпы орудий.*

Картина суровой действительности разворачиваются в последующих строках, приобретая трагические оттенки и звучание:

*Россия – глубокие стоны
От пышных дворцов до подвалов,
Тревожные цепи вагонов
У душных и темных вокзалов.*

На фоне всеобщего хаоса совершенно контрастно выглядит образ сказочной России с барскими усадьбами, с детскими воспоминаниями лирического героя.

*Россия – тоска, разговоры
О барских усадьбах, салазках...
Россия – слова, из которых
Сплетаются милые сказки.*

В сознании лирического героя образ родины вырастает из романтических воспоминаний о далеком детстве, где были *усадьбы, салазки, сказки*.

В стихотворении «Вечерами в комнате отельной» образ родины предстаёт в том же сказочно-романтическом ореоле. А поэтическая деталь «*в комнате отельной*» оттеняет этот образ и подчёркивает душевное состояние лирического героя, испытывающего бесприютность, неудобство бытовой обстановки.

*Расскажу о море темно-синем,
О большой и путаной судьбе,
О какой-то сказочной России,
Никогда не ведомой тебе!*

Живя за границей, И.Кнорринг внимательно следит за происходящими событиями в России. Образ дорогой сердцу родины постепенно приобретает новые черты. Ощущение бессмысленности своей жизни не покидает лирического героя в стихотворении «О России».

*Я в жизни своей заплуталась.
Забыла дорогу домой.
Бродила. Смотрела. Устала.
И быть перестала собой.*

Некогда милая, сказочная Россия становится чужой и незнакомой страной. Лирический герой испытывает чувство обиды и досады, которое вырастает, усиливается и достигает апогея в последующих строках. Это стихотворение было написано И. Кнорринг в 1933 году. Уже тогда поэтесса наметила главную тему творчества. Анализ стихотворений, написанных в разные годы, показывает, как происходит движение от образа романтической сказочной России к чужой/чуждой, но милой для лирического героя родины.

Таким образом, предпринятый нами анализ стихотворений о родине И.Кнорринг убеждает в том, что сказочно-романтический образ России в лирике поэтессы связан с детскими, идиллическими воспоминаниями о доме, семье и подчёркивает юношескую пылкость и мечтательность лирического героя. Реалистический образ родины соотносится

с суровыми и мрачными страницами биографии поэтессы, пережившей годы революции и войны.

Ирина Кнорринг представляет то поколение русской эмиграции, которое, несмотря на сложные перипетии исторической эпохи, сумела сохранить верность и преданность отечеству, любовь и привязанность к традициям русской действительности. В этом, вероятно, заключается и бессмертие их произведений.

Литература

1. Соколова В.А. Мотивы лирики И.Ф. Анненского и А.А. Ахматовой в творчестве Ирины Кнорринг (разветвлённость поэтической родословной) <http://cyberleninka.ru/article/n/motivy-liriki-i-f-annenskogo-i-a-ahmatovoy-v-tvorchestve-iriny-knorring-razvetvlennost-poeticheskoy-rodoslovnoy>

2. Кнорринг И. После всего. Стихи. <http://www.rulit.me/books/posle-vsego-stihi-1920-1942-gg-read-308197-1.html>.

Н.У. Исина, Н.К. Мукатаева
г. Астана (Казахстан)

ЖАНР РАССКАЗА В ТВОРЧЕСТВЕ Г. БЕЛЬГЕРА (НА МАТЕРИАЛЕ ЦИКЛА «ВОЛК, ЧАПА И ДРУГИЕ»)

Творчество Герольда Бельгера разнообразно и многогранно. Переводчик, публицист, литературный критик, исследователь, писатель – таковы грани его природного дарования. На протяжении многих лет Г. Бельгер выступал на страницах литературных газет и журналов, опубликовал десятки книг по проблемам художественного перевода, в том числе: «Властитель – Слово», «Лики слова», «Мотивы трёх струн», «Брат среди братьев», «Гёте и Абай», «Земные избранники», «Заметки переводчика» «Ода переводу», «Земля моей чести» и др. Богатый жизненный опыт, наблюдения, впечатления, образы и темы, побудили Г. Бельгера заняться литературным творчеством, создать собственные произведения. В литературном творчестве он придерживался строгих правил и принципов. Главным его кредо были труд и терпение. Превыше всего писатель ценил нравственность. В этом убеждает высказывание самого автора: «Жить надо все-таки по совести» [1].

Как писатель Г.Бельгер выступил в 70-е годы XX века. Автобиографический рассказ «Сосновый дом на краю аула» был опубликован в 1973 году. Позже появились рассказы «За шестью перевалами», «Каменный брод», «Дождь со снегом», «Завтра будет солнце». Жанр рассказа занял прочное место в творчестве писателя.

Цель нашего доклада – анализ рассказов Г. Бельгера, определение их жанровой природы, сюжета и героев. Объектом анализа является цикл рассказов «Волк, Чапа и другие» автора, опубликованный на страницах журнала «Простор». Сюжеты их просты и незатейливы. Действия происходят в небольшом казахском ауле военного и послевоенного времени. Главный герой – подросток, от лица которого ведется рассказ. Характерная особенность рассказов – автобиографизм, лиризм, исповедальность. Рассказ «Волк» повествует о последних днях жизни домашнего пса по кличке Волк. Завершается рассказ словами: *«Хозяин Волка был мой отец. А сыном, повисшим на костылях, был я. И происходило всё это в ауле на берегу Есиля в начале пятидесятых годов прошлого века»* [2, с.36]. События разворачиваются в начале Великой Отечественной войны, о чем свидетельствуют вступления: *«Когда вышел державный указ от 28 августа 1941 года о выселении немцев Поволжья в Сибирь и Казахстан, отец первым долгом отвёл нашу*

любимицу-кормилицу Марту на совхозный двор, заручившись справкой о сдаче дойной коровы в Фонд обороны» [2, с. 36]. Это трогательная история о том, как семья немецких переселенцев пережила голод в казахском ауле, благодаря единственной кормилице – корове Марте. *«Уже в ауле, в северном Казахстане, где мы поначалу изрядно бедствовали, отец не раз ходатайствовал в райцентре о возврате замены если не коровы, то хотя бы тёлки... . Наконец, уже весной 1943 года баскарме колхоза Жана-талап было поручено райисполкомом выдать заведующему фельдшерско-акушерским пунктом какую-нибудь бурёнку из колхозного стада»* [2, с. 37]. Реалистически выписаны бытовые картины казахского аула. В структуру повествования входят казахские слова-реалии, подчёркивающие национальный колорит и достоверность изображаемых событий. В рассказе «Чапа» автор-рассказчик передаёт историю о черепахе, которая однажды объявилась в их доме и стала членом семьи. *«Чапа – черепаха. Забрела она как-то из сада, и Артур, мой племянник, запустил её в дом. Она весь день деловито обшарила все углы и облюбовала себе место под старым громоздким диваном в зальчике. Там и притаилась, жила тихо и незаметно»* [2, с. 39]. Осенью черепаха исчезала ненадолго, а весной возвращалась. Соседство с живой природой переполняет героя-рассказчика, придавая ему ощущение полноты жизни. *«Она на несколько лет стала как бы членом нашей семьи. И без Чапы нам всем бывало грустно»* [2, с. 39]. Незамысловатый, на первый взгляд, сюжет рассказа имеет глубокий смысл: гуманное отношение человека ко всему живому, чувство родства с живой природой. Аналогичная история передана в рассказе «Ужак». *«В Ташкенте в летние, нестерпимо знойные месяцы чилля мы, обитатели родительской усадьбы в Байсунском тупике, целыми днями пропадали в просторном гараже за глиняной стеной кладовки»* [2, с. 39]. Однажды играя в саду, дети обнаружили ужа и разбежались от страха. Уж поселился в саду. И хотя он не представлял никакой опасности, но соседство с ним тяготило домочадцев. И тогда решено было отвезти ужа в другое место. Упоминание южного городка, в котором жила семья Г. Бельгера в годы войны, подчёркивает автобиографичность рассказа. Сюжетом рассказа «Вышел ёжик из тумана» является случай из послевоенного времени в ауле Приишимья. Однажды во дворе дома, где жил герой рассказа, появился ёжик. Он и стал причиной истошного лая весёлого песика Шарика. Изловив ежа, отец героя намерен отдать соседу, страдавшему от тяжёлого недуга: лучшим лекарством считался жир ежа. Узнав об ужасной участи зверька, герой-рассказчик тайно выносит его в берёзовый колок и выпускает на волю. Гуманизм, человеческая доброта и бережное отношение к живой природе – таков идейный смысл рассказа Г. Бельгера. Интригующе звучит заглавие рассказа «ЛЮ, ЦА и ФУ». А сюжет его прост и незамысловат. Речь идёт о трёх овцах, которые водились во дворе героя-рассказчика. События разворачиваются в далёком казахском ауле послевоенных лет. Повседневный быт казахов невозможен без отары овец. *«Вечерами, когда солнце садится далеко за Ишимом-рекой, с верховья за аулом поднимается густое облако пыли. Всё слышнее становилась разноголосое бляение овец. Это Сакен, местный пастух, зычно покрикивая, пригоняет общественную отару с выпаса. В ауле начинается переполох»* [2, с. 41]. Во дворе героя-рассказчика тоже были овцы, которым отец дал необычные имена: Лю, Ца, Фу. Каждый раз, возвращаясь с выпаса, они *«услышав знакомый зов, дружно выбирались из отары и послушно цокали копытами за отцом домой»*. Как повествует герой, от них пошло потомство. Заключительные слова вновь отсылают к биографии самого автора: *«Но я к тому времени уже уехал из аула»* [2, с. 42]. Рассказ «Сухари» представляет собой исповедь автора-героя о суровых испытаниях войны, которые он пережил вместе с семьёй. В экспозиции дана картина казахского аула накануне войны: *«Ранняя весна 1942 года. Дни заметно удлинились. Снежные завалы осели... Солнце поднялось на длину аркана и настойчиво карабкается всё выше. Далеко-далеко страна воюет с проклятым Китляром. Аул нередко оглашает истошный женский плач. «Поштабай» Нуркан доставляет из райцентра Марьевки «қара қағаз» - чёрную весть о земляках-азаматах, павших на ратном поле смертью храбрых. Всё больше моих аульных дружков безотцовщиной*

мыкают горе. И они, замечаю, косо поглядывают на меня, оттого, что я, неміс-бала, расту благополучно с отцом-матерью в просторном деревянном доме при медпункте» [2, с. 42]. В представленном эпизоде упоминаются реалии военного времени: «поштабай» (букв.: «почтальон»), «қара қағаз» - чёрную весть». Но вот отца героя призывают на фронт. Всем аулом провожают его. Отец присылает письма. В одном из них он предлагает сыну решить задачку. «В записке, написанной крупным корявым почерком папы наспех, заключалась и для меня задачка. Папа писал: мама засушила мне в дорогу шестьдесят пять сухарей. В день я сгрызаю пять-шесть. На сколько дней мне их хватит. Посчитай. Вернусь – спрошу» [2, с. 44]. Спустя месяц отец героя возвращается домой. «Несказанно повезло мне. Как бы сложилась у меня судьба без папы – представить себе не могу. Ныне прошло ровно семьдесят лет с того весеннего слякотного дня в приунывшем нашем ауле перед бурным половодьем Есиля, а папины сухари той поры и поныне в моей памяти» [2, с. 45]. Воспоминания о прошлом сменяются лирическими раздумьями героя о своей судьбе. Бытовые реалии военного времени, казахские слова-реалии подчеркивают достоверность событий. Сюжет рассказа «В путь журавлей провожаю один я...» воспроизводит эпизод из жизни писателя. Это грустная история о том, как в послевоенный казахский аул прибыла группа необычных артистов – лилипутов и как герой-рассказчик стал участником необычного концерта. «Слух о том, что в нашем доме при медпункте остановилась откуда ни возьмись труппа гастролёров, мигом облетела наш захудалый аул на берегу Есиля. Стояло голодное лето сорок шестого или сорок седьмого года, прошлого, понятно, века» [2, с. 45]. Драматизм ситуации достигает кульминации в следующем эпизоде. «Это «один я...» всколыхнуло и мою душу, потрясло меня, довело до спазмов сердца. Я уронил голову на аккордеон и с трудом сдерживал слёзы. Жалость пронзила меня всё моё существо. Мне стало жалко моих родителей, очутившихся на чужбине, оторванных от всего родного, вынужденных тихо и покорно переживать чёрную полосу жизни в надежде, что когда-нибудь – особенно теперь после войны – им разрешат вернуться на родину, на Волгу» [2, с. 53]. Чувство жалости к себе, к родным, к аульчанам, которых война довела до нищеты и болезни, к артистам-лилипутам, вынужденным зарабатывать на жизнь концертами, пронизывает всё повествование. Это рассказ-исповедь человека, испившего всю чашу горести суровых военных лет. «В те годы государственные налоги ложились на всех аулчан тяжким бременем. Лишь сдав налог, можно было малость вздохнуть» [2, с. 53].

Простота и незатейливость сюжета, объективность и реалистичность, автобиографизм, лиризм и гуманизм – таковы жанровые признаки «малой» прозы Г. Бельгера.

Литература

1. Бельгер Г.К. Землямоейчести. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 342 с.
2. Бельгер Г. Волк, Чапа и другие // Простор, 2013. - №10. - С. 33-53.

Н.К. Кажекенова, М.Ж. Тусупбекова
г. Астана (Казахстан)

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ОБУЧЕНИЕ ЯЗЫКАМ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ЯЗЫКА)

В начале статьи хотелось бы обозначить ключевые вопросы, которые будут освещены в последующем:

- понятие «лингводидактика», историческое ее развитие в Казахстане; общее содержание данного понятия;
- языковые изменения, характерные для современного независимого Казахстана;
- использование разнообразных инновационных технологий при обучении русскому языку, исходя из личного опыта.

Еще Ахмет Байтурсынов отмечал: «Теория предмета – его мозг, а методика – его сердце», т.е методика намного шире и тоньше теории, и, как часто мы замечаем на практике, незнание тонкостей методики, делает бедным и неинтересным богатейший теоретический материал.

Основа методики преподавания русского языка – лингводидактика, общая теория обучения языкам. Термин «лингводидактика» введен в 1969 г. профессором Н.М. Шанским и с 1975г. признан МАПРЯЛ в качестве международного.

Лингводидактика исследует общие закономерности обучения языкам, специфику содержания, методов и средств обучения определенному языку в зависимости от дидактических целей, задач и характера изучаемого материала, условий монологизма или биллингвизма, этапа обучения и интеллектуально- речевого развития учащихся

Профессор Н. Шанский сделал очень многое для развития методики преподавания русского языка в национальной аудитории, будучи директором НИИ ПРЯНШ при АПН СССР.

История развития лингводидактики в РК может быть условно разделена на следующие этапы:

- 1 этап – методика обучения русскому языку как родному – советский период;
- 2 этап – методика обучения русскому языку как неродному - 50-60 годы 20 века,
- 3 этап – методика обучения русскому языку как иностранному – с 80-ых годов 20 века по настоящее время

Нас интересует последний 3-ий этап и введение в научный обиход термина «русский язык как иностранный» (РКИ).

На рубеже веков происходят кардинальные исторические, политические, экономические, информационные, общественные, языковые изменения, которые вполне естественно отражаются в сознании и языке людей. Вместе с тем огромный поток информации и стремление молодежи к большей индивидуализации при получении ее с использованием разного рода новых технологии порождают эффект оторванности целого поколения от реальной жизни, ее основ, ценностных факторов, выработанных человечеством веками.

Одним из существенных этапов в жизни человека являются школа и вуз, претендующие на роль мощного фактора формирования личности, ее мировоззрения, характера. И в этом смысле язык является мощным катализатором новых идей и средством воспитания. Еще великий философ аль-Фараби говорил, что «обучение, данное в отрыве от воспитания – злейший враг человечества». Мы убеждены, что преподаватель-словесник может и должен восполнить духовный вакуум в умах молодых людей, в первую очередь, став образцом поведения, грамотной и культурной речи и, целенаправленно работая с учетом специфики каждой отдельно взятой аудитории.

Приоритеты новой языковой политики независимого Казахстана определяются стремлением соответствовать потребностям полиэтнического населения страны, учитывать особенности языковой, демографической, политической ситуации и сохранить стабильность межнациональных отношений.

Корректное осуществление принятых в Казахстане документов по регулированию языковых отношений проводится через государственные и общественные институты, в частности:

- 1) Республика Казахстан является добросовестной стороной в реализации программ по гуманитарному сотрудничеству в рамках СНГ ряда международных конвенций по образованию, а также обеспечению культурных прав нацменьшинств;

2) в Республике Казахстан активно функционирует Ассамблея народа Казахстана, которая является консультативно – совещательным органом при Президенте РК;

3) в стране и за рубежом весомым авторитетом пользуется казахстанское общенациональное объединение преподавателей русского языка и литературы (КАЗПРЯЛ), являющееся отделением МАПРЯЛ.

Таким образом, планомерное проведение языковой политики оказалось действенным и эффективным и стало влиять на общую языковую ситуацию в стране, а именно: языковая компетенция молодых казахстанцев основана на знании государственного языка и направлена на усвоение еще 2-3 языков, в т.ч. русского.

Основная задача обучения русскому языку - коммуникативная, а становление речевой культуры человека обусловлено двумя факторами:

- 1) это языковая среда;
- 2) специальное обучение литературному русскому языку.

Ученые-лингвисты выделяют 4 типа речевой культуры:

- 1-ый тип - элитарный - носители этого типа владеют всеми нормами литературного языка и речевого этикета, а также функционально-стилевой дифференциацией русского языка;

- 2-ый тип – литературный – носители данного типа воплощают общую культуру человека в ее упрощенном и далеко не полном варианте, т.е. авторитетом и источником прецедентных текстов для них являются СМИ и массовая литература,

- 3 и 4 –ый тип – литературно-разговорный и фамильярно-разговорный сформировались как самостоятельные только в 90-ые годы 20 в., и для них характерно владение только одной функциональной разновидностью русского языка, в частности, разговорной речью.

На языковых специальностях мы должны, естественно, стремиться к достижению 2-го типа, на языковых – актуален 1-ый тип.

Современная методика преподавания языков должна решать задачу подготовки студентов к самостоятельному выполнению различных коммуникативных задач, возникающих в процессе обучения. В последние годы появилось много идей интенсивного обучения языкам, но независимо от них фактор технологии методике РКИ приобретает все возрастающее значение.

Итак, определимся с понятиями инновационные и информационные технологий. Инновация (нововведение) – это внедренное новшество, обеспечивающее качественный рост эффективности процессов, востребованное рынком. Соответственно, инновационные технологии – это новые методы и приемы обучения русскому языку, отвечающие современным реалиям жизни и рынка.

Информационные технологии, здесь мы солидарны с определением профессора Роберта И.В., который понимает их «как совокупность внедряемых в систему образования принципиально новых методов, приемов и средств обработки данных; передачи, поиска, сбора, хранения и отображения различных видов информации, ее моделирования и структурирования».

Словом, инновационные технологии при обучении русскому языку предполагают использование всего многообразия современных устройств обработки полученной информации (это звукозаписывающая и звуковоспроизводящая аппаратура, проекционная и телевизионная техника и т.д.)

Центральное место среди них, конечно же, занимает компьютер, основные возможности которого таковы:

- 1) трансдьюсерные – это способность компьютера к приему и выдаче информации в самой различной форме;

- 2) комбинаторные – это возможность запоминать, сохранять, структурировать, сортировать большие объемы информации, быстро находить нужную информацию;

3) вычислительные – быстрое и точное преобразование любых видов информации (текстовой, графической и т.д.);

4) графические – это представление результатов выполненной работы в четкой наглядной форме (текстовой, в виде рисунков, схем и пр.) [2].

Несомненно, в педагогике и методике масса технологий, и их идеи, проецируясь на нужды русского языка, могут повлиять и на традиционные приемы и средства обучения, будут способствовать модернизации методологической системы обучения русскому языку.

Классификация технологии зависит от разных факторов и подразделяется по типам, и их множество. Но, если той же работе с компьютером человека может научить только человек, то без заинтересованного творческого подхода преподавателя к своей работе невозможна эффективность внедрения в учебный процесс и информационных технологий. Истинная компьютерная грамотность означает не только умение использовать компьютерные идеи, но и знания о том, когда это следует делать.

Становление речевой культуры человека обусловлено двумя факторами:

- 1) языковая среда;
- 2) специальное обучение русскому литературному языку.

Языковая среда, как правило, у студентов 1-го курса моноязычная: большинство студентов общаются на родном языке, что вполне естественно, поэтому упор следует делать на специальное обучение русскому литературному языку.

Вместе с тем исследователи отмечают все большее распространение разговорной речи во все сферы деятельности, размывание стилевых границ, изменение эталона «хорошей речи», преобладание жаргона в речи молодежи; катастрофически снижается доля грамотно говорящих и пишущих на русском языке людей. Это все характерно и для России, ведь неслучайны там экзамен по языку для госслужащих и ежегодные тотальные диктанты.

Проблема ухудшения коммуникативной компетенции носителей русского языка, в частности, связана со следующими моментами:

- 1) снижение литературности в языке СМИ;
- 2) интернет со всей совокупностью его возможностей и доступности безграмотного материала;
- 3) рунет (русскоязычный сектор Интернета) и чат с их специфическими особенностями общения;
- 4) смс-сообщения, синтаксис и орфография которых еще более разговорные, чем в интернет – жанрах письменной речи;
- 5) и наконец – прагматизм современной молодежи во всем, в том числе и по отношению к языку общения.

По мнению ряда ученых, еще не пройдена точка невозврата, еще можно что-то сделать, чтобы, цитирую, «негативное возможное не превратилось в реальную судьбу языка».

Профессор Е.Я. Шмелева на основе анализа общей языковой ситуации и оценки динамики прогнозирует:

- 1) активный словарь русского языка обновится на 30%;
- 2) кодифицированные орфографические, орфоэпические и грамматические нормы русского языка станут менее строгими;
- 3) из-за массового распространения Интернета синтаксис русской письменной речи существенно сближится с синтаксисом разговорной речи;
- 4) окончательно исчезнет высокий стиль русскоязычной речи.

Как видите, прогноз неутешительный, но местный оптимизм должен победить. На наш взгляд, составляющими успеха при обучении русскому языку являются:

- 1) грамотная литературная речь преподавателя с четкой дикцией;

2) системная целенаправленная учебная работа с элементами воспитания, вводимыми тактично и ненавязчиво (мы имеем в виду аутентичные тексты);

3) любовь студентов к технологиям следует использовать во благо, шире внедрять в учебный процесс, удовлетворяя их потребности и попутно добиваясь желаемого результата.

Что конкретно делаем мы?

1) буквально с первых занятий на 1 курсе мы заводим методические папки, где хранятся все материалы, которые рассматриваются на занятиях и более того (в виде схем, таблиц, опорных конспектов и т.д.), что впоследствии облегчает восприятие профессионального русского языка.

2) по теме КЛК, в часы, предусмотренные на СРО, демонстрируются видеоролики, фильмы с последующим их обсуждением (к примеру, «Традиции и обычаи русского народа», «Фразеология русского языка», «Русский речевой этикет» и мн. др.)

3) мультимедийные обучающие программы по отдельным темам, особенно они актуальны для иностранных студентов;

4) на 2 курсе при обучении профессиональному русскому языку каждый студент выбирает конкретное государство, собирает материал и на рубежном контроле выступает перед сокурсниками с видеодокладом: к примеру, студенты специальностей «Теплоэнергетика», «Строительство», «Стандартизация и сертификация» и др. готовят видеоматериал по теме «Теплоэнергетика в Америке, в Испании и т.д.»

Структура выступления единая:

а) описание географических, политических и социальных особенностей выбранной страны;

б) как развита данная специальность в этой конкретной стране? Плюсы и минусы;

в) общие выводы-сопоставление с состоянием данной отрасли в нашей стране.

И в конце – обсуждение (вопросы - ответы, мнения). Эта работа, на наш взгляд, имеет большое воспитательное, развивающее и познавательное значение, а именно:

а) даже плохо говорящие и не говорящие студенты должны и обязаны заговорить – преодолевается психологический барьер;

б) развивает дух здорового соперничества, учит правильно относиться к конструктивной критике; прививает ответственность

в) закрепляет навыки правильной грамотной речи и публичного выступления;

г) повышает кругозор и самооценку студента, помогает ему раскрыться как личности;

д) отрабатывается культура общения, публичной речи, диалога в научной сфере языка.

Эффективность вышеперечисленных методов и приемов работы апробирована и дает хорошие результаты.

Сейчас в стране взят курс на цифровые технологии. В своей статье «Почему сектор образования созрел для цифровых перемен?» автор Роб Бакли отмечает, что именно цифровые технологии могут предложить решение, которое способно революционировать высшее образование. В заключительной части серии статей, посвященных данному вопросу, выделены 3 главных тренда:

1) науки об обучении: сегодня не только педагогика, дидактика, но и неврология, когнитивная психология, социология, антропология, прикладная лингвистика и информатика занимаются одним вопросом: как помочь людям учиться. Ответ: привлекать студентов к изучению результатов исследований данных наук, чтобы помочь им понять, как продуктивно и эффективно учиться;

2) цифровое гражданство: разрабатывать цифровые учебные программы по формированию гражданской ответственности студентов в соцсети;

3) студенто-ориентированное обучение: в центре концепции-студент, который должен получать знания через выполнение групповых заданий и общение посредством технологии, например, приложений смартфонов.

В «Закон об образовании в РК» внесены изменения и дополнения. Цель этих перемен одна – оптимизация обучения через внедрение информационных и цифровых технологий. А наша задача, как отметил очень остроумно к.п.н. А.А. Плигин: «Важно не просто накормить голодного рыбой, главное научить его ловить ее. Если вы дадите ему рыбу, то поможете только один раз, а если научите ловить, то накормите на всю жизнь».

Литература

1. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования. Проблемы и перспективы. М.: Педагогика, 1987.

2. Машбиц Е.И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения. М.: Педагогика, 1998.

3. Роберт И.В. Концепция внедрения средств новых информационных технологий в учебный процесс общеобразовательных школ. М.: АПН, 1990.

4. Роберт И.В., Самойленко П.И. Информационные технологии в науке и образовании. М.: 1998.

А.Е. Токтыбекова
Астана қ. (Қазақстан)

Р. НҰРҒАЛИДЫҢ ҚАЗАҚ ДРАМАСЫНЫҢ ТАРИХЫ МЕН ТЕОРИЯСЫНА ҚАТЫСТЫ ТҰЖЫРЫМДАРЫ

Драма – сөз өнерінің бір саласы және оның басты нысаны, көздегені – адам, оның іс-әрекеті, жеке бастың қасиеті, өмірге ұмтылуы, күресі, жеңісі, жеңілісі екені әлемдік әдебиеттің тарихынан белгілі. Тек бір айырмашылығы бұның бәрі сахнада өтеді дейді.

«Драма (грек drama – әрекет) өмір құбылысын шиеленіскен тартыстар үстінде жинақтап, кейіпкерлердің әрекеті арқылы бейнелейтін әдеби жанр» [1, 205 б.],- деп көрсетеді энциклопедиялық еңбекте.

Қазақ драматургиясы жанрының қалыптасуы, сахналық өнердің дамуы туралы «20-30 жылдардағы қазақ әдебиеті» еңбегінде айтылады. «Алғашқы ойын-сауықтар тәжірибелері драматургияның тууына, алғашқы пьесалардың жазылуына ықпал жасады. Қазақстанның әр жеріндегі осындай талпыныстар, алғашқы сахналық қадамдар Қазан төңкерісімен ілесе келіп, ұлттық драматургия мен театр өнерінің дүниеге келуіне негіз болды» [2,88 б.], -делінеді.

Драманың жанды құбылысқа айналуының белгісі ретіндегі театр өнерінің бастауы ауыз әдебиетінен басталатынын зерттей келе, М. Әуезов: «Өзге жұрттың мысалына қарағанда, театр ұрығы елдің әдет-салтынан, ойын-сауығынан, ән-күй, өлең-жырынан басталған. Театр өнерін тудыратын жайлы топырақ, қолайлы шарт елдің өз денесінен шыққан. Өнердің іргесін қалайтын елдің өзі. Содан кейін мықты дүкен, сұлу күмбезді жасайтын – сол ел тірлігіне иығын сүйеген өнерлер» [3, 33 б.],- дейді.

Әлем әдебиетінде драматургия жанрының тарихы сан ғасырлармен есептелетінін ескерсек, әлемдік драматургия ғылымының да тарихы солармен қатар жасасып келе жатқаны айқын. Әлемдік әдебиетте драматургия ғылымының негізгі заңдарын Аристотель мен Лессинг қалады деген қағида бар. Драма жанрын теориялық талдау тұрғысынан келгенде көптеген ғалымдардың Аристотельдің «Поэтикасы» мен Лессингтің «Гамбургтік

драматургиясын» алға тартып, негізгі өзегі етіп алуы соны дәлелдейді. Орыс әдебиетінде драма теориясына еңбек арнаған жалғыз бірден-бір ғалым Д. Аверкиев екенін А. Аникст өз еңбегінде атап өтеді. Драманың негізгі сауалдарына жүйелі түрде әрі толық жауап іздеуге тырысқан оның 1893 жылы шыққан «Драма туралы» деген трактатын Аникст «бірден-бір теориялық еңбек» дейді.

Ал қазақ әдебиеті ғылымындағы драматургия жанры туралы сүбелі еңбек тудырып, тұжырымдар қалыптастырып, терең зерттеулерімен бұл жанрды бір жолға салған бірден-бір қазақтың әдебиетші ғалымы Р. Нұрғали дер едік. Драматургия Р. Нұрғалидың ғылыми мектебінде әдебиеттің маңызды әрі өзекті тегі ретінде негізгі нысаны болды. Қазақ драматургиясын зерттеудің әдіснамалық негізін салған, қазақ драматургиясының тәжірибелеріне сүйене отырып маңызды теориялық пайымдаулар жасаған зерттеуші Р.Нұрғалидың қазақ драмасының тарихы мен теориясына қатысты ғылыми тұжырымдары бір мектептің қалануына негіз боларлықтай салмақты. Драматургия ғылымы – бұрын көп айтыла қоймаған үлкен өзекті тақырып. Бұл ғылымға дарынымен, терең білімімен келген түйгені мол, арғы-бергі әлем, ұлттық әдебиеттің тарихынан, теориясынан жеткілікті хабардар, архив материалдарымен жете таныс, қаламы жүйрік ғалым қазақ әдебиеттану ғылымында бұл тақырыптың бағын ашып, әдебиеттану ғылымына үлкен жаңалық әкелді.

Әрине, С. Ордалиевтің «Қазақ драматургиясының очеркі» (1964) еңбегінің драматургияны дамытудағы еңбегі өз алдына. Р. Нұрғали өзінің «Драма өнері» атты кітабында драматургия туралы арнаулы еңбектерден С. Ордалиевтің «Қазақ драматургиясының очеркі» (1964), Р. Рүстембекованың «Қазақ совет комедиясы» (1975), Е. Жақыповтың «Дастаннан драмаға» (1979), Н. Ғабдуллиннің «Ғ. Мүсірепов – драматург» (1982) зерттеулерін атап өтеді.

Драматургтердің салмақты шығармаларын талай зерттеу еңбектерінің нысанына алған ғалым әлем әдебиетінен үлгі алу мәселесіне жиі тоқталады. Әлем әдебиеті мен қазақ әдебиетінде драма жанрының даму бағытын, даму тарихын, теориясын, әлемнің үздік классикаларын зерттеп, іргелі еңбектерінің жазылуына да арқау еткен ғалым 1974 жылы жарық көрген «Өнер алды – қызыл тіл» кітабы мен 1979 жылы басылып шыққан «Өнердің эстетикалық нысанасы» кітабын сол мәселелерге арнайды. Драма өнерінің ерекшелігіне тың көзқарастар мен драматургия ғылымының теориясы, тарихына қатысты пайымдаулар жасайды.

Р. Нұрғали зерттеу еңбегінде театр төркіні мен сыр-сипатын тану үшін Шығыстың көне мәдениетіне зер салу керек дейді. Ал Еуропа театрының туып-қалыптасуына ұйытқы болған грек өнері екендігі дау туғызбау керек деп, ежелгі грек театрының дамуы, құрылыс-бітімі туралы жүйелі мәлімет береді. Эсхил, Софокл, Эврипид шығармаларын жақсы түсіну үшін ол кезеңдегі тарих, философия, жанрлық шарттар, композициялық-архитектоникалық талаптарды білу қажет екенін айтады. Орта ғасырлардағы ағылшын театры мен драматургиясының есімі ең бірінші Шекспирмен байланысты ауызға алып, Шекспиртануды – әдебиеттану мен өнертанудың үлкен бір саласы дейді. Осы орайда ғалымның: «Ұлы өнердің сырын пайымдаушылар әртүрлі зерттеу тәсілдерін, әдістемелік амалдарды қолданды. Алыс ғасырлардан жеткен, тірнектеп жиналған күллі документтер, еңбекақы қағазы, қаржы мөлшері, киімдердің матасы – түгел тексерілді. 1576 жылғы күзгі маусымда Лондонның «Аққу» театрына күн сайын баратын адам санына дейін анықталды» [4,14 б.], - деген мәліметі ерекше назар аудартты. Ғалымның драматургтердің шығармаларын талдаудағы принциптерінен дәл осы үлгіні көреміз. Леонид Соболевтің: «Мұхтар Әуезов сияқты ұлы суреткер творчествосын зерттеу – совет әдебиеттануының аса зор да жауапты міндеттерінің бірі. Осы орайда жас ғалым Р. Нұрғалиевтің бұрын белгісіз архивтік, тарихи материалдар тауып, сол негізде қызықты ғылыми ойлар айтуын атап өткіміз келеді» [5, 175 б.], - деуі ғалымның ұры мұралардың қыр-сырына сергектікпен қарайтынын көрсетеді. Ғалымның М. Әуезов, Ж. Шанин, Ж. Аймауытов, С. Сейфуллин т.б. көрнекті қаламгерлердің пьесаларын талдауда үнемі архив материалдарына, ескі қолжазбаларға

үнілгенін аңғарамыз. Үздік пьесаларды халыққа танытуда театр сахнасына шыққан сол кезде актерлердің есімдерін де ғалым зерттеуінен оқимыз.

Ғылым дамуына Аристотельдің «Поэтикасы» іргетас болып қаланды десек, ғалымның үлкен зерттеуіне кірісер алдында сүйенген принциптері осы еңбек болса керек.

Трагизм проблемасына келгенде ғалым ғылыми тұжырым қалыптастырады. Зерттеушінің пайымдауынша, кез келген өлім трагедия емес, шығармадағы кез келген кейіпкердің опат болуы оқырманды тебіренге алмайды дейді. Ал келешекте салтанат құрар идеяны ұстанған мезгілсіз жанның күйреуін, әлеуметтік күрес жолында әлі өзінің ішкі мүмкіндіктерін ашып бітпеген бағыттың жеңіліс табуын, яғни сол ағымның көшбасшысының опат болуын нағыз трагедияға жатқызады.

Ғалым драманың трагедиялық элементтер мен комедиялық элементтерді аралас пайдаланудан туған жанр ретінде қаралатынын айтады. Және драма тудыруда қызмет ететін, әр драматург өзіне керегін қолданып отыратын емеурінмен астарлы ой беру, фольклорлық әдістерді, шарттылық амалдарды, фантастикалық элементтерді, афоризмдерді пайдалану секілді құралдарды атап өтеді. Жалпы әлемдік әдебиетте драма жанры туралы теорияларын ұсынған зерттеушілер аз болған жоқ». Алайда ғалым драманың жанрлық сипаты мен көркемдік құралдарын бажайлайтын бұрынғы теориялық концепциялардың кейбіреуі бүгінде шатқаяқ тартып, өнер тәжірибесі ескі канондарды бұзып жатқанын ескертіп өтеді.

Комедияның жанрлық ерекшеліктері сюжет, композиция жасау, образ қалыптау жағынан трагедиямен ұқсастығын көрсеткен зерттеуші комедияда неге күлеміз деген сұраққа жауап іздейді. Ғалым мақсат пен мақсатқа жету жолындағы әрекет арасындағы керағарлық, адамның сөзі мен ісінің арасындағы айырмашылық, жағдайға лайықсыз мінез көрсету, қоғамдық аренадан кеткен күштердің далбаса тірлігі секілді әрекеттер күлкі тудыруға себеп дейді. Оған толып жатқан ғалым зерттеуіне арқау болған драматургтердің комедия жанрында тудырған пьесаларын мысалға келтіруге болады: Б. Майлиннің «Шаншар молда», «Ауыл мектебі», «Неке қияр», «Жасырын жиналыс», «Келін мен шешей», «Көзілдірік», «Талтаңбайдың тәртібі», «Қос қақпан», Қалтай Мұхамеджановтың «Бөлтірік бөрік астында», «Өзіме де сол керек», «Құдағи келіпті», «Қуырдақ дайын», Ж. Шаниннің «Торсықбай» т.б. комедияларындағы молданы сынап, әйел теңдігін паш еткен шығармалар.

Қазақ драматургиясының тарихы мен теориясына, жанрлық жүйесіне қатысты ғалымның зерттеулері, ізденістері ұшан-теңіз. Бұл саланы зерттеуде өзіндік ерекшеліктерін қалыптастырған ғалымның соны жаңалықтары оның ғылымға адалдығын көрсетеді. Әсіресе, маңызды теориялық пайымдаулар жасауда бұл мәселе туралы бұрын не жазылды, қандай пікірлер айтылып, қорытындыларға келді деген дәстүрді алдыңғы орынға қойған. Әлемдік драматургия ғылымының заңдылықтары мен шарттарының үнемі ғалымның теориялық қағидаларымен байланысып жатқанын аңғарамыз. Ғылымға қойылатын бұл басты талапты академик Р. Нұрғали қатаң ұстанған.

Әдебиеттер

1. Қазақ әдебиеті энциклопедиясы. – Алматы: Білік, 1999 – 750 б.
2. 20-30 жылдардағы қазақ әдебиеті. – Алматы: Ғылым, 1997 – 512 б.
3. Әуезов М. Уақыт және әдебиет. – Алматы: Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, 1962 – 425 б.
4. Нұрғалиев Р. Өнер алды – қызыл тіл. – Алматы: Мектеп, 1974 – 172 б.
5. Тәжібаев Ә. Қазақ драматургиясының дамуы мен қалыптасуы. – Алматы: Жазушы, 1971. – 415 б.

ШЕТЕЛ ФИЛОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ АУДАРМА ІСІ
ИНОСТРАННАЯ ФИЛОЛОГИЯ И ПЕРЕВОДЧЕСКОЕ ДЕЛО

Л.В. Волкова, Н.Р. Рахматуллин
г. Астана (Казахстан)

**МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ
ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ С
УРОВНЕМ ОБУЧЕННОСТИ В1**

Актуальность использования общепринятого в мировой педагогической практике коммуникативного подхода обоснована его сущностью: научить не просто выбирать и использовать нужные слова и словоформы в определенных контекстах общения [1], но и помочь учащемуся научиться самостоятельно развивать коммуникативную компетенцию. Мы рассматриваем процесс формирования социокультурной компетенции как ключевой компонент коммуникативной компетенции [2].

Целью данной работы является построение теоретической модели формирования социокультурной компетенции (далее, СКК) в процессе обучения английскому языку учеников старших классов с уровнем обученности В1; из чего вытекает ряд соответствующих **задач**: дать определение социокультурной компетенции на основе суммы её компонентов и построить теоретическую модель формирования СКК. **Объектом** выступает модель социокультурной компетенции, а **предметом** - процесс формирования СКК при обучении английскому языку учащихся старших классов.

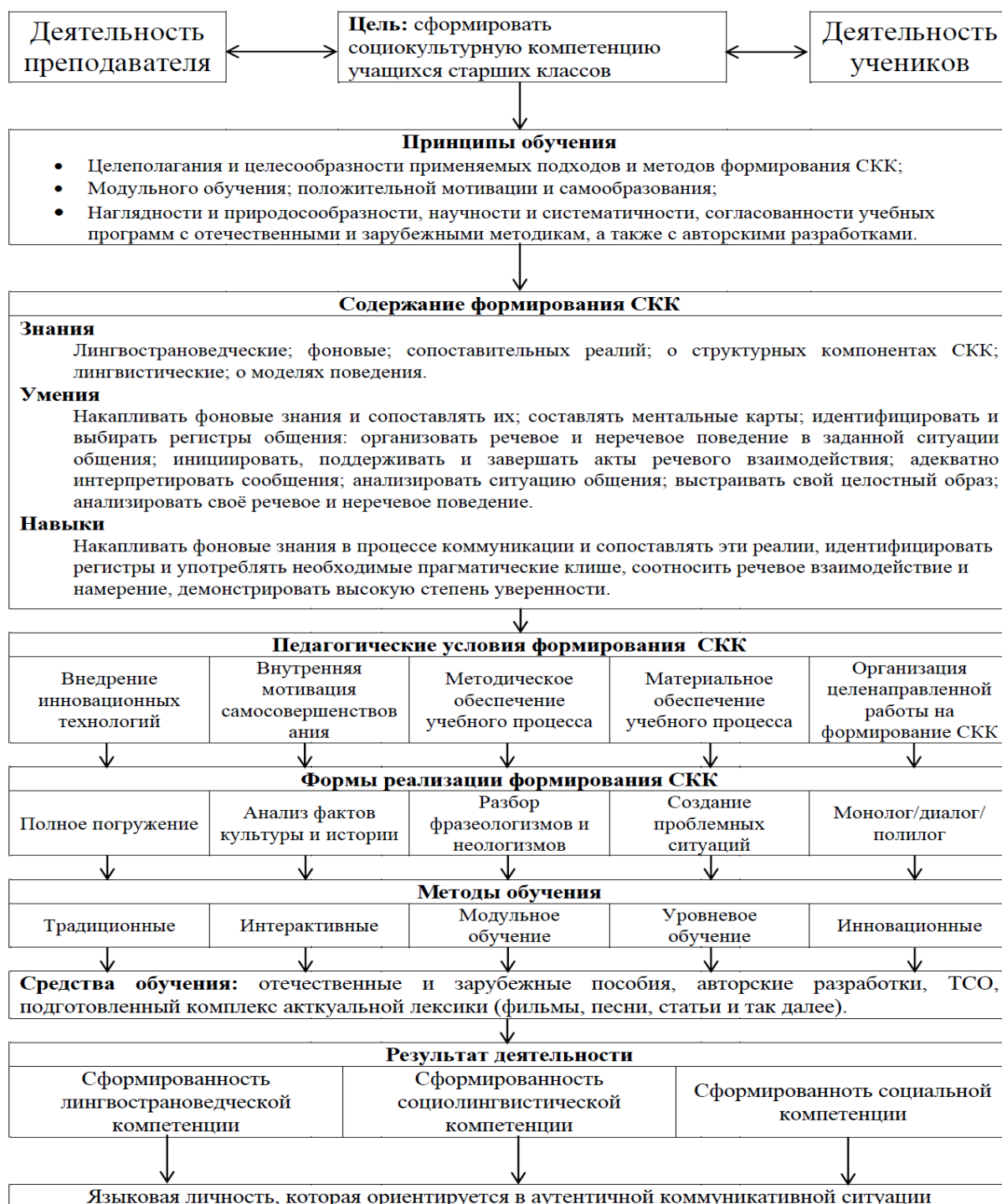
Под иноязычной коммуникативной компетенцией, вслед за Щепиловой А.В., мы понимаем полиморфную структуру ЗУН, предоставляющую коммуниканту необходимый теоретико-практический инструментарий для получения новой информации, осуществления учебной деятельности, а также для адекватного взаимодействия с другими субъектами общения в условиях заданной культурной среды [3, с.90].

В приведенном выше определении стоит сделать акцент на атрибуте «адекватный» и на фразе «в условиях заданной культурной среды», что показывает необходимость не просто усваивать язык как систему правил употребления слов в предложении, но и учитывать конвенциональные особенности его употребления среди носителей языка. Именно за выбор речевых форм и оборотов при данной ситуации общения отвечает социокультурная компетенция, которую, на основании анализа научной литературы и её составляющих компонентов, мы можем определить как: *«...совокупность фоновых знаний личности о стране изучаемого языка, а также способность классифицировать данные знания в системе сопоставительных реалий, которые формируют контексты общения (социальный статус собеседников, обстановка общения), учитываемые коммуникантом не только при построении своего речевого и неречевого поведения для реализации своей коммуникативной цели, но и в процессе её адекватной интерпретации для построения ответного сообщения, что выражается в готовности осуществлять речевое взаимодействие для оказания определенного воздействия на партнера по общению, в соответствии с социолингвистическими нормами и установками конкретного национально-лингво-культурного сообщества»*, где:

1. Речевое поведение – это выбор необходимой речевой формы для построения сообщения;
2. Сопоставительные реалии – система сравнения тезаурусов РЯ и ИЯ;
3. Фоновые знания – объекты материальной культуры, а также их денотации, коннотации и иконы;

4. Национально-лингво-культурное сообщество – наиболее точный термин группы лиц, связанных единой культурой, языком и регионом проживания;
5. Лингвистическая норма – вариант формулировки высказывания;
6. Коммуникативная цель – то, ради чего формируется и передается сообщение.
- Исходя из вышеперечисленных утверждений и критического анализа научно-практических трудов, мы предлагаем следующую модель формирования СКК (см, схема-1).

Схема-1. Модель формирования СКК учащихся старших классов школы-гимназии №63

Также стоит отметить, что уровень обученности В1 в данной модели предполагает, что ученик старшего класса:

- знает 2100 – 2300 слов;
- способен понимать суть высказываний на знакомые темы;
- может объясниться в большинстве ситуаций, связанных с путешествиями, работой, школой и досугом;
- может описать события, мечты, свои устремления и изложить свою позицию по теме;
- понимает сказанное в фильмах или популярных шоу (в том числе, используя лингвистическую догадку на основании увиденного);
- понимает простейшие инструкции и рекламные брошюры;
- может написать связное сообщение на знакомую или интересующую тематику [4].

Представленная теоретическая модель формирования социокультурной компетенции при обучении английскому языку учащихся старших классов с уровнем обученности В1 проходила апробацию в школе-гимназии №63 г. Астаны в период с сентября до середины ноября 2018 года. Мы получили следующие результаты на основании контрольных срезов:

Таблица-1. Эффективность теоретической модели формирования СКК на практике

Параметры	Оценивание в процентах			
	Group Y (контр.)		Group X (эксп.)	
	До	После	До	После
Лексика (с национально-семантической окраской)	46,3%	52%	46%	60%
Знание страноведческих фактов	63,3%	68,9%	62,3%	70,5%
Способность вступать в диалог согласно условиям социальной коммуникативной ситуации	71,3%	79,6%	72,1%	83%
Средний	60,3%	66,83%	60,1%	71,1%
Средний прирост	6,53%		10%	

Так, средний прирост качества сформированности социокультурной компетенции оказался ожидаемо выше в экспериментальной группе, поскольку помимо использования технологии полного погружения в язык (англ. “Total Immersion”) на основе ТСО, были также включены рубрики Fun Fact, позволяющие ученикам постепенно усваивать нормы произношения в зависимости от региона и страны, понимать разницу в лексических единицах с разной семантической окраской, а также узнавать новые особенности построения фраз, как в официальном, так и фамильярном регистрах общения. Более того экспериментальная модель показывает большую гибкость – учебный материал может быть обновлен в более сжатые сроки за счет включения зарубежных и авторских разработок по определенным разделам.

Помимо этого, в ходе беседы с классным руководителем и учителем-предметником было установлено, что в экспериментальной группе значительно повысился уровень заинтересованности английским языком, а также существенно улучшилось качество выполнения домашней работы по английскому языку.

Литература

1. Волкова Л.В. Методика формирования коммуникативной компетенции в практике преподавания английского языка: учебное пособие. – Астана, ЕАГИ, 2010. – 84с.
2. Голуб Л.Н. Коммуникативный подход в обучении. //Вестник Брянской государственной сельскохозяйственной академии. 2017 № 4 (62). – С. 64-66.
3. Щепилова А. В. Теория и методика обучения французскому языку как второму иностранному: учебное пособие для студентов вузов. М.: ВЛАДОС, 2005. – 245 с.
4. British Council. Our Levels and the CEFR [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.britishcouncil.pt/en/our-levels-and-cefr>, свободный.

Л.У. Алипбекова., Б.І. Балабекова
Астана қ. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ МӘТІНДЕРДІҢ ЖІКТЕЛУІ МЕН АУДАРМАСЫНА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Техникалық мәтінге қойылатын басты талап адекваттылық, яғни түпнұсқа мәтінге аударманың тура келуі. Адекватты аударма деп түпнұсқа мәтіннің орнына жүретін, түпнұсқа ақпаратты-коммуникативті қызметін атқара алатын аударманы айтамыз.

Ақпаратты аударманың түрлері секілді техникалық аударманың адекватты мәселесінің де өзіндік ерекшеліктері бар. Көркем әдеби аудармада образдық ұқсастық болу керек болса, яғни семантикалық-стилистикалық адекваттық, техникалық аудармада басқа тілдегі техникалық ақпараттың дәлме-дәл берілуін қамтамасыз етуі керек. Стильдік ерекшеліктерді аудару қосымша мағынаға ие. Аудармада стандартты немесе нормалық қолданбалы терминология болуы тиіс, ал оның стилі аударылып жатқан тілдегі техникалық әдебиеттің нормасы және түпнұсқаның стильдік ерекшеліктеріне сай болуы керек. Техникалық аударманың адекваттылығы негізгі 3 критерий бойынша бағаланады: лексика, грамматика, баяндау тәсілі.

И.П. Смирновтың айтуынша, аударманың эквиваленттілігі және түпнұсқа мәтінге әртүрлі дәрежеде ұқсастығы көп мөлшерде аутентивті аудармада кездеседі. Аутентивті аудармаға қойылатын талаптар құқық техникасына қатысты бәрінен бұрын ресми және патентті құжаттарда көрінеді. Аутентивті (өмірден алынған) дегеніміз тек қана толық адекватты аударма емес, сонымен қатар ресми құжат ретінде қолдануға болатын дұрыс аударма. Техникалық жоба мәтіндерінің аутентивті аудармасы, аудару көлемі мен уақытына байланысты қол жеткіліксіз. Техникалық аударманы дұрыс аудару үшін аудармашыда терең лингвистикалық негіз болуы, түпнұсқа мәтіні мен аударма мәтінін жетік білуі, ғылыми білімі болуы, алдын ала аударылған мәтін жайлы хабардар болуы, сондай-ақ аударма процесін дұрыс ұйымдастыра білуі қажет.

Жазбаша аударма процесіне дайындалу кезеңі, аударманың өзі және аударманы қайта қарап шығу кіреді. Дайындалу кезеңіне қосымша материалдармен бірге аударатын мәтінді басынан аяғына дейін алдын ала оқу кіреді. Осы кезде түсініксіз мәселелер мен қысқартылған сөздер белгіленеді. Бұл аудармашыға маманнан кеңес алуға және анықтамалық әдебиет тізімін белгілеуге мүмкіндік береді.

Жалпы аударма аударылып жатқан бірліктің (сөйлем) және аударылып жатқан тілдік құрал арқылы ондағы ақпаратты қайта қарап шығу және қайта қарап шығу нәтижесінде инвариантын жазудан құралады. Аудармашының болжамы мен интуициясы (түйсігі) техникалық аударманың мағынасын айқындаудың негізі бола алмайды, өйткені аударма барысында ақпарат мазмұны өзгертілмей, мағынасы толық көлемде сақталып берілуі тиіс.

Қандай да болмасын жазбаша не ауызша аударма ісімен айналысатын аудармашының өз жұмысына деген көзқарасы, жауапкершілігі қызметін дұрыс жүргізуде өте маңызды рөл атқарады. Сондай-ақ аудармашының өз ісін қаншалықты білуі, аударма саласында қолданатын әдістері мен тәжірибесі айтарлықтай жоғары дәрежеде болуы тиіс. Дегенмен, жалпы аударма ісі – шетел тілін білетін әрбір адамның қолынан келе бермейтін жұмыс. Ал, жоғарыда айтылған біліктіліктердің аудармашылар үшін барлығын бірдей дамыту оңайға соқпауы мүмкін [1, 112 б.].

Аударма процесін дұрыс ұйымдастыру үшін бәрінен бұрын аударылатын мәтіннің жанрын анықтау керек. Сондықтан техникалық мәтіндердің жіктелуі оның аудармасын зерттеудегі алғашқы нысан болып табылады.

А.А. Утробина техникалық мәтіндерді мынадай түрлерге жіктейді:

- философиялық ғылымдар (логика, диалектика);
- табиғи, техникалық ғылымдар (физика, химия, биология, геология, медицина);
- қоғамдық ғылым (тарих, археология, этнография, география);
- қондырма және базалық ғылымдар (политикалық экономия, мемлекет және құқық, өнертану, тіл біліміне кіріспе, психология, педагогика).

И.П. Смирнов техникалық әдебиетті былай жіктейді:

- ғылыми әдебиет, бәрінен бұрын ғылым мен техниканың фундаментальды әдебиеті;
- ғылыми техникалық әдебиет (ғылыми-техникалық журналдар мен конференция материалдары);
- өнімді техникалық әдебиет;
- белгілі ғылыми әдебиет (ғылыми және техникалық әдебиет қалыптасқан күйінде).

Сондай-ақ А. Утробина техникалық әдебиетті – ақпараттық және публицистикалыққа бөледі. Техникалық мәтін классификациясының ерекшелігі оған тек техникалық мәтіндер ғана емес, сондай-ақ осы саладағы ресми-іскерлік және аралас стильді мәтіндер сияқты басқа да мәтіндердің жатуы болып табылады. Техникалық мәтіндер – техникалық және ақпаратты болып бөлінеді. Техникалық мәтіндерге өндірістік-техникалық (техникалық құралдардың, өндіріс және технологияның тәсілдері, өндірісті ұйымдастыру мен эксплуатация тәжірибесін сипаттау) мәтіндер жатады.

Ресми іскерлік мәтіндер заңдық, басқару және іскерлік корреспонденция мәтіндерінен тұрады. Аралас стильді мәтіндер дегеніміз – іскерлік құжат пен публицистикалық әдебиет. Іскерлік құжат техникалық пен ресми іскерлік функционалды стильдердің белгілерін қамтиды. Ал публицистикалық әдебиет болса публицистикалық стильдердің белгілерін қамтиды. Бұл классификацияның кемшілігі – техникалық әдебиеттен хабарсыз болу және техникалық құжаттың айқын мысалы болып табылатын жобалық құжаттарды іскерлік құжаттардың қатарына жатқызу болып табылады. Ю.В.Ванниковтың классификациясының артықшылығы – техникалық саланың түрлі бағыттағы мәтіндермен таныс болуы болып табылады, бұл осы құжаттарды аудару кезінде аудармашыға көмек көрсетеді [2, 67 б.].

Ю.В.Ванников мәтіндерді (академиялық мәтіндер, оқытуға арналған мәтіндер, энциклопедиялық мәтіндер) төмендегідей топтастырады:

1. Техникалық мәтіндер:

- Өндірістік техникалық мәтіндер (техникалық құралдардың сипаттамасы, технология және өндіріс тәсілдері, өндірісті ұйымдастыру және эксплуатация тәжірибесі);
- Инструктивті мәтіндер (эксплуатация бойынша басқарма); анықтама әдебиеті (анықтама, техникалық каталог);

2. Ақпараттық мәтіндер: реферат, аннотация, қайталау, библиографиялық сипаттамалар, библиографиялық көрсеткіш.

3. Ресми-іскерлік мәтіндер:

- Заң саласындағы мәтіндер (акт, келісім шарт, рекламация)

1) Басқару мәтіндер (шешім);

2) Іскерлік корреспонденция (арыз, ұсыныс хат, хат, жоба)

4. Аралас мәтіндер:

• Іскерлік мәтіндер (техникалық құжаттардың стандарттық ерекшеліктері (стандарт, нормаль, норматив, фирмалық каталог); сипаттау (патент, авторлық құқық)) ;

• Публицистикалық мәтіндер (ғылыми танымал мәтіндер, өзіндік ғылыми публицистикалық мәтіндер) [3, 169 б.].

Берілген тілдің техникалық әдебиетінің жалпы және арнайы ерекшеліктері, кез келген техникалық мәтін басқаларын көмекші белгілік жүйенің көптігімен өзгешеленетіндігі, техникалық материалдардың лексика-грамматикалық ерекшеліктері, оның ішінде терминдер мен арнайы лексикаға, берілген мәліметтің ақпараттылығы (мазмұндылығы), қисындылығы (қатаң жүйелілік, басқы ой мен бөліктерінің арасындағы байланыс), дәлдік және дұрыстық және осы ерекшеліктерден шығатын айқындық пен түсініктілігі. Оның ішінде терминді – ғылым немесе техникалық белгілі саласында мамандар пайдаланатын арнайы объекті мен мағынаны білдіретін сөздер мен сөз тіркестер. Және терминдер арқылы нақты объектілер мен құбылыстарға нақты және дәл нұсқау көрсетуді қамтамасыз ету, мамандардың берген ақпаратына бір мағыналы түсініктеме орнатуға болатындығы. Сондықтан да осы техникалық мәтіндерге қатысты сөздерге ерекше талап қойылатындығы, барлығынан бұрын термин дәл болуы керектігі, яғни берілген ғылым және техника саласындағы терминнің орнын табатын, қисынды анықтау арқылы мағынасын ашатын қатаң белгілі бір мағынаға ие болатыны. Техникалық мәтіндерді сараптай келе, біз техникалық мәтіннің коммуникативті мақсаты – осы білім саласындағы жаңа мағлұматты хабарлау және ол тек түпнұсқа мен аудармаға жалпы болып табылатын базалық біліктіліктің жоғары деңгейінде ғана жүзеге асырылатындығын анықтадық [4, 55б.].

Сонымен, техникалық мәтінге қойылатын басты талап адекваттылық. Адекватты аударма – түпнұсқа мәтіннің орнына жүретін, түпнұсқа ақпаратты-коммуникативті қызметін атқара алатын аударма. Аударма процесіне сәйкес, техникалық аудармада стандартты немесе нормалық қолданбалы терминология болуы тиіс, ал оның стилі аударылып жатқан тілдегі техникалық әдебиеттің нормасы және түпнұсқаның стильдік ерекшеліктеріне сай болуы керек.

Әдебиеттер

1. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – М.: Высшая школа, 1983. – 303с.
2. Гарбовский И.Н. Теория перевода. – М.: Изд. МУ, 2004. – 544с.
3. Ерохина Л.Н., Загидуллин Р.З., Амраев Р.Ш., Байсекеева А.А. Практикум по информативному переводу Алматы, 2011. – 345 с.
4. Тураева З.Я. Лингвистика текста. - М.: Просвещение, 2012. – 160 с.

Г.У. Аренова, И. Югай
г. Астана (Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ТЕКСТОВ ЖАНРА ФЭНТЕЗИ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

Фэнтези – молодой литературный жанр, возникший в первой половине XX столетия в англоязычной прозе; занимает промежуточное положение между научной фантастикой и сказкой. Литературный жанр фэнтези поэтическими причудливыми образами, представляющими сверхъестественные и нереалистические события и характеры, чаще

всего происходящие в выдуманном средневековье. Основоположниками жанра считаются американец Роберт Говард и англичанин Джон Р. Р. Толкин.

Можно выделить следующие жанровые признаки фэнтези:

- 1) придуманный мир со своими законами;
- 2) присутствие магии и волшебства;
- 3) авантурный сюжет (поиск, странствие, война и т. п.);
- 4) противостояние добра и зла как основа сюжета;
- 5) полная свобода автора: фэнтезийный мир предполагает любые события, которые невозможны в нашем мире.

При переводе других жанров, описывающих события в нашем мире, переводчик опирается на свои знания об описываемой действительности, которые необходимы ему для правильного обозначения вещей и явлений. При переводе жанра фэнтези эти знания помогают лишь отчасти, поскольку перед переводчиком возникает новый мир, со своими особыми законами, предметами и явлениями. С одной стороны, это дает переводчику большую свободу, так как новые обозначения не вошли в общеупотребительную лексику и не имеют общепризнанных эквивалентов. С другой стороны, ему приходится задумываться о способах адекватно донести до читателя мысль, вложенную автором в то или иное понятие, поскольку эти названия автор строит, опираясь все же на свой родной язык и его грамматику [1].

Переводчик, также как и автор, обладает полной свободой при переводе названий новых предметов, растений, мест или существ. Новые названия не стали еще частью общеупотребительной лексики и общепринятые эквиваленты не существуют в языке перевода. Однако, это тоже имеет свои негативные стороны. Автор создает новое название, опираясь на свои знания, а также на лексику и грамматику своего родного языка. Переводчик должен не только расшифровать замысел автора, но еще передать его на языке перевода таким образом, чтобы был он понятен читателю. Новый мир фэнтези со своей уникальной культурой, географией и историей ставит перед переводчиком трудную задачу, заключающуюся в том, чтобы найти адекватные способы передачи реалий несуществующего мира.

Использование переводческих трансформаций, прежде всего, продиктовано передачей содержания оригинального произведения, правильным выражением замысла автора.

В литературе жанра фэнтези можно выделить четыре типа явлений, вызывающих наибольшее затруднение при переводе: имена собственные, топонимы, мироустройство и реалии.

Перевод имен собственных. Имена персонажей в художественных произведениях являются наиболее экспрессивным и информативным средством, определяющим значительный объем имплицитной информации. Выбор конкретного имени литературного героя значим для автора, и субъективный фактор здесь очень велик.

Имена собственные, используемые в фэнтези, можно разделить на три группы:

1) Имена собственные «позаимствованные» из реального мира, например: Jon (Джон), Robert (Роберт), Joffrey (Джоффри). Для их перевода используется транслитерация или транскрипция. Необходимо также учитывать уже сложившуюся традицию перевода этих имен, которая обычно представлена в словарях.

2) Имена собственные, представляющие собой набор букв (семантически пустые), например: Morgor (Мордор), Braavos (Браавос), Muz (Мир), Lorath (Лорат). Главным критерием здесь выступает благозвучность имени для восприятия его носителем языка перевода.

3) «Говорящие» имена собственные (преобладание внутренней формы и эмоционально-оценочного значения), например: Baggins (bag – сумка), Baratheon (barathea – ткань баратея), Oakenshield (oak – дуб, shield – щит). Подобные имена встречаются и в

других литературных жанрах, однако в фэнтези они оказываются частью нового, созданного автором мира [2].

По мнению В. С. Виноградова, успешный перевод неологизмов и имен собственных может быть обеспечен тремя способами: создание эквивалентного неологизма в языке перевода; передача звучания авторского неологизма (транскрипция либо транслитерация); описательный перевод.

1. Транскрипция и Транслитерация. При помощи этих приемов обычно переводят имена собственные, географические названия и т.д., а также реалии, описание которых уже изначально присутствует в тексте оригинала. Eddard – Эддард; Winterfell – Винтерфелл; Catelyn – Кейтилин, Smaug – Смауг, Angband – Ангбанд. Спорным фактом является перевод данными способами фамилий в книгах Джорджа Мартина внебрачных детей знатных лордов (бастардов). Они получают фамилии, которые закреплены традициями соответствующего географического региона, например: Snow(Сноу) на Севере, Flowers (Флауэрс) в южных областях, Rivers (Риверс) в Быстроречье. Возможно, калькирование более точно передало бы замысел автора.

2. Калькирование. Данным способом переводятся реалии быта, мира природы, а также некоторые «говорящие» имена, титулы и прозвища с очевидной внутренней формой.: Blackfish – Черная Рыба (прозвище персонажа Бриндена Талли).

3. Описательный перевод. Чаще всего, этот метод используется для передачи бытовых реалий, значение которых не понятно читателю и требует разъяснений (the shadow skin cloak – плащ из шкуры сумеречного кота, Argonath – Каменные гиганты).

4. Эквивалент, например: holdfast – крепость, thesept – септа, maester – мейстер. Данный вид перевода используется для передачи бытовых реалий, а также реалий государственно-административного устройства и общественной жизни [3].

К основной лексико-стилистической проблеме процессов перевода следует отнести некорректный перевод и неправильную смысловую замену слов. В таких случаях несоответствующей передачи информации читатель произведения неверно раскрывает сущность понятий, что приводит к потере замысла автора и возникновению ложных ассоциаций. Особенно часто подобное явление встречалось при переводе романов Дж. Р. Р. Толкина. Например, в произведениях автора часто фигурируют сказочные существа – эльфы. Так, в «Хоббите» упоминаются три эльфийские расы: Fair Elves (Light-elves), Deep Elves, Sea Elves, – которым, согласно автору, свойственны свет, мудрость или любовь к морю. Н. Рахманинова перевела данные этнонимы как Солнечные, Подземные и Морские эльфы, что категорически не соответствует оригинальному смыслу [4].

Делая вывод из вышеприведенного, можно с точностью сказать, что перевод текстов жанра фэнтези считается кропотливым процессом. Переводчику необходимо не просто переписать текст на другом языке, но и передать основной смысл, заложенный автором, особенности, идею, что возможно только после детального изучения произведения и специфики жанра. Соблюдение основных норм языка считается важным элементом перевода, но также неправильная передача сюжета и идей способна перечеркнуть всю ценность книги.

Можно отметить, что специфика работы переводчика произведений жанра фэнтези характеризуется также рядом таких факторов как: сохранение и передача национальных и авторских особенностей текста на всех содержательных уровнях, от лексико-семантического до сюжетно-образного. Жанровое своеобразие фэнтези обуславливает обилие безэквивалентной лексики и множество авторских неологизмов, а иногда и искусственных языков, требующих максимально полной передачи.

Творческий поиск переводчика, таким образом, ограничен авторским замыслом, и выбор способов ее реализации в языке перевода призван его адекватно передавать, избегая искажений, пусть даже в пользу эквивалентности. Самое главное в деятельности

переводчика произведений такого жанра – соблюдение баланса и способность понимания того, верно ли итоговый результат будет воспринят читателем книги.

Литература

1. Влахов, С., Флорин С. Непереводимое в переводе. // Монография – М: Высшая школа, 1986.
2. Новичков А. А. «Передача антропонимов при переводе произведений жанра фэнтези»./Вестник ИГЛУ 2012.
3. Новичков А.А. «Ономастическое пространство англоязычных произведений фэнтези и способы его передачи на русский язык»// Северодвинск, 2012.
4. Гаева Л.Д. «Жанровые стереотипы в романе Дж.Р. Р. Мартина "Игра престолов"» / Нижнетагильская государственная социально-педагогическая академия, 2016.

У.К. Байтурина
г. Астана (Казахстан)

ОБУЧЕНИЕ УСТНОМУ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОМУ ПЕРЕВОДУ НА ОСНОВЕ СИТУАТИВНО-КОНТЕКСТНОГО ПОДХОДА

Обучение моделированию ситуаций устного перевода является одним из компонентов формирования профессиональной и дискурсивной компетенций устного переводчика, основой которого является ситуативно-контекстный подход. Специфика данного подхода заключается в том, что будущие переводчики не знакомы с особенностями большинства ситуаций опосредованного профессионального взаимодействия.

Важность знакомства с ситуативным контекстом на этапе подготовки к переводу описывается следующим образом:

1. переводчик должен заранее обладать всеми сведениями о ситуации, необходимыми для правильного социолингвистического оформления высказываний, то есть он заведомо должен знать о ней больше, чем любой из участников общения [1].
2. переводчик анализирует высказывание и вырабатывает стратегию перевода с учетом специфики переводимого текста и всех известных факторов профессиональной ситуации [2].

Предметом нашего внимания выступает специфика ситуации устного последовательного перевода.

Лингвисты трактуют термин «ситуация» в трех аспектах: 1) как **предметную** ситуацию и ее отражение в речи; 2) как **речевую** ситуацию, оказывающую влияние на выбор вербальных и невербальных средств общения; 3) как **часть коммуникативного контекста**, играющего значительную роль в раскрытии смысла сообщения.

В первом случае под ситуацией понимаются предметные отношения, описываемые в высказывании [3, с. 55-56], во втором случае ситуация трактуется как «условия, в которых осуществляется акт речи», оказывающие влияние на порождение и протекание речевой деятельности [4, с. 9], в третьем случае ситуация рассматривается как часть коммуникативного контекста и понимается как «здесь-теперь-я-система» [5, с. 98].

Один из наиболее важных аспектов коммуникативной ситуации перевода (далее - КСП) - предметность, ибо именно «денотативная функция речевого сообщения, связанная с передачей информации о внеязыковой действительности» играет основную роль в переводе [6, с. 99].

Коммуникативная ситуация в переводе определяется как «фрагмент реальной действительности, представляющий собой системную совокупность экстралингвистических условий осуществления предметных действий коммуникантов, координируемых и согласуемых посредством их речевой деятельности, в ходе которой создается материальный продукт - речевое сообщение» [7, с. 15].

В переводоведении выделяются три подхода к описанию предметной ситуации: фреймовый подход [8], принцип построения денотатного графа [9] и определение степени типичности/нетипичности выражаемой языковыми средствами ситуации [10].

Исследуя ситуацию синхронного перевода, подчеркивается роль ситуации в извлечении смысла сообщения: извлечение последнего «происходит в результате подсознательного смыслового вывода, который делает воспринимающий сообщение субъект. Этот смысловой вывод делается как на основе языка, так и на основе когнитивного запаса фоновых знаний слушающего и его знакомства с ситуативным контекстом сообщения» [11, с. 93].

Поступающие семантические компоненты сопоставляются:

- с другими семантическими компонентами и их конфигурациями в речевом сообщении - языковой вывод; элементами содержания своей долговременной когнитивной памяти (тезаурус), релевантными для содержания сообщения – когнитивно - тезаурусный вывод; факторами ситуативного контекста сообщения - ситуативно-дейктический вывод; ролевыми характеристиками говорящего и слушающего - прагматический вывод [11, с. 94].

Специфику коммуникативной ситуации перевода отмечается тем, что: «устный перевод имеет место в би - или мультилингвальной коммуникативной ситуации, в которой тексты или высказывания звучат на исходном (родном или иностранном) языке субъектов общения. Реципиенты, которые не понимают или не полностью понимают выбранный говорящим субъектом язык, слушают текст, представленный переводчиком, в состоянии реагировать на этот текст так же, как и те реципиенты, которые воспринимают этот текст в оригинале» [12, с.19].

Поведение переводчика изменяется в зависимости от ситуации согласно принципу соответствия адресату: он может выступать либо как высоко уважаемая говорящая личность (honestspokesperson), либо как второе я (alterego) говорящего, либо как верный переводчик (trueinterpreter), который должен одинаково удовлетворять требования говорящего и слушающего, создавая верный образ «оригинала» [13, с. 113-114].

Возможная вариативность ситуаций УПП, изменчивость ролей и функций переводчика в них, где конечная цель обучения - формирование профессиональной компетенции, являются убедительным аргументом в пользу внедрения в процесс обучения ситуативно-контекстного подхода.

С одной стороны, это дает направление на «моделирование предметного и социально-культурного содержания профессиональной деятельности будущего переводчика в типичных ситуациях перевода» [14], с другой стороны, рассматривает в качестве «основной структурной и функциональной единицы процесса формирования профессиональной компетентности студента учебную профессионально ориентированную ситуацию как систему конструируемых педагогом условий, побуждающих и опосредующих активность студента в социальном и предметном контексте будущей профессиональной деятельности» [15].

Моделирование предметного и социально-культурного содержания начинается с анализа аутентичных ситуаций общения и использует линейный подход к описанию ситуации общения. За основу взята схема коммуникативного акта Г. Лассвелла: Whosays? What? Inwhichchannel?Towhom?withwhateffect? [11, 16,17].

В рамках предпереводческого анализа необходимо ответить на 14 вопросов, так называемые внетекстовые (textexterne) факторы: 1. Кто посылает сообщение (адресант

речи)? 2. С какой целью? 3. Кому (адресат речи)? 4. По какому каналу? 5. Где происходит действие (место)? 6. Когда (время)? 7. По какой причине передается сообщение (событие)? 8. Какова функция текста? Восемь последующих вопросов относятся, по мнению автора, к внутритекстовым (textinteme) факторам: 9. О чем сказано? 10. Что? 11. Что не сказано? 12. В какой последовательности? 13. Какие невербальные элементы использованы? 14. Какими словами? 15. Какие синтаксические структуры доминируют? 16. Каким тоном? [16].

Это показывает универсальный характер схемы, возможность ее применения и для анализа ситуации устного перевода, также данная схема предназначена для описания синхронного перевода.

Важным фактором является введение в состав КС перевода фигуры переводчика, потому что при описании коммуникативной ситуации перевода предполагает учет его характерологических параметров, таких как: знания переводчика, его функциональную компетенцию, опыт работы в той или иной сфере общения, актуальное состояние [17, с.115].

Таким образом, в статье рассмотрена специфика ситуации устного последовательного перевода, обуславливающая необходимость введения аналитического этапа при организации обучения переводчиков.

Литература

1. Садиков А.В. Перевод как вид социального поведения // Тетради переводчика. Вып. 18 / под ред. проф. Л.С. Бархударова. - М.: ИМО, 1981. - С. 3-12.
2. Гавриленко Н.Н. Информационные технологии при подготовке переводчика в сфере профессиональной коммуникации. - Хабаровск, 2008. - С. 55-62.
3. Гак В.Г. О моделях языкового синтеза // Иностранные языки в школе. - М., 1969. - Вып. 4. - 20 с.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Советская энциклопедия, 1966. - С. 608.
5. Мыркин В.Я. Типы контекстов. Коммуникативный контекст // Филологические науки. - 1978. - № 1. - С. 95-100.
6. Васильева Е.А. К вопросу о предметной ситуации в переводе. Подходы к описанию предметной ситуации // Вестник Москов. гос. лингв. ун-та. - 2012. - Вып. 642. - С. 97-106.
7. Сдобников В.В. Коммуникативная ситуация как основа выбора стратегии перевода: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. - М., 2015. - 48 с.
8. Хайрулин В.И. Перевод и фреймы: учеб. пособие. - М.: ЛИБРОКОМ, 2010. - 144 с.
9. Жинкин Н.И. Лабораторные занятия по психологии (для студ. II курса). - М.: Изд-во МГПИЯ, 1975. - 82с.
10. Ермолович Д.И. Типичность ситуации и перевод на уровне сообщения // Тетради переводчика. - М., 1977. - Вып. 14. - С. 14-17.
11. Чернов Г.В. Основы синхронного перевода: учеб. для ин-тов и фак. ин. яз. - М.: Высшая школа, 1987. - 256 с.
12. Kalina S. Strategische Prozesse beim Dolmetschen. - Tuebingen, 1998.
13. Mack G. Die Beurteilung professioneller Dolmetschleistungen // Übersetzen und Dolmetschen: eine Orientierungshilfe // Hrsg. von J. Best und S. Kalina - Tuebingen; Basel: Francke Verlag, 2002. - S. 196-208.
14. Ильязова М.Д. Формирование инвариантов профессиональной компетентности студента: ситуационно-контекстный подход: автореф. ... дис. д-ра пед. наук. - М., 2011.
15. Вербицкий А.А. Контекстный подход к иноязычной подготовке студентов // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкознания и педагогики. - 2014. - № 10. - С. 3-8.

16. NordC. Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse. - Heidelberg. 1988, 1991, 1995. - S. 284.

17. Ершов В.И. Переводческий аспект коммуникативных ситуаций: дис. ... канд. филол. наук. - М., 2006.

С.Е. Давлетова
Астана қ. (Қазақстан)

БОЛЫМСЫЗДЫҚТЫ БІЛДІРЕТІН СТИЛИСТИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАР: ЛИТОТО

Қазақ тіліне қарағанда ағылшын тіліндегі болымсыз сөйлемдерде бір ғана болымсыздық мән болады, ал екі болымсыздық тек синтагматикалық сөйлемдерде ғана қолданылады. Олар бірін-бірі жоя отырып нысанның детонативті маңызын өзгертеді, ой-пікірлі маңыз – оппозиция құрады. Бір болымсыздық мұндай жағдайда грамматикалық жолмен анықталады, екіншісі болымсыздық маңызы бар сөздердің көмегімен – лексикалық немесе болымсыз префикстердің көмегімен көрсетіледі. Мысалы, *not uncommon, not without, did not fail, there are few things he can't tell you* және т.с.с. Сол себепті, И.В. Арнольдтің айтуы бойынша, екі болымсыздығы бар сөйлем елес болымсыздық; болмысы бойынша ол болымдылық болып табылады. Болымсыз форма бұл жағдайда өзінің тура мағынасында қолданбайды. Егер грамматикалық форма өзінің тура мағынасында қолданбаса, ол өзінің ерекшелігімен өзіне көңіл аудартады. Мысалы, риторикалық сұрақтың сұраулы формасы болмысы бойынша ой-пікір де, сонымен қатар эмфатикалық болып та табылады [1,173 б.].

Форманың негізгі маңызы мен оның сөйлеуде нақты қолданылуы оған үлкен эмоционалдық және ерекше мәнерлілік береді, және риторикалық сұрақ эмфатикалық ой-пікір сияқты қабылданады. Сол себепті қос болымсыздық ерекше коннотативті маңызға ие. Ол қарапайым ой-пікірге барабар емес, одан ары қарай біресе күшейіп, біресе азайып ауытқып отырады. Оны дұрыс айту үшін не күшейткіш сөз, не қандай да бір сөз керек. Литота түсініктің оң белгісін әлсіздету үшін пайдаланылады. Мысалы, *It is good*-тың орнына *It is bad*; ал *He is a brave man*-ның орнына *He is not coward* қолданылады.

Бұл синонимдік әдістер түсінігінен *no* және *not* болымсыз демеушіліктерінен құрастыру ойынан саналы түрде кеміту байқалады. Ең бастысы, бұл стилистикалық әдістің мәнерлік күштілігінде қатынасқа қатысушыларға түсінікті саналы түрде кеміту.

Тек қана теріс ой-пікір болып, бұндай кумулятивті болымсыздық сөйлеушінің білімсіздігін куәләндыратындығын көрсетпейді. Ол сол кезде-ақ сөйлеушінің өте сенімді болғысы келетіндігін, болымсыздықтың байқалатындығын экспрессивтілеу екендігін сызып көрсетеді.

Мұндай бірнеше қайталанған болымсыздық ежелгі ағылшын және орта ағылшында норма болып есептелген, осыдан бұл сатыда ағылшын тілі мәнерлі болған екендігін мойындау керек. Қазір қос болымсыздық диалект нормасына сақталған, және жай тілдік ерекшелігі болып сипатталды, тіл сипаттамасында кеңінен пайдаланылады.

Сөйлесу стилінде ол тәртіпті немесе ұстамдылықты береді ал, ғылыми стильде айтылымдарға үлкен қатаңдық пен сақтықты хабарлайды: *it is not difficult to see=it is easy to see* [2,165 б.].

Литота өзінің ұлттық ерекшелігімен қызықты. Тілдік этикетте бейнеленген ағылшынды ағылшындық сипаттамасымен: эмоция мен бағалаудағы ұғымның

ұстамдылығымен, кез келген жағдайда өзін-өзі ұстау мен шектен шығудан қашуға ұмтылумен түсіндірілуі тиіс. Мысалы: It is rather an unusual story, isn't it? = You lie. It would not suit me all that well. = It is impossible.

Литотадағы болымсыздықты болымсыздық ұғымында бекітілген қарапайым белгіні шешу ретінде қарастыруға болмайды. Бұл жерде болымсыздық демеулігі мен келесі сөздің тығыз бірігуі жүреді, ол екі элементте бір-бірінен ажырамайтын болады. Олар жаңа мағыналы бірлік құрайды. Литотадағы белгіні кемітіп қана қоймайды, оны өзгеше суреттейді. Литотадағы оң белгінің ой-пікірінің дәрежесі болымсыз сөздің мағынасына және болымсыздық құрылымына байланысты.

Литотамен белгіленген мысалдарды қарастырайық:

Riding a pace or two ahead of his suite, Kunanbai was not unlike an imam who stands forth from the crowd of believers during the prayers [3, 95 б.].

Not a little, not unlike, not without тіркестері фразологиялық тіркеске айналады, демек олар бейнелеудің синонимдік құралдарына айналады. Дегенмен not an easy time мен difficult time, немесе not a little мен very much арасына теңдік белгісін қоюға болмайды. Литота белгіні кемітіп қана қоймайды, ол түсінікті эмоционалды суреттейді.

Литотаға форма мен мазмұнның өзара әрекетінің қызықты жолдарын қарастыруға болады. Болымсыздық формасы мазмұнға немқұрайлы болмайды. Ол бұл мазмұнға, оның келбетін өзгерте отырып әрекет етеді.

Литотада сапа пайда болады. Бұл маңыз әрқашанда қарама-қарсы. Бұл жерде оң және теріс екі ұғым соқтығысады. Мысалы: good және bad, little және much т.б. бір сапасы литотада басқасы болымсыздық арқылы туындайды.

Мұндай қарама-қарсылық салыстыру литотада оның болымсыздығы арқылы белгіленген сапаны толығымен алуға әкеліп соғады.

Литота фонетикалық-синтаксистік әдістерге жатады. Оны рәсімдеуде интонация маңызды рөл атқарады. Болымсыз демеулік әрқашан қатты екпінде тұрады. Бұл өз бетінше барлық құрылымның қайта ойластырылуына әкеліп соғады, өйткені қарапайым болымсыз құрылымдарға эмфатикалық сипаттамаға болымсыздық бөлінбейді.

Литотамен логикалық сипаттаманың болымсыздығын араластыруға болмайды.

Шекспирдің сонетінің суреттемесінен мысал келтірейік:

My mistress' eyes are nothing like the sun;
Coral is far more red than her lips' red;
If snow be white, why then her breasts are dun;
If hairs be wires, black wires grow on her head.
I have seen roses damask'd, red and white,
But no such roses see I in her cheeks;
And in some perfumes is there more delight
Than in the breath that from my mistress reeks.
I love to hear her speak, yet well I know
That music hath a far more pleasant sound:
I grant I never saw a goddess go,
My mistress, when she walks, treads on the ground;
As any she belied with false compare [4, 1034 б.].

Бұл сонет ғашықтың оң сапаларын теріске шығарудан құрылған, оң белгінің жоғары дәрежесі белгіленген үйреншікті салыстырулар алынған: (көздер жұлдыздар сияқты; кеудесі қардан ақ; еріндері маржан сияқты; беті – раушан; демі – хош судың хош иісі; даусы – ән және т.б.)

Эпиграмматикалық жолдарда барлық болымсыз сөйлемдерде мақтаныш бар екені анықталды. Дегенмен бұл сонетта литота жоқ. Литота – тілдік құрал. Сонетте логикалық құралдар пайдаланылады. Сонетте аталған сапаларды теріске шығару барлық белгілердің бар екендігі туралы, литотаға ұқсас, айтылмайды, басқаша айтқанда, терістік теріс болып

қала береді. Соңғы жолдарда осы сапаның жоқтығы ғашықтың кереметтілігін кемітпейді деген қорытынды жасайды. Бұл мысалда лингвистикалық стилистика әдістері сияқты болымсыздық пен логика деректері сияқты болымсыздың арасындағы айырмашылықтар айтылады. Соңғысы көркем эстетикалық қызметте пайдаланылуы мүмкін [5,182 б.].

Осыдан мынандай қорытынды шығаруға болады, болымсыздық арқылы өзінің ерекше белгісін білдіреді, бұл литотаның құрылысы бойынша қызық және ерекше екендігін көрсетеді.

Әдебиеттер

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – Л.: Просвещение, 1981. – 259 с.
2. Kaplan, J.P. English Grammar: Principles and Facts / J.P. Kaplan. – Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1995. - 438 p.
3. Әуезов М. Абай жолы. – Алматы: Жазушы, 1990. Бірінші кітап, – 608 б.
4. Shakespeare W. The Histories and Poems of Shakespeare. – New York: The Modern Library, 1953. – 1153
5. Вейхман Г.А. Новое в современной английской грамматике. – М: 2002

Л.Н. Дәуренбекова, А. Сайлау
Астана қ. (Қазақстан)

А.С. ПУШКИН ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРЫЛУ БАҒЫТЫ

А.С. Пушкин орыс халқымен тарихи жақын, тағдыры бір, туыстас барлық халықтардың өміріне үңіле қарады. Россия халықтарының бәрінің тілек-мүддесін, арманын терең түсінді. Қазақ жерінде Орынбар, Орал қалаларында болған кезінде 1833 жылы қазақ халқына сүйіспеншілік сезіммен қарап, оның өміріне, әдет-ғұрпына, мәдениетіне зер салды. Қазақтың лиро-эпостық жыры – «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» дастанын жаздырып алып, ол жөнінде шығарма жазуды ойлады. Қазақ тарихында Пушкин мұрасына алғаш айрықша көңіл аударып, одан өнеге алғандар – Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаев еді.

Қазақ тарихында Пушкиннің мұрасына алғаш айрықша зер салып, өнеге еткен Абай Құнанбаев болды. Абай орыс классиктерін, соның ішінде Пушкинді аудару арқылы, орыс халқының жүрегін, сезім мен ойларын, қасиет-қадірін ашып көрсетті. «Начиная с 1899 года, благодаря переводам Абая, Пушкин стал известен казахскому народу. Вольный перевод Абаем 27 стихотворений Пушкина сделали близкими и понятными произведения поэта другого народа сердцам казахов. Переводы в абаевском оригинальном духе в форме поэм прозаические повести Пушкина «Дубровский» и «Метель» [1, 12].

Абай Пушкиннің ең таңдаулы туындысы «Евгений Онегинді» аса жоғары бағалап, көркемдік шеберлікпен қазақшалап берді. Абай қазақ тіліне аударып, арнайы ән шығарған «Татьянаның хаты» халық арасында өткен ғасырдың аяқ кезінде кең тарап, ең сүйікті өлеңдердің біріне айналуы орыс ақынының ерте кезден-ақ қазақ халқына етене жақын болып кеткенінің айқын дәлелі. Татьянаның еркіндік сүйгіштігі мен парасаттылығы, сабырлылығы қазақ жастарын да тебіrentті. «Евгений Онегинді» Абай бөлек-бөлек үзінділер түрінде аударды: «Онегиннің сипаты», «Татьянаның хаты», «Онегиннің ойы», «Онегиннің сөзі», «Онегиннің хаты» «Татьянаның сөзі», «Ленскийдің сөзі». Абайдың аудармадағы стилін көрсету үшін, түпнұсқа мен аударманы салыстырып қарастырайық.

Как рано мог он лицемерить,
Таить надежду, ревновать,

Разуверять, заставитъ верить,
Казаться мрачным, изнывать,
Являться гордым и послушным,
Внимательным, иль равнодушным!
Как томно был он молчалив,
Как пламенно красноречив.
В сердечных письмах как небрежен!
Одним дыша, одно любя,
Как он умел забыть себя!
Как взор его был быстр и нежен,
Стыдлив и дерзок, а порой,
Блистал послушною слезой! [1, 96].

Қазақшасы:

Жасынан түсін билеп, сыр бермеген,
Дәмеленсе, күндесе білдірмеген.
Нанасың не айтса да, амалың жоқ,
Түсінде бір кәдік жоқ алдар деген.
Кейде паң, кейде көнгіш орныменен,
Кейде елеусіз, кейде ынтық формыменен,
Кейде үндемей жүрсе де, сөзге баяу,
От жалындай жауапкер құрбыменен.
Ғашықтық сөзге жүйрік әсіресе,
«Дем алысым, құмарым бір сен» десе,
Жанын құрбан жолына қылған жансып,
Көз қарауы құбылар әлденеше.
Кейде ұялшақ, төменшік, кейде тіп-тік,
Қамыққансып, қайғырып орны келсе [2, 24].

Бұл өлеңді ұйқасы, не тармақтары (жолдары), буын саны бірдей келмесе де, дәл емес деуге болмайды. Мазмұнды берудегі образ, сөз мәндері дәлме-дәл. Сондықтан біз мұны да дәлме-дәл аударма деп санаймыз. Дәл аударманың осы соңғы түрімен байланысты айтылған «Қанжар», «Дұға», «Жолға шықтым бір жым-жырт түнде жалғыз», «Теректің сыйы», «Өзіңе сенбе, жас ойшыл», «Еврей күйі» бәрі де «Онегиннің сипаты» тәрізді ұйқас, буын сандарын сақтамағанмен, мазмұнын, образдарын бұлжытпай дәл беру әдісімен аударылған. Кейбіреулерінде шумақ, не бірнеше жолдарын Абай аудармай кететіні рас. «Онегиннің сипатынан» келтірілген үзіндінің орысша, қазақшасын салыстыра оқыған адамға дәлдігі айқын көрінеді. Екінші түрі – ерікті аударма. Бұған жататындар – «Онегиннің Татьянаға жазған хаттары», Абай мазмұнын өз сөзі, өз ұғынуынша әдемілеп айтып береді. Кейде өз жанынан сурет, баяндаулар қосып, кейбір жерлерін мүлде тастап кетеді. Кейде орыстың ол кездегі жоғарғы топтарының өмірінде аузына түспейтін сөздерді де Абай Татьянаның аузынан шығарады:

Қаймақ еді көңілімде,
Бізге қаспақ болды жем.
Екі сөз жоқ өмірімде,
Мен де сорлы, бақыты кем...

«Евгений Онегин» романында қаспақ сөзінің жоғы былай тұрсын, дворяндардың басына мүлде келмейтін сөздер. Демек, Абай аударманы қазақ ұғымына бейімдеп жасаған. Абайдың аудармасы арқылы орыс халқының ұлы ақынымен жақындығын сезе бастады, өйткені Пушкин жалғыз орыс халқы ғана емес, басқа халықтардың да өмірін, тұрмысын жете зерттеп, олардың ұлттық ерекшеліктерін өзінің мәңгілік образдарымен көрсеткен. Пушкиннің тарихи орны, бүкіл шығармашылығының мінез-құлқы Абайға үлгі болған.

Абайдың орыс классиктерінен алған өте бір құнды әдісі – сөз арқылы қаһармандарының мінез-құлық, ішкі сыр-сипатын ашу. Бұл – жан күйін суреттеудегі ерекше әдіс. Психологиялық суреттеуде ішкі әртүрлі сезім өзгерістері көрсетілсе, мінездеуде адамның бойына берілген өзіне тән, басқалардан ерекшеліктерін суреттейді. Абай Пушкин өлеңдерін аудару арқылы мінездеудің тамаша үлгілерін қалдырды. Пушкин шығармаларын аудару арқылы жаңа образ, жаңа сөз, сөйлем, қазақ әдебиетінде бұрын жоқ әртүрлі әдістерді әдебиетке кіргізіп, қазақтың әдеби тілін бұрынғыдан да байытып дамытты, ілгерілетті. Абай сол кездегі кертартпа діни-саяси ағымға қарсы, өз халқы мәдени прогреске орыс халқының ұлы мәдениетінен үйрену арқылы жететінін насихаттап, өзі де соны жүзеге асырды. Сол замандағы гуманистік идеяларды кең таратудың қайнар көзі орыс мәдениетінде деп білді. Абай Пушкинді өз бетімен оқып, оның шығармаларын аударды. Сол Пушкин арқылы Батыс Еуропаның басқа да классиктерін танып білді.

«Переводчик должен обладать поэтическим талантом, знать поэзию на языке, с которого будет переведено поэтическое произведение, а также владеть искусством стихосложения» [3, 52] - деген шартқа сүйенсек, Абай өзі ақын болғандықтан ол үшін А.Пушкин шығармасын аудару қиындық тудырмағанын байқаймыз.

Кеңестік дәуірде Пушкин шығармалары шын мәнінде барлық кеңес халықтарының аса қымбат асыл мұрасына айналды. Пушкин шығармаларын қазақ тіліне аудару ісі кеңінен қолға алынды. Бұл салада І. Жансүгіров, Қ. Аманжолов, Т. Жароков, Ә. Тәжібаев, Қ. Тоғызақов, Х. Бекхожин, С. Мәуленов, Қ. Шаңғытбаев тағы басқа ақын-жазушылар елеулі еңбек етті. Пушкин туындылары талай мәрте том-том кітап болып қазақ тілінде басылды.

«Переводы Пушкина в казахской литературе, начатые Абаем, продолженные его племянником Шакаримом, Ильясом Джансугуровыми современные переводы произведений Пушкина продолжают просветительскую миссию, несмотря на то, что подавляющее большинство казахов знакомится с Пушкиным в оригинале» [4, 319], – дейді профессор Д. Джуанышбеков.

Шәкәрім «Дубровский әңгімесін» бастамастан бұрын «Сөз алдынан» деп 124 жол кіріспе береді. Шәкәрім кіріспесінде не себепті қолға алғанын, осы сөздің қазаққа керектігін, кімнен, қалай қабылдарын қысқаша баян ете кетеді. «Жазбаймын дәл өзінше Пушкин сөзін» деп автордың өзі айтқандай, әрі қарай орысша, қазақша мәтіндерді салыстыру кезінде шетке де шығып кетпей, «шын жанасып» отырғанын байқадық. «Дубровский» Пушкинде 19 тоғызыншы тараумен, яғни Дубровскийдің шет елге кетуімен тәмамдалады. Шәкәрімнің қолынан шыққан «Дубровскийдің әңгімесі» Пушкин фразасының өлеңмен берілген түрі, хикаяттың дастанға айналуы.

Автор түпнұсқасын түгел теріп жатпайды. Шәкәрімнің Дубровскийі – Пушкин тақырыбын негізге ала отырып, жазылып шыққан, қазақ топырағындағы жаңа дастан. Қазақ оқырманының эстетикалық талғамын тәуір білетін Шәкірім Дубровский хикаясын ана тілінде жүргізеді. «Дубровский» Пушкинде 19 тараудан тұрады. Шәкәрім сол тараулардың ізімен жүре отырып, артық-ауыс кетпейді. Кісі аттарына көп өзгеріс кіргізбейді. Пушкиннің кей тұста толығырақ айтып кететін суреттеріне Шәкәрім көп тоқталмайды, бірер шумақпен бейнелейді. Пушкин фразасының өлеңмен берілген түрі – хикаяттың дастанға айналуы. Шығарманың негізгі кейіпкерлерінің аттары сол күйінде, іс-әрекеттері сол түпнұсқа күйінде қалғанымен, қазақ даласында өтіп жатқандай әсермен суреттеледі.

Біз әдебиетімізді Пушкинмен байыттық. Әлемге әйгілі ақынның ең таңдамалы шығармаларын қазақ оқушысына жеткіздік. Сондықтан да бүгінгі қазақ әдебиетінде ақын шығармалары өзекті. Қазақстанда А.Пушкин шығармалары әлі де аударылуда. Біздің міндетіміз аударылған туындылардың кемшілігін көрсетіп, талдап, түпнұсқаға сәйкес келетін шығармалардың жариялануына атсалысу.

Әдебиеттер

1. Пушкин А.С. Собрание сочинение. – М.: Эксмо-Пресс, 1998. – 187 с.
2. Пушкин А.С. Шығармалар жинағы. – Алматы: Санат, 2001. – 192 б.
3. Комиссаров В. Теория перевода. – М.: Высшая школа, 1990. – 250 с.
4. Джуанышбеков Н. Переводы Пушкина на казахский язык //Актуальные проблемы переводоведения и литературной компаративистики. – Алматы: Ценные бумаги, 2008. – 239 с.
5. Нұрмаханов Қ. Дәстүрлі достық. – Алматы: Жазушы, 1972 – 289 б.

Н.И. Демидкова, А. Жанарбек
г. Астана (Казахстан)

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА КОНЦЕПТА «СЕМЬЯ» В РУССКОЙ, КАЗАХСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ КУЛЬТУРАХ

В данной статье рассматривается концепт «Семья» в сопоставлении казахской, русской и английской культур на примере пословиц (паремий). Пословицы несут в себе ценную информацию об истории, культуре, традициях народа. Из поколения в поколение они передают опыт народа, представления о морали и нормах поведения, выражают собой народную мудрость, семейные отношения, любовь и дружбу, сохраняя тем самым богатую культуру каждого народа.

Понятие концепт все чаще используется в современной когнитивной лингвистике. Существует не одна дефиниция понятию данного термина. Вклад в изучение концептологии внесли многие великие ученые, философы, лингвисты, такие как В.А. Маслова, С.А. Аскольдова, Е.С. Кубрякова, С.Х. Ляпин, О.П. Скидан, Д.С. Лихачев, Ю.С. Степанов. Так, по мнению В.А. Масловой, концепт - это термин, служащий объяснению единиц ментальных или психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знание и опыт человека [1, с. 35]. Концепт, по мнению Ю.С. Степанова, можно представить, с одной стороны, как сгусток культуры в сознании человека: то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека, и, с другой стороны, концепт - это то, посредством чего человек сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее [1, с. 4].

Природа концептов разнообразна и представляет собой различные классификации, каждая из которых несет в себе глубокий смысл для миропонимания и полного погружения в иноязычную культуру. В жизни каждого из нас важную роль играют такие понятия, как счастье, любовь, дружба, преданность. Важно знать и помнить, что основой всего этого выступает семья, как одна из важнейших ценностей, необходимых для человеческого бытия. Концепт «семья» является одним из наиболее значимых частей картины мира любой лингвокультуры, так как содержит в себе ценную информацию о традициях и обычаях, ценностных установках, знание которых необходимо для осуществления коммуникации между культурами. Изучение природы данного концепта является необходимой не только для приобретения знаний и накопления языкового опыта, но и для понятия семьи, как высшей и важной ячейки общества. Так как семья-это древнейший социальный институт, что кроме паремий, как старинных источников, может всецело донести нам богатую историю и наследие культур всех трех народов? По пословицам можно проследить всю историю развития семьи, начиная от ее создания и до рождения детей, а также их воспитание, отношение детей к родителям, родителей к детям, мужа к жене, старшему поколению т.д.

В результате исследования были замечены некоторые интересные особенности изучаемых лингвокультур. Так, анализ отношения родителей и детей говорит о некотором различии в воспитании детей в казахских, русских и английских семьях. Особенностью воспитания у казахского народа считается то, что большую роль в нем играют бабушки и дедушки, так как являются главными носителями культурного наследия, обычаев и традиций народа. Тем самым они активно участвовали в воспитательном процессе, обучали детей различным народным песням, стихам, пословицам и поговоркам, передавая свой опыт и сохраняя культуру народа. Отец и мать были для ребенка главными наставниками и учителями, и, смотря на своих родителей, дети старались подражать им во всем: «Баланың бас ұстазы – ата-ана». «Главный учитель для ребенка – это его родитель» [2, с.438]. Самым главным долгом детей было уважение к родителям: «Ата-ананды сыйласаң, көп жасарсың, сыйламасаң жан қинарсың» - «Долго будешь жить, если родителей уважаешь, если не уважаешь, то сам страдаешь» [2, с.436]. Особо выделяется в казахских пословицах роль женщины в воспитании детей. «Анасын көріп қызын ал» – Возьми замуж дочь, прежде узнав, кто ее мать [3, с.39]. Близость ребенка и матери в казахской семье была своеобразной: «Әкесіз жетім - жартылай жетім, шешесіз жетім - бүтін жетім» - Сирота без отца - полусирота, сирота без матери круглая сирота [3, с.39]. Долг каждого ребенка перед матерью настолько велик, что оплатить его не в силах никто. Недаром народ считает: «Анаңды Меккеге үш арқалап барсаң да, қарызыңнан құтыла алмайсың» - Даже если трижды мать на себе в Мекку перевезешь - с долгом перед ней не рассчитаешься [2, с.438]. Отец для казаха всегда является образцом для подражания и самым почитаемым человеком в семье. Поэтому казахи говорят: «Әкеге қарап ұл өсер» – «Глядя на отца растет сын» [2, с.163]. «Әке көрген оқ жонар» - «Сын воспитанный отцом, сам смастерит стрелу» [3, с.39]. Отец является не только наставником, но и главным критиком поступкам своих детей: «Ата - балаға сыншы» - «Отец главный критик своего ребенка» [3, с.39]. В нравственном воспитании казахский народ также учитывал и возрастные особенности ребенка. Это можно заметить в следующем выражении: «Балаңды бес жасқа дейін патшандай күт, бес жастан он бес жасқа дейін құлындай жұмса, он бес жастан асқан соң досыңдай сырлас» - «До пяти лет ухаживай за ребенком как за королем, от пяти до пятнадцати - заставляй работать как можно больше, а с пятнадцать - обращай с ним как с равным и делись опытом» [2, с.156]. Согласно истории казахского народа, после тринадцати лет ребенок считался «тринадцатилетним хозяином, который имеет право выделиться из отцовского дома», а с физиологической точки зрения он не сильно отличается от взрослых, поэтому было необходимо считаться с его мнением и готовить к взрослой жизни [4, с. 132]. Таким образом, учитывая возрастные особенности, казахский народ с пониманием относился к капризам ребенка до пяти лет, говоря: «Уақыты келгенде, ақылы кірер» - «Когда наберется ума-разума - сам перестанет». «Бала, баланың ісі шала» - «Ребенок дело начнет, никогда до конца не доведет» [2, с.438]. Традиции воспитания англоязычной лингвокультуры, отраженные по средствам паремий, являются довольно суровыми; избалованные дети у англичан вызывают неодобрение: «Spare the rod and spoil the child» - «Розги пожалеешь - ребёнка испортишь» [5, с. 98], «When children stand quiet, they have done some harm» - Если дети притихли, значит они набедокурили [5, с.102], «mother's darlings make but milk-sop heroes» - из маменькиных сынков героев не выйдет [6, с.71]. Воспитание русскоязычной лингвокультуры является более мягким и включает в себя паремии, характеризующие родителей, которые могут позволить себе закрыть глаза на определенные шалости и недостатки своих детей: «Дитя хоть и криво, да отцу-матери мило» [8, с.95], «Дитя плачет, а у матери сердце болит» [5, с.95], «Чем бы дитя ни тешилось, лишь бы не плакало» [7, с.419].

Немаловажную роль в семье играют и семейные отношения. Для русского народа примером хорошей семьи является дружная семья, живущая в любви, согласии и в ладу:

«Где совет, тут и свет, где любовь, там и Бог» [8, с. 89], «Лад да совет – и в подполье свет» [8, с. 99]. Хорошая семья обеспечивает душевный и физический комфорт каждому её члену: «Вся семья вместе, так и душа на месте» [9, с. 234]. «Согласную семью и горе не берет» [8, с. 99]. Хорошая семья - это дружная семья: «В семье все за одного и один за всех» [8, с. 99]. Семейные отношения в традиционных представлениях казахов всегда считались главной ценностью. С детства казахи прививали своим детям уважительное отношение к старшему поколению, память и почитание предков до седьмого колена: «Жеті атасын білмеген - жетімдіктің белгісі». - «Если до седьмого колена своей родословной не узнаешь - сиротой прослывешь» [2, с. 158]. Взаимоотношения мужа и жены в современной казахской семье, основываются на взаимной любви, уважении, помощи и поддержке: «Жақсы әйел жарының жақсысын асырар, жаманын жасырар» - «Достоинства мужа прославит добрая жена, и недостатки сгладит она» [2, с. 400]. «Жақсы әйел жаман еркекті хан қылады» - «Хорошая женщина плохого мужчину сделает ханом». [3, с. 39]. При проведении анализа описания английской семьи и взаимоотношения между членами семьи можно сделать вывод, что английская семья замкнута – каждый из ее членов тщательно сохраняет неприкосновенность своей частной жизни. Но, несмотря на это, кровные узы по-прежнему занимают важное место для английского народа: «Blood is thicker than water». – «Голос крови не заглушить» [6, с. 20]. Генетика в поведении потомков тоже играет не последнюю роль: «Like father, like son». - «Каков отец, таков и сын» [6, с. 66]. Не только младшее поколение во всем походит на своих предков. Даже супруги становятся похожи друг на друга, во всем поддерживая и дополняя друг друга: «A good wife makes a good husband». – «У хорошей жены и мужу нет цены» [5, с. 67]. Семья у британского народа своеобразна и выражает где-то независимость и отстраненность, но тем не менее является важнейшей ценностью, где всегда можно найти поддержку и опору.

На основании вышесказанного, мы пришли к заключению, что в целом материал исследования раскрывает идею о том, что концепт «*Family*» является одним из важнейших концептов в английской лингвокультуре. Каждый человеческий язык обладает национально-культурной спецификой.

Значимость предметов и явлений культуры варьируется от этноса к этносу, обусловленная воздействием многих факторов. Существующий уклад жизни, культурные ценности и устоявшееся мировоззрение все это находит свое отражение в национальном фонде языка.

Литература

1. Маслова, В.А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие/ В.А. Маслова. - 2-е изд.- Мн.: ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
2. Ө. Тұрманжанов, К. Ахметбекұлы. Қазақтың мақал-мәтелдері. – Алматы: «Раритет», 2004. – 440 бет.
3. Адамбаев Б. Казахское народное ораторское искусство: Книга для массового читателя – Алматы: Ана тілі, 1997 г.
4. Аргынбаев Х.А. Казахская семья. - Алматы: Кайнар, 1996. - 288 с.
5. Григорьева А. 1000 русских и 1000 английских идиом, фразеологизмов и устойчивых словосочетаний. – М.: АСТ.2010.-192 с.
6. 1340 английских пословиц и поговорок с русскими эквивалентами. - М.: ИБИС. 2002.
7. В.И. Даль. Пословицы русского народа. Сборник пословиц, поговорок, речений, присловий, чистоговорок, прибауток, загадок, поверий и пр.: [в 2-х томах, без изменений] - 2-е изд. - СПб.- М.: М.О. Вольф, 1879
8. Рыбникова М.А. Русские пословицы и поговорки. М.: Изд-во АН СССР, 1961.
9. Иванова Е.В. Мир в английских и русских пословицах: Учеб. пособие. СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2006.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОЕКТНОЙ МЕТОДИКИ В УСЛОВИЯХ ОБНОВЛЕННОЙ ПРОГРАММЫ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

В условиях обновленного содержания среднего образования в Казахстане предъявляются новые требования к содержанию образования. Новые требования к содержанию образования способствуют также изменениям в содержании иноязычного образования. Появляется потребность в новых методах и технологиях в педагогической практике обучения иностранному языку.

Важной составляющей в условиях обновленного содержания образования являются методические возможности инновационных технологий. В обучении иностранным языкам особо следует выделить проектную методику, которая развивает творческий потенциал учащихся, повышает уровень самооценки обучающегося, обеспечивает комплексное развитие коммуникативной компетенции. Указанные методические возможности проектного метода полностью соответствуют требованиям, предъявляемым к обучению иностранным языкам на современном этапе.

Основная цель метода проектов - предоставление учащимся возможности самостоятельного приобретения знаний в процессе решения практических задач или проблем, которые требуют интеграции знаний из различных предметных областей. Учителю в проекте отводится роль координатора, эксперта, дополнительного источника информации.

Следует отметить преимущества проектной методики, которые во многом совпадают с задачами обновленного содержания среднего образования:

- возможность использования иностранного языка в ситуациях, приближенных к условиям реального общения;
- возможность выбора темы, вызывающей большой интерес для учащихся;
- максимальный упор на самостоятельную работу учащихся (индивидуальная или коллективная форма организации)
- использование творческой составляющей проектной работы;
- тщательный отбор языкового материала, видов заданий и последовательности работы в соответствии с темой и целью проекта;
- наглядное представление результата проекта.

В интерпретации метода проектов мы придерживаемся определения Е.С. Полат: «Метод проектов предполагает определенную совокупность учебно-познавательных приемов и действий обучаемых, которые позволяют решить ту или иную проблему в результате самостоятельных познавательных действий с обязательной презентацией этих результатов» [1, с. 8]. Таким образом, метод проектов предусматривает развитие познавательных навыков учащихся, умений самостоятельно конструировать свои знания, анализировать полученную информацию, выдвигать гипотезы и способы достижения развития критического мышления. Использование учителем метода проектов делает учебный процесс творческим, сжатым, целенаправленным, а ученика - ответственным и целеустремленным.

Как отмечал один из основателей метода проектов Дж. Дьюи, что основной задачей обучения является исследование детьми вместе с учителем окружающей жизни. Все, что ребята делают, они должны сами спланировать, выполнить, проанализировать, оценить, и понимать, зачем они это сделали. Тогда, в обязанности учителя входит подготовка всех учащихся к посильной для каждого, но обязательной активной познавательной деятельности. Применение метода проектов создает условия, благоприятные для

положительных изменений в знаниях, привычках и поступках учащихся, в их отношении к получению знаний.

Несмотря на тот факт, что проектная методика является достижением экспериментальной педагогики прошлого века, она отлично вписывается в современный учебный процесс и по-новому внедряется среди новых методов обучения. Это связано, прежде всего, с тем, что она построена на принципе саморазвития, способствует формированию проектировочного стиля мышления, развитию и реализации творческого потенциала личности.

Следует отметить универсальный характер проектной методики, который позволяет применять проектную методику в обучении ряда школьных предметов. Эта относительная универсальность проектов облегчает внедрение метода проектов и в обучении иностранным языкам.

На современном этапе обучения иностранным языкам особый интерес представляют предложенные Е.С. Полат международные телекоммуникационные проекты, в которых посредством компьютерных телекоммуникаций организуется совместная проектная деятельность учащихся-партнеров из разных стран. Исключительность их использования в обучении иностранному языку состоит в создании языковой среды и на ее основе создании потребности в использовании иностранного языка на практике. Участники подобного проекта в реальности применяют полученные знания и могут оценить всю важность имеющихся навыков общения [2, с. 73].

Н.Д. Гальскова справедливо указывает на положительные тенденции использования проектной технологии в плане развития творческого мышления, «креативной компетенции» учащихся: «Проектная технология создаёт оптимальные условия для развития этих личностных качеств учащегося и развития его реальной самостоятельности и креативности, что, в конечном итоге, способствует повышению мотивации к изучению иностранного языка» [3, с. 98]. Это также связано с тем, что учащиеся с разным уровнем языковой подготовки могут участвовать в проектной работе в соответствии со своими возможностями. Например, ученик, который недостаточно хорошо говорит по-английски, может отлично справиться с творческим заданием в процессе выполнения проекта. Таким образом, такие ученики постепенно отходят от комплекса недостаточного владения иностранным языком и внедряются в иноязычную коммуникацию наравне с учащимися, хорошо владеющими иноязычной речью. В итоге, работа над учебными проектами способствует развитию конструктивного критического мышления школьников, а также повышению мотивации к учению. Данная педагогическая технология развивает навыки самопрезентации и умение общаться, а значит - работает на социализацию личности ученика.

Таким образом, проектная технология позволяет актуализировать собственно учебно-познавательную деятельность и, соответственно, активизировать учащегося как субъекта данной деятельности, реализовать его личностный потенциал. В контексте обновленного содержания образования это создаёт условия для развития мотивации учащегося, обеспечивает по-настоящему продуктивный характер учебной деятельности и продуктивность образовательного процесса в целом.

Литература

1. Полат Е.С. Обучение в сотрудничестве // Иностранные языки в школе. – М., 2000. - №1. - С. 4-15.
2. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка // Иностранные языки в школе. – М., 2000. - № 2. – С. 63-73
3. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. – М: АРКТИ, 2004. - 198 с.

САЯСИ ДИСКУРСТА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ФАТИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Тілді еркін әлеуметтік байланыста қолдану маңызды болып саналады. Осы мақалада тілді тек қана қарым-қатынас жасаушы ретіндегі негізгі мақсатында ғана емес, біріктіруші құрал ретінде белгілі бір топ мүшелерінің өзара байланысқа түсуі де қарастырылмақ.

Бұл жағдайда тілдің болып жатқан оқиғаға қатысы болмайды, тіпті осы жағдайдың мәнмәтіні де жоқ сияқты көрінеді. Бұл жерде тілді қолданудың жаңа бір түрі орын алады – тілді біріктіруші құрал ретінде қолдану. Демек, қауымдастық дәнекері тек сөз алмасу үшін қолданылған, қарапайым тілдегі тақырыбы белгіленбеген байланыс орнайды.

Коммуникацияның осы түрін зерттеумен көп жылдар бойы ағылшындық антрополог-ғалым Б. Малиновский айналысқан. Ол осы қарым-қатынасқа «фатикалық» деген атау берді. Фатикалық дегеніміз – адамдардың пікір алмасуға ниеті болуы, олардың кез келген қарым-қатынасты керек етуінен туындаған байланыс. Сонымен «фатикалық қарым-қатынас» түсінігі пайда болды. Аталған қарым-қатынаста когнитивті ақпаратпен алмасу орын алмайды, сөз ақпарат беру үшін емес, әлеуметтік қызмет атқару үшін қолданылады. Мысал ретінде үстел басындағы қонақтардың өзара әңгімесін келтіруге болады, олар маңызды ақпарат айтпайды, ал әңгімелесу байланысты жақындату үшін ғана қажет.

Кейіннен фатикалық коммуникацияны зерттеумен Р. Якобсон айналысқан. Ол «фатикалық қарым-қатынас» терминін «байланысты орналастыру, кейін не жалғастыру, не үзу, демек, әңгімелесушінің зейінін өзіне аударту, сосын, қажет болса, сақтап қалу үшін қолданылатын қарым-қатынас» деп түсіндіреді. Кең таралған фатикалық түрлерге сәлемдесу мен қоштасуды (оның ішінде вербальді емес, мысалы, қол алысуды) жатқызады.

Тағы айта кететіні, стратегиялық деңгейде байланысты сақтап қалу идеологиялық бекітілген (мысалы, саяси) дискурста жиі қолданылып жүр. Заманауи фатикалық байланыс өзінің бастапқы мағынасынан кеңірек жағдайларда қолданылады. Фатикалық коммуникация белгілі бір мақсат үшін қолданылатын жағдайлар бар: ортақ, коммуниканттармен бөлісуге арналған дискурстық кеңістікте, бірегей қарым-қатынас саласын құрау мақсатында қолдану.

Осындай, коммуникацияны үйлестіру, оның мониторингі саяси дискурс үшін тіпті маңызды. Себебі байланысы бұқаралық, мақсаты интегративті және біріктірушілік болып келетін байланыс саяси жүйелер мен субъектілерді дамытудың іргелі шарты. Қарым-қатынастың бұқаралық болуы бұқаралық адресатқа (саясатта – сайлаушыға) айтылып жатқан хабарламаның растығына көз жеткізіп жатуға мүмкіндік қалдырмайды, оның орнына ол тыңдап отырған стереотипті сөйлемдер арқылы «кімнің кім» екеніне, кім қандай саясаткер екеніне көз жеткізе алады.

Туындайтын сұрақ келесі: саясаттың дискурсивтік саласында фатиканың қолданылу себебі неде? Саяси коммуникацияның фатикалық мінезделуін өзінің билік мәртебесін сақтап қалғысы, ұзартуы немесе нығайтуын мақсат еткен әңгіме агентінің, саясаткердің ұмтылысымен түсіндіруге болады. Саяси мәртебе феноменінің мәні – саясаткердің билікке бір рет қолы жеткен соң осы мәртебені уысынан шығарып алмауы үшін қолынан келетін шаралардың бәрін қолдануында. Саяси субъектілердің жоғарылатуы немесе бекітуі фатикалық коммуникацияның негізгі мақсаты болып келетін, мәртебесі бұл жерде бізді заңдық категория ретінде емес, қарым-қатынас жасаушы категория ретінде қызықтырады. Фатикалық құрал арқылы саяси мәртебесін сақтап қалу саясаткерлерді сөйлеу құқығын сақтап қалуға тырысуды білдіреді.

Сонымен, саяси коммуникацияның негізгі мақсаты билікті сақтап қалу мен тұрақтандыру деумен қатар, саяси дискурстың негізгі категориясы коммуникативтік «дивидент» алу қабілеті мен мүмкіндігі деуге болады. Әрине, кеңірек те көбірек коммуникативтік құқыққа қол жеткізудің тәсілдері көп, бірақ қол жеткізген билікті сақтап қалу үшін салтты коммуникацияның арнайы жанрлары қажет. Олар – қарым-қатынастың қайталанып отыратын, клишесі көп болатын, мағынасы қарапайым болып көрінер жанр.

Мысал ретінде Ресей президентінің жаңа жылдық құттықтамасын немесе Америка президентінің сенбілік радио, видеодан сөйлейтін сөзін қарастыратын болсақ, бұндай дәстүрлі коммуникация жанрында ешқандай жаңа ақпарат берілмейді. Тіпті бұл саяси дискурстың өміршеңдігі фатикалық сарынға ұқсайды – саяси мәдениет салтына мәртебе ету, бұқаралық аудиториямен байланысты қолдау, жалғастыру, автордың сөзінің құзыретін бекіту мен нығайту, «азаматтар-билік» институтының қалыптасқан қарым-қатынасын бұлжытпау.

Саяси коммуникацияның фатикалық сипатымен ерекшеленетін түрлі жанрлары бар. Оған Ресей президентінің жаңа жылдық құттықтауымен қатар түрлі инаугурациялық президенттік жолдауларды, АҚШ президентінің сенбілік радио, видеодан сөйлейтін сөзі сияқты саяси хабарламаларды жатқызуға болады. Аталған коммуникативтік шаралардың әртүрлілігіне қарамастан, олардан көп ұқсастық нышанын байқауға болады. Оның бірі – қайталанып айтыла беретін байланыстық хронотоп. Мысалы, Франклин Рузвельттен қалған дәстүр бойынша, АҚШ барлық президенттері Ақ үйден әр сенбі сайын радио, видеодан сөйлеуге міндетті. Қорытындылайтын болсақ, фатикалық коммуникация – саяси дискурстың маңызды да кең таралған бөлігі.

А.У. Ильясова, Ж. Кәміева
Астана қ. (Қазақстан)

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ СӨЙЛЕУ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Елбасымыз Н.Назарбаев «...Адамзат үшін ХХІ ғасыр жаңа технологиялардың ғасыры болмақ, ал осы жаңа технологияларды жүзеге асырып, өмірге енгізу, игеру және жетілдіру - бүгінгі мектеп мұғалімдерінің сіздердің еншілеріңіз» [1] – деп, сенім артады. Сол сенімнің кілті білікті де, білімді ұстаздар қауымының қолында екенін бір сәтте естен шығармауымыз керек. Қазіргі кезде ақпараттық-коммуникациялық технологияны дамыту білім беру саясатының ажырамас бөлігі болып табылады. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы алдыңғы қатарлы жетістіктерді пайдаланып, білімнің жаңа деңгейі мен сапасына қол жеткізуге ұмтылу алға қойған мақсаттардың бірден-бірі. Қазақстан Республикасының мемлекетаралық тілі – ағылшын тілін жаңа технологиялар арқылы оқыту ісі күннен - күнге өзекті болып келеді. Қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту үрдісінің технологияландыру мәселесін қойып отыр [2]. Оқытудың әртүрлі технологиялары сарапталып, жаңашыл педагогтардың іс-тәжірибесі мектеп өміріне енуде. Бүгінгі таңда жас ұрпаққа пәнді тиімді ұғындырудың бірі – жаңа ақпараттық-коммуникациялық технология негіздері болып табылады.

Қазіргі таңда жаңа ақпараттық технологияларды оқушылардың ағылшын тіліне деген қызығушылығын арттыру құралы ретінде қолдану өте тиімді. Тіл үйрену барысында жаңа технологияларды қолдана отырып, педагогикалық қалыптасқан жазу, тыңдау, түсіну, сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға болады. Жаңа технологияларды практикада қолдану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудың жаңа түрін ашады, нәтижесінде жаңа

білім ашылады, оқушылардың танымдық белсенділігі дамиды, білімді өз беттерінше толықтырады, ақпараттар ағымында іздеу және бағдарлауға үйренеді. Ағылшын тілі – бүгінгі заманымыздың кілті, компьютер технологиясының кілті екені белгілі. Ағылшын тілі – ұлы әдебиет тілі. Бұл тілде әлемге әйгілі Вильям Шекспир, Джонаттан Свифт, Вальтер Скотт сөйлеген. Ағылшын тілі – әлемдегі тілдер арасынан көркемдігі мен бейнелілігі, тазалығы мен сөздік құрамының молдығы жөнінен дамыған тілдердің бірі.

А. Байтұрсынов өзінің «Мектеп деректері» еңбегінде былай деп жазды: «...Мұғалім қандай болса, мектеп, пән сондай болмақшы». Яғни, мұғалім білімді болса, ол мектептен балалар көбірек білім алып шықпақшы.

Ғалым Қ. Қадашева былай дейді: «Жаңаша жаңғыртып оқыту, жоғары белсенділікті дамыту және деңгейлік оқыту әдістемелерін жоғары дәрежеде дамыту оқытудың техникалық және электронды құралдарын жан-жақты пайдаланғанда ғана толық орындалады» [3, 48 б.]. Бірақ оқытудың жаңа техникалық және электронды құралдарын тиімді пайдалану оқытушының шеберлігіне байланысты.

Бүгінгі күні мультимедиаға ұсынылған жаңа аудиовизуалдық техникалық құралдар әдістемеші ағылшын тілі мұғалімдерінің тілді оқытуға жаңаша қарауын және өз әдістерінің жетілдірілуін талап етеді. Бұдан бірнеше жыл бұрын «оқытудың техникалық құралдары (ОТҚ)», «лаборатория» ұғымы – ұнтаспа, оқу теледидарын пайдаланумен, лингафон кабинетіндегі сабақтармен немесе техникалық және нақты ғылымдар саласындағы зерттеулермен ғана байланысты болып келді, бірақ тілді оқытуда компьютерді, сондай-ақ интернет желісі ресурстарын пайдалануға ешқандай мүмкіндік болмады. Қазір ағылшын тілін оқытушылардың қарамағында компьютерлік техниканы қолдануға негізделген ОТҚ-ның (оқытудың техникалық құралдары) бірнеше түрі бар. Ал мұндай күрделі техникалық жүйені меңгеру арнайы дайындықты қажет етеді.

Оқыту процесін оңтайландыру – жаңартылған компьютерлік бағдарламалар базасында оқу лабораторияларын жетілдіруді және де мемлекеттік тілді оқытуда ОТҚ-ның аталған түрін қолдану әдістемесін әзірлеуді қарастыру қажет. Әрине, жаңа компьютерлік бағдарламалар мен тұтас ақпараттық оқу кешенін әзірлеу бүгінгі отандық жоғары мектептердің ең өзекті қажеттілігі саналады. Алайда оны қанағаттандыру – ағылшын тілін оқыту процесінде компьютерді қолданудың теориялық негіздерін түпкілікті білмейінше, мүмкін емес. Енді осы үдерістің теориялық негіздері мен әдістемелік қағидаларын сипаттап көрсетелік.

1. Қағидалардың бірі жеткілікті мөлшерде жалпылама, белгілі шекте әмбебаптық сипатқа ие болатындығы белгілі, енді біреулері өзінің қолданылу саласында жекелік (даралық) сипатта болуы мүмкін. Бұлар осымен байланысты, бәрінен бұрын, тар шеңберде ұсынылатын жалпылама әдістемелік қағидаларды дамытады, нақтылайды.

2. Олардың қолданылуы қазіргі кезде мультимедиаға ұсынылған белгілі компьютерлік бағдарламалардың көмегімен қазақ тілін оқытудың нақтылы, қиын ерекшелігі саласымен шектелетін де әдістемелік қағидалар бар: тілдік жүйенің кейбір жекелеген қырын және де сөйлеу қызметі түрлерінің бірін оқыту қағидасы немесе мемлекеттік тілді оқыту негізінде оқу құралдарының айрықша маңыздыларын пайдалану.

Оқытушы ағылшын тілі сабағында компьютерлік презентацияларды, дыбыс және бейне материалдарды, слайдтарды, қарапайым және күрделі анимациялы графикалық объектілерді пайдалана алады.

Желілік технологиялар мен мультимедиялық үйретуші бағдарламаларды пайдалану тіл үйретудің сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, психологиялық тұрғыдан компьютердің көмегімен тіл үйренушінің қызығушылығын, ынтасын арттыруға және әрбір жұмыс барысында қысылмай, өз білімін еркін қолдануына мүмкіндік болады. Мультимедиялық үйретуші бағдарлама тіл үйретуде өте тиімді. Тіл үйренушінің психологиялық, тілдік кедергісін жоюға көмектеседі. Оқыту жүйесіне енгізілген жаңа

технология оқытудың тұлғасына, мазмұнына және әдістемесіне әсерін тигізеді. Ол оқытудағы уәждемені және оқыту үдерісіндегі дидактиканы күшейтеді.

Ғалым Қ.Қ. Қадашева былай дейді: «Тілді жаңаша жаңғыртып оқытуда оқытушы-түсіндіруші, ал үйренуші-тыңдаушы немесе оқытушы-үйренуші деген ұғымды мүлдем жояды. Оқытудың бұл түрінде тіл үйренуші оқыту объектісінен білімді меңгеруші, өзі тілді үйренуді іске асыратын субъект қызметіне көшеді» [3, 87 б.]. Яғни, оқытушы бақылаушы бағыт беруші ролінде болады. Тілді жаңаша жаңғыртып оқытуда талап та, қарым-қатынас та өзгереді. Кез келген оқыту технологиясы іс-әрекеттің қарқындығы мен белсенділігін арттырғандығымен де, кейбір технологияда бұл құралдар басты идеяны және нәтиже тиімділігінің негізін құрап, жеке тұлғаның жетілуіне, дамуына бағытталған. Олар: проблемалық оқыту технологиясы, коммуникативтік технология, дамыта оқыту технологиясы, пікірсайыс, ойын әдістері т.б.

Ғалым Т. Левандовский интеракцияның қарым-қатынас жасау үрдісінің синоним ретіне сипаттайды. Бұл әдіс әсіресе, сұхбат құруда тыңдаушылардың белсенділігін арттырады. Топ болып, жұп болып жұмыс істеуге үйретеді.

Интерактивтік әдіспен сабақ өткізгенде оқытушы кеңесші рөлін атқарады. Тіл үйренуші ізденуге, шығармашылықпен жұмыс істеуге үйренеді, тілге деген қызығушылығы артады, яғни өз қажеттілігі үшін үйренуде ынтасы оянады. Оқытушы өзге тілді үйренуде маңызды болып табылатын тыңдаушы мен тыңдаушының арасындағы интеракцияны қалыптастыруға жағдай жасайды.

Оқытушы жұмысты ұйымдастыра білуі қажет: мақсат қою, жұмысты жоспарлау, тапсырманы бөлу, тыңдаушылардың әрекетін бақылау және бағалау, оқытушы тыңдаушының кеңесшісі болады. Жұмысты ұйымдастырып, топқа бөліп, әр топқа тақырып беріп, оларды талқылау көзделеді. Келесі әр білім алушыға жеке-жеке тапсырма беру, одан кейін жұптық тапсырмаға әртүрлі жағдаяттық тапсырмалар немесе сұхбат т.б. беруге болады. Соңында бүкіл топ өз жұмыстарының нәтижесін талқылайды, бір-бірін бағалайды.

Жаңа ақпараттық технологияларды пайдаланудың басты мақсаты – оқушылардың оқу материалдарын толық меңгеруі үшін оқу материалдарының практикалық жағынан тиімді ұсынылуына мүмкіндік беру. Жаңа технология түрлерін ағылшын тілі пәні сабақтарында пайдалану, оқушының шығармашылық, интеллекттік қабілетінің дамуына, өз білімін өмірде пайдалана білу дағдыларының қалыптасуына әкеледі.

Қорыта келгенде, ағылшын тілі сабағында жаңа технологияларды пайдалану заман талабы. Жаңа замандағы Жаңа Қазақстанымыздың дамып келе жатқан қадамында оқу процесіне жаңа ақпараттық технологияларды енгізілуі де, келешекте компьютер заманы болатынына көз жеткізеді. Оқушылардың жаңа тұрмысқа, жаңа оқуға, жаңа қатынастарға бейімделуі тиіс.

Әдебиеттер

1. Н.Ә. Назарбаев. «Болашақтың іргесін бірге қалайық» Қазақстан халқына Жолдауы. //Егемен Қазақстан, 29.01.2011 ж.
2. Қазақстан Республикасы жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана: ҚР БЖҒМ, – 5-б.
3. Қадашева Қ. Ағылшын тілі: оқытудың тиімді әдістемелері. – А. 2000. – 167 б.
4. Оразбаева Ф.Тілдік қатынас теориясы және әдістемесі. – А. 2001. – 208 б.

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ИНТЕНСИФИКАЦИИ ЧТЕНИЯ ТЕКСТОВ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ЭКОЛОГИЯ И ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЕ»

Дисциплина «иностранный язык» входит в число обязательных предметов для подготовки студентов специальности «Экология и природопользование» в Казахском филиале МГУ им. М.В. Ломоносова.

В настоящее время компетентность экологов наряду со специальными знаниями во многом определяется умением пользоваться иностранным языком в конкретной научно-исследовательской и практической деятельности, а также в целях установления контактов и международного общения. Специалистам в этой области необходимо владеть двумя иностранными языками, причем по одному из них требуются весьма углубленные знания. Критерием практического владения иностранным языком является умение достаточно уверенно пользоваться наиболее употребительными и относительно простыми языковыми средствами во всех видах речевой деятельности: говорении, восприятии на слух, чтении и письме

В речи допустимо наличие таких речевых ошибок, которые не искажают смысла и не препятствуют пониманию при общении в бытовой и профессиональных сферах.

Практическое владение языком специальности предполагает также умение самостоятельно работать с научной литературой на иностранном языке с целью получения профессиональной информации.

Таким образом, основная цель – научить быстро извлекать информацию при чтении, излагать содержание по-английски просто и понятно, делать сообщения и обсуждать научные темы, используя самые употребительные языковые средства и основной словарный запас английского языка, т.е. освоить стиль нейтрального научного изложения.

Тексты для данной специальности должны содержать и позволять студентам усвоить основную географическую терминологию, а также термины по экологии и охране природы. Тексты для чтения должны быть выдержаны в стиле достаточно простого, стилистически нейтрального изложения оптимального для активного владения и практического использования студентами в их собственной речи на английском языке. Запоминание и усвоение таких образцов речи учит студентов выражать свои мысли на английском языке просто и четко и тем самым достигать понимания, что и является в конечном счете целью обучения иностранным языкам как профессионального обучения. Отбор текстов должен проводиться в соответствии со строгими принципами современной лингвистики, теории функциональных стилей и практики преподавания «языка для специальных целей» и позволять обучать навыкам разноцелевого чтения в сочетании с другими видами речевой деятельности: говорением, аудированием. Обучение чтению текстов по специальности должно включать внеаудиторное чтение, составление конспекта на английском языке и представление его в виде доклада на занятии. Так например, английские тексты, взятые вместе, представляют географию как систему естественных и общественных наук, изучающих природные и антропогенные процессы и явления, происходящие на поверхности Земли и в окружающих ее сферах, а также территориальные особенности их проявления. Предлагаемые тексты – это связанные произведения речи, законченные в смысловом отношении и хорошо структурированные по содержанию. В языковом плане – это простые, написанные на хорошем английском языке фактологические тексты (clearly written texts in easy-to-follow language), в которых соотношение информации и языкового выражения оптимально для целей обучения. Они легки для запоминания и воспроизведения.

Студентам в V семестре рекомендуется читать и готовить конспекты и доклады оригинальных монографий по базовым географическим дисциплинам геоморфологии, метеорологии. В VI семестре рекомендуется читать и готовить конспекты и доклады по материалам научных статей из периодических географических изданий (желательно, чтобы материал на английском языке соответствовал научным интересам студента и был полезен для его курсовой работы на профилирующей кафедре). При работе с текстами по специальности необходимо знакомство с отраслевыми словарями и справочниками, определение основного содержания текста, восприятие смысловой структуры текста, выделение главной и второстепенной информации, обобщение фактов (формулирование краткого содержания текста на английском языке устно и письменно). Для того, чтобы текст стал реальной и продуктивной основой обучения, важно научить обучаемого различным операциям с материалами текста, разнообразным манипуляциям с разнохарактерными единицами предложениями, сверхфразовым единством, субъектом и текстом с учетом стилистических особенностей определенного класса исходного (образцового) текста, навыкам и умениям дифференциации, реконструирования, трансформации и конструирования языковых единиц в решении определенной учебной задачи: при пересказе текста, его использования в коммуникативно-обращенном устном высказывании, диалоге. Тексты по специальности следует рассматривать в следующих обучающих функциях: как иллюстрацию функционирования языковых единиц, как образец речи определенной структуры, формы и жанра, как модель порождения речевого высказывания, сообщения или речевого общения (текст диалог).

Качественное своеобразие интенсивного метода заключается в том, что в нем основные коммуникативные цели претворяются в реальное дело. Это достигается путем приемов, активизирующих сознательные и подсознательные процессы психики для создания обширной и прочной языковой базы, путем мотивации общения и взаимодействия между собой и с преподавателем.

Знание языка должно способствовать не только расширению общеобразовательного кругозора специалиста, но и повышению его квалификации. В связи с этим, программой ставится задача научить будущих специалистов читать и переводить литературу по специальности, и прежде всего, это относится к основному компоненту чтения - процессу понимания.

Интенсивный метод, по нашему мнению, придает яркость, красочность процессу обучения иностранным языкам, поднимает авторитет и результативность этого процесса.

Эффективность подготовки специалиста находится в прямой зависимости от того, насколько полно в процессе этой подготовки учитываются особенности его профессиональной деятельности и условия обучения. Учитывая условия обучения иностранному языку в неязыковом вузе, по-видимому, следует ограничиться обучением студентов чтению про себя английских специальных текстов с помощью словаря. Разработка интенсивных форм обучения является одной из актуальных и сложных задач методики. И текст воспринимается студентами значительно труднее, чем серии упражнений, предназначенные для обучения чтению.

Упражнения целесообразно использовать очень ограниченно на начальной стадии, а затем же отрабатывать навыки и умения распознавания языковых средств данного текста. Предтекстовые и послетекстовые упражнения преследуют основную цель – подвести студентов к чтению и пониманию оригинальной литературы по специальности, привить им навыки аннотирования и реферирования.

Литература

1. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. М: Наука, 1984.

2. Клычникова З.И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке. М: Просвещение, 1990.
3. Щукин А.Н. Современные интенсивные методы и технологии обучения иностранным языкам. М.: Филоматис, 2010. 188 с.
4. Федорова Л.М., Рязанцева Т.И. Современные методики обучения иностранным языкам. М., 2004. С.138-143.
5. Комарова А.И., Окс И.Ю., Бадмаева Ю.Б. Английский язык для географических специальностей. М.: Издательский центр «Академия», 2005. 304 с.

Г.Ш. Кайназарова, Е.П. Меркулова
г. Астана (Казахстан)

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ВЕДЕНИЯ ДИСКУССИИ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ

На сегодняшний день одной из приоритетных задач высшего образования является подготовка специалиста, способного к саморазвитию и самообразованию, способного осуществлять инновационную деятельность и иноязычную коммуникацию. Для выполнения реализации этой задачи немаловажную роль призвана сыграть языковая подготовка студентов. В государственном общеобязательном стандарте вузовского образования РК в числе наиболее важных результатов обучения, отмечена сформированность коммуникативной компетенции студентов, которая заключается в способности обучающегося донести информацию и специалистам, и не специалистам, в способности осуществлять общение в разных культурных, социальных и специальных сферах.

Языковая компетенция включает в себя овладение фонематическими, орфографическими, лексическими, грамматическими средствами.

В качестве ведущих методов активизации иноязычного общения можно выделить дискуссию, проектный метод, мозговую атаку, ролевую игру, круглый стол, дебаты и другие. Дискуссия как один из основных методов формирования коммуникативных навыков предполагает создание ситуаций, решение коммуникативно-познавательных задач. Цели дискуссии могут быть разнообразными: обучение, диагностика, тренинг, стимулирование творчества. Основным принципом организации дискуссии является содействие возникновению альтернативных мнений с помощью решения проблем и конструктивной критики. В ходе дискуссии участники активно обмениваются мнениями, рассматривают проблемы с разных позиций, вступают в многостороннюю коммуникацию, ищут новое решение, мнение, способ действий и т.д. Отличительной чертой дискуссии является то, что она не связана с поэтапным обучением и формированием отдельных компетенций.

По типу проведения дискуссии носят стихийный, свободный и организованный характер. На сегодняшний день в методике преподавания английского языка используются организованные дискуссии, которые тщательно подготавливаются преподавателями и проводятся по регламенту на определенную тему в установленном заранее порядке. По формам проведения дискуссий различают парные, групповые и командные типы участия студентов. Что касается этапов проведения дискуссии, то единых требований нет, но, как правило, выделяют 3 этапа: введение в дискуссию (подготовительный), обсуждение проблемы (основной этап) и подведение итогов (заключительный этап).

Таким образом, из вышесказанного можно подчеркнуть, что метод дискуссии в целом может быть использован для формирования навыка говорения у студентов неязыкового вуза. Для достижения этой цели, преподаватели должны тщательно подготовить материал с учетом особенностей данного метода, учебного плана, цели урока, темы. Кроме того, было бы целесообразно планировать учебные циклы поэтапно в соответствии с уровнем языковой подготовки студентов базовым умением дискуссии (рассуждения и аргументации). Использование метода «Дискуссии» на занятиях английского языка дает возможность формирования языковых и речевых навыков у студентов; подготовки думающего и разбирающегося в различных проблемах специалиста, готового к открытому и конструктивному диалогу с коллегами не только из своей страны, но и из-за рубежа; научить студентов создавать модели научного исследования, модели принятия решений, которые они смогут применять не только в своей профессиональной деятельности, но и в повседневной жизни, в процессе общения с представителями других культур.

К совокупности коммуникативно-познавательных задач можно отнести широкий спектр моделирования ситуаций в рамках симуляций, дебатов, дискуссий и конференций, различных интервью. Дискуссия включает в себя речевую направленность, ситуативность, личностную индивидуализацию и новизну. Дискуссия способствует взаимобмену мнениями и знаниями и может привести к абсолютно новому взгляду по поводу одного общего предмета.

Следует отметить, что групповая дискуссия является одним из наиболее продуктивных способов организации общения на уроке иностранного языка, так как она дает студентам возможность анализировать полученную информацию и принимать единое, обоснованное решение по теме, позволяет студентам снять коммуникативные барьеры в общении, увеличить объем словарного запаса, способствует каждому спланировать свое высказывание и т.п.

Дискуссия способствует активному и глубокому усвоению знаний, осуществлению взаимодействия студентов. В ходе дискуссии студенты могут проверить и сравнить свои точки зрения. Дискуссия усовершенствует развивающие и воспитательные навыки студентов, стимулирует речевую активность обучающихся, позволяет дифференцированно подходить к формированию и развитию целого ряда коммуникативных способностей и личностных качеств, которые помогут студентам адаптироваться в социальной среде и эффективно решать задачи лично и профессионально значимого общения. Все это способствует тому, что будущие специалисты приобретают опыт выступления перед аудиторией на иностранном языке.

Способность вести дискуссию включает в себя множество лингвистических, интеллектуальных и социальных навыков и умений. Дискуссия с ее давно сложившимися традициями является механизмом ведения организованного обсуждения на различные темы обучения. Участники дискуссии излагают свои аргументы и контр-аргументы, убеждая друг друга в правоте своей точки зрения и усовершенствуя риторические навыки. Итак, применение именно метода дискуссии дает изучающим отличную возможность улучшить свое умение говорить и общаться на более высоком уровне, развивает умение логически и критически мыслить, умение вести разговор, способность работать в группе. Применение дискуссии помогает организовать процесс свободного общения, обмена мнениями, суждениями и способствует принятию грамотного решения и способствует раскрытию внутреннего потенциала студента.

В целом, умение вести дискуссию развивает навыки, необходимые для эффективного общения, критического мышления. Умея вести эффективную коммуникацию, студенты будут способны к анализу сильных и слабых сторон противоположных точек зрения, ставить себя на место других, осознавать, что чувства представляют собой реакцию на ситуацию, к общению и справедливому отношению к

людям, мобилизации всех имеющихся у них средств для решения проблемы с целью извлечения сути рассматриваемой проблемы. Дискуссия способствует развитию навыков к наблюдению и заключению вывода. Участники дискуссии должны уметь правильно использовать повествование, описание, пояснение с помощью примеров, сравнение и противопоставление, выводить причину и следствие, давать определение, умело пользоваться аргументацией. Определение и аргументация особенно важны с точки зрения самих участников.

Применение дискуссии на уроке иностранного языка способствует самостоятельному и творческому созиданию, мотивации речевого акта у студента, тем самым стимулирует его к высказыванию, ведет к естественному развитию неподготовленной, спонтанной речи и, являясь основой формирования коммуникативной компетенции будущих специалистов, способствует приобретению навыков, получению профессиональной подготовки и умению вести деловую корреспонденцию.

Исходя из вышеизложенного можем подчеркнуть, что применение дискуссии при изучении иностранного языка дает обучающимся широкие возможности для развития речевых навыков и активизации иноязычного общения, помогает стимулировать интерес к предмету, служит лучшему усвоению лексико-грамматического материала. Считаем целесообразным использование дискуссии на всех уровнях обучения иностранному языку, так как дискуссия не только вносит разнообразие, но и делает занятие ярким и динамичным.

Литература

1. Государственный общеобязательный стандарт образования Республики Казахстан. Высшее образование, бакалавриат. Основные положения, утвержденные Постановлением Правительства Республики Казахстан от 23 августа 2012 года № 1080.
2. Баева Г.А. //О роли компетентного подхода в современном образовании. // Формирование билингвальной личности на основе компетентного подхода /отв. ред. Г.А. Баева. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2012.
3. Бибилова Э.В. Формирование основ иноязычной коммуникативной компетентности у будущих экологов: Автореф. дисс. канд. пед. наук. Майкоп, 2006.
4. Гурвич П.Б. К вопросу о специфике методики преподавания иностранных языков как науки//Иностранные языки в школе. – М., 2013.
5. Салиева З.И. Дискуссия как один из методов формирования навыка говорения на уроках английского языка // Педагогика высшей школы. – 2016.

В.В. Кузьменко, А.П. Чух
г. Херсон (Украина)

СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ И ЯЗЫКОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ ЮЖНЫХ ОБЛАСТЕЙ УКРАИНЫ

В контексте современных образовательных реформ важное значение приобретает фундаментально новый подход к развитию учителя и его педагогической свободы. Однако реализация новых принципов повышения квалификации педагогических кадров требует ретроспективного анализа этого процесса: историко-педагогические исследования системы национальной последилового образования способствуют нахождению способов повышения ее эффективности [1].

Целью статьи является исследование становления системы повышения квалификации учителей иностранных языков и языков национальных меньшинств южных областей Украины.

Различные аспекты функционирования системы повышения квалификации учителей периода 20-40-ых годов XX века исследовали ученые: Л.Д. Березовская, С.В. Крысюк, А.И. Кузьминский, В.В. Олейник, В.В. Примакова, Л.Е. Сигаев, П.В. Худоминский и др. Однако имеющиеся фундаментальные исследования проблем развития последипломного образования учителей получают более целостный характер при условии критического анализа историко-педагогических материалов с учетом особенностей развития конкретной категории учителей в условиях конкретного региона.

В практике последипломного образования учителей иностранных языков, как в зеркале, отражалось видение перспектив развития страны: власть и общество в соответствии с запросами времени выдвигали свои требования профессионального совершенствования учителей иностранных языков и популяризации иноязычной культуры. Анализ предпосылок возникновения системы повышения квалификации свидетельствует, что определяющими для процесса становления последипломного образования как системы в довоенный период XX в. были общегосударственные и региональные факторы. Общегосударственными факторами стали следующие: в 20-е годы XX в. происходило возрождение национальной украинской культуры в целом и образования как ее составляющей в частности; используя опыт Киевского ИУВ, в 40-х годах была создана сеть областных ИУВ, которые обеспечивали систематическое повышение педагогического, общекультурного и политического уровня учителей (организация комиссий для разработки методологических материалов, созыва конференций, разработка программно-методических указаний для школ различных типов, организация консультаций, выездных сессий, заочное руководство кружковой и индивидуальной работой учителей) [2].

Научный интерес вызывает исследование региональных предпосылок становления системы последипломного образования учителей (преподавателей – в терминах того времени) иностранных языков довоенного периода XX в. в южном регионе Украины.

В школьных программах первой трети XX века иностранный язык недооценивался и не был обязательной школьной дисциплиной. В этот период учителя иностранных языков прилагали усилия к тому, чтобы включить эту учебную дисциплину в перечень обязательных предметов единой трудовой школы и обеспечить надлежащий уровень его преподавания. Это способствовало поиску организационных форм повышения квалификации учителей. Изучение иностранных языков происходило, кроме школ, в сети так называемых государственных курсов иностранных языков. Это подразделение образовательной системы позволяло улучшить профессиональную подготовку учителей иностранных языков или получить новую квалификацию всем специалистам, которым для выполнения служебных обязанностей было необходимо знание иностранных языков.

Мы можем утверждать, что государственные курсы иностранных языков в южном регионе Украины в то время выполняли функцию учреждения повышения квалификации учителей филологических дисциплин, ведь анализ учебного плана утверждает, что кроме «Истории классово-борьбы данной страны» (64 час.), «Дополнительных дисциплин на украинском языке» (100 час.), большая часть учебного времени отводилась на изучение «Истории литературы» (144 час.), «Истории языка и фонетики» (90 час.), «Методики преподавания языка и грамматики» (144 час.) [3, л. 23]. Архивные источники указывают, что «почти 50% учебного плана должен утвердить Харьков». Кроме того, мы можем констатировать, что это было именно последипломное образование учителей иностранных языков: в списке (1928 г.) из 38 студентов отдела английского языка – 7 учителей со средним и высшим образованием, из 20 студентов отдела немецкого языка – 4 учителя [4, л. 28-29]. Архивные материалы содержат заявления о зачислении на курсы в г.

Херсоне, анкеты, сведения об успешности 922 слушателей с 1929 по 1932гг. Это, безусловно, способствовало повышению общего уровня литературного образования южного региона Украины, уровня квалификации учителей-филологов в довоенный период. Положительным фактором этого процесса был и достаточно высокий уровень профессиональной квалификации и значительный педагогический стаж преподавателей курсов иностранных языков. Например, преподаватель французского языка Жебрак А.А в своем заявлении (1931 г.) отмечает, что «получив образование в Париже, преподавала французский язык во всех классах гимназии Ровнеков в Одессе» [там же, л. 17]. Такие факты свидетельствуют о том, что привлечение высококвалифицированных специалистов старой формации к процессу развития народного образования вообще и повышение квалификации учителей филологических дисциплин в частности хотя и делалось для политического контроля интеллектуальной элиты большевистским режимом, все же способствовало повышению уровня преподавания на курсах, где учителя совершенствовались профессиональное мастерство.

В 20-е – начале 30-х годов XX века украинская школа приобрела качественно новую роль в общественной жизни и способствовала развитию не только национального образования, но и образования всех этносов Украины. Значительное внимание уделялось развитию языков, на которых говорило население Украины: постановления Совнаркома УССР, приказы Наркомпроса определяли позицию, согласно которой обучение в школах должно проводиться на том языке, на котором говорят дети [5, с. 171-175].

Повышению уровня литературного образования и квалификации учителей филологических дисциплин в южном регионе Украины способствовало усиленное внимание к проблемам филологического образования национальных меньшинств: открытие в 1920-1930-е гг. Одесского немецкого педагогического института, Николаевского русского педагогического института, еврейского и немецкого секторов при Одесском институте народного образования, еврейской кафедры при Николаевском институте народного образования, болгарского сектора при Одесском педагогическом институте, немецкого и еврейского педагогических техникумов [6, с. 12]. Исследователь С.В. Нечипоренко цитирует материалы Первого Всеукраинского совещания по работе среди национальных меньшинств 1927 г.: «организовать кратковременные курсы для учителей-молдаван в г. Одессе. Необходимость такая существовала ... за пределами молдавской автономии: в Одесском, Елисаветградском, Херсонском округах» [7].

Как видим, процесс повышения квалификации учителей иностранных языков этого периода отмечался децентрализацией и регионализацией управления переподготовкой, носил эпизодический характер, хотя существенно улучшал профессиональные навыки педагогов.

Литература

1. Чух Г.П. Регіональні передумови становлення післядипломної освіти вчителів філологічних дисциплін у довоєнний період ХХ ст. на півдні України. *Педагогічний альманах*. 2018. № 38 С.295-301.

2. Чух Г.П. Історико-педагогічний дискурс становлення системи підвищення кваліфікації вчителів філологічних дисциплін півдня України. *Педагогічний альманах*. 2018. № 37. С. 308-314.

3. Відомості про вивчення іноземних мов. Херсонські державні курси іноземних мов Херсонського міського відділу освіти 1928 -1932 рр. Государственный архив Херсонской области (ГАХО). Ф.466. Оп.1. Дел.9. 195 лист.

4. Звіти, списки студентів, заявки та листування Херсонських державних курсів іноземних мов Херсонського міського відділу освіти 1929-1932 рр. ГАХО. Ф. 466. Дел. 7. 109 лист.

5. Кузьменко В.В. Формування наукової картини світу учнів: від витоків до сьогодення: монографія. Друге видання перероблене і доповнене. Херсон, 2014. 720 с.
6. Міронова І. Культура національних меншин Півдня України в 20-30-і роки ХХ століття. Автореф. дис... канд..іст.наук/ Дон. Нац.. ун-т. Донецьк, 2003.
7. Нечипоренко З.В. "Українізація" і забезпечення прав національних меншин Півдня України в 1920-х - на початку 1930-х рр. *Український селянин*. 2010. Вип. 12. С. 292-295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrse1_2010_12_108 (Дата обращения: 11.11.2018).

Н.В. Никульшина, О.В. Дьяченко
г. Астана (Казахстан)

ПЛАНИРОВАНИЕ ЗАНЯТИЙ В ВУЗЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕХНОЛОГИИ «СКАФФОЛДИНГ»

Задачи высшего профессионального образования связаны с потребностями общества в конкурентоспособных, компетентных специалистах, стремящихся к профессиональному росту, поэтому современное общество выдвигает новые требования к школе, к вузу. Все чаще и чаще обсуждается вопрос формирования у обучаемых таких учебных способностей, которые будут способствовать дальнейшему их развитию и самообразованию.

Уже не раз Глава нашего государства Н.А. Назарбаев в своих выступлениях говорил о том, что для успешного развития страны нужны образованные люди. А для того чтобы стать образованным и успешным, наше молодое поколение должно быть вовлечено в современные и эффективные модели обучения.

В последнее время в методике обучения появляются новые слова-термины. И одним из таких слов является «скаффолдинг».

Scaffolding – популярный в западной психологии термин, труднопереводимый и многозначный, часто ассоциируемый с идеями Л.С. Выготского. Переводят его по-разному: от просто «опора» до «создание поддерживающих (или несущих) конструкций». Первоначально, в работах Ratner N., Bruner J., 1978, Vandell D., Wilson C., 1987, это понятие относилось к постепенной помощи и поддержке со стороны взрослых в отношении активности детей по овладению различными видами новых для них видов деятельности и знакомству с разнообразными ситуациями (напр., знакомство с новой игрой, помощь в освоении ходьбы или езды на велосипеде, контроль за приготовлением пищи). В более узком смысле этот термин обозначает метод обучения, в котором родитель (или педагог) контролирует решение задачи и гибко приспособливает уровень помощи к текущему уровню выполнения и проблемам ребенка (ученика) ради того, чтобы постоянно создавать вызов его возможностям и тем самым максимально стимулировать развитие способностей и мастерства [1].

Этот метод обучения, на наш взгляд, универсален. Его можно применять при разработке и выполнении различного рода заданий. А еще, что немаловажно, им можно воспользоваться при планировании занятий.

Хорошее, полезное занятие без подготовки не провести. Вот почему так важно заранее продумать его ход. Учебный процесс должен быть организован так, чтобы обучаемые могли достигнуть общекультурных, личностных и познавательных результатов, поэтому существует несколько общих требований к тому, как составить план занятия.

Каждый преподаватель перед тем, как провести занятие, составляет его план-конспект. Что же означает этот термин? Со студенческих времен все привыкли к тому, что конспект – это изложенная в письменном виде только что прослушанная информация. В педагогическом мире все иначе. Конспект (или другими словами план занятия) составляется заранее и служит некой опорой, подсказкой для преподавателя. Это воедино собранная информация о том, чему посвящено занятие, каким образом оно построено, какой смысл в себе несет, какова его цель, как эта цель достигается.

Для чего нужно составлять план? В первую очередь план занятия нужен преподавателю. Особенно это актуально для молодых преподавателей, которые из-за нехватки опыта могут растеряться, что-то забыть или не учесть. Разумеется, если будет тщательно продумано заранее, каким образом подать информацию студентам, какими упражнениями ее закрепить, отработать, то и процесс усвоения пройдет гораздо быстрее и качественнее [2].

Конспект занятия – это «лицо» педагога, он сразу может показать его сильные и слабые стороны, а также его методические ошибки и недочеты. Занятие нужно построить так, чтобы у студента возникло стремление к получению новой информации.

Хотя существует многообразие форм для использования при планировании занятий, большинство из них придерживаются определенных требований. При планировании преподавателю необходимо учитывать все, в том числе связь с предшествующими знаниями студентов, с приобретаемыми и будущими знаниями по теме. Этапы занятия (как лекционного, так и практического) распределяются по следующим ступеням: начало, середина и конец. Как говорилось раньше, детали, наполняющие каждое отдельное занятие, могут варьироваться зависимо от индивидуальных предпочтений и опыта преподавателя.

Большинство планов начинаются с описания группы студентов, названия предмета и уровня студентов, также полезно указать их опыт в изучении конкретной темы. Также важно добавить дату проведения занятия. В план должны быть включены цель и задачи занятия, материалы, оборудование, которое планируется использовать на занятии.

Средняя часть плана наполнена непосредственно содержанием, которое включает: процедуры и виды деятельности, время, определенное для каждого вида.

Любое занятие обычно начинается с обзорных упражнений и заданий. Преподавателям необходимо решить во время планирования, как привязать тему к знаниям, которыми студенты уже обладают. Необходимо также заинтересовать и смотивировать студентов темой урока. Если начальная стадия пройдена успешно, то студенты готовы к представлению нового материала и работе над усвоением и закреплению этого материала.

На стадии усвоения и закрепления нового материала коммуникативная деятельность эффективна в использовании и позволяет студентам практиковать новый материал сначала в контролируемой зоне преподавателем, а затем в менее контролируемой зоне, которая позволяет обучающемуся освоить материал в естественных ситуациях, для развития беглости речи с заданными новыми конструкциями. Этот этап также дает студентам возможность интеграции новых знаний, приобретенных на занятии, и их связи с ранее существующими. Наконец, преподаватели и студенты должны определить качество того, насколько хорошо был усвоен новый материал, чтобы представлять себе форму проведения следующих занятий.

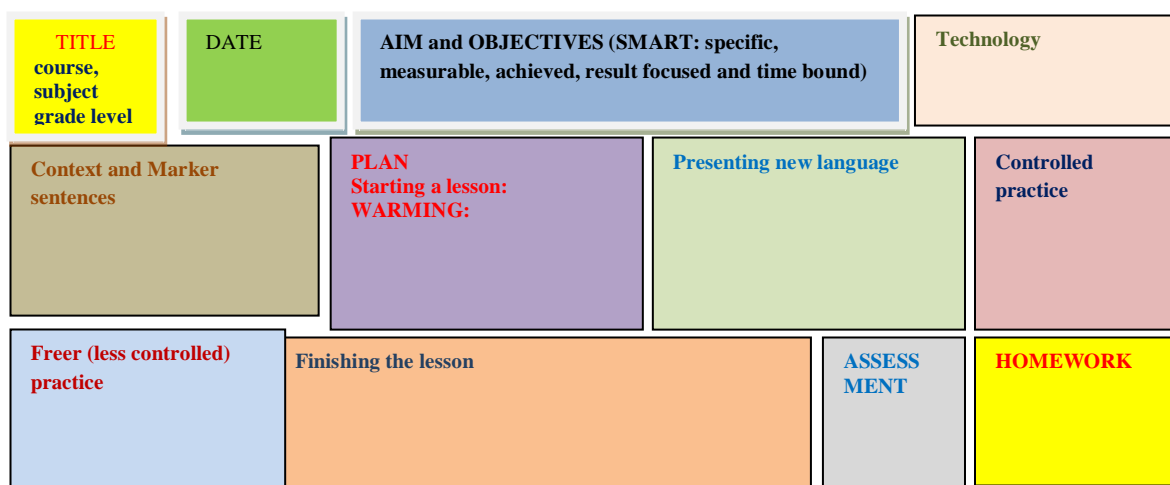
Конечный этап при планировании должен включать комментарии, которые могут быть представлены в виде обзора, краткого изложения изученного материала, а также включать оценку знаний и активности обучающихся в течение работы и домашнее задание. Некоторые преподаватели указывают студентам на вопросы, оставшиеся без ответа при изучении нового материала для того, чтобы начать следующее занятие с

результатов исследований студентов при поиске ответов на эти вопросы в качестве домашнего задания.

Также очень полезной техникой при завершении занятия является рефлексия, проводимая педагогом для выяснения у обучающихся честных и открытых ответов о тех видах деятельности, которые были проведены во время занятия, и о том, почему те или иные упражнения не имели достаточного эффекта, а также, что можно улучшить и модифицировать в будущем при планировании педагогом следующего занятия [3].

В Интернете и в учебниках по методике обучения можно найти много информации и примеров составления плана занятия по различным предметам. Мы, в свою очередь, хотели бы предложить пошаговую инструкцию для составления плана, построенную по методу «скаффолдинг». Это уже готовая таблица, которую не придется переписывать постоянно. А для этого нужно лишь распечатать ее в нужном формате и, используя стикеры, заполнять соответствующие разделы.

Рис. 1 Макет плана урока.

Педагогическим мастерством педагог владеет тогда, когда занятие им логично продумано, грамотно построено и проведено так, как он задуман и поставленные цели достигнуты. Используя новые методы обучения даже при планировании, можно не сомневаться в эффективности проводимого занятия.

Литература

1. <http://www.b17.ru/dic/scaffolding/>
2. <https://www.syl.ru/article/290531/kak-sostavit-plan-uroka-poshagovaya-instruktsiya>
3. <https://www.scholastic.com/teachers/articles/teaching-content/sample-lesson-plan-new-teachers/>

К ВОПРОСУ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА НА НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЯХ ВУЗА

Основной и ведущей целью обучения иностранному языку является формирование иноязычной коммуникативной компетенции. Понятие "языковая компетенция" в современной теории обучения иностранным языкам означает совокупность языковых знаний и умений, навыков, овладение которыми позволяет осуществлять иноязычную речевую деятельность в соответствии с языковыми нормами изучаемого языка, а так же способствует развитию языковых способностей обучаемых [1].

Наиболее важным направлением реформирования образования сегодня выступает не только развитие иноязычной коммуникативной компетенции, но и развитие межкультурно - коммуникативной компетенции студентов, обучающихся на неязыковых специальностях. Межкультурно-коммуникативная компетенция становится одним из обязательных качеств, необходимых современному выпускнику неязыкового ВУЗа - бакалавру и магистру. Именно межкультурно-коммуникативная компетенция создает основу для профессиональной мобильности, подготовки к быстро меняющимся условиям жизни.

Содержание межкультурной компетенции определяется набором следующих компетенций:

- лингво-культурологической, формирующей у обучаемого "концептуальной картины мира" на базе своей культуры;
- коммуникативной, развивающей способность и готовность реализовать коммуникативные намерения;
- профессионально-ориентирующей, направленной на профессиональное владение иностранным языком во всех аспектах речевой и коммуникативной деятельности, которое напрямую связано с будущей профессиональной деятельностью;
- профессионально-специализирующей, развивающей способность и умения осуществлять свободное общение по широкому кругу профессиональных проблем [2].

Для эффективного выполнения задач обучения иностранному (английскому) языку студентов неязыковых специальностей, нами был подготовлен учебно-методический комплекс, составленный на основе трех этапов обучения:

- подготовительный (общеобразовательный), в основе которого лежат требования типовой учебной программы;
- профессионально-ориентированный;
- продвинутый (этап специальной подготовки).

Соответственно, весь учебный процесс обучения иностранному языку организуется по трем программам. На первом этапе обучения мы отводим большую часть времени развитию навыков устной речи. Для этого разработаны тренировочные упражнения, подстановочные и репродуктивные упражнения. Тренировочные упражнения необходимо сочетать с упражнениями более сложного характера (ситуативными, сюжетными), так называемыми речевыми упражнениями, выполнение которых требует определенного творчества, то есть приближает студентов к речи, помогает преодолеть языковой барьер и избежать ошибок при создании собственных подготовленных монологических высказываний.

Необходима поэтапная работа с аудио- и видеоматериалами с последующим их обсуждением. Использование учебных видеоматериалов обеспечивает реализацию важнейшего требования коммуникативной методики - овладеть языком наряду с усвоением иноязычной культуры. Главным достоинством видеофильмов является его

эмоциональное воздействие, способность формировать у студентов личностное отношение к увиденному. Систематический показ фильмов и их методически организованная демонстрация помогают в достижении поставленной цели.

На профессионально-ориентированном этапе и этапе специальной подготовки повышается роль чтения, как основного вида речевой деятельности и аудирования, как источника получения информации. Это обусловлено спецификой неязыкового ВУЗа и соответственно профессиональными потребностями будущих специалистов.

Преподавание иностранного языка на данном этапе обучения ориентировано на чтение литературы с учетом профессиональных потребностей будущего специалиста, изучение профессиональной лексики и терминологии, на формирование таких коммуникативных умений, которые позволили бы осуществлять профессиональные контакты на иностранном языке в разных сферах профессионального и делового общения. Преподаватель должен управлять процессом понимания студентом текста посредством письменных и устных предтекстовых заданий, различного рода инструкций, комментариев к тексту. Обучение чтению сочетается с обучением говорению на базе текста, следовательно и педагогическое общение в процессе обучения чтению должно включать формы, присущие как чтению, так и говорению [3]. Большое внимание мы уделяем подбору высокоинформативных профессиональных текстов, разработке системы упражнений к ним.

Важную роль в изучении иностранного языка играет самостоятельная работа студентов. Увеличение числа часов, отводимых на самостоятельную работу, позволяет сделать процесс формирования иноязычной коммуникативной компетенции непрерывным, способствовать развитию у студентов потребности в постоянном саморазвитии. Естественно, это налагает на преподавателя дополнительную нагрузку по поиску интересного аутентичного материала, его методической обработки. Привлекая новейшие учебники, материалы из сети Интернет, мы придерживаемся принципиальной концепции нового содержания образования. Наши учебные материалы должны быть информативны и обеспечивать возможность движения вперед. Мы учим студентов правильной организации их самостоятельной работы, а именно в какой последовательности целесообразнее работать над новым лексическим и грамматическим материалом в зависимости от того, должен ли он быть усвоен активно или пассивно, учим работе со словарем, справочной литературой. Обучаем работать самостоятельно над текстами для чтения, аудиоматериалом, даем возможность выбора форм и видов самостоятельной работы, учитывая при этом индивидуальные особенности студентов.

Основными принципами организации учебного материала мы считаем:

- коммуникативную направленность, которая предусматривает широкое использование коллективных форм работы, которые развивают творческую и коммуникативную активность в процессе решения проблемных ситуаций;
- профессиональную направленность, которая предусматривает грамотно подобранный профессионально - ориентированный материал, темы и речевые ситуации общения, задания, имитирующие общение на иностранном языке, которые будут интересны и востребованы студентами;
- лингвострановедческую направленность. Студенты должны владеть информацией о стране изучаемого языка, о нормах речевого поведения в ситуациях тех сфер общения, которые характерны для страны изучаемого языка, овладеть экстралингвистическими социокультурными знаниями, обеспечивающие психологическую готовность студентов к иностранному общению [4].

Литература

1. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам.-3-е изд.-М.: Просвещение, 2005. С.6-8.

2. Типовая учебная программа по дисциплине "Иностранный язык" для специальностей естественно-гуманитарного и социального профилей - 2010г., С.4-5.

3. Образцов П.И. Профессиональное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов. - Орел: ОТУ, 2005. -114с.

4. Гетманская М.К. Принципы обучения иностранному языку как ведущий фактор процесса обучения. Интерактивная наука.- 2017.- № 6- С. 24-28.

Н.А. Савенкова
г. Астана (Казахстан)

ОСОБЫЕ СЛУЧАИ ВАЛЕНТНОСТИ ФРАНЦУЗСКИХ ГЛАГОЛОВ

Связь семантики и сочетаемости глаголов с другими языковыми единицами в рамках теории валентности издавна привлекает внимание лингвистов.

Известно, что термин «валентность» впервые был предложен французским ученым Л.Теньером.

Под валентностью мы понимаем способность слова сочетаться в тексте с другой языковой единицей. (Мы не рассматриваем авалентные, т.е. бессубъектные, безличные глаголы, не сочетающиеся с полнозначным подлежащим).

Возникает вопрос о том, что лежит в основе потенциальной способности французских глаголов соединяться с другими языковыми знаками.

Анализ французских глаголов, извлеченных из текстов художественных произведений и словарей, показал, что некоторые из них имеют особые случаи валентности, устанавливающие связь между формой предложения и семантикой глагола.

Лингвисты Шустова С.В., Смирнова Е.А. и некоторые другие считают, что основной проблемой теории валентности является определение статуса актантов, входящих в валентность глагола; валентностный потенциал и валентностная структура глагола; определение степени зависимости глагольных актантов от носителя валентности [1;2].

Под актантом в лингвистике [от фр.actant - действующий] понимается активный, значимый участник ситуации, речевая конструкция, заполняющая семантическую или синтаксическую валентность предиката.

Типы предикатов по валентности были предложены Апресяном Ю.Д., который указывает на расщепление валентности, когда одна форма может совмещать в себе выражение двух семантических отношений, например: место и средство перемещения; объект-инструкция и т.д. [3].

По мнению Апресяна Ю.Д., существует 25 типов семантических валентностей. Исследование французских глаголов подтвердило точку зрения Гака В.Г. о том, что синтаксическое выражение семантических валентностей французских глаголов зависит от их семантических свойств, которые могут быть как одновалентными, так и мновалентными [4].

Например, в выражениях: *parler francais, parler russe, espagnol, parler anglais* и др. глагол "parler" употребляется без артикля, без предлога – говорить на французском, русском и других языках; в этих выражениях названный глагол имеет устойчивую одновалентность. А в выражениях «*Je parlais à ma mère. Les amis parlaient du cinema, de la musique*», глагол "parler" приобретает двухвалентность, имеющую синтаксическую связь с подлежащим и дополнением.

Глагол *dire qch à qn* в выражении «*Michel dit toujours la vérité à ses parents*» имеет трехвалентную связь: подлежащее-прямое-косвенное-дополнение.

Следует отметить, что синтаксические связи французского глагола способны подчинять обстоятельства: времени, места, причины образа действия. «Je lui donne mon livre. Monsieur M. va chez son ami à six heures du matin. Monsieur M. rend sa visite à son ami à six heures du matin. A six heures du matin Monsieur M. va chez son ami pour lui rendre sa visite».

Прослеживаются семантико-синтаксический и логический аспекты сочетаемости глаголов: «donner», «aller (va)» и выражения «rendre sa visite à qn».

Анализ французских глаголов свидетельствует, о том, что связь между семантическими и синтаксическими валентностями французских глаголов не означает их обязательного взаимно - однозначного соответствия. Синтаксические валентности французского глагола могут быть меньше, чем семантические.

Интересным с точки зрения валентности является французский глагол «regarder». Он может быть переходным, например: «Léon regarde par la fenêtre la couleur du ciel» и не переходным. Будучи непереходным, глагол «regarder» образует устойчивые глагольные сочетания, в которых его семантические валентности превосходят синтаксические. Например: «regarder à la dépense» - «быть очень расчетливым»; «regarder à deux fois» - хорошенько обдумать.

Валентность французских глаголов может быть обусловлена семантикой глагола, позволяющей образовывать глагольные фразеологизмы. Например: «tirer profit- извлечь выгоду; tirer vengeance - отомстить; tirer le bilan- подвести итог; tirer l'oeil- привлекать внимание; tirer une carotte- привлекать внимание хитростью; tirer sur la cigarette- затянуться папиросой; dormir tout d'une traite- спать без просыпу; dormir comme un loir- спать как сурок; dormir comme un sabot, dormir comme un plomb, dormir comme une souche- спать как убитый; dormir dans les cartons- залежаться в папках и.т.д.».

Анализ валентности французских глаголов показал, что встречается немотивированная глагольная валентность, представляющая лишь внешнее синтаксическое оформление глагола. Например: «promettre monts et merveilles- обещать золотые горы; aider qn - помогать к-л; prendre qn en grippe- невзлюбить к-л; tenir tête-дать отпор и.т.д.».

Как отмечалось выше, некоторые французские глаголы могут быть одновременно переходными и непереходными, от этого зависит их степень валентности. Например: глагол «atteindre vt» (переходный) - достигать, добираться, atteindre son but- достичь цели; задевать; поражать; atteindre d'un coup de pierre- попасть камнем в к-л. Atteindre vi (непереходный) à qch- доставать до чего либо; достигать чего либо; Il a atteint au niveau de ses maîtres – он догнал своих учителей».

Интересна точка зрения Ш.Балли по вопросу о сочетаемости французских префиксальных глаголов, в которых префиксы являются ориентирами особых свойств глаголов [5].

Префиксы придают французским глаголам оттенки значения и влияют на их валентность, так как во французском языке есть префиксы, образующие группу глаголов - синонимов и антонимов. Например: «déchiqeter - резать, кромсать, дробить; превращать в лохмотья; déchirer – рвать, разрывать. терзать; démolir- разрушать». «Retourner- переверачивать, возвращать; revolutionner- возвращать, будоражить». «Préjuger- судить заранее; prélever (sur qch) - взимать, брать вперед». «Postposer (vt)- ставить в постпозицию; post- synchroniser- озвучивать(кино), дублировать» [6].

Рассмотрев особенность сочетаемости французских глаголов, убеждаемся, что на их валентность влияют:

- 1) время и наклонение глагола, в котором он употреблён в контексте;
- 2) группа глагола (1,2,3);
- 3) залог (активная, пассивная форма) глагола;
- 4) переходность и непереходность глаголов; (atteindre qch; et atteindre à qch);

- 5) степень устойчивости выражений, в состав которых входит глагол;
- 6) однозначность - многозначность глаголов;
- 7) мотивированность и немотивированность валентности французских глаголов;
- 8) лексико - стилистическая взаимозаменяемость компонентов синонимами. (Mettre qn à la porte – flanquer qn à la porte – выставить за дверь).

Приходим к выводу о том, что валентность французских глаголов зависит от семантических свойств глагола и синтаксической конструкции, содержащей этот глагол.

Литература

1. Шустова С.В., Смирнова Е.А. Глагольная валентность как семантико-грамматическая категория. В Вестнике ЛГУ им С.А Пушкина. – 2015. - С. 21-29.
2. Шустова С.В., Смирнова Е.А. Сентенциальные актаны в валентности глагола. Вестник ЛГУ им С.А Пушкина. – 2016.- С. 43-48.
3. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. – М:1994.- 720 с.
4. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков. Л: «Просвещение».- 1976. – 300 с.
5. Балли Шарль. Общая лингвистика и вопросы французского языка. // Сборник текстов по французской лексикологии. Л: «Просвещение».- 1972. - С.12-15.
6. Bourdèreau Frederic. Politique linguistique, politique social. Le francais aujourd'hui. Ed. Paris. – 2006. - P.19 – 27.
7. Dictionnaire Universel. Manuel Encyclopédique. Paris.-1823.
8. Nouveau petit larousse.- Paris.-1969.
9. Dictionnaire francais-russe. - Moscou.-1977.

Б.А. Сиренова
г. Астана (Казахстан)

О СТАТУСЕ ПЕДАГОГА В ПОСЛАНИИ ПРЕЗИДЕНТА РК Н. НАЗАРБАЕВА НАРОДУ КАЗАХСТАНА «РОСТ БЛАГОСОСТОЯНИЯ КАЗАХСТАНЦЕВ: ПОВЫШЕНИЕ ДОХОДОВ И КАЧЕСТВА ЖИЗНИ»

В ежегодных Посланиях Президента Н.А. Назарбаева народу Казахстана, вошедших в политическую практику с 1997 года, определяются стратегические направления перспективного развития государства на ближайшие годы. В Послании Главы государства «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» от 5 октября 2018 года, огромное внимание уделяется социальной составляющей политики государства, человеческому фактору. «В каждом своем Послании я уделяю особое внимание улучшению социального положения и качества жизни народа», - отметил Н.А. Назарбаев [1]. Благополучие казахстанцев зависит в первую очередь от стабильного роста доходов и качества жизни: «Сегодня глобальные и локальные проблемы переплетаются. В этих условиях ответом на вызовы и залогом успешности государства становится развитие главного богатства - человека. Правительству, каждому руководителю госоргана, госкомпании нужно изменить подходы в работе. Главным приоритетом должен стать рост благосостояния казахстанцев». Первой составляющей которого, должен стать рост доходов населения, второй составляющей благополучия является рост уровня жизни, включающий: вопросы качества и доступности образования, здравоохранения, жилья, комфортного и безопасного проживания каждой казахстанской семьи.

Президент поручил: «В течение 5 лет необходимо довести расходы на образование, науку и здравоохранение из всех источников до 10% от ВВП. Финансирование нужно направить на реализацию намеченных реформ, которые обеспечат значительное повышение качества обслуживания населения» [1]. Также Глава государства определил целый комплекс мер, реализация которых будет способствовать дальнейшей модернизации сферы образования: «Необходимо кардинально повысить качество дошкольного образования. Основы мышления, умственные и творческие способности, новые навыки формируются в самом раннем детстве. Акценты в образовании смещаются в сторону модели 4К: развития креативности, критического мышления, коммуникабельности и умения работать в команде. В этой сфере необходимо пересмотреть квалификационные требования, методы обучения, систему оплаты труда воспитателей и других работников детских садов. Министерству образования и науки совместно с акиматами в текущем году следует разработать соответствующую «дорожную карту» [1]. В сфере среднего образования основные подходы определены – на нынешнем этапе нужно сконцентрироваться на их исполнении. Система и методики обучения Назарбаев Интеллектуальных школ должны стать единым стандартом для государственных школ. Это станет завершающим этапом в реформировании школьного образования. Система оценки знаний должна основываться на международных стандартах. «Казахстану, набирающему темпы развития, нужны специалисты с современными знаниями, способные принимать и исполнять грамотные решения. В предыдущие годы государство многое сделало для развития всей системы образования. И сейчас перед нами стоит задача видоизменить систему образования и приспособить ее к новейшим требованиям времени» [2].

Глава государства ранее, в своей программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» предельно ясно обозначил приоритеты общества, необходимость культа знаний: «Стремление к образованию всегда было характерно для нашего народа. Многое было сделано за годы Независимости. Но культ знания должен быть всеобщим. И тому есть жесткая и ясная причина. Технологическая революция ведет к тому, что в ближайшие десятилетия половина существующих профессий исчезнет. Такой скорости изменения профессионального облика экономики не знала ни одна эпоха. И мы вступили в эту эпоху. В таких условиях успешно жить сможет только высокообразованный человек, который может относительно легко менять профессию именно благодаря высокому уровню образования. Каждый казахстанец должен понимать, что образование самый фундаментальный фактор успеха в будущем. В системе приоритетов молодежи образование должно стоять первым номером. Если в системе ценностей образованность станет главной ценностью, нацию ждет успех» [3].

Груз ответственности за воспитание и качественное образование подрастающего поколения, ложится на плечи педагогов, поэтому особое внимание в Послании Главы государства было уделено педагогическим кадрам, Глава государства сказал: «Считаю необходимым разработать и принять в следующем году Закон «О статусе педагога». Он должен предусмотреть все стимулы для учителей и работников дошкольных организаций, сократить нагрузку, оградить от непредвиденных проверок и несвойственных функций» [1]. В Казахстане, на современном этапе, общее количество общеобразовательных школ на 2016 год составило 7450, контингент школьников - 2930, 6 тыс. человек. Численность педагогических кадров составила – 304, 1 тыс. человек. За годы независимости значительно улучшился образовательный потенциал педагогических кадров, если в 1991 году высшее образование имели – 66% педагогов, то в 2016 году – 90%. Положительной тенденцией является выравнивание образовательного уровня педагогических кадров сельских и городских школ, если в 2003 году в сельских школах работали 66% учителей с высшим образованием, то в 2016 году – 88%. За годы независимости различными курсами повышения квалификации, семинарами, вебинарами охвачено более 1,5 млн. педагогов.

С 2012 года Центром педагогического мастерства АОО «Назарбаев интеллектуальные школы» и АО «Өрлеу», реализуется трехуровневая программа повышения квалификации педагогов, разработанная при участии Кембриджского университета. Обучение прошли более 52855 педагогов, на современном этапе внедряющие новые педагогические технологии, инновационные программы в образовательную систему [4]. Новым стимулом для деятельности многочисленной армии педагогов республики, является перспективный Закон «О статусе педагога».

Таким образом, в Послании Президента Казахстана «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» поставлены ясные цели, обозначены конкретные задачи, казахстанскому обществу необходимо мобилизоваться, чтобы реализовать их на практике.

Литература

1. Назарбаев Н.А. Послание народу Казахстана «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» от 5 октября 2018 года /<http://www.akorda.kz/ru/>. (дата обращения: 10.10.2018).
2. Лекция Президента Республики Казахстан в «Назарбаев-Университете». «Инновационная индустрия науки и знаний - стратегический ресурс Казахстана в XXI веке» 7.12.2010.<http://www.akorda.kz/ru/>. (дата обращения: 15.04.2018).
3. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания.<http://www.akorda.kz/ru/>.(дата обращения: 10.05.2018).
4. Нацдоклад о состоянии и развитии системы образования РК (по итогам 2016 г.) /<http://www.edu.gov.kz/ru/statistika-i-analitika/detail.php>. / (дата обращения: 10.05.2018).

Н.Л. Сулятецкая, Д.М. Гимади
г. Астана (Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧИ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ И ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

Во все времена переводчиков интересовала не только логическая суть текста на иностранном языке, но и его конкретное воплощение и способ оформления экспрессивных выражений на родном языке [1, с. 25].

Проблемы адекватной передачи стилистических выразительных средств были самыми трудными для переводчиков с учетом сохранения стиля, изначально возложенного автором произведения.

Любой текст, в частности художественный, включает в себя те или иные тропы, фигуры речи и другие стилистические приемы и образные средства, придающие выразительность высказыванию. Основная функция изобразительных средств – стилистическая [2, с. 97].

Автор в некотором смысле возлагает на переводчика надежду на сохранение при переводе и модифицирование исходной эмоционально-эстетической информации или особого смысла, который несет в себе каждый образ. От того, насколько успешными окажутся попытки переводчика передать исходный смысл, будет зависеть и сила воздействия переводного произведения на читателя.

Но ни один перевод не может точно передать все идеи автора, поэтому разные варианты одного текста вызывают интерес.

Каждый перевод предстает перед читателями в разных проекциях.

Изучение и сопоставительный анализ таких переводов с точки зрения образных средств и их сохранения способствует более глубокому познанию некоторых сторон оригинала, художественных ценностей данного народа, а в конечном счёте – пониманию его менталитета через художественную культуру.

Особенности перевода выразительных средств и стилистических приемов были рассмотрены на основе романов Ф.С. Фицджеральда «The Great Gatsby» [3]. В романе искрометно описаны главные тенденции общества той эпохи актуальные во все времена.

Методом сплошной выборки из текстов оригинала данного произведения и его переводов на русский язык были получены наиболее яркие и выразительные стилистические средства, имевшие самые удачные переводимые аналоги с помощью использования лексико-стилистических трансформаций. Главная цель исследования возлагалась на определение степени соответствия переводов оригиналу в плане образности и выразительности. Для этого изначально были определены стилистические особенности художественного текста, изучены особенности языка произведений автора и выявлены наиболее значимые выразительные средства. Необходимо отметить, что одной из основных особенностей стиля Ф.С. Фицджеральда является его «двойное видение», а также использование контрастов при создании своих произведений.

Самые популярные переводы на русский язык художественного произведения «The Great Gatsby» выполнены Е.Д. Калашниковой и Н.Н. Лавровым. Приведем примеры перевода метафор на русский язык:

It was strange to reach the marble steps and find <u>no stir of bright dresses</u> in and out of the door, and hear no sound but bird voices in the trees [3, с. 89].

Было странно не видеть <u>кутермы разноцветных платьев</u> на мраморных ступенях и не слышать никаких других звуков, кроме гомона птиц на деревьях[4, с. 92].

Роман изобилует развёрнутыми речевыми метафорами, они переходят в так называемые метафоры-символы. Таким образом, автор выражает эмоциональность происходящего метафорами-символами:

The track curved and now it was going away from the sun, which, as it sank lower, seemed to spread itself in benediction over the vanishing city where she had drown her breath. He stretched out his hand desperately as if to snatch only a wisp of air, to save a fragment of the spo [3, с. 112].

Дорога сделала поворот; поезд уходил от солнца, а солнце, клонясь к закату, словно бы простиралось в благословении над полускрывшимся городом, воздухом которого дышала она. В отчаянии он протянул в окно руку, точно хотел захватить пригоршню воздуха, увезти с собой кусочек этого места, освещенного ее присутствием. [4, с. 110]

<u>sank lower</u>	<u>клонясь к закату</u>	конкретизация
<u>spread itself in benediction</u>	простиралось в благословении	

Контекст является неотъемлемой составной узуальных эмоционально окрашенных конструкций, основное назначение которых - передать вербальными средствами душевное состояние героев. Наиболее типичными и частотными в употреблении оказались авторские ремарки и описания ситуации, помогающие читателю воспринять состояние героя. Таким образом, было определено значение контекста и ситуации перевода в целях достижения эквивалентности, в результате чего установлено, что определенный контекст влияет на выбор того или иного типа соответствий при переводе [5,с. 63].

Для перевода образного средства необходимо определить его информационное содержание, его семантическую структуру. В теории перевода важную роль играет

сравнительное определение объема образной информации подлинника и перевода. Анализ образной информации следует проводить на уровне языка, определяя и сравнивая постоянно закрепленные за словом объем и содержание образной информации.

В образном средстве имеет место акт оценки, номинации, а также эстетической информации. “Новое” значение, приобретаемое образным средством в контексте, является элементом его семантической структуры. Данному элементу (структуре стилистических приемов) в этом же языке обычно соответствует слово или выражение в прямом значении, которое используется при истолковании образа. В случае, когда не найдена компенсация образа/тропа и невозможна его передача, передается только понятийное содержание образа.

Итак, основным по отношению к приемам метафорической группы является закон сохранения метафоры, что обусловлено значимостью образности в структуре художественного произведения.

В связи с национальными особенностями стилистических систем разных языков потери отдельных тропов (и, вместе с тем, ослабление метафорической образности) неизбежны. Основной задачей переводчика является воспроизведение не самого приема, а его функции, эффекта, производимого данным приемом на исходный язык.

Литература

1. Бреева Л.В., Бутенко А.А., Лексико-стилистические трансформации при переводе. - М., 1999 - 43 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. - М.: Высшая школа, 2010. - 235 с.
3. Fitzgerald F. S. The Great Gatsby. - КАРО, 2014. - 256 p.
4. Фицджеральд Ф.С. Великий Гэтсби, перевод Е.Д. Калашниковой, 1965. - 270 с.
5. Казакова Т.А. Художественный перевод: в поисках истины. - СПб.: Филол, 2011. - 224 с.

Г.К. Темиргалиева
г. Астана (Казахстан)

ДИАГНОСТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО СТИЛЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ КАК ОСНОВА ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

«Диагностика» объясняется как «особый тип познания» и динамично применяется равно как в педагогике, так и в психологии, ставя перед собой целью – анализ исследуемых предметов и явлений, установления их нрава и сути, оценку их производительности, академического отображения ключевых особенностей, извлечения данных об условиях изменений, подбора путей устранения и др.[1].

Психолого-педагогическое диагностирование дает возможность установить важный уровень осуществления индивидуального стиля педагогической деятельности преподавателя, его основных составляющих, гибко реагировать на осуществляющиеся перемены. Исходя из этого, можно заметить, что психолого-педагогическое диагностирование осуществляет последующие функции:

- аналитическую - фиксирование и исследование достижений профессиональной активности, итогов диагностики с целью применения в последующей деятельности (в ходе формирования сведений, подготовки умозаключительных проектов, статистических и аналитико-рекомендательных справок, во время составления дальнейшего и нынешнего планирования работы и др.);

- оценочную – формулировка цели и возможностей профессионального роста преподавателя с целью применения в распределении прямых обязанностей, заданий, формирования характеристик, во время аттестации, поощрения и др.;

- коррекционную – регулирование микроклимата обучаемого коллектива, преподавательской группы т.д. с применением итогов обратной взаимосвязи в ходе общего разбора и исследования проектов и т.д.;

- информационно-ориентационную - фиксирование итогов с целью исследования индивидуальных проектов деятельности с преподавателем, проектов самообразования и др.

Анализ сведений, приобретенных в процессе диагностики, содержит значимость не только во время установления степени осуществления индивидуального стиля педагогической деятельности, однако и для составления мотивационной направленности педагога в усовершенствование методов работы, выявлению степени осуществления составных компонентов индивидуального стиля педагогической деятельности преподавателя и их осуществлении в разных педагогических моментах. При этом возникает вероятность совмещать понимание определенной преподавательской ситуации и степень готовности преподавателя к употреблению данных познаний в профессиональной деятельности; актуализировать восприятие преподавателем потребности улучшать индивидуальный стиль педагогической деятельности.

Диагностическое исследование индивидуального стиля педагогической деятельности преподавателя дает возможность не только приобрести данные о степени его осуществлении, стимулировать позицию преподавателя, однако и реализовать мониторинг его последующего совершенствования [2].

С целью диагностического исследования индивидуального стиля педагогической деятельности, на основании дифференцированного подхода были выявлены три категории преподавателей, демонстрирующих разные стили педагогической деятельности. Категории выделены в следствии анализа психолого-преподавательской литературы, собственной фактической деятельности, подобранного и систематизированного материала, накопленного за время профессиональной деятельности. Разделение в категории было реализовано согласно последующим причинам: изменчивость и целесообразность подбора методов и приемов деятельности, обстоятельства реализации в педагогических ситуациях, комбинирование психологического и методичного компонента деятельности (с гибким, позитивным и консервативным стилем) [3].

Гибким нами отмечен стиль деятельности преподавателя, имеющий вариативностью и рациональностью методов работы, устойчивой совокупностью эмоциональной и методичной частей, гарантирующий высочайшие итоги деятельности преподавателя.

Преподаватель этого стиля деятельности ориентируется на процесс и итог; применяет различные виды деятельности в группе обучающихся в ходе активизации мыслительной деятельности обучающихся в занятии, во время реализации коммуникативной деятельности и получения взаимосвязи; владеет высокой степенью познаний, умений, позволяющих преподавателю осваивать весь академический материал, включить в работу всех студентов группы и др.

Позитивным называется стиль преподавательской деятельности, характеризующийся сравнительной вариативностью методов и способов преподавательской деятельности и малоустойчивым сочетанием психологической и эмоциональной составляющей.

Преподаватель этого стиля деятельности владеет необходимой степенью профессиональных навыков, умений и знаний с целью освоения специальности педагога, мотивационной тенденцией в профессиональное совершенствование, применяет классические способы и приемы преподавательской деятельности, что подразумевает стремление к совершенствованию профессиональных умений и знаний, формирование

индивидуальных качеств педагога и поочередную реализацию индивидуального стиля. Таким образом, позитивный стиль педагогической деятельности характеризуется малоустойчивым сочетанием психологической и эмоциональной составляющих частей, в ходе осуществления это выражается в применении как гибких, так и консервативных методов и способов преподавательской деятельности педагога.

Консервативным считается стиль, выделяющийся неимением вариативности методов и способов деятельности, превосходством либо психологической, либо эмоциональной частей. Педагог консервативного стиля никак не может в абсолютной мере гарантировать результат требуемых итогов деятельности, либо гарантирует их «дорогой» стоимостью (несоблюдение отношений, незначительная степень эмоционального удобства, несоблюдение психического и физиологического самочувствия и др.). Это проявляется в отсутствии компенсации вероятных неблагоприятных проявлений одного, либо некоторых составляющих компонентов индивидуального стиля.

Личностными отличительными чертами преподавателя этого стиля является большой уровень восприимчивости к критическим замечаниям и обиде, незначительная степень саморегуляции, высокая эмоциональность и дисбаланс, эмоциональная изменчивость, беспокойность и др. В тяжелых моментах преподавателем консервативного стиля может быть потеряна взаимосвязанность, вследствие которой преподаватель осознавал суть подбора методов и способов работы, в таком случае он показывает такое поведение, что может послужить причиной к утрате осознания связи собственного поведения и изначальной цели. Такое поведение заставляет заведующего кафедрой, декана факультета, родителей, либо прочих лиц вторгнуться в обстановку согласно личной инициативе [4].

Были охарактеризованы назначенные категории преподавателей с гибким, позитивным и консервативным стилями преподавательской деятельности, опираясь на ключевые составляющие части, вариативности методов и способов педагогической деятельности, их соотношения с ситуациями [5].

Таким образом, диагностическое исследование стиля педагогической деятельности представляется базой последующего осуществления индивидуального стиля преподавательской деятельности преподавателя, потому как дает возможность приобрести понимание действующей степени сформированности стиля педагогической деятельности и подобрать способы его улучшения. Используя итоги диагностики, допускается создавать персональные рекомендации согласно реализации и совершенствованию индивидуального стиля деятельности преподавателя, что включают в себя исследование психолого-педагогической диагностики и формируют обстоятельства с целью вероятной психолого-педагогической коррекции. Это дает возможность реализовывать соответственное психолого-педагогическое обслуживание выделением методических, психологических и организационных аспектов деятельности педагога.

Литература

1. Диагностика успешности учителя / Сб. методических материалов для директоров и зам. директоров.- Изд. 2-е испр. и доп.- М: Центр «Педагогический поиск», 2001. - 160 с.
2. Кульневич С.В. Педагогика личности. От концепций до технологий: Учебно-практическое пособие. - Р.- н - Д., 2001. -160 с.
3. Рогов Е.И. Педагог как объект психологического исследования: Пособие для школьного психолога по работе с учителем и педагогическим коллективом. - М.: Гуманистический издательский центр ВЛАДОС, 2008. – 96 с.
4. Коротаева Е.В. Директор - учитель - учение: пути взаимодействия. Библиотека журнала «Директор школы». - 2010. - Вып. 5. - с.8-19.

5. Рюмина Л. И. Эмпирическое изучение стилей поведения педагогов// Вопросы психологии .- 2011.-№1. - с. 142.

ҚҰҚЫҚТАНУ

ПРАВО

Ю.В. Кузьменко
г. Херсон (Украина)

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ

Банковская деятельность одна из важных составляющих экономической безопасности любой страны. Правовое поле сферы банковских услуг в Украине не отличается особой стабильностью. Банковское законодательство не является совершенным, требует постоянных коррекций в соответствии с требованиями сегодняшнего дня.

Проведенный анализ системы украинского законодательства показал, что в Законе Украины «О банках и банковской деятельности» закреплено определение банковской деятельности как «привлечение во вклады денежных средств физических и юридических лиц и размещение указанных средств от своего имени, на собственных условиях и на собственный риск, открытие и ведение банковских счетов физических и юридических лиц» [1]. Как и в других странах, банковская деятельность является одним из элементов финансовой деятельности государства, охватывает круговорот как государственных так и частных финансовых ресурсов.

В Украине банковская система является двухуровневой. Высший уровень представляет Национальный банк Украины, нижний уровень – государственные, коммерческие, филиалы иностранных банков и национализированные банки.

Относительно правового обеспечения деятельности центрального банка Украины, в частности юридический статус, задачи, функциональные полномочия и принципы работы прописаны в Конституции Украины, Законе Украины «О Национальном банке Украины» и других законах.

Стоит отметить, что Национальный банк Украины – юридическое лицо, особый центральный орган государственного управления. Основные задачи его деятельности определены в статьях 6, 7 Закона Украины «О Национальном банке Украины» (1999 г.): обеспечение стабильности денежной единицы Украины, достижение и поддержание ценовой стабильности в государстве, определение и проведение денежно-кредитной политики; монопольное осуществление эмиссии национальной валюты Украины и организация наличного денежного обращения; выступает кредитором последней инстанции для банков и организует систему рефинансирования; установление для банков правил проведения банковских операций, бухгалтерского учета и отчетности, защиты информации, средств и имущества; организация создания и методологическое обеспечение системы денежно-кредитной и банковской статистической информации и статистики платежного баланса; регулирование деятельности платежных систем и систем расчетов в Украине, определение порядка и форм платежей, в том числе между банками; определение направлений развития современных электронных банковских технологий, создание и обеспечение непрерывного, надежного и эффективного функционирования, развитие созданных им платежных и учетных систем, контроль создания платежных инструментов, систем автоматизации банковской деятельности и средств защиты банковской информации; осуществление банковского регулирования и надзор над индивидуальной и консолидированной основе; осуществление согласования уставов банков и изменений к ним, лицензирование банковской деятельности и операций, ведение Государственного реестра банков; ведение официального реестра идентификационных

номеров эмитентов платежных карточек внутригосударственных платежных систем; осуществление предварительной квалификации лиц, которые могут участвовать в выводе неплатежеспособных банков с рынка; представительство интересов Украины в центральных банках других государств, международных банках и других кредитных учреждениях, где сотрудничество осуществляется на уровне центральных банков; осуществление валютного регулирования; анализ и прогноз динамики макроэкономических, денежно-кредитных, валютных и финансовых показателей; организация инкассации и перевозки банкнот и монет и других ценностей; обеспечение учета и хранения переданных ему ценных бумаг и других ценностей, что конфискованные (арестованные) в пользу государства; выдача лицензий небанковским финансовым учреждениям, которые намерены стать участниками платежных систем, на перевод средств без открытия счетов и отзывает их в соответствии с законодательством; осуществление государственного регулирования и надзора в сфере предотвращения и противодействия легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, финансирование терроризма и финансирование распространения оружия массового уничтожения за небанковскими финансовыми учреждениями-резидентами; определение порядка, требований и мероприятий по обеспечению киберзащиты и информационной безопасности в банковской системе Украины и др. [2].

Регламентация банковской деятельности банков более низшего уровня расписана в законах Украины «О банках и банковской деятельности» (2000 г.), «О платежных системах и переводе средств в Украине» (2001 г.), «О системе гарантирования вкладов физических лиц» (2012 г.), «О валюте и валютных операциях» (2018 г.), «О государственном регулировании рынка ценных бумаг в Украине» (1996 г.), «О ценных бумагах и фондовой бирже» (2006 г.), «О предотвращении и противодействии легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, финансирования терроризма и финансирования и распространения оружия массового уничтожения» (2014 г.), «О финансовых услугах и государственном регулировании рынков финансовых услуг» (2001 г.), «О потребительском кредитовании» (2016 г.), «Об акционерных обществах» (2008 г.), «О защите персональных данных» (2010 г.), «О финансовой реструктуризации» (2016 г.), «Об упрощении процедур реорганизации и капитализации банков» (2017 г.), «О потребительском кредитовании» (2017 г.), декрете Кабинета Министров Украины «О системе валютного регулирования и валютного контроля», постановлении Кабинета Министров Украины «Об утверждении Порядка формирования перечня лиц, связанных с проведением террористической деятельности или относительно которых применены международные санкции», постановлениях Правления Национального банка Украины и т.д.

Согласно Закону «кооперативные банки создаются по принципу территориальности и делятся на местные и центральные кооперативные банки» [1].

Банковское дело является разновидностью предпринимательской деятельности, направленной на получение прибыли. Однако осуществлять ее возможно при условии государственной регистрации юридического лица, внесения в Государственный реестр банков и получения банковской лицензии.

На сегодня на территории Украины действует 81 коммерческий банк, из них системно важными признаны такие банки как: АО «Ощадбанк», АО «Укрэксимбанк», ПАО КБ «Приватбанк». В Украине с 2010 года наблюдается сокращение количества банков, так в 2010 г. работало 182 коммерческих банка, в 2011-2013 гг. – 176, в 2014 г. – 180, в 2015 г. – 163, в 2016 г. – 117, 2017 г. – 96 [3].

Анализ официальных статистических данных Министерства финансов Украины дает основания утверждать, что резкое сокращение количества банков в Украине произошло в 2016 году. Такие трансформации были связаны с реформированием правового поля в сфере банковской деятельности. Изменения в законодательстве привели к резкому

сокращению банков с иностранным капиталом. Их банковская деятельность в первую очередь регулировалась с публично-правовых позиций, и только во вторую очередь в отношении защиты частных интересов банков и их клиентов.

Подводя итоги, стоит отметить, что современным правом охвачены все направления банковской деятельности, что способствует максимальной защите прав и интересов, как клиентов, так и самих банковских учреждений. И это вполне логично, поскольку функционирование банковской системы в правовом поле является залогом финансово-экономического развития любого государства.

Литература

1. О банках и банковской деятельности: Закон Украины от 07.12.2000 р. № 2121-III. Дата обновления: 01.10.2018. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
2. О Национальном банке Украины: Закон Украины от 20.05.1999 р. № 679-XIV. Дата обновления: 07.11.2018. – URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
3. Количество банков в Украине (по данным Министерства финансов Украины). – URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/count/2018>

Х.А. Абишев
г. Астана (Казахстан)

МОДЕРНИЗАЦИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В СВЕТЕ ЗАДАЧ, ПОСТАВЛЕННЫХ ГЛАВОЙ ГОСУДАРСТВА

В своем Послании народу Казахстана Глава государства поставил задачу о необходимости модернизации правоохранительной и судебной системы, являющихся главными элементами развития общества.

Президент поручил дать старт реформам с начала 2019 года. В целом, в Казахстане проводится последовательная политика по комплексному реформированию правоохранительной и судебной систем.

Одним из ключевых сфер, в решении данных Главой государства задач является уголовная правовая система. В результате проведенных реформ изменилась парадигма уголовно-правовой политики государства. Она от карательно-репрессивного и обвинительного уклона смещена к правозащитной.

Основная цель современной национальной уголовной политики – ныне является укрепление механизмов защиты человека, его жизни, прав и свобод, безопасности общества и государства.

Коренные преобразования исходят из общемировых стандартов. Преобразования правоохранительной системы осуществлялись поэтапно, в силу готовности общества к процессам модернизации. Важные изменения, безусловно произведены в 2014 году в ходе принятия новых Уголовно-процессуального, Уголовного и Уголовно-исполнительного кодексов, а также Гражданского процессуального кодекса и Кодекса об административных правонарушениях в 2015 году.

Новое уголовно-процессуальное законодательство переформатировало уголовное судопроизводство и заложило дополнительные механизмы защиты прав граждан в уголовном процессе.

С новым УПК упразднена доследственная проверка, исключена стадия возбуждения уголовного дела, что сделало процесс быстрым и оперативным. Ныне расследование уголовного дела начинается с поступления заявления о факте правонарушения либо производства первого неотложного следственного действия сразу после регистрации в

электронной базе. Новый УПК четко регламентирует негласные следственные действия и оперативно-розыскную деятельность. Расследование уголовного дела наряду с традиционными его формами, такими как дознание, предварительное следствие, дополнено ускоренным досудебным расследованием и протокольной формой.

Ускоренное производство осуществляется по всем категориям преступлений, кроме особо тяжких, в случае полного признания подозреваемым своей вины и согласия с размером ущерба. Следствие по таким делам завершается за 15 дней. Также введено новое следственное действие – депонирование показаний, который заключается в закреплении судом показаний свидетеля и потерпевшего, в случаях, когда их допрос будет невозможен или затруднен.

По опыту европейских стран внедрен институт следственного судьи, ставший основным инструментом независимого судебного контроля. Им обеспечивается полноценная защита прав личности и сегодня все санкции, касающиеся ограничения конституционных прав человека дается следственным судьей.

В начале этого года для возмещения вреда потерпевшим учрежден государственный Фонд компенсации вреда потерпевшим, который начнет функционировать с 2020 года.

В целях усиления правовых гарантий в ходе уголовного преследования введены институты, характерные для англо-саксонской системы права, в том числе «правила Миранды», процессуальное соглашение в виде сделки о признании вины и сотрудничестве, суд присяжных заседателей.

Сделка о признании вины – соглашение, заключаемое прокурором с подозреваемым по всем уголовным правонарушениям, кроме особо тяжких преступлений, при наличии на это согласия подозреваемого и потерпевшего. Такие дела рассматриваются в суде в срок не более 10 суток.

Важным шагом в совершенствовании уголовно-правовой политики стало принятие Парламентом Закона от 21 декабря 2017 года по вопросам модернизации процессуальных основ правоохранительной деятельности, существенно снизившего репрессивность правоохранительной деятельности.

Теперь срок задержания человека без санкции суда с 72 сокращен до 48 часов, а детей - до 24 часов. Лишь при совершении террористических преступлений, наркопреступлений и других отдельных наиболее опасных деяний лицо может быть задержано на срок до 72 часов.

Не менее важная новелла Закона – прямой запрет на содержание под стражей до главного судебного разбирательства по экономическим преступлениям, за исключением рейдерства, фальшивомонетчества, контрабанды, создания финансовых пирамид, а также противоправные деяния данной категории, совершенные преступной группой.

Введена новая форма упрощенного расследования дел по проступкам и преступлениям небольшой тяжести - приказное производство. Дела в этой форме об уголовных проступках органы расследования направляют напрямую в суд с одновременным представлением копии протокола прокурору, а по преступлениям небольшой тяжести – через прокурора.

Приказное производство не должно применяться по делам с участием несовершеннолетних, людей с психическим расстройством и т.д. (предусмотрен конкретный перечень таких оснований).

Еще одно новшество Закона – это использование цифровых технологий в уголовном процессе (ведение уголовных дел в электронном формате). Оно позволяет выйти уголовную юстицию на качественно иной алгоритм, ускоряет процесс и минимизирует злоупотребления. Новая система действует с начала 2018 года.

В ходе встречи 19 ноября этого года с председателями Верховного Суда и Высшего Судебного Совета Президент особо подчеркнул важность введения электронного

уголовного дела в укреплении прав граждан и усилении защиты лиц, вовлеченных в уголовный процесс.

Внедрены примирительные процедуры, исключая использование уголовно-карательных механизмов. К примеру, расширен перечень обстоятельств, при которых уголовное дело подлежит прекращению без вынесения судом обвинительного приговора в связи с примирением сторон по тяжким видам преступлений.

Это лишь часть шагов по модернизации правоохранительной деятельности.

Президент в своих Посланиях и других стратегических документах обозначил ряд других вопросов, которые должны улучшить судебно-правоохранительную деятельность.

На наш взгляд, предполагаемая модернизация должна охватить следующие вопросы.

Первое, это структурные изменения правоохранительной системы.

Для этого следует укомплектовать органы, осуществляющие досудебный процесс в силу их функциональной направленности.

В настоящее время органы уголовного преследования не сконцентрированы по конкретным направлениям и размыты зоны ответственности.

К примеру, преследованием налоговых преступлений в настоящее время занимается Служба экономических расследований Министерства финансов, тогда как, многие такие преступления являются смежными и большинстве случаев они граничат с коррупционными уголовными правонарушениями. Следовательно, необходимо разделить подследственность этих преступлений либо объединить в одно ведомство, как раньше.

Второе, органы внутренних дел, которые осуществляют около 90% уголовного преследования, сами обеспечивают общественную безопасность, оперативно-розыскные мероприятия, досудебное следствие, а также исполнение наказаний. Если выражаться на народном языке, сами ловят и сами же расследуют, сами охраняют.

Это приводит к тому, что сегодня хозяином уголовного дела является инспектор розыска или оперативный сотрудник или следак, а не прокурор, как того требует Конституция.

Считаем, что весь процесс следственных действий должны производиться органами прокуратуры, что следует из обновленной нормы пункта 1 статьи 83 Конституции, согласно которой от имени государства уголовное преследование осуществляет прокуратура.

Третье. Народ и общество требует объективного и справедливого судопроизводства.

Поэтому глубокая реформа кадрового обеспечения судебной системы необходима и от него зависит отношение общества к государству.

Кадровый состав судов, их нравственное качество является краеугольным критерием в обеспечении справедливого отправления правосудия.

Для этого не только важно изменить формальные критерии отбора в судьи, но совершенствование процесса подготовки кандидатов в судьи. Это касается также вузов, которые готовят будущих юристов.

Г.Б. Асетова, А.Ж. Исенова
Қарағанды қ. (Қазақстан)

ПАРТИСИПАТИВТІК ТӘСІЛ АЗАМАТТЫҚ ДАУДЫ ШЕШУДІҢ ЖАҢА ИНСТИТУТЫ РЕТІНДЕ

ҚР Азаматтық процестік кодексінің 24 бабында «Дауды (жанжалды) медиация немесе партисипативтік рәсім тәртібімен шешу. Дауды төреліктің шешіміне беру»

қарастыра аламыз, осы жерде партисипативтік тәсіл жаңа институт болып танылады [1]. Осы тәсіл ҚР АПК 2015 жылдың жаңартылған нұсқасында пайда болды. Себебі «100 нақты қадам» ұлт жоспарына орай, Республикада сот жүйесі оңтайландырылып, қаралып жатқан істер оң шешімін табуға шараларды қолдануға қажеттілік туындап отыр. Жалпы партисипативтік тәсіл дегеніміз не, және оның тиімділігі қандай деген сұрақтардың мәнін ашуға тоқталуымыз қажет.

Жалпы 2010-2011 жылдары Францияда дауларды реттеудің баламалы тәсілдеріне байланысты ірі реформа болды және ең алғаш рет осы елдің реформасы негізінде осы тәсіл пайда болды. Францияда осы тәсілдің пайда болуына коллаборативтік құқығы (collaborative law) негіз болды. ҚР дауды балама тәсілдерін қарау кезінде Жоғары Сотта осы тәжірибеге қызығушылығы артты [5].

Партисипативтік рәсім – (француз тілінен аудармасы – қатысушы) тараптардың ерікті келісімі бойынша жүзеге асырылатын, олардың өзара қолайлы шешімге қол жеткізуі мақсатында адвокаттың жәрдемдесуімен тараптар арасындағы дауды реттеу рәсімі. Тараптар сот кеңесу бөлмесіне кеткенге дейін дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы өтінішхатты мәлімдеуге құқылы [3].

Партисипативтік тәсіл негізінен 3 деңгейден тұрады:

1 деңгей: Бұл ретте тараптар талап-арызды ұсынады, сонымен қатар, тараптар бұл ұсынысты жеке және бірлесіп талқылауға ұсына алады.

2 деңгей: Бұл күрделі жағдайдан туындаған дауларға балама тәсіл ретінде қарастырылады, бұл ретте талап-арызды ұсынудың ерекшеліктері әрбір тарапқа тиімді және тиімсіз жақтарын қарастыру, шарттарды орындауды түрлі әдістері, яғни, нақтылыққа өзіндік тест.

3 деңгей: Бұл барлық ұсынылған нұсқалардан тараптардың балама таңдауы [3].

Партисипативтік тәсілдің тараптары болып жеке және заңды тұлғалар да таныла алады.

Партисипативтік тәсілдің жүргізілуіне негіз болып тараптардың дауды реттеу мақсатымен адвокатқа тапсырма шартын (тараптардың жазбаша өтінішхаты ретінде) беруі танылады.

Партисипативтік тәсілдің негізгі міндеттері:

- екі тарапқа да дауды тиімді етіп шешу;
- істің жылдам шешілуі (10 күн мерзім ішінде);
- шығындарды азайту;
- тараптар арасында келіспеушілік деңгейін төмендету, жақсы қарым-қатынасты одан әрі жалғау;
- құқықтық мәдениетті қалыптастыру;
- сот жүйесіне жүктемені азайту.

Партисипативтік тәсілді қолданушы тараптар бұл тәсілден жазбаша негізде, кез келген сатыда бас тарта алады. Партисипативтік тәсілдің тараптары сотқа берілген талап-арыздың негізі мен пәнін өзгертуді қоспағанда, өз материалдық және процессуалдық құқықтарын толық, талап көлемін көбейтуді және азайтуды жүзеге асыра алады.

Партисипативтік әдісті жүргізуші адвокат тараптардан, мемлекеттік органдардан, өзге де заңды, лауазымды және жеке тұлғалардан тәуелсіз болуға тиіс. Бұл рәсім шеңберінде келіссөздер жүргізу кезінде адвокаттың қызметіне араласуға жол берілмейді.

Партисипативтік рәсім кезінде адвокат тараптармен жеке, сондай-ақ, бірлескен кездесулер ұйымдастыра алады. Тараптарға жазбаша және ауызша ұсыным, дәлелдемелерді беруге, өзінің сенім білдірушісінің келісімімен ғана әрекет етуге, партисипативтік рәсім басталғанға дейін сенім білдірушіге оның мақсаттарын, бітімгершілік келісімді жасасудың құқықтық салдарын, сондай-ақ олардың құқықтары мен адвокаттар келіссөздер жүргізу кезінде адвокаттардың кәсіби әдеп кодексін сақтауға міндетті.

Партисипативтік рәсім талаптардың келісілген тәртібімен жүзеге асады, яғни, уақытын, жүргізу тілін таңдайды.

Партисипативтік тәсіл мынадай жағдайларда тоқтатылады:

- тараптар дауды реттеу туралы келісімге қол қойған жағдайда, келісімге қол қойылған күннен бастап;

- адвокат дауды партисипативтік рәсімде келіссөздер жүргізу арқылы шешу мүмкіндігін болғызбайтын мән-жайларды анықтағанда;

- тараптар дауды келіссөздер жолымен шешу мүмкін болмауына байланысты партисипативтік рәсімнен жазбаша түрде бас тартқан жағдайда;

- тараптардың бірі партисипативтік рәсімді жалғастырудан жазбаша бас тартқан жағдайда;

- партисипативтік рәсімді өткізу мерзімі өтіп кеткен жағдайларда тоқтатылады.

Партисипативтік рәсім шеңберінде тараптар қол жеткізген азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен дауды реттеу туралы келісім ол бекітілген соттың ұйғарымы заңды күшіне енген күні күшіне енеді. Соттан тыс партисипативтік рәсім шеңберінде тараптар қол жеткізген дауды реттеу туралы келісім оған тараптар қол қойған күні күшіне енеді.

Партисипативтік тәсілдің өзге елдерде қолданылуы жайлы тоқталып өтсек.

Партисипативтік тәсіл Францияда. Францияның Азаматтық процессуалдық құқығында дауды шешудің баламалы тәсілдеріне ерекше көңіл бөледі. Ол туралы Азаматтық процессуалдық кодексінің бірінші бөлімінде «Барлық соттарға жалпы ережелер» көрсетіп өткен [4]. Дауды шешу кезінде татуластыру рәсімі (la conciliation menée par un conciliateur de justice) бұл елдің негізгі қағидатына жатады. Осы институт нормалары тек Азаматтық процессуалдық кодекс пен қатар Азаматтық кодекспен, «Сот жүйесі мен азаматтық, қылмыстық және әкімшілік іс жүргізу» 08.02.1995 № 95-125 Заңы, «Сот медиаторлары туралы» 20.03.1978 № 78-381 декретінде қарастырылады. Бұл тәсіл тараптардың келісіммен жүзеге асырылады [5]. Осылайша біз Францияда Азаматтық іс жүргізу құқығында бұл институт арқылы соттарға жүктемені азайтады әрі қоғамда туындаған қақтығыстарды реттейді. Партисипативті тәсіл бұл елде бірнеше әдістен құралады: жеке конвенциялық, дауды шешу тәсілдері, қажет жағдайда сот талқылауы, тараптардың дауды шешуге қол жеткізген келісімді мақұлдауына немесе даудың немесе оның бір бөлігін шешуге бағытталған, егер тараптар қатысушы рәсімнің нәтижелері туралы келісімге бағытталған әдіс [6].

Партисипативтік тәсіл Ресейде. Бұл тәсіл Ресейде қолданыста жоқ. РФ Азаматтық процессуалдық кодексінде дауды шешудің баламалы тәсілдері ретінде 22 бабына сәйкес тек аралық және төрелік сот қарастырылған. Соған қарамастан, бұл елде партисипативтік механизм ұғымы қалыптасқан. Партисипативтік механизм – қызметкердің шығармашылық қызметін босатуға, талантты тұлғалардың жеке жетістіктері үшін кеңістік құруға бағытталған (басқарудың партиялық басқару стилі); бағалау әрекеттерінің бірыңғай ұжымдық шараға қажетті ықпалдастығын қамтамасыз ететін мүлдем өзгеше түсінік береді [7].

Партисипативтік тәсілдің тиімді жақтары:

- екі тарапқа тиімді жағдайды жасайды;

- материалдық шығын азаяды;

- уақыт үнемдеуге жәрдемдеседі;

- жақсы қарым-қатынасты сақтауға септігін тигізеді;

- құқықтық мәдениеттің қалыптасуына септігін тигізеді;

- сот жүктемесін азайту.

Соған қарамастан біздің елімізде осы тәсілдің қолданылуы бәсең. Осыған ең негізгі себеп азаматтардың құқықтық санасының төмендігі болып табылады. Сондықтан да қоғамды дәл осы тәсілмен толығырақ таныстыру қажет деп ойламыз. Әрі біздің елде жемісті нәтижесін беретініне сенімдіміз.

Әдебиеттер

1. «ҚР Азаматтық процестік кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ.
2. Имаканова А. Что такое партисипативная процедура // <http://www.kst.adilet.gov.kz/ru/articles-inner/>
3. Анарбекова Г. Партисипативная процедура // <http://www.zakon.kz/4878058-partisipativnaya-protsedura.html>.
4. «Code de procédure civile de la france» <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cid Texte>.
5. Подробнее о судебной системе Французской Республики см.: Соловьев А.А. Французская модель административной юстиции: монография / кафедра «Административное и информационное право» Финансового университета при Правительстве РФ. М., 2014; Он же. Высший совет магистратуры как орган судейского сообщества Французской Республики: монография / кафедра гражд. и админ. судопроизводства Мос. гос. юрид. ун-та имени О.Е. Кутафина (МГЮА). М., 2014; Он же. Правовой статус отдельных органов судебной власти Французской Республики, обладающих особой компетенцией // Власть. 2014. № 1; Он же. Современная система судов общей юрисдикции Франции и ее особенности // Юрист вуза. 2014. № 1; Он же. Особенности правового статуса местных судей Французской Республики // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). 2015. № 9.
6. Зверева Н.С. Партисипативная процедура - новый альтернативный способ урегулирования споров во Франции // Арбитражный и гражданский процесс. - 2014. - № 4.
7. «Гражданский процессуальный кодекс РФ» Актуальная редакция ГПК РФ от 03.08.2018 с изменениями, вступившими в силу с 04.08.2018 http://kodeks.systems.ru/gpk_rf/

Г.Б. Асегова, Г.С. Файзуллаева
Қарағанды қ. (Қазақстан)

БІТІМГЕРЛІК КЕЛІСІМ МАҢЫЗЫ

Бітімгерлік келісім – бұл азаматтардың өз құқықтары мен мүдделеріне қарама-қайшы келмейтін, тараптар үшін азаматтық дауларды өзара қолайлы жағдайларда шешу жолдарын айтамыз. Бітімгерлік келісім заңға қайшы келмесе процестің кез келген сатысында, тіпті атқарушылық іс жүргізуде де жасалуы мүмкін. Бітімгерлік келісім тараптардың іс бойынша өндірісті аяқтауға бағытталған өз құқықтары мен міндеттерін өзгеше айқындайтын даулы құқықтық қатынастарға негізделген шарттарды білдіреді. Егер бітімгерлік келісім төрелік соттың алдында жүзеге асырылса, онда төрелік сот бекіткен шарттары, дауды шешеді және іс жүзінде сот шешіміне балама болады.

Тараптар кез келген сот сатысында бітімгерлік келісімге келе алады. Судья оның жүзеге асуын қамтамасыз етуі мүмкін. Бітімгерлік келісімді жүзеге асыру үшін қажетті өкілеттіктер қажет. Бітімгерлік келісімді арнайы сенімхаты бар тұлға жүзеге асырады. Ең алдымен, судья құқықтардың нақтылығын тексереді. Ол міндетті түрде ҚР Азаматтық процестік кодекстің 17 тарауындағы нормаларға сай жүзеге асуы тиіс [1]. Егер талаптарға сай жүзеге асса судья бітімгерлік жасасу туралы шешім қабылдайды. Осыдан кейін тараптар сотқа бір-біріне талап арыз ретінде жүгіне алмайды. Бұл мәселені енді даулау өте күрделі болып танылады. Сол себепті бұл қадамға жүгіну үшін нақты шешім қабылдануы керек. Бітімгерлік келісімді негізінен сотқа келісілген формада жеткізу қажет. Бітімгерлік келісімде талап арыз өтініші, сот шығындарына қатысты нақты мәселелер қаралуы тиіс.

Бітімгерлік келісім тараптар арасында нақты кешірімдер мен нақты мерзімдерді қарастырады. Ешқандай сәт назарсыз қалмауы қажет [2;158]. Судья бітімгерлік келісімді мүлдем басқа әдістермен жүзеге асыруы мүмкін. Бітімгерлік келісімде маңызды мәселе болып егер бір тарап келісімді жүзеге асырмаса танылады. Егер бір тарап келісімді орындамаса, екінші тарап мәжбүрлі түрде орындатуы мүмкін. Ол үшін штрафтық санкциялауды негіздеу қажет [3].

Бітімгерлік келісім екіжақты келісім болып танылады. Сонымен қатар, ол бітімгерлік келісімде көрсетілген талаптардың орындалуы мен қарыздың уақытша немесе толық қарастырылуы мүмкін. Соттық тәжірибеде бұл әдіс жиі қолданылады десек те болады. Егер процессуалдық әрекеттер сотқа жазбаша жіберілсе, ол сот отырысы хаттамасында көрсетілуі қажет. Сот шешім қабылдағанға дейін тараптарға әрекеттердің салдарын түсіндіреді [3] Талаптан бас тарту немесе бітімгерлік келісімге келуде судья сот өндірісін тоқтату туралы шешім шығарады. Бітімгерлік келісімге келген жағдайда сот міндетті түрде тоқтатылады. Бітімгерлік келісім негізделмесе іс жалғасын табады.

Негізінен, бітімгерлік келісім бірінші сатыдағы істерден бастап атқарушылық өндірісте, яғни азаматтық сот ісін жүргізудің кез келген сатысында жүзеге асады. Бітімгерлік келісім апелляциялық сатыда сотқа жазбаша шағым жасау арқылы негізделеді. Бітімгерлік келісімге келу туралы өтінішті қараудың, оның сай келуін ҚР Азаматтық процесік нормаларымен жүзеге асады [1]. Бұл жерде нақты сот процессуалдық әрекеттің анықтамасымен тоқтату негіздерін түсіндіреді. Егер бітімгерлік келісімнен бас тартылса, азаматтық істі нақты негізі бойынша қарастыра береді. Ары қарай бітімгерлік келісімді негіздеген апелляциялық сот іс бойынша бірінші сатыдағы істің шешімін тоқтатады. Бітімгерлік келісімді негізінен кассациялық саты мен наразылық білдіруде де қалыптастыруға болады. Осындай жағдайда ҚР Азаматтық процесік нормаларына сай сотқа тараптардың не себепті осындай қадамға барғаны жайлы сотқа жазбаша өтінім беріледі [1]. Кассациялық сатыда бітімгерлік келісімге келу қабылданған шешімнің күшін жоюлуына алып келеді. Егер бұл әдіске тыйым салынса сот кассациялық тәртіппен қаралуын жалғастыра береді.

Бітімгерлік келісім субъектілері ретінде тек дауда материалдық құқықтық қатысы барлар ғана танылады. Негізінен тараптар және олардың өкілдері арқылы жазбаша түрде жүзеге асады. Тараптар өкілдері осындай іс-әрекеттерді жүзеге асыруы үшін сенімхат және сол сияқты өзге де құжаттар талап етіледі. Бітімгерлік келісім мазмұны негізінен тараптармен келістіріліп, нақты және анық талаптар қойылуы қажет. Ол келісімде заңға және тараптардың біреуінің құқықтары мен заңды мүдделерін бұзатын әрекеттері бар жағдаяттарды қоспайды. Бітімгерлік келісімнің нақтылануы негізінде әрбір жағдаяттың жазылу шартты орындамаған жағдайда сот актісі негізінде сот шешіміне теңестіріле отырып, атқару парғы негізінде күштеп орындату шараларын жүзеге асыруына мүмкіндік беріледі. Бітімгерлік келісімді жасау кезінде сот шығындары және өкілдер шығындарын тараптар арасында өзгеше көзделмесе, соттық қараудың негізгі міндеті болып танылады [4]. Соттың бітімгерлік келісімге келуі жағдайында осы келісімнің заңды күшіне енуі 15 күндік жұмыс күнін қарастырады [1]. Бітімгерлік келісімді тараптар арасында орындауын адамгершілік негіз болатынын айтсақ та болады. Орындамаған жағдайда, келесі тарап атқару қағаз ретінде соттан мәжбүрлеу шарасын сұрай алады. Тәжірибеде сирек емес осындай әдістерді қолдану. Соттық тәжірибеде бітімгерлік келісім турал соттың шешіміне наразылық келе қоймайды, келген жағдайдың өзінде анықтамасы еш өзгермейді [4].

Негізінен, біздің ойымызша соттың бітімгерлік келісімін жүзеге асыру дауды шешудің тиімді тәсілі ретінде қарастырылуға жатады.

Қазіргі кезде заң әдебиеттерінде дауды баламалы тәсілдер арқылы шешуге байланысты мәселелер өзекті болып отыр. Осы тұста азаматтық дауды шешудің арнайы институты ретінде бітімгерлік келісімді жатқыза аламыз. Бітімгерлік келісімнің жақтарын категориялық формада заңды табиғатын, сотқа қатыстылығын, қандай кезекте жүзеге

асатынын, орындамау салдарларын қарастырады. Осы кезде бітімгерлік келісімді даулай немесе шағымдана аламыз ба деген сұрақ туындауы мүмкін. Күмәнсіз көбі талап өндірісінің ережесіне сай келмеуіне байланысты жоқ деп жауап қайту мүмкін. Себебі, бітімгерлік келісімді даулау кезінде соттық анықталғандығы мен пәнін емес, сөзсіз тек сол тараптар бірақ пәні болып бітімгерлік келісімді жарамсыз деп тану туралы талаптардың өтініші қарастырылады [4].

Көбіне тәжірибеде, бітімгерлік келісім арқылы көптеген борышқорлардан қарызды өндіріп алу сәтті аяқталды десе де болады. Сот талаптарының барлық нәтижесінде осы бітімгерлік келісім толық көлемде орындалған. Бітімгерлік келісім жалпылама сот шешіміне тиесілі әдістерге ұқсас болып келеді. Ол сол сияқты дауды тоқтатады, онымен қоса дауды күллі тарапқа тиімді етіп аяқтайды. Бітімгерлік келісімде материалдық құқықтық қатынастың бар жоқтығы, өзара құқықтар мен міндеттер анықталады. Бітімгерлік келісім тараптардың дауды шешуге бағытталған ерікті шешімі болып танылады. Соттың шешімі тәрізді бітімгерлік келісімде заңдылықты сақтау, өзгенің мүддесін бұзбау тәрізді талаптарды сақтауға міндеттенеді. Бітімгерлік келісімге келу негіздерін заңда айқындалмайды. Сот шешімі де бітімгерлік келісім де кеңесу бөлмесінде жүзеге асады. Бітімгерлік келісім заңмен анықталған кезектілікті талап етпейді. Бірақ, осы келісімде нақты айқындаған реквизиттер мен формалар үлгісі бекітіледі. Бітімгерлік келісімге келу туралы шешім күшіне бірден енеді [5, 34] Жалпы танылғандай, бітімгерлік келісім сот актілеріне қарағанда мынадай басымдылықтарға ие болады:

- Дауға қатысу тараптар арасында сот осы бітімгерлік келісім арқылы тәрбиелік әрекеттерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді;
- Соттық даулар негізінен көбіне заңнаманы білмеу әсерінен пайда болып жатады. Ал бітімгершілік келісім тараптарға заңнаманы түсінуге көбірек мүмкіндік береді;
- Бітімгерлік келісім жиі дауды толық аяқтаудың негізі болып танылады;
- Сот пен тараптарға уақыт пен құралдарды қолдануда үнемдеуге септігін тигізеді;
- Несие беруші алдында борышқордың нақты міндеттерін орындауына негіз болады [5, 43].

Бітімгерлік келісім қоғамдық қатынастарға жария етілмейді. Осы себептен де корпоративтік, коммерциялық құпиялар сақталып қалады. Жалпы, бітімгерлік келісімнің қорытындысы болып өзіндік психологиялық аспект қалыптасқан. Яғни, сот шешімімен нақты жеңген және жеңілген тарап болмайды. Сондықтан жақсы қарым-қатынас үлгісі жалғаса береді [3].

Бітімгерлік келісіммен істі аяқтау ерекше аяқтау болып танылады. Бітімгерлік келісімді сәтті жүзеге асыру үшін процессуалдық заң нормаларын дәлме-дәл қолданылуы қажет. Кез келген нақты істе соттық шешімнің перспективаларын және дауды шешуді бейбіт жолмен жүзеге асыруды күрделі сараптамадан өткізу қажет. Осы жағдайларда құқықтар мен заңды мүдделер тиімді қолданылады.

Әдебиеттер

1. ҚР Азаматтық процесілік кодексі – 31 қазан 2015 жылғы № 377 - V ҚРЗ
2. Баймолдина З.Х. Гражданское процессуальное право РК. – Алматы: КазГЮА. 2001 г.
3. Оспанова Р. Лучший выход из спора: <https://www.zakon.kz/4553669>
4. Шермухаметов Б. Шипп Д.: Мировое соглашение сторон: можно ли оспорить или только обжаловать?- <https://www.zakon.kz/193578->
5. Юков М.К Процесс - форма жизни материального закона ЭЖ - Юрист.-2001 год

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МЕР ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ УГРОЗАМ МЕЖДУНАРОДНОГО ТЕРРОРИЗМА В ЦЕЛЯХ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ НА НАЦИОНАЛЬНОМ И МЕЖДУНАРОДНОМ УРОВНЯХ

Актуальность выбранной темы продиктована нашей современной действительностью. Среди самых печальных и трагических событий, переживаемых человечеством в современный исторический период вызывают вопросы, связанные с интересами всего мирового сообщества. Терроризм в любых формах своего проявления превратился в одну из опаснейших по своим масштабам, непредсказуемости и последствиям общественно-политических и моральных проблем, с которыми человечество входит в XXI столетие.

На сегодня международный терроризм – это уже не только и не столько диверсанты-одиночки, угонщики самолетов и убийцы-камикадзе. Современный терроризм – это мощные структуры с соответствующим их масштабам оснащением.

Отличительными особенностями современного международного терроризма являются:

- формирование международных и региональных руководящих органов для решения вопросов планирования террористической деятельности, подготовки и проведения конкретных операций, организации взаимодействия между отдельными группами и исполнителями, привлекаемыми к той или иной акции;
- возбуждение антиправительственных настроений в обществе в целях успешной борьбы за влияние и власть;
- проникновение в общественные и государственные политические, экономические и силовые структуры;
- создание разветвленной сети центров и баз по подготовке боевиков и обеспечения операций в различных регионах мира [1].

В свете вышеизложенного чрезвычайно важное значение приобретает задача координации международных усилий в борьбе с терроризмом. Современное международное право выработало целый ряд международных конвенций универсального и регионального характера, которые на основе четких критериев устанавливают в качестве предмета своего правового регулирования взаимное сотрудничество государств в борьбе с международным терроризмом.

Преодоление международного терроризма требует коллективных усилий всего мирового сообщества, а также связь современного феномена международного терроризма с другими актуальными глобальными проблемами современности [2].

Говоря о ситуации, складывающейся сегодня в сфере борьбы с терроризмом, следует подчеркнуть, что эта проблема является проблемой международного характера. Это предполагает, что в решении этой задачи должны быть задействованы не отдельные специально создаваемые для этой цели антитеррористические центры или даже правоохранительные органы и спецслужбы. Для борьбы с этой всеобщей угрозой необходимо объединение усилий всех государственных и общественных структур, ветвей власти, средств массовой информации. Нужна стратегия борьбы с терроризмом.

Необходимо четко определить и назвать источники и детерминанты террористических проявлений, к числу которых, могут быть отнесены: падение жизненного уровня населения, снижение степени социальной защиты, правовой нигилизм в обществе, обострение политической борьбы, рост национализма и сепаратизма, несовершенство законодательства, падение авторитета власти и принятие ее представителями непродуманных решений.

Изживание терроризма – длительный процесс, предполагающий создание необходимых объективных и субъективных условий для достижения этой цели. При этом невозможно уничтожить терроризм силовыми, террористическими же средствами: насилие неизбежно порождает насилие. Важно убедить общество, все политические силы в том, что спекуляция на объективных трудностях и противоречиях, силовой вариант их решения – это путь ведущий к катастрофе.

Одним из важнейших направлений деятельности государств должно стать совместное взаимодействие по предупреждению, локализации и прекращению региональных всплесков экстремизма, так как отдельные конфликты, вызванные террористами, могут стать причиной дестабилизации в других государствах.

Казахстан принимает активное участие в деятельности борьбы с терроризмом с того момента, как провозгласил себя 16 декабря 1991 году независимым и суверенным государством. Особое внимание уделяя нормативно-правовой базе, Казахстан принял ряд многочисленных законов и подзаконных актов.

Казахстан, являясь важной страной в Центральной Азии и принимая активное участие в деятельности борьбы с терроризмом, уважает, соблюдает нормы и принципы международного права, так в Конституции РК от 30 августа 1995 г в статье 8 сказано, что РК уважает принципы и нормы международного права, проводит политику сотрудничества и добрососедских отношений между государствами, их равенства и невмешательства во внутренние дела друг друга, мирного разрешения международных споров и отказывается от применения первой вооруженной силы [3]. Казахстан считает, что международное сотрудничество в борьбе с терроризмом должно осуществляться в полном соответствии с нормами международного права, а также поддерживает дальнейшее совершенствование антитеррористических договорных механизмов, в том числе в отношении принятия Всеобъемлющей конвенции о борьбе с международным терроризмом. Казахстан является членом ряда региональных антитеррористических структур: Антитеррористического центра СНГ, Региональной антитеррористической структуры ШОС, Организации Договора о коллективной безопасности [4].

Казахстан присоединился ко всем тринадцати международным универсальным конвенциям о борьбе с терроризмом.

РК принимает активное участие в международных организациях. Развитию внешнеполитической деятельности Республики Казахстан на международном уровне в рамках международных организаций было положено начало еще в 1992 году, при вступлении Казахстана в ООН. РК неукоснительно выполняет требования Резолюции СБ ООН и ежегодно представляет Национальный доклад о проделанной работе в Контртеррористический Комитет ООН.

Так, например по инициативе казахстанской миссии при ООН в пригороде Нью-Йорка состоялось выездное заседание (ретрит) с участием делегаций стран-членов организации. Главная тема дискуссий – обсуждение инициативы Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева о принятии Кодекса поведения по достижению мира, свободного от терроризма. Участники ретрита высоко оценили усилия Казахстана в сфере противодействия международному терроризму, а также важность и своевременность выдвинутой Главой нашего государства инициативы по принятию Кодекса поведения. Делегации всех региональных групп ООН, руководители Контртеррористического комитета Совета Безопасности организации, эксперты обменялись мнениями по актуальным вопросам межгосударственного сотрудничества по борьбе с терроризмом, включая судебную, правоохранительную деятельность и обмен информацией. Касясь Кодекса поведения по достижению мира, свободного от терроризма, предложенного Казахстаном, участники заседания отметили, что данный документ призван усилить исполнение резолюций Совета Безопасности и Генассамблеи ООН. По мнению экспертов, данное мероприятие способствует укреплению сотрудничества и доверия между

специалистами в сфере контртерроризма. По итогам встречи отмечалось, что Казахстан в составе Совбеза ООН проводит последовательную политику в сфере контртерроризма, выполняя инклюзивную, транспарентную и эффективную работу. За столом переговоров были представлены все региональные группы ООН, которые примут участие в дальнейшей выработке компромиссных решений и подходов по Кодексу поведения и, в целом, по контртеррористической проблематике.

Таким образом, создание эффективного механизма противодействия международному терроризму должно, прежде всего, происходить в рамках постоянного совершенствования законодательства, что, в свою очередь, предусматривает углубленное изучение международно-правовых аспектов данной проблемы. Поэтому поиски эффективных мер по правовому регулированию борьбы с любыми проявлениями терроризма не должны прекращаться, а это требует укрепления возможностей и потенциала для борьбы с терроризмом на национальном и международном уровне.

Литература

1. Конвенция о борьбе с актами ядерного терроризма (Нью-Йорк, 14 сентября 2005 г.)
2. Косов Ю.В. Международный терроризм как глобальная проблема // anthropology.ru
3. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.)
4. Бакаев А.К. Терроризм как геополитический вызов международной безопасности. Проблемы борьбы с терроризмом в современных условиях. - Алматы: АГУ им. Абая, 2013.

А.К. Балжанова, Ж. Кажыбаева
г. Астана (Казахстан)

НЕОБХОДИМОСТЬ МАРКИРОВКИ ТОВАРОВ, СОДЕРЖАЩИХ ГМО В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

С каждым годом растет недовольство всего человечества объемами и скоростью распространения генетически модифицированных организмов (ГМО). Согласно закону Республики Казахстан от 21 июля 2007 года № 301-III «О безопасности пищевой продукции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.04.2016 г.) генетически модифицированные объекты - сырье и продукты растительного и (или) животного происхождения, полученные с использованием методов генной инженерии, в том числе генетически модифицированные источники, организмы [1]. К ним относятся генетически модифицированные (ГМ) культуры и продукты питания (трансгены). К основным причинам такого отношения можно отнести:

- непрогнозируемое генетическое загрязнение органических и традиционных сельскохозяйственных культур, растений;
- неоднозначное влияние ГМ-продуктов на здоровье человека; финансовые потери как некоторых фермеров, так и целых государств. [2]

Согласно закону Республики Казахстан от 21 июля 2007 года №301-III «О безопасности пищевой продукции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.04.2016 г.) товары, содержащие ГМО требуют обязательной маркировки, а также, запрещается применение ГМО в продуктах детского питания, в лечебно-профилактических, медицинских и диетических продуктах. Над данной проблемой

маркировки ГМО в РК работала группа юристов во главе с Евгением Климовым (биолог-эколог, инженер-эколог, юрист).

Несмотря на то, что де-юре внесены поправки в закон "О безопасности пищевой продукции", де-факто этот пункт законопроекта не показал себя в действии. Источником данной информации стало интервью Евгения Климова [3]. В данном интервью говорится о детском питании с маркировкой "без ГМО", в котором при проверке состава в российской лаборатории было найдено ГМО. Юристы занялись данным вопросом, но здесь не обошлось без давления со стороны производителей данного детского питания. Со временем данный вопрос сошел на нет. Что же касается многих товаров, имеющих маркировку "не содержит ГМО", то настоящий состав данных продуктов остается неизвестен, по крайней мере в РК. На данный момент в РК есть только одна лаборатория ТОО «Нутритест», созданная на базе Казахской Академии Питания в 2000 году, т.е. данная лаборатория является монополизированной, мнение экспертов не может являться объективным. Так как известно из опыта, что на них может оказываться давление со стороны производителей товаров. Для того, чтобы перепроверить результаты, полученные в "Нутритест", требуется перенаправить образцы в зарубежные лаборатории. А это не только достаточно затратно, но и требует времени. К моменту окончания исследования у проверяемого товара может пройти срок годности.

По мнению биотехнолога Юрия Кима, в интервью газете «Деловой Казахстан»: "продукты, содержащие ГМО, беспрепятственно проникают на казахстанский рынок, несмотря на наличие закона, обязывающего указывать на упаковке продукта наличие генетически измененных компонентов. Это связано с недостатком специальных лабораторий для выявления трансгенных организмов и отсутствием четко прописанных правил по потреблению ГМ продуктов" [4].

Если обратиться к зарубежной практике использования трансгенов в продуктах питания, то здесь страны разбиваются на 2 противоположных лагеря. Одни выступают за использование ГМО, другие против. На данный момент в России производить ГМО официально не разрешено. Но это не мешает в производстве продуктов использовать импортные добавки и концентраты [5]. Многие страны Европы на законодательном уровне полностью отказались от использования трансгенов: например, Швейцария, Франция, Австрия, Греция, Польша. По всему миру создаются зоны, свободные от использования ГМО (ЗСГМО). На сегодняшнее время в следующих странах созданы ЗСГМО (в качестве примера приведена лишь малая часть из списка ЗСГМО):

Венесуэла - страна полностью объявлена свободной от ГМО, введен государственный запрет;

США - четырьмя графствами штата Калифорнии принято решение о запрете ГМ-культур, более в 80 городах штата Вермонт сторонники выступают с призывами о запрете ГМ-культур, два города в штате Мэн объявлены свободными от ГМО;

Чили - в стране запрещено продавать продукты питания, содержащие ГМО;

Япония - территория общей площадью более чем 6 тысяч гектар провозглашена свободной от ГМО.

На мировом уровне создана Европейская сеть регионов, свободных от ГМО. Участниками берлинской конференции в 2006 году был принят манифест "О зонах и регионах свободных от ГМО, о биоразнообразии в Европе".

Исходя из полученного материала можно сделать вывод о том, что в РК нужно проводить более качественную проверку товаров, заявленных как "не содержит ГМО". Это следует делать как для импортируемых, так и для экспортируемых товаров. Ведь, если казахстанские производители желают выйти на международный рынок, их продукция должна соответствовать международным стандартам. Следует дать понять казахстанскому потребителю важность использования экологически чистых продуктов, а также объяснять весь недооцененный вред, причиняемый организму использованием

продуктов, содержащих трансгены. Уже известно негативное влияние трансгенов на половые органы и репродуктивные функции, нарушение гормонального баланса, бесплодие, образование опухолей, гибель потомства [6]. Казахский потребитель в большинстве своем не понимает влияния ГМО, а западный покупатель в противоположность нашему заинтересован в правильности и полезности продуктов массового потребления. В этом и состоит задача молодого поколения – донести до общественности правду о использовании ГМО путем создания публикаций в научных журналах.

Литература

1. Закон Республики Казахстан от 21 июля 2007 года № 301-III «О безопасности пищевой продукции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.04.2016 г.)
2. Зоны, свободные от ГМО/ Под ред. В.Б. Копейкиной, 2007 год.
3. ГМО в Казахстане. Детское питание: съедобные мутанты. Автор: Альмира Маметаева.
4. Судьба ГМО в Казахстане. Трансгенные культуры, что они собой представляют и нужны ли они нам? Автор: Сергей Барановский.
5. Продукты с ГМО: как потребитель может получить достоверную информацию? Автор: Максим Федоров.
6. Правда о ГМО тщательно скрывается. Автор: Диана Нигматуллина.

Т.Е. Даурембекова
Астана қ. (Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СУИЦИД МӘСЕЛЕСІ: КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Қазіргі таңда қоғамда суицид мәселесі өзекті сұрақтардың бірі болуда, себебі статистикалық мәліметтерді қарастыратын болсақ әлеуметтің кейбір салалары бойынша тұрақтылығын сақтауда, әсіресе, түзеу мекемелерінде, өндіріс орындарында, оқу орындарында, тұрмыста және өзге де салаларында бой алуда. Адамдардың өзіне қол жұмсау мәселесі тек қана Қазақстанда ғана емес, сонымен бірге әлемдік деңгейде де дабыл соғуда. Осыған орай, осы мәселені шешу үшін мемлекет тарапынан және қоғамдық бірлестіктерінен тиімді әрекеттер жасалуы қажет.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша әлемде жыл сайын 800 000 аса өзін-өзі өлтіруі тіркеледі екен. Әлемде суицидтен әрбір 40 секунд ішінде орташа есеппен бір адам өледі екен [1]. Осы ұйымның зерттеуі бойынша әлемдегі суицид көрсеткіштеріне байланысты барлық мемлекеттерді үш топқа жіктейді екен, соның ішінде Қазақстанды бірінші топқа кіргізіп, статистикалық есептеуі бойынша 100 мың адамға шаққанда 20 адамнан жоғары келеді. Мысалы, Гайана – 44.2, Корея Республикасы – 28.9, Шри-Ланка – 28.8, Литва – 28.2, Мозамбик – 27.4., Непал – 24.9, Танзания – 24.9, Қазақстан – 23.8, Латвия – 22.9, Қытай – 22.2, Словения – 21.9, Индия – 21.1 [2]. Қазақстан дүниежүзінде 8 орында, суицид жағдайы жоғары елдердің қатарында.

Қазақстан Республикасының Бас прокуратураның арнайы есеп және құқықтық статистика комитетінің статистикалық мәліметтері бойынша республикада 2018 жылы 10 ай ішінде 2979 суицид тіркелген, ал 2017 жылы 10 айда 3093 есепке алынған екен. Аталған статистикалық мәліметті талдайтын болсақ, суицид әрекеттері басқа облыстарымен салыстырғанда ең көп жасалған жер Шығыс Қазақстан облысында

тіркелген екен, мысалы, 2018 жылы 10 ай ішінде 360 суицид тіркелсе, ал 2017 жылы 10 айда 413 тіркелген [3].

Ресей ғалымдардың Ю.В. Синягин, Н.Ю. Синягина суицид мәселелерін зерттеуінде «Өзін-өзі өлтіру – бұл адамның шешілмейтін деп көрінетін мәселеге реакциясы, мысал ретінде, нашақорлық, қаржылық қиындықтары, жұмысты табуға мүмкіндігінің жоқтығы, қауіпті физикалық ауруы, бұзылған отбасындағы балалық шағы, жақын туыстарының өлімі, қоғамнан оқшаулануы» деген ойларын келтіреді [4, 9 б.].

Өз кезегінде келесі атақты ресейлік ғалымдар С.В. Бородин және А.С. Михлин суицидтің негізгі себептерін жіктеуге талпыныс жасалған еді, оған:

1. Жеке-отбасылық:

- отбасындағы жанжалдар, ажырасу (жасөспірімдер үшін – ата-аналардың ажырасуы);

- жақын туыстарының ауруы мен өлімі;

- жалғыздық, сәтсіз махаббаты;

- жыныстық дәрменсіздігі;

- қоршаған адамдардың тарапынан қорлауы және т.б.

2. Денсаулық жағдайы:

- психикалық ауытқулары;

- соматикалық аурулары;

- кемтарлығы.

3. Қоғамға жат жүріс-тұрысымен байланысты жанжалдары:

- қылмыстық жауаптылықтан қорқынышы;

- масқаралайтын немесе басқа жазадан қорқынышы;

4. Оқумен немесе жұмыспен байланысты жанжалдары.

5. Тұрмыстық-материалдық қиыншылықтары.

6. Басқа да себептері [5, 19 б.].

Осыдан, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының арнайы есеп және құқықтық статистика комитетінің республика бойынша 2018 жылдың 10 ай ішінде жасалған адамдардың өз-өзіне қол жұмсауға итермелейтін себептерді зерттеп, келесі қызықты статистикалық мәліметті келтіреді, бұл:

- жалғыздық (оқшаулану сезімімен) – 272;

- ауыр материалдық жағдайы (банкроттық, жалғыздық) – 142;

- жағымсыз тұрмыстық жағдайы – 66;

- жақын туыстарымен жанжалдық қарым-қатынасы – 85;

- ата-аналарымен жанжалдық қарым-қатынасы – 13;

- оқу (жұмыс) орны бойынша жанжалдық қарым-қатынасы – 6;

- отбасылық қарым-қатынасының үзілуі (ажырасуы) – 44;

- қаламаған жүктілігі – 3;

- ауыр соматикалық ауруы – 99;

- жақын адамды жоғалтуы (өлімі) – 18;

- әлеуметтік мәртебесін жоғалтуы – 2;

- жазадан, ұяттан қорқыныш сезімі (қылмыстық жауаптылық) – 11;

- анықталмағаны – 1168;

- басқасы – 1030.

Ал, суицидтің жас шамасы және жынысы бойынша салыстырып талдап қарастыратын болсақ, бұл ер адамдары – 1831, әйел адамдар ішінен – 1638 құраған екен. Мысалға, ер адамдар ішінен 25-44 жас шамасында ең көбірек жасалса, ал әйел адамдар ішінен 18-29 жаста өз-өзіне қол жұмсайды екен [3].

2018 жылғы III тоқсан деректері бойынша Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жалпы санынан жұмыспен нәтижелі қамтылғандар үлесі 89,7%, жұмыспен нәтижесіз қамтылғандар – 10,3% құрады. 2018 жылғы қарашада жұмыссыздар

саны, бағалау бойынша 442 мың адамды, жұмыссыздық деңгейі 4,8% құрады. Жұмыспен қамту органдарында 2018 жылғы қараша айының соңына 142,3 мың адам ресми тіркелген. Тіркелген жұмыссыздар үлесі жұмыс күшінің санының 1,6%-ын құрады [6].

Қазіргі уақытта АҚШ мемлекетінде жүргізілген зерттеуге сәйкес, адамдар қылмыскерлер қолынан емес, өмірден өз еркімен өздеріне қол жұмсауынан өлгендері көбірек болуда. Осыған байланысты АҚШ Сенаты ел үшін адамдардың өзін-өзі өлтіруден алдын алу бастапқы маңызды тапсырма деп шешті. Осы мақсатта арнайы ұйымдар мен психологиялық көмек орталықтары құрылуда. Мысал ретінде, American Foundation For Suicide Prevention ретінде осындай ұйымды айтуға болады. Бұл ұйым өзіне-өзі қол жұмсаған адамдарға психологиялық көмек көрсету ғана емес, сонымен бірге кез келген адам үшін тиімді жалпы ақпарат береді: егер сіздердің жақын туыстарыңыз өзіне қол жұмсаған болса не істеу керек сияқты; суицид туралы адамды қалай анықтауға болады ретінде және т.б. [7].

«Үміт» халықаралық орталығы аясында жұмыс жасайтын «Boys&Girls Club» халықаралық бағдарламасының қызметін де атап өту қажет. Бағдарламаның негізгі мақсаты – отбасына барынша көңіл бөлу, клубтарда жұмыс істейтін ата-аналарға көмек көрсету [8]. Осы клубтық бағдарламалардың артықшылығы – олар жасөспірімдердің дамуын дамытып, тереңдете түседі, оларға өз қабілеттерін, пайдалылығын және қоғамға қатыстылығын түсінеді, сондай-ақ жасөспірімдердің жеке және жас ерекшеліктерін ескереді.

Қазіргі уақытта мемлекет тарапынан суицид мәселесімен күресу мақсатында 2018-2021 жылдарға Қазақстан Республикасында халық арасынан барлық жас санаты арасынан суицидті алдын алу бойынша шаралар жоспарын қабылдауда. Бұл іс-шараны суицидті алдын алудың бір жолы ретінде қарастыруға болады.

Жоғарыда айтылғанды қорытындылай келе, суицид әрекеттерін алдын алу үшін келесі ұсыныстар келтіріледі, бұл: біріншіден, арнайы мамандырылған 24 сағатта жұмыс істейтін телефон арқылы психологиялық көмек көрсететін жоғары білікті психоаналитик мамандардың орталықтандырылған ұйымды құру; екіншіден, оқу орындарында психологтың жұмысын және де педагогтың тәрбие жұмыстарын күшейту, сондай-ақ, оқу орындарында және жұмыс мекемелерде, түзеу мекемелерде психолог маманның жұмысын күшейту; үшіншіден, суицид әрекеттеріне итермелейтін себеп пен жағдайды талдай келе мемлекет тарапынан тиімді бағдарламаларды жетілдіру. Біздің ойымызша осындай іс-шараларды жетілдіру арқылы Қазақстандағы суицидтің статистикасын азайтуға септігін тигізер еді.

Әдебиеттер

1. Электрондық ресурс: <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2018-02/kazakhstan-lidiruet-po-chislu-samoubiystv-v-centralnoy-azii>;
2. Электрондық ресурс: <http://hronika.info/mir/306275-sostavlen-reyting-stran-mira-po-kolichestvu-samoubiystv.html>
3. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының арнайы есеп және құқықтық статистика комитетінің 2017 және 2018 жылдарға арналған статистикалық мәліметтер // Электрондық ресурс: www.pravstat.kz
4. Синягин Ю.В., Синягина Н.Ю. Детский суицид: психологический взгляд. – СПб.: КАРО, 2006. – 176 с.
5. Погодин И.А. Суицидальное поведение: психологические аспекты: учеб. пособие // 3-е изд., стереотип. – М.: 2016. -336 с.
6. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері // Электрондық ресурс: <http://stat.gov.kz>
7. Беляева К.В. Суицид как социальная проблема в Американском обществе. Вестник Забайкальского государственного университета. Аспирант №1 (7). 2010. – 4 с.

К.С. Калдыбаев, К. Далабаева
г. Астана (Казахстан)

ПРОЦЕДУРА МЕДИАЦИИ КАК АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ СПОСОБ РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Целью данного исследования является выявление проблем и возможных путей решения в сфере проведения медиации, а также выработка перспектив ее развития с целью повышения эффективности применения разрешения правовых споров с участием третьей нейтральной стороны – медиатора.

Медиация - это процедура урегулирования спора (конфликта) между сторонами при содействии медиатора (медиаторов) в целях достижения ими взаимоприемлемого решения, реализуемого по добровольному согласию сторон.

Сферой применения медиации могут выступать: гражданские, трудовые, корпоративные, коммерческие, семейные, информационные и другие споры.

Медиация (лат. mediate – быть посередине) возникла во второй половине XX века. Местом ее рождения можно назвать сразу несколько стран – США, Австралию и Великобританию, объединенных англосаксонской системой права. Позже такой способ разрешения конфликтов распространился и в Европе, а в настоящее время его активно используют в Японии, Китае, Корее, Индии и многих других странах.

В казахском обществе испокон веков существовала традиция разрешать конфликты с помощью уважаемых аксакалов и биев. Современные медиаторы предлагают возродить ее в новом свете и в рамках закона.

28 января 2011 года в Казахстане был принят закон «О медиации», который законодательно закрепил альтернативный способ урегулирования споров путем обращения конфликтующих сторон к медиатору. Таким образом, была сформирована нормативно-правовая основа для внедрения и развития института медиации [1].

На сегодня в обществе не сформировалось единого понимания сути деятельности медиаторов. Большинство населения едва знакомо с профессией медиатора и, как следствие, имеет к ней невысокий уровень доверия.

В целом, основной проблемой развития медиации является отсутствие комплексного и системного подхода, как в законодательном регулировании данной процедуры, так и в практической деятельности государственных органов и гражданского общества.

Основными препятствующими факторами использования услуг медиаторов выступают:

- низкая осведомленность населения о понятии медиации и, как следствие, сомнения в результативности подобного метода решения проблем;
- низкий уровень развития институтов гражданского общества: реальное обращение и эффективная работа системы медиации будет возможна только при зрелом гражданском обществе;
- граждане Казахстана не имеют возможности обратиться в соответствующие правовые институты из-за правовой безграмотности и информационного вакуума;
- на сегодня в Казахстане не создано эффективных механизмов нейтрализации трудовых и гражданских конфликтов.

В свете реализации Концепции правовой политики Республики Казахстан на 2010-2020 годы актуален вопрос о привнесении в процессуальное законодательство и правоприменительную практику элементов восстановительного правосудия - медиации, внесудебного урегулирования конфликтов. Данная необходимость обусловлена как гуманизацией уголовной, гражданской и др. политики, так и необходимостью оптимизации процессуальных процедур [2].

Президент РК Н.А.Назарбаев в своем выступлении «Социальная Модернизация Казахстана-20 шагов к обществу труда» при поручении фонду национального благосостояния «Самрук казына» говорил об усилении работы по созданию и использованию структуры и процедур медиации, что позволит снизить уровень конфликтности в обществе и нагрузку на суды.

В Послании Президента РК, Лидера нации Н.А. Назарбаева «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства» были определены основные приоритеты развития, в том числе и развитие институтов внесудебного урегулирования споров [3].

Сейчас в Казахстане действует “Единый центр услуг”, где работают специалисты, прошедшие обучение основам медиации. Идею медиации активно продвигали такие видные государственные деятели Казахстана, как И. И. Рогов, С.Ф. Бычкова, С.А. Дьяченко и другие. Особая роль в принятии законопроекта «О медиации» принадлежит Президенту Республики Казахстан Нурсултану Назарбаеву.

Каковы же главные преимущества медиации?

1. Медиация ориентирована на конструктивный поиск взаимовыгодных решений.
2. При разрешении спора с помощью медиации достигнутые договоренности отвечают реальному положению вещей, что делает их осуществление обоюдно приемлемым и естественным.
3. При проведении медиации обстановка, организация, регламент и содержание процесса могут быть определены индивидуально.
4. Сфера частных интересов сторон полностью защищена, поскольку процесс медиации является конфиденциальным.
5. Медиация помогает сэкономить время, деньги и эмоциональные силы участников спора.

В Германии медиация гармонично встроена в систему правосудия. Например, медиаторы работают прямо при судах, значительно снижая количество потенциальных судебных тяжб. В большинстве немецких школ права введен постоянный курс медиации. Также создана и успешно действует Международная ассоциация интегрированной медиации, которая объединяет медиаторов более чем из 10 стран мира [6].

Австрия одна из немногих стран мира, где профессия медиатора внесена в список профессий и предоставленная выбору абитуриента как будущей специальности наравне с другими популярными специальностями [6].

В Индии, когда соглашения, достигнутые в ходе медиации, имеют одинаковую силу с третейскими (арбитражными) решениями, независимо от того, было ли дело возбуждено в рамках судебного производства, или нет.

Если в Казахстане инициаторами медиации являются стороны по обоюдному решению то, например во Франции, Бельгии, Австрии инициатором медиации является прокурор, который является неприемлемым, т.е. неприемлемость аналогичного подхода к отечественному казахстанскому институту прокуратуры.

Для обеспечения максимального развития в стране института медиации необходимо:

1. Не допущение коррупции;
2. Пропагандирование медиативной деятельности в средствах массовой информации (социальные ролики, репортажи, серийные передачи) и путем внедрения дополнительного курса обучения в средних и высших учебных заведениях;

3. Создание профессиональной базы для подготовки компетентных специалистов;
4. Разработка единой концепции развития медиации в Казахстане и оказание качественных услуг по решению и профилактике конфликтов в различных сферах;
5. Развитие институтов гражданского общества и всестороннее изучение практического опыта зарубежных стран, успешно применяющих механизмы медиации;
6. Устранение пробелов, внесение поправок в закон РК «О медиации», также медиативная деятельность должна функционировать по принципу прозрачности и транспарентности;

Мы верим, что будущее подтвердит это и совсем скоро медиация будет восприниматься обществом как полезный и привычный атрибут цивилизации и демократии правового государства.

Литература

1. Закон РК «О медиации» от 28 января 2011 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.10.2015 г.)
2. О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года/Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858
3. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А.Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» (Астана, 14 декабря 2012 года)
4. Дмитриев А.В. Конфликтология, Гардарики. – М., 2000. – С. 223
5. Романовская С. «За медиацией – будущее!» // ВР – «Безупречный обзор»-2014 - № 12 С. 58
6. Загайнова С.К., Ярков В.В. «Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации)» - Москва-Берлин: издательство. Infotropic. media, 2011. - 232 с.

Г.А. Канафина, А.А. Маденова
Астана қ. (Қазақстан)

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРЫЛҒАН СОТТАЛҒАН ТҰЛҒАЛАРДЫ АҚЫСЫЗ ЖҰМЫСТАРДЫ ОРЫНДАУҒА ТАРТУ

Бас бостандығынан айыру орындарындағы сотталғандардың қоғамға пайдалы еңбегінің маңыздылығына ешкімнің күмәны жоқ. Тарих көрсеткендей, сотталғандардың еңбегіне деген қоғамның көзқарасы біртіндеп өзгеріп отырған, алғашында бас бостандығынан айырудың тек жазалаушы элементі тән болған, қазіргі кезде маңызды экономикалық пайда келтіретін еңбек сотталғандардың түзелуіне әсер ететін негізгі элемент ретінде қарастырылады. Бұл тұрғыда Қазақстан да шет қалмады, заң шығарушы еліміздің Қылмыстық атқару кодексінің 7-бабында қоғамға пайдалы еңбекті сотталғандарды түзеудің негізгі құралдарына жатқызады, сотталғандар үшін еңбектің тәрбиелік ықпалы заңгерлер арасында да мақұлданған пікір болып саналады.

Бәрімізге белгілі, бүгінгі күні елімізде бас бостандығынан айырылған сотталғандардың еңбегінің екі түрі бар, олар ақылы еңбек және ақысыз еңбек. Еңбектің екі түрі де міндеттілік сипатқа ие, еңбек студент бас тарту немесе еңбек студенті тоқтату әрекет етуші заңнама бойынша жазаны өтеудің бекітілген тәртібін өрескел бұзу болып саналады. Осы жерде айта кету керек, егер сотталған адамның ақылы еңбектен бас тартуы

жауаптылыққа әкеп соқтырса, ал ақысыз еңбектен бас тарту жазалау шараларын қолдануға әкеп соқтырады.

Бұл мақалада біз тек бас бостандығынан айырылған сотталған тұлғаларды ақысыз жұмыстарды орындауға тартуға қатысты мәселелерге өз көзқарасымызды білдіреміз, сотталғандарды басқа да еңбекке тартумен байланысты өзге сұрақтарды қарастырмаймыз.

Бас бостандығынан айырылған сотталғандарды еңбекке тарту мәселесін қарастырған кезде сотталған адамды түзетуге бағытталған болу керек деп санаймыз, яғни ең алдымен, сотталған адамның санасының оң тұрғыда өзгеруіне әсер ету керек. Яғни ақысыз еңбек сотталған адамның санасын оң тұрғыда өзгертпесе де, оған жағымсыз әсер етпеуі керек. Бас бостандығынан айыру орындарындағы еңбектің өзі сотталған адамның ерекше жағдайына қарай психологиялық тұрғыдан бірқалыпты әсер етпейтіндігін есте сақтаған жөн. Кейбір авторлардың сотталғандарды олардың жазаларын өтеу кезінде жұмыстың түрін таңдаудың шектеулі жағдайларында мәжбүрлі түрде еңбек етуге тарту, олардың еңбекке деген көзқарастарын өзгертеді, еңбекке жазалау сипатын береді, бұл сотталғандар еңбегінің психологиялық, субъективтік факторын құрайды деген пікірлері өте дұрыс болып саналады.

Сотталғандардың түзелуіне еңбектің әсері туралы көп айтуға және жазуға болады, алайда егер еңбек тиісті дәрежеде және бүгінгі күнгі ерекшеліктерді есепке ала отырып ұйымдастырылмаса, және бұл ең алдымен ақысыз еңбекке қатысты болса, бұл тұрғыда еңбектің ешқандай тәрбиелеу ықпалы болмайды. Ал шындық мынадай боп келеді, бүгінгі күні біріншіден, сотталғандар мекемеішілік субмәдениетке сай мекемені абаттандыру бойынша жұмыстарды өздеріне лайық көрмейді, мұны олар көнуге мәжбүр болып табылатын жамандық ретінде көреді. Екіншіден, бас бостандығынан айыру орындарының әкімшілігі мекемені абаттандыру бойынша жұмыстарды сотталғандарға, әсіресе олардың түсінігінше лагерь өмірінде оларға мұндай еңбек тыйым салынған «криминалды беделділерге» әсер етудің бір тәсілі ретінде қарастырады. Бұл тұрғыда ақысыз еңбек жазалау үшін және сотталғандарды тәртіп бұзушылар деп санау үшін таптырмайтын сылтау деп санайтын Ю. Александровтың пікірі өте орынды болып келеді [2]. Сонымен қатар, қандайда бір «криминалды беделдінің» беделін түсірудің бір тәсілі болып, оның мекемені абаттандыру бойынша жұмыс істеуі барысында бейне баспаға түсіріп, оны сотталғандар арасында тарату болып табылатыны жасырын емес. Сотталғандардың кейбір бөлігінің мұндай жұмыстарға деген қатынасы басқа сотталғандардың көзқарасына әсер етеді. Бұл жерде мұндай жұмыстарға тартудың кезектілігінің мүлтіксіз сақталуы туралы айтпай-ақ қоюға да болады. Керісінше, мекеме әкімшілігі мен «криминалды беделділер» арасындағы келісім арқылы мұндай жұмыстарды атқарудан сотталғандардың кейбір бөлігі босатылған жайдайлар жиі орын алады, мұндай жағдайларда әділеттілік принципі бұзылып, заңның және билік өкілінің беделі төмендейді. Бұл қалыптасқан жүйенің де өз тарихы бар, ұрпақтан ұрпаққа мекеме әкімшілігі мен «криминалды беделділер» арасындағы құпия күрес жалғасып келеді.

Басқаша айтқанда, аумақты абаттандыру бойынша ақысыз еңбекті қарастыру кезінде біз, бүгінгі күні мекеме әкімшілігі мен ондағы жазасын өтеушілер арасындағы теріс қарым-қатынас моделінің қалыптасқандығын түсінуіміз керек. Бұл қарым-қатынас тұйық шеңберге айналған, яғни мекеме әкімшілігі жылдар бойы абаттандыру бойынша жұмыстарды сотталғандарға, әсіресе сотталғандар арасында «беделге ие» тұлғаларға қарсы әсер ету шаралары ретінде пайдаланды. Ал сотталғандардың көпшілік бөлігі екі оттың арасында қалып, қайсыларының талаптарына сай келерлерін білмей, бұл жұмыстарды оң тұрғыда қабылдауы мүмкін емес болып келеді, сондықтан да оның қандай да бір тәрбиелеу ықпалы жайлы айту мүмкін емес.

Бұл жерде заң шығарушының негізгі ойы түсінікті және әділетті, сотталған адам кез келген бостандықтағы адам сияқты өзінің тұрғылықты жерін абаттандырумен өзі айналысу керек. Алайда, бұл қай кезде адамның міндеті, ол адам сотталған ба немесе жай

адам ба маңызды емес, ал қай кезде тұлғаның кемсітілуі туралы сөз қозғаған жөн екенін түсінуіміз қажет. Өйткені тұлғаның өз тұрғылықты жерін тәртіпке келтіруі бойынша еңбектенуі оның табиғи міндеті екені ешқандай дау туғызбайды, ал біреу үшін және ақысыз еңбек ету, онымен қоса жазалау қатерімен жұмыс істеу ол ішкі қарсылықты туғызады және сотталған адамның түзелуіне ешқандай әсер етпейді.

Ақысыз еңбектің тиімсіздігі, халықаралық стандарттарға сәйкес келмеуі жекелеген ғалымдардың еңбектерінде аталып өтеді. Мысалы, Ю. Александров бұл институттың зияндылығын атап өтіп, ақысыз еңбекпен сотталған адамдар тек өз тілегі бойынша ғана шұғылдануын ұсынады [2]. М.Ш. Курманғали қылмыстық-атқару заңнамасының сотталған адамның ақысыз еңбектен бас тартқаны үшін жауаптылықты көздейтін нормалары халықаралық-құқықтық стандарттарға қайшы келетінін атап өтіп, мұндай жауаптылық режимді өрескел бұзуы ретінде емес, тек еңбек қатынастары шегінде туындауы керек деп санайды.

Бұл пікірмен келісу қажет деп санаймыз және ақысыз жұмысты бекіту шындығында да құқыққа сай емес және халықаралық стандарттарға қайшы деп есептейміз. № 111 ЕХҚ Конвенцияның 1- бабында еңбек саласындағы кемсітушіліктер туралы бөлімі «кемсітушілік» терминінің анықтамасын бекітеді және бұл термин «әлеуметтік тегіне қарай жасалатын еңбек және қызмет саласындағы мүмкіндіктер немесе өтініштер теңдігін бұзуға немесе жоюға соқтыратын қандай да болсын айырмашылық, жол бермеушілік немесе артықшылық» деп түсіндіріледі. Сотталғандарды ұстаудың минималды стандарт ережелеріне сәйкес сотталғандар белгілі жүйе шегінде өзінің еңбегі үшін әділетті сыйақы алуы тиіс және сотталғандардың еңбегі оларға жан күйзелісін тудырмауы керек [2]. 1996 жылғы Еуропа әлеуметтік партиясының 1-бөлімінде (4-пункті) барлық еңбек етушілер қалыпты өмір сүру деңгейін ұстау үшін әділетті сыйақы алуға құқылы деп бекітеді [3].

Сонымен бірге біздің ойымызша, Ю. Александров ұсынған бұл жұмыстарды орындаудың еріктілігі принципіне көшу, сотталғандардың қалыптасқан жаңдайларын есепке алғанда, мекеменің аумағын абаттандыру мен мәдени-тұрмыстық жағдайды жалпы жақсартуды қоспағанда, тіпті ұйықтайтын және тұрмыстық жайларды тәртіпке келтіру кезінің өзінде біраз қиындықтар туғызуы ықтимал. Осыған орай, сотталғандардың құқықтарын толығырақ қорғау және еңбекті пайдалану арқылы түзелу мақсатына жету үшін, сотталғандар ақы төленбей тартылатын «түзету мекемелерін және оларға тиесілі аумақтарды абаттандыру және мәдени-тұрмыстық жағдайларды жақсарту бойынша жұмыстар» түсінігін заңнамалық тұрғыдан талдап, мүмкіндігінше ақы төленетіндей жұмыстар көлемін кеңейткен жөн деп санаймыз. Біздің ойымызша, бұл абаттандыру бойынша жұмыстардың ішкі психологиялық мазмұнын өзгертіп, сотталғандар мен мекеме әкімшілігінің бұл жұмыс түрлеріне деген көзқарасын өзгертеді.

Мысалы, неміс түрмелерінде сотталғандар еңбек етуге міндетті болып табылады, бірақ Германияның пенитенциарлық мекемелері үшін жұмыстардың экономикалық көрсеткіштері маңызды емес, ең бастысы адамның бұл мекемеден қандай адам болып оралатынында, сонымен қатар мекеме аумағын абаттандыру бойынша жұмыстар үшін ақы төленеді [2].

Осыған орай, біз сотталғандарды ақы төленбейтін жұмыстарға тарту, егер ол өз-өзіне қызмет етумен байланысты болмаса, кемсітушілік болып танылып, оның еңбегіне лайықты ақы алу құқығын бұзу деп санаймыз, сонымен қатар сотталған адам қоғамдық орындардағы жұмыстарға тартылатын болғандықтан оның еңбегіне ақы төлеу қажет ойлаймыз. Өйткені еркін қоғамда мұндай жұмыстардың тұрақтылық сипатына қарай ақы төленеді.

Сонымен бірге кез келген адамның, сонымен қатар сотталған адамның өз тұрғылықты жері мен жұмыс орнын өз бетінше және тегін тәртіпке келтіруі оның табиғи міндеті болып табылады деп санаймыз. Жатақхана және жергілікті аумақ шегіндегі ортақ пайдаланылатын орындарды тазалап жинауды күнделікті сотталғандардың қатарынан

тағайындалған кезекшілердің күшімен және жалпы шаруашылық күндері (мысалы, аптасына бір рет) барлық сотталғандардың ортақ күшімен жүргізу қажет, бұл жағдайда жұмыстарды орындаудың негізгі қағидасы болып әділетті кезекпен болу керек. Ал абаттандыру бойынша қалған жұмыс түрлері біздің ойымызша, ақы төлене отырып және еріктілер қатарымен жүзеге асырылуы қажет.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі 2014 ж. 5 шілдедегі №234 – V ҚРЗ
2. Калеева Т. Это горькое слово «неволя» // Казахстанская правда, 1995, 24-тамыз
3. Кузенный А. Тюремные «каникулы», или к чему ведет безработица среди осужденных // Советы Казахстана, 1994, 29-наурыз

**Е.В. Крушинская, А.А. Адилова,
К. М. Далабаева
г. Астана (Казахстан)**

К ВОПРОСУ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ ОТДЕЛЬНЫХ НОРМ ИСЛАМСКОГО ПРАВА В ПРАВОВУЮ СИСТЕМУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Статья посвящена анализу основных тенденций имплементации отдельных норм исламского права в правовую систему Республики Казахстан на современном этапе. Правовая система Казахстана, как явление непостоянное и изменяющееся, имеет свой вектор развития, который определяет наиболее важные направления изменения, совершенствования правовой системы.

В первую очередь мы обратимся к элементам внедрения исламского банкинга в правовую систему РК, во вторую – к запуску первой в Казахстане исламской ипотеки.

В 2009 г. законом Республики Казахстан от 12 февраля 2009 г. № 133-IV, закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 г. N 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» был дополнен новой главой «4-1. Особенности создания и деятельности исламских банков», нормы которой открывают возможности для создания и деятельности исламских финансовых институтов в Казахстане и мощного финансирования казахстанской экономики [1].

Казахстан уже имеет некоторый опыт внедрения положений исламского права в национальное законодательство, например, создание параллельной системы и применение Исламской Экономической Модели (где Исламский банкинг – это всего 1%, но это большие деньги, триллионы, которые служат нашей стране). При этом следует отметить, что значительные возможности для развития исламских институтов Казахстана заключены в казахстанском гражданском праве (законодательстве). На перспективу имеется возможность открытия лизинговой компании (иджары) и др. исламских институтов гражданского права.

Основной целью исламской экономики является поиск альтернативного решения для актуальных проблем современности, прежде всего – в сфере финансов.

В настоящее время в Казахстане большое внимание уделяется вопросам исламского финансирования, обладающего, по мнению экспертов, большим потенциалом. Более того, Казахстан, как отмечает председатель правления «Al Hilal Bank» Мухаммед Берро, имеет огромный потенциал именно в сфере исламского финансирования, поэтому AlHilalBank «идет по пути дальнейшего развития исламского банковского дела на

территории республики с тем, чтобы к 2020 году Казахстан стал центром исламского финансирования в СНГ» [2]. Известный эксперт по исламскому банкингу, профессор экономики, доктор Мохаммед Чейкер еще в 2008 г. также отмечал, что «Казахстан уже играет важную роль на финансовом рынке стран СНГ, и это позволило бы стране стать пионером в продвижении новых финансовых услуг через исламские банковские системы». По мнению эксперта, исламские банки в Казахстане нужны и для развития здоровой конкуренции [3].

Как известно, в Казахстане исламское финансирование стало популярным для диверсификации банковских займов в период кредитного бума, когда казахстанские банки начали оформлять такие экзотические финансовые инструменты, как мурабаха, где заем выплачивается в рассрочку, а процент замещается наценкой «за обслуживание».

В настоящее время, хотя в Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 г. «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» и внесены соответствующие дополнения по вопросам исламского банкинга, по осторожному мнению казахстанских экономистов, только ближайшие годы покажут, насколько эффективными окажутся принципы ведения финансового бизнеса по-исламски в Казахстане [4, с.134-135].

В Республике создана правовая основа для организации деятельности исламских банков и организации исламского финансирования:

- 22 июля 2011 года принят Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам организации исламского финансирования», в соответствии с которым разрешен выпуск государственных исламских ценных бумаг, а также расширен перечень эмитентов корпоративных исламских ценных бумаг. В отношении продуктов исламского банкинга действует отдельный налоговый режим, предусматривающий налоговые стимулы эквивалентно традиционным финансовым операциям (финансовые операции освобождены от налога на добавленную стоимость).

- 27 апреля 2015 года принят Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам страхования и исламского финансирования», включающий вопросы исламского страхования, банкинга и лизинга. В данном Законе рассмотрены вопросы исламского страхования [6].

- 24 ноября 2015 года Главой государства подписан Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам неработающих кредитов и активов банков второго уровня, оказания финансовых услуг и деятельности финансовых организаций и Национального Банка Республики Казахстан». Законом предусматривается совершенствование существующей структуры выпуска государственных исламских ценных бумаг и создание условий для конвертации традиционных банков в исламские банки.

- Предусмотрена возможность реорганизации традиционного банка в форме конвертации в исламский банк и определены порядок выдачи и основания отказа в выдаче разрешения уполномоченным органом на добровольную реорганизацию банка в форме конвертации в исламский банк постановлением Правления Национального Банка Республики Казахстан от 28 января 2016 года № 15 «Об утверждении Правил выдачи разрешения на добровольную реорганизацию банка в форме конвертации в исламский банк и отказа в выдаче разрешения».

В 2018 г. АО «Исламский банк «Al Hilal» запускает первую в Казахстане исламскую ипотеку. Воспользоваться новым продуктом, построенным по принципам исламского финансирования, на данный момент смогут жители Алматы, Астаны и Шымкента как для приобретения жилья, так и для рефинансирования уже существующей ипотеки в другом банке. При этом новый продукт рассчитан для всех, вне зависимости от вероисповедания [6]. Исламская ипотека предоставляется через инструмент Мурабаха и отличается от

традиционной отсутствием процентной ставки, так как это запрещено правилами и принципами Шариата. Структура продукта выглядит следующим образом: банк покупает жилье и далее продает его клиенту с наценкой в рассрочку, при этом наценка заранее известна клиенту и остается фиксированной на весь срок финансирования. В основе продукта прозрачность и выгода: клиент сразу видит конечную цену за жилье.

Еще одной отличительной особенностью продукта является удобный метод выплат. Большинство клиентов традиционных банков считает наиболее удобным аннуитет, но при его выборе итоговая стоимость ипотеки обычно значительно возрастает в зависимости от срока ипотеки. Схема оплаты по исламской ипотеке банка AHNilal предполагает равные платежи на протяжении всего срока финансирования, так же как и аннуитет, однако переплата, свойственная ему, отсутствует.

Запуск исламской ипотеки является важным шагом для развития исламского банкинга в Казахстане. Это один из первых розничных продуктов исламского финансирования, рассчитанных на физических лиц.

В целях укрепления исламского банкинга в Казахстане необходимы следующие меры:

- дальнейшая гармонизация всего действующего законодательства в сфере исламского банкинга с Законом Республики Казахстан от 31 августа 1995 г. «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан»;
- регулярное повышение информированности населения страны об исламском банковском деле (проведение различных семинаров, конференций, «круглых столов» и иных тренингов не только для различных учреждений, бизнес-структур, вузов и иных организаций, но и всех категорий населения страны);
- введение учебных курсов по вопросам исламского банкинга в вузах и колледжах страны.

В целом широкое внедрение исламских принципов финансирования в Казахстане должно самым позитивным образом дополнить развитие отечественного финансового рынка и открыть новые возможности для дальнейшего мощного финансирования казахстанской экономики.

Мы также считаем объективными и очень важными процессы сближения правовых систем, гармонизации и унификации законодательств, восприятия правовых концепций и институтов из права иностранных государств. Но мы против необдуманного и неграмотного воздействия на казахстанскую правовую систему, грозящего, по крайней мере, дестабилизацией и существенным отклонением от развития нашего законодательства в рамках уже выбранных путей укрепления нашего государства и национальной экономики, а также международной кооперации. Любому восприятию иностранных правовых институтов и понятий должно предшествовать детальное и ответственное комплексное исследование политических, экономических, социальных и культурных предпосылок и последствий такого восприятия, с обязательным использованием всего доступного набора методов сравнительного правоведения.

Литература

1. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 г. N 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1995 г., N 15-16, ст. 106; с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2018 г.
2. Дайрова О. К 2020 году Казахстан может стать центром исламского финансирования в СНГ: Интервью председателя правления AHNilalBank Мухаммеда Берро // КУРСИВЪ. – 2010. – 23 сентября.
3. Уулу Б.Б., Павловская О. Исламский фактор // Республика: Деловое обозрение. – 7 октября 2008 г.

4. Тулембаева А.Н. Перспективы развития исламского банкинга в Казахстане и России //Актуальные проблемы торгово-экономического и финансового сотрудничества Казахстана и России в условиях глобального кризиса: материалы 5-ой казахстанско-российской научно-практической конференции (г. Алматы, 21 апреля 2010 г.) / Отв. Ред. Б.К. Султанов. - Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2010. – С.131-136.

5. <http://nationalbank.kz/?docid=1186&switch=russian>

6. [http://muslim.kz/ru/Первая исламская ипотека запущена в Казахстане](http://muslim.kz/ru/Первая_исламская_ипотека_запущена_в_Казахстане). 04 октябрь 2018.

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ

ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ

Г.Д. Тажбенова, З. Нурмаганбетова,
А. Акпаев
г. Астана (Казахстан)

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ (НА ПРИМЕРЕ АЭРОПОРТА г. АСТАНА)

Сегодня государство является крупнейшим участником национальной экономики любой страны. Бюджетные (государственные) инвестиции, в отличие от частных направлены на рост и развитие человеческих ресурсов, восстановление природных ресурсов для достижения экономических выгод и конкретного социально-экономического эффекта.

В целях реализации Послания Главы государства народу Казахстана от 11 ноября 2014 года «Нұрлы жол – путь в будущее» была разработана Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2015 - 2019 годы (далее – Программа).

Цель состояла в разработке финансово-экономического обоснования проекта «Строительство нового терминала и реконструкция аэропорта г.Астаны» с целью обеспечения финансирования проекта из средств Республиканского бюджета Республики Казахстан (целевой трансфер из Национального фонда Республики Казахстан) в соответствии с бюджетным законодательством Республики Казахстан.

Объектом является инвестиционный проект «Строительство нового терминала и реконструкция взлетно-посадочной полосы аэропорта г. Астана», реализуемый субъектом квазигосударственного сектора – акционерным обществом «Международный аэропорт Астана».

Аэропорт – сфера транспортных услуг, предприятие, предназначенное для обеспечения регулярных воздушных перевозок пассажиров и грузов любыми самолетами, независимо от их принадлежности и форм собственности. Аэропорт включает в себя аэродром, аэровокзал, грузовые терминалы, технические службы и т.д.

Основные услуги аэропортов включают в себя услуги по обслуживанию авиакомпаний, грузоперевозчиков и пассажиров, а также техническое обслуживание воздушных судов.

В рамках реализации Государственной программы по развитию транспортной инфраструктуры до 2020 года в отрасли гражданской авиации продолжается работа по расширению инфраструктуры аэропортов. В частности, на сегодня в аэропортах страны проведена реконструкция 13 посадочных полос и 9 терминалов. Что касается аэропортов областных центров, то их реконструкция будет полностью завершена до 2019 года. В рамках программы сети внутриобластных воздушных линий на сегодня решен вопрос о строительстве и реконструкции 16 аэропортов местных воздушных линий, рассредоточенных в районных центрах регионов.

В настоящее время чуть более 86% пассажирских перевозок осуществляется авиакомпаниями «Эйр Астана» и «SCAT». На рынке международных сообщений доля казахстанских компаний составляет 51%.

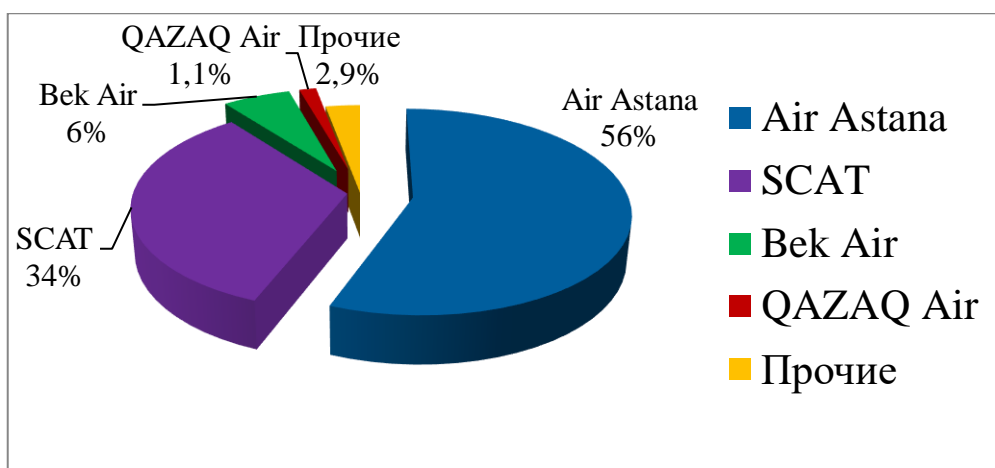

Рисунок 1 – Доли казахстанских авиакомпаний, выполняющих регулярные международные перевозки (Источник: Комитет гражданской авиации РК.)

В республике действуют 20 аэропортов, 9 аэропортов находится в доверительном управлении холдинга по управлению аэропортами - ТОО «Airport Management Group» (Астана, Костанай, Шымкент, Кокшетау, Петропавловск, Кызылорда Актобе, Павлодар и Атырау), 2 в коммунальной собственности (Усть-Каменогорск, Семей). 5 аэропортов находятся в частной собственности (Алматы, Боролдай, Караганды, Тараз и Уральск) и 3 аэропорта находятся в доверительном управлении (Актау, Балхаш и Жезказган).

Таблица 1 – Прогноз основных производственных показателей аэропорта г. Астана с 2015 по 2029 гг.

Наименование	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Операции взлета и посадки ВС	51 448	59 058	72 214	76 520	84 934	93 078	98 391	101 749
Пассажиры	3 256 199	3 793 921	4 662 662	5 064 264	5 705 429	6 346 298	6 809 143	7 147 182
Грузы/почта	13 377	15 769	18 644	21 521	24 472	27 448	30 335	32 596
Наименование	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	
Операции взлета и посадки ВС	104 882	108 128	111 338	114 470	117 349	119 970	122 331	
Пассажиры	7 477 757	7 477 757	7 477 757	7 477 757	7 477 757	7 477 757	7 477 757	
Грузы/почта	34 875	37 320	39 872	42 513	45 150	47 772	50 365	

Результаты проекта:

1. Экономия времени и транспортных расходов населения в связи с возможностью пользоваться услугами аэропорта города Астаны в сумме 36 394,2 млн.тенге с учетом дисконтирования.

Данный результат означает, что благодаря реализации данного проекта будет полностью удовлетворен планируемый спрос населения на аэропортовые услуги. Раньше старый аэропорт г Астаны не успевал удовлетворять спрос клиентов на услуги, в связи с этим часть пассажиров обслуживались в аэропорте г.Караганды. Это требовало дополнительных затраты времени и денежных средств на транспортировку до г Астаны.

Общая стоимость экономии времени и транспортных расходов складывается по годам и дисконтируется. Полученная дисконтированная стоимость составляет 36 394 млн. тенге.

2. Валовой внутренний продукт от проекта в размере 76 170 млн. тенге.

3. Экономия времени на прохождение терминальных процедур (регистрации, получения багажа, прохождение таможенного и пограничного контролей) на сумму 1 450 млн. тенге.

Срок окупаемости вложений составляет 9 лет. Это означает, что приведенный по фактору времени суммарный экономический эффект (чистый денежный поток нарастающим итогом) становится положительным на 10 год после начала вложений. Дисконтированный срок окупаемости составляет – 12 лет. (ставка дисконтирования – 10,33%)

Чистый дисконтированный денежный поток (NPV) нарастающим итогом, составляет 6 236 млн. тенге.

Внутренняя норма доходности проекта составляет 12,7%, что свидетельствует о достаточной устойчивости проекта.

Индекс доходности проекта составляет 1,1. Это означает, что за расчетный период экономический эффект от реализации проекта в 1,1 раза превышает связанные с проектом затраты.

Социально-экономический эффект проекта выражен тремя конечными результатами:

1. Экономия времени и транспортных расходов населения в связи с возможностью пользоваться услугами аэропорта Астана.

2. Валовой внутренний продукт от проекта.

3. Экономия времени на прохождение терминальных процедур (регистрации, получения багажа, прохождение таможенного и пограничного контролей).

Бюджетная эффективность проекта составляет 62,7 млрд. тенге.

Таким образом, можно сделать вывод, что реализация инвестиционного проекта «Строительство нового терминала и реконструкция взлетно-посадочной полосы» соответствует критериям наличия высокой социально-экономической эффективности, средней бюджетной эффективности, средней окупаемости и реализуется в качестве государственного инвестиционного проекта способом участия государства в уставном капитале АО «Международный аэропорт Астана» на сумму бюджетных инвестиций в размере 39 млрд. тенге.

Литература

1. Данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан //Официальный сайт Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz>

2. Данные Комитета гражданской авиации Республики Казахстан //Официальный сайт Комитета гражданской авиации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. – Режим доступа: <http://aviation.mid.gov.kz>.

3. Отчет Lufthansa Consulting «Стратегия развития аэропортового холдинга АО «НК «КТЖ», 2013 г.

4. Айтуганова Г.Е. Повышение эффективности бюджетных инвестиций: тенденции и проблемы. // Публикация G- Global – 2015 г. – Режим доступа: <http://www.group-global>

5. Балдин К. В., Воробьев С.Н. Управление рисками: учебное пособие // Москва, Юнита-Дана – 2010 г.

6. Инвестиционный менеджмент, учебное пособие/ Бочаров В.В Санкт Петербург: Питер , 2010. – С.17

АНАЛИЗ МЕР ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ПО ПРИВЛЕЧЕНИЮ СПЕЦИАЛИСТОВ В АПК В КАЗАХСТАНЕ

I. Введение. Занятость населения в Послании Президента народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» рассматривается в качестве основного направления социально-экономической модернизации страны, роста уровня жизни граждан, стабилизации и дальнейшего развития экономики Казахстана. Модернизация рынка труда связана с модернизацией экономики. Этот процесс приведет к высвобождению трудовых ресурсов в традиционных отраслях экономики. Реализация задач Послания станет дополнительным источником занятости и роста реальных доходов граждан. Планируется создание и развитие новых индустрий, где потребуется около 20 тысяч новых рабочих мест. Развитие агропромышленного комплекса, как нового драйвера экономики, и кооперация более 500 тысяч домашних хозяйств и малых фермерств, ставят новые задачи по привлечению трудовых ресурсов [1].

Таким образом, в Казахстане принимаются активные меры по решению многих вопросов развития социально-трудовых отношений, позволяющие своевременно и гибко реагировать на ситуацию, складывающуюся на сельском рынке труда, реально поддерживать продуктивную занятость сельского населения, регулировать обеспечение отрасли кадрами – профессионалами.

В аграрной политике государства огромное внимание уделяется техническому перевооружению агропромышленного комплекса, внедрению современных технологий в сельхозпроизводство, необходимых для увеличения объемов выпуска качественной продукции и сырья. Также стало больше уделяться внимания молодым специалистам, получившим сельскохозяйственное образование, от которых зависит будущее сельскохозяйственного сектора Казахстана.

II. Постановка задачи. АПК является одним из важных секторов экономики, который формирует продовольственную и экономическую безопасность страны, а также трудовой и поселенческий потенциал сельских территорий. Аграрная сфера является одним из динамично развивающихся направлений экономики, где создаются благоприятные условия для трудоустройства специалистов. Однако, несмотря на это, республика испытывает дефицит кадров. Это, прежде всего, связано со спецификой трудовых ресурсов сельского хозяйства в силу особенностей производственного процесса.

III. Теория. Механизм формирования и регулирования рынка труда должен постоянно совершенствоваться в увязке с требованиями рыночных методов хозяйствования, структурными и институциональными преобразованиями в экономике. При этом следует признать, что приоритетами в развитии аграрного образования является обеспечение его доступности для сельской молодежи, подготовка конкурентоспособных на сельском рынке труда, квалифицированных кадров соответствующего уровня и профиля, заинтересованных работой в сфере сельскохозяйственного производства и смежных с ним отраслях экономики.

Должны быть организованы переподготовка и повышение квалификации работников аграрного сектора, создание на базе передовых хозяйств, НИИ и университетов центров распространения знаний, консультационных центров и демонстрационных площадок по практике применения передовых технологий, с обеспечением доступа к ним для всех заинтересованных субъектов АПК, также центры распространения знаний для формирования вертикальной кооперации между поставщиками сырья и переработчиками на базе перерабатывающих предприятий.

IV. Результаты экспериментов. В стране принят ряд заслуживающих внимания организационно-экономических и нормативно-правовых актов, программ и проектов, в которых нашли отражение механизмы реализации этих задач, обеспечивающие в конечном счете повышение эффективности использования сельских трудовых ресурсов, улучшение социальных условий жизнедеятельности людей на селе [2].

Однако, несмотря на принимаемые государством меры в использовании трудовых ресурсов села и росте занятости населения в сельской местности немало недостатков, а именно:

1. Низкая конкурентоспособность отечественных научных разработок.
2. Неэффективная система распределения финансирования на научные исследования.
3. Недостаточное финансирование аграрной науки.
4. Неразвитость механизмов передачи научных результатов в производство.
5. Низкая доля трудоустройства в сельскохозяйственных предприятиях выпускников учебных заведений аграрного профиля.
6. Низкая степень мотивации молодых специалистов для закрепления на селе.

Основными факторами в решении вышеперечисленных проблем, являются:

1. экономические условия – устойчивое развитие предприятий аграрного сектора, приемлемая, стабильно выплачиваемая заработная плата;
2. социальные условия жизнедеятельности - жилищные условия, культура сельского быта, инфраструктура сельской местности;
3. правовые – совершенствование законодательно-правовых и нормативных документов в области труда и социально-трудовых отношений в сельском хозяйстве, с учетом его особенностей;
4. для объективной оценки состояния использования трудовых ресурсов в сельском хозяйстве и прогнозирования перспективы их развития, необходимо восстановить в стране ранее действовавшие индикаторы производительности труда.

Необходим механизм регулирования трудообеспеченности сельскохозяйственных предприятий и повышение эффективности использования трудовых ресурсов в сельскохозяйственном производстве. С его помощью должны быть решены многие социально-экономические проблемы, формирование продовольственного рынка, функционирование сельскохозяйственных предприятий, рациональная занятость конкретного работника, возрождение сёл [2].

V. Обсуждение результатов. При анализе АПК выделяются следующие проблемы: слабая профессиональная подготовка кадров; старение кадров, сопровождающееся нежеланием молодых специалистов работать в сельском хозяйстве; высокая сменяемость руководителей и специалистов из-за отсутствия экономической стабильности в аграрном секторе; несовершенство существующих методов оценки образовательных потребностей в АПК; нехватка финансовых ресурсов у хозяйств.

В настоящее время важнейшей задачей является преодоление отставания села от города по уровню и условиям жизни. При этом отток молодых специалистов сельскохозяйственных специальностей приводит к сворачиванию необходимой для нормальной жизни инфраструктуры. В связи с этим, необходимо осуществление программных мероприятий в части оказания услуг для нужд АПК на основе государственных контрактов. Программа позволит реализовать единый механизм государственной поддержки молодых специалистов и их семей, обеспечит создание условий для активного использования системы долгосрочного жилищного кредитования при решении жилищной проблемы молодых специалистов на селе. Согласно данным органов управления АПК в субъектах республики в последние годы на предприятиях сельского хозяйства остаются трудиться около 35% выпускников вузов соответствующих специальностей.

VI. Выводы и заключение. На основе вышесказанного, можно сделать вывод, что эти меры позволят повысить конкурентоспособность аграрного сектора путем тесной интеграции науки, образования и производства, разработки отечественных научных разработок, трансферта зарубежных прорывных инновационных проектов и их ускоренного внедрения в производство, повышения качества подготовки и переподготовки кадров, востребованных на аграрном рынке страны.

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 г.
2. Лузина У. С., Маслова Ж. А., Гаг А. В. Современное состояние обеспеченности кадрами агропромышленного комплекса // Молодой ученый. - 2016. - №6.5. С. 125-127.

А.С. Исмаилова, А.С. Оразбаева
г. Астана (Казахстан)

ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТОДОВ КАЛЬКУЛЯЦИИ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ В МОЛОЧНОМ СКОТОВОДСТВЕ

Существующие методы калькулирования себестоимости продукции молочного скотоводства существенно отличаются друг от друга. Так, в практике бухгалтерского учета, широко используется метод калькулирования себестоимости скотоводства без затрат на побочную продукцию. При исчислении себестоимости побочная продукция (навоз), оцененная по заранее установленным в хозяйстве ценам, вычитается из общей суммы затрат, а оставшаяся сумма составляет себестоимость основной продукции. Распределение затрат на содержание молочного стада между двумя основными видами продукции в молочном скотоводстве – молоком и приплодом – осуществляется в соответствии с обменной энергией кормов. На молоко приходится 90% от затрат на содержание молочного стада (за вычетом побочной продукции – навоза), а на приплод – 10%. Применяя данный метод калькулирования на практике, как правило, не вся побочная продукция приходится, и в результате искусственно завышается себестоимость основной продукции. Кроме того, в разных организациях наблюдается разная оценка побочной продукции.

При распределении затрат методом коэффициентов происходит исчисление себестоимости условной продукции, а затем натуральной. Определение условной продукции осуществляется с помощью коэффициентов.

При пропорциональном методе исчисления себестоимости продукции затраты распределяются между объектами калькуляции пропорционально выбранной базе. В качестве базы распределения могут быть цены реализации, условное поголовье и т.д.

Наиболее информативным при принятии управленческих решений является нормативный метод учета затрат. При нормативном методе отдельные виды затрат на производство учитывают по текущим нормам, обособленно ведут оперативный учет отклонений фактических затрат от норм с указанием мест их возникновения, причин и виновников, фиксируют изменения норм в результате внедрения организационно-технических мероприятий и определяют влияние этих изменений на себестоимость продукции. Фактическая себестоимость продукции складывается из суммы затрат по текущим нормам, отклонений от норм и изменений норм [1,2].

Как правило, процесс исчисления себестоимости продукции молочного скотоводства предусматривает применение нескольких методов. Так, при исчислении молока и приплода в сельскохозяйственных предприятиях применяют метод исключения затрат на побочную продукцию, а затем пропорциональный метод.

Используемые методики исчисления себестоимости продукции молочного скотоводства не в полной мере отвечают современным требованиям. Основываясь на традиционных положениях калькулирования себестоимости, данные методики не учитывают отдельные аспекты рыночных отношений, отсюда возникает необходимость разработки новых подходов к формированию себестоимости данной продукции.

В связи с этими особенностями, можно предложить формирование себестоимости продукции молочного скотоводства осуществлять по местам возникновения затрат, которые выделены в бизнес-процессы в соответствии с физиологическими группами животных. При этом различные бизнес-процессы выполняют различные функции по отношению к полному циклу производства продукции. Так, вспомогательные и обслуживающие бизнес-процессы, затраты которых являются косвенными к производственным бизнес-процессам производства молока, в дальнейшем подлежат распределению. Затраты производственных бизнес-процессов подлежат распределению при калькулировании продукции на основную продукцию, сопряженную и побочную.

Проведенный по данным предприятия ТОО Агрофирма «Родина» сравнительный анализ исчисления себестоимости продукции молочного скотоводства, представлен в таблице.

Таблица – Исчисление себестоимости продукции молочного скотоводства на примере ТОО Агрофирма «Родина» за сентябрь 2017 года

Показатель	Сумма затрат по видам продукции молочного скотоводства, тыс. тг.				Всего
	Побочная продукция (навоз)	Прирост живой массы коров	Приплод	Молоко	
Натуральные показатели	909 т	62,13 ц	<u>1 222 гол.</u> 342,17 ц	45 020 ц	-
Традиционный метод исчисления себестоимости продукции					
Себестоимость продукции, 1 ед./тг.	13,2	-	3 975,5 14 197,6	971,2	-
Всего затрат	12	-	4 858	43 722	48 592
Предлагаемый метод исчисления себестоимости продукции					
Бригада по навозоудалению	91	-	-	-	91
Участок по воспроизводству стада	-	-	111	-	111
Цех отела коров	-	-	1 800	-	1 800
Цех раздоя коров	-	-	-	11 236	11 236
Цех производства молока	-	674	899	20 900	22 473
Цех сухостойных коров	-	-	2 895	-	2 895
Итого переменных затрат	91	674	5 705	32 136	38 606

Производственная себестоимость продукции, 1 ед./тг.	100	10 848	4 669 16 673	7,1	-
Итого постоянных затрат	-	-	-	9 080	9 080
Всего полных затрат	91	674	5 705	41 216	47 686
Полная себестоимость продукции, 1 ед./тг.	100	10 848	4 669 16 673	915,5	-

Принимая за базу распределения по местам возникновения затрат «цех производства молока» количество энергии продукции коровы, распределим затраты согласно рассчитанным коэффициентам: на производство молока – 0,93; на прирост живой массы – 0,03 и на рост приплода – 0,04. Таким образом, сумма затрат по местам возникновения затрат распределится следующим образом: на производство молока – 41 800 тыс. тенге ($0,93 \times 44 946$), на прирост живой массы – 1 348 тыс. тенге ($0,03 \times 44 946$), на приплод – 1 798 тыс. тенге.

Постоянные затраты, оставаясь относительно неизменными по абсолютной величине, при росте производства становятся важным фактором снижения себестоимости продукции, так как их величина при этом уменьшается в расчете на единицу продукции [2,3].

Экономия по этим затратам может быть достигнута за счет осуществления организационно-технических мероприятий, обеспечивающих снижение их в расчете на единицу произведенной продукции. Распределяются по методу «директ-костинг» на реализованную продукцию.

По результатам расчетов разница между себестоимостью продукции молочного скотоводства по предлагаемой методике и традиционной, которая использовалась ранее в хозяйстве, составила по молоку 1111,4 тг./ц, что привело к завышению убытков от реализации молока за год в сумме 5 015,2 тыс. тенге. В то же время себестоимость 1 ц живой массы приплода занижена, и стоимость головы новорожденного теленка, исчисленная традиционным методом, составила 7 951 тг., что не соответствует реальной рыночной стоимости.

Таким образом, предложенная методика формирования затрат молочного скотоводства по местам возникновения затрат, выделенных в соответствии с бизнес-процессами, и их распределения по основным видам продукции позволит более точно определить себестоимость производимой продукции. При формировании себестоимости продукции, управлении затратами и их контроле предлагаемая система управленческого учета позволит учесть все факторы, влияющие на величину себестоимости. А в зависимости от стратегических и тактических целей позволит достичь необходимого размера себестоимости продукции молочного скотоводства.

При этом необходимо отметить, что вопрос о выборе тех или иных методов калькуляции себестоимости продукции должен решаться в каждой конкретной организации самостоятельно в зависимости от принятой модели управленческого учета и учетной политики [3,4].

Литература

1. Боярова З.Р. Калькулирование как метод учета затрат на продукцию молочного скотоводства // Экономические аспекты регионального развития: история и современность. – 2017. – № 40. – с. 192-196.

2. Пустовойт К.С., Гитман М.Б., Столбов В.Ю. Ситуационный центр предприятия как эффективный инструмент согласования интересов потребителя и производителя продукции // Actual problems of Economics. – 2014. – № 5 (155). – с. 541.

3. Сосненко Л.С., Гончаренко Г.В. Управленческие аспекты калькулирования себестоимости продукции молочного скотоводства // Экономический анализ: теория и практика. – 2012. – № 37 (292). – с. 44-49.

4. Т. Раскалиев Некоторые особенности создания стоимости молочных продуктов в Республике Казахстан // Экономика и статистика. – 2017. – № 3. – с. 58-61.

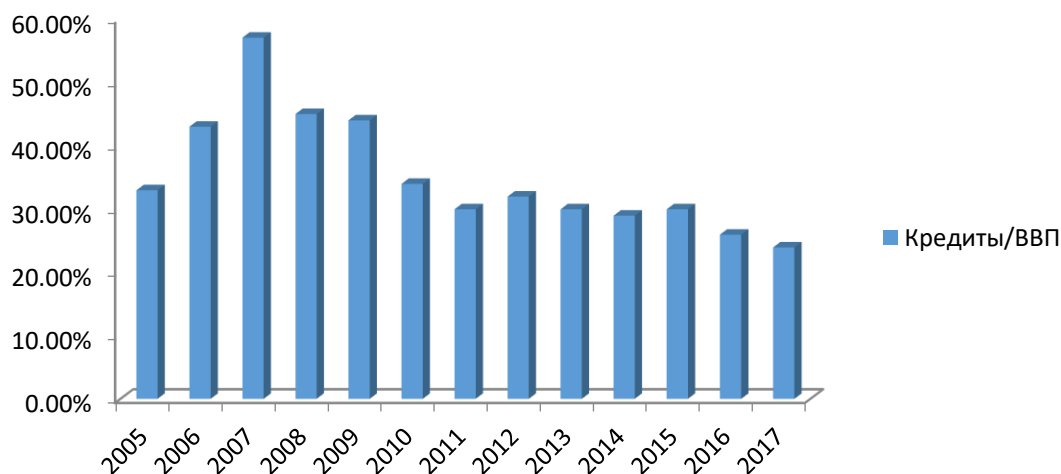
Б.А. Баймамыров
г. Астана (Казахстан)

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПРОБЛЕМ НА РЫНКЕ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Вхождение Казахстана в 30 лидирующих стран, требует эффективного формирования экономики банковских кредитов на уровень до 100% от ВВП. На конец 2017 данные значения для Казахстана составило только 24,2%. При сопоставлении с развитыми странами данные весьма незначительны.

Кредиты банков к ВВП на конец 2016 г.			
Страна	Кредиты/ВВП	Страна	Кредиты/ВВП
Казахстан (конец 2017)	24%	Турция	63%
Россия	48%	Норвегия	80%
Латвия	51%	Сингапур	150%
Саудовская Аравия	58%	Германия	182%
Канада	195%		

Интересно выделить, то что в Казахстане в 2007 величина банковских кредитов доходила до 56,5% от ВВП, однако в последующем данный факт показал что это был «Мыльный пузырь» который опирался на рынок недвижимости. Уже после всемирного экономического кризиса 2007-2008 гг. «оба пузыря стремительно сдулись», и все без исключения достижения банковской системы в сфере кредитования стремительно сошли на нет.

В показанном графике интересно выделить промежуток высоких цен на нефть (2010 – 2014). В данный период времени экономика Казахстана положительную динамику вследствие мощного потока нефтедолларов экономическое состояние Казахстана существенно окрепло. Но данное обстоятельство ни как не отобразилось на увеличении и свойстве кредитного портфеля банков. Доля кредитов от ВВП в данный период зафиксировалось в районе 31%.

Хуже того, решение проблем с проблемными кредитами, случившаяся в банковском секторе в 2017, ещё более уменьшила объем кредитов к ВВП и продемонстрировала, то что в «доходные» для страны годы в кредитных портфелях банков появились новые большие проблемы, никак не связанные с кризисом 2007-2008.

В 2017 экономика Казахстана улучшилась и продемонстрировала увеличение на 4%. 2018 году цены на нефть еще более выросли что предполагает усиление финансового состояния страны. Но данное состояние не внушает оптимизма. С учетом инфляции в реалии сегодняшнего состояния банковского сектора кредитный портфель продолжает снижаться. Наглядным примером снижения кредитного портфеля может служить отзыв лицензии у коммерческих банков (Астана банк, Эксим банк, Казах банк). Опираясь на выше изложенное можно сказать что важнейший показатель экономики – «Кредит к ВВП» продолжит снижаться в 2018г.

Таким образом, рост экономики и присутствие значительной степени излишней ликвидности в банковском секторе никак не приводит к увеличению кредитования. Из за чего это происходит?

Отвечая на данный вопрос можно сказать что существует четыре основные причины:

- структурные трудности нашей экономики (ограниченная область работы для банков);
- негативное влияние государства на рыночные отношения в финансовом секторе;
- потерянное время – несвоевременные действия Нацбанка по решению проблем банков второго уровня, сдержало рост финансовой сферы;
- высокие проценты на кредиты.

Структурные трудности экономики

К структурным проблемным вопросам, сдерживающим развитие рынка банковского кредитования, можно отнести следующие проблемы:

- малый и средний бизнес, которые и являются основными кредиторами банков, имеют низкую долю в экономике страны;
- госкомпании, которые захватывают значительную часть в экономике финансируются за счет субсидирования государством или у квазигосударственных

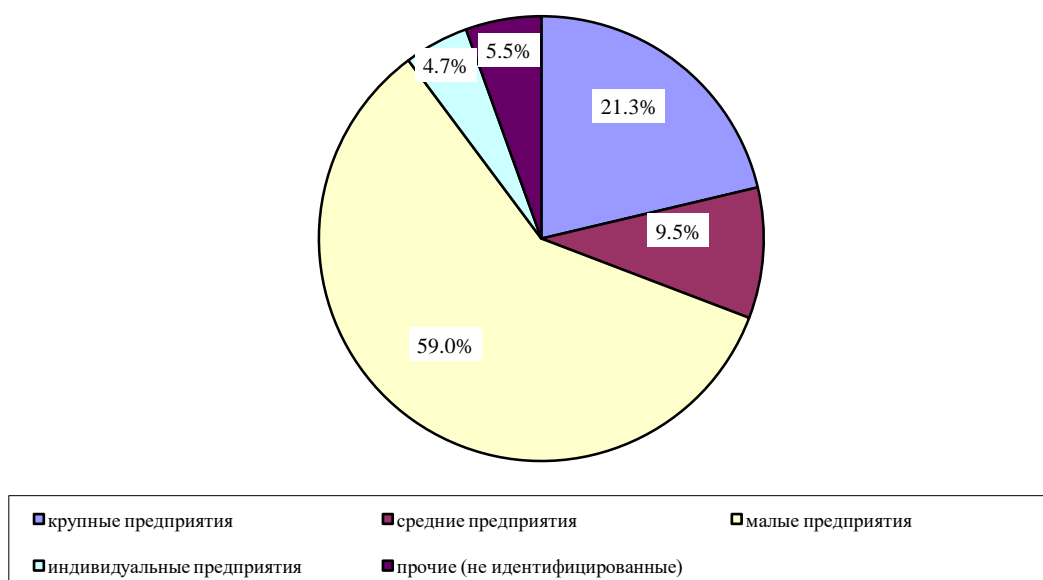
учреждений (ЕНПФ, «Байтерек»), или, вследствие собственной значимости, они финансируются из-за границей;

• частные недропользователи и другие крупные экспортеры также захватывают значительную часть в экономике и финансируются за границей, либо им помогает государство.

Например, по данным МВФ, долговые обязательства корпоративного сектора на конец 2016 оставляло 92% к ВВП (без торгово-кредиторской задолженности). Кредитный портфель юридических лиц банковской системы в то время составлял лишь 19% от ВВП. Это показывает что юридические лица для финансирования своей деятельности прибегали к кредитованию вне банковской сфере.

В соответствии со статистикой в 2017 доля мало и среднего бизнеса (в том числе ИП и КФХ) в ВВП страны составило 27%, и данная цифра выглядит завышенной, так как учитывалось только численность работающих в данной отрасли и не учитывался их доход или активы предприятия.

Согласно данным первого кредитного бюро, кредитный портфель банков и иных финансовых учреждений для бизнеса (юрлица и ИП) на конец марта 2018 состоял из:

Таким образом, практически 80% предпринимательских кредитов принадлежит к сектору МСБ, что охватывает только 27% от ВВП и данный сектор почти не увеличивается. При этом крупный бизнес меньше всего прибегает к банковскому кредитованию, находя ресурсы за ее пределами, что создает «узкое поле деятельности» для банков.

Здесь также надо отметить и государственные компании. Они имеют более высокий уровень доверия у внешних инвесторов, высокий кредитный рейтинг международных агентств, что позволяет кредитоваться вне банковского сектора. Кроме этого, их активно финансирует само государство.

При этом индивидуальный рейтинг этих государственных компаний (без государственной поддержке) практически во всех случаях значительно ниже. Если бы эти компании были приватизированы и полностью перешли в частные руки, то им снизили бы рейтинг и государство прекратило бы их финансирование. В этом случае они мгновенно бы начали брать кредиты в банковской системе.

К сожалению, несмотря на все программы по приватизации, ситуация с разгосударствлением только ухудшается. К концу 2007 актив «Самрук», «Казыны» и

«Казагро» составили 44% от ВВП. А к концу 2016 актив «Самрук-Казына», «Байтерека» и «Казагро» составили 59% от ВВП, или 74%, актив ЕНПФ.

Негативное воздействие страны на рыночные отношения.

Последующие факторы препятствуют формированию стандартных рыночных взаимоотношений в финансовом секторе.

- Практика государства по выдаче кредитов значительно ниже рыночных
- Государственные ресурсы (в том числе средства госкомпаний) распределяются среди банков на не рыночной основе.
- Пенсионные и бюджетные средства направляются на государственные бизнес проекты которые в рыночных условиях не нашли бы инвесторов.
- Нацбанк стал субсидировать единичные банки согласно ставкам существенно ниже рыночных.

На проблеме нерыночных процентных ставках остановимся позже. Что касается нерыночного распределения средств государственных компаний и холдингов, то здесь много примеров.

Недавно выпущена финансовая отчетность НУХ «Казагро» за 2017. В данном году компания признала убытки под обесценивание денег в банках второго уровня в объеме 97 миллиардов тенге (АО «Delta Bank», АО «Bank RBK», и АО «Qazaq Banki»). Еще нет вышел годовой отчет НУХ «Байтерек» и ФНБ «Самрук-Казына», однако очевидно, что согласно квартальному отчету, они также допускают определенные потери в деньгах, расположенных в данных банках. И это не единичные примеры. Мы все помним как спасали деньги ЕНПФ в некоторых банках.

Недавняя информация Нацбанка о том, что запланировано инвестиции ЕНПФ в ценные бумаги банков и корпоративных казахстанских эмитентов на сумму до 200 миллиардов тенге в объеме не более 50% от объёма выпущенных облигаций, является существенным шагом вперед. Получается в случае если не будет частных инвесторов готовых купить 50%, в таком случае ЕНПФ не будет вкладывать свои финансовые активы. Получается, если рынок не готов инвестировать в облигации какого либо банка, то государство не должно этим заниматься.

Это вполне рыночный подход инвестирования государственных и пенсионных денег (50/50 с рынком), при одном условии частные инвесторы, участвующие в рыночных торгах, не должны быть связаны с эмитентами ценных бумаг. Иначе это будет выглядеть, как сговор эмитентов и чиновников.

Проблемные кредиты: утерянное десятилетие.

Бремя проблемных кредитов отрицательно сказывается на развитии банковской системы в целом. Отказ от решений данной проблемы после финансового кризиса 2007-2008 имел место по двум причинам. Во-первых, ни сейчас, ни тогда отчетность банков не отражает реальной финансовой ситуации. Во-вторых, Нацбанк, скрупулезно проверяя каждый банк, имел полную картину по проблемным кредитам, однако последнее время не принимал ни каких шагов по решению данной проблемы.

Аргументы регулятора об этом то, что у него не было полномочий оперативного реагирования, видя трудности в банках, не выдерживают ни какой критики. Эксперты, понимающие в банковском законодательстве, докажут, то, что у него существовало много возможностей для того, чтобы незамедлительно найти решение сложившейся ситуации в банковской системе. При этом возможности регулятора существенно усилились в период банковского кризиса 2008-2009 годов.

Сейчас, когда наша экономика накопила довольно хорошие темпы роста, для Нацбанка наступил период переключиться с ужесточения регуляции к стимулированию и формированию банковской системы. Однако сейчас это не происходит. В настоящий момент переход от формализованного к риск ориентированному регулированию банков происходит полностью односторонне. Нацбанк усиливает и без того свои сильные

права и устанавливает дополнительные требования для коммерческих банков. Эта ситуация сдерживает развитие банков, усложняется его операционная деятельность, не решаются вопросы с проблемными кредитами.

Как решать данные проблемы?

Ответ довольно простой. Необходимо планомерно и целенаправленно решать проблемы на кредитном рынке Казахстана, мешающие его подъему. Решение данных вопросов должно проходить на уровне правительства, а не Нацбанка.

Казахстану необходимо смириться со слабым ростом кредитного рынка и повышением процентных ставок по кредиту. Так как решение даже на правительственном уровне тех проблем, которые мы имеем на кредитном рынке займу много времени.

Попытки правительства и национального банка решить сложившуюся ситуацию искусственным путем обречена на провал. Например, создать условия для дешевых кредитов, приведет к структурному дисбалансу экономики и к снижению кредитования.

М.Ж. Жұматай, А.Е. Райкұл
Астана қ. (Қазақстан)

«АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР» ПӘНІН ОҚЫТУДА ҮШТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ АРҚЫЛЫ ҚҰЗЫРЕТТІ ТҰЛҒАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Бүгінгі білім беру жүйесі модернизацияланған заманда көп тілді меңгертуге аса назар аударылып, жан-жақты жол ашылған. «Келешекке кемел біліммен», - деп Елбасы Н.Ә. Назарбаев айтқандай, келешекке терең біліммен қадам басып, әлемдік білім кеңістігінің құпияларына үңіліп, қоғамға бейім, өз қабілетін таныта алатын, жан-жақты дамыған, бірнеше тілді меңгерген құзыретті тұлғаны қалыптастыру басты мақсаттардың бірегейі болып отыр.

Үштілді оқыту – заман талабы. Үштілділік – бәсекеге қабілетті елдер қатарына апарар басты баспалдақтардың бірі.

«Үштұғырлы тіл» туралы идеяны мемлекет басшысы 2006 жылдың қазанында өткен Қазақстан халқы ассамблеясының XII құрылтайында жария етті. Ал 2007 жылғы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты халыққа Жолдауында «Тілдердің үштұғырлығы» атты мәдени жобаны кезең-кезеңімен іске асыруды ұсынды. Қазақстан бүкіл әлемде халқы үш тілді пайдаланатын мәдениетті ел ретінде танылуға тиіс. Бұлар: қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі.

Ағылшын тілі – әлемдік бизнес тілі, оны меңгеру – жастарға әлем танудың кілті болмақ. Ағылшын тілін білу біздің жастарға шексіз мүмкіндіктер ашады. Ол – жаһанданудың кепілі. «Ақпараттық технология дамыған қазіргі дәуірде күн сайын дерлік ағылшын тілі дүние жүзі халықтарының тілдеріне жаңа сөздер мен ұғымдар арқылы батыл ену үстінде. Бұл үдерістен бізде тыс қалмауымыз керек».

«Үштілділік – нақты тұлға, ұжым, халықтың белгілі бір қоғамда қарым-қатынас үдерісінде қажет болған жағдайда үш түрлі тілді алма-кезек қолдану құбылысы», - деп Б. Хасанұлы анықтама бергендей, бүгінде оны қолдануға жан-жақты күш салынууда.

Елбасының үштұғырлы саясаты аясында шетел тілін үйрену, оның қолданыс аясын кеңейту бүгінде кезек күттірмейтін өзекті де келелі мәселелердің бірі болып отыр. Алайда «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте», - деп ақын жырлағандай, өз тілінде еркін

сөйлеп, өз тілін құрметтейтін тұлғаны тәрбиелесек, өзге тілді қадірлейтін тұлғаны баулитынымызға көз жеткіземіз.

Үштілділіктің маңызын түсіне білген жанның еліміз үшін болашақтағы алары да, берері де мол. «Біз ағылшын тілін игеруде серпіліс жасауымыз керек. Қазіргі әлемнің осы «лингва франкасын» меңгеру біздің еліміздің әрбір азаматына өмірдегі шексіз жаңа мүмкіндіктерді ашады».

Осынау мүмкіндіктерді игеру мақсатында бүгінгі білім ордалары үштілділікті енгізудің, оны тиімді жүргізудің тың жолдарынан ізденіс табуда.

Тілдік емес пәндерді оқу жүйесінде жаңа әдістер мен технологияларды қолдану заманауи мультимәдени және көптілді қоғам талап ететін жеке қасиеттерді дамытуға ықпал етеді. Сондықтан жоғарғы оқу орындарында тілдік емес пәндерді оқытуда тиімді әдістерді пайдалану мәселесі өте маңызды.

Білім беру жүйесінде тілдік емес пәндерді үштілді оқытудың бірыңғай әдістемесінің жоқтығына байланысты, соның ішінде «Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар» курсы бойынша да, осы салада ғылыми зерттеулер жүргізу мәселесін қарастыру керек деп ойлаймын.

Көптілді білім беру тәжірибесі сынақтан өткізілген елдердің тәжірибесіне сүйене отырып, пәндерді бірнеше тілде оқытуға біртіндеп көшу қажет, өйткені бірден көшу тек материалдың сіңімділік сапасына ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың пәнді оқуға деген қызығушылығын басып тастауы мүмкін. Осыған байланысты сабақтардың жекелеген бөліктеріне негізделген оқытудың жаңа әдістерін қолдана отырып, көптілді оқытуды енгізу стандартты емес сабақтар түрлеріне негізделген жаңа оқыту әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Мысал ретінде шет тілінде бейне сабақтарды қолдану арқылы сабақ өткізудің ойын моделін қолдану тәжірибесі болуы мүмкін. Ойын әдістері шет тілін неғұрлым табиғи меңгеруге ықпал етеді. Ойын әдістерін қолдану моделінің артықшылығы – өзге тілде жаңа материалдардың игерілуі жеңілдеу болады, себебі ол қарым-қатынас процесінде эмоциялық еркін ойын ортасында жүзеге асырылады, дене белсенділігін арттырады.

«Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар» курсының мақсаты – компьютерлік технологияларды қолдану арқылы шет тілін үйренуге білім алушылардың ынталарын қалыптастыру. Бағдарлама аясында білім алушылар компьютер тілінің базалық тілі болып табылатын ағылшын және өздерінің ана тілдерінде компьютерлік лексиканы меңгереді.

«Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар» пәнін оқыту кезінде бағдарламалық қамтамасыз ету әрине ағылшын тілінде болады. Пәнді оқыту терминологияны, интерфейсті және негізгі командаларды ағылшын тілінде меңгеруден басталады. Аталған пәнді оқу кезеңінде білім алушылар ағылшын тілінде оқу видеоларын көреді және видео сабақтарынан алған білімдерін машықтану сабақтарында пысықтайды.

Қорытындылай келе, осы үштілділікті қолдау, қолдану мақсатында біз, оқытушылар қауымы өз үлесімізді қосуға, тәлімгерлерге аталған жаңа талаптарға сай білім беруге бір кісідей атсалысуға дайынбыз.

Үштілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіншілік беретін бүгінгі күнгі ең басты қажеттілік. Қарапайым тілмен айтқанда, қазақ тілін дамыту керек, орыс тілін қолданамыз және ағылшын тілін үйренеміз.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. (Қазақстан халқына жолдауы). Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан. – Астана, 2007

2. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы, Ақиқат. 2013 ж. №1

3. «Қазақ тілін білу - әншейін бір ұран емес», Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқы ассамблеясының ХҮІІ сессиясында сөйлеген сөзі. Ақиқат. 2011ж, №5
4. Хасанұлы Б. Тілдік қатынас негіздері. – А, 2008 ж.

А.Г. Кожаметова, Н.Б. Қайбекова
Астана қ. (Қазақстан)

ЦИФРЛЫ ЭКОНОМИКА СТРАТЕГИЯСЫ ЖӘНЕ ТИІМДІЛІГІ

Соңғы уақытта қалыптасып келе жатқан цифрлық мәдениет пен блокчейн технологияларының маңыздылығы, цифрлы білім беруде ақпаратты талдау дағдылары, заман талабына сай ауылшаруашылығын цифрлы технологиялармен қамтамасыз ету, өнімділіктің өсуі үшін өнеркәсіптің базалық салаларын технологиялық қайта жарақтандыру жөнінде шаралар кешенін іске асыру жайын айтты. Сондай-ақ еліміздің цифрлы туристік индустриясын дамыту үшін цифрлық платформаларды құру арқылы елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселелері талқыға салынуы қажет.

Қазақстан Президентінің экономиканы толықтай цифрландыруға көшіріп, логистика мен транспорт саласын дамытуға берген тапсырмасы – қазіргі заман талабынан туындаған міндеттер болып табылады.

Өнеркәсіпте цифрлық технологияларды кеңінен қолдану өндіру процестерінің тиімділігін айтарлықтай дәрежеде арттыруды, еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз етуді, сондай-ақ компанияның бизнес-модельдерін өзгерту есебінен жаңа кіріс көздерін құруды мүмкін етеді.

Өндіруші, өңдеуші өнеркәсіп және электр энергетикасы Қазақстанның нақты экономика секторының негізін құрайды және келесі озат цифрлық шешімдерді талап етеді.

Цифрлық кеніш «ақылды» датчиктер көмегімен өндірудің көлемі мен жылдамдығын, жабдықтарды ұтымды пайдалануды бақылауды, сондай-ақ осы деректерді бірыңғай ақпараттық жүйеге біріктіруді мүмкін етеді. Бұл жүйе адами факторды барынша төмендетеді және өндірісті онлайн-бақылауды қамтамасыз етеді.

Аталмыш ақпараттық жүйе аспаптар мен жабдықтардағы датчиктерден онлайн режимде ақпарат алуға және оны талдауға, уран өндіру кезінде қолданылатын химиялық реагенттер мөлшерін бақылау мен реттеуге мүмкіндік береді.

Цифрлық кенішті енгізу нәтижесінде Қазатомөнеркәсіп еңбек өнімділігін арттыру және өнімнің өзіндік құнын төмендету есебінен 2025 жылға қарай 12 млрд теңге көлемінде экономикалық тиімділікке қол жеткізуді көздеген. Компания үстіміздегі жылы цифрлық кенішті бір кәсіпорында енгізуді аяқтауды жоспарлап отар. Келер жылы тағы екі өндірістік нысанда цифрлық кеніш енгізілетін болады.

«Зерде» холдингінің ресми сайтының мәліметінше, «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске асыру төрт негізгі бағытта жүргізіледі. Оның біріншісі, – «Цифрлы Жібек жолын» құру. Бұл – сенімді, қолжетімді, жылдамдығы жоғары және қорғалатын цифрлық инфрақұрылым. Екіншісі – мемлекеттік органдар жұмысының тиімділігі. Мұнда креативті қоғам, жаңа және қосымша ІТ мамандар, жаңа цифрлы экономика машықтары мен құзыреттерін жасау қолға алынады. Үшіншісі, – экономика саласын цифрландыру. Оның ішінде, көлік және логистика, денсаулық сақтау, білім беру, ауылшаруашылығы, электронды коммерцияны цифрлы түрлендіру. Төртінші бағыт – «Белсенді цифрлық үкіметті» қалыптастыру, анығы, ашық үкімет, ашық мәліметтер, электронды қызметтерді ұйымдастыру.

Жолдау біздің еліміздің ширек ғасыр ішіндегі екі жаңғырту үрдісін аяқтап, үшінші, экономикамыздың әлемдік өсімінің лайықты деңгейге жетуін қамтамасыз ететін, жеделдетілген технологиялық жаңғыртылу басымдығына көшуімізді айқындап берді.

Цифрлы технология біздің өмірімізге тәуелсіздігіміздің бастапқы жылдары-ақ батыл енгізіле бастады. Ең алдымен, мектептерді жаппай компьютерлендіру қолға алынды. Компьютерлер кеңседе де, үйде де негізгі ақпараттық құрал ретінде пайдаланыла бастады, ақпаратпен орындалатын кез келген жұмыс компьютер көмегімен жүзеге асырылатын болды. Ақпаратты сақтау да, тасымалдау да жолға қойылды.

Еліміз енді цифрлы жүйеге толығымен көшеді. Мұндай оң өзгеріс – заман талабы. Осыған орай, еңбек нарығында да үлкен өзгерістер болатыны көрініп-ақ тұр. Озық технологияларды біліктілік бастауы десек, еліміздің алға басуы ақпараттық технология (IT) саласының дамуымен анықталмақ. Мұның барлығы – осы ғасырдың ақиқаты.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2018 жылғы 10 қаңтар

2. «Ақылды», цифрлы, жайлы өмірге ұмтылу керек // Егеменді Қазақстан, №8, 25.12.2017 ж.

М.Т. Кусаинов
г. Астана (Қазақстан)

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕНЕДЖМЕНТА В СФЕРЕ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Современная рыночная экономика Республики Казахстан, имея общие признаки, отличается от экономики других стран. Высокую эффективность приносит социально-ориентированный рынок услуг. Анализируя менеджмент сферы услуг Казахстана, следует отметить его объективные особенности в условиях современного этапа казахстанской экономики.

Степень разработанности темы исследования. Анализ современного состояния менеджмента услуг рассматривается в работах таких ученых, как Дж. Р. Уокер «Гостеприимство и туристский бизнес» [4], Бондаренко Г.А. «Менеджмент гостиниц и ресторанов» [2], Джеймс Д., Болдуин «Управление персоналом» [6].

Для современного Казахстана это принципиально новая форма создания предприятий сервисной сферы. По сравнению с крупным производством она характеризуется особыми условиями сервис-менеджмента.

К числу преимуществ предприятий сервисной сферы относятся: быстрая адаптация к постоянно меняющимся условиям реализации продукции на рынке, быстрая оборачиваемость средств, значительное уменьшение расходов за счет предельно рациональной сервисного предприятия и управления производством, сравнительно низкие затраты на аппарат управления [1].

Но сегодня говорить об индустрии сервиса услуг в Казахстане ещё рано.

В процессе управления сервисным предприятием открывается возможность сочетать передачу менеджером максимума полномочий по управлению с одновременным повышением степени свободы действий исполнителей. На небольших предприятиях сферы услуг функции работающих строго определены, а контроль облегчен.

По существу, только такой коллектив способен гибко и эффективно реагировать на изменяющиеся экономические условия, идти на риск, осваивая новые производства и инновационный рынок услуг [2].

В числе особенностей и проблем сервис-менеджмента в Казахстане является проблема регионов.

В действиях руководителей ряда отдельных регионов прослеживается стремление: к автономности, самостоятельности в хозяйственном отношении; формированию замкнутого цикла производства и потребления, ввоза и вывоза товаров; самостоятельной внешнеэкономической деятельности; финансовой независимости; сопоставлению собственных доходов и расходов [3].

Менеджер сервисной сферы может учитывать территориальную ценовую дифференциацию и налогов, участие предприятий сервисной сферы в формировании фондов регионального развития, экологические нормативы и др.

За годы становления в современном Казахстане накопилось множество проблем, без решения которых невозможна дальнейшая интеграция отечественного бизнеса в мировое сообщество, к некоторым из них относятся следующие:

Подготовка сервис-менеджеров в соответствии с мировыми стандартами. Это трудный процесс, во многом осложненный как нехваткой высококвалифицированных преподавателей по сервис-менеджменту, так и отсутствием соответствующего оборудования и инструментария [4].

Понимание сущности сервис-менеджмента казахстанскими руководителями. Руководители зачастую не видят разницы между управлением и сервис-менеджментом в сфере услуг. Называя себя сервис-менеджерами, они используют на практике старые методы управления, не имеющие ничего общего с современным менеджментом сферы услуг. «Сервис-менеджмент» определяют только как управление или планирование, или ведение бизнеса. Однако если менеджер не может правильно и полно определить специфику сервис-менеджмента в сфере услуг, есть опасения, что и в практической деятельности некоторые важные направления будут им упущены.

Как показывает анализ опыта хозяйствования ряда казахстанских предприятий сервисной сферы, их руководители и менеджеры не всегда умеют своевременно принимать правильные решения, что может привести к печальным последствиям: потере прибыли, клиентов, банкротству и даже гибели людей (сотрудников или посторонних лиц).

Существуют два разных подхода: управление качеством с позиции изготовителя и управление качеством с позиции потребителя.

К сожалению, очень немногие казахстанские руководители владеют такими методами и приемами сервис-менеджмента, как брейн-сторминг (метод мозгового штурма, используемый при выработке управленческих решений), модерация (подход, предполагающий свободу мнения, используемый для эффективной подготовки, проведения и анализа рабочего совещания, семинара, деловой встречи), ролевые игры, презентации [5].

В соответствии с мировыми и передовыми отечественными достижениями ключевыми направлениями сервис-менеджмента являются:

- инвестиционный сервис-менеджмент;
- инновационный сервис-менеджмент;
- бизнес-планирование;
- финансовый сервис-менеджмент;
- бюджетный сервис-менеджмент;
- лизинг в сервис-менеджменте;
- логистика в сервис-менеджменте;
- внутрифирменное планирование в сервис-менеджменте;
- контроллинг в сервис-менеджменте;
- сервис-менеджмент (управление качеством);

- информационный сервис-менеджмент;
 - knowledge-management (управление знаниями);
 - риск-сервис-менеджмент и антикризисное управление;
 - кадровый сервис-менеджмент;
 - переход от управления отдельными мероприятиями к управлению концептуально-ориентированными программами;
 - применение на предприятии передовых методов в сервис-менеджменте: «мозговой штурм», ролевые игры, презентация, модерация;
 - организация деловых обучающих игр для сотрудников на основе реальных ситуаций и на компьютерной основе с применением вышеуказанных методов.
- Основные задачи, стоящие перед сервис-менеджментом в Казахстане:
- обеспечивать жизнеспособность своего предприятия сервисной сферы в условиях возрастающей конкуренции, несмотря на любые изменения рынка услуг; добиваться максимизации прибыли в конкретных условиях рынка услуг; разработать и последовательно реализовывать программу развития коллектива предприятия сервисной сферы, включая социальные проблемы, организовывать работу на базе современных эффективных методов;
 - совершенствовать работу предприятия сервисной сферы на основе применения современных методов управления, улучшать организационную структуру предприятия сервисной сферы, добиваясь эффективной работы каждого сотрудника в отдельности и всего коллектива как единой взаимодействующей системы;
 - разрабатывать и внедрять в практику более совершенные формы бизнеса, осваивая новые отрасли сферы услуг;
 - определять цели, соответствующие интересам фирмы, исходя из запросов рынка услуг и потребителя;
 - уметь в разумных пределах идти на риск и быть способным нейтрализовать его воздействие;
 - внедрять теоретические разработки отечественной и зарубежной науки после адаптации к конкретным условиям;
 - подходить к управлению с учетом особенностей истории страны, казахстанских условий бизнеса и казахстанского менталитета;
 - уметь предотвращать и успешно преодолевать кризисные явления в процессе деятельности сервисного предприятия [6].

Данное обстоятельство, в конечном счете, позволит повысить эффективность системы сервисного предприятия и управления производством. Это подтверждает опыт стран с развитой рыночной экономикой, обеспечивающей высокую эффективность производства сферы услуг.

Литература

1. Управление персоналом и эффективность предприятий // Галенко В.П., Страхова О.А., Файбушевич С.И.; СПб. Санкт-Петербург. Университет экономики и финансов, Высшая экономическая школа 2004 -79 с.
2. Бондаренко Г.А. «Менеджмент гостиниц и ресторанов» // 2-е изд. – М.: Изд-во «Академия», 2009. – 288 с.
3. Менеджмент организации: Учебное пособие / Румянцева З.П., Саломатин Н.А., Акбердин Р.З. и др. - М.: ИНФРА-М, 1995. – с. 96-101.
4. Дж.Р. Уокер «Гостеприимство и туристский бизнес»: Пер. с англ. - М., с. 104-109., 2008
5. Лафта Дж.К. Эффективность менеджмента организации: Учеб.пособие. - М.: Русская Деловая Литература, 2009. С. 87 – 91.

6. Джеймс Д., Болдуин «Управление персоналом»: Учебник для вузов. - М.: Русская Деловая Литература, 2008. С. 70 – 74.

Л.М. Сембиева, Л.Б. Аликулова
г. Астана (Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ РАЗРАБОТКИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Эффективное использование бюджетных средств является важной проблемой, особенно в условиях, где первоочередной задачей становится определение приоритетов при распределении бюджетных их ресурсов, выявлением источников финансирования расходов и контроль за целевым и эффективным использованием средств. Достижение этих задач возможно при применении программно-целевого метода формирования бюджета.

Казахстан не остался в стороне и с 2008 года внедрена система планирования бюджета, ориентированного на результат. Принципиальным отличием этой системы позволяет формировать бюджет исходя из целей и задач государственной политики и осуществлять распределение бюджетных ресурсов между администраторами бюджетных программ с учетом достижения конкретных результатов в соответствии со стратегическими целями, задачами, приоритетами. В Республике Казахстан начаты бюджетные преобразования с целью переориентации на результативность и эффективность государственных расходов. Сутью новых подходов к бюджетному процессу состоит в том, что результаты исполнения бюджета измеряются не степенью освоения выделенных бюджетных ассигнований, а достижением конкретных социально значимых результатов проводимой бюджетной политики. Это подразумевает постепенный отказ от сметного финансирования бюджетных расходов и выделение бюджетных средств на предоставление государственных услуг и осуществление деятельности, соответствующей стратегическим направлениям и целям государственных органов. В новых условиях перед государственными органами ставится задача обосновывать свои бюджетные заявки не с точки зрения затрат, как это делалось до сих пор, а исходя из результатов их деятельности.

Как отмечает в своей статье Звягинцев П.С. сущность программно-целевого метода планирования заключается в отборе основных целей социального, экономического и научно-технического развития, в разработке взаимоувязанных мероприятий по их достижению в намеченные сроки при сбалансированном обеспечении ресурсами с учетом эффективного их использования. Программно-целевое планирование построено по логической схеме «цели – пути – способы – средства – результат». Особенностью данного метода планирования является не просто прогнозирование будущих состояний системы, а составление конкретной программы достижения желаемых результатов. Программно-целевой метод планирования «активен», он позволяет не только наблюдать ситуацию, но и влиять на ее последствия, что выгодно отличает его от большинства других методов. Программно-целевой метод планирования является одним из основных инструментов формирования бюджета, ориентированного на результат, и наиболее ярко выражает его основные принципы. Этот метод заключается в установлении или отборе приоритетных целей и задач использования бюджетных средств и в разработке взаимоувязанных мероприятий по их достижению в заданные сроки [1].

Как мы знаем из нормативно правовой базы государственные программы в Республике Казахстан разрабатываются в соответствии с Правилами, утвержденными Указом Президента Республики Казахстан. Государственные программы определяют комплекс взаимосвязанных мер, направленных на решение наиболее крупных и важных экономических, социальных и других задач, основываются на четком определении цели и содержат систему согласованных по срокам, ресурсам и исполнителям мероприятий с указанием ожидаемых результатов, обеспечивающих достижение поставленной цели, с учетом долгосрочных стратегических приоритетов, определенных в Стратегии развития Республики Казахстан на период до 2030 года, стратегических и индикативных планах социально-экономического развития Республики Казахстан.

Государственные программы разрабатываются на среднесрочный (не менее 3 лет) или на долгосрочный период свыше 3-х лет с обязательным выделением среднесрочных трехлетних этапов.

Таблица 1. Характеристика государственных программ в Республике Казахстан.

Характеристика государственных программ в Республике Казахстан		
№	<i>Свойства государственных программ</i>	<i>Ограничения по утверждению государственных программ</i>
1	четкость определения конкретных целей программы, путей и механизмов их реализации;	регламентирующие объем расходов, выраженных в процентном соотношении с основными макроэкономическими показателями;
2	адресность программных мероприятий и заданий, четким определением сроков и последовательности их реализации, строгой ориентацией деятельности исполнителей на достижение программных целей;	приводящие к снижению доходов и (или) увеличению расходов республиканского и местных бюджетов после его принятия на соответствующий финансовый год;
3	достижение согласованности с другими программами;	без положительного заключения республиканской бюджетной комиссии по объемам финансирования в разрезе источников и сроков финансирования;
4	сбалансированность финансовых, трудовых и технических ресурсов и источников их обеспечения.	дублирующие цели и задачи действующих программ, а также мероприятий по реализации этих программ;
5		направленные на решение проблем отдельной отрасли или конкретного региона (города, территории).

Из таблицы следует, что законодательством регламентированы основные требования к разработке государственных программ и случаи, в которых не допускается утверждение государственных программ и возвращаются для доработки.

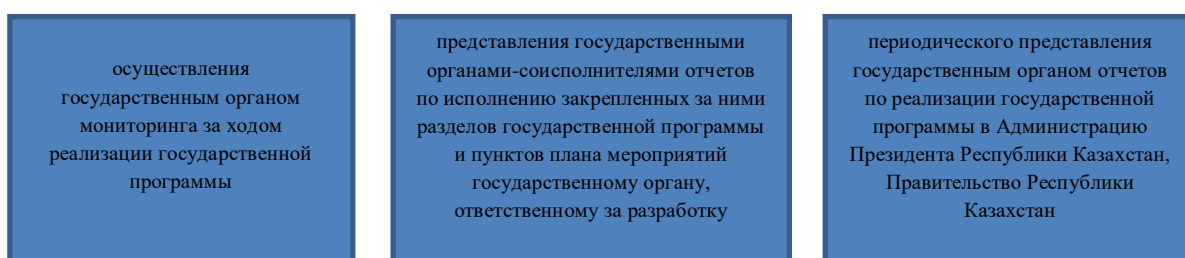
Анализ современного состояния государственной программы должен отражать количественные и качественные характеристики, сильные и слабые стороны, имеющиеся

проблемы, основные экономические показатели в динамике за несколько предыдущих лет, а также содержать обзор позитивного зарубежного опыта по решению данной проблемы.

Источниками финансирования государственной программы могут быть средства республиканского и местных бюджетов, государственные займы, негосударственные займы, привлекаемые под государственную гарантию, прямые иностранные и отечественные инвестиции, гранты международных финансовых экономических организаций или стран-доноров, кредиты банков второго уровня, собственные средства организаций и другие не запрещенные законодательством Республики Казахстан источники.

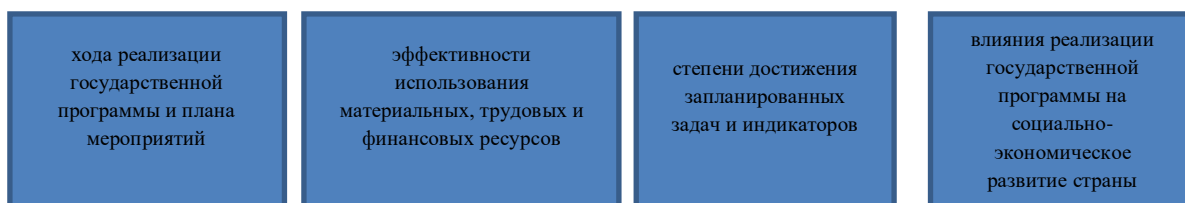
План мероприятий по реализации государственной программы разрабатывается в соответствии с Правилами, утверждаемыми Правительством Республики Казахстан.

Рис. 1. Процесс мониторинга реализации государственной программы

Оценка эффективности реализации государственной программы проводится государственным органом, ответственным за разработку государственной программы (внутренняя оценка) и уполномоченным органом (внешняя оценка).

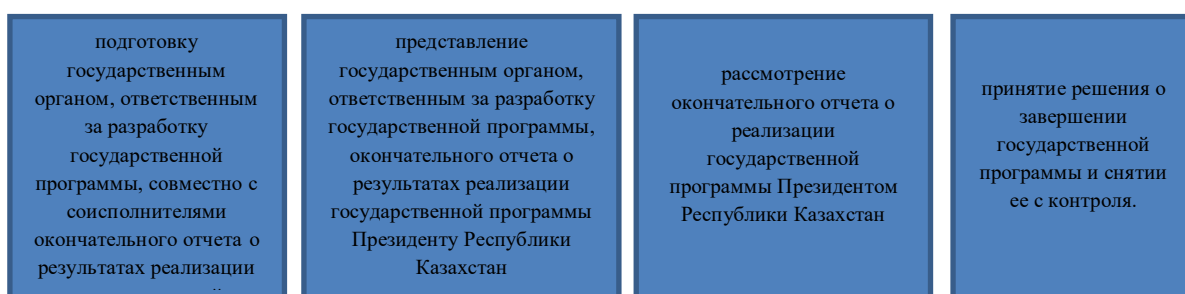
Рис. 2. Процесс проведения оценки состоит из анализа

Уполномоченный орган анализирует отчеты о ходе реализации государственной программы, представляемые ответственным государственным органом, и дает, при необходимости, заключение в Правительство Республики Казахстан о целесообразности дальнейшей реализации государственной программы.

Уполномоченный орган имеет право привлекать научно-исследовательские и другие организации для осуществления внешней оценки.

Рис. 3. Этап принятия решения о завершении государственной программы

Вышеперечисленные процессы дают основания полагать, что все процессы регламентированы и при соблюдении всех процедурных требований разработка государственной программы будет эффективна и своевременна. Кроме того, эти процессы позволяют своевременно реагировать на изменившиеся обстоятельства и принимать решения по внесению корректировок в разрабатываемую и действующую государственную программу.

Таким образом, в отличие от корпоративных программ, разрабатываемых и реализуемых на предприятиях, государственные программы имеют свои особенности разработки и реализации:

Литература

1. Конституция Республики Казахстан;
2. Указ Президента Республики Казахстан «О правилах разработки и реализации государственных программ в Республике Казахстан»;
3. Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Перечня Государственных программ»;
4. Закон Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле»;
5. Совместный приказ Министерства финансов Республики Казахстан и Министерства национальной экономики Республики Казахстан «Методика по оценке эффективности достижения целей и показателей бюджетных программ»;
6. Зягинцев П.С. «Программно-целевой метод планирования как основа создания новой индустриализации России» (Экономика и политика) 2013 год;
7. А. Таныбаева, К. Абубакирова «Основы экологической экспертизы и аудита».

Л.М. Сембиева, М.А. Серикова
г. Астана (Казахстан)

ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ МОДЕЛИ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Эффективность реализации налоговой политики, управление комплексом налоговых отношений зависит от качества налогового администрирования. Среди ключевых факторов эффективности налогового администрирования особое место занимает качество механизма действия органов налогового администрирования.

В процессе реформирования налоговой системы сформировалась организационная структура налогового администрирования, представленная в иерархической форме на макро- и микроуровне.

Для понимания структуры налогового администрирования РК необходимо понять функции налоговых органов и цели, которыми они руководствуются. Главной функцией налогового администрирования является контроль над соблюдением налогового законодательства. Ниже рассмотрено само понятие налогового контроля.

Согласно Налогового Кодекса РК, налоговый контроль – государственный контроль, осуществляемый налоговыми органами, за исполнением норм налогового законодательства Республики Казахстан, иного законодательства Республики Казахстан, контроль за исполнением которого возложен на органы государственных доходов [1].

Проведем анализ проверок КГД МФ РК за 2012-2017 гг.

В 2017 году проведено 39709 проверок, что на 67,1% меньше показателя базисного 2012 года, в 2016 году – 74338 проверок (прирост – 38,4%), в 2015 году – 70775 проверок (прирост – 41,3%), в 2014 году – 47873 проверок (прирост – 60,3%), в 2013 году – 108854 проверок (прирост – 41,3%), в 2012 году – 120612 проверок. Как видно, наблюдается сокращение количества проверок в 3 раза за шестилетний период (см. Рисунок 1) [2].

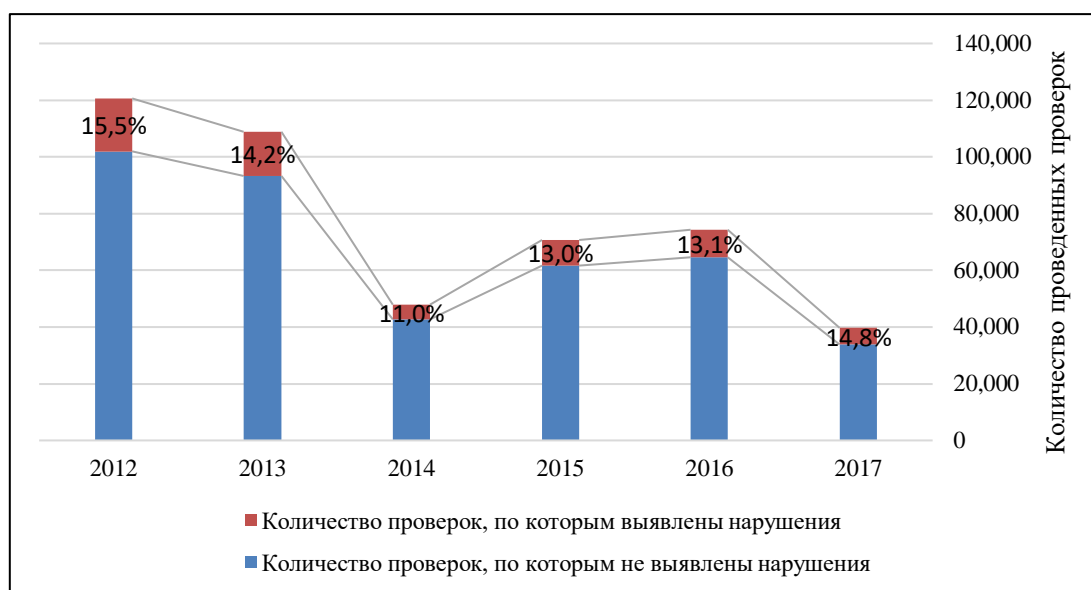

Рисунок 1. – Динамика количества проведенных проверок КГД МФ РК за 2012-2017 гг., ед.

Доля проверок, по которым выявлены нарушения, в динамике варьируется незначительно. Так, в 2017 году данный показатель составил 14,8%, в 2016 г. – 13,1%, в 2015 г. – 13%, в 2014 г. – 11,0%, в 2013 г. – 14,2%, в 2012 г. – 15,5%. Анализ выявил, что результативность проверок налоговых органов остается на достаточно низком уровне. Несмотря на снижение количества проводимых проверок, уровень обнаружения правонарушений остался на прежнем уровне.

Изменение организационной структуры системы налогового администрирования требует оценки ее эффективности. Анализ существующих методик определения эффективности налогового администрирования позволил выделить показатели для оценки налогового администрирования в Республике Казахстан.

Проведенный нами множественный регрессионный анализ зависимости недоимок налоговых поступлений от группы показателей выявил, что наибольшее влияние на результативность налогового администрирования оказывает коэффициент исполнения плана налоговых поступлений и коэффициент отношения суммы выявленных нарушений в сумме бюджетных средств, охваченных контролем.

Влияние коэффициента исполнения плана налоговых поступлений демонстрирует, что неэффективное планирование доходов не позволяет использовать внутренние резервы увеличения налоговых и неналоговых поступлений и приводит к неэффективному налоговому администрированию.

Коэффициент отношения суммы выявленных нарушений в сумме бюджетных средств, охваченных контролем характеризует неэффективную работу Системы управления рисками, а именно низкая концентрация налогоплательщиков с высокой степенью риска в выборке для налоговых проверок.

Оптимизация системы налогового администрирования требует изменения ее организационной структуры. Это, прежде всего, организация работы структурных подразделений по типовому, функционально-ориентированному принципу, повышения

автоматизации работы и создание благоприятных условий налогоплательщикам для добровольной уплаты текущих налоговых платежей [3; с. 43].

Администрирование налоговых платежей должно исходить из минимизации связанных с ним издержек бизнеса за счет совершенствования налогового учета и отчетности, устранения неопределенности, пробелов и внутренних противоречий, налогового законодательства, регламентации повышения прозрачности и упрощения процедур взаимодействия налогоплательщиков с налоговыми органами [4; с. 173.].

По опыту развитых стран для обеспечения эффективности налогового администрирования необходима высокоорганизованная и информированная система налоговых органов, основанная на партнерских отношениях. На основе вышеизложенного, представим организационную структуру налогового администрирования, адаптированную к условиям функционирования национальной налоговой системы. Важным аспектом реализации партнерской модели организационной структуры налогового администрирования является обработка и анализ большого объема информации, поступающей из множества источников. Для решения данной задачи необходим ряд автоматизированных инструментов, которые составят единую информационную систему «Анализ доходов государственного бюджета».

Развитие института внутреннего государственного налогового аудита путем расширения полномочий Комитета внутреннего государственного аудита МФ РК позволит оптимизировать процесс проведения аудита эффективности налогового администрирования. Внутренний государственный налоговый аудит должен включать оценку эффективности деятельности налоговых органов, мониторинг, анализ и аккумулирование информации о налоговых поступлениях в бюджет, контроль качества предоставления услуг налогоплательщикам, а также исполнения налогового законодательства. Согласно международным стандартам высших органов финансового контроля ИНТОСАИ 9140 «Независимость внутреннего аудита в государственном секторе» внутренний аудит должен соответствовать критериям независимости и объективности [5].

Усиление роли внутреннего государственного налогового аудита и взаимодействия с органами внешнего аудита повысит эффективность и результативность деятельности всей системы налогового администрирования при минимальных издержках.

Таким образом, модель организационной структуры налогового администрирования, основанной на партнерском взаимодействии, предполагает более интенсивное информационное взаимодействие между звеньями налоговой системы. Эффективное функционирование системы ускорит оперативное генерирование необходимой информации, тем самым повышая уровень реагирования на структурные изменения налогового процесса.

Литература

1. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.10.2018 г.).
2. Официальный Интернет-ресурс Комитета государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан: <http://kgd.gov.kz/ru>.
3. Красницкий В.А. Внутриведомственный контроль - важный элемент эффективной системы налогового администрирования // Аграрный вестник Урала. №8 (50). 2008, с. 43-45.
4. Поролло Е.В., Казаков В.В. Налоговый контроль и налоговое администрирование в системе принципов эффективного и ответственного управления общественными финансами // Вестник Томского государственного университета. 2009, с. 172-175.
5. ISSAI 9140 «Независимость внутреннего аудита в государственном секторе».

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЛАТФОРМЫ «КАНООТ» В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Геймификация в целом представляет собой концепцию внедрения игровых технологий в различных областях, в том числе и в образовании, целью, которого является мотивация и вовлечение студентов в образовательный процесс. Активное применение игровых моментов при обучении обусловлено развитием информационных и коммуникационных технологий. Введение игровых элементов в образовательный процесс повышает эффективность усвоения материала, развивает практические компетенции, а также поддерживает высокий уровень вовлеченности студента.

Эффективная интерактивная образовательная среда может быть организована посредством образовательных ресурсов сети Интернет и собственных смартфонов студентов. Одним из вариантов реализации такой среды является использование возможностей по интерактивной оценке усвоения знаний и приобретения компетенций, предоставляемых сайтом Kahoot. Данный ресурс позволяет проводить опрос непосредственно во время лекционных или практических занятий. При этом оценка ответов студентов отображается ресурсом незамедлительно. Непосредственная обратная связь усиливает вовлеченность студентов.

Kahoot – это сравнительно новый сервис для создания онлайн викторин, тестов и опросов. Студенты отвечают на вопросы теста с любого подключенного к Интернету устройства. Как показывает практика применения на занятиях ресурса Kahoot, особенно увлекательным студентам находят возможность использовать для этих целей собственные смартфоны. Аналогов платформы очень много: это PollEverywhere, Wooclap, Quizalize, Triventy. Это все инструменты, которые имеют схожий функционал, но у них у всех есть отличия, которые позволяют их использовать в разных учебных ситуациях и с разной учебной целью. Но что их объединяет, так это то, что когда мы используем платформу в учебном процессе, у нас есть возможность увидеть каждого ученика в нашей аудитории. Узнать мнение каждого студента нашей аудитории, опросить каждого студента группы.

Во-первых, Kahoot можно использовать как инструмент формирующего оценивания, как инструмент, посредством которого мы получаем обратную связь, и наши студенты получают обратную связь посредством которого мы можем скорректировать их знания или их понимание той или иной темы, а также преподаватель может обеспечить ту должную поддержку, когда мы видим их те или иные слабые и проблемные места.

Следующая возможность, это создание учащимися собственного теста. Необязательно все викторины создает только преподаватель, но и сами студенты могут создавать свой собственный Kahoot - тест, который впоследствии можно использовать в учебной работе и это доказательство понимания той темы, которую мы изучили.

Kahoot позволяет создавать онлайн-тесты и опросы, которые могут быть показаны проектором на большом экране или интерактивной доске. Кроме текста, Kahoot предоставляет возможность встраивать рисунки, графики, таблицы, а также аудио- и видео- контент.

Оценка ответов студентов отображается ресурсом незамедлительно. Непосредственная обратная связь усиливает вовлеченность студентов. Темп выполнения викторин, тестов регулируется путём введения временного предела для каждого вопроса. При желании учитель может ввести баллы за ответы на поставленные вопросы: за правильные ответы и за скорость. Табло отображается на мониторе учительского компьютера. Для участия в тестировании учащиеся просто должны открыть сервис и ввести PIN-код, который представляет учитель со своего компьютера. Ученику удобно на

своем устройстве выбирать правильный ответ. Варианты представлены геометрическими фигурами.

Достоинством платформы Kahoot является возможность сохранить полученные результаты для дальнейшего анализа преподавателями. Это позволяет пересмотреть содержание и представление учебного материала на следующий учебный год с целью повышения его усвоения студентами. Кроме этого, полученные результаты могут быть использованы для более глубокого изучения понятий и разделов, вызвавших трудности у студентов.

Как показывает опыт практического применения, то возможности ресурса Kahoot позволили расширить спектр применяемых на занятиях активных методов обучения и повысить интерактивность при изучении теоретического материала и оценке полученных знаний. Также Kahoot позволяет проведение интерактивной лекции или интерактивного урока, сделать опрос или анкетирование данных. Возможность сохранить полученные результаты для дальнейшего анализа преподавателями, позволяет пересмотреть содержание и представление учебного материала на следующий учебный год с целью повышения его усвоения студентами.

Полученные результаты теста могут быть использованы для более глубокого изучения понятий и разделов, вызвавших трудности у студентов

Участие большого количества участников, а также их дальнейшее распределение по группам, позволяет сплотить группу. Возможность дублировать и редактировать тесты позволяет учителю экономить много времени.

Яркий и удобный интерфейс делает использование данной платформы увлекательной и интересной. Разработка собственных тестов учащихся помогает развивать их организационные и творческие навыки.

В заключение можно сказать, что геймификация образования позволяет добиться высокой мотивации и вовлеченности студентов в образовательный процесс. В статье рассматривается интернет-ресурс Kahoot, который позволяет расширить а также сформировать интерактивную образовательную среду. Представленные результаты апробации подтверждают эффективность предложенного подхода.

Литература

1. Личаргин Д.В., Кузнецов А.С., Царев Р.Ю. Активные методы обучения в рамках инициативы CDIO по направлению «Программная инженерия» // Современные проблемы науки и образования. 2014. № 3; URL: <http://www.science-education.ru/117-13696>.

2. Царев Р.Ю., Тынченко С.В., Гриценко С.Н. Адаптивное обучение с использованием ресурсов информационно-образовательной среды // Современные проблемы науки и образования. 2016. № 5; URL: <http://www.science-education.ru/article/view?id=25227>.

МАЗМҰНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

А.К. Құсайынов	ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ.....	3
Э.Н. Оразалиева	ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАРДЫ НАЗАРБАЕВ УНИВЕРСИТЕТІНДЕ ОҚЫТУ МОДЕЛІ: ТӘЖІРИБЕ МЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚ САБАҚТАСТЫҒЫ.....	5
В.В. Козлов	ФРОНЕЗИС КАК СОВРЕМЕННАЯ ПРОБЛЕМА ГУМАНИТАРНЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ НАУК.....	9
М.Ы. Жүкібай	УЛУЧШЕНИЕ КАЧЕСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА - НЕОБХОДИМЫЙ ФАКТОР РОСТА БЛАГОСОСТОЯНИЯ КАЗАХСТАНЦЕВ.....	13
Е.К. Нурпеисов	ВОЗРОЖДЕНИЕ НЕЗАВИСИМОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ КАЗАХСТАНА.....	18
Т.В. Семеновских	ОРГАНИЗАЦИЯ ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ДЛЯ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ.....	22
С.Қ. Иманбердиева	ЖАҒАНДАНУ ҮДЕРІСІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛПЕ ӘСЕРІ.....	26
А.Т. Изакова	ПРОБЛЕМЫ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ И МОЛОДЕЖИ КАЗАХСТАНА.....	29

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

А.К. Наркозиев, А.Т. Аязбаева	МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА – ПСИХОЛОГА В ВУЗЕ.....	38
Е.В. Кохановская	ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ДЕВОЧЕК В ГИМНАЗИЯХ МИНИСТЕРСТВА НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX СТОЛЕТИЯ.....	43
Ю.Б. Павлова	АДАПТАЦИЯ К ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	45
А.К. Абдиркенова	ҚАЗАҚСТАНДА МЕДИАБІЛІМ БЕРУДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ.....	48
Т.А. Абдрашитова, А.В. Весельская	ФАНАТИЗМ КАК ДЕСТРУКТИВНАЯ ФОРМА ВЕРЫ.....	50
С.Б. Айманбетова	ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ.....	52
К.А. Арыстанова, Н.Т. Нығыманова.	БАСТАУЫШТА ЖАРАТЫЛЫСТАНУ НЕГІЗДЕРІН ОҚЫТУДЫ ПӘНАРАЛЫҚ СИПАТТАҒЫ ҒЫЛЫМ САЛАСЫ РЕТІНДЕ ҚАРАСТЫРУ.....	55
А.Т. Аязбаева, А.Ө. Жалғасбек	ЦЕРЕБРАЛЬДЫ САЛДЫҒЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	56
А.Т. Аязбаева, Г.М. Кошенова	МҰМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРЫ БАР ОТБАСЫМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ЖҰМЫСТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	60

С.С. Бекбосынова	ҚҰҚЫҚ ПӘНДЕРІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА БЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУ (жұмыс тәжірибесі).....	62
Н.Ж. Болатбекова	«КІТАП – РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ БАСТАМАСЫ» ИДЕЯСЫ НЕГІЗІНДЕ С.ҚОЖАХМЕТОВТІҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТАЛДАУ.....	65
Н.Ж. Болатбекова, Н.Ф. Ахмедина	БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	67
Н.Ж. Болатбекова, М.Д. Белгібаева	ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК - ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ САУЛЫҚ ДЕҢГЕЙІ.....	69
Н.Ж. Болатбекова, А.О. Торебаева	СТУДЕНТТІҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҒЫЛЫМИ ҮЙІРМЕНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	71
А.Б. Бухарова, В.В. Толстикова	УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬ БРАКОМ: АНАЛИЗ ПОТРЕБНОСТЕЙ СУПРУГОВ.....	72
О.В. Головина	ВЗАИМОСВЯЗЬ ТЕМПЕРАМЕНТА И СТИЛЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ-ПСИХОЛОГОВ.....	75
П.Н. Дмитриева	ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ В СТУДЕНЧЕСКОМ ВОЗРАСТЕ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ЛИЧНОСТНОГО И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ.....	77
Г.К. Дошанова	МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ НА УРОКЕ МАТЕМАТИКИ.....	79
С.С. Заурбекова	УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПЕДАГОГА.....	81
Т. Идрисова	ПЕДАГОГИКА САБАҒЫНДА ЗАМАНАУИ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ.....	84
Т.Н. Кемайкина	ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ КАНДИДАТОВ В ПРИЕМНЫЕ РОДИТЕЛИ.....	86
А.С. Муликова, Г.Т. Едигина	ЖЕТІМ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ.....	89
А.С. Муликова, А.Ө. Жалғасбек	ОҚУШЫЛАРДЫҢ КӘСІБИ БАҒЫТТЫЛЫҒЫНА ТҮЛҒАЛЫҚ ФАКТОРЛАРДЫҢ ЫҚПАЛЫ.....	94
А. Оқай	МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕУ МЕН ОҚЫТУДАҒЫ БАҒДАРЛАМАЛАРДЫҢ МАЗМҰНЫ.....	97
С.М. Омарова, Н.Т. Әбдіраман, Қ.Т. Каирбекова	XXI ҒАСЫРДАҒЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ЖАСЫНДАҒЫ ҚЫЗ БАЛА ТӘРБИЕСІНЕ ӘЛЕУМЕТТІҢ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ.....	100
А.С. Оспанова, А.Т. Айтымова	БЛУМ ТАКСОНОМИЯСЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУЫ.....	103
Б.Е. Сабырбай	ЖОО-да ПСИХОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	106
Н.В. Слюсаренко А.Н.Пысларь	ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РАБОТА С «ТРУДНЫМИ» УЧАЩИМИСЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧИЛИЩАХ (80-е ГОДЫ XX СТОЛЕТИЯ).....	109
Ж.Т. Сулейменова	БОЛАШАҚ МАМАННЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫН ДАМУЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ.....	112
И.А. Тобагабылова	ЖАСТАРДЫҢ ЖОО-да ӘЛЕУМЕТТЕНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	114

Ы.А. Тобагабылова, А.Т. Айтымова, Н.Т. Әбдіраман, Қ.Т. Каирбекова	ПАРАЛИМПИАДАШЫЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	117
Ж.Е. Турманова	КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУДЫ ҚАДАҒАЛАУҒА АРНАЛҒАН КЕҢЕСТЕР.....	119
Я.М. Шугай	РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПОВ ДИДАКТИКИ В ОБУЧЕНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В 1932-1958 ГОДАХ.....	122

**ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР: ТАРИХ, ӘЛЕУМЕТТАНУ, ФИЛОСОФИЯ,
ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС, ЭКОЛОГИЯ, ВАЛЕОЛОГИЯ**

**СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ: ИСТОРИЯ, СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ,
СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА, ЭКОЛОГИЯ, ВАЛЕОЛОГИЯ**

М.К. Курсабаев, Т.А. Абдырахманов, Ж.Т. Тлекова, А.Б. Демеуов, А.Е. Аялбекова	ДИСТАНЦИОННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ТУРИСТСКО- АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ЛАНДШАФТА «САЙМАЛЫ-ТАШ» (КЫРГЫЗСТАН) НА ПЛАТФОРМЕ «ARCGIS MAP».....	126
Е.Ю. Кан	ФОРМЫ, МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ В УНИВЕРСИТЕТАХ УКРАИНЫ ВО II ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА.....	130
М. Пашков, И.Б. Цепкова	РОЛЬ И МЕСТО РЕЛИГИИ В СОЕДИНЕННЫХ ШТАТАХ АМЕРИКИ (ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ И СОВРЕМЕННОСТЬ).....	133
Б.С. Сарсекеев	УЧЕБНИК ИСТОРИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	137
Қ.Ә. Ахметов	КЕҢЕС ӨКІМЕТІНІҢ АЛҒАШҚЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ДІНГЕ ҚАТЫСТЫ САЯСАТ.....	140
Г.К. Аблаева	СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОФСОЮЗНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ КАЗАХСТАНА.....	143
Т.К. Айтказин	О ПОНИМАНИИ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ КАЗАХСКИМИ МЫСЛИТЕЛЯМИ ПРОШЛОГО И СОВРЕМЕННОСТИ.....	145
М.К. Аксакалова	ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНОГО ПОДХОДА.....	148
А.Ж. Аманбаев	БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ БАТАЛЬОН ЖАУЫНГЕРЛЕРІН СОҒЫС ӨРЕКЕТТЕРІНЕ АЛДЫН АЛА ДАЙЫНДАУ ТӘЖІРИБЕСІ.....	150
С.М. Аралбай	ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ҚОҒАМ ӨМІРІНДЕГІ МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ САҚТАУДАҒЫ АЛАР ОРНЫ.....	153
К.Ш. Аубакирова	ЖАПОНИЯНЫҢ ОРТА АЗИЯ АЙМАҒЫНА ҚАТЫСТЫ САЯСАТЫ.....	155
А.М. Бадиев	ИСТОКИ И СОВРЕМЕННЫЙ СМЫСЛ ИДЕИ «МӘҢГІЛІК ЕЛ».....	157
И.В. Вербий	ВЛИЯНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ НА ОБРАЗОВАНИЕ БУДУЩИХ СУДОВОДИТЕЛЕЙ (1944-1991 ГОДЫ).....	160
А.З. Еслямова	ПАТША ҮКІМЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАНДА ЖҮРГІЗГЕН ДІНИ САЯСАТЫ (XIX ғ. екінші жартысы XX ғ. басы).....	163
Ж.Қ. Жалғасбекова	ЖАППАЙ ТЕСТІЛЕУ ДЕРЕКТЕРІН ӨҢДЕУ КЕЗІНДЕГІ SPSS	166

	БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	
С.Ж. Ибадуллаева, Г.Р. Унгарбаева	МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ПОНЯТИЯ «ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ СТУДЕНТОВ-БИОЛОГОВ».....	169
Г.О. Ибраева	ҚАБАНБАЙ ҚОЖАҒҰЛҰЛЫ – ЕЛ АЗАТТЫҒЫ ЖОЛЫНДА КҮРЕСКЕН ҚОЛБАСШЫ	171
К.З. Идрисов	ЗАГАДКИ ОБРАЗОВАНИЯ БУКЕЕВСКОЙ ОРДЫ, ТАЙНЫ БУКЕЕВСКОЙ ОРДЫ (ПОЛИТИКИ, ДИПЛОМАТЫ И ВОЕННЫЕ О СЕКРЕТАХ ЗАГОВОРА, СМЕРТИ ИМПЕРАТОРА ПАВЛА I).....	173
А.С. Исмаилова, Д.С. Курманова	АУЫЛ АУМАҚТАРЫНЫҢ ТҮРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	176
А.К. Катренова	ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ КОЛЛЕДЖА В РАМКАХ ПРОГРАММЫ «ТУҒАН ЖЕР».....	179
А.Н. Коваленко	ОТОБРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА В ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЯХ.....	182
И.В. Куценко	ОСОБЕННОСТИ КОНТРОЛЯ И ОЦЕНИВАНИЯ УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ СТУДЕНТОВ МОРСКИХ ВНЗ В НАЧАЛЕ ХХІ СТОЛЕТИЯ.....	184
Р.М. Мажиденова	СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ.....	186
А.З. Мусина	КРАЕВЕДЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ В КОЛЛЕДЖЕ.....	189
Р.У. Накипбекова	РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ.....	191
А.С. Оспанова	ОЦЕНИВАНИЕ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ В СВЕТЕ ОБНОВЛЕННОГО СОДЕРЖАНИЯ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	193
Я.Н. Оспанова, Я.А. Сикорская	ИЗ ОПЫТА ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЦЕССА АДАПТАЦИИ СТУДЕНТОВ - ПЕРВОКУРСНИКОВ К ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ ВУЗА.....	196
И.М. Рябуха	РАЗВИТИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРЕНАЖЕРОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ МОРСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ.....	199
Г.Ж. Рахимжанова	РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ РАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ ПУТЕМ СОЗДАНИЯ БИОТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА В УСЛОВИЯХ ГОРОДА.....	201
Ж.Ғ. Сағындықова	САРАЙШЫҚТЫҢ ЗЕРТТЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	203
Б. Сейлхан	ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ҰЛЫ ДЕРЖАВАЛАРДЫҢ РӨЛІ.....	207
Н.Б. Серикбаева, П.С. Рахимғалиева	АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ МЕДИА ЖӘНЕ ОНЫҢ ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ ЫҚПАЛЫ.....	211
Г.Б. Сулейменова, А. Кадырова	ӘЛЕМ ТАРИХЫНДАҒЫ ҰЛЫ ТҮЛҒАЛАР РӨЛІ.....	213

КАЗАХСКАЯ И РУССКАЯ ФИЛОЛОГИЯ

М.П. Лукина	К ВОПРОСУ О ДИАЛЕКТНЫХ РАЗЛИЧИЯХ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ЮКАГИРСКОМ ЯЗЫКЕ.....	218
М.Б. Абишева, С.Ж. Ибадуллаева, Р.Б. Жандавлетова	БІЛІМ БЕРУДІ ДАМЫТУ ҮШІН РЕСУРС РЕТІНДЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ КӨПТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ.....	221
А.А. Амангелді, Б.Е. Аяпбекова, С.Е. Аяпбекова	ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА СЫНИ ОЙЛАУДЫ ДАМЫТУҒА БАҒЫТТАЛҒАН ЖҰМЫС ТҮРЛЕРІ.....	224
Г.Ш. Бекенова, М. Ибрагим	ӘЛЕМДЕГІ ЖАСАНДЫ ТІЛ – ЭСПЕРАНТО.....	227
Г.Ш. Бекенова, Қ. Изтлеуова	ҚАЗАҚ ЖАЗУЫ КЕШЕГІСІ МЕН БҮГІНГІСІ.....	230
Л.Н. Дәуренбекова, А.Е. Саден	ҚАЗАҚ-ОРЫС ӘДЕБИ БАЙЛАНЫС ДӘСТҮРІ (1960-1980 жж.).....	233
К.К. Елубаева	РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РУССКОГО ЯЗЫКА В ФОРМИРОВАНИИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА.....	236
М.Х. Ергалиева	К ВОПРОСУ ЖАНРА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ БИОГРАФИИ.....	237
А.Т. Жаманкозова	ИДЕИ ТЕНГРИАНСТВА В РАССКАЗЕ О. БОКЕЕВА «АРДАҚ».....	239
Н.У. Исина Ж.Д. Ақлепесова	ОБРАЗ РОДИНЫ В РИЛИКЕ ИРИНЫ КНОРРИНГ.....	241
Н.У. Исина Н.К. Мукатаева	ЖАНР РАССКАЗА В ТВОРЧЕСТВЕ Г. БЕЛЬГЕРА (НА МАТЕРИАЛЕ ЦИКЛА «ВОЛК, ЧАПА И ДРУГИЕ»).....	244
Н.К. Кажекенова, М.Ж. Тусупбекова	ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ОБУЧЕНИЕ ЯЗЫКАМ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ЯЗЫКА).....	246
А.Е. Токтыбекова	Р. НҮРҒАЛИДЫҢ ҚАЗАҚ ДРАМАСЫНЫҢ ТАРИХЫ МЕН ТЕОРИЯСЫНА ҚАТЫСТЫ ТҰЖЫРЫМДАРЫ.....	251

ШЕТЕЛ ФИЛОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ АУДАРМА ІСІ

ИНОСТРАННАЯ ФИЛОЛОГИЯ И ПЕРЕВОДЧЕСКОЕ ДЕЛО

Л.В. Волкова, Н.Р. Рахматуллин	МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ С УРОВНЕМ ОБУЧЕННОСТИ В1.....	254
Л.У. Алипбекова, Б.І. Балабекова	ТЕХНИКАЛЫҚ МӘТІНДЕРДІҢ ЖІКТЕЛУІ МЕН АУДАРМАСЫНА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР.....	257
Г.У. Аренова, И. Югай	ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ТЕКСТОВ ЖАНРА ФЭНТЕЗИ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ.....	259
У.К. Байтурина	ОБУЧЕНИЕ УСТНОМУ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОМУ ПЕРЕВОДУ НА ОСНОВЕ СИТУАТИВНО-КОНТЕКСТНОГО ПОДХОДА.....	262
С.Е. Давлетова	БОЛЫМСЫЗДЫҚТЫ БІЛДІРЕТІН СТИЛИСТИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАР: ЛИТОТО.....	265

Л.Н. Дәуренбекова, А. Сайлау	А.С. ПУШКИН ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРЫЛУ БАҒЫТЫ.....	267
Н.И. Демидкова, А. Жанарбек	ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА КОНЦЕПТА «СЕМЬЯ» В РУССКОЙ, КАЗАХСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ КУЛЬТУРАХ.....	270
С.Б. Загатова, А.Е. Аубакирова	ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОЕКТНОЙ МЕТОДИКИ В УСЛОВИЯХ ОБНОВЛЕННОЙ ПРОГРАММЫ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	273
А.К. Ильясова	САЯСИ ДИСКУРСТА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ФАТИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ.....	275
А.У. Ильясова, Ж. Кәмиева	АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ СӨЙЛЕУ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ.....	276
Г.Ш. Кайназарова, Л.А. Задорожная	О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ИНТЕНСИФИКАЦИИ ЧТЕНИЯ ТЕКСТОВ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ЭКОЛОГИЯ И ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЕ».....	279
Г.Ш. Кайназарова, Е.П. Меркулова	О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ВЕДЕНИЯ ДИСКУССИИ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ.....	281
В.В. Кузьменко, А.П. Чух	СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ И ЯЗЫКОВ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ ЮЖНЫХ ОБЛАСТЕЙ УКРАИНЫ.....	283
Н.В. Никульшина, О.В. Дьяченко	ПЛАНИРОВАНИЕ ЗАНЯТИЙ В ВУЗЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТЕХНОЛОГИИ «СКАФФОЛДИНГ».....	286
Н.В. Плуговая	К ВОПРОСУ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА НА НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЯХ ВУЗА.....	289
Н.А. Савенкова	ОСОБЫЕ СЛУЧАИ ВАЛЕНТНОСТИ ФРАНЦУЗСКИХ ГЛАГОЛОВ.....	291
Б.А. Сиренова	О СТАТУСЕ ПЕДАГОГА В ПОСЛАНИИ ПРЕЗИДЕНТА РК Н. НАЗАРБАЕВА НАРОДУ КАЗАХСТАНА «РОСТ БЛАГОСОСТОЯНИЕ КАЗАХСТАНЦЕВ: ПОВЫШЕНИЕ ДОХОДОВ И КАЧЕСТВА ЖИЗНИ »	293
Н.Л. Сулятецкая, Д.М. Гимади	ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧИ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ И ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ.....	295
Г.К. Темиргалиева	ДИАГНОСТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО СТИЛЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ КАК ОСНОВА ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ.....	297

ҚҰҚЫҚТАНУ

ПРАВО

Ю.В. Кузьменко	ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ.....	301
Х.А. Абишев	МОДЕРНИЗАЦИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В СВЕТЕ ЗАДАЧ, ПОСТАВЛЕННЫХ ГЛАВОЙ ГОСУДАРСТВА.....	303
Г.Б. Асетова, А.Ж. Исенова	ПАРТИСИПАТИВТІК ТӘСІЛ АЗАМАТТЫҚ ДАУДЫ ШЕШУДІҢ ЖАҢА ИНСТИТУТЫ РЕТІНДЕ.....	305
Г.Б. Асетова, Г.С. Файзуллаева	БІТІМГЕРЛІК КЕЛІСІМ МАҢЫЗЫ.....	308
А.К. Балжанова,	РАЗРАБОТКА МЕР ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ УГРОЗАМ МЕЖДУНАРОДНОГО	311

А.А. Адилова	ТЕРРОРИЗМА В ЦЕЛЯХ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ НА НАЦИОНАЛЬНОМ И МЕЖДУНАРОДНОМ УРОВНЯХ.....	
А.К. Балжанова, Ж. Кажыбаева	НЕОБХОДИМОСТЬ МАРКИРОВКИ ТОВАРОВ, СОДЕРЖАЩИХ ГМО В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	313
Т.Е. Даурембекова	ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СУИЦИД МӘСЕЛЕСІ: КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	315
К.С. Калдыбаев, К. Далабаева	ПРОЦЕДУРА МЕДИАЦИИ КАК АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ СПОСОБ РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.....	318
Г.А. Канафина, А.А. Маденова	БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРЫЛҒАН СОТТАЛҒАН ТҰЛҒАЛАРДЫ АҚЫСЫЗ ЖҰМЫСТАРДЫ ОРЫНДАУҒА ТАРТУ.....	320
Е.В. Крушинская, А.А. Адилова, К.М. Далабаева	К ВОПРОСУ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ ОТДЕЛЬНЫХ НОРМ ИСЛАМСКОГО ПРАВА В ПРАВОВУЮ СИСТЕМУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	323

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ

ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ

Г.Д. Тажбенова, З. Нурмаганбетова, А. Акпаев	ФИНАНСОВО - ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ (НА ПРИМЕРЕ АЭРОПОРТА г. АСТАНА).....	327
В.Ф. Потуданская, А.Г. Кожаметова	АНАЛИЗ МЕР ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ПО ПРИВЛЕЧЕНИЮ СПЕЦИАЛИСТОВ В АПК В КАЗАХСТАНЕ.....	330
А.С. Исмаилова, А.С. Оразбаева	ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТОДОВ КАЛЬКУЛЯЦИИ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ В МОЛОЧНОМ СКОТОВОДСТВЕ.....	332
Б.А Баймамыров	ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПРОБЛЕМ НА РЫНКЕ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ.....	335
М.Ж. Жұматай, А.Е. Райқұл	«АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР» ПӘНІН ОҚЫТУДА ҮШТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ АРҚЫЛЫ ҚҰЗЫРЕТТІ ТҰЛҒАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	339
А.Г. Кожаметова, Н.Б. Қайрбекова	ЦИФРЛЫ ЭКОНОМИКА СТРАТЕГИЯСЫ ЖӘНЕ ТИІМДІЛІГІ.....	341
М.Т. Кусаинов	ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕНЕДЖМЕНТА В СФЕРЕ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	342
Л.М. Сембиева, Л.Б. Аликулова	ОСОБЕННОСТИ РАЗРАБОТКИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	345
Л.М. Сембиева, М.А. Серикова	ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ МОДЕЛИ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	348
А.А. Юнусова, А. Вагурина	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЛАТФОРМЫ «КАНООТ» В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ.....	351

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері:
Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары / жалпы редакциясын басқарған А.Қ. Құсайынов. – Астана: Еуразия гуманитарлық институты, 2018. – 360 б. // **Современные проблемы гуманитарных и социальных наук:** Материалы международной научно-практической конференции / под ред. А.К. Кусаинова. – Астана: Евразийский гуманитарный институт, 2018. – 360 с.

Редактор А.Т. Аязбаева
Компьютерная верстка М.А. Жагипарова, А.С. Сыздыкова
Отв. за выпуск Н.Б. Снаговская

Сдано в набор 07.11.2018 г. Подп. в печать 04.12.2018 г. Формат 60x84/8
П.л. 53,0 Усл. п.л. 49,29 Уч.-изд.л. 26,50
Тираж 300 Заказ 26

Отпечатано в Филиале АО «НЦГТЭ» в г. Астана: 010008,
г. Астана, р-н Алматы, ул. Пушкина, 15, тел. 57-91-33